ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ БІЛІМ ЖӘНЕ ҒЫЛЫМ МИНИСТРЛІГІ

3(35) шығарылым
шілде – тамыз – қыркүйек

Жылына 4 рет шығады

Тарих, педагогика, филология

Бас редактор
Т.З.РЫСБЕКОВ
тарих ғылымдарының докторы, профессор

Редакция алқасы:

Н.Е.Бекмаханова	тарих ғылымдарының докторы, профессор, РҒА Ресей тарихы институты;
Ә.Қ.Мұқтар	тарих ғылымдарының докторы, профессор, М.Өтемісов атындағы БҚМУ;
Е.А.Александрова	педагогика ғылымдарының докторы,профессор, Н.Г.Чернышевский атындағы Саратов мемлекеттік университеті;
Ә.М.Мұханбетжанова	педагогика ғылымдарының докторы, профессор, М.Өтемісов атындағы БҚМУ;
Б.И.Сарсенбаева	педагогика ғылымдарының докторы, доцент, М.Өтемісов атындағы БҚМУ;
А.М. Мусаев	филология ғылымдарының докторы, профессор, М.Өтемісов атындағы БҚМУ;
М.Б. Сабыр	филология ғылымдарының докторы, профессор, БҚГА.
И.А. Тайманов	физика-математика ғылымдарының докторы, РФ Ғылым академиясының корреспондент-мүшесі, Новосибирск мемлекеттік университеті;
Е.Я. Коган	физика-математика ғылымдарының докторы, профессор, М.Өтемісов атындағы БҚМУ;
Т.Е. Дарбаева	биология ғылымдарының докторы, профессор, М.Өтемісов атындағы БҚМУ;
С.С. Джубатырова	ауылшаруашылығы ғылымдарының докторы, профессор, М.Өтемісов атындағы БҚМУ;
Л.И. Мергалиева	Экономика ғылымдарының докторы, М.Өтемісов атындағы БҚМУ.

2000 жылдан бастап шығарылады. Жылына 4 рет шығады.

Жинақ ҚР Қоғамдық келісім және ақпарат, мәдениет министрлігінің келісімімен 07.12.1999ж. тіркеліп, № 971 – Ж куәлігі берілген.

Жинақ ҚР Қоғамдық келісім және ақпарат, мәдениет министрлігінің келісімімен 09.08.2000ж. қайта тіркеліп, № 1432 – Ж куәлігі берілген.

Жинақ филология, тарих және педагогика ғылымдары бойынша диссертациясының негізгі нәтижелерін жариялау үшін Қазақстан Республикасының Білім және ғылым саласындағы Бақылау комитеті бекіткен ғылыми басылым тізіміне енді.

Шығаруға жауапты: А.Ә.Кожевникова

ISBN 9965-553-82-3

© М.Өтемісов атындағы Батыс Қазақстан мемлекеттік университеті, 2009.

ТІРКЕУ НӨМІРІ 1432-Ж

МИНИСТЕРСТВО ОБРАЗОВАНИЯ И НАУКИ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

Выпуск 3(35)

июль – август – сентябрь

Выходит 4 раза в год

Исторические, педагогические, филологические

Главный редактор
РЫСБЕКОВ Т.З.

доктор исторических наук, профессор

Редакционная коллегия:

Бекмаханова Н.Е.	доктор исторических наук, профессор, Институт Российской истории РАН;
Муктар А.К.	доктор исторических наук, профессор, ЗКГУ им.М.Утемисова;
Александрова Е.А.	доктор педагогических наук, профессор, Саратовский государственный университет им. Н.Г.Чернышевского;
Муханбетжанова А.М.	доктор педагогических наук, профессор, ЗКГУ им.М.Утемисова;
Сарсенбаева Б.И.	доктор педагогических наук, доцент, ЗКГУ им.М.Утемисова;
Мусаев А.М.	доктор фиолологических наук, ЗКГУ им.М.Утемисова;
Сабыр М.Б.	доктор филологических наук, профессор, ЗКГА.
Тайманов И.А.	доктор физико-математических наук, Член-кор. Академии наук РФ, Новосибирский государственный университет;
Коган Е.Я.	доктор физико-математических наук, профессор, ЗКГУ им.М.Утемисова;
Дарбаева Т.Е.	доктор биологических наук, профессор, ЗКГУ им.М.Утемисова;
Джубатырова С.С.	доктор сельскохозяйственных наук, ЗКГУ им.М.Утемисова;
Мергалиева Л.И.	доктор экономических наук, ЗКГУ им.М.Утемисова.

Издается с 2000 года. Выходит 4 раза в год.

Свидетельство о регистрации издания № 971-Ж от 07.12.1999 г., выдано Министерством культуры, информации и общественного согласия РК.

Свидетельство о перерегистрации №1432-Ж от 09.08.2000 г., выдано Министерством культуры, информации и общественного согласия РК.

Журнал включен в Перечень научных изданий Комитета по контролю в сфере образования и науки Республики Казахстан, рекомендованных для публикации основных результатов диссертаций по филологическим, историческим и педагогическим наукам.

Ответственный за выпуск: Кожевникова А.А.

ISBN 9965-553-82-3

© Западно-Казахстанский государственный университет им.М.Утемисова, 2009.

РЕГИСТРАЦИОННЫЙ НОМЕР 1432-Ж

УДК 504.75:327.39

Аманбаев А.С.
преподаватель кафедры всеобщей истории
ЗКГУ им. М. Утемисова

ЭКОЛОГИЧЕСКИЕ ДВИЖЕНИЯ: ОПЫТ И ПЕРСПЕКТИВЫ

Экологическое движение в Казахстане от остальных направлений отличает и в какой-то мере сближает с движением за мир крайне широкая, постоянно обновляющаяся масса его участников, представителей всех возрастных и социальных групп. Наиболее активны в движении лица среднего возраста и молодежь. Значительная часть экологического движения – интеллигенция, студенчество, представители других слоев общества. Женщины участвуют в движении наравне с мужчинами, а в ряде инициатив, например по «Лоб-Нору», даже более широко. Значительный интерес к участию в экологическом движении проявляют жители городов, особенно экологически неблагополучных регионов.

Нужно подчеркнуть, что все организации, возникшие в 1987 году, занимались исключительно экологическими проблемами. Так, в июле 1987 года в Павлодаре была организована группа, борющаяся против плана строительства в городе комбината белково-витаминных концентратов. В августе 1987 года в Алматы стало действовать социально-экологическое объединение «Инициатива», которое ставило целью поддержку социальных инициатив граждан. Это первая независимая организация города, состоящая в основном из русскоязычного населения. В ноябре 1987 года под эгидой Союза писателей Казахстана был образован общественный комитет по проблемам Балхаша и Арала. Подобный комитет был создан в том же году при Союзе писателей Узбекистана. В 1990 году в Нукусе организован Союз спасения Арала и Амударьи. Постановление Верховного Совета СССР от 27 декабря 1989 года объявило Приаралье зоной экологического бедствия.

Статус «зоны бедствия» к этому времени в мировой практике был

не новым. В таком положении оказались территории, пострадавшие от стихийных бедствий – землетрясений, наводнений, засух и т.д. А экологические бедствия как результат неразумного антропогенного воздействия – феномен последних двух десятилетий. На уровне ООН решение, устанавливающее такой статус, было принято впервые в 1974 году и относились к зоне Сахель – в Африке, затем по зоне Гималаев – в Азии, по Амазонке – в Латинской Америке, по Персидскому заливу, в Приаралье и зоне Чернобыля.

Разумеется, бедствие есть состояние объективное, трагедия проживающих в зоне людей не зависит от того, получило это состояние официальное признание или нет. Но принятие постановления на любом уровне – ООН, страны, региона – создает юридическую основу для разработки стратегии преодоления кризиса и финансирования программ спасения.

Сила экологических движений Казахстана состоит в том, что они за короткий период сумели выйти далеко за рамки природоохранной деятельности, соединив вопросы охраны окружающей среды с социальной политикой, сумели разработать определенную структуру идеологических ценностей, противостоящую идеологии технократического индустриализма.

Последнее является достижением не только наших экологов, а вообще движения зеленых. Нужно отметить, что Казахстан не сильно отстал от мирового сообщества по поднятию экологических проблем.

Аналогичные движения Запада начали формироваться на рубеже 70-х годов. Первоначально они появились в виде многочисленных инициативных групп, выступавших на местном, главном образом, городском уровне, с требованиями экологического характера. Эти группы получили в каждой стране свои названия: в Англии – «корни травы», в Германии, Австрии, Швейцарии – «гражданские инициативы».

Ряд громких скандалов, связанных с загрязнением окружающей среды, в частности, с отравлением рек промышленными отходами, с обнаружением вредных химических веществ в продуктах питания, в том числе предназначенных для грудных детей, возросшая загрязненность воздуха и воды в городах, рост заболеваемости ложным крупом и другими поражениями органов дыхания привели к возрастанию социальной активности граждан. Несмотря на заверения правительств о намерении решать эти проблемы законодательным путем , движение «гражданских инициатив» в области охраны окружающей среды возрастает. В ФРГ, например, на базе таких групп, был создан в 1927 году «Федеральный союз гражданский инициатив в защиту окружающей среды». Рабочие группы и комитеты этой организации проводят многочисленные акции против загрязнения среды обитания, в защиту

дикой природы, борются с шумом в быту, настаивают на экологическом подходе к планированию, модернизации старых городских районов и приданию «человеческого» лица современным «спальным» районам, предлагают свои альтернативные концепции решения транспортных проблем, проектов озеленения городов.

Дискуссии по проблемам использования энергии атома в мирных и военных целях стали крайне актуальными в Западной Европе с конца 70-х годов, в связи с решением НАТО разметить здесь американские ракеты средней дальности. Произошло слияние движения противников АЭС с движением за мир.

Проявление угрозы существованию мира, признаки экологического кризиса, социоурбанический кризис в городах, кризис доверия традиционным политическим партиям и организациям (профсоюзам, церкви), рост безработицы среди молодежи и ряд других причин способствовало объединению инициатив различного направления – в «избирательные списки» на локальном и земельном уровнях.

В 1988 году экологическое движение Казахстана получило наибольшее развитие. Появилась ассоциация «Жетысу», развернувшая кампания по закрытию одного из наиболее «грязных» цехов свинцовоцинкового комбината Талдыкоргана. Летом 1988 года возникла ассоциация «Зеленых фронт», занимающаяся проблемами загрязнения воздуха над Алматы и сточного озера Сорбулак.

Экологическое движение приобрело политический характер. Особо долго просуществовало движение «Зеленый фронт», переориентированное на политические цели фундаментальной оппозиции. Лидер движения Мэлс Елеусизов придерживается мнения, что только «зеленые» сами, независимо от работы с другими, могут осуществлять свою политику.

Реальную позицию заняло движение «Невада - Семей». Оно стало наиболее влиятельным и популярным не только в нашей стране, но и за ее рубежами. Целью создания этого движения было запрещения ядерных испытаний. Важную роль в его развитии сыграла фигура основателя и лидера, поэта Олжаса Сулейменова. В начале сентября 1993 года в Алматы прошел Конгресс глобального антиядерного альянса, результатом которого стало консолидация всех политических институтов и общественности в борьбе с ядерным оружием.

Многие политические партии, имеющие в своих программных документах социальные разделы, касающиеся охраны окружающей среды, не в состоянии ответить на вопросы, поставленные жизнью. Причина, видимо, не только в слабой социальной базе, но и в том, что экологические требования находятся в русле разных политических направлений. Например, экологические направления программы имеют в уставных документах и национал – демократы, такие как «Азат»,

«Желтоксан», и социал-демократы, коммунисты и т.д. Уже не говоря о партии Народный конгресс Казахстана, которая была образована в недрах экологического движения. Такое положение не ново в мировой политической системе.

В Швейцарии, например, экологические начинания традиционно развиваются в русле консервативных партий и организаций.

Появление «зелёных» на Западе в свое время было оценено и весьма негативно подавляющим большинством политических партий всех направлений. Крайне «правые» в ФРГ, в частности Ф.И. Штраус, назвали их «троянским конем» русских.

Движение»зеленых» поддержали значительная часть молодежи социал-демократических партий, либерально настроенная часть интеллигенции. Эмоциональный накал акций и публикаций по экологическим проблемам, озабоченность состоянием положения дел в мире в целом, призывы к немедленным действиям были расценены как аларизм. В дальнейшем в отношении как самим «зеленым», так и к проблемам, поднимающимся ими, появились изменения: сегодня не существует ни одной партии или общественной организации, в той или иной мере не затрагивающих природоохранные проблемы. Видимо, это связано ещё и с тем, что экологическая ситуация на Земле ухудшается с каждым годом.

Основная проблема существования экологических движений Республики Казахстан состоит ещё и в том, что им предстоит из партии протеста перейти к партии, способной принимать решения и быть конкурентоспособной с другими традиционными партиями, имеющими отлаженный механизм действия. В настоящее время многие требования и инициативы «зелёных» перехвачены и осуществляются другими партиями и правительством. Оживилась работа на коммунальном уровне, изменилось отношение к проблемам атомной энергетики, становится более совершенным законодательство в области окружающей среды.

Известно, что экологическими проблемами Республики Казахстан занимаются около 30 общественных объединений и учреждений, среди которых «Эйкос», экологический комитет женщин Востока, независимый институт «Сейхун», экологический институт АН, экологический институт НАК и многие другие.

Видимо, это оправданно, учитывая первостепенную важность экологической проблемы для нашей страны в условиях вложения всевозрастающих иностранных инвестиций в промышленность и добычу полезных ископаемых. Ведь в экологической политике нет ничего более важного, чем грамотное отношение к природе, а это зачастую идет вразрез с интересами предприятий, стремящихся получать прибыль любыми путями.

Хотелось бы обратить внимание на проблему смены приоритетов. До сих пор экологи занимались в первую очередь локальными проблемами. Но ситуация в стране, с одной стороны, и опыт

экологических движений в мире – с другой, говорят о том, что жизненность таких движений во многом определяется их озабоченностью, наряду с конкретными экологическими факторами, проблемами глобального порядка. Или, во всяком случае, такими, которые носят всеобщий характер: нехватка питьевой воды, фоновое загрязнение, пестициды, опасность сокращения озонового слоя.

Следует признать, что экологические движения в нашей стране носят необратимый характер и становятся, по мере их развития, реальной политической силой, способной влиять на принятие решений на государственном уровне.

* * *

Бұл мақалада экологиялық мәселелер жөнінде және Қазақстанда осы жағдайға байланысты түрлі топтардың құрылғандығы туралы сөз болған.

УДК 323.329 "18/19"-09

Ауанасова А.М.
доктор исторических наук, профессор Институт истории государства, начальник отдела источниковедения, историографии и современной истории государства,г. Астана

РАСПРОСТРАНЕНИЕ ИДЕИ ТЮРКИЗМА В XIX – НАЧАЛЕ XX ВЕКА В СРЕДЕ ИНТЕЛЛИГЕНЦИИ

Вторая половина XIX века носит элементы модернизации, оказавшие поистине огромное значение на развитие и распространение теории тюркизма на Евразийском континенте. Этот период характеризуется обращением общественности к проблемам религии и образования, повлекшие за собой преобразования, которые способствовали росту национального самосознания тюркских народов.

В современном научном мире продолжаются дискуссии, выходят многочисленные публикации, различные по интерпретациям, оценкам, взглядам, посвященные истории распространения и влиянии на геополитическую ситуацию таких явлений, как тюркизм, пантюркизм, исламизм, панисламизм. Эти проблемы касаются не только всего мира, но и миллиардного мусульманского населения, который объединяет многие страны, народы. Он способствует выработки международной стратегии во имя мира и согласия отношения между государствами.

Изучение национально-освободительного движения тюркских народов связано с проблемами социальной действительности, национальной политики, общественной мысли. Поиск путей и форм по

сохранению этнокультурной и религиозной идентичности явились определяющими в судьбе общенациональной истории тюркских народов евразийского региона.

Истоки зарождения тюркизма прослеживаются в очень древних пластах тюркского фольклора, в недрах формирующегося этнического самосознания тюркских народов, Поиск поддержки в родственных культурах и союзах сохраненной в исторической памяти провела в XIX веке к сохранению объединительной тенденции, позволяющей противостоять вызовам внутренней вражды и разобщенности. Выбор основного направления совместной (или разобщенной) национально-освободительной борьбы тюркских народов прямо зависел от того, что было взято за основу единения, либо принадлежность к исламу (исламизм) либо их тюркская общность (тюркизм). Поначалу никаких существенных различий между тюркизмом и пантюркизмом не было. Приставка пан (все) означала лишь распространение этого понятия на все без исключения тюркские народы и не содержала никаких претензий на возвышение этих народов над другими. Разделение этих понятий и противопоставление их друг другу наметились в более поздних, зачастую крайне субъективных интерпретациях. Так, в Турецкой республике было принято обозначить как тюркизм (Turkluk) национальную идеологию и политику, направленную на консолидацию граждан той страны, в то время как пантюркизм (Turculuk) считался движением, претендующим на вмешательство в дела «чужих тюрок» (Dis Turkler) тюркского зарубежья.

При этом следует различать целевые установки в развитии тюркизма между западными тюрками (находившимися, главным образом, в пределах Османской империи, затем Турецкой Республики) и восточными – расселенными на территории Российской, впоследствии Советской империи. [1]

В середине XIX века в Османской империи началась первая турецкая «перестройка» («танзимат»), целью которой была осторожная вестернизации. Эта новая идеология пантюркизма позволяла довольно эффективно ответить на панславизм, проповедовавший главным врагом османов – Россией. Под рассуждения о славянском и православном братстве европейцы, щедро платя за этой русской кровью, отщипывали у Османской империи территорию за территорией. В 1876 г. при Митхат-паше, пантюркизм вышел на широкую политическую арену. С этого момента можно сказать о начале практической реализации доктрины. Она стала основой младотурецкого движения и превратилась в одну из главных концепций турецкой внешней политики, наряду с панисламизмом и османизмом.

К началу XX века в Турции намечаются тенденции к переменам. Идеологи тюркизма из России устремляются в Стамбул, где создается мощное движение тюркизма. Как идеология пантюркизм окончательно

сформировался к концу XIX века, и должен в этой связи рассматриваться как аналог панславизма или пангерманизма. Турецкий (анатолийский) пантюркизм того времени – это этнически, национально окрашенное понимании Империи: вместо халифата – мировая держава тюрков. Триумф этой идеи приходится на 1918 год, когда турецкие войска занимают Азербайджан, доходят до Дербента, помогают крымскому правительству.

При Мустафе Кемале (Ататюрке), идеология тюркизма заменяется на анатолийский вариант национализма. Политический уклон руководства страны носил антиимперский характер с элементами изоляционизма.

Мустафа Кемаль до конца оставался стратегическим партнером Советской России. Хотя и поощрял исторические исследования, подтверждающие общность тюркских народов. В предвоенные годы центр тюркизма перемещается в Польшу.

Главной особенностью исторического развития евразийского региона был его многонациональный состав. Его мусульманские подданные были, прежде всего, народы тюркского мира, связанные общностью духовной жизни, культуры и т.д. История тюркских народов тесно переплетена с историей России, где последняя выступила в качестве метрополии к национальным окраинам. Так сложилось, что исторически Россия была многонациональным государством, где ее мусульманские подданные были представителями тюркского мира. По данным переписи населения России 1897 года из 125 миллионов 600 тысяч ее жителей более 13 миллионов, то есть 11%, составляли народы тюркско-исламской общности. Культурное, цивилизаторское значение ислама в тюркском мире доминирующее.

Идея мусульманской солидарности, единства в вере в их сознании и национально-освободительном движении тесно переплетались с комплексом представлений о родственности тюркских народов, об исторической общности их судьбы. Тюрки преобладают, составляя основную массу мусульман поздней Российской империи, а затем и Советского Союза. Россия представляет мир ислама и тюркский мир.

Идеологи тюркизма в поведенческих нормах и духовных императивах опирались на поиск тюркской солидарности.

Тюркизм и исламизм в российской действительности представлен единым, непрерывным и широкомасштабным процессом, охватившим все тюркские народы.

В советской историографии пантюркизму часто придавали одиозное значение, на тюркизм это не распространялось, хотя в российских условиях пантюркизм и тюркизм по сути оставались синонимами.

На всем протяжении истории Советского Союза национальный вопрос был связан с тюркским явлением так, уже в 1921 году советское

руководство относит пантюркизм и панисламизм к проявлениям «буржуазно-демократического национализма». Ведется поиск связей по выявлению «феодально-байской реакции» в общественной среде с английской разведкой и международным империализмом. Сфабрикованные дела в отношении М. Султан-Галиева, Т. Рыскулова являлись показательными судилищами в отношении инакомыслия в рядах официальных партийных представителей. Как истинные борцы за независимость эти лидеры сделали попытку соединения идеологии тюркизма с национальной политикой советской власти.

Яркое проявление тюркизма можно встретить и в басмаческом движении, которое представляло собой единое движение тюркских народов против советской власти. Нерешенность социально-экономических задач, неудовлетворенность населения проводимой советской властью политикой на местах повсеместно вызывало недовольство широких слоев населения. Его можно отнести к открытому протесту тюркского мира против насильственной политики советов. После его подавления идеи тюркизма проявляются в форме сопротивления реформе письменности, навязанной тюркским народам. Даже внедрение в 1928-1929 годы яналифа, алфавита на латинской основе, шло с большим трудом, в обстановке дискуссий и решительных возражений со стороны части интеллигенции, некоторые из которых поплатились впоследствии за поддержку тюркского начала.

Наступление на идеологию тюркизма в СССР со временем приобретало все более агрессивный и нетерпимый характер. Критика тюркизма была низведена на уровень грубых памфлетов и проклятий. Этим тоном прониклась и ангажированная наука, представленная как столичными учеными, так и школами союзных республик. Официальная советская пропаганда с энтузиазмом подхватила распространившуюся уже после войны версию духовной родственности тюркизма и фашизма, стараясь представить сторонников тюркизма прихвостнями нацистского режима.

Весь период существования советской власти постоянно велась борьба по выявлению националистов, носителей идей тюркизма среди национальной интеллигенции. Даже в период стремительной переоценки ценностей конца 1980-х – начала 1990-х годов, когда были уточнены многие исторические концепции, груз предрассудков и ошибочных представлений о реакционной сущности тюркизма и враждебных вылазках его идеологов долго тяготел над исторической наукой.

Перед распадом Советского Союза, численность тюркско-мусульманского населения составляла 47 миллионов человек. По данным переписи населения 1989 года, в СССР проживало 16 миллионов 698 тысяч узбеков, 8 миллионов 136 тысяч казахов, 6 миллионов 770 азербайджанцев, 6 миллионов 649 тысяч татар, 2 миллиона 729 тысяч

туркмен, 2 миллиона 529 тысяч киргизов, 1 миллион 449 тысяч башкир, 424 тысячи каракалпаков, 282 тысячи кумыков, 272 тысячи крымских татар, 263 тысячи уйгур, 208 тысяч турок, 156 тысяч карачаевцев, 85 тысяч балкарцев,75 тысяч ногайцев.

В многочисленных научных, справочных, энциклопедических изданиях в лучшем случае не упоминается понятие тюркизма, что свидетельствовало о полной растерянности и капитуляции общественной мысли перед задачей объективного исследования этого феномена. Между тем идеология тюркизма связана с демократическим движением и прогрессивными силами тюркских народов. В Казахстане политика государства в отношении всех этносов и народностей, проживающих на ее территории, носит толерантный, гуманистический характер, в основу которой легли ценности межнационального согласия и взаимопонимания. [2]

Тюркизм, как и исламизм возникает в России в 1880-х годах как культурно-либеральное движение татарской интеллигенции. Формирование и распространение теории тюркизма через просветительство (джадидизм) самым тесным образом связаны с общественной и научной деятельностью крымско-татарского просветителя ***Исмаила Гаспринского (1851-1914 гг.).*** Гуманистические тенденции, в идеологии тюркизма встречающиеся в его трудах носят фрагментарный, эмпирический характер. Можно сказать, они носят подчас декларативный характер. И. Гаспринского волновала проблема «согласия» и общего прогресса тюркских народов. Оставаясь в сфере просветительской деятельности и нравоучительной риторики, он не заботился о концептуальной разработке основ тюркизма. И все же И. Гаспринскому принадлежит та формулировка, которая определила программу тюркизма, его лозунг и кредо, нравственный императив, общественный к народам тюрко-исламского мира «Единство в языке, вере и делах». По мнению А. Беннигсена «С его точки зрения, всетюркское и всеисламское единение является единственным средством, которое может спасти не только его маленький крымско-татарский народ, но все тюркские народы Российской империи» [3] Считая язык главной основой общетюркской солидарности, он, прежде всего, пытался осуществить языковую реформу. «Единство в языке», стоящее на первом месте в его формуле мобилизованного тюркизма, не могло сложиться само собой, ибо живые языки тюркских народов при всем их структурно-типологическом сходстве и общности лексики все же значительно различались. Выработка тюрки – своеобразного тюркского эсперанто – на основе модернизованной версии крымско-татарского языка была важным шагом на пути к общетюркскому сближению. Особой задачей, которая решалась в ходе языковой реформы, была минимизация фонетических различий в тюркских языках.

В результате был создан «общий язык», понятный всем народам тюркского мира. Важнейшим средством пропаганды новых идей становились тюрко-татарская печать, флагманом которой был «Терджиман» («Переводчик»), появившийся в 1883 году. Популярность этого периодического издания среди тюркских народов играла огромную роль в развитии национально-освободительных движений начала XX века. Именно он обеспечивал успех и широкое распространение «Терджимана» во многих регионах Евразии.

Свои взгляды на единство тюркского мира, составившие теоретическую основу либерального тюркизма, И. Гаспринский изложил в сочинениях «Русское мусульманство. Мысли, заметки и наблюдения мусульманина», «Русско-восточное соглашение», и др. статьях, опубликованных на страницах «Терджиман»(1883). Всю совокупность тюркских, мусульманских народов России И. Гаспринский определяет как этнокультурную общность, обладающую устойчивой внутренней цельностью на этнополитической арене. Религия, культура и нравственность в его понимании являлась основной субстанцией тюркской общности.

Главный рычаг распространения идей тюркизма И. Гаспринский видел в системе образования. В этой области И. Гаспринский работал особенно энергично и плодотворно, разработав «новый метод» школьного образования – усули джадид. Его русское обозначение дало название «новометодным» школам, а тюркский корень «джадид» положен в основу наименования всего движения джадидизм и его сторонников. Главным достоинством этого метода, впервые опробованного И. Гаспринским в 1884 году в бахчисарайской школе, стало осмысленное освоение учебных предметов, активное использование в системе обучения наряду с родным языком, также и арабского, русского и европейских иностранных языков, приоритет слова над знаком («новый метод» в педагогике именовался также «звуковым методом» обучения). Эта система получила широкое распространение во всех национальных школах России и за ее пределами.

Газета «Терджиман» становится главным проводником идей тюркизмав Российской империи. Тому доказательство постоянные слежки со стороны официальных властей. Разыскания, проведенные в Государственном архиве Российской Федерации московским историком профессором Д.Ю. Араповым, выявили материалы, свидетельствующие о постоянной слежке за Исмаилом Гаспринским. В «Справке Департамента полиции о распространении панисламизма в России, составленной в ноябре 1911 года, в разделе о Таврической губернии сообщалось: «Ввиду большого процента татарского населения и близости к Турции губерния играет большую роль в деле пропаганды

панисламизма в России. В г. Бахчисарае издается главный орган панисламизма в России - газета «Терджиман». Вообще Бахчисарай является очагом распространения панисламизма на Юге России». [4]

Исмаил Гаспринский не был одинок в своих программных разработках концепций тюркизма и исламизма. У него были и предтечи, и единомышленники – как в тюркском мире России, так и за его пределами, среди которых были ***Сихабеддин Мергани, Каюм Назири (или Абдул Кейюм Насири), Хусейн Фейсхани, Аршаруни и Габидуллин, Али Гусейн-заде, Ахмет Ага-оглу, Муннавар Кари Абдурашидханов, Махмуд-ходжа Бехбуди*** и многие другие ускорили распространение в Российской империи тюркской идеи. Взгляды модернистов легли в основу положившей начало национально-освободительного движения тюркских народов в конце XIX - начале XX веков в евразийском регионе.

Так, ***Сихабеддину Мергани*** принадлежит заслуга в попытках отделения ислама от государства в жизни тюрков, в восстановлении прерванных отношений между восточной и западной культурой. Он считал, что только через этот путь будет возможно прийти к национальному возрождению. Школьная система образования, учебный процесс должны носить разносторонний характер. Основная задача учителя - совместить знания как мусульманского, так и европейского толка. Обучение Корану, хадису и истории ислама должно начаться в стенах школы. Для этого необходимо ввести изменения в учебные планы. В преподавании этих дисциплин необходимо отказаться от слепого, бездумного начетничества. Он призывал уделять внимание национальному языку. Один из первых поднимал вопрос о раскрепощении женщин в тюркском мире.

Являясь реформатором тюркского мира, Мергани выступал за национальное возрождение татар России. Рост популярности учения Мергани нашло широкую поддержку в широких слоях общества не только в Казани, но и на окраинах империи. Его последователи и ученики являлись фактически первыми представителями в Казахстане.

Кайюм Назири на девять лет моложе Мергани. Модернист, реформатор, получивший образование в медресе, он преподавал татарский язык в Российской Православной семинарии, затем в новометодной начальной татарской школе при педагогическом училище в Казани. Просветитель, реформатор, литератор. Опубликовал два энциклопедических собрания. Автор первых учебников «Татарский фонетический словарь», «Учебник грамматики». Использовал календари для распространения национальных достижений народа. Стремился усовершенствовать татарский язык, сделать его доступным для широких масс населения.

Хусейн Фейзхани - ученый-востоковед. Вместе со своими

единомышленниками выступал за всеобщую модернизацию образовательной системы, духовное возрождение татарской культуры. Добиться этого можно через новый класс буржуазии, который наиболее быстро реагирует, на новации современности считал ***Аршаруни и Габидуллин.*** [5]

Соратники и последователи идей И. Гаспринского в начале XX века неоднократно обращаются в Министерство народного просвещения с просьбой отменить устаревшие программы школьного обучения и создать новую комиссию по принятию нового решения. В Министерстве образования только за 1905 год канцелярией зарегистрировано было около 500 петиций с аналогичным требованием. [6]

Постепенно движение джадидов начинает шириться, охватывая многочисленные ряды поклонников реформ. В колониальном Туркестане тюркская общественность горячо поддержала идеи модернизации общественной жизни. Повсеместно ведутся дискуссии, встречи национальных интеллигентов о путях развития Туркестана и роли просвещения и религии на жизнь туркестанцев. Многие просветители реализацию идей джадидизма видели через реорганизацию школьного дела в Туркестане. Так, туркестанец ***Махмуд Бехбуди*** активно занимается педагогической деятельностью. Многочисленные произведения автора среди которых «Алифбо мактаби исломия»(Азбука исламской школы), «Махдали жуграфия умрони» (Краткая география России), «Мухтасари – тарихи ислом» (Краткая история ислама) имели широкое хождение в новометодных школах. Их популярность продолжалась и в первые годы советской власти, пока советская школа не запретила их использование в школах обвинив их в невежестве и мракобесии.

Не менее популярной личностью среди туркестанцев, был и ***Манаввар Кари Абдурашидханов***, который готовил пособия для джададских школ как светского, так и религиозного толка. Его перу принадлежат «Ер-юзи» (Землеописание) и пособие по изучению «Таджвида», которое предполагало облегченное изучение правильного чтения Корана составленного в форме вопрос – ответ.

Главная задача, которая стояла перед туркестанским обществом национальная интеллигенция видела в пропаганде идей тюркизма, ислама, коренной модернизации системы образования, улучшение социального положения народа и совершенствовании политических институтов управления.

По этим вопросам было опубликовано множество статей в национальных газетах и журналах «Тараккы», «Хуршид», «Шухрат», «Туран», «Самарканд», «Айна» и др. Многочисленные статьи хотя и не носили аналитического характера, авторы затрагивали злободневные проблемы, которые призывали общественность не только местного

получению знаний, но и обучению в европейских странах. Знакомили читателей с новинками мировых научно-технических достижений, призывая администрацию края использовать их в национальной экономике и промышленности.

Одним из ранних и последовательных представителей исламизма ***Джемаледдин Афгани (1839-1898 гг.)*** тоже писал о необходимости объединения народов, стремящихся к освобождению от колониального гнета, не только на конфессиональной основе, но и на основе языковой, этнической близости, позволяющей им лучше понять друг друга «Единство немыслимо без родства, - писал он, - родство немыслимо без языка, а язык не может выполнить свою социальную функцию, если не послужит средством понимания всех слоев…одного и того же общества». [7]

В начале XX века модернизация российского общества позволила на практике осуществлению идей тюрко-исламской солидарности. Уже в августе национальные интеллигенты принимают резолюцию Первого съезда, требуя объединения (Иттифак) всех мусульман России, для решения вопросов связанных с национальными интересами. Принятое решение положило началу организованному объединению российских мусульман. Уже в январе 1906 года Второй мусульманский съезд, на котором председательствовал Гаспринский, принимает решение о создании Союза мусульман России (Иттафак – и -муслимин), который через полгода трансформируется в политическую партию, программа которой базировалась на идеологии тюркизма.

Тюркизм и джадидизм формировались практически одновременно на евразийском пространстве. Основные пункты идеологии и новое движение размещались на оси Казань – Крым – Стамбул. В самой Турции нашлись последователи идей Афгани. Важнейшую связующую роль между тюркскими движениями в России и Турции сыграл казанский татарин Юсиф Акчура (Акчурин, Акчура-оглу). Наиболее ранним из написанных им манифестов пантюркизма была статья «Три системы правления», опубликованная анонимно в 1904 году в каирской газете «Turk». [8] Сравнивая концепции османизма, панисламизма и тюркизма, Акчура выделял тюркизм как наиболее перспективный и реальный путь единения тюрков. Он ратовал за создание политического Союза всех тюркских народов с центром в Турции. Выступление Акчуры знаменовало переход тюркизма в новую фазу: от культурно-просветительского (как его мыслил Гаспринский) к политическому движению. В 1908 году Юсуф Акчура жил в Турции, издавал с 1911 года газету «Turk Yurdu» («Тюркский дом») и был одним из лидеров наиболее авторитетной и энергичной организации тюркского направления «Turk Ocagi»(«Тюрк Оджаги», «Тюркский очаг»).

Идеи тюркского братства и мечты о культурной модернизации, европеизации тюркского мира вынашивали писатели, ученые,

журналисты. Среди них были издатель первого турецкой светской газеты «Тасври эфкяр» Ибрахим Шинаси, поэт Зия Гекалп, издавший «Основные принципы тюркизма» (1923 г.), «Тюркизация, исламизация, модернизация», составитель словаря турецкого (османского) языка Векиф-паша, одним из первых выдвинул идею лексической общности и коренного единства турецкого языка и языков народов Туркестана, работы Али Гусейн-заде. В целом данные работы внесли весомый вклад в идеологию тюркизма.

В 20-е годы XX века в Европе складывается политическое движение, в состав которого вошли национальные интеллигенты для решения проблем, связанных с распространением и проводимой политикой советской власти в отношении тюркских народов в СССР. Туркестанец Мустафа Шокай, активно занимающийся за границей вопросами развития Туркестана в 1921 г совместно со своими соратниками создает зарубежную ветвь туркестанского национального движения. Цель этого движения М. Шокай видел в разоблачении колонизаторской сущности советского режима, псевдоосвободительных идей советской власти в отношении народов мусульманского Востока. Использование моральных и материальных сил может, считал ее автор, разоблачить сущность советской власти в глазах мировой общественности на формирование в Туркестане духа здорового национального независимого государства. При определении цели и задач туркестанского национально движения ее руководитель пишет: «Мне представляется важным указать причины, заставившие Туркестан сохранить свою ориентацию на Россию даже в тот момент, когда другие пограничные страны, имеющие более тесную связь с Россией…поспешили одна за другой объединить о своем окончательном отделении от бывшей метрополии. Основных причин две и они следующие. 1.Туркестан в начальный период своего независимого существования, не имея опыта организации, мог легко стать местом концентрации русских реакционных сил, которые по своей природе испытывают ненависть к Туркестану. Эта ненависть проистекает от их колониальной сущности и духа господства». И второе, считал автор, «существовала опасность того, что новорожденный национализм мог быть использован воинствующей панисламистской пропагандой и, как следствие, Туркестан мог сойти с пути демократического национализма на путь псевдоисламского шовинизма».[9] Новый этап национально-освободительной борьбы за рубежом был нацелен на решение внутренних проблем региона. Основным пунктом расхождения в этом вопросе являлся территориальный характер будущей автономии. Принципиальным считался вопрос объединения тюркских народов России в борьбе с советской властью. Являясь борцом за независимость Туркестана М. Шокай «болел» проблемами тюркского народа. Вместе с тем, в его многочисленных публикациях отсутствуют призывы

воинствующего тюркизма. Тюркской идее был подвержен и Ахмет Заки Валиди. Если башкирский лидер Ахмет Заки Валиди прилагал усилия по образованию государственного образования в составе Туркестана, Казахстана и так называемой Малой Башкирии, но его оппонент М. Шокай достаточно отчетливо понимал, что тюркские народы России должны выбрать самостоятельный путь развития.

Идея либерального тюркизма, поиск путей его осуществления был главной задачей национальных интеллигентов в начале XX столетия. В начале 1990-х гг. страны Центральной Азии проделали гигантские шаги по пути прогресса, демократизации своих государств. Для того чтобы стать лидером в тюркском мире необходима успешно работающая экономика, политическая стабильность, разумно решенные этнические проблемы и общая идеология, стоящая выше принципов этнического родства. В настоящее время проводником идей союза Центрально-азиатских народов является Н.А. Назарбаев, который в 1999 г. и 2009 г. неоднократно выдвигал идею сближения и сотрудничества народов региона.

Список использованной литературы

1. Хостлер Ч. Тюркизм и Советы. Тюрки мира и их политические цели. Пер. с анг. Г.М. Мендикуловой / Сост. Б.М. Сужиков – Алматы: Санат, 2006. -288с. – С.146

2. Червонная С. Пантюркизм и панисламизм в Российской истории. Интернет

3. Беннигсен А. Исмаил-бей Гаспринский. Русское мусульманство.Oxford: Society for Central Azian Studies, 1985. P.12

4. Государственный архив РФ Ф.102. Особый отдел. 1913. Оп. 243. Д.74. Ч.1. Л. 6 – Опубликовано в статье: Арапов Д.Ю. Исмаил Гаспринский, его жизнь и деятельность по материалам Департамента полиции МВД Российской империи // Исмаил Гаспринский – просветитель народов Востока: Материалы Международной научной конференции. М.2001

5. Хостлер Ч. Тюркизм и Советы. Тюрки мира и их политические цели. Пер. с анг. Г.М. Мендикуловой / Сост. Б.М. Сужиков – Алматы: Санат, 2006. -288с. – С.152-156

6. Ауанасова А. Национальная интеллигенция Теркестана в первой четверти XX века.- Алматы:Казак Университет!, 2001. – С. 29

7. Расул-заде М.Э. О пантуранизме: в связи с кавказской проблемой /С предисловием Н. Жордания Оксфорд,1985 С.67

8. Akcura Yusuf. Uc Tarz-I Siyaset. Ankara, 1998

9. Садыкова Б. Причина эмиграции Мустафы Чокая в Европу // Евразийское сообщество № 1 (61), 2008.- С.101-102

* * *

Мақалада XIX ғасырдың аяғы мен XX ғасырдағы зиялы қауым ортасындағы түркішілдік идеясының таралуы қарастырылады.

* * *

The idea of Turk distribution since the end of 19 to the beginning of 20 centuries, purpose establishments in Turk distinction between the western and east Turks is considered in the article.

ӘОЖ 332.2.021 (574.1)

С.М. Гиззатов
ізденуші, М.Өтемісов атындағы БҚМУ

СҰЛТАН ШЫҒАЙ БИЛІГІ ТҰСЫНДАҒЫ БӨКЕЙ ОРДАСЫНДАҒЫ АГРАРЛЫҚ САЯСАТ

Бөкей Ордасы тарихының толыққанды зерттелінбей қалған тұстарының бірі болып 1815-1823 жылдар аралығындағы ерекше кезең саналады. Осы уақыт аралығында хандықта белең алған саяси, экономикалық, әлеуметтік оқиғалар күні бүгінге дейін тарихшылар тарапынан басты нысанаға алынған емес. Исатай, Махамбет, Жәңгір, Қайыпқалитанушы ғалымдардың өздері де бұл кезеңді толық аша алмады. Тіпті Орданы билеуші Әбілқайыр ханның немересі Шығай Нұралыұлының атқарған саяси қызметі тиісті бағасын ала алмай келеді. Сондықтан бұл кезеңдегі аграрлық саясатты зерделеудің мәні зор болмақ.

1815 жылдың көктемінде Ішкі Орданың тікелей қамқоршылары Бөкей хан мен Астрахань казак полкінің басшысы генерал-майор П.С.Попов дүние салды. Ел билеушісі көзі тірісінде хандық билікті 14 жастағы ұлы Жәңгірге аманаттады. Ол кәмелеттік жасқа жеткенше Орданы басқаруды інісі Шығайға тапсырған [1]. Сөйтіп, Шығай сұлтан патша үкіметі мен жергілікті халықтың қалауымен хандықты билеу құқығына ие болды.

Алайда, өз тарапымыздан Нұралы ханның осы ұлының саяси сахнаға бұдан әлдеқашан бұрын көтерілгенін атап өтеміз. 1801 жылдың күзінде ішкі тарапқа көш түзеген Кіші жүз қазақтарының көсемдерінің бірі саналған Шығай Нұралыұлы жоғарғы биліктің көзіне түскен болатын. Ол ел басқару ісіне ерте араласқан және Орданың алғашқы ханы оған кез келген мемлекеттік істерді сеніп тапсырған [2]. Ішкі Орданы басқару жөніндегі Уақытша Кеңес төрағасы қызметін атқарған И.С.Ивановтың мәлімдеуінше, Бөкей Нұралыұлы хан болып тағайындалған соң да Жайық беттегі өзіне қарасты қазақтарды билеуді інісі Өзбеккалиға, ал ішкі тараптағы хандықты Шығайға жүктеген [3]. Осы келтірілген мәліметтерге сүйеніп, 1815 жыл қарсаңында Шығай Нұралыұлының ел басқару ісіне әбден дайын болғандығын үлкен сенімділікпен айтамыз.

Бөкей ханның өлімінен соң да Ішкі Ордаға өткісі келетін көшпелілердің толқыны азаймады [4]. 1815 жылдың 13 қыркүйегінде Кіші жүздің ахуны Мұхамеджан Қазиев Орынбор әскери губернаторы Г.С.Волконскийдің рұқсатымен Байұлы және Әлімұлы руларынан тұратын қазақтарды Бөкей Ордасына бастап өткен [5]. 1815 жылдың күзінде байбақты руы қынық бөлімінің старшыны Жантілеу Жанқұтов

басшылықтың келісімімен 257 шаңырақты өткізген. Онымен бір мезетте старшын Қонқус Сопрабиев та алаша руының 300 шаңырағымен хандық территориясына келген [6].

Тарихшы Ж.К.Қасымбаевтың мәлімдеуінше, Шығай сұлтанның ел билеуінің алғашқы жылында ішкі тарапқа көшуге 85000 шаңырақ ниет білдірген: шеркештен - 980 түтін, ысықтан - 562, жаппастан - 674, масқардан - 510, қызылқұрттан - 540, танадан - 670, беріштен - 968, ноғай қазақтарынан - 650, адайдан - 470, тамадан - 340, төленгіттерден - 450 түтін [7].

Осылайша Бөкей Ордасын құт мекен етуді көксеген көшпелілердің толқыны еш саябырсымаған. Ішкі тарапқа келушілерді жаңа қонысқа орналастыруды Краснояр жергілікті соты, губерниялық жер өлшеуші лауазымын атқарушы Л.Коренев және Шығай сұлтан өз мойындарына алған [8]. Хандық билеушісімен бірге жергілікті басшылықтың көші-қон үрдісіне араласуы патша үкіметінің Бөкей Ордасына деген ерекше назарын аңғартатын еді.

Бөкей Ордасына жаңадан көшіп келген күшті рулар әлсіздерін ығыстыра бастады. Шығай сұлтан тұсында жер жетіспеушілігі байқалып, кейбір қазақтар көршілес губерниялардан белгілі бір мерзімге жер жалдауға мәжбүр болған. Астрахань облыстық мемлекеттік мұрағаты қорынан табылған құжаттан 1815 жылдың өзінде-ақ Бөкейліктердің осындай қадамдар жасағанын көреміз. Сол жылғы құрғақшылыққа байланысты Дәуленді, Бөле, Мәкей, Ақбай, Дөкей есімді қазақтар Саратов губерниясы Волжск уезді Панинский округынан жалға жер алған. Арнайы жасалған келісімшарт бойынша әрқайсысы 2 жылқыдан төлеуге міндеттенген. Мұндай жерді жалға беру үрдісін іске асырушы мекеме Саратов азықпен қамтамасыз ету колониясы болатын. Алайда, ол әрдайым Шетелдіктерді қамқорлыққа алу кеңсесінің келісімімен әрекет етіп отырған [9].

Осы орайда Бөкейліктердің ерікті түрде жалға жер алуын Жәңгір хан (1824-1845) билігі тұсына апарған В.Ф.Шахматовтың. Б.Аспандияровтың, Ғ.Е.Харабалиннің пікірлерімен еш келісе алмаймыз. Жоғарыда келтірілген деректен байқалатыны хандық тұрғындары 1815 жылдың өзінде-ақ өздеріне қажет деп санаған жерлерді келісімшарт арқылы иемденуді білген. Олар қарапайым орыс шаруаларынан емес, арнайы мекемелерден, құзыретті органдардан жалға алып отырған.

Жайылымға деген мұқтаждық қыс кезінде күшейе түсетін. Каспий теңізі жағалаулары, Кіші және Үлкен Өзендер, Қамыс-Самар аймақтары көшпелілердің барлығын бірдей қажетті қыстаулармен қамтамасыз ете алмады. Сол себепті көптеген рулар ашық далада, құмды тақырларда амалсыздан қыстауға мәжбүр болды. Мұндай өлкелерде тұрақтайтындардың негізгі денін әлсіз рулар мен көшіп келгендер құраған.

Шығай Нұралыұлы билігі тұсында қондырау татарлары мен қазақтар арасындағы қарым-қатынас күрделене түскен. 1818 жылдың 21 мамырында Шығай сұлтан Орынбор әскери губернаторына өтініш жазып, онда Кожетаев және Сеитов мекендері татарларының қазақ жеріне басып кіріп, шалғын шөптерді таптағандығын сөз еткен. Осының салдарынан екі халық арасында араздық оты тұтанады. Бұған тағы бір қосымша себеп болған Бақи атты қазақтың татарлар қолынан қаза табуы еді. Өз бауырларының өлімі үшін кек қайтаруға тырысқан Бөкейліктердің ұмтылысы Астрахань губерниясы басшылығын қатты алаңдатқан [10] Осылайша қазақ-татар халықтары арасындағы алауыздық 1818 жылы шырқау шыңына жетті. Дәл осы кезеңде Краснояр уезіндегі қондырау татарлар қауымдастығының өкілі Камекай Сартланов қазақтар мен кордон басшысы әскери старшина И.В.Скворцов үстінен шағым түсіреді. Мұнда қазақтар тарапынан үнемі болатын шабуылдар, И.В.Скворцовтың татарларға тиесілі жерлерде мал бағуы сөз болады.

Көршілес екі халық арасындағы қарым-қатынастың тым асқынып, шектен шығып бара жатқанын сезген Астрахань губерниясы басшылығы белгілі бір шаралар қабылдау керектігін түсінеді. Жер мәселесіне көңіл бөлмейінше, яғни екі елдің нақты шекарасын межелемейінше мәселені шешуге болмайтынын ұға білді.

Межелеу жұмыстарын жүргізу үшін 1818 жылы 17 шілдеде Астрахань ведомствосына қарасты 10 сыныпты бас жер өлшеуші Ф.Федоров өз көмекшілерімен және 12 сыныпты межелеуші Петуховпен, 10 сыныпты Безобразовпен іссапарға жіберіледі. Олардың негізгі міндеті екі тараптан сенімді өкілдер шақырып, нақты шекараны белгілеу және істің барысын басшылыққа хабарлап отыру болатын. Межелеу жұмысына қажетті құралдар мыналар еді: жылқы мен соқа; ор қазуға арналған темір және ағаш күректер, балта; куәгерлерді, екі тараптың депутаттарын, жер өлшеушілерді, азық-түліктерді тасып жүру үшін бірнеше ат-арбалар, межеленген жерлерге нақты белгілер қою үшін бағандар, көмір және тас қиыршықтары. Бұларды дайындау және жеткізу қондырау татарлары мен қазақтардың мойнына жүктелді. Жалпы межелеу жұмысы кезінде тыныштықты сақтау, қадағалау үшін Краснояр жергілікті сотынан арнайы бір уәкіл сұратылады.

Негізінен алғанда осы межелеу жұмысында басты рөлді атқарған Федор Федоров болды. Бұл жер өлшеуші 1784 жылы дүниеге келіп, 11 жасында межелеушілер дайындайтын мектепке алғаш аяқ басқан. 1800-1803 жылдары жоғарғы сыныптарында дәріс алып, 1804-1806 жылдары межелеушінің көмекшісі лауазымын атқарған. 1807-1809 жылдары коллеждік тіркеуші, 1810-1816 жылдары губерниялық хатшы ретінде еңбек еткен. 1817 жылдың 1 қаңтарында аға жер өлшеуші И.Г.Рязановтың Орынбор межелеу кеңсесіне шақыртылуына орай Ф.Федоров Астрахань губерниясының бас межелеушісі қызметіне тағайындалды. Оған губерния басшылығы қалмақ жерлерінің

шекараларын нақтылауды аманаттады. Бірақ 34 жасар Ф.Федоров 1818 жылы қазақ және татар жерлерінің шекараларын межелеу жөнінде ерекше нұсқау алды. Мұрағат дерегінен Астрахань азаматтық губернаторының Ф.Федоровқа қатысты жағымды мінездеме бергендігін көреміз. Әсіресе жер өлшеушінің тәжірибелілігі, алғырлығы ерекше аталып өткен [11].

Алайда 1818 жылдың жазында өткен межелеу жұмысының қорытындысы қазақтардың мүддесіне қайшы келеді. Оны Шығай сұлтанның 1819 жылы 15 тамызда Орынбор әскери губернаторы П.К.Эссенге жазған хатынан көреміз: «Император ағзамның Орда халқына берген жерінің елеулі бөлігі әділетсіз түрде қондырау татарларының иелігінде кетті. Аталмыш жер өлшеуші (яғни Ф.Федоров – Г.С.) жүріп өтуі тиіс сызықтан 40 верстқа ауытқып, Боғда тауына емес, Лобоғда атты басқа тауға шықты. Нәтижесінде Шапшашы сол жақ бетте қалды». Шынтуайтында да орманды және шабындығы мол жерлер қондыраулықтардың еншісінде кете барды. Бұл кезеңде Астрахань комиссиясы татарларға жер телімдерін бөліп, жоспарын жасап, арнайы жарғыларын шығарып та үлгерген болатын. Әділетсіздіктің бой алғанын көрген Шығай: «Ең шұрайлы жерлерінен айрылған қазақтар шаруашылығын нығайтпақ түгілі алғашқы кедейшілік деңгейіне қайта оралатын болды» [12], - деп ашынды.

Астрахань басшылығы жер өлшеуші Ф.Федоровтың бұл қателігін Шапшашы тауының Бас картада дұрыс көрсетілмеуімен түсіндірген. Бірақ та осы жайт үлкен күмән тудыратын. Себебі, екі жақтан келген депутаттар көзі қарақты, жер мәселесін жетік білетін адамдар еді. Көпе-көрінеу қазақ депутаттарының дегеніне болмай өзімшілдікке салынған Ф.Федоровтың татарларға бүйрегінің бұруы әбден мүмкін еді. Себебі, 1815 жылдан бастап қондыраулықтар Ресей империясы үшін әр екі жыл сайын рекрутқа әскер беріп отырды. Оларға әрбір мың адамнан 5 немесе 7 адам беру міндеттелді. Оған қоса бейбіт тұрғындардан 1000 сом ассигнация төлеу талап етілді. Соның салдарынан кейбір жылдары рекрут салығы 35000 сом ассигнацияны құрап отырды [13]. Татарлардың негізгі кәсібі мал шаруашылығы болғандықтан губерния басшылары жайылым мәселесін шешуге осылайша ат салысқан сыңайлы.

Межелеу жұмысының субъективтілікке бой алдырғанын нақтылай келіп, П.К.Эссен Астрахань азаматтық губернаторы С.С.Андреевскийге мынадай өтініштерін жолдаған: 1) Шығай Нұралыұлының өтініштерін толықтай қарап шығу; 2) қазақтар және өзге де көшпелі халықтар жерін межелеуге ресми түрде рұқсат берілмегендіктен, бүкіл жер дауын бұрынғысынша қалдыру; 3) қондырау татарларына берілген жерге қатысты жарғылар мен жоспарларды заңға сәйкес қайтарып алу; 4) жер өлшеуші Ф.Федоровтың ісін заңға сәйкес қарау;

Нәтижесінде губернатор П.К.Эссеннің ұсыныстары белгілі бір дәрежеде Астраханьдық басшылықтың қаперіне алынады. Келесі межелеу жұмыстары Жәңгір Бөкейұлының билігі тұсында жүзеге асқан еді.

Бөкейліктер 1815-1823 жылдары ру, бөлім, ауыл болып көшуін жалғастырды. Жайылыс көзінің жұтауы, халық, мал санының көбеюі секілді жаңа жағдайлар олардың ауылдарын ұсақтандыра түскен. Бірақ та рулық қауымдық меншік өз үстемдігін жалғастырған.

Ішкі Орда билеушісі Шығай Нұралыұлы елдегі бұрыннан бері қалыптасып үлгерген жер қатынастарын өзгертпеген. Бұл хақында зерттеуші Г.Медведский: «Бөкей тұсында және алғашқы жиырма бес жылдықта дербес жер үлестері, яғни жерге жеке меншік туралы еш сөз болмады» деген қорытындыға келген [14].

Шығайдың ішкі жер қатынастарын реттеудегі негізгі міндеті дала беттен келген көшпелілерді хандық территориясында орналастыру болатын. Әрбір көшіп келген шаңыраққа жер беруді ол өз бетінше немесе губерниялық жер өлшеушімен, Красноярь жергілікті сотының қызметкерімен бірлесе отырып жүзеге асырды. Бөкей хан секілді ол да хандық тұрғындарының санын арттыруға мүдделі болды. Себебі ол Ресей үкіметі мен жергілікті көшпелілерге жағыну арқылы хандық тақты армандады. Сондықтан да көшпелілер мүддесіне қайшы келетін қандай да бір реформа жасаудан бойын аулақ ұстады. Әрі оның заманы да алмағайып, тұрлаусыз болды.

Шығай Нұралыұлы билігі тұсында Бөкей Ордасының мал шаруашылығы қарқынды дамып, сандық көрсеткіш бойынша бұрын-соңды болмаған деңгейге жетті. Табиғи жұт кесірінен көптеген малдарынан айырылып отырса да, Бөкейліктер төрт түлігін аз уақыт ішінде көбейтіп алған. 1771-1801 жылдары тыңайып үлгерген Еділ-Жайық аралығы XIX ғасырдың I ширегінде мал шаруашылығына қолайлы жағдай туғызған. Сол кездегі табиғи-географиялық жағдайдың тиімділігі, атап айтсақ өзен-көлдердегі су деңгейінің жоғарылығы, талбұталардың жеткілікті дәрежеде өсуі, сусымалы құмдардың аздығы осы кәсіп түріне оңды әсерін тигізген.

Орданың экономикалық мүмкіндігін көрсету мақсатында және жоғарғы биліктің талабы бойынша Шығай сұлтан жыл сайын Астрахань азаматтық губернаторы мен Красноярь жергілікті сотына хандықтағы мал саны туралы мәліметтер беріп отырған. Бұл деректерді былайша жүйелеуге мүмкіндік туып отыр [15].

4- кесте.

Жылдар	Түйе	Жылқы	Ірі қара	Қой	Ешкі	Барлығы
1819	110736	650765	235856	3985707	127442	5110506
1820	95900	630200	315100	3425000	643900	5110100
1821	92643	497818	178230	4843809	652195	6264695
1822	137510	510000	95000	3824880	123444	4690834
1823	437300	1117788	481666	21606944	506389	24150096
1824	432179	1107213	469722	21939149	541642	24489905

Осы келтірілген мәліметтердің ішінен көңілге қонымдысы деп 1819-1822 жылғы көрсеткіштерді тануға болады. Ал 1823-1824 жылдардағы деректерде асыра сілтеушілік байқалады. Себебі, бір жылдың ішінде мал санының 6 есеге артуы мүмкін емес.

Шын мәнісінде, мал саны халықтың әл-ауқатын, тұрмыс-тіршілігінің деңгейін көрсететіні белгілі. Егер хандықта 1815-1825 жылдары орташа есеппен 13000 шаңырақ болды десек, әр жанұяға 1819 жылы – 393 бас, 1820 жылы – 393 бас, 1821 жылы – 481 бас, 1822 жылы – 360 бас әр түрлі малдан келген.

Алайда мал басының көбеюінің хандықтағы жер қатынастарына тигізген кері әсері болғандығын да мойындауымыз керек. Егер Ордадағы барлық жер көлемін 5377743 десятина деп анықтасақ, әр түрлі мал басына 1819 жылы – 1 десятина, 1820 жылы – 1 десятина, 1821 жылы – 0,8 десятина, 1822 жылы – 1 десятина жер телімінен келеді. Бірақ та хандық территориясында жайылымға жарамсыз жерлердің мол болғандығын естен шығаруға болмайды.

Климаттың қатаңдығы, құбылмалылығы көптеген көшпелілерді, оның ішінде Шығай сұлтанды үй, жертөлелер салуға мәжбүрлеген. Ішкі Орда билеушісі өз ағасы секілді хандық халқын отырықшылыққа баулығысы келді. Ал бұған ықпалын тигізген факторды губернатор П.К.Эссенге былайша көрсеткен: «Үй тұрғызуыма қазақ халқын үлкен шығындарға ұшыратқан ауыр қыс әсер етті» [16].

Осылайша, 1820 жылдың жазында Каспий теңізі жағалауындағы Коневск постына жақын жерде Шығай сұлтанға тиесілі үй бой көтерген.

Орда билеушісінің игі бастамасын жалғастырушылар да табылған. Осындай үрдістің куәгері болған Орынбор шекара комиссиясының асессоры А.Д.Кузнецов 1825 жылы мынадай мәлімет келтірген: «Ордадағы ағаштан жасалған құрылыс нысандарына Нарын құмдарындағы мешітті, Қамыс-Самар маңындағы сұлтан Шоқы Нұралыұлының үйін және теңіз маңындағы Қарауылқожа мен сұлтан Шығай Нұралыұлының 2 үйін жатқызуға болады. Ал басқа жерлерде бірнеше жертөлелер бар» [17].

Бұдан байқайтынымыз, ауқатты Ордалықтар өздеріне ағаштан үй салып, ал қатардағы көшпелілер жертөлелерді қанағат тұтқан. Хандық территориясында ағаш өсімдігі өспейтіндіктен, аталмыш материалды қымбат бағаға Астрахань губерниясынан арнайы тапсырыс арқылы алдыртқан.

Расында да Шығай сұлтан билігі тұсында Бөкей Ордасында отырықшылану үрдісі басталған. Кең даланы ен жайлап үйренген көшпелі қазақтардың кейбір бөлігі енді жартылай көшпелілікке ойысқан. Бұған әсер етуші бірнеше факторларды атап өтуге болады. Ең алдымен, хандық территориясының шағындығы жетекші рөлге ие болды. Бөкейліктер Кіші, Орта, Ұлы Жүздердегідей көшіп-қонудың ұзақ маршрутын қалыптастыра алмады. Сол себепті бірден-бірге көші-қон аясы тарыла түскен. Екіншіден, халықтың, мал санының артуы еркін

көшіп жүруге мүмкіндік бермеді. Сондықтан, күшті рулар мен ауқатты адамдар шұрайлы жайылыстарды иемденіп, одан айырылмауға тырысқан. Үшіншіден, Жайық өзенінің дала бетіне ұмтылған Бөкейліктерді Ресей үкіметінің жібермей қоюы өз септігін тигізді. Ішкі тарапта амалсыздан қалған көшпелілер жаңа жағдайға бейімделуге мәжбүр болды. Төртіншіден, құбылмалы, әрі қатаң климаттың көшпелілерді белгілі бір аймаққа тұрақтауға мәжбүрлеуі. Бұған әсіресе 1815-1816 жылдардағы ауыр қыс, 1817 жылдың жазында қаптаған шегірткелердің өсімдік атаулыны отауы, 1819-1820 жылдардағы үлкен жұт айрықша ықпал етті. Бесіншіден, Орал казактары мен помещиктер тарапынан болатын озбырлықтардың жылдан-жылға күшеюі. Аталмыш қожайындардың қыстауларды, жайлауларды ақылы түрде жалға бере бастауы тұрмыс деңгейі төмен көшпелілерді хандықтың орталық территориясында тұрақтануға итермеледі. Алтыншыдан, Ордалықтардың көршілес қалмақ, қондырау татарлары, өзге де империя тұрғындарымен жиі араласуы. Бөкейліктер отырықшылық өмірдің кейбір артықшылықтарын өз көздерімен көрді. Жетіншіден, ел басшыларының, ауқатты адамдардың ағаш үй салуы, қатардағы көшпелілердің жертөлелер тұрғызуы өзгелерге үлгі болған. Қандастарының мұндай үрдіске етене араласуы Бөкейліктердің қызығушылығын арттыра түсті.

Ішкі Орданың алғашқы саяси басшылары Бөкей, Шығай Нұралыұлдары әр түрлі жер мәселесін шешуде «ақсүйек» және «қарасүйек» өкілдеріне үміт артқан. Әсіресе сұлтандар, билер, старшындар тобы жетекші рөлге ие болған. Олардың негізгі міндеттеріне көші-қон территориясын бөлу, көшпелі қауымдардың қалыпты өндірістік циклін қамтамасыз ету, тарихи қалыптасқан жайылыстық алқапты жоспарлы түрде игеруді қадағалау жатты. Бірақ Кіші жүздікімен салыстырғанда Бөкей Ордасының сұлтандары, старшындары сыртқы жер қатынастарын реттеуге аса белсенділікпен араласқан. Жайылымның тарылуы, ауа-райының қолайсыздығы салдарынан көшпелілердің көршілес губернияларға басып кіруі, хандық шекараларын ресми түрде межелеудің алғаш рет қолға алынуы Шығай Нұралыұлын аталмыш әлеуметтік топ өкілдерінен ерекше кадрлар дайындауға итермеледі. Шоқы Нұралыұлы, Бегәлі Нұралыұлы, Тәуке Бөкейұлы, Хансұлтан Шығайұлы сияқты ақсүйек өкілдері депутат ретінде, ал Өтеміс Құлманиязов, Айтбай Мәмбетқазиев, Бармақ Мұратов, Боздақ Есмамбетовтер сұлтандармен бірге сенімді өкіл, кейде депутат болып тағайындалды. Орда старшындары көршілес орыс, казақ, қалмақ, татар халықтарымен жиі қатынасты және қарамағындағы көшпелілерге жалға жер алып берді.

XIX ғасырдың I ширегінде қожалар шұрайлы жайылыс көздерін пайдаланғанымен жер қатынастарын реттеуде жетекшілік рөлге ие бола алмады. Олардың арасынан ер балаларды сүндеттеуді кәсіпке айналдырған адамдар шыққан. Сонымен қатар саудамен айналысуға ден

қоюшылар табылды. Солардың бірі - Қарауылқожа Бабажанов 1820-1821 жылдары Д.Б.Багратион ханыммен ашық соттасты және осы арқылы Ресей Сенатына танымал болды.

Қарастырып отырған кезеңде Бөкей Ордасында тархандар, батырлар сословие ретінде қалыптаса алмаса, ал төлеңгіттер тәуелді халық санатының күйін кешкен. Жұт, ашық тонаушылық және өзге де себептерге байланысты кедейшілікке түскен байғұстарға үлкен жайылыстың керегі болмады [18].

Қорытындылай келе, Шығай сұлтан билігі кезіндегі Бөкей Ордасының аграрлық қатынастары шиеленісе түсті. Жерді пайдаланудың рулық қауымдық түрі үстемдік еткенімен жайылым мен шабындықтың жетіспеушілігі айқын сезілді. Осы кезеңде алғаш рет ерікті және еріксіз түрде жерді жалға алу дүниеге келді.

Шығай сұлтан қалыптасқан дәстүрлі ішкі жер қатынастарына өзгерістер енгізбеді. Ол көшпелі халықты отырықшылық өмірге баулуға әрекет жасады. Бөкей хан секілді Шығай Нұралыұлы да бүкіл күш-жігерін сыртқы жер қатынастарын реттеуге жұмсады. Осы мақсатта Орал казак әскерлерімен, қондырау татарларымен, помещик шаруаларымен, көршілес губерния тұрғындарымен күресуге тура келді.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1.История Букеевского ханства. 1801-1852 гг. (сборник документов и материалов). – Алматы: «Дайк-Пресс», 2002, с. 190.

2.Ресей Федерациясы Астрахань облыстық мемлекеттік мұрағаты (РФ АОММ), 1-қор, 1-тізбе, 472-іс, 1-17 пп.

3.Иванов И.С. К столетнему юбилею Внутренней (Букеевской) киргиз-кайсацкой орды. // Астраханский листок, 1901, №129.

4.РФ АОММ, 1-қор, 5-тізбе, 195-іс, 1-п.

5.РФ АОММ, 1-қор, 4-тізбе, 1106-іс, 1-2 пп.

6.Қазақстан Республикасы Орталық мелекеттік мұрағаты (ҚР ОММ), 78-қор, 4-тізбе, 86-іс, 34-п.

7.Касымбаев Ж.К. Государственные деятели казахских ханств. XVIII-первой половины XIX вв. Жангир Хан (1801-1845 гг.). Т.4. –Алматы: «Наш Мир», 2001, с. 14.

8.РФ АОММ, 1-қор, 4-тізбе, 1106-іс, 5-п.

9.РФ АОММ, 1-қор, 5-тізбе, 600-іс, 71-72 пп.

10.РФ АОММ, 1-қор, 5-тізбе, 1791-іс, 40-п.

11.РФ АОММ, 1-қор, 5-тізбе, 588-іс, 7-10 пп.

12.ҚР ОММ, 78-қор, 4-тізбе, 88-іс, 10-16 пп.

13.Небольсин П.И. Очерки Волжского низовья. – СПб., 1852,с. 80.

14.Медведский Г. Внутренняя киргизская орда в хозяйственном отношении // Журнал Министерства государственных имуществ. 1862ж., ч.60, т.7, с. 286

15.ҚР ОММ, 78-қор, 4-тізбе, 84-іс, 4,6 пп.

16.ҚР ОММ, 78-қор, 4-тізбе, 5-іс. 34-п.

17.ҚР ОММ, 4-қор, 1-тізбе, 284-іс, 17-п.

18.Зобнин Ф.К. К вопросу о невольниках, рабах и тюленгутах в киргизской степи. – Семипалатинск: Тип. Семипалатинского обл. Правл., 1902, с.39.

* * *

В данной статье рассматривается аграрная политика в Букеевской Орде при султане Шигае и ее решения.

* * *

In giving article is considered agricultural politics in Bukey Chanate by sultan Shigai and its decisions.

УДК 94 (574)

Муханбеткалиев Х.С.
кандидат военных наук, доцент,
ЗКГУ им.М.Утемисова
Жумабаев Б.
майор, слушатель Национального университета обороны

МЕЖДУНАРОДНЫЙ ТЕРРОРИЗМ – УГРОЗА БЕЗОПАСНОСТИ ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ

В книге Н.А. Назарбаева «Критическое десятилетие» отмечается, что на нынешнем этапе «Центральноазиатский регион представляет собой территорию с высоким террористическим потенциалом. И, так или иначе, проявления экстремизма и терроризма затрагивали все республики региона в течение всего периода их становления как независимых и суверенных государств» [1].

Причины распространения терроризма в регионе можно условно разделить на внешние и внутренние.

К внешним причинам следует отнести такие проблемы, как: наличие крайне нестабильного регионального окружения (Афганистан, Кашмир, Северный Кавказ, СУАР КНР); прозрачность границ; распространение наркобизнеса; фактор распространения религиозного экстремизма; противоречивые интересы ведущих держав; наличие межгосударственных противоречий.

Среди внутренних причин в первую очередь следует отметить этнические и социально-экономические проблемы региона. Кроме того, сегодня на территории региона действует, по крайней мере, три организации, признанные в качестве террористических. Первая из них – Исламское движение Узбекистана (ИДУ), которое ставит перед собой цель установить в этой стране исламскую форму правления [2].

Создание двух других организаций является следствием сепаратистских настроений в Синьцзян-Уйгурском автономном округе Китая. Это «Международный комитет освобождения Восточного Туркестана» и «Организация освобождения Уйгурстана». В большей мере эти организации проявляют себя на территории Казахстана и Киргизии.

Судя по развитию событий, уйгурские сепаратистские организации предпочитают действовать там, где более мягкий политический режим.

Узбекистан. Узбекистан напрямую столкнулся с проблемой терроризма, подпитывающимся исламским экстремизмом. Речь идет об Исламском движении Узбекистана, которым предпринимались попытки дестабилизировать ситуацию в стране, в том числе путем физического устранения главы государства.

Действия сил антитеррористической коалиции в Афганистане безусловно в значительной мере ослабили ИДУ, однако о полном его разгроме на сегодня говорить не приходится. Согласно поступающей информации, в настоящее время наблюдается процесс восстановления разрушенных в результате антитеррористической операции в Афганистане структур Исламского движения Узбекистана.

В ряде СМИ отмечалось, что уже после свержения режима «Талибан» в Афганистане, уцелевшие боевики ИДУ предпринимали попытки переместиться в труднодоступные горные районы таджикской части Памира и в некоторые районы Киргизии. Лидеры ИДУ рассчитывают в первую очередь на поддержку приверженцев религиозно-экстремистской партии «Хизб-ут-Тахрир», а также отдельных представителей местных криминальных структур, действующих в некоторых странах Центральной Азии [3].

Таким образом, еще одной организацией, которая противостоит нынешнему узбекскому руководству, является «Хизб-ут-Тахрир» («Партия освобождения»), которая была создана еще в 1953 году.

Существует, по крайней мере, два взгляда на «Хизб-ут-Тахрир». Согласно одной версии, это изначально партия религиозно-экстремистского толка. По другой – экстремистской эта организация стала в силу отношения к ней государства, в случае же легализации ее деятельности она перестанет быть таковой.

Согласно имеющимся сведениям, на сегодня «Хизб-ут-Тахрир» ограничивается в своей деятельности пропагандой с помощью листовок, что снижает к ней интерес со стороны международной общественности.

Киргизия. Киргизия, особенно ее южные территории, всегда отличалась определенным уровнем конфликтогенности. В марте 2002 года здесь произошло обострение внутриполитической ситуации. В конце июня этого же года в Бишкеке произошло убийство первого секретаря посольства Китая в Киргизии, а также его водителя. Очень правдоподобной выглядит версия, согласно которой это был теракт, совершенный членами уйгурских подпольных организаций [4].

Таджикистан. Достаточно неоднозначными являются процессы, которые происходят в Таджикистане. На сегодня рядом экспертов констатируется наличие противостояния не только между оппозицией и президентом Э. Рахмоновым, но и в окружении самого президента.

Стабильность в Таджикистане и в целом в центральноазиатских республиках во многом зависит от развития событий в Афганистане, где сегодня отмечается достаточно неустойчивая обстановка. Большинство экспертов склонно утверждать, что в Афганистане преобладание центробежных сил над центростремительными опосредует слабость власти президента Карзая. В любой момент не исключается возможность нового витка эскалации напряженности в регионе [5].

Туркмения. Нельзя не отметить определенный уровень стабильности в Туркмении. Это достигается путем проведения жесткого внутриполитического курса. Несмотря на это, страну в последнее время сотрясают перетурбации в высшем эшелоне власти, усилившиеся после известной попытки покушения на Туркменбаши.

Определенные факторы дестабилизации в Туркмении имеются. К ним можно еще добавить противоречия, касающиеся взаимоотношений со странами Южного Каспия. С учетом того, что после решения афганской проблемы эпицентр событий будет перемещаться в регион Западной Азии и Ближнего Востока, те процессы, которые подспудно сегодня вызревают в стране, могут вылиться в разрушительные по своему характеру явления.

В целом можно отметить, что Центральная Азия сохраняет достаточно высокий дестабилизационный потенциал.

Причем серьезным фактором, который может послужить для активизации террористической деятельности в регионе, может стать осложнение внутриполитических процессов в ряде стран Центральной Азии.

Региональный анализ распространения терроризма позволяет констатировать несколько закономерностей.

В большинстве своем использование методов терроризма сопряжено с территориальными спорами между государствами, основой которых является несовпадение их границ с реальным расселением религиозных и этнических групп. Наряду с этим самостоятельную роль может сыграть и политический фактор – борьба власти и оппозиции, а также угроза падения режимов в результате усиления религиозно-экстремистских настроений.

Казахстан имеет ряд преимуществ. Одним из них является то, что страны ЦАР как бы закрывают собой нашу страну от зон высокого террористического напряжения в Южной Азии. С другой стороны, как отмечается в книге Н.А. Назарбаева «Критическое десятилетие», наблюдаемый в Казахстане потенциал стабильности «до сих пор не дал повода для реального и фактического проявления экстремизма и терроризма» [1, с.23].

Вместе с тем существует проблема, с которой Казахстану, в той или иной степени, придется столкнуться, так сказать, лицом к лицу. Она связана с экспортом терроризма и экстремизма (имеется в виду глобальный характер этих явлений).

В этой связи, как отмечает Н.А. Назарбаев, «принятие упреждающих мер против угрозы терроризма на сегодня представляет одно из приоритетных направлений в обеспечении национальной безопасности Республики Казахстан» [6].

В республике принимаются адекватные меры реагирования на

возникающие точки социальных конфликтов и анализ процессов, которые способны привести к возникновению терроризма и его распространению в Казахстане. Прежде всего, следует говорить о целом комплексе предпринимаемых мер и проблемах, которые сегодня стоят перед государством и обществом в связи с возрастающей угрозой терроризма в современном мире.

Во-первых, это решение социально-экономических проблем. Основной причиной проявления социальной агрессии, в том числе и в форме терроризма, является низкий уровень жизни населения. Сегодня в Казахстане уделяется значительное внимание социальной сфере. Позитивные сдвиги в экономике позволяют решать такие острые проблемы, как безработица, низкий уровень социальных выплат.

Во-вторых, это работа по снижению уровня политического радикализма и экстремизма в обществе.

Так, в июле 2002 г. в Казахстане был принят новый закон «О политических партиях», согласно которому роль и функции этого института в казахстанском обществе повышаются. Осуществление функции представления интересов граждан и участие в выборах теперь является главной обязанностью партий. Другие общественные организации в большей степени сконцентрированы на решении социальных задач.

В-третьих, в республике исключена возможность образования политических партий на этнической и религиозной основе. Недопущение дестабилизации отношений между этническими группами – залог предотвращения проявлений терроризма и экстремизма, основой которых был бы этнонационализм.

В-четвертых, это интеграция Казахстана в международные и региональные институты безопасности.

Казахстан является не просто участником интеграционных процессов, но и выступает как один из главных инициаторов объединения стран в целях обеспечения безопасности и стабильности. Республика играет ключевую роль в процессе построения Шанхайской организации сотрудничества. Проведена работа по совершенствованию Договора о коллективной безопасности, превращению ДКБ в действенный механизм многостороннего сотрудничества в сфере безопасности. Казахстан активно поддерживает меры, принимаемые антитеррористической коалицией.

В-пятых, это принятие специальных законодательных мер, направленных на борьбу с терроризмом.

В Республике Казахстан 13 июля 1999 года был принят закон «О борьбе с терроризмом», который определил правовые и организационные основы противодействия возникновению терроризма в стране [7].

Помимо специального закона механизм противодействия возникновению терроризма на территории Казахстана опирается также на другие законы. В частности, это Уголовный кодекс.

В феврале 2002 года были приняты изменения и дополнения в Уголовный кодекс страны, согласно которым была усилена ответственность за совершение террористических актов и ведение такой деятельности.

Сегодня стоит вопрос о продолжении работы по принятию необходимых нормативно-правовых актов на случай возникновения чрезвычайных и иных угрожающих безопасности страны ситуаций.

В-шестых, это принятие мер против распространения организованной преступности, нелегальной миграции и наркобизнеса.

Серьезную угрозу развитию современных обществ представляет распространение наркомании и наркобизнес, являющиеся одним из финансовых источников терроризма.

Как показывает анализ, Казахстан представляет собой в большей мере территорию транзита, чем производства наркотиков. В связи с этим приобретает актуальность борьба с пресечением каналов поставок наркотических веществ через территорию республики.

В-седьмых, большое значение имеет вопрос об обустройстве государственной границы Казахстана, завершении ее делимитации с соседними странами.

В 2002 году подписаны соответствующие соглашения с Узбекистаном, активно ведется работа с Российской Федерацией, достигнуто понимание о необходимости проведения делимитации границ с Киргизией [8].

И, наконец, важное значение, в плане противодействия терроризму, имеет формирование в Казахстане действенной военной структуры, способной отражать угрозы вооруженного нападения.

В связи с возникавшими угрозами особое внимание было уделено укреплению южных границ страны. С этой целью было создано Региональное командование «Юг». Затем сформированы еще три основных региональных направлений: «Запад», «Восток» и «Астана».

Н.А. Назарбаев отмечает: «Казахстан однозначно находится сегодня в выигрышной ситуации, так как у нас есть время тщательно проанализировать тенденции, связанные с распространением терроризма в мире, а также опыт противодействия этому явлению. Вместе с тем существенный уровень террористической активности в регионах, находящихся в относительной близости от Казахстана, заставляет держать систему безопасности в состоянии повышенной готовности».

Список использованных источников

1. Назарбаев Н.А. Критическое десятилетие. –Алматы: Атамұра, 1999. – 240с.
2. Султанов Б. Международный терроризм и институты региональной безопасности в Центральной Азии // Багдар. -2002. -№1. – С.3-10.
3. Холмогоров Ю.П. Терроризм, как крайняя форма проявления экстремизма. // www. terrorism. ru.
4. Бондарец Л. Армия Кыргызстана остается основной силой противодействия незаконным вооруженным формированиям // Багдар. -2001. -№3. –С. 30–35.
5. Рамазанов Ж. Проблемы борьбы с международным терроризмом (теоретический аспект) // Багдар. -2002. -№1. –С.11 – 14.
6. Назарбаев Н.А. Вместе мы можем сопротивляться глобализации // Независимая газета. -2001. – 29 апреля.
7. О борьбе с терроризмом. Закон Республики Казахстан № 416-1 от 13 июля 1999 г.
8. Мендыгалиев А. О ходе реализации соглашений между Республикой Казахстан и США по предотвращению распространения ядерного оружия // Багдар. 2002. - №1. –С.46 – 53.

* * *

Қазіргі заманда адамзаттың өмір сүруіне және жалпы еліміздің бейбіт өміріне әсер ететін - терроризм мәселесі. Бүгін дүние жүзінде бұл мәселеге көп мән беріліп отыр. Осыған байланасты авторлар өз көзқарастарын ортаға салып, терроризмның түрлеріне, оның себебі, әсері тағы да осындай күрделі сұрақтарға жалпы ұсыныстарын береді.

* * *

One of the factors in present world is terrorism that threatens to the national safeness of independent states and to the existing of the whole humanity. Today terrorism's threats have global character and serious danger. The authors of this article think that it is necessary to do the thorough expertise of terrorism's action, to analyze its structure, functions, motives and forms for giving scientific-grounded recommendations to those people who take part in antiterrorism's action.

ӘОЖ 930.253:94(574)

Л.С.Серикова
т.г.к., оқытушысы, М.Өтемісов ат. БҚМУ

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ МҰРАҒАТ ЖҮЙЕСІНІҢ ДАМУЫ (ХХ ҒАСЫР)

Қазақстанда мұрағат жүйесі негізінен Кеңес Одағы жылдарында қалыптасты. Оған 1918 жылы 1 маусымда В.И.Лениннің басшылығымен "Ресей республикасында мұрағат ісін қайта құру және орталықтандыру туралы" декрет себеп болды. Заңда барлық мұрағат мекемелері жүйеленген түрде және жалпы халықтық пайдалануға берілген халық үшін жұмыс істейтін мемлекеттік орган болсын деп көрсетеді. Сонымен қатар декретке қол қоюының негізінде:

-ведомостволық мекемелер ретінде жіктелген үкіметтік мекемелердің барлық мұрағаттары жойылып, оларда жинақталған істер мен құжаттар түгелдей Біртұтас мемлекеттік мұрағат қоры деп жарияланды;

-мемлекеттік мұрағат қорын меңгеру мұрағат ісінің бас басқармасына жүктелді;

-мекемелердің қандай да болсын істер мен жазбаларды, жеке қағаздарды өз бетінше жоюына тыйым салынды;

-мемлекеттік мұрағат қорын ғылыми тұрғыда тиімді пайдалану және дұрыс сақтау үшін оның бөліктері мұрағат ісін орталықтандыру принципі негізінде біріктірілетін болды.

Осы декреттің негізінде Қазақстанда мұрағат ісін мемлкеттік тұрғыда жолға қою мүмкіндігі туды. Мұрағат ісін ұйымдастыру жөніндегі лениндік бағытты жүзеге асырудың нәтижесінде мұрағаттар ұйымдастырылып, құжаттар жасақтау мәселелері іске аса бастады. Министрліктерде, ведомстволық ұйымдарда, мекемелерде, орталық және жергілікті қоғамдық ұйымдарда мұрағат мекемелері ұйымдастырылды. Министрлікте, ведомстволық ұйымдардағы мұрағаттардың қызметі мен мақсаттары осы мекемелердің басшыларының бекітілген нұсқауларымен іске асырылса, мекемелердегі мұрағат қызметі сол мекеменің нұсқауларына сәйкес атқарылды. Мұрағат құжаттарын ведомстволық мұрағаттан Мемлекеттік мұрағатқа белгілі нұсқау, ережеге сәйкес өткізілетін болды. Мемлекеттік мұрағаттар территориялық-әкімшілік басқару органдардың ерекшеліктеріне сәйкес облыстарда, аудандарда, қалаларда және селоларда ұйымдастырылды. Республикалық мұрағаттар үкіметке бағынды, ал облыстық, қалалық, селолық мұрағат сол жергілікті әкімшілікке бағынды. Құжаттардың техникалық қолдану ерекшеліктеріне сәйкес мұрағаттар қолжазба, кинофотофоно және ғылыми-техникалық құжаттар мұрағаттарына бөлінді. Осы кезде барлық мұрағат материалдарының жиынтығы ретінде мұрағат қоры құрылды. Оны мұрағат істерінің жоғарғы басқармасы басқарды. Мекемелердегі мұрағаттар күнделікті кезектегі құжаттарды белгілі бір мерзімге дейін сақтап, мерзімі біткен соң құжаттарды мемлекеттік мұрағаттарының тізімі бойынша өткізіп отырды. Жоғарғы басқарманың жазбаша рұқсатынсыз істерді жоюға тыйым салынды. Мұрағат ісін орталықтандыруда барлық губерниядағы және қаладағы мұрағаттар өзінше бірыңғай қорды құрды. Мемлекеттік мұрағат қоры сияқты, бұл да бөлімдерге бөлінді. Губерниялық мұрағат қорын жоғарғы мұрағат басқармасы бекіткен меңгеруші басқаратын болды. Құжатты қабылдау және сақтау үшін жергілікті мұрағат құрылды.

1919 жылы 22 сәуірде «Мұрағат істерін сақтау және жою» жөнінде қабылданған декрет бойынша, құжаттардың сақталу мерзімі көрсетілді. Мысалы, жұмыс істеп тұрған мекемелердің, ұйымдардың аяқталған істері

оларда бес жылға дейін сақталды, ол кейін басқа тиісті мұрағаттарға жіберіледі. Жойылған істердің тізімдері тұрақты түрде сақталды. Жойылатын құжаттардың тізімі, оның ерекшелігі көрсетілді:

а) ғылыми және тәжірибелік маңызы жоқ құжаттар:

б) мазмұны мен түрі жағынан біркелкі құжаттар:

1919 жылы 5 ші қыркүйекте Түркістан республикасы Орталық атқару комитеті республикада мұрағат ісін ұйымдастыру жөнінде қаулы қабылдады[1]. Бұл қаулы бойынша жергілікті әкімшілік органдарына облыстық мұрағат бюроларын ұйымдастыру ісі жүктелді. Еліміздің мемлекеттік мұрағат ұйымдарын ашуда 1921 жылдың орны ерекше. Автономияның құрылуы нәтижесінде еліміздің түпкір-түпкірінде мемлекеттік мұрағаттар бой көтере бастады.[2]

1920 жылдың басында Кирревкомның тарихи-статистикалық басқармасы жанынан өлкелік мұрағат қорын жасау жұмысы бойынша ерекше комиссия құрылды. Мұрағат мәселесімен уақыт өте келе ҚазКСР Халық ағарту комиссариатының ғылыми секторы, Академиялық орталық және Истпарт /Октябрь революциясы мен Компартия тарихы бойынша материалдарды жинау және игеру үшін құрылған комиссия/ айналысты. Олар Қазақстанда мемлекеттік мұрағат қызметінің жолға қою мақсатындағы үкімет қаулы-қарарларының жобаларын даярлап беріп отырды.

ҚазКСР Халық ағарту комиссариатының академиялық орталығы жанынан 1921 жылы көктемде мұрағат ісі жөніндегі Бас басқарма құрылды. Ол Орынборда Орталық өлкелік мұрағатты, сондай-ақ жергілікті жерлердегі мұрағат мекемелерін ашуға жетекшілік жасады. Орталық өлкелік мұрағат 1921 жылы қыркүйекте Орынбор-Торғай губерниялық мұрағаты негізінде бой көтерді.[3] Бұл мұрағаттың дүниеге келуі Қазақстан ғылымы, әсіресе тарих ғылымы үшін зор маңызды болды. Себебі, ол Қазақстан жерінде тарихи-ғылыми құжаттарды бір жүйеге келтірудегі және сақтаудағы басты орын боп қалды. 1923 жылы Орталық өлкелік мұрағат ҚазКСР Орталық атқару комитеті қарамағына өтті. Ал ақпан айында 1923 жылы ОАК Президиумы «Қырғыз /қазақ/ республикасы Орталық мұрағаты туралы ережелерді» қабылдады. Ереженің бірінші тармағында республиканың барлық мұрағаттар жиынтық күйінде ҚазКСР Орталық мұрағатын құрайды және де ол РСФСР Орталық мұрағытының құрамдас бөлігі болып табылады деп көрсетілді.[4]

1922-1924 жылдары Орталық мұрағатқа революцияға дейінгі және Октябрь революциясы мен азамат соғысы кезеңіндегі құжаттар шоғырландырылды. Бірінші кезекте жойылған мекемелер қорлары, сонымен бірге революция кезінде қызмет істеген мекемелер, ұйымдар қорлары, мысалы Кирревкомның және оның бөлімдерінің қорлары қабылданды.

1923 жылы Қырғыз республикасы әскери комиссариатының ісі, Халық ағарту комиссариатының ісі және т.б. қабылданды. 1925 жылы Қазақ КСР астанасы болып Қызылорда қаласы белгіленді. Осыған байланысты мұрағат Орынбордан Қызылордаға көшірілді. Бұл жағдай Орынбор губерниялық мұрағатына сай келетін қордың бөлінуіне әкелді. Орынбор мұрағатына қор бөлінген соң, Қазақстан Орталық мұрағатында 1925 жылдың 1 қазанында 23821 іс құжаты бар 30 қор болды.[5]

1925 жылға дейін әрбір автономиялы республикада бір республикалық мұрағат және губерниялық мұрағаттар жұмыс істеді. Бұл мұрағаттар 1922 жылғы 30 қаңтардағы «РСФСР Орталық мұрағаттары туралы декретке» сәйкес 5 сексияға бөлінді: саяси, экономикалық, заңдық, тарихи-мәдени және әскери.

1925 жылғы 3 ақпандағы бірыңғай Мемлекеттік мұрағат қоры туралы Ережеге сәйкес әрбір автономиялы республикада 2 дербес мұрағат қызмет істеуі тиіс етілді: бірінші-тарихи мұрағат, екінші - Октябрь революциясы мұрағаты. Бірақ бұл мұрағаттар іс жүзінде тек 1927 жылы Бүкілресейлік атқару комитеті Қазан революцияның 10 жылдығына орай Қазан революциясы мұрағаттарын ашу туралы декретті қабылдағаннан кейін жұмыс істей бастады. Тарихи және Қазан революциясы мұрағаттары 1941 жылға дейін өмір сүрді.

Орталық мұрағаттардың одан әрі табысты еңбек етуіне Қазақстан мұрағаттарының 1927 жылғы маусымда Қызылорда қаласында өткен тұңғыш съезі өз әсерін тигізбей қоймады. Бірте - бірте мұрағат кадрларының кәсіптік сапасы да жақсарып, материалдар да көбейе түсті. 1927 ж. Орталық мұрағаттың сегіз мұрағат бюросында 39 қызметкер істеді, олардың 36 пайызы жоғары білімді мамандар еді. 1928 ж. Қазақ КСР Орталық атқару комитетінің ережесіне сәйкес Орталық өлкелік мұрағаттың революцияға дейінгі барлық қорлары тарихи мұрағатқа берілді.[6]

Қазақ КСР тарихи мұрағаты 1929 ж. Қазақстанның жаңа астанасы - Алматы қаласына көшірілді. Осы жағдайға байланысты тарихи мұрағатқа Жетісу облысының революцияға дейінгі мекемелерінің қоры қосылды. Бұл қордың материалдары патша өкіметі кезіндегі қазақ тарихынан құнды мәліметтер берді. 30-жылдардың аяғында республиканың мұрағат қорында 200 мыңнан аса революцияға дейінгі құжаттар болса, оның 100 мыңнан астамы Орталық мұрағаттан тыс жерлерде сақталды. Орталық мемлекеттік мұрағатта 872 қор болды, оның 220 қоры 1917-1930 жылдарды қамтыды.

1932 ж. Орталық өлкелік мұрағатта екі дербес бөлім Қазан революциясы және тарихи мұрағат жұмысын бастады. Осы бөлімдер негізінде өлкелік мұрағат-Қазақстан Орталық мемлекеттік тарихи мұрағаты мен социалистік құрылыс мұрағаты болып екіге бөлінді. Мұндай бөлу 1941 жылы жүзеге асты. Қазақстанда мұрағат ісін дамытуда

қиыншылықтар да болмай қалған жоқ. Сол жылдардағы қатаң партиялық тәртіп, жеке басқа табынушылық, жазықсыз жандарды қуғын-сүргінге салу сияқты келеңсіз көріністер республика мұрағат ісінің дамуына көп кедергілер келтірді. Мұрағат қызметкерлерінің кәсіптік шеберлігінен гөрі партиялық көзқарасына көбірек көңіл бөлінді. Мұрағат қорларын жинақтауда партиялық принцип, таптық көзқарас бірінші орынға қойылды. 1938 жылы мұрағат мекемелері Ішкі істер министрлігінің қарамағына берілді. Мұрағат ісіне басшылықты қамтамасыз ету үшін Ішкі істер министрлігінің жанынан мұрағат басқармасы құрылды.

1937 жылдан 1963 жылға дейін Республика мұрағат мекемелері, ішкі істер министрлігі халық комиссариатының қарамағында болды. 1941 жылы наурыз айында Орталық өлкелік мұрағат негізінде, екі жекеленген мұрағат құрылды. Біріншісі - Қазақ КСР социалистік тұрмысы және Қазан революциясының Орталық Мемлекеттік мұрағаты, екіншісі Қазақ КСР Орталық мемлекеттік тарихи мұрағаты болды. Осы уақытта мұрағаттың жағдайы біршама жақсарғандай болады. Бұл бірақ ұзаққа созылмайды, 1941 жылы басталған Ұлы Отан соғысы мұрағат ісінің барысын тоқтатады. Соғыс жылдарында Қазақстан мұрағаттары басқа республикалардан эвакуацияланған мұрағаттарды орналастыру және сақтау жұмыстарын жүргізеді. 1941 жылғы 29 наурыздағы Халық комиссарлар кеңесінің «КСРО Мемлекеттік мұрағат қорының жағдайы» деп аталатын қаулысы негізінде жүргізген шарасы сол кездегі кеңестік мұрағаттардың, соның ішінде республикамыздың мемлекттік тарихи мұрағатының қалыптасу кезеңінде алға басқан қадам болды. 1941 жылы КСРО Ішкі істер халық комиссариаты мемлекеттік мұрағаттар туралы ереже қабалдады. Бұл ереже бойынша ғылыми-зертеу мекемелері қатарына мұрағат мекемесін де жатқызды және ол Ішкі істер министрлігінің мұрағат бөліміне бағынуы тиіс болды. 1943 жылы Алматыда кинофото құжаттары және дыбыс жазбаларының Орталық мемлекеттік мұрағаты ұйымдастырылады. 1942-1946 жылдары мұрағаттық мекемелер құрылуы жағынан біршама өзгерістер енгізілді. НКВД-ң мұрағаттық бөлімі – НКВД-ң Мемлекеттік мұрағат бөлімі деп аталды, ал жергілікті органдар – Мемлекеттік мұрағат деп аталды. Ал 1946 жылы Мемлекеттік мұрағат бөлімі НКВД-ң мұрағаттық басқармасы болып қайта ұйымдастырылды. Негізінен Қазақстандағы мұрағаттық басқармасының жұмысы соғыстан кейінгі бесжылдық жоспарлардың орындалуына бағытталды. Архив қызметі мелекеттік социализмді құру жолындағы жедел қимылдау идеологиясына бағынышты болды. 1955 жылы тарихи құжаттарды баспаға шығару Ережесінің қабылдануы тарихи дерек көздерін ғылыми тұрғыдан пайдалануға және жарыққа шығаруға негіз болды. 1957 жылы жоғарыда айтқан 1939 жылы Орталық мемлекеттік мұрағаттан бөлініп шыққан Қазақ КСР тарихы мұрағаты мен Қазақ КСР

Қазан революциясы мұрағаты біріктірілді. 1960-1963 жылдары мұрағат ісінде түбірлі ұйымдық қайта құру басталды. Кейіннен мұрағаттық басқарма республиканың Министлер Кеңесінің басшылығына қарап, ал мұрағат бөлімдері – облыстық атқару комитетіне қарады. Осы кездері өлкелік мемлекеттік мұрағаттар, сонымен қатар өлкелік және облыстық мемлекеттік мұрағаттардың филиалдары құрылды. 1966 жылдың қаңтарында ҚазақССР Министрлер Кеңесінің «Республиканың мұрағат ісін жетілдіру» туралы Қаулы қабылдады. Мұнда алдағы бес жылдық жоспар көрсетілді. Қаулының 6 бөлімінде архив басқармасының жұмысының дұрыс ұйымдастырылуы және құжаттарды ведомстволық сақтау жөніндегі сұрақтар қаралды. Ведомстволық архивтерді және іс жүргізу барысын қарау, сонымен қатар басқармалардағы, ұйымдардағы және мекемелердегі іс жүргізудің реттілігіне байланысты тексерістер өтеді. Басқару ісін жетілдіру және басқару процесінің нәтижелерін алу процестері бекітілді және Ортақ типтік іс жүргізу басқармаларын басқару жөнінде сілтемелер жарыққа шықты. 1968 жылы республиканың Орталық Мемлекеттік мұрағат мекемесінің, Семей, Солтүстік Қазақстан және Қостанай облыстық мемлекеттік мұрағаттарының ғимараттарына құрылыс жұмыстары аяқталды.

70-жылдардың басында республикада Орталық Мемлекеттік мұрағат, 17 мұрағат бөлімшелері, 17 облыстық мемлекеттік және 31 облыстық мемлекеттік мұрағат филлиалдары жұмыс істеді. Қарағанды және Жамбыл облыстарында архив мекемелерінің құрылысы аяқталды. 1974 жылы ақпанда Қазақ КСР Орталық мемлекеттік мұрағаттан Қазақ КСР Орталық ғылыми-техникалық құжаттар мұрағаты және Қазақ КСР Орталық кинофото құжаттар мен дыбыс жазбаларының мемлекеттік мұрағаты, барлық облыстарда облыстық және ауылдарда ауылдық мұрағаттар мен филалдары жұмыс істеді.

1980 жылдың 15-тамызынан бастап жоғарғы мұрағат басқармасы мемлекеттік басқарудың республикалық органы болды.

Жоғарғы мұрағат басқармасы – Қазақ КСР Министрлер Кеңесіне бағынды.

Мемлекеттік басқармасы – мемлекеттік мұрағаттардың қорын басқарады.

Мемлекеттік мұрағат басқармасының негізгі міндеттері:

1) Мемлекеттік мұрағаттарды және олардың филиалдарын жасақтауды ұйымдастыру, ондағы сақтаулы құжаттарды пайдалану;

2) Мұрағаттану жөніндегі ғылыми әдістемелік жұмыстарды ұйымдастыру, өткізу;

3) Мұрағаттық мекемелер жұмыстарының тәжірибелік ғылыми зертеулердің және ғылыми техникалық жетістіктерінің нәтижелерін енгізу еңгизу деп бекітілді.

1985 жылы ведомствалық мұрағаттарға тексеріс жарияланды. Тексеріс барысында 10,5 млн. іс реттелді. Әр түрлі мемлекеттік деңгейдегі басқармалардан 1 млн.479 мың іс әкелінді. Нәтижесінде 80-жылдары республиканың мұрағат қоры 3 млн. 850 мың іске көбейді. Мемлекеттік мұрағаттың сақтау қорында 11 мың кино құжатттар бірлігі, фотоқұжаттардың 95 мың бірлігі және фоно құжаттардың 2 мың бірлігі берілді.

Картотекалардың жасалуының ғылыми-анықтамалық қор картотекасына 185 мың тақырыптық және 224 мың алфавиттік картотека енгізілді.

1988 жылдың 5 қазанда КСРО Кеңес Министрлігінің қаулысы бойынша «Мұрағат істерін орталықтан жүйелі түрде басқару» туралы қаулы қабылданған болатын. Осыған сәйкес жалпыодақтық құқықтық негізде келесі басқару органдары құрылды. Олар: КСРО-ның Бас мұрағаты, республиканың одақтық бас мұрағаты, облыстық мұрағат бөлімшелері.

90-жылдардың басында құжаттарды ведомствалық сақтау проблемалары жандана түседі. Елдегі саяси оқиғалардың шиленісуі және басқару аппаратының қысқартылуына байланысты мұрағат қызметіндегі және оның кадрлық қамтамасыз етуде, мұрағат ұйымдық-құқықтық жағдайы нашарлайды.

Пайдаланған әдебиеттер тізімі

1.Дакенов М., Нурпеисов Б.И.,Хасанов М.Ж. Архивоведение. Алматы, 2003

2.Абдулкадырова М.А., Абилова М.Х. Центральный государственный архив Казахской ССР //Советские архивы. 1968. №5. с.9.

3. Қозыбаев И .М. Создание научно-исторических центров в Казахстане, формирование кадров историков-марксистов...с.14-15.

4. Джангалин М .О. Архивное строительство в Казахстане //Советские архивы. 1963. №5. с.8.

5. Әбуев Қ. Қазақстан тарихының «ақтаңдақ » беттерінен. Алматы,1994.

6. Сандыбаева М.Т. Центральный государственный архив Республики Казахстан // Известия о краеведении в Казахстане и Средней Азии. 1993.№5.с.32.

* * *

В статье характеризуется положение архивного делеа Казахстана в советский период.

* * *

The position of archival business is Kazakhstan during the soviet period is characterized in articll.

УДК 316.42 (574)

Альмухамбетов У.Х.
соискатель,
Военный институт сил воздушной обороны, г.Актобе

ИЗМЕНЕНИЯ В ЭТНОСОЦИАЛЬНОЙ СТРУКТУРЕ КАЗАХСТАНА В 50–60–Е ГОДЫ XX ВЕКА

Со смертью Сталина 5 марта 1953 г. завершилась целая эпоха в жизни СССР. Отсутствие законодательно закрепленных механизмов передачи верховной власти вызвало ее затяжной кризис. На первом из них (март - июнь 1953 г.) ключевые позиции в руководстве заняли новый председатель Совмина Г.Маленков и назначенный главой объединенного МВД Л.Берия. Первые шаги нового руководства были обнадеживающими. Началось осуждение «культа личности» Сталина; реальная власть оказалась сосредоточена в руках не партийных, а государственных органов; была объявлена широкая амнистия; прошла первая реорганизация карательных органов (были запрещены пытки, Управление лагерей передано из ведения МВД в Министерство юстиции, строительные главки из МВД – в отраслевые министерства).

К марту 1953 г. в тюрьмах и лагерях находилось до 10 млн. заключенных. Амнистия 27 марта 1953 г. освободила 1,2 млн. заключенных, но не вернула им честного имени. Лишь с 1954 г. начал набирать силу процесс реабилитации жертв сталинских репрессий. Но шел он с трудом. Ко времени проходившего в феврале 1956 г. XX съезда КПСС лишь 7679 человек были реабилитированы военной коллегией Верховного Суда. В основе этой работы лежало не только личное мужество постсталинского руководства, но и трезвый политический расчет.

Главной его задачей было подведение теоретической базы под наметившиеся коррективы сталинской внутренней и внешней политики. В высшем руководстве КПСС проявилось наличие двух основных подходов к будущему партийному съезду. Часть членов Президиума ЦК (ее неформальным лидером был Молотов) выступала за консервацию сталинского варианта развития и осуждение предпринятых Берией и Маленковым (а отчасти и Хрущевым) новаций. Другая (и более многочисленная), во главе с самим Хрущевым, была буквально обречена на закрепление новых подходов к политике партии. Президиум ЦК принял решение заслушать доклад о культе личности Сталина на закрытом заседании съезда после выборов нового состава ЦК, вопросов не задавать, прений не открывать.

В докладе, с которым было поручено выступить Хрущеву, приводились многие примеры беззаконий сталинского режима. Однако в качестве жертв сталинизма рассматривались лишь коммунисты сталинской ориентации. Более того, в доклад (под влиянием группы Молотова) были включены традиционные положения о «врагах народа», о справедливости борьбы с ними сталинского руководства ВКП(б). Говорилось и о том, что сталинизм «не изменил природы социализма». Все это свидетельствовало о том, что на XX съезде КПСС был осужден только Сталин, но не сталинизм, сущности которого, вероятно, не поняли, да и не могли понять соратники и наследники вождя.

Тем не менее, доклад Хрущева на XX съезде КПСС имел поистине историческое значение. Это был прорыв в осмыслении феномена сталинизма, осуждении его преступлений. Съезд имел значение и в деле продолжения реабилитации жертв сталинского произвола. За период 1956-1961 гг. было реабилитировано почти 700 тыс. человек, то есть в сто раз больше, чем в 1953-1955 гг.

Политика десталинизации вызвала к жизни оживление национальных движений. Самым массовым из них в 50-х – начале 60-х гг. стала борьба народов, подвергшихся в военные годы депортации, за возвращение на историческую родину. Число спецпоселенцев в Казахстане на октябрь 1946 г. составляло 890 182 человек. В 1946-1952 гг. из Крыма в Казахстан были высланы 6560 человек – татар, болгар, греков; из Грузии в 1951-1952 гг. – 11 685 человек, из Белоруссии в 1952 г. – 4 431 человек; а также «власовцы» – 1327 человек, «оуновцы», немцы из трудармии, переселенцы из Прибалтики и Молдавии. В результате численность депортированных народов в Казахстане увеличилась и достигла на 1 января 1953 г. 988,4 тыс. человек.

На 20 марта 1950 года в Актюбинской области находилось почти 18000 взрослых переселенцев, из них 5000 с Северного Кавказа, 13000 немцев /1/. В милиции для переселенцев был открыт 9-й отдел, на больших станциях были открыты заставы для задержания и проверки документов у лиц данной категории. Особая нагрузка ложилась на паспортистов, т.к. выселенцам и переселенцам определялись места проживания, которые они не могли покидать без разрешения. 20 декабря 1950 года вышло Постановление бюро ЦК КП(б)К «О работе среди спецпоселенцев». Согласно данному постановлению развернулась проверка по Актюбинскому горрайону специально организованной бригадой в составе членов организации Областного комитета КП(б) Казахстана Сайкуловой, Данилова, Карataш, Мухина, Миралиева, Родченко и Миргазова. Из докладной справки выяснено, что на 5 апреля 1951 года всего спецпоселенцев состояло на учете по Актюбинскому горрайону 4993 человек, в том числе взрослых – 3294, детей – 1699 /2/. Из числа трудоспособных спецпоселенцев 3006 человек работали на 172

предприятиях и организациях, 288 человек не работало, в том числе престарелых – 108, инвалидов – 28, многодетных матерей – 152 человека. В основном большое число спецпоселенцев концентрировалось в таких организациях, как Курашасайское шахтоуправление, трест «Актюбстрой», промартели «Кожевник», «Акжар», завод «Большевик». А на остальных предприятиях работало спецпоселенцев от 1 до 20 человек.

В 1955 году в Актюбинской области на учете состояло 21180 человек спецпереселенцев. Из них: немцы – 13342 человека, чеченцы – 6613, калмыки – 15, крымские татары – 35, высланные из Молдавии – 968, греки – 86, прочие национальности – 121 /3/. До середины 50-х годов XX века спецпереселенцы составляли основную рабочую силу и были самой ущемленной категорией населения. После выхода в свет в декабре 1955 года указа Президиума Верховного Совета СССР «О снятии с учета и освобождении из-под административного надзора спецпереселенцев», многие народы получили возможность вернуться на родину, в том числе чечены, ингуши. Так как немцы же были лишены такой возможности, поэтому именно они стали свидетелями и активными участниками освоения целины. В колхозах области работало 6708, в МТС – 4233, на промышленных предприятиях и других предприятиях – 8217. Среди спецпереселенцев было много представителей, которые занимали руководящие должности. Так, в 1955 году из среды спецпоселенцев 3 работали председателями колхозов, 4 – заведующими фермами, 2 – инженерами на промышленных предприятиях, 42 – бригадирами тракторных и полеводческих бригад, 22 – механизаторами, 14 – врачами и 102 – учителями. Некоторые из них даже обучались в местных учебных заведениях. Так, в 1956 году из числа чечено-ингушей в ссузах и вузах города обучались /4/:

1. Ахматова Наталья Давыдовна, студентка 1 курса физико-математического факультета Актюбинского педагогического института;

2. Хасимов Ванали Исмаилович, студент 1 курса Актюбинского железнодорожного колледжа по специальности «Строительство и эксплуатация путевого хозяйства»;

3. Зубайраев Андрей Якубович, студент 3 курса Актюбинского железнодорожного колледжа по специальности «Строительство и эксплуатация путевого хозяйства»;

4. Хунаев Абдус, студент 3 курс клубного отделения Актюбинского культпросветучилища.

Уже в середине 50-х годов XX века политика советского правительства по отношению к спецпереселенцам меняется. Первым актом, который законодательно снял ограничения в правовом положении переселенцев, стало Постановление Совмина СССР от 5 июля 1954 года № 1439-649С «О снятии некоторых ограничений в правовом положении спецпереселенцев». В нем отмечалось, что в связи с изменениями в

стране и в жизни переселенцев, применение существовавших к ним ограничений, не вызывает необходимости. Лицам, состоявшим на учете и которые занимались общественно-полезным трудом, предоставлялось право проживания в пределах государства. Раз в год они должны были лично приходить в органы МВД на регистрацию. Из области после опубликования данного положения по состоянию на 29 января 1955 года выбыло 245 спецпереселенцев. Из них 127 немцев, 114 чеченцев, 3 молдаван и 1 грек. Большинство спецпереселенцев выбыло в другие области – 77,5% и лишь небольшая часть выбыла в другие страны – 22,5%. Среди причин их выбытия можно назвать следующие: в порядке соединения с родственниками – 184 человека, или 75%, больные, которые по заключению ВКК, нуждались в смене климата – 33 человека, или 13%, по вербовке областного отдела оргнабора в «Караганда Шахстрой» - 17 человек, или 7%, на учебу – 11 человек, или 5%. Таким образом, со дня объявления нового положения о спецпереселенцах и до 20 сентября 1955 года из области выбыло 544 спецпереселенцев. Большая часть эмигрировало именно в 1955 году – по причине соединения с родственниками (460 человек) /5/.

После выхода в свет этого постановления, большое внимание стало уделяться массово-политической работе среди них «по перевоспитанию их в духе преданности Родине, дружбы народов и приобщения к общественно-полезному труду» /6/. Несмотря на унижение депортацией, они активно вовлекались в общественную жизнь, избирались на высокие должности, а лучшие агитаторы из их среды разрабатывали планы по усилению политико-воспитательной работы. Среди избранных в местные советы депутатов трудящихся было 41 чеченцев и 68 немцев. Так, в Мартукском районе в колхозе имени Хрущева агитатор чечен Мутуш постоянно вел агитаторскую работу. В колхозе «Социализм» лучший агитатор чечен Агдан, не только работал заведующим ОТФ, но и считался лучшим производственником, так как из каждых 100 овцематок получал по сто с лишним ягнят и настригал шерсти от каждой овцы на 2,4 кг. Немка Штайгер Вера работала в колхозе «Победа» дояркой. От каждой коровы она получала по 2050 литров молока и даже заняла 2 место в районе по удою молока. Чеченцы читали и выписывали газеты на чеченском языке. Так, в 1955 году на газету «Съеинхьегаман байрак» подписались 158 человек, а в целом число подписчиков составило 300 человек /7/.

13 декабря 1955 года вышло постановление «О снятии ограничений в правовом положении с немцев и членов их семей, находящихся на спецпоселении». 16 июля 1956 года вышел Указ Президиума Верховного Совета ССР и приказ МВД СССР от 18 июля 1956 года № 0262 «О снятии с учета спецпоселения и освобождения из-под административного надзора спецпоселенцев Северного Кавказа». После XX съезда КПСС

лица чеченской национальности в большом количестве самовольно в массовом порядке стали выезжать к месту прежнего места жительства. Все это создавало ненормальную обстановку в Грозненской области и Дагестанской АССР. В соответствии с этим стали приниматься меры по предотвращению фактов самовольного выезда чеченцев. В Актюбинской области в 1957 году общее количество чеченов и ингушей составляло 2466 семей или 12330 человек. По состоянию на 7 июня 1957 года из области эмигрировало уже 308 семей чеченцев и ингушей, или 4157 человек и еще 311 семей – 4156 человек ожидали своего выезда /8/.

С лета 1957 года было введено новшество – разрешалось переселяться лишь исключительно по вызову оргкомитета ЧИАССР. Все самовольно покинувшие снимались с поездов, возвращались обратно в административном порядке, им нельзя было продавать билеты и увольнять с работы под любым предлогом, а наоборот надо было принимать меры по закреплению их на местах. С 15 июля 1957 года, в первую очередь, право вернуться в ЧИАССР давалось членам разрозненных семей, студентам, оканчивающим вузы и получившим направления на работу в ЧИАССР, инвалидам труда и пенсионерам, лицам, страдающим тяжелыми заболеваниями и нуждавшиеся в смене климата, лицам, постоянно проживающим в ЧИАССР, но временно приехавшим в Казахстан /9/. После введения данного новшества большая часть чеченов проживала в Темирском районе – 218 семей, что составило 755 взрослых и 230 школьного возраста. Большая часть взрослого трудоспособного населения была занята в промышленности (229 человек), и в сельском хозяйстве (214). Что касается обеспеченности домами и скотом, то 191 семей были обеспечены собственными домами, 21 – проживали в общежитиях, 203 семьи обзавелись собственным скотом, 205 – приусадебными участками, 29 человек – машинами. Среди чеченцев двое были выдвинуты на руководящие должности в качестве бригадиров /10/.

Первым депортированным народом, освобожденным со спецпоселения, были немцы. Массовый характер освобождение немцев приобрело с конца 1955 года, после издания Президиумом Верховного Совета СССР Указа от 13 декабря 1955 года «О снятии ограничений в правовом положении с немцев и членов их семей, находящихся на спецпоселении». Однако такое «освобождение» носило половинчатый характер. Немцам было запрещено возвращаться в места довоенного проживания, не была предусмотрена и компенсация утерянного ими или конфискованного имущества.

На 1 октября 1956 года на территории области проживало 19744 немцев-спецпереселенцев, среди них взрослое население составляло 12682 и 7062 – дети до 16 лет. При общем количестве населения области в 1956 году 394721 человек, удельный вес немцев составил к общему числу населения всего 5%. Еще в 1941 году их

переселили на территорию области из Республики немцев Поволжья, из Ставропольского края, Запорожской, Одесской, Сталинской, Ворошиловской областей. Большая часть немцев проживала в сельской местности – 12520 человек, или 63,4%. Семьи немцев были расселены в 4 районах области (Степном, Новороссийском, Мартукском и Хобдинском), а также по г. Актюбинску. Подавляющее количество немцев были трудоустроены в промышленности – 3067 человек /11/. Среди указанного количества было немало высококвалифицированных специалистов: мастеров, техников, инженеров, директоров, главных инженеров. Спецпереселенцы из числа немецких семей зарекомендовали себя как трудолюбивые работники и граждане, показывали безупречные результаты. Впоследствии 29 августа 1964 года Президиум Верховного Совета СССР издал Указ «О внесении изменений в Указ Президиума Верховного Совета СССР от 28 августа 1941 года «О переселении немцев, проживающих в районах Поволжья». Этот документ отменил Указ Президиума Верховного Совета СССР от 28 августа 1941 года в части, содержавшей огульные обвинения в отношении немецкого населения, проживавшего в районах Поволжья. Учитывая, что немецкое население укоренено по новому месту жительства на территории ряда республик, краев и областей, а районы его прежнего места жительства заселены, советам министров союзных республик предлагалось и впредь оказывать помощь и содействие немецкому населению в хозяйственном и культурном строительстве с учетом его национальных особенностей и интересов. Немцам по-прежнему нельзя было возвращаться в места, где они проживали до депортации. В 1965 году делегации немцев добились приема в ЦК КПСС и Верховном Совете СССР, где выдвинули требования полной реабилитации российских немцев и восстановления АССР Немцев Поволжья, однако получили отказ.

17 марта 1956 года Президиум Верховного Совета СССР издал Указ «О снятии ограничений в правовом положении с калмыков и членов их семей, находящихся на спецпоселении». Калмыкам также было запрещено возвращаться в места, где они проживали до выселения, и не предусматривалась компенсация за конфискованное имущество. Однако калмыки в массовом порядке бежали с мест поселения и возвращались на родину.

Различные категории депортированных латышей, литовцев, эстонцев освобождались со спецпоселения поэтапно. Однако многим из них были предписаны места проживания, которые, как правило, не совпадали с додепортационными. Им также не компенсировалось имущество и собственность, утерянные или конфискованные в период депортации.

В 1957 году целая группа народов вновь получила свою автономию. Возможно, что одной из причин стало массовое бегство калмыков и

кавказских народов из мест депортации на родину. 24 ноября 1956 года ЦК КПСС принял Постановление «О восстановлении национальной автономии калмыцкого, карачаевского, балкарского, чеченского и ингушского народов». В соответствии с Постановлением ЦК КПСС Президиум Верховного Совета СССР восстановил в январе 1957 года Чеченскую и Ингушскую АССР, преобразовал Кабардинскую АССР в Кабардино-Балкарскую АССР, Черкесскую автономную область в Карачаево-Черкесскую автономную область, была восстановлена и Калмыцкая автономная область. В июле 1958 года Калмыцкая автономная область была преобразована в Калмыцкую АССР со статусом, который она имела до упразднения и депортации калмыков.

Тем самым в течение марта-июля 1956 года депортированные народы были сняты с учета спецпоселений. Во всех указах и решениях того периода констатировалось, что снятие людей с учета спецпоселений не влечет за собой возвращения им имущества, конфискованного при выселении, и что они не имеют права возвращаться в места, откуда они были выселены. С освобожденных спецпоселенцев брали подписки, что они не претендуют на возвращение им имущества, конфискованного при депортации, и что им нельзя возвращаться в места прежнего жительства. Десятки тысяч чеченцев и ингушей отказались подписывать эти документы. И лишь 9 января 1957 года Президиум Верховного Совета СССР принял Указ «О восстановлении Чечено-Ингушской АССР в составе РСФСР». Чеченцы и ингуши стали возвращаться на родину…

15 апреля 1959 года за № 108 вышло постановление «О мерах по закреплению и трудовому устройству чечено-ингушского населения в Республике». Согласно данному постановлению во всех районах Актюбинской области началось проведение мероприятий по трудовому закреплению представителей чечено-ингушской национальности с целью сдержать их мощный отток обратно на этническую родину. 22 апреля 1959 года были разосланы по всем районам отношения за № 152, на которые были даны следующие ответы. К примеру, Темирский районный комитет Коммунистической партии Казахстан сообщал, что в соответствии с вышеназванным постановлением во всех населенных пунктах района, где проживали чечено-ингуши были проведены совещания с руководителями предприятий, учреждений и колхозов с участием секретарей первичных партийных организаций и председателей сельских и поселкового Советов депутатов трудящихся, на которых было разъяснено постановление ЦК КП(б)К от 15 апреля 1959 года №108. Райком партии обязал всех руководителей предприятий, учреждений и колхозов принять все от них зависящие меры по трудоустройству чечено-ингушского населения. Кроме того, во всех этих населенных пунктах были проведены общие собрания чечено-ингушского населения, на которых с докладами и разъяснениями выступал секретарь Райкома КП

Казахстана. На территории Темирского района к отмеченному времени проживало 165 семей чеченов, с общей численностью 701 человек, из них взрослых мужчин – 189 человек, взрослых женщин – 185, детей до 16 лет – 327 человек. Из числа взрослого населения трудоспособных насчитывалось мужчин 171, женщин 160 человек, из них имело постоянное место работы в предприятиях, учреждениях и колхозах района 96 человек мужского пола и 11 женского, кроме того работало временно по договорам в колхозах 16 человек мужчин. Таким образом, нигде не работало 59 человек мужчин, 149 человек женщин. Последнее объясняется тем, что большинство женщин имеют по 3-4 детей и являются домохозяйками. Секретарь Темирского райкома КП Казахстана заверял Актюбинский обком партии, что в ближайшее время все неработающие чеченцы будут трудоустроены /12/.

Согласно «Сведения о чечено-ингушах, проживающих на территории Актюбинской области по состоянию на 10 июня 1959 года» в разрезе районов проживало: в Темирском районе – 164 семьи (695 человек), в Ключевом районе – 42 семьи (111 человек), в Джурунском районе – 36 семей (131 человек), в Мартукском районе – 33 семьи (156 человек), в Новороссийском районе – 20 семей (75 человек), в Хобдинском районе – 19 семей (99 человек), в Степном районе – 16 семей (66 человек), в Шалкарском районе – 4 семьи (4 человека), и в городе Актюбинск – 25 семей (100 человек). В общем насчитывалось 359 семей с количеством 1437 человек чеченцев. Согласно примечанию, в данный список не включались 37 семей, подлежавших к организованной отправке 17 июня 1959 года на Северный Кавказ /13/. Итак, после того, как в середине 1950-х годов большинству «наказанных народов» разрешили вернуться на родину и вернули государственность, для крымских татар, турок-месхетинцев и немцев сделали «исключение». Все обвинения с них были сняты, но законодательно оформленного права вернуться на родину они еще долгое время не имели. Вместо возвращения в родные места и реинтеграции их в современную жизнь этим народам оставалось либо смириться с решениями властей, либо бороться за свои права. Это породило такие специфические формы и органы, как «делегации» и «съезды» советских немцев, «съезды» турок-месхетинцев или «курултаи» татар, а также национально окрашенные самиздат и диссидентство.

Изменилось положение польских спецпереселенцев. 1 августа 1954 года вышло Постановление Совмина СССР «О снятии некоторых ограничений в правовом положении спецпереселенцев». В результате этого только за 1955 год из 23 270 лиц польской национальности со спецучета было снято 7521 человек. Следующим этапом в восстановлении конституционных прав лиц польской национальности стало Постановление от 17 января 1956 года «О снятии ограничений по

спецпоселению с лиц польской национальности, выселенных в 1936 году из приграничных с Польшей районов Украинской ССР» /14/. Однако Постановление не предусматривало ни выдачи компенсаций, ни возвращение имущества, особенного недвижимого, конфискованного при выселении, ни тем более возмещении морального ущерба.

Тем самым изменения в этносоциальной структуре Казахстана в 50-60-е годы в связи с возвращением на историческую родину депаортированных народов можно проследить по итогам переписи населения. По данным переписи 1959 года на территории Актюбинской области проживало 401049 человек, из них: казахи – 173245 человек, или 43,2%, русские – 105232, или 26,2%, украинцы – 67669, или 16,9%, татары – 10806, или 2,7%, немцы – 28127, или 7%, евреи – 1214, или 0,3%, прочие национальности – 14756, или 3,7% /15/. В результате за последующие 30 лет произошло резкое увеличение численности казахов – с 173245 человек в 1959 году до 407222 человек в 1989 году, т.е. на 58,3%. Ежегодный прирост в среднем составил 7833 человека. Численность русских возросла с 105232 человек до 173281, т.е. на 17%. Однако у русских наблюдается снижение темпов прироста. Если в 1959-1970гг. ежегодно в среднем русские увеличивались на 3635 человек, то в период с 1979-1989гг. – только на 1498 человек, то есть меньше в 2,4 раза. Украинская диаспора увеличилась с 67669 до 74547 человек или на 1,7%. Средний прирост украинцев ежегодно составлял 229 человек. С 1970 года украинцы стали выезжать за пределы области, что сказалось на сокращении абсолютной численности. За период с 1970-1989 год абсолютная численность украинцев сократилась на 2543 человека, или на 0,46%. Четвертой по численности населения в области явились немцы. Для этой национальной группы характерен замедленный темп прироста. С 1979-1989 годы их численность увеличилась на 1544 человека. В 1989 году немцы составляли 4,3% от всего населения области. Снизились темпы прироста и у татарской диаспоры области. Если за период с 1959-1970 годы их численность увеличилась на 3889 человек, то за 1970-1979 гг. – на 818, то за 1979-1989 годы – на 1357 человек /16/.

Таким образом, политика произвола и беззакония тоталитарного режима бывшего СССР, практиковавшаяся на государственном уровне, общеизвестна не только казахстанскому, но и всему мировому сообществу. Сегодня ни для кого не секрет, что благодаря демократизации казахстанского общества происшедшим и происходящим в нем необратимым новым общественно-политическим процессам, импульс которым дал ныне действующий глава государства. 14 апреля 1993 года был принят Закон «О реабилитации жертв массовых политических репрессий», призванный укрепить конституционные гарантии всех народов и национальностей, в нем проживающих, от

деформации и искажения общечеловеческих ценностей времен тоталитарного режима. Его ничем несоизмеримая значимость состоит, прежде всего, в том, что Казахстан, превращенный за годы тоталитарного режима в полигон ссылки, высылки, спецпоселений «неблагонадежных» народов, невзирая на экономические трудности, законодательно распространил действие закона наряду с лицами, непосредственно подвергшимися политическим репрессиям на территории республики, и на лиц, подвергшихся насильственной депортации в Казахстан.

Антигуманная практика насильственного переселения народов явилась тяжелым преступлением сталинского режима и расценивается в постоталитарном обществе как государственный терроризм и грубейшее нарушение прав и свобод. Несмотря на проявляемое на официальном фоне недоверия к депортированным, люди на практике оказались выше системы, отвергли логику сталинизма, разделившую народы на «надежных» и «ненадежных», местное население прониклось человеческим состраданием к переселенцам. Спецпереселенцы обрели в Казахстане новую родину и многое сделали для развития экономики и культуры принявшей их республики в предвоенные, военные и послевоенные годы. Глубинную суть казахстанского общества отражает взаимопонимание людей разных национальностей. Обоюдное желание и стремление этносов жить в добром соседстве друг с другом оказалось не бесплодным: традиции разноплеменного общества жить в согласии передаются из поколения в поколение, постоянно очищаются от ненужных наслоений. Особенно теперь для Казахстана такой опыт представляет огромную ценность для укрепления единства народа.

Тем не менее, всем этническим группам и каждой из них в отдельности в недавнем прошлом выпали нелегкие испытания и страдания, социально-политические перемены последних лет сменили приоритеты и привнесли в их жизнь новые проблемы. Люди испытывают как бы двойную моральную нагрузку из положения нахождения между прошлым и будущим. Полностью сознавая, что возврата к прошлому нет, люди воочию видят, что преодолеть эти противоречия они могут только вместе, в единстве. У каждого этноса нашей страны своя история, своя культура, своя боль. Но в целом все сводится к законному желанию нормально жить на ставшей родной земле Казахстана, с правом пользоваться собственным языком, учить и воспитывать на нем своих детей, жить вместе и дружно со всеми представителями других национальных диаспор.

Мировая практика решения национального вопроса имеет три подхода. Первый – когда некоторые страны проводят политику «выдавливания» инонационального населения, что никогда не было присуще казахскому народу, по-братски принимавшему переселенцев.

Второй – вообще не придавать значения национальному вопросу и надеяться на то, что проблемы отпадут сами по себе. Остается только третий, единственно верный путь, по которому Казахстан и идет, требующий трудоемкой и кропотливой работы. Это поиск соприкосновения, расширения сфер согласия и доверия между народами. Общность исторических судеб народов Казахстана, пережитая ими трагедия депортации стали истоками дружбы и взаимопонимания наших народов, сохраняемого ныне в республике межнационального согласия. Прошлый созидательный опыт народов страны является конструктивным в воспитании общеказахстанского патриотизма. Всестороннее и глубокое изучение общей национальной истории, в том числе и трагических ее страниц, служит высокой миссии – восстановлению исторической справедливости, укреплению единства народа и стабильности в обществе.

Список использованных источников

1. ГААктО, ф.3, оп.2, д.10, л.1.
2. ГААктО, ф.13, оп.15, д.2, л.319-320.
3. ГААктО, ф.13, оп.24, д.247, л.1-2.
4. АП РК, ф.812, оп.29, д.1417, л.54.
5. ГААктО, ф.13, оп.24, д.248, л.1.
6. Калыбекова М.Ч. Казахстан как объект переселения депортированных народов. (1937-1956 гг.). Исторический аспект. Аалматы. – 2005. – с.39.
7. ГААктО, ф.13, оп.24, д.248, л.1.
8. ГААктО, ф.13, оп.24, д.248, л.47.
9. АП РК, ф.708, оп.30, д.449, л.60.
10. ГААктО, ф.19, оп.1, д.1611, л.4-6.
11. Из истории немцев Казахстана (1921-1975гг.). Сб. документов: АП РК. Алматы – Москва: Готика. – 1997. – с.214-215.
12. ГААктО, ф.13П, оп.28, д.39, л.2-4
13. ГААктО, ф.13П, оп.28, д.39, л.10.
14. Салахова О. О депортации поляков в Казахстан в 1936 году // www.akmolinka.user.kz.
15. Итоги Всесоюзной переписи населения 1959 г. КазССР. – М. – 1962. – с.23.
16. ГААктО, ф.1698, оп.4, д.128, л.22-23.

* * *

Бұл мақалада XX ғасырдың 50-60 жылдарындағы депортацияға ұшырыған халықтардың (немістер, шешендер, ингұштар, поляктар және т.б.) тарихи елдеріне қайтуына байланысты Қазақстанның этноәлеуметтік құрылымының өзгеруі Ақтөбе облысының мысалында көрсетілген.

УДК 94 (470.41):94(574)

Кульниязова К.Г.
аспирант Актюбинского государственного педагогического института

К ВОПРОСУ О ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ТАТАРСКОЙ ДИАСПОРЫ НА ТЕРРИТОРИИ ЗАПАДНОГО КАЗАХСТАНА (КОНЕЦ XIX В. – XX В.)

Со второй половины XVIII века царская администрация законодательно стимулировала активную миграцию татар в казахскую степь, используя их в качестве посредников между правящими кругами царской России и казахской знатью. Прежде всего это объясняется знанием со стороны татар языка, быта и обычаев казахского народа, а также принадлежностью к одной конфессиональной системе, наличием исторически сложившихся взаимосвязей татарского и казахского народов. Представители татарской диаспоры, на протяжении XVIII-XIX веков, выступали в роли посредников в ходе проведения колониальной политики царской России.

Татарские переселенцы в казахской степи выполняли функции письмоводителей, переводчиков и мулл, кроме того занимались обучением татарской грамоте казахских детей. Для укрепления своего политического влияния в казахской степи и активизации русско-казахской и транзитной торговли в Казахстане, в частности, в западном ее регионе, царизм способствовал торговой деятельности татар в казахской степи, предоставляя им особые льготы и привилегии. Татарам были предоставлены земли “под дворы и хозяйственные помещения”, татарским купцам выдавалась компенсация за понесенные убытки, некоторые были освобождены от податей на 20 лет, кроме того были обещаны: свобода вероисповедания, беспошлинная торговля [1]. Государственный архив Оренбургской области хранит документальные материалы о деятельности многих татарских служащих и купцов в западном регионе Казахстана в XVIII-XIX в.в. К примеру, главными торговцами на Темирской ярмарке являлись татары, их численность в сравнении с казахами и русскими превышала в 3 раза и выражалась в следующих цифрах: русских - 52 чел., казахов - 51 чел., татар - 157 чел., хивинцев и др. - 24. Всего 284 человека. Эти данные относятся к 1895 году. Как видно, численный перевес приходится на долю татар, прибывших в казахскую степь из Орска, Троицка, Оренбурга и Казани. Татарские купцы не только продавали свои товары на подобных ярмарках, но и разъезжали по казахской степи, развозя товары как поодиночке, так и

вдвоем в своеобразно устроенных телегах-лавках. В свою очередь, история возникновения Темирской ярмарки берет свое начало с 70-х годов XIX века, однако лишь в 1878 году данное торговое место было официально объявлено ярмаркой [2]. Необходимо отметить, что Темирская ярмарка располагалась в урочище Каракамыш и действовала поблизости с Уилской ярмаркой. Таким образом, проводимая российским правительством политика по отношению к татарам в XVIII-XIX в.в. способствовала их заселению в Западный Казахстан и формированию здесь татарской диаспоры.

По данным переписи 1897 года, численность татарского населения в Уральской и Тургайской областях составляла: в Уральской обл. - 23521 чел., что составило 3,4% от общей численности населения в области; в Тургайской обл. - 3197 чел., что также составило 0,7% от общей численности населения в данной области. Анализ грамотности среди татарского населения Тургайской области показал, что "грамотных по русски" было 100 чел., что составило 3,1% от общей численности татар в области; в свою очередь, "грамотными на других языках" являлись - 755 чел., что также составило 23,6 % от общей численности татар в Тургайской области. Для сравнения процентного соотношения грамотности татар в разрезе других народов Тургайской области можно привести следующие данные: среди коренного казахского населения области "грамотными по русски" являлись 1063 чел., это 0,3% от общей численности казахов в Тургайской области; "грамотными на других языках" - 11857 чел., что составило 2,9% от общей численности казахов в данной области. Среди башкир, проживающих в Тургайской области и численность которых составляла 1598 чел., согласно переписи от 1897 года, "грамотными по русски" являлись 7 чел., это 0,3% от общей численности башкир в Тургайской области; "грамотными на других языках" являлись 124 чел., что составило 7,8% от общей численности башкир в данной области [3]. Сравнивая численность народов и процентные показатели их грамотности видно, что грамотность среди татарского населения Тургайской области в разрезе других народов распространена у большего числа татар данной области.

Татары занимались преподаванием татарского языка, а в целом обучением грамоте казахских детей при мечетях и медресе. Об этом свидетельствуют "Обзоры Тургайской области", которые приводят численные данные о количестве школ в области, к примеру в "Обзорах Тургайской области" за 1908 год указывается следующее: "Число всех учебных заведений в Тургайской области к 1 январю 1909 года составляет 252, в том числе школы при мечетях и медресе с татарскими учителями"[4].

Образовательная деятельность татар в Тургайской области способствовала открытию в нач. XX века русско-татарских учебных

заведений. В Актюбинске были открыты 2 русско-татарских училища: мужское и женское, первое было открыто в 1908 году, а второе в 1909 году на средства мусульманского просветительного благотворительного общества, главными татарскими деятелями которого являлись А.А.Хусаинов, братья Губайдуллины и другие[5]. Согласно докладу о результатах обследования Правления Актюбинского окружного просвещения, произведенного в 1929 году, из 403 школ 1-ой ступени в 1927/1928 г.г. татарских школ было 7, в которых обучалось 1324 учащихся из татар. Также отмечалось о действии только одной 7-летней татарской школы, в ней обучалось 490 татар. Кроме школ 1-ой ступени действовала одна русская школа 2-ой ступени, где обучалось 7 татар от общей численности учащихся в данной школе [6].

В начале XX века среди мусульманского населения г. Актюбинска Тургайской области появились темы строительства городской мечети, в основном инициаторами выступали татарские купцы, проживавшие в районе города под названием Татарская слободка. Благодаря огромным пожертвованиям не только со стороны казахов, но и со стороны татарского населения города началось строительство мечети. Большую помощь в строительстве мечети оказали многие татары, среди них Х.Губайдуллин, А.А.Хусаинов, М.Габбасов и другие. Особенно приложил много усилий Валий Усманов, о котором горожане говорили: “Валий Ишляса, якши ясайды” (Если делает Валий - хорошо сделает)[7]. На строительстве мечети этот человек полностью оправдал надежды народа. Валий Усманов являлся председетелем мусульманского просветительско-благотворительного общества, деятельность которого распространялась в г.Актюбинск и в Актюбинском уезде. В свою очередь, данное общество было образовано в начале XX века по инициативе жителей татарской слободки г. Актюбинск.

В целом, татарская диаспора принимала активное участие в политической, социально-экономической и культурной жизни западного региона Казахстана в течение всего XX века.

Анализируя архивные документы Актюбинской области выявили немало сведений о политической деятельности татарской диаспоры западного региона Казахстана. К примеру, 5 мая 1924 года была образована татаро-башкирская ячейка ВЛКСМ под номером 15, целью которой являлось просвещение национальных меньшинств - татар, башкир. Ранее все члены данной ячейки находились в составе ячейки ВЛКСМ 4 (казахская), при выделении татаро-башкирской молодежи в специальную ячейку их численность составляла всего 18 человек. В 1925 году татаро-башкирская ячейка организовала свою читальню, начала выпускать собственную стенгазету - “Яш-куч”. За период с 1 ноября 1925 года по 1 ноября 1926 года было издано 15 номеров этой стенгазеты. В деятельности татаро-башкирской ячейки существовали определенные

трудности, это, в первую очередь, вопросы, касающиеся отсутствия литературы на татарском языке и малограмотность членов ячейки. Между тем, из доклада о работе Тургайского комитета ВЛКСМ следует, что к 3-й конференции в организации насчитывалось всего 703 человека, из них татар - 9 [8]. Согласно протокола собраний ответственных работников коммунистов киргиз (казахов) и татар от 19 марта 1921 года, на повестке дня вторым вопросом обсуждался вопрос социального воспитания киргизских (казахских) и татарских детей, а под третьим вопросом - дело искусства среди киргиз (казахов) и татар. При обсуждении социального воспитания и охране детства было отмечено о необходимости открытия детских домов как для казахских, так и для татарских детей. По вопросу искусства указывалось о необходимости развития среди казахских и татарских детей "различных форм искусства - пение, музыка, сцена". Ликвидация безграмотности среди населения Казахстана в 20-е годы XX века, конечно, затронула и татар, проживающих на данной территории. Об этом свидетельствуют архивные документы Актюбинской области, где имеются сведения из протокола от 20 марта 1921 года - "закончить учет грамотных, малограмотных и не грамотных киргиз (казахов) и татар для подготовки и ликвидации безграмотности" [9] .

Содержательный фактологический материал хранит Государственный архив Западно-Казахстанской области, прежде всего касающийся политической деятельности татарской диаспоры в 20-30-е годы XX века в данном регионе. К примеру, в 1919 году в составе мусульманской ячейки Уральской областной организации РКП(б) существовала киргизско-башкирско-татарская секция, организованная с целью "распространения идей коммунизма среди населения". Данная секция выпускала собственную газету под редакторством В.Забирова, также при секции действовал культурно-просветительский кружок под руководством М.Шамсутдиновой [10]. Согласно архивным сведениям, осенью 1919 года киргизско-башкирско-татарская секция была переименована в киргизско-татарскую, кроме того при областном комитете РКП(б) была организована особая татаро-башкирская секция. Татаро-башкирская секция имела свой печатный орган под названием "Кзыл шрак". Между тем, в состав киргизско-татарской секции входили видные татарские деятели г.Уральска: Х.Тухватуллин, В.Забиров, Т. Улямов и другие. Анализируя протоколы заседаний данной секции можно сделать вывод, что представителями киргизско-татарской секции рассматривались различные вопросы, в частности, вопрос образования Татарской автономной ССР, подписанного декретом от 27 мая 1920 года. Данный вопрос был обсужден после поездки Т.Улямова в г.Казань, он в своем докладе указывал о существовании Татарской АССР и призывал содействию в ее становлении [11].

В 1920 году при Уральском губкоме партии, на основе киргизско-

татарской секции был образован татаро-киргизский подотдел, в дальнейшем именуемый подотделом национальных меньшинств. Для агитационно-просветительской работы подотделом была организована татарская театральная труппа, которая с января по август 1920 года провела 22 спектакля [12]. Существование татарской театральной труппы в г. Уральске подтверждается документом, заверенным заведующим подотделом национальных меньшинств Р.Ниязовым, где включены вопросы организационного характера в отношении татарской труппы [13].

Особый интерес вызывает деятельность женщин в 20-е годы XX века. Согласно протоколу собрания I Уральской губернской татаро-киргизской беспартийной женской организации в политической жизни области активное участие принимали многие женщины, они решали различные серьезные вопросы, прежде всего касающиеся раскрепощения женщин Востока, получения ими светского образования, кроме того ими рассматривались вопросы ликвидации безграмотности среди женщин, вопросы калыма и многоженства, охрана материнства и младенчества и другие. Среди активных женщин татарок можно отметить Х.Зайнуллину и К.Галиеву, именно они были выбраны в качестве делегаток на I Всероссийский съезд женщин Востока, проходившего в Москве 1 апреля 1920 года [14] .

Яркой политической личностью западного региона Казахстана являлась татарка Гафарова Умит Маргалимовна, которая 27 лет проработала на комсомольской и партийной работе Актюбинской области с 1937 г. по 1974 г. до ухода на заслуженный отдых. За время трудовой деятельности она проявила себя исполнительным, ответственным работником, неоднократно избиралась в состав партийных, советских и комсомольских выборных органов, была делегатом III и XI съездов КП Казахстана. Гафарова У.М. неоднократно награждалась многими правительственными наградами, среди которых медаль “За трудовую доблесть”, медаль “За доблестный труд в Великой Отечественной войне 1941-1945 г.г.”, медаль “За освоение целинных земель” и другие [15].

Среди геров-казахстанцев Великой Отечественной войны можно выделить татарина Кутуева Рауфа Ибрагимовича, проживавшего в г. Актюбинск. За образцовое выполнение боевых заданий командования на фронте борьбы с немецкими захватчиками и проявленные при этом отвагу и геройство ему было посмертно присвоено звание Героя Советского Союза с вручением ордена Ленина и медали “Золотая Звезда” [16]. Татарин Рафиков Шамсутдин Хамсутдинович также являлся Героем Великой Отечественной войны, после окончания которой жил и работал в г.Челкар. Следует выделить заслуженного учителя истории, татарку Чуракову Марию Абдулловну, проработавшую долгих 25 лет (с 1948 года)

на должности директора Актюбинского областного института усовершенствования и внесшую неоценимую лепту в дело образования западного региона Казахстана[17].

В мирное послевоенное время многие татары, проживавшие на территории западного региона Казахстана, в частности, в Актюбинской области внесли большой вклад в развитие промышленности страны. Ветеранами труда являлись - Акчурин Адрауф Измаилович (с 1958 г. по 1992 г. работал шофером), Умаров Харун Шуаипович (знатный строитель СУ "Промстрой") и другие [18].

Таким образом, татарская диаспора Западного Казахстана не только в XVIII-XIX вв., но и в XX веке принимала непосредственное участие во всех сферах общества, способствовала развитию страны, а в целом, стала неотъемлемой составной частью истории Казахстана.

Список использованных источников

1. Султангалиева Г.С. Западный Казахстан в системе этнокультурных контактов (XYIII - начало XX в.в.). Уфа, 2001., с.79.
2. Темирская ярмарка //Тургайская газета. 85, 1896 г., с.2-3.
3. Первая всеобщая перепись Тургайской области. T.LXXXVII Спб., 1904 г.,с.49.
4. Обзоры Тургайской области. 1908 г., с.20.
5. Актюбинский городской вестник. 17, с. 6-8.
6. ГА АктО ф.9. оп.1. д.337. л.14.
7. Город. Годы. Люди. Жизнь. Кн.1. 1868-1920. с. 261-262.
8. ГА АктО ф.638. оп.1. д.12. л.320,391.
9. ГА АктО ф.517. оп.1. д.172. л.2.
10. ГА Зап-КазО ф.1. оп.1. д.7. л.13.
11.ГА Зап-КазО ф.1. оп.1. д.99. л.34.
12.ГА Зап-КазО ф.1. оп.1. д.108. л.2-2 об.
13.ГА Зап-КазО ф.1. оп.1. д.872. л.5.
14. ГА Зап-КазО ф.1. оп.1. д.328. л.97-97 об.
15.ГА АктО ф.13. оп.5. д.169. л.1-12.
16. ГА АктО ф.1236. оп.1. д.11. л.1-2.
17. ГА АктО ф.13. оп.33. д.196. л.3-6.
18. Город. Годы. Люди. Жизнь. Кн.1. 1868-1920. с. 279, с.510-517.

* * *

Бұл мақалада Батыс Қазақстанның (XIX ғ. аяғы - XXғ.) татар өкілдерінің қызметі ашылады.

* * *

The article is dedicated to the Tatar diaspora's activity in the Western Kazakhstan at the end of the 19-20th centuries.

УДК 323.331(574)

Айтмухамбетов А.А.
к.и.н., преподаватель,
КГУ им. А. Байтурсынова, г.Костанай

КАЗАХСКИЕ СЛУЖАЩИЕ В АДМИНИСТРАТИВНО – УПРАВЛЕНЧЕСКОЙ СИСТЕМЕ (КОНЕЦ XIX – НАЧАЛО XX ВВ.)

Казахские служащие соответствующего хронологического периода повышали свой статус упорным трудом и исполнительностью на благо общества и государства в их понимании. Данная картина прослеживается в процедуре оценивания их труда государством. Этой категорией граждан воспринимается новая символика наград в виде медалей, орденов и др. материальных ценностей, которые в финансовом отношении, возможно, не играли существенной роли, но определяли морально-качественную характеристику награжденных. В группе служащих по количеству награжденных лидировали администраторы.

Согласно источникам, наградная система активно применялась с середины XIX в. Так, в 60-е гг. XIX в. большая группа казахских служащих родоправителей Оренбургского региона была награждена медалями и прочими материальными предметами. [1] Подобная практика сохранялась и в последующий период. В числе награжденных орденами и медалями фигурируют выпускники кадетских училищ, задействованные на административной работе. На рубеже XIX-XX вв. в источниках обозначена группа канцеляристов низового уровня, отмеченных наградами. В 1912 г. награждается группа казахских учителей на территории Оренбургского региона. [2] В первой декаде XX в. различными материальными ценностями поощряются казахские медики на территории Акмолинской области [3]

Подобная модель поведения сохранилась у казахских служащих в предреволюционный период. По архивным сведениям, чиновники, как правило, награждались за выполнение разовых масштабных общественных акций. Например, письмоводитель Тургайского уездного управления Байкадам Каралдин в 1905 г. по представлению Военного губернатора Тургайской области награждается серебряной медалью «За усердие» на Аннинской ленте. [4] Мотивация награждения заключалась в непосредственной организации Каралдиным мелиоративных работ в Тургайской области. По сути, данное действие выходило за пределы компетенции Каралдина. Каралдин, как и некоторые другие, не ограничивался только узкопрофессиональным профилем работы. Данная

процедура награждения носила распространенный характер. Не менее важным показателем успешной деятельности исследуемой группы является их перемещение в пределах империи. При этом перемещение, которое в архивных источниках фиксируется под понятием «командировка», проходило по оправданной мотивации. Казахские служащие мигрировали по приказу руководства либо в пределах области, либо в пределах Степного края, либо выезжали за границы исследуемой территории.

Процедура командирования проходила в рамках официально выполняемых обязательств. Анализ командировочных переездов с учетом социально-экономических показателей зон выезда и въезда свидетельствует об эффективности производственной деятельности этих казахских служащих. Из районов с более благоприятной инфраструктурой успешные чиновники перемещались в менее развитые имперские сегменты. При этом откомандировывались наиболее успешные, награждаемые функционеры. Одним из первых казахских юристов Тургайского края являлся Темиров Абдулла. Он был выходцем из обедневшей султанской семьи. В 1891 г. Темиров назначается кандидатом на должность судебного следователя при Уфимской Палате уголовного и гражданского суда. Позже его командировали помощником к судебному следователю 1-го участка Белебинского уезда. В феврале того же года он назначается заведующим временным участком, судебным следователем Уфимского уезда. В июне 1892 г. его переводят на аналогичную должность для «заведования» 2-м временным участком Бирского уезда. Вскоре он был командирован «для занятий» в уголовное отделение Палаты. В марте 1893 г. на него возлагается исполнение обязанностей секретаря уголовного Отделения Палаты. [5] В то же время на территории Тургайской области наблюдался дефицит юристов-казахов с университетской подготовкой, и логичным было бы утверждение в должность Темирова в этой области. Данный факт объяснялся рядом причин. В провинциальной казахской среде сохранялись такие элементы патриархально-родового строя, как местничество, клановость, патриархально-вассальные отношения. Поэтому каждый казахский чиновник, выросший в этой среде, фактически мог выполнять функции лоббиста определенной фамильной группировки, тем самым сводя на нет идеологию имперской политики единства территории и общности политических взглядов. Через некоторое время Темирова назначили помощником мирового судьи в округе Сыр-Дарьинского областного суда. Вскоре он получил должность помощника мирового судьи Чимкентского уезда. Южный Казахстан был включен в состав Российского государства во 2-ой половине XIX в., поэтому в этом регионе отсутствовала налаженная система подготовки

административных и судебных кадров. Вероятно, этим и объясняется откомандирование Темирова из Уфы в Южный Казахстан. За выслугу лет он получает чин коллежского секретаря со старшинством. В 1905 г. согласно прошению он переведен в Тобольский окружной суд. Тогда же Темиров получил звание надворного советника со старшинством. [6] Мотивы перевода Темирова в Тобольск расплывчаты. Через непродолжительное время Темиров получает степень коллежского асессора. За 5-летнюю исправную службу в штатных должностях на территории Сыр-дарьинской области Темирову назначается прибавочное жалование в размере 20% годового оклада жалования в 750 руб. по должности помощника мирового судьи. Высочайшим приказом по гражданскому ведомству от 15 февраля 1902 г. его назначают членом Уфимского окружного суда. [7]

Из числа кустанайцев, окончивших Оренбургский корпус, известен Альмухамед Сейдалин [8] Карьера Сейдалина в отличие от большинства казахских кадетов началась на военной службе. Через некоторое время успешный офицер был переведен на гражданскую службу. Длительный период Сейдалин выполнял юридические обязанности на территории Тургайской области, и добился весомых результатов в качестве уездного судьи на территории нескольких уездов. За годы службы Сейдалин неоднократно поощрялся денежными призами. По выслуге лет он был утвержден Сенатом в звании статского советника со старшинством. [9]

Ряд казахских служащих имели чиновничьи звания, которые согласно российскому «Табелю о рангах» подчеркивали их положение в иерархии чиновничества. Большая часть служащих, к коим относились письмоводители, переводчики, врачи, педагоги и прочие, имели звания уровня IX-VIII-х классов. Это коллежские регистраторы, коллежские секретари, титулярные советники. Соответствующие чины подразумевали «низовое» происхождение их обладателей. В то же время звание коллежского секретаря удостаивались выпускники высших учебных заведений. Степень титулярного советника при всей своей незначительности являлась основой карьерного роста. Обращает внимание тот факт, что повышение в чинах в большинстве случаев получили султаны. Например, Аблайханов имел звание коллежского советника, офицер-чиновник А. Сейдалин дослужился до звания статского советника, юрист А. Темиров – до надворного советника. [10] Причем свою карьеру указанные фигуранты начинали с низших чинов. В редком случае казахские султаны получали право владения дворянским титулом. На рубеже XIX-XX вв. в реформируемом российском обществе сословность постепенно теряет свою значимость. Атавизм сословной градации сказывался в распределении званий и наград. По сути, повышение в чине получали те служащие, которых необходимо было

привлечь к производственной деятельности в наименее освоенных регионах. Перечисленные султаны и прочие служащие-разночинцы получали соответствующие звания именно в местах их «откомандирования». При этом звание коллежского советника приравнивалось к полковничьим погонам, статский советник гражданской службы являлся тождественным степени генерала, надворный советник – подполковнику. [11]

В категории казахских служащих в определенной степени сохранялась иерархия орденов и медалей. Служащие несултанского происхождения по исследованным архивным материалам в наборе наград имели следующие: медали «За усердие» на Станиславской ленте, «За усердие» на Аннинской ленте. В педагогической среде Орденом Святого Станислава III-ей степени был награжден Кульджанов Нургали.[12] Данный орден олицетворял начало служебного признания. Ордена в большинстве случаях как наградные знаки фиксируются у султанов, занятых в административной деятельности. Султан Аблайханов имел Орден Святого Владимира IV-ой степени. Данная награда служила знаком выслуги.[13] В наборе наград Сейдалина числились Орден Станислава 3-ей степени, светло-бронзовая медаль на Владимирской ленте в память войны 1853-1856 гг. Сейдалин имел Орден Святой Анны 3-ей степени, установленный для нехристиан. Соответствующий орден вручался за беспорочную 12-летнюю службу в одной должности, но не ниже VIII-го класса. [14]

Казахское чиновничество также было подвержено коррупции, равно как и другие сословные группы империи. В числе награжденных и перемещенных по служебной горизонтали в когорте казахских управленцев обвиненных в злоупотреблениях не обнаружено. Таким образом, наградная система, вышеизложенная модель перемещения казахских чиновников косвенно демонстрируют нравственно-личностные особенности некоторых казахских граждан, стремившихся к повышению ролевой статусности в российском обществе.

Следующим критерием результативности действий выявленной части чиновников может служить отсутствие жалоб со стороны этнических общин на качество их труда. В процессе производственной деятельности служащие контактировали с европейскими этносами, ориентированными на государственную модель управления, и казахами, часть которых стремилась придерживаться традиционной сферы. Зафиксирован ряд казахских служащих, по роду деятельности контактировавших с народами Приуралья и Сибири. Эта тактика отношений активизировала гибкую схему восприятия окружающего мира казахскими служащими.

Вызывает удивление, что по некоторым служащим, достигшим пика популярности по итогам производственной деятельности, не

зафиксированы награды в виде орденов и медалей. В данном ракурсе представляет интерес исторический эпизод жизнеописания врача М. Карабаева. Долгое время он работал врачом I участка Иргизского уезда, имел звание Статского советника. [15] В Тургайской области Карабаев проработал более 20 лет с 1888 по 1911 г.г. и считался одним из опытных специалистов. В Якутии Карабаев занимал должности Верхоянского участкового врача, затем работал Колымским участковым врачом.[16]

Наградная система казахских служащих, равно как и схемы их перемещений, являются косвенным показателем их ролевой статусности в истории социума исследуемого периода.

Список использованных источников

1. ГАОрО. Ф6.Оп.10. Д69771
2. Вестник Оренбургского учебного округа. № 6. 1912
3. Акмолинские областные ведомости, 1903, 1904
4. ЦГА РК. Ф.25, Оп.2, Д.379, л13 об.
5. РГИА СПб.Ф 14 Оп. 3, т 13 Д. 68344 Л.9
6. Там же Л 6
7. Там же Л 10
8. РГИА СПб.Ф.14. Оп 3. Д 37343. Л 30
9. Там же Л 31
10. РГИА СПб. Ф. 14. Оп 3. Д 68344, 64558
11. Федосюк Ю.А. Что непонятно у классиков или энциклопедия русского быта XIX в. М.: Изд-во «Флинта», Изд-во «Наука», 1998. – с. 99-101
12. Биданова А. Союз любви и мысли.// Казахстанская правда, 9 января 2008 г. № 4
13. Федосюк Ю.А. Что непонятно у классиков или энциклопедия русского быта XIX в. М.: Изд-во «Флинта», Изд-во «Наука», 1998. – с.137-139
14. Там же, с.136
15. ГАОрО. Ф. 125, Оп. 1, Д. 1547, Л. 83
16. В.С.Познанский, А.А.Калашников. Первый казахский врач в Якутии// Известия сибирского отделения Академии Наук СССР, 1983, Новосибирск, 117

* * *

19-20 ғасырларда Қазақстан жерінде қызметкерлер қабаты қалыптасты. Осы кезеңнің қазақ қызметкерлері мәртебелерін өз түсінігі бойынша қоғам мен мемлекет игілігі үшін қажырлы еңбектерімен, жауапкершілікпен көтерді. Бұны олардың еңбектерін мемлекет тұрғысынан бағалаудан байқауға болады. Қазақ қызметкерлерінің марапаттау жүйесі - олардың осы кезеңдегі тарихи рөлдік мәртебесін көрсететін қосымша көрсеткіш.

* * *

The effective method of management model adaptation was the system of stimulation of Kazakh employees. In this article the author describes the functional duties of employees and the forms of stimulation, such as orders, medals, financial incentives and other material awards. One of the main indicators of the successful activity was the displacement within the empire. Special attention is given to analysis of categories of employees who posessed an advantage over getting the rewards. The rewarding system for Kazakh employees is an indirect indicator of their status role in the history of the investigated society.

ӘОЖ 321.64: 930.25

А.Қ. Ахмет
т.ғ.к., доцент, Х.Досмұхамедов атындағы
Атырау мемлекеттік университеті

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ТОТАЛИТАРИЗМ ЖӘНЕ МҰРАҒАТ ІСІ

Еліміздегі мемлекеттік мұрағаттарда төл тарихымызға қатысты және Отанымыздың тарихын жан жақты да терең түсінуге септігін тигізетін мол деректер мен құжаттар қоры сақталған. Осы жағдайда тарихи құнды деректер сақталатын мұрағат мекемелерінің тарихы ерекше орын алады.

Мұрағат тарихы - халық тарихы. Оның басты себебі, - мұрағат құжаттарын жасаушы халықтың өзі. Осы тұрғыдан келгенде аталмыш тақырыптың өзектілігі мен зерттеу қажеттілігі туындайды. Тарихи құжаттарды жинақтап, сақтада мұрағаттар зор рөл атқаратыны белгілі. Сондықтан да, Қазақстанда мұрағат ісін дамытуда қиыншылықтар да болмай қалған жоқ.

1930 жылдардағы қатаң да қасаң партиялық тәртіп, жеке басқа табынушылық, жазықсыз жандарды қуғын-сүргінге салу, ату жазасы сияқты жантүршігерлік көріністер республика мұрағат қызметкерлерінің кәсіби шеберлігінен гөрі партиялық көзқарасына көбірек көңіл бөлінді. Көбінесе мұрағат қызметкерлерінің жергілікті ұлт тіліне қарағанда орыс тілін білуі қажет болды. Мұндай ұлттық ерекшелікті, ұлттық салт-дәстүрді білмейтін мұрағат қызметкерлері мұрағаттағы төл тарихымызға қатысты құнды құжаттардың мазмұны, тарихи маңыздылығын жете түсінді деу, әрине қиын.

Тоталитарлық жүйенің қалыптасуы кезеңінде мұрағат қорларын жинақтауда партиялық, таптық көзқарас алдыңғы орынға қойылады.

20-шы жылдардың аяғында тоталитарлық жүйе орнай бастағаннан-ақ патша заманында әдетке айналған империяшыл ойлау өзінің жалғасын тапты. Бір орталыққа бағындырылған тоталитарлық мемлекет аппараты құрылған тұста оның зардаптары да мұрағат ісіне де елеулі әсерін тигізді. Орталықтың, яғни Мәскеудің нұсқауынсыз әлеуметтік-экономикалық, саяси, мәдени дамудың ешбір мәселесі шешілмеді.

Осындай шектен тыс орталықтандыру жүйесі орнаған соң халқымыздың тарихын бұрмалау патша заманындағыдан асып түспесе кем болмағаны бүгінгі күндері белгілі.

Кеңес өкіметінің алғашқы жылдары мұрағатқа көзқарас жеткілікті дәрежеде болмағанымен, сол кезде одақтас республикалардың орталығы болған Москва һәм РСФСР өз мұрағаттарына аса сақтықпен үлкен қамқорлықпен қараған, ол одаққа мүше басқаларының ұлттық мұрағатына онша маңыз бермеген.

Ал, мұрағат – бұл мемлекеттің тарихын, мәдениетін, әдебиетін, өмір салтын, жалпы бүкіл ғұмырнамасын жинап сақтайтын мемлекеттік маңызы жоғары мекеме.

Мұрағаттың қоғамдағы ролінің ерекшелігі сол ел мұрасын сақтайтын мұраты биік бірден-бір мекеме.

Сол мұрағат мекемелері тоталитарлық жүйенің құрсауына шырмалды. Елдің тарихи жадын сақтайтын қоймаға да қақпақ қойылып, қарауыл қойылғаны да ақиқат.

Оның мысалы да жетерлік, 1932 жылдың 23 наурызында Қазақ өлкелік партия комитетінің жабдықтау жөніндегі хатшысы С.Голюдов Қазақстан Орталық мұрағатының меңгерушісі Н.Я.Болотниковты өзіне шақыртып, мұрағатты жедел түрде 10 күн ішінде көпшілік кітапхананың жертөлесіне көшіру жөнінде міндеттейді. Н.Я.Болотников 28 наурыз күні Алматы қалалық Кеңесінің 22 наурыздағы Орталық мұрағат орналасқан ғимараты 29 наурызға дейін босату туралы шешімін алады. Н.Я.Болотников сәуір айында Қазақ АКСР Халық Комиссарлар Кеңесіне және РСФСР Орталық мұрағат басқармасына (көшірмесі) жазған баяндама хатында мұрағат ісіне тікелей қатысты бұл жағдайды хабарлайды [1].

Ал, мұрағат орналасқан ғимаратқа Алматы қалалық кеңесі көпшілікке арналған асхана ұйымдастыру мәселесін қарастырған. Қалалық кеңестің бұл шешімі Бүкіл Одақтық Атқару Комитетінің (БОАК) 1931 жылғы 10 маусымдағы шешіміне қайшы келгендіктен 7 сәуір күні Қазақ АКСР Орталық Атқару Комитеті бұл шешімді тоқтатқан болатын және 23 сәуір күні мұрағат мекемесін және жинақталған мұрағат қорларын орналастыратын талапқа сай орын тауып беруді нақтылайды.

Қазақ АКСР ОАК-ң бұл шешіміне аса көңіл бөлмеген Алматы қалалық кеңесінің төрағасы Скородумов және Өлкелік партия комитетінің іс басқарушысы Буяновтардың тарапынан Орталық мұрағаты екі күннің ішінде көпшілік кітапхананың жертөлесіне көшіп болуы керектігі туралы ескерту берілген[2].

Бұл талапқа Н.Я.Болотников мыңдаған қордағы 20000 пұт (1 пуд 16 кг) құжаттарды көрсетілген мерзімде көшіріп болу мүмкін еместігін, оған 3 ай мерзім керек екендігі туралы дәлелді пікірін алға тартады.

Қазақ өлкелік партия комитетінің 4-ші хатшысы С.Голюдов аталған мерзімге қарсы болып “Бұл мұрағат ісінің қарқыны болса, сен өмірден артта қалған мұрағаттың егеуқұйрығысың” деп ар намысына тие сөйлеген.

Күн құрғатпай Коммуналдық шаруашылық, Қазақ өлкелік тұтынушылар одағының қызметкерлері ғимаратты босату жөнінде талаптарын қойғанымен мұрағат меңгерушісі мұрағат мекемесінің көшуіне үзілді-кесілді қарсы болады. 12 сәуір күні Н.Я.Болотниковты Өлкелік партия комитететінің ұйымдастыру бөлімінің меңгерушісі

Дисконтов шақырып "сөз бұйдаға" сала бермей, істі бітіруді талап етеді. Мұрағат меңгерушісі бұндай істі байыппен шешу керектігін және Өлкелік партия комитетінің шешімі жоқтығын, сонымен қатар БОАК-ң 1 сәуірдегі қаулысын көлденең тартады. Ал, Дисконтов болса өлкелік партия комитеті шешімінің қандай мәні бар, мен айтып тұрмын деп тікелей әміршілдікке салынады. Мұрағат меңгерушісі өз тарапынан партия функционеріне сіз өлкелік комитет емессіз деп жауап береді.

Жауапқа ыза болған партия функционері дауыс көтеріп қатаң түрде Өлкелік партия комитеті арқылы арнайы бөлінетін азық-түлік паегі тізімінен оны алып тастау жөнінде тапсырма бергендігін жеткізеді.

27 сәуірде қалалық Кеңестің төрағасы Скородумов пен Өлкелік партия комитетінің іс басқарушы Буянов мұрағаттың көшіп болуын тағы да қатаң түрде ескертеді. Бұл заңсыз іс шараға Н.Я.Болотников наразылық білдіріп келесі күні, яғни 28 сәуірде Қазақ АКСР Халық Комиссарлар Кеңесіне Орталық мұрағаттың кітапхана жертөлесіне көшірілуіне қарсы пікірін дәлелдеп мәлімдеме жазғанымен Қазақ өлкелік партия комитетінің бірінші хатшысы Ф.И.Голощекин 29 сәуірде партияның айтқанымен жүрмейтін "қыңыр" мұрағатшыны шақыртып, Қазақ ОАК мен ХКК-ң қаулысын орындамадың деп айыптады. Ал ХКК-нің төрағасы О.Исаев Н.Я.Болотниковтың ұстанған позициясын "топас бюрократизм" деп бағаласа, С.Голюдов өз тарапынан "мұрағаты көшіру түкке тұрмайтын мәселе, егер де біз партия мүшесімен істес болсақ, онда мәселе басқаша шешілген болар еді, ал біз партия мүшесімен емес, мұрағат егеуқұйрығымен істес болып тұрмыз" деп астамшылық жасады.

Бір партиялық жүйеге негізделген тоталитарлық жүйе мұрағаттағы аса маңызды тарихи құжаттардың бағалы қазба байлықтар (көмір, алтын, платина, т.б), теміржол құрылысы, азамат соғысы тарихы, патшалық Ресейдің отарлау саясаты туралы құнды материалдардың жойылып, бүлініп, жоғалуына әкеліп соқтыратын жағдайға жол бергені де белгілі. (ГА РФ. қор-5325, 9-тізімдеме, іс 2674, 13 п.) [3].

7 мамыр күні Н.Я.Болотниковке секретариат арқылы жеке іс қағазына жазылған сөгіс жарияланып меңгерушілік қызметінен босатылады.

31 мамыр күні кешкі 6-да Н.Я.Болотников қылмыстық іздестіру бөлімі тарапынан тұтқындалып, қылмыскерлер отыратын камераға отырғызылады[4]. Бұл жеке азаматтардың құқықтарын бұзудың өрескел түрі оған ешқандай да кінә артпай, ескертпей қамай салу қалыптасқан жүйенің басты қағидасы іспеттес еді.

Жанұясына телефонмен хабарласуға да рұқсат бермей 65 сағат бойы 150 гр нан, аз мөлшерде ғана су беріп, жанұясына мүлдем хабарламаған.

26 маусымда Н.Я.Болотников жергілікті партия бюрократтарының заңсыз іс әрекеттері туралы ВКП(б) Орталық Бақылау Комитетіне арыз жазып өзіне берілген негізсіз сөгісті алып тастауды және басқа

республика немесе өлкеге мүмкіндік болса мұрағат мекемесіне жұмысқа жіберу туралы өтініш етеді. (ГА РФ қор 5325, 9-тізімдеме, іс 2674, 39 п.)[5]. ВКП (б) Орталық Бақылау комитеті Н.Я.Болотниковты мұрағат ісіндегі өз ісіне берілген, адал да іскер кадр екендігіне баса көңіл аударып, жұмысына қалдыруға шешім етеді.

1923 жылы-ақ И.В.Сталин біздің мемлекеттік аппарат едәуір дәрежеде бюрократтық аппарат және ол әлі ұзақ уақыт осылай болып қала бермек. Осы аппаратта біздің партия қызметкерлері істейді деп мойындаған болатын. (И.Сталин шығ. 5 том,404 бет) [6].

1930 жылдардағы елде әкімшілдік-әміршілдік жүйенің күшеюі, И.В.Сталиннің социализмге қарай аяқ басқан сайын тап күресінің шиеленісе түсетіндігі жөніндегі "теориясы" үстемдік ала бастады.

КСРО-да 1936 жылғы Конституция бойынша мемлекеттік аппаратта өзгерістер болды. Яғни, КСРО ОАК, одақтас және автономиялық республикалардың ОАК тартылды, ал ОАК қарауында мұрағат мекемелері болатын.

1938 жылдың 16 сәуірінде КСРО Жоғарғы Кеңесінің Президиумы Қаулысымен мемлекеттік мұрағат қызметі жүйесі КСРО Ішкі істер Халық Комиссариатына (ІІХК) берілді. Мұрағаттардың Ішкі істер Халық Комиссариатының қарауына берудің басты себеп салдары елдің құжаттық байлығын "халық жауларының" суық қолдарының сұғуынан қорғау болды.

Қоғамдық өмірдің барлық саласында қуғын-сүргін кең қанат жайып, күшейе түскен тұста мұрағат қызметінің ІІХК-на берілуінен бастап, осы мекеменің басшысы Л.П.Берия мұрағаттардағы қызметі қадағалауды жеке өзі қолға алғаны мәлім[7]. Заңсыз жүргізілген істер және қуғын-сүргін саясатының құрбандарының іс-қағаздарын өте құпия сақтау туралы өте қатаң шаралар қабылдады.

1939 жылдың 31 шілдесінде мұрағат Бас басқармасы тарапынан мұрағат ісіне байланысты №Ж-318 құпия директива қабылданды [8].

Қабылданған директива бойынша барлық мұрағаттардағы құпия материалдардың сақталуын қатаң ескертеді. Бір жылға жетпей 1940 жылдың 1 сәуіріндегі №34-785 циркуляр бойынша жоғарыда аталған директиваның күшін жойып, төмендегі мәселелерді басшылыққа алуды өте құпия түрде тапсырды.

* "Халық жауларының" жеке жазысқан жазбалары, жеке хаттары, мақалалары,басқа да жұмыстарын мүлдем құпия сақтауға;

* Жарияланған не жарияланбаған жеке жинақтар, брошюралар, мақалалар, басқа да жұмыстары құпия материалдар ретінде сақтауға және оқу залдарында бұл материалдарды тек ІІХ К органдарының тарапынан рұқсат берілген тұлғаларға ғана онда да мұрағат директорының өзі арнайы әрбір құжатты қатаң зерттеп, оқып білу арқылы беру;

Бұл материалдарды уақытша пайдалануға мүлдем рұқсат етілмеді.

* Халық жауларының фото-кино және дыбыс жазу таспасында сөйлеген сөздерін өте құпия түрде сақтау;

* Халық жаулары түсірілген фото, кино ленталарды жою немесе тушпен бояп жіберу тапсырылған[9].

Қазақстан мұрағатшылары да тоталитарлық жүйеде қалыптасқан қуғын-сүргіннен айналып өте алмады.

1938 жылы Қазақ КСР ІІХК тарапынан КСРО ІІХК Бас мұрағат басқармасына 24 парақтан тұратын әскери қорлардың тізімі құпия түрде жіберілді[10].

1938 жылғы Қазақ КСР-і Мұрағат Бас басқармасының есебінде мұрағат кітапханашысы З.И.Ускова және аға ғылыми қызметкер Мирер саяси сенімсіздер қатарына жатқызылып жұмыстан босатылған. Ғылыми қызметкер В.Д.Пятницкий және Батыс Қазақстан облыстық мұрағатының инспекторы М.Г.Герасимчук ІІХК органдары тарапынан "халық жаулары" ретінде тұтқындалған[11].

Қазақ КСР Орталық Мұрағат Бас басқармасының бастығы Е.Г.Фёдоровты партия қатарынан шығарып, қылмыстық жауапкершілікке тартты[12].

Е.Г.Фёдоровтың бұрынғы эсер партиясында болғандығымен қатар, шығу тегінің ақсүйектен екендігі басты назарға алынды.

Мұрағат Бас басқармасы меңгерушісінің орынбасары В.А. Введенский 1938 жылғы «Архивное строительство в Казахстане к 20-летию подписания декрета Лениным о реорганизации и централизации архивного дела» атты тұңғыш очеркінде «Жау элементтері Кеңес органдарына кіріп алып, көптеген мұрағат істеріне қарсы зиянкестік әрекет етті. Мұрағат құрылысының алғашқы қиын жылдарында қызмет еткен мұрағат қызметкерлерінің шығу тегін қазбалап тауып, 1922-1923 жылдары Орталық Өлкелік Мұрағаттың меңгерушісі меньшевик, жоғары білімді мұрағатшы, ақ офицері, ал 2 ғылыми қызметкер болса, жер аударылғандар, іс жүргізуші дін қызметкері протоиерей, сұрыптаушы поп болғандығын жазады. Халық жаулары мекемелер мен ұйымдардың басшылық қызметінде отырып мұрағат ісіне елеулі зиянкестік жасап, мұрағат құжаттарын жоюға ықпал етті деп жаза отырып, Қаржы Халық Комиссариаты мен Халық Ағарту Комиссариатының, Жер Халық Комиссариаты мұрағаттарының құжаттары халық жауларының зиянкестік әрекетінен жойылып, талапқа сай сақталмай, шашылып жатқандығын, жау элементтерінің бірін-бірі қорғап, әдейі ұйымдастырылған қастандықтың нәтижесінде мұрағат құжаттарын жойып, сол арқылы қылмыстық іс-әрекеттерін жаппақшы», деген пікірлері сол кезең саясатының жемісі екендігі сөзсіз (ҚРОММ қор-544, 1-тізімдеме, 122-іс, 19,26 п.п.) [13].

Алайда В.А. Введенскийдің өзінде кейін әлеуметтік шығу тегінің жат элементтен (әкесі священник болған) екендігін анықтаған соң, мұрағат мекемесі жұмысынан шығарылып, алыстатылды.

Мұрағат мекемелерінде кадрлық тазалау қарқынмен жүргізілгені соншалық, орталық аппаратта, облыс, аудан мұрағаттарындағы кадрлардың 80 пайызы ауыстырылды. Көптеген мұрағат кадрларын шығу тегіне қарап, «халық жауларының» туған туысқандары ретінде жұмыстан шеттетіліп, қуғын-сүргінге түсті. Мұрағаттардағы мұндай жазалаудың нәтижесі мұрағат кадрларының сапасына елеулі әсерін тигізіп, мұрағаттық-техникалық жұмыстар өте баяу жүргізілді, оның басты себебі жаңа келген кадрлардың іс тәжірибесі жетіспеді.

Мұрағаттардың жұмысына өзін бұрынғы жұмысында ақтай алмаған немесе абыройы төгілген, өзінің әзірлігі, іскерлік қабілеті жағынан оған қойылатын талапқа жауап бере алмайтын адамдар жіберілді.

Ұжымдық басшылықтың нәтижесі болып табылатын, сол тұстағы коммунисттік партия мен Совет үкіметі саясатын дұрыс көрсететін бірақ оларға қол қойған адамдар кейін ату жазасына кесілген,басшылықтан аулақтатылып, партия, совет ұйымдарының көптеген ресми құжаттары ұзақ уақыт практикада пайдаланылмай құпия қорларда сақталуға әкеп соқтырды.

Мұрағат материалдарын есепке алу, сақтау және оны пайдалануды ұйымдастыру Қазақ КСР ІІХК-на жүктеле тұрса да, бұл мәселеге жеткілікті түрде көңіл бөлінбеді. Мемлекеттік мұрағатты ғимараттармен қамтамасыз етуге қажетті шаралар қолданылмады.

Тоталитарлық жүйе тұсында мұрағат құжаттарының елеулі бөлігі дәлелсіз құпияландырылды, осыған байланысты мекемелер мен ведомстволар, ғылыми қызметкерлер оларды пайдалана алмады.

Мұрағаттарда революцияға дейінгі дәуірдің, октябрь революциясы және азамат соғысы кезеңдерінің,одан кейінгі жылдардың көптеген құжаттық материалдары құпия қорда сақталды. Сонымен қатар, мұрағат мекемелеріне зерттеушілерді мұрағаттық материалдарға жіберудің ешқандай негізсіз қиын тәртіптері орнатылды.

1941 жылы құпия қорда 6000 адамның құпия картотекасы жинақталды [14].

1943 жылғы мәлімет бойынша 2063 адамға арнайы карточкалар ашылып, контрреволюционерлер,әскери тұтқындар ретінде саяси реңкі берілді [15].

Жоғарыда көрсетілген адамдардың барлығы тізім бойынша КСРО ІІХК Мұрағат Бас басқармасына және Қазақ КСР ІІХК Мұрағат бас басқармасына жіберілді.

1945 жылдың 19 мамырында Қазақ КСР-ң Орталық Октябрь Революциясы және социалистік құрылыс Мұрағатының директоры Л.М.Францева мен Қазақ КСР ІІХК Мемлекеттік мұрағатаның бөлім бастығы И.О.Мознаиммен арада жасаған акті бойынша қазақтың атақты ақыны, қуғын-сүргін құрбаны Ілияс Жансүгіровтың қолжазбалары мен кітап материалдарын алыс-беріс актісінің мәліметі бойынша Мемлекеттік

Қауіпсіздік Комитетінің 2-ші бөлімінің бастығы, мемлекеттік қауіпсіздік қызметінің майоры Рафиковтың жасаған тізімі бойынша 360 бірлікте сақталған істі өткізген. Газеттер жиналған папка мен қолжазба материалдарын қазақ тілін білмеуіне байланысты дұрыс тексермей қабылдаған. (ҚРОММ, Қ-544, тізімдеме-1, 526 іс,27п[16].

Көптеген мемлекет, қоғам, партия қайраткерлерінің тұтқындалған кезеңде олардан алынған құжаттардың көпшілігі шашылып, жойылып, жоғалды. Қалған бөліктері мұрағаттың құпия қорына түсіп із-түссіз жоғалғаны өкінішті-ақ.

СОКП Орталық Комитеті мен КСРО Министрлер Кеңесінің 1956 жылғы 7 ақпанындағы №246 қаулысында партия органдарының, министрліктер мен ведомстволардың мұрағат материалдарын сақтау режимінің тәртіптелмегенін, оларды пайдаланудың нашарлығы атап көрсетілді. Қаулыда көрсетілген кемшіліктер Қазақ КСР мұрағаттарында да бар болатын. Осыған орай 1956 жылдың 19 шілдесінде Қазақстан Коммунистік партиясының Орталық Комитеті мен Қазақ КСР Министрлер Кеңесінің №424 қаулысында көрсетілгендей Қазақ КСР ІІМ-ң мұрағат басқармасына және мұрағаттары бар барлық министрліктер мен ведомстволарға революцияға дейінгі мұрағат материалдарын, сол сияқты кеңестік дәуірдің мұрағат құжаттарымен материалдарын ғылыми мақсатқа пайдалануға және жариялауға беру міндеттелгенмен, материалдарға сол кезеңге дейінгі құпия қорда сақтаудағы мұрағаттар және оны жариялау Кеңес мемлекетінің мүддесіне зиян келтіруі мүмкін деген құжаттар кірмейді деп атап көрсетілді.

Сонымен бірге, қаулыда партия, кеңес ұйымдарының атынан кезінде партия, мемлекет, қоғам қайраткерлері қол қойған құжаттары ғылыми зерттеу мақсаттарға пайдалануға, ашық баспасөзге жариялауға рұқсат етілгенімен, ол құжаттарды пайдалану, жариялау мәселесі олардың әрқайсының мазмұнына, тарихи және саяси маңызына қарай жеке шешілуі қарастырылды. Ол құжаттар қай ұйымнан, мекемеден екені көрсетілгенімен, қойылған қолдар көрсетілмей жариялануы назарға алынды. Бұның бәрі сайып келгенде тоталитарлық жүйеде мұрағаттардағы тарихи құжаттардың құпиялығы сақталып, тарихтың ақтаңдақ беттерінің қалыңдай түсетіндігімен ерекшеленеді.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Ресей Федерациясы Мемлекеттік мұрағаты (РФ ММ) 5325 – қор, 9-тізімдеме, 2674-іс, 41-43 п.п.

2. РФ ММ 5325-қ., 9-т., 2674-іс, 9-10 п.п.

3. РФ ММ 5325-қ., 9-т., 2674-іс, 13 п.

4. РФ ММ 5325-қ., 9-т., 2674-іс, 39 п.

5. РФ ММ 5325-қ., 9-т., 2674-іс, 39 артқы парақ

6. И.Сталин. Шығармалар. 5 том. Алматы, 1948, 404 бет..

7. Чекмарева Н.В. Партийное руководство развитием архивного дела в СССР (1917-1938 г.г.) Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидаты исторических наук.- Москва, 1989. -25с.
8. Қызылорда облыстық мемлекеттік мұрағаты (ҚОММ) 148-қор, 1-тізімдеме, 22 іс, 4 п.
9. ҚОММ 148-қ., 1-т., 22 іс, 9п.
10. Қазақстан Орталық Мемлекеттік Мұрағаты (ҚРОММ) 544-қор, 1-тізімдеме, 526-іс, 4п.
11. ҚРОММ 544-қ., 1-т., 366-іс, 3 п.
12. ҚРОММ 544-қ., 1-т., 426-іс, 34-36 п.п.
13. ҚРОММ 544-қ., 1а-т., 122-іс, 18-19,26 п.п.
14. ҚРОММ 544-қ., 1-т., 526-іс, 7 п.
15. ҚРОММ 544-қ., 1-т., 526-іс, 18 п.
16. ҚРОММ 544-қ., 1-т., 526-іс, 27 п.

* * *

В данной статье рассматривается вопрос о делопроизводстве архивов в период советского тоталитарного режима, а также описываются архивные дела «врагов народа» и материалы секретного фонда. Во времена тоталитарного режима работники архива также пострадали от репрессии, что подтверждается архивными документами.

* * *

This article deals with the problems of archives cause in period of tne Soviet total regime, archives cause of "people's enemy" and materials of tne secret fund.

During tne total regime, tne archives workers suffered from tne repression that has been confirmed with archives documents.

ӘОЖ 929: 94(574)

Ә. Мұқтар
т.ғ.д., профессор,
М.Өтемісов ат. БҚМУ проректоры

СЫПЫРА ҚАРАБАТЫРҰЛЫНЫҢ ӨМІРІ МЕН ҚЫЗМЕТІ

Атақты Сырым Датұлы заманындағы белгілі тарихи тұлғалар қатарында Сыпыра тарханның өзіндік орны бар. Оның XVIII ғасырдың II жартысындағы қоғамдық-саяси белсенділігін дәлелдейтін құжаттар Орынбор, Санкт-Петербург, Москва мұрағаттарында жеткілікті. Оның біразы 1940 жылдары жарық көрген «Материалы по истории КазССР (1975-1828 гг.)», – М. –Л., АнСССР» жинаққа да енді. Оларды белгілі дәрежеде тарихшы М.П.Вяткин де Сырым батырға арналған монографиясында пайдаланды. Кейін академик С.З. Зиманов «Қазақтар арасынан тархандық грамотаға алғашқы ие болғандар қатарында өз заманында белгілі қайраткерлер Жәнібек батыр мен Суфра би болатын» деп бағалайды.

Сонымен, XVIII ғасырда барша қазаққа, Ресейге, Хиуа, Бұхараға белгілі болған Сыпыра кім? Оның аты тарихта қалайша қалды?

Ата шежіремізге назар салатын болсақ, Сыпыраның Кіші жүздегі 12 ата Байұлының Алаша руынан екендігі анықталады. Х.Мадановтың «Кіші жүз шежіресі», К.Ғ.Ахметовтың «Кіші жүз Алаша руының шежіресі» еңбектерінде тұлғаның Алаша – Ақберлі – Атымыс – Сары – Қожамберлі – Құдайберді – Құдайқұл – Жомарт – Қарабатырдан тарайтындығы анық жазылған. Сонымен бірге, Сыпыра ұрпақтары да мүмкіндігінше таратылады.

Сыпыраның атасы Жомартты жас күнінде сынаған нағашы атасы «Мына Жомарт басшы болуы, әкімқұмар болуы мүмкін» деген тоқтамға келген екен. Атасы Жомарттың туған бауыры – Байбарақ батырлығының арқасында Алаша ұранына айналған. Мұның өзі Сыпыраның болашақта тегін ұл болмайтындығын көрсетсе керек.

Мұрағат деректеріне назар аударсақ, Алаша руы орыс елшісі А.Тевкелев жазбасына түскен. Осы кезеңнен бастап Алаша рулары – Кіші жүздегі қоғамдық-саяси өмірдің барлық мәселелерін шешуге араласты. Мәселен, 1748 жылы қазан айында Нұралыны хан тағына бекіту хатындағы тізімде Алаша руынан Байсау би мен Байтерек аталық аталады. П.И.Рычковтың анықтауынша Алаша руы Жайық өзенін бойлай орналасқан екен. XIX ғасырдағы зерттеуші Л.Мейер, Алаша руы жазда Бұлдырты, қыста Жақсыбай және Жетікөл көлдерінде мекендейді деп анықтады.

Патша үкіметі Жайық бойын иемдене бастаған тұста-ақ оған қарсы Кіші жүз рулары қатарында Алашалар да көтерілді. 1756 жылы Жайықтан малды Самара бетіне өткізуге тыйым салынған патша жарлығына қазақ руларының қарсылығы ерекше күшейді. Кейін ол Е.Пугачев бастаған шаруалар соғысы кезінде анық көрінді. Осы кезеңде алаша руы қазақтарын Төрлі Датау батырдың баласы Шегір батыр басқарды.

Сыпыра батыр өмірі Сырым Датұлы бастаған ұлт-азаттық қозғалыстың басталуымен жаңа белеске көтерілді. Қазақстанды Ресейдің отарлауы Жайық бойындағы жайылымдардың тарылуымен, әскери бекіністердің көбейіп, қосымша казак-орыстардың көптеп орналастырылуымен, қазақ даласына жиі-жиі әскерилердің озбырлығының күшеюімен, қазақтың басқару жүйесіне қол сұғуымен айқындалды. Олар қазақтың ата мекені Еділ-Жайық аралығына 1756 жылдан бастап көшіп-қонуға тыйым салынған патша жарлығымен, 1775 жылғы жалпыимпериялық жүйе – губерниялар құру туралы ережемен дәлелденді. Оны сезінген қазақ рулары тағы да ашық қарулы күреске көтерілді. Бұл арада елді басқарған Нұралы ханның қателіктерін баса көрсетуіміз қажет.Ханның ішкі бірлікті қамтамасыз ете алмауы, жайылым мәселесінің күн санап шиеленісуі, орыс әскерилерінің шабуылын тыйдыруға күшінің жетпеуі, хандық басқарудағы дағдарыс түбінде қазақ қоғамының екіге бөлінуіне әкеліп соқты.

Оның соңы 1785 жылғы шілде айындағы Кіші жүз руларының II Екатеринаға хат жазып, Нұралыны хандық тақтан тайдыруды сұрауымен аяқталды. Хатқа Кіші жүздегі 12 ата Байұлы, Әлімұлдары, Жетірудан тұратын 25 рудың 21-ң белгілі би, батыр, баһадүрлерінің мөрлері басылған. Олардың арасында шекті Сегізбай, шеркеш Тұрмамбет, ысық Қаратау, адай Атақозы, беріш Қара, Саржала, масқар Дөнен, байбақты Сырым, жағалбайлы Тотай, табын Тіленшілермен бірге алаша руынан Азамат, Сафар, Өтеулі билер бар. Міне, осындағы Сафар би біздіңше Сыпыра би болуы тиіс. Өйткені, кейінгі тарихи оқиғаларда Сафар аты бірде-бір рет аталмайды. Сыпыра би атауы алғаш рет мұрағатта 1786 жылы тамыз айларында түскен. Осы жолы ол Сегізбай, Тұрмамбет, Қаратау т.б. билермен бірге Симбирск және Уфа генерал-губернаторы О.А.Игельстромға Сырым батырдың Ерәлі сұлтан «тұтқынында» екендігін хабарлады. Бұл хабар кейін расталды да. Оны Есім сұлтанның 1787 жылғы 27 қыркүйектегі хатындағы «Ерәлі сұлтанға барар жолда Сырым кездесті... Оны ұстап алып, өзімізбен ертіп кеттік» деген жолдар айғақтайды.

Дегенмен күрес зая кетпеді. Патша үкіметі 1786-1787 жылы қыста Еділ-Жайық аралығына қыстауға көшуге 45400 түтінге рұқсат берді. Соның ішінде беріш Шойтас батырға 7000 түтін, алаша Сыпыра биге 3000 түтін, алаша Медет биге 3000 түтін, Ысық Қаратау биге 10000 түтін басқару жүктелді. Ахун М.Хұсайновтың анықтауынша аталған рулар 1785 жылға дейін ханды қолдағанымен, ендігі жағдайда Нұралыға қарсы шыққан. Қазақ жағдайын барлап түсінген генерал-губернаторды «Нұралы ханнан қазақ руларының бөлініп кетуі біздің пайдамызға. Сондықтан хан мен Ерәлі сұлтанды шақыртып, Орданы 3-ке бөліп басқарған дұрыс па, әлде ханмен қазақтарды табыстырған тиімді ме?» деген сұрақ мазалай бастады. Оның артынша 1786 жылы көктемде генерал-губернатормен кездесуге келген Нұралы Уфа қаласына жер аударылды. Ханның келіссөзге кетіп, Ресейде ұсталып қалуы ел игілерін ойландырмай қоймады. Мұның артында хандық басқару жүйеге балта шабылғалы тұрғанын олар сезбеді дей алмаймыз.

Көп ұзамай Орынборға Кіші жүздегі ең беделді деген 18 адамның – Сырымның, Сегізбайдың, Қаракөбектің, Қаратаудың, Сыпыраның, Бөдененің, Саржаланың, Атақозының, Айдарбектің, Көккөздің, Басықараның, Жанұзақтың, Қойкелдінің, Нұрмағамбеттің, Дөненнің, Абдулжалелдің, Қарабай сұлтанның хаты келіп жетті. Хатта ханды елге қайтару оның ел тыныштығы үшін аса қажеттігі баса көрсетілді. Қазақтың дәстүрлі басқару жүйесін жоюды мақсат тұтқан О.А.Игельстром 1787 жылы 26 қыркүйекте Кіші жүз би, батырларына «Нұралы хан тағдыры сіздердің адалдықтарыңызға байланысты» деген жауап қайтарды. Осының алдында шекаралық сотты құрып (1786 жыл), енді Байұлы, Әлімұлы, Жетіруды бөліп-бөліп басқару жоспарына батыл кірісті. Соның қорытындысында

1787 жылы қыркүйек айында Қобда өзені бойында старшындар жиналысы өтіп, 3 расправа құру келісілді. Нәтижесінде жаңа басқаруға келіскен старшындар 39200 түтін атынан қол қойды. Зерттеуші М.П.Вяткин «неге екені белгісіз Сырым қозғалысына белсене қатысқан бірде-бір старшын қол қоймаған. Онда Қаратау би, Сыпыра би, Бөдене би, Тұрмамбет би т.б. жоқ. Тіпті Сырым мөрі де жоқ» деп таңданыс білдіреді. Дегенмен, расправаға Сырымды қолдаған азаматтар да енгізілді. Байұлы расправасына төрағалыққа шеркеш Тұрмамбет Мұсылманов, заседательдігіне алаша Сыпыра Қарабатыров, беріш Бөдене Байтілеуовтер енгізілді. Сыпыра би өзге де расправа мүшелерімен бірге, 1787 жылы 16 қазанда Орынборға келіп ант берген.

1787 жылы Сыпыра би Сырым арқылы Түрік елінің саясатымен де танысады. Орыс-түрік соғысының басталуы нәтижесінде өзге де мұсылман елін тартуды көздеген түріктер Бұхараға өз елшісін жіберіп, Сырымға арнайы хат жолдаған. Хат көшірмесі сенімді деген 12 биге жіберілді. Сыпыра биге жолдаған хатта «Ресейліктер жеті европалық мемлекетпен бірігіп, түрік мемлекетімен соғысуға шықты» делінген. Беделді билерге келген хатпен танысқан патша үкіметі тез арада беделді би, батырларға хат жазып, үйіп-төгіп уәде беріп, олардың бірлігін жоюға бар күшін салды. Уақыт созбай қазақ даласына арнайы Орынбордан діни өкілдер жіберілді. Бұрын патша үкіметі хан, сұлтандармен, 1783 жылдан бастап Сырыммен хат алмаса бастаса, енді іріткі саясатын жалғастырып, 1788 жылдың басынан Сыпыра, Сегізбай, Көккөз, Тұрмамбет, Бөдене, табын Жәнібек билермен тікелей байланыс орнатты. Мұндай байланыс бірден өз нәтижесін берді деу қиын. Мұны сезінген Орынбор обер-коменданты, шекаралық сот төрағасы Я.М.Зембулатов 1789 жылы «расправа мен старшындардан еш пайда жоқ» деген қорытындыға келді. Дегенмен, билер қазақ руларының негізгі талаптары – жайылымдарды шешу, озбырлықты тоқтату, қашқындарды қайтару т.б. шешуге өз мүмкіндіктерін пайдалана бастады.

Сыпыра би Нұралыханұлы Жанәлімен бірлесіп атаман Д.Донсков арқылы қазақ-орыс қатынасын реттеуге ұмтылды. Өз кезегінде Д.Донсков қазаққа қарсы ашық күш көрсетуді тоқтатпады. 1790 жылдың басында атаман Орал қаласы мен одан төменгі форпостарда 19 қазақты қамауда ұстады. Мәселен, 1790 жылы 22 сәуірде Антонов форпосында Елек өзенінде көшіп жүрген Сыпыра бидің немере бауыры Тоқбура (орыс дерегінде Тукрия – Ә.М.) орыстан қашқан тұтқынды қабылдады, - деген сылтаумен алаша руынан Бозан Қарабаев, Артықмал Арабашевтың үш айдан астам уақыт қамауда екендігі анықталды. Алтыбас алаша Малқар Верхнеозерный қорғанындағы түрмеде жатып, ауруға шалдыққан. Сырым бастаған билердің талабы бойынша Малқар 13 сәуірде босатылған. Ол турасында Сыпыра би жанындағы молда Әбілқасым Абдусалямов т.б. арқылы Сырым арнайы хат жолдайды [1].

Күрделі мәселелер 1790 жылы мамыр, маусым айларында өткен қазақ-орыс кездесуінде талқыланды. Орынбор жағынан мүфти М.Хусайнов, қазақтарда Сырым батыр келіссөз жүргізді. Кездесуге Сыпыра би қатыспады.

Кездесуден кейін ұзамай Кіші жүзге жаңа хан сайлау мәселесі көтерілді. Сыпыра, Тұрмамбет билер, Әлімұлдарының бас старшыны Мұратбек би бірауыздан Есім сұлтанды 1790 жылы қараша айында хан тағына көтерді. Ноғай старшыны Құрбанғали Забир хан сайлауға 1000-ға тарта қазақ қатысты деп хабарлайды. Сыпыра би 1791 жылы 29 мамырдағы хатында Есім сұлтанмен бірге көшіп-қонатындығын, Сырым батырдың Ресеймен жаңа соғысқа дайындалып жатқандығын, жақын арада Ордада күшті бүлік болатындығын атап өтеді.

Осы тұста Кіші жүзді барлап қайтқан Нұрмұхамед қожа Орынборға Сыпыра, Қаракөбек, Тіленші, Жаназар т.б. қол жинап, орыс шекарасына жақындады деп жеткізді. Содан маусым айы басында Сырым батырға екі татар молдасы Файктулин мен Мансуров жіберілді. Олар 9 маусымда Қобда бойындағы Сыпыра би ауылына тоқтап, жоғарыдағы ақпараттың терістігін дәлелдеп, Сырымның шектілер мекенінде екендігін анықтады [2].Міне осыдан кейін Сыпыра мен Сырымның саяси көзқарастарында алшақтықтардың пайда болғаны байқалады. Сырым орыс үкіметінің саясатына қарсы ашық күресті қолдаса, ақсақалдық жасқа жеткен Сыпыра би Жайық бойынан көшпей, Әбілқайыр ұрпақтарымен бірлесе отыра ашық күреспей, бейбіт түрде тыныштықты қалпына келтіруді жақтады.

Сыпыра биді түсінген Сырым батыр 1791 жылы маусым айында оны өзіне қосу үшін «егер Сіз Ресеймен сауда-саттық жасасаңыз, ұлысыңызды Жайық бойынан көшірмесеңіз, біздің қаһарымызға тап боласыз. Кейін бізге өкпелемеңіз» деген хат жолдаған [3]. 1792 жылы да Сыпыра би ешқайда жылжымай, Жайық бойында тұрақтады. Ол 1791 жылы қыркүйек айында патша үкіметі бекіткен Ерәлі ханмен бірге көшіп-қонатын. Сөйтіп, кезінде Сыр бойында еркіндікке үйренген Ерәлі хан да қартайған шағында шекараға орныгып, Ресей көмегіне сүйене бастады

1792 жылы қыркүйекте Сырым батыр, Қаракөбек, Тотай, Сегізбай, бауыры Алмұстафа, Сарыалтай, Боранбай Ресейге қарсы соғыс жариялаған тұста Сыпыра би өзге би, батырлардай халқымен ел ортасына көшпей, шекарада қалды. Патша әскерилері Сыпыра, Қаратау ауылдарына орныгып, бір сөзбен айтқанда, беделді билер мен руларын бақылауға алды. Патша шенеуніктері хабарына сенсек, Бөдене, Саржала, Тіленші сияқты ел игілері де Сырым бастаған ашық күресті қолдамаған.[3, С. 315]. Бірақ бұл арада аталған би, батырлардың, олар басқарған алаша, беріш, табын руларының жайылымдары Жайықтың екі беті болғандығын, қазақтың атамекенін тастап ешқайда кетпейтінін, өзге ел түсінбеген ішкі ұлттық бірліктің болғандығын отарлаушылар

қайдан ұқсын. Бүгінгі ұлан-ғайыр территория тек қана осындай ішкі бірлік арқылы ғана сақталды емес пе?! Сондықтан қиын-қыстау кезінде Жайық бойынан жылжымай, неше бір тепкі, қорлық көрсе де атамекенін тастамай қазақ үнемі сол кездегі шекарадағы бар жаңалықты азаттық туын көтерген Сырымға уақытында жеткізіп отырды емес пе?!

II Екатерина Сыпыраның ел ішіндегі беделін ескеріп, өзіне тарта түсу мақсатында 1793 жылы 28 ақпанда биге тархан атағын беріп, арнайы грамота жолдады [4].Патша жарлығында «Адал және шынайы қызметі үшін старшын Сыпыра биге тархандық атақ берілді. Оның атағын сұлтандарға, би, батырларға және барлық қазақ халқына мойындау бұйырылады» делінген [5].Сыпыраға бірінші дәрежелі тархандық берілген. Осындай атаққа тарихта Жәнібек Шақшақұлы, Сырым Датұлы, Тіленші Бөкенбайұлы, Тама Есенбай Қожабекұлы ғана ие болған. Оның 2-ші дәрежелі тархандықтан ерекшелігі әкесінен баласына мұралыққа тархандық құқықтық пәрмеңділігін пайдалану құқының берілуінде еді. Патша үкіметі шиеленісті жағдайда Сыпыра мен Тіленшіні Сырымға қарсы айдап салуды көздеді. Одан еш нәтиже шықпаған соң патша әскерилері 1793 жылы Сыпыра, Бөдене, Қаратау би ауылдарын тонады. Тонау барысында Сыпыра, Көккөз билердің ұлдарын, Бөдене бидің інісін казак-орыстар өздерімен бірге ала кетті. Оған шыдамаған 5000 түтін күзде Жайықтан әрі қарай ішкеріліп көшуге мәжбүр болды [6]. Мұның барлығын патша үкіметіне жеткізіп, оны тоқтатуды талап етумен шектелген Ерәлі хан, Сыпыра би, Есім сұлтандар Жайық бойынан жылжымады. 1794 жылы 10 маусымда Ерәлі хан дүние салды. Ерәлі тұсында Ресей ұйымдастырған Хан Кеңесі, Сыпыра би мүше болған расправа өз жұмыстарын жалғастырып, мүмкіндігінше қазақ-орыс талас мәселелерін шешуге талпынды. Сыпыра тархан 1795 жыл 17 қыркүйекте Есім сұлтанды хан тағына көтеруге де қатысты.

1795-1796 жылдардың қысы мен көктемі Жайық бойына жаңа жұт әкелді. Оны көзімен көрген Есім ханның іс жүргізушісі Г.Феткуллин «қазақ даласы ұлы қырғынға ұшырады» деп бағалады. Мұндай жағдайда Есім де, Сыпыра да өзара барымтадан сақтану үшін бұрынғысынша Жайық бойынан алысқа ұзамады. М.П.Вяткин жұт әсерінен Сырым мен Есім хан арасында келіссөздер басталды деген қорытындыға келді. Тығырықтан шығар жолды іздестіруге Сыпыра тархан да атсалысса керек. Өйткені, жұт алдымен Еділ-Жайық аралығын шарпып, Жайықтың Самар бетіндегі малды Бұхар бетке көшіруге итермеледі. Оны Сыпыра да, Есім де, Сырым да түсінді. Кездесуге Нұралы ханның жесірі Орын ханым, балалары Жалтыр, Қоңырау, Есенғали сұлтандар атсалысты. Дегенмен, Есім ханның шекарадан Қобдада өткен Кеңеске келмеуі ішкі қатынасты реттеуге мүмкіндік бермеді. Бұл арада патша үкіметінің Есімді ел ортасына жібермеу арқылы Сырымды орыс шекарасына келтіруді көздегені бүгін де белгілі.

Оның арты жаңа қарсылықтарға ұласты. 1797 жылғы дерек бойынша

Ресейге қарсы Сыпыра тарханның немере ағасы Ботпанайұлы Бәйсеу батырдың балалары, алаша руының Жанбаш бөлімі, табын, тама, кете, қызылқұрт рулары көтерілді. Есім хан қарсылық танытқан рулардың бөлімдеріне дейін көрсетіп, Орынборға хабарлады.

XIX ғасыр зерттеушісі Л.Мейер көп ұзамай Есім ханға қарсы бүкіл қазақ даласы көтерілді деп бағалады. 1797 жылы көктемде Қаратай сұлтан Орынбор экспедициясына жолдаған хатында Есім ханның «орыс үкіметіне адалдығы қазақтардың қатты наразылығын туғызды» деп хабарлайды [7]. Сөйтіп, 1797 жылы 27 наурызда таң сәріде Красноярск форпостосы маңында көшіп-қонатын уақ руы қазақтарында болған сәтінде Есім хан өлтірілді.

Міне, осыдан кейін ел басқаруда Сыпыра би бар үмітін жас та, алғыр Қаратай Нұралыұлына артты. Сыпыра биді беріш Саржала би, Шойтас батыр, ысық Қаратау, шеркеш Тұрмамбет баласы Құлмамбет би т.б. қолдады [8].Бірақ патша үкіметі беделді билер ұсынысын тағы елемеді. Таққа 74 жасар Айшуақ сұлтан бекітілді. Араға уақыт сала әскери губернатор Н.Н.Бахметов бұйрығымен Сыпыра бидің бауырлары Құлбек, Жиентөре ауылдары әскери шабуылға ұшырады. Мұның артында орыс отаршылдарының хан мен би, батырлардың беделін біржола түсіріп, ара жігін ашып, өзі екі ортада келістіруші қызметін атқарып, қазаққа «қамқоршы» көрініп, елдің басқару жүйесін өзіне ыңғайлап, айдағанына жүретін, айтқанына көнетін отар ел жасау жоспары жатты. Оны Сыпыра би, басқа да ел басқарған азаматтар түсінбеді дей алмаймыз. Әркім өзінің мүмкіндігінше қимылдады. Сыпыра би де қиын-қыстау жылдары өзіне бағынған алаша руының өмірлік мұраттарын іс жүзіне асыруға ұмтылды. Оның да көздегені – атамекенді сақтау, оны ұрпаққа мәңгілік ету екендігі, біздіңше, айтпаса да түсінікті. Бүгінгі ұрпақ-тар жол, тайғақ кешу жылдары елін, жерін, халқын сақтаған Сыпыра билердей азаматтарға мәңгі қарыздар.

1799, 1800 жылдардан бастап Сыпыра би атауы мұрағат деректерінде кездеспеді. Біздің есебімізше, нақ осы жылдары би қайтыс болса керек. 1789 жылы 10 мамырдағы О.А.Игельстромға жолдаған хатында полковник Д.Гранкин Сыпыра, Сегізбай, Тұрмамбет, Көккөз билер – бәрі қартайған шағында деп көрсетеді [3, С.117]. XVIII ғасырдың 90-шы жылдардың екінші жартысында Сегізбай да, Тұрмамбет те қайтыс болды. Көккөз туралы да дерек кездеспейді.

Сыпыра би ұрпақтары әке жолын жалғастырып, ел басқаруда көзге түсті. Солардың ішінен Қоңыз тархан 1809 жылы Бөкей ханның өтініші бойынша Нарын құмына көшкен [9].Алаша руы Нарын құмындағы Қамыс-Самарада және теңіз жағалауларында орын тепті. Г.С.Карелин өз жазбасында алашаларды Көлбай, Тоқман, Сары, Қоңырбөрік, Барамық деп таратса, кейін Жәңгір хан Барамық, Көбелай, Шағалақ, Алтыбас, Маямет, Мәлкей, Олжай, Шотқара, Сары, Құдайқұл, Қожағұл, Қарабура бөлімдері бар деп анықтайды [10]. Кейін 1819 жылы маусымдағы патша

жарлығы бойынша Қоңыз тархан Бұхар бетке қайта оралды. Қоңыздың баласы Сүлеймен тархан жазда Бұлдырты, Қалдығайты, Жақсыбай өзендерін тоқтаса, қыста Бұлдырты мен Есентемір мекенін қыстады. Сүлеймен 1838 жылы Хиуа жорығына қатысып, орыс үкіметінен «хорунжий» атағына, Александр лентасына тағылған алтын медальға ие болды. Құпия істер шенеунігі В.М.Лазаревский Сүлейменге 1850 жылы 26 қаңтарда «Сары бөлімінің биі 52 жаста. Орта бойлы. Ақылды. Ақ түскен қара сақалды, мұртты. Ордадағы атақты, Нұралы ханның бірінші ақылшысы, тархан Сыпыраның, одан кем емес белгілі Қоңыздың баласы. Сары бөлімі Жомарт бөлімшесінен. Сауатсыз. Әділ, әрі адал адам. Алаша руындағы белгілі шешен. Үлкен ұлы Алдарман (Ығылман болар – Ә.М.) 22 жаста, сауатты, өте ақылды» [11].

Сүлейменнің үлкен баласы Ығылман мұрағат деректері бойынша Жомарт атаның 17 шаңырағын ертіп, 1860 жылы Жайықтан өтіп Қаратөбе жағына орналасқан [12].

Қорыта келгенде би, тархан Сыпыра Қарабатырұлы өз заманында ата жолымен ел алдына шығып, халқын соңына ерте білген, мұрағат қорларында ізі сайрап жатқан тарихи тұлға. Оның жұрты үшін сіңірген ісі мен қызметі – ұрпақ үшін әрдайым үлгі.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1 Вяткин М. Журнал Оренбургского Муфтия // Сырым Датұлы / Жинақ. – Алматы: «Арыс». 2004, С. 212-266

2 Рязанов А.Ф.Сорок лет борьбы за национальную независимость казахского народа(1797-1838г.)Кзылорда,1926 .С. 26

3 Вяткин М.П. Батыр Сырым.М. –Л., 1949, С. 292

4.ҚРОММ 4 қ., 1 т., 1617 іс, 180 п..

5 Крафт И.И. Сборник узаконении о киргизах степных областей. Оренбург, 1898, С.136

6 Материалы по истории КазССР. С. 168

7 Мұқтар Ә.Қ. Нұралы хан және Сырым батыр. Қостанай, 2001. –102-103 бб.

8 ОРОММ. 6 қ., 10 т., 12 1с, 5 п.

9 ҚРОММ 78 қ., 4 т., 86 іс, 2 п.

10 История Букеевского ханства. 1801-1852 гг. Сборник документов и материалов. Алматы, 2002, С. 286-290

11 ҚРОММ 4 қ., 1 т., 2512 іс, 83 п.

12 ҚРОММ 4 қ., 1 т., 6306 іс, 51 п.; Ахметов К.Ғ. Кіші жүз Алаша руының шежіресі. 39 б.

* * *

Статья посвещена общественно-политической деятельности Сыпыра Карабатырулы - видного участника национально-освободительного движения в Западном Казахстане.Будучи тарханом и бием, он своим авторитетом определил важнейшие направления общественного и политического развития казахов региона.

* * *

The Article is devoted to public - political activity Sypyra Karabatyruly a visible participant national of liberation moving in West Kazakhstan. Being tarhan and biem his authority has defined the most important directions public and political development of the kazakhs region.

ӘОЖ 002.2

Қ.Сүндетұлы
т.ғ.к., аға оқытушы, Х.Досмұхамедов атындағы
Атырау мемлекеттік университеті

БАТЫС ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ БАСПАХАНАЛАРДЫҢ ҚАЛЫПТАСУЫ ЖӘНЕ ДАМУЫ (XX ҒАСЫРДЫҢ І ЖАРТЫСЫ)

Күн сайын сан мыңдаған оқырмандарының көзайымына айналған газеттердің жарыққа шығуына қаламы ұшқыр журналистер ғана емес баспа ісінің шеберлерінің өлшеусіз еңбегі жатқанын бір адам біліп, бірі білмес.

Әрине, бүгінгі таңда мерзімді басылымдардың барлығы редакцияда компьютермен теріліп, баспаханада «ORIENT» стандарт, «ORIENT» супер үнді-американ машиналарымен 2 сағатта 24 бетті 25 мың дана газетті басылатынына осыдан 100 жыл бұрын өмір сүрген адамдардың сене қоюуы да қиын шығар ?!

Ертеде балшықтан, көрікте күйдірілген қоладан жасалған литерге газеттер басылған болса, кейін Германияда 1450 жылы Иоганн Гутенберг баспа станогын ойлап тапты. Ресейде «Печатный двор» деген атаумен 1563 жылы Иван Федоров басқарған баспахана жұмыс істеді.

Қазақстандағы алғашқы газет-журналдар Қазан, Ташкент, Орынбор, Троицк қалаларында басылып қана қоймай, Орал қаласында татар баспагерлері ұйымдастырған баспаханаларда жарық көрді. Орал қаласында «Фикер» («Мысль») газеті мен «Ал-гасруль-джадид» («Жаңа ғасыр») журналының редакторы Камил Мутыги Тухватулин мен татар халқының ұлы ақыны Ғабдолла Тоқайлардың баспа ісінде өзіндік қолтаңбалары қалды. Осы басылымдарда мұсылман халықтарының ұлт-азаттық қозғалысынан хабарлар басылған. Ғалым Фарит Яхин «Татарская литература в периодической печати Уральска (1905-1907 гг.)» атты еңбегінде былай деп жазады: «... Стремясь пробудить у казахского народа национальное самосознание, татарская пресса Уральска публиковала статьи и на казахском языке, распространяя идеи освободительного движения, проявила себя поборником интернационализма, звала народы бороться, взаимно помогая друг другу. Поднимая проблемы, связанные с казахами, она старалась исходить из интересов казахского народа, его национально-освободительных устремлений» [1].

Еліміздің батыс аймағында тұңғыш рет ана тілінде жарық көрген «Қазақстан» газеті Астрахань қаласында басылды. Бірақ газеттің редакциясы Борсыдағы Шәңгерей Бөкеевтің үйінде орналасқан еді, материалдарды Ғ.Қараш пен Е.Бұйрин кезектесіп Астраханьға поезбен

апарды. «Бұл газет Бөкей мен Орал губернияларында жасырын ұйымдасқан кәсіпшілер одағының органы еді. Бұл – бір. Екіншіден, «Қазақстан» Астраханьдағы большевиктер баспаханасында басылды, осы баспахананың жетекшісі С.Г.Шаумян болды», - деп қорытынды жасайды тарихшы М.Ысмағұлов [2].

Қазақстанда алғашқы баспа ісінің қанат алуы осы Бөкей ордасынан басталды. 1918 жылы қазан айында Орда қаласында жаңа кеңес өкіметі комитетінің жанынан баспа бөлімі мен аудармашылар тобы құрылады. Аталмыш бөлімнің бірнеше секциясы болған: баспа секциясын Ишанғали Меңдіханов, аударма секциясын Сейітқали Меңдешев басқарған (кейін қазақ мемлекеттік баспасының Қазақ АКСР Орталық Атқару Комитетінің арнаулы Декретімен 1920 жылы 3 қарашасы күні құрылады).

Батыс Қазақстанда алғашқы жаңа кеңестік газет «Ішкі Ордалықты басқарушы облыстық кіндік комитетінің хабары» атты газет Орда қаласында 1918 жылы 17 қарашада Орда қаласындағы баспаханада жарық көреді. Газетті шығару үшін белгілі қоғам қайраткері болған Н.Н. Нариманов Астрахань қаласынан баспахана құрал-жабдықтарын әкелген. «Хабар» газетінің алғашқы санының әріптерін өз қолымен тергендердің бірі – Ибраһим Мулякаев еді. «Бұл газеттің шығуын, - деп әңгімелеген қария, - Орданың байлары ұната қоймады. Сондықтан Анохин бандасына арқа сүйеген олар бұл газетті, оның баспаханасын құртып жіберуге әрекет жасады. Біз болсақ баспахананың қажетті материалдарын баспахана подвалына тығып тастадық. Бандалар баспаханаға кіріп, біз қалдырған жарамсыз әріп пен жабдықтарды тас-талқан етіп кетті.

Орданы ақбандылардан қорғауда коммунистер әріп теруші Доборов, баспашы Романенко жау қолынан қаза тапты» [3]. Белгілі баспагер И.Мулякаев - «Қазақ дұрыстығы», «Дұрыстық жолы», «Қызыл Ту», «Екпінді құрылыс», «Октябрь туы»» және «Орал өңірі» газеттерінің барлық санын өз қолымен терген жан.

Қазан төңкерісінен кейін газеттерді шығару өте қиын жағдайда жүрді. Елде ұзаққа созылған Азамат соғысы мен ақбандалардың бас көтерулері баспахана жұмысын тұрақты ұйымдастыруға кесірін тигізгені жасырын емес. Осыған байланысты баспахана үшін маман кадрлар мен құрал-жабдықтар қорын ұйымдастыру міндеті тұрды. Орал қаласындағы баспахана директоры болып В.В.Григорьев 1918 жылдың 1 қазанында тағайындалады. Ол баспахана жұмысын жолға қою мақсатында Орал уездік Әскери комиссариатына Халық Шаруашылығы Кеңесі арқылы Чапаев дивизиясының №25 атқыштар бөлімінен графильщик-түптеуші В.Козлов, запастағы полк ротасынан әріп теруші С.Максимов, №50 дивизияның 1 штабынан түптеуші К.Тамерлаков, №25 дивизияның запастағы баталонының 2 ротасынан баспашы П.Кудашевтарды баспахана үшін әскери қызметтен босатуды сұрап хат жазды [4]. Жергілікті газеттің жұмысына өз еркімен сұранып, ұрыс даласында жүрген солдаттар да келе бастады. Мысалы, №192 Төменгі-Орал атқыштар полкінің әскери қызметшісі В.И.Грачев соғысқа дейін баспаханада әріп теруші болғандығын ескертіп, осы жұмысқа сұранған [4, 96 п.].

Азамат соғысы зардаптарынан баспаханаларда қажетті материалдар (қағаз, бояу, әріптер, түрлі темір бөлшектері) мөлшері жетіспей жатты. Орал Халық Шаруашылығы Кеңесіне (УСНХ) «Яицкая Правда» газеті баспаханасының директоры 1919 жылы 31 қазан күні жазған № 998 қатынас хатында мынадай жолдар бар: «1919 жылы 1 қарашасына дейін Полиграфиялық бөлімнен берілген 7 фунт баспахана бояуы тек қана «Яицкая Правда» газетінің бірнеше №№ шығаруға жетеді, сондықтан егер газетті басу жалғастырылса 3 қарашаға ғана жетеді, демек барлық баспа ісі, бұйрықтарды басу тоқтайды» деп осы газеттің жұмысын уақытша тоқтата тұруға рұқсат сұраған [4, 1-іс, 104-п.]. Саяси маңызы бар газеттің жарық көруін қамтамасыз ету мақсатында көп ұзамай қажетті бояулар бөлінеді.

Заманның осы қиын кезінде полиграфиялық құрал-жабдықтар: теру машинасы, қағаз, шрифтілер, бояулар, түптейтін маталар Қазан қаласынан тасылды. Орал губерниелік партия пленумының 1920 жылы 2 сәуір күні өткен № 35 алқасы мәжілісі төмендегідей қаулы қабылдаған:

«Тыңдалды: § 5. Қазан қаласынан № 4 армия бөлімі арқылы қазақ-татар әріптерін алдыру туралы.

Қаулы етеді: 4. № 4 армия бөліміне Халық Шаруашылығы Кеңесі арқылы қаржы бөліп, алынатын әріптерді губком қарамағына алу және осы мақсатта екі жолдасты іс-сапарға жіберу қажет деп табылсын» [5].

1921 жылдың 18 ақпанында Орал губерниелік полиграфиялық бөлімінде барлығы 143 адам еңбек етсе, оның 31-і қызметші болды. Бірақ өндірістің жаңа қарқын алуына байланысты 53 адамды жаңадан қабылдауды сұрап Бүкілодақтық Халық Шаруашылығы Кеңесінен рұқсат сұраған [4, 18-іс, 7- п.]. Сөйтіп жаңа кеңестік өкіметтің тапсырмаларын бұлжытпай орындауға баспахана әкімшілігі белсене кірісті.

Орал губерниесіне қарасты Гурьев уезінде баспахана ісін жолға қоюда Федор Светославич Головановтың ерекше қолтаңбасы бар. Ол 1908 жылы он бес жасында Орал қаласындағы екі кластық бастауыш училищесін бітіргеннен кейін, «Войсковые ведомости» атты газетте әріп теруші болып жұмыс істейтін әкесінің қарамағына келеді. Баспа ісінің қыры мен сырын үйренген шебер баспашы 1918 жылы желтоқсанда Гурьевке келіп, «Яицкая воля» газетін ж.Фаресов дегеннің баспаханасында шағын тиражбен шығаруға кіріседі. Гурьев қаласы 1920 жылы 5 қаңтарда ақтардан тазартылғасын, жаңа кеңестік газет шығаруға шұғыл тапсырма алады. Баспахана директоры болған Ф.С.Голованов сол кезді былайша еске алады: «Ертеңіне таң сәріден жұмысқа кірістік. Баспаханада жұмысшы дегенде 6 әріп теруші, 2 газет басушы ғана болатын. Ол кезде қазіргідей электр жоқ, тіпті газет басатын машинаның дөңгелегін де қолмен айналдырамыз. Арнаулы түптеуші де жоқ. Бүкіл газет материалдарының әріптерін теретін де, түптейтін де, баспа машинасының дөңгелегін айналдыратын да сол сегізбіз. Мұны көрген саяси бөлімнің өкілдері бізге көмекке екі қызыл әскер бөлді, кешікпей түптеуші де табылды. Қашып кеткен буржуйлардың қоймаларынан

түптейтін станоктар, баспаханаға керекті басқа да құралдар тауып алдық» [6]. Сөйтіп, 1920 жылы 8 қаңтарда «Красный Гурьевский вестник» («Трудовая правда» - Қ.С.) атты газеттің тұсауы кесіледі.

Гурьев уезінде орыс тілінде жарық көрген бір газетті шығаруда баспахана қызметкерлері қиыншылықтарға кездесті. Алдымен газет редакторы деген арнайы ақылы штат болмағандықтан, баспаханаға жіберер алдында қол қою насихат-үгіт бөлімі меңгерушісі немесе уезком хатшысына бұйырды. Екіншіден, газетті шығаруға қажетті қағаз Орал қаласынан келетін болғандықтан арада үзіліс болып тұрды. «Трудовая правда» газетін шығару үшін қағаз сұраған мәселеге РКП(б) Гурьев уездік комитетінің 1921 жылғы 12 қаңтардағы № 6 және 1921 жыл 2 ақпан күні өткен №11 мәжілістерінде арнайы тоқталғаны осы жағдайдан туындаған еді [7].

Газетпен бірге баспахана ескі екі «Бостон» машинасымен жергілікті уездік партия комитетінің үндеулерін, өндірістік мекемелердің бланкілерін басып шығарды. Орал қаласынан келген әріп терушілер мен баспашылар жергілікті халықтан оқушы-үйренушілерді тәрбиелеуге зор үлес қосты. Гурьев уездік Халық Шаруашылығы Кеңесіне қарасты баспахана директоры В.С. Головановтың жоғарғы органдарға берген 1921 жылы 29 сәуір күні № 384 есебінде мынадай жолдар бар: «Теру бөлімінде – 4 әріп теруші, 4 үйренуші және 3 оқушы-жұмысшы; басу ісінде – 2 баспашы, «Бостонда» жұмыс істейтін 1 накладчик, 1 оқушы және 3 үйренуші; түптеу бөлімінде – 1 түптеуші және 1 үйренуші бар. Баспахана мекемесінде 1 баспахана директоры, 1 есепші, 1 түптеуші, 1 қойма меңгерушісі, 1 зат жіберуші, 1 күзетші, 1 еден жуушы, 1 от жағушы еңбек етуде.

Аталған мерзімде баспаханада төмендегідей жұмыстар жүзеге асырылды:

1. Теру бөлімі арқылы 5 «Трудовая Правда» газеті терілді.

2. 16 әр көлемдегі бұйрықтар мен 63 әр түрлі формалы бланкілер басылды.

3. Басу бөлімінде сонша газет, бұйрықтар, бланкілер басылып 65.075 оттискі (басылым көшірмесі – гранкіден, беттен, клишеден байқап көру үшін алынған із таңба – Қ.С.) болған.

4. Түптеу бөлімінде 40 канцелярлық кітап және 10 осындай кітап түптелді» [4, 14- іс, 13- п.].

Орталықтан қашық болғандықтан Гурьев қаласындағы баспаханаға қағаз, бояу және т.б. заттар Жайық өзені арқылы Оралдан пароходпен тасылды. 1921 жылы 2 желтоқсан күні өткен Гурьев уездік партия комитетінің мәжілісінде «Трудовая Правда» газетінің көлемін ұлғайту мәселесі қаралады. Мәжілісте сөйлеген уезком мүшесі ж.Тимофеев газет көлемін өсірумен қатар кейбір қиыншылықтардың да туындайтынын атап

өткен. Әсіресе, қыс айларында тасымалдау тоқтап қалатындығын ескерте отырып, қағазды үнемдеу мақсатында газет таралымын азайту қажет деп ұсыныс жасаған [5, 394-іс, 57-58-п.].

Кеңестік жаңа үкімет бұқара арасында саяси-әлеуметтік және оқу-ағарту жұмысын кеңінен жүргізу үшін баспа ісіне көңіл бөліп отырды. Күн өткен сайын баспахана өндірісін жолға қою мақсатында Қазан, Мәскеу қалаларынан жаңа баспа машиналары әкелінді. Орал қаласы, Совет көшесі №7 үйде орналасқан П.Т.У. баспаханасының директоры Александр Кокановтың 1923 жыл 14 маусымда өз мекемесі туралы жазған есебінде мынадай жолдар бар:

«Теруші саны – 17.
Басушы – 8.
Түптеуші – 3.
Накладчик – 3.
Дөңгелек айналдырушы – 6.
Расборщик – 6.
Линевщик – 1.
Тағы басқа қызметкерлер – 10.
Баспаханадағы машиналар:
Плоский – 11; 10-ы қалыпты; 1 бұзық.
Американдық – 2; 2-уі қалыпты.
Бостон – 1; 1-уі бұзық.
Тискальды станок – 2; 1-уі қалыпты; 1-уі бұзық.
Кесу апараты – 4; 3-уі қалыпты.
Түрлі машина – 7; 7-уі қалыпты жұмыс істеп тұр [8].

Губерниелік газеттер үнемі баспаханаға қарызданып отырған, сөйтіп тығырықтан шығу жолы деп олардың басын біріктіру жүзеге асты. Мекеме 1923 жылы 6 желтоқсан күні барлық дүние-мүлкімен «Красный Урал» редакциясы қарамағына өтеді. Сол күнгі мәжілісте Т. Киселов баяндама жасап, баспахананың редакция қарамағына берудің тиімділігін дәлелдеген. «Красный Урал» мен «Қызыл Ту» газеттері үшін қағаз, т.б. заттармен қоса қазақ газеті үшін («Қызыл Ту») әріптер алу үшін 1500 сом қаржы бөлінген [9]. 1919 жылдың ақпанында құрылған баспахананың сол кезде жасалған алыс-беріс комиссиясының актісінде басу бөлімінде - 11 басу машинасы, 2 «американка» және түрлі валиктер, 8, 9, 15, 16 квадраттық әртүрлі ағаш әріптер болған.

Баспахананың материалдық қорын жасақтау жергілікті атқару комитеті күн тәртібінен түспеді. Орал губерниелік жоспарлау комитетінің 1927 жыл 4 наурыз күнгі №14 кезекті мәжілісінде баспахана мәселесі талқыланған. Басқосуда баспахана директоры ж.Трескин өндірісте баспа машиналары мен жұмысшы күші толығымен жеткілікті екендігін айта келіп, әбден тозған әріптерді жаңалауға қаржы бөлуге ұсыныс білдірген. Мәжілісте сөйлеген ж.ж.Копылов, Валинчус мекемелер берген бланкілер

құны әр түрлі қымбат болатындығына ескерткен. Қабылданған қаулыда баспахананың 1926/27 жылдарға арналған өндірістік жоспары беркітіліп, өнімнің өзіндік құнын төмендету, қолда бар мүмкіншілікті орынды пайдаланып, баспахана өнімдеріне тұтынушылардың сұранысын арттыру қажеттігі атап көрсетілді [9, 8-т., 71-іс, 131- п.].

Баспаханалар қашан да жұмыссыз отырмайды. 1927 жылы 1 тамызда Қазақстандағы баспаханалардың қызметі туралы ҚССР мемлекеттік баспа ісі меңгерушісінің ҚССР Халық Комиссарлар төрағасына берген есебінде Орал қаласындағы баспахананың ұнамды жұмыстарын атап өткен. Орал губерниесіндегі полиграфия өнімін сату мен өткізу, осыған орай, баспаханаларды көбейткіш машиналар мен құрал-жабдықтармен қамтамасыз ету жәйі басты назарда ұсталды. 1927 жылы 28 сәуірде Орал губерниелік атқару комитетінің мәжілісінде «Полиграфиялық өндіріс кәсіпорындарын ашу тәртібі мен оларды көбейткіш аппараттармен қамтамасыз ету» туралы мәселе қаралды. Қабылданған қаулыда, баспахана өнімі мен баспа машинкаларын, көбейткіш құралдарын (ротатор, стеклограф) сатуға тілек білдірген мемлекеттік мекемелер мен жеке серіктестіктердің жұмысын ретке келтіру мақсатында арнайы рұқсат алуы тиіс деп шешілді. Олардың барлығы алты ай сайын екі данамен есеп беру міндеттелді. Бұл тәртіпті бұзған мекемелер әкімшілік жазаға тартылып, 100 сом злотых немесе 1 айға еріксіз еңбек етуге айып салынатындығы ескертіліп, милиция органдарына осыны қадағалау мәртебесі берілді [9, 8-т.,71- іс, 154- п.].

Қорыта келгенде, Батыс Қазақстан мен Атырау облысының баспа ісінің дамуы өзіндік қиыншылықтарға қарамастан уақыт үрдісінен қалмады. Күн өткен сайын материалдық қоры жасақталып, жаңадан ашылған курстарды бітірген маман кадрлар келе бастады.

Пайдаланған әдебиеттер тізімі

1. Яхин Ф. Татарская литература в периодической печати Уральска (1905-1907 гг.). Казань: Татарское книжное издательство, 1992. – 40, 45 с.
2. Ысмағұлов М. Абзал азамат // Орал өңірі. – 1977. – 12 ақпан.
3. Сүлейменов Х. Қарт полиграфист // Орал өңірі. – 1968. – 17 қараша.
4. Батыс Қазақстан облыстық мемлекеттік мұрағаты (БҚ ОММ) 66 - қ., 1 - т., 5 - іс, 366 - п.
5. БҚ ОММ 1- қ., 1- т., 57- іс, 48- п.
6. Голованов Ф.С. Есімнен кетпейтін жылдар // Атырау. – 2008. – 1 сәуір.
7. Атырау облыстық мемлекеттік мұрағаты 3- қ., 1- т., 16- іс, 16, 25- п.п.
8. Қазақстан Республикасы Орталық мемлекеттік мұрағаты (ҚРОММ) 81- қ., 1- т., 745- іс, 346- п.
9. ҚРОММ 5- қ., 4- т., 77-іс, 36- п.

* * *

В данной статье рассматривается тема развития типографии в Уральской губернии и Гурьевском уезде.

* * *

In given article printing house development in the Ural province 2 the Guryev district is considered.

УДК 371.12:37.037

Балыков Б.А.
преподаватель, ЗКГУ им.М.Утемисова

ФОРМИРОВАНИЕ ЗДОРОВОГО ОБРАЗА ЖИЗНИ УЧАЩИХСЯ МЛАДШИХ КЛАССОВ СРЕДСТВАМИ ФИЗИЧЕСКОГО ВОСПИТАНИЯ В ПСИХОЛОГО–ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ ЛИТЕРАТУРЕ

Младший школьный возраст - это тот период, когда активное принятие участия школы в воспитании оставляет печать в жизни подрастающего поколения. С поступлением в школу изменяется весь строй жизни ребенка, меняются его режим, отношения с окружающими людьми. Учащиеся младших классов с большим интересом овладевают новыми знаниями, умениями, навыками и они способны научиться практически всем движениям, предусмотренным для их возраста. Поэтому именно младший школьный возраст является той ступенью, когда необходимо формировать навыки здорового образа жизни.

В современное понятие здоровый образ жизни школьника входят: отказ от вредных пристрастий; оптимальный двигательный режим; рациональное питание; закаливание; личная гигиена; положительные эмоции.

И, несомненно, огромная роль в формировании здорового образ жизни принадлежит средствам физического воспитания. Ведь систематическое использование средств физического воспитания является одним из важнейших факторов, способствующих правильному физическому развитию, укреплению здоровья, повышению работоспособности ребенка, развитию воображения, памяти, воспитанию самостоятельности, решительности, смелости.

При рассмотрении данного вопроса в историческом аспекте можно с полной очевидностью говорить, что общество было всегда небезразлично к здоровью подрастающего поколения. Древние цивилизации оставили человеку первое бесценное наследие организационного воспитания и обучения. В законах древнейших

цивилизаций: Египта, Греции, Иудеи, Китая, Рима есть указания о необходимости заботы о здоровье молодежи. В далеком прошлом, когда человек испытывал беззащитность перед силами природы, свое физическое состояние он связывал с мистическими представлениями. Уже на этом этапе развития существовала прямая зависимость, которую ему приходилось выполнять в процессе своей жизни, жизни семьи и общины. В рабовладельческом строе происходит постепенная систематизация знаний по проблемам сохранения здоровья человека. Примечательно, что уже тогда усилия ученых были направлены на создание оздоровительных систем, таких, например, как китайская "Кун - фу" (около 2600 лет до н.э.), индийская "Аюр - веда" (около 1800 лет до н.э.), "О здоровом образе жизни" Гиппократа (около 400 лет до н.э.). Аналогичная система оздоровления существовало в Древней Спарте, где занятия физическими упражнениями предписывались и строго контролировались государством, являясь обязательными для всех граждан. Высокий уровень здоровья спартанцев до сих пор остается эталоном для всех последующих поколений. Знакомство с основными положениями перечисленных систем показывает, что основной их идеей является не лечение болезней, а формирование, сохранение и укрепление здоровья, а также использование резервных возможностей организма для его восстановления. Таким образом, культура физического и психического здоровья, гигиена питания, жилища, одежды, организация мероприятий по предупреждению заболеваний, культура репродуктивного поведения это один из древнейших институтов человеческого общества. Однако по мере имущественного и социального расслоения людей в рабовладельческих сообществах отношение к здоровью постепенно менялось. Рабовладельцы, предаваясь излишествам и комфорту, все меньше уделяли внимание своему здоровью и все больше уповали на врачей и лечение болезненных состояний. Именно это обстоятельство, по всей видимости, способствовало тому, что медицина начала постепенно утрачивать свое профилактическое назначение и стала обращать основное внимание на лечение болезней. Вместе с тем, корифеи медицинской науки еще в средние века указывали на то, что наиболее эффективным путем к долголетию является сохранение здоровья, а не лечение болезней. Активным проповедником такого направления в медицине был Авиценна (980 - 1037), который в "Каноне врачебной науки" весь первый том посвятил вопросам формирования и сохранения здоровья. Огромный вклад в дело формирования здорового поколения внесли фундаментальные труды следующих исследователей: Я.А.Коменского, Ж.-Ж. Руссо, И.Г.Песталоцци, К.Д.Ушинского, Н.А.Покровского, Е.Н.Водовозовой, В.М. Бехтерева, П.Ф. Лесгафта, М. Монтессори, В.А. Сухомлинского.

Я.А.Коменский [1] - был первым педагогом, последовательно обосновавшим принцип природосообразности в воспитании. Природное и человеке, по мнению Коменского наделено самостоятельной и самодвижущей силой. В своей работе "Великая дидактика" в 15 главе - "Основы для продления жизни" Я.А.Коменский справедливо указывал, что жизнь можем быть полноценной при условии полноценною здоровья. Он пишет: "Мы обязаны защитить тело от болезней и несчастных случаен,... потому, что есть жилище души, и притом единственное..." и для этого "... мы обязаны заботливо ухаживать за этой телесной оболочкой". На этом основании автор справедливо отмечает что "...правильное устройство школ в значительной степени будет зависеть от надлежащего распределения труда и покоя, или занятий, досуга и отдыха".

Новаторские идеи Джона Локка [2] заключались в том, что он рассматривал процесс становления и воспитания человека в неразрывном единстве его физического, психического и умственного здоровья. В его трактате "Мысли о воспитании" первые параграфы посвящены вопросам сохранения и укрепления здоровья. Он утверждал, что чередование физических и умственных упражнений приводит к значительному улучшению состояния всех органов и систем. По мнению Д. Локка тот, "...у кого тело нездоровое и слабое никогда не будет в состоянии продвигаться вперед...".

Последователем Яна Амоса Коменского является Жан-Жак Руссо [3] представитель эпохи Просвещения, философ, писатель, величайший педагог. В "Рассуждении о происхождении и основаниях неравенства между людьми" он доказывал, что человек создан природой на началах удивительной гармонии, но общество разрушило и принесло ему несчастье. Жан-Жак Руссо считал, что на ребенка воздействуют три фактора воспитания: природа, люди и общество. Природа развивает способности и чувства; люди учат, как ими пользоваться; общество обогащает опыт. Задача воспитания заключается в объединении всех этих факторов. Руссо отводил особую роль физическому воспитанию как одному из средств гармонизации отношений человека с природой и социальным окружением, преодолением пагубных наклонностей, формирования нравственной чистоты, совершенствования всего организма. Методика и рекомендации по физическому воспитанию были рассчитаны на условия жизни ребенка в среде, близкой к природе и ручному труду. В естественное воспитание включались задачи гражданского формирования человека. Ж.-Ж.Руссо разработал программу формирования личности, предусматривающего умственное, физическое, нравственное, трудовое воспитание.

И.Г. Песталоцци [4] в своем труде "Метод. Памятная записка Песталоцци" рассказывает о дидактических поисках, направленных на

психоанализацию процесса обучения с целью построить его естественным путем (от простого к сложному). Песталоцци развил идею Коменского о природосообразности воспитания. С его именем связано преодоление натуралистической трактовки принципа природосообразительности, стремлением построить обучение в соответствии со специфическими потребностями, интересами и чувствами ребенка с целью развития его мышления. Само развитие ребенка понималось как процесс наращивания количественных изменений, таким образом, проявлялся "механический способ мышления старого материализма".

Константин Дмитриевич Ушинский [5] в работе "Человек как предмет воспитания. Опыт педагогической антропологии", ставшего в последствие более известным по его подзаголовку - "Педагогическая антропология" писал: "Понятие организм" диктовала необходимость рассматривать человека как единственное психофизиологическое существо, духовная и физическая стороны которого находятся в неразрывной связи и в тесном взаимодействии. Воля человека, по его убеждению, является могущественным рычагом, который может изменить не только душу, но и тело с его влиянием на душу. Направляя физические силы организма к тому или другому органу тела, воля переделывает тело или излечивает его болезни. Отсюда следовал вывод о гармоническом сочетании духовного и физического воспитания. Понятие "развитие" определяло взгляд на ребенка как на существо, непрерывно изменяющееся по определенным имманентным законам; от природы он наделен целым рядом задатков и способностей, но разовьются ли они, и в какую сторону пойдет их развитие, зависит от условий жизни и воспитания. Этим и определяется, по мнению педагога, огромная роль воспитания, базирующегося на знаниях законов духовного и физического развития личности".

Е.А. Покровский [6] одним из первых в России стал широко использовать детские игры для профилактики и лечения многих заболеваний. Подвижные игры он рассматривал как важнейшее средство общего, физического и умственного развития и воспитания детей. По характеру детские игры составляют один из видов деятельности организма. По выражению некоторых немецких философов, игра есть действие, совершающееся без предвзятой цели, в силу одних только внутренних физиолого-психических потребностей и побуждений, где организм находит полное удовлетворение. Со времен Платона игры рекомендуются педагогам как первые пробы обнаружения природных наклонностей, степени дарований, пытливости ума и склада характера. А со времен Аристотеля играми пользовались для того, чтобы направлять ум ребенка в ту или другую сторону, готовя его к будущим занятиям в жизни.

Петр Францевич Лесгафт [7] создатель "Руководства по физическому образованию детей школьного возраста" - первого труда, в котором физическое воспитание и образование строятся на научных основах, с учетом анатомо-физиологических и психологических особенностей воспитанников. Петр Францевич Лесгафт был выдающимся педагогом. Он являл собою как в теории, так и в свой педагогической практике, замечательный пример педагога в глубочайшем смысле этого слова.

В конце 1980-х и в 1990-е годы колоссально меняются как количественные, так и качественные параметры исследований, посвященных здоровью и вопросам организации здорового образа жизни, детально разрабатывается и широко освещается в печати целый ряд непривычных или, точнее, ранее неприемлемых для нашей научной литературы тем и проблем, которые прежде либо стыдливо замалчивались (вопросы полового воспитания), либо нивелировались, низводились до уровня "отдельных проявлений", совершенно "нетипичных для советского образа жизни". Считалось, что в нашем обществе нет детской преступности, детской наркомании, алкоголизма

Проблемой сохранения здоровья и формирования здорового образа жизни у подрастающего поколения занимались многие казахстанские ученые.

Профессор И.А.Потапов [8] в своей актуальной работе расматривает проблемы со здоровьем у современного казахстанского общества и методы их решения. Автор указывает на необходимость формирования основ здорового образа жизни, в целях оздоровления общества, особенно у подрастающего поколения.

Процесс формирования здорового образа жизни с помощью средств физического воспитания детей и учащейся молодёжи освещается в научно-педагогической исследовательской деятельности С.И. Касымбековой [9].

Исследовал процесс формирования здорового образа жизни школьников и студентов с помощью средств народной педагогики в своих работах Орехов Л.И. [10,с.45-49].

Научно-педагогическое обоснование совершенствования физического воспитания школьников с учетом региональных условий, проблему становления валеологической грамотности у старшеклассников на современном этапе развития казахстанского общества педагогические условия формирования валеологической образованности и культуры здорового образа жизни младших школьников исследовали в своих работах ряд таких ученых, как профессор Т.А.Ботагариев, И.Ю. Мордвинцева, С.Н. Сулейменова, Д.Ф.Акбердиева[11].

Подводя итоги вышесказанному, мы можем сказать:

1. Здоровье современного младшего школьника является важным ресурсным фактором его жизнеобеспечения, условием развития жизнеспособной личности в современном обществе, условием для успешности в жизнедеятельности. Оно является системообразующим фактором формирования и развития личности школьника.

2.Формирование здорового образа жизни учащихся младших классов представляет собой социально-педагогический феномен, необходимость которого вызвана реальной потребностью личности и общества в здоровье, как основополагающем жизненно необходимом ресурсе саморазвития и развития.

3.Ученые доказали необходимость и возможность формирования здорового образа жизни у школьников, начиная с младшего возраста, средствами физического воспитания.

4.Формирование здорового образа жизни учащегося младших классов средствами физического воспитания есть процесс комплексный, и в его реализации должны участвовать родители, учителя, общественность, сами школьники; как воспитательный процесс он взаимосвязан с самовоспитанием и саморазвитием школьника.

Список использованных источников

1. Коменский Я.А. Великая дидактика. В кн. "Избранные педагогические сочинения". Т.1 М.:Педагогика. 1982.- 323 с.

2. Локк Джон. Мысли о воспитании. Педагогическое наследие. М.: Педагогика. 1988.- 411 с.

3. Руссо Ж-Ж. Педагогические сочинения. М.:Педагогика. 1981. - 682 с.

4. Песталоцци. И.Г. Избранное педагогическое сочинения. Москва 1981г.

5. Ушинский К.Д. Педагогические сочинения. Москва 1990г.

6. Покровский Е. А. Детские игры : Преимущественно русские. М. Изд. центр "Терра": 1997.- 407 с.

7. Лесгафт П.Ф. Избранные труды. Москва 1987г.

8. Потапов И.А. Основы культуры здоровья. Валеология.- Алматы: 2005.-134 с.

9. Касымбекова С.И. Использование средств физической культуры в формировании здорового образа жизни учащейся молодежи // Укрепление здоровья нации средствами физической культуры: Сб. науч. ст. -Алматы: Арыс, 1998. - С. 9-22.

10. Орехов Л.И., Сорокин В.А., Караваева Е.Л. Влияние различных факторов на валидность экспериментальных исследований проблем физической культуры и спорта // Вестник физической культуры. - 2004. - № 1.

11. Ботагариев Т.А. Научно-педагогическое обоснование совершенствования физическог воспитания школьников с учетом региональных условий: Автореф. докт.дис. - 52 с.; Мордвинцева И.Ю. Становление педагогической валеологии на современном этапе //Вестник АУ им.Абая, серия "Педагогические науки", №3(5).- С.31; Валеология. Физкультура. Спорт.- 2002.-№2: Сулейменова С.Н. Формирование валеологической образованности школьников средствами физического воспитания.; Диссертация на соиск. уч. степ. кандидата пед. наук. - Шымкент: ЮКГУ им. М. Ауезова, 2002. - 144 с.; Акбердиева Д.Ф. Психолого-педагогические условия организации воспитания здорового образа жизни у школьников в процессе внеклассной деятельности". Диссерт. на соиск. уч.степ. кандидата пед.наук.- Шымкент, 2002. - 173 с.

* * *

Мақалада төменгі сынып оқушыларында дене шынықтыру арқылы салауатты өмір салтын қалыптастырудың психологиялық - педагогикалық әдебиеттерде талдануы қарастырылады.

* * *

The article considers forming of junior school students' healthy life-style by means of physical training to psychological and pedagogical literature.

ӘОЖ 371. 13 (574)

Н.С. Байжуманова
Д.Б. Есмағамбетова
С.Қ. Тәжібаев
Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды мемлекеттік университеті

ҚАЗАҚСТАНДА ОҚЫТУДЫҢ КРЕДИТТІК ТЕХНОЛОГИЯСЫН ЕНГІЗУ ТӘЖІРИБЕСІ

Еңбек нарығында жауапты, құзыретті, аралас қызметтерге бейімделген, халықаралық стандарт деңгейінде жұмыс істеуге қабілетті, әр уақытта кәсіби өсуге дайын, бәсекеге қабілеттілік бағытында және оның деңгейіне сәйкес жоғары білікті мамандарды даярлау кәсіби білім берудің негізгі міндеттерінің бірі - барлығымызға мәлім. Осы мәселені қазақстандық білім беру жүйесін жаңарту тұжырымдамасы жоғары оқу орындарының алдына қойып отыр.

Қазіргі уақытта жоғары кәсіптік білім беру саласын модернизациялау оқытудың кредиттік жүйесін енгізумен тікелей байланысты. Бұл жүйені енгізу ұлттық білім беру жүйелерін реформалаудағы дүниежүзілік тенденциялармен, сондай-ақ Қазақстан Республикасының жоғары оқу орындары дипломдарының әлемдік білім беру кеңістігінде еркін қабылдануына деген жағдайлар және алғышарттар жасау қажеттіліктерімен түсіндіріледі /1/.

Бұл кәсіби сауатты түлектерді талап етеді, бірақ қазіргі өзгермелі нарық жағдайында мұндай мамандар жоғары біліктілікпен қатар, жаңа талаптарға бейімделгіш, неғұрлым икемді және бәсекеге қабілеттілігімен ерекшеленуі тиіс. Ұлтымыздың бәсекеге қабілеттілігін көтеру – білім берудің деңгейін сапалы жоғарылату арқылы жүзеге асатыны заңды құбылыс.

Осыған орай, Қазақстан Республикасының білім беру жүйесіне кредиттік технологиясы арқылы оқыту енгізілген. Оқытудың кредиттік

технологиясын енгізудің дәстүрлі оқытудан ерекшелігі – мұнда студенттердің өздік жұмысын ұйымдастыруға көп уақыт бөлінеді, яғни өзіндік іздену мен өзін-өзі дамытуға мүмкіндіктер береді.

Еліміздегі жоғары оқу орындарында эксперимент ретінде енгізілген кредиттік оқыту жүйесі – заман талаптарына сәйкес болашақ маман бойында толыққанды білімді қалыптастыруға, өздігінен жұмыс істеу және білім алу дағдыларын дамытуға жағдай жасайтын жаңа оқыту жүйесі. Кредиттік оқыту жүйесінің енгізілуі қоғам сұранысына сай мамандарды даярлау, соған сәйкес жаңа оқу жоспарлары мен бағдарламаларын жасау, болашақ маманның кәсіптік деңгейінің жоғары сапасын қалыптастыру қажеттігінен туындайды.

Алғашқы рет кредиттік жүйе АҚШ-та пайда болды. 1869 ж. Гардвард университетінің президенті, білімнің американдық қайраткері Чарльз Элиот «кредит-сағат» ұғымын енгізді және 1870-1880 жж. пәннің көлемін кредит-сағатпен өлшеуді енгізді. 1892 жылдан «кредитті сағаттық» жүйенің дамуының екінші кезеңі басталды. АҚШ-тың ұлттық білім беру комитеті орта мектептерде оқу бағдарламасын стандарттаудың «колледж-мектеп» звеносын жақсарту мақсатында тек колледждерде емес, сондай-ақ жоғары мектептерде «кредит» ұғымын енгізді, бакалавриат бағдарлама мазмұнының көлемін бағалаудың кредитті жүйесін білімнің магистрлік және докторлық сатысында да таратылды /2/. Содан бері әлемнің алдыңғы қатарлы елдерінде кәсіби білім беру бағдарламасын бағалауда кредиттік технологиясы пайдаланылды.

Кредит – өзімен оқытудың сандық нәтижелерін, құзыреттерді жинау негізін, яғни студент нені білу керек, не істей алу керек және оқу процесін аяқтағаннан кейін нені түсініп немесе меңгеруге қабілеттігін анықтау тәсілін көрсетеді /3/.

Кредиттік технология – кредит түрінде білім көлемін есепке алу және білім процесін жоспарлау мүмкіндігі мен оқу процесінің аясында шығармашылықты игеру, өз бетінше білім алу деңгейін көтеретін білім беру технологиясы.

Халықаралық білім беру кеңістігінде жоғары білім саласында кредиттік технология бойынша оқытудың төрт негізгі жүйесі бар. Олар: европалық жүйе, американдық жүйе, британдық жүйе, Азия мемлекеттерінде және Тынық мұхиты аймағында қолданылатын жүйе. Қазақстан осылардың ішіндегі европалық жүйенің бағытын ұстануда. Дүние жүзінде бұл жүйе бойынша 1200 елде университеттік жоғары білім беру іске асырылуда /1/.

Шет ел оқу орындарындағы білім беруді қарастырған Б.Андрис, Ж.М.Арутюнова, Н.Белканов, М.К.Борисенко, С.Ирсалиев, О.М.Карпенко, А.Н.Карташевич, М.Лаумулин, Г.А.Лукичев, С.Питер, Р.Г.Стронгин, Х.Рахимбек, Б.К.Момынбаев, Ж.К.Тлешова, В.П.Чинков, В.Н. Чистохвалов және т.б. зерттеушілер өз еңбектерінде ол елдердегі

білім беру жүйелерінің құрылымы мен ерекшеліктеріне тоқталып, кредиттік оқыту жүйесі бар елдерде түрлі факторларға байланысты оның қолданылу тәжірибелерін, даму бағыттары мен проблемалары әр алуан екендігін көрсетті /2/.

Білім берудің ашық жүйесін құру кредиттік технологияның енгізілуі нәтижесінде мүмкін болатын бәсекелестікке жарамдылықпен айқындалады. Бұған білім беру стандарттары мен жоғары ғылыми-педагогикалық білімі бар маманның біліктілік сипаттамасымен, оқытудың интеграцияланған бағдарламаларының енгізілуі және студенттер үлгерімінің сынақтық бірліктер жүйесі тиісінше ықпал етеді.

Білім берудің жаңа типі – жаңа педагогикалық технологияларды қажет ететін, ашық білім беру жүйесі ақпараттық технологиялар арқылы іске асады. Жаңа ақпараттық-педагогикалық технологиялар ақпараттардың білімге айналуы процесінің сапасын қамтамасыз етеді.

Кредиттік оқыту технологиясы келесідей мүмкіндіктер береді:

- еңбек нарығының сұраныстарына бағыт ала отырып, академиялық бағдарламаларды қозғалмалы етіп жоспарлау;

- егер студентке өз дайындығының бағытын түзету қажеттілігі туындаған жағдайда бағдарламаларды біріктіру;

- студент бір жоғары оқу орнынан екіншісіне немесе басқа мамандыққа ауысқан жағдайда осы уақытқа дейінгі оқу көлемінің академиялық тұрғыдан мойындалуын іске асыру;

- керек болған жағдайда білім алуды кезең-кезеңімен, яғни уақыт аралық үзілістермен (студентте материалдық тұрғыдағы немесе уақыт тапшылығы қиындықтары болған жағдайда) іске асыру /1/.

Жалпы, Қазақстанда оқытудың кредиттік жүйесі 1990 жылдардың ортасынан бастап біртіндеп қалыптаса бастады және оқу жоспарлары мен бағдарламаларын үйлестіруіне байланысты студенттердің мобильділігі ЖОО-ның басты артықшылығы болды. Қазақстандағы бірқатар ЖОО-дары шет елдің жетекші университеттерімен халықаралық байланыстарды белсенді түрде кеңейте бастады, яғни алуан түрлі халықаралық жобалар мен бағдарламаларға қатысты, оларды жүзеге асырды. Осыған байланысты Қазақстан ЖОО-дары әдістемелік жұмыстың үлкен көлемін орындады: жаңа білім беру стандарттары, типтік бағдарламалар, ал оларға сәйкес оқу жоспарлары мен оқу бағдарламалары өңделді /3/.

Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды мемлекеттік университеті ең алдымен, оқытудың кредиттік жүйесіне алты мамандық бойынша біртіндеп ауысуды жөн көрді. Мұндағы университет ұжымының басты мақсаты – білім берудің сапасын жоғарылату болды. Ауысудың бұл түрі-оқу процесін реформалау бойынша күрделі, жүйелі, әрі мақсатты бағытталған жұмыс болды, себебі ол университеттің басшыларынан, қызметкерлерден және профессор-оқытушылар ұжымының құрамына қойылатын жаңа талаптарды қайта ойластыруды талап етеді.

Оқытудың кредиттік жүйесіне ауысуды жүзеге асыру барысында мамандарды даярлаудың негізгі элементтерінің өзара байланысы өте маңызды болып табылады, олар: оқу процесін ұйымдастыру, білім сапасын бақылау, педагогикалық шеберлікті жетілдіру және университеттің материалдық-техникалық базасы, сонымен қатар кітапханалар, баспа ісі, оқытудың техникалық құралдары мен лингафон кабинеттері, компьютерлік және мультимедиялық кластар.

Оқытудың кредиттік жүйесін енгізуге байланысты, ең алдымен студенттердің оқу процесін ұйымдастыруға көңіл бөлу керек. Басқаша айтқанда, университеттің профессор-оқытушылар құрамы оқытудың дәстүрлі технологиясының формаларына лайықтамай, оқыту процесіне деген дәстүрлі көзқарасынан жаңа көзқарастарға ауысуы керек және мақсатқа лайықты сабақты өткізудің жаңа әдіс-тәсілдерін қолдануы қажет /4/.

Біздің пікірімізше, оқытудың кредиттік жүйесіне ауысу бір жағынан-студенттерге жеткілікті түрде негізгі білімді беру, ал екінші жағынан – маманға қойылатын талаптардың, яғни кәсіби құзыреттіліктердің қалыптасуы қазіргі заманға сай келуі керек.

Сонымен, кредиттік оқыту жүйесі – өз бетінше білім алудың және жекешелендіру негізінде білімді шығармашылықпен меңгерудің, білім беру траекториясының таңдалуын және кредит түріндегі білім көлемінің ескерілу деңгейін арттыруға бағытталған білім беру технологиясы.

Кредиттік оқыту жүйесі дәстүрлі оқыту түрінен өзгеше. Бұл жүйе білім алудың ұжымдық түрінен жеке тұлғалық түріне көшуді қамтамасыз етеді. Сондықтан студенттердің өз бетінше білім алуын қамтамасыз ететін өзіндік сабақтардың рөлі артып, оқытушы мен студенттердің қызметі жаңа сипатқа ие болады. Кредиттік жүйе жағдайында студенттердің өздігінен білім алу жолдары мен әдістерін меңгереді, жаңа білім көздерін таба алады және алған ақпараттарын саналы түрде ой елегінен өткізіп отырады. Мұнда оқып-үйренетін әрбір пәннің мазмұны, мен жалпы процесс жүйесі студенттердің шығармашылық жағдайда өзіндік жұмыстарды атқаруға бағытталуы керек. Ал оқытушы оқу процесін үйлестіруші, бағыт беруші қызметін атқарады /2/.

Оқытудың кредиттік технологиясының қағидаларын сапалы қолдану мақсатында ҚарМУ-нің профессор-оқытушылар құрамы және қызметкерлері үлкен ұйымдастыру жұмыстарын өткізді. Өңделген жаңа білім беру стандарттарына, типтік бағдарламаларға сәйкес әрбір оқу курстары бойынша кейстер мен оқу-әдістемелік кешендер өңделді.

Кредиттік оқыту жүйесінде оқытуды ұйымдастыру оқу-әдістемелік кешен арқылы жүзеге асырылады, ол оқу курсының нақты тұжырымдамасын анықтайтын құжат болып саналады. Оқу-әдістемелік кешен пәндерді оқыту әдістемесін жетілдіру және университетте алған білім мазмұнының озық тәжірибесін енгізу мақсатында жасалады. Оқу-әдістемелік кешен типтік бағдарламалар негізінде тьютор дайындайды

және ол типографиялық әдіспен басып шығарылады. Оған пәннің оқу бағдарламасы, курстың оқу жоспары, қысқаша дәріс тезистері, практикалық немесе зертханалық жұмыстар, студенттерге арналған өздік жұмыстар мен тапсырмалар жүйесі, пән бойынша есеп беру жұмысының кестесі, тест тапсырмалары, жазбаша жұмыс тақырыптары және емтихан сұрақтарының тізімі кіреді /5/.

Кредиттік технологияны енгізу үшін оқу процесі толығымен қайта қалыптасты, ЖОО-ның факультеттері жаңа жоспарланатын және реттелетін құжаттамамен қамтамасыз етілді. Республиканың ЖОО-ның бірқатары және ҚарМУ ұжымы соңғы үш жылда үлкен жұмыс жасады: білім берудің жаңа стандарттары мен типтік бағдарламалар дайындалды. Барлық дайындау бағыттары бойынша жалпыға міндетті білім беру стандарттары өзгерді, соған байланысты типтік бағдарламалар, жұмыс оқу жоспарлары өзгерді. Негізінен оқу жоспарларында міндетті және элективті пәндердің жүйелері енгізілді.

Кредиттік технология бойынша оқу процесін ұйымдастыруға да бірқатар өзгерістер енгізілді. Оқу жылы 34 аптадан тұрады, оның 30-ы теориялық оқуға (2 семестр 15 апта бойынша) арналады, теориялық оқудан кейін 2 аптадан сессияға уақыт беріледі. Тәжірибе ұзақтылығы 5 апта болады. Жазғы семестр мүмкіндігі студентке қосымша курс немесе курсты қайта өту бойынша қосымша кредит алуға мүмкіндік береді. Студент бір семестр ішінде 12-18 кредит, жылына – 24-36 кредит жинауы керек.

Академиялық сағат ұзақтылығы сабақ түріне қарай орнатылған: дәріс және практикалық сабақтың 1 академиялық сағаты 50 минутқа, зертханалық және дене тәрбиесі сабақтары – 100 минутқа тең. Білім алушының оқу жүктемесі бір апта ішінде 30-34 академиялық сағаттарды құрайды.

Оқытудың кредиттік технологиясы бойынша оқу процесінің негізгі субъектілері тьютор мен эдвайзер болып табылады. Тьютор – ағымдық, аралық, үй тапсырмасын бақылауды жүзеге асыратын және баллды-рейтинг жүйесінің қағидасына сәйкес сабақ өткізетін оқытушы. Эдвайзер қызметі деканатта құрылған. Эдвайзердің қызметтік міндеттері: студенттерге уақытында кәсіби бағдар беру; жеке оқу жоспарларын құрастыруда жоғары оқу орнында студенттің академиялық мүддесін ұсыну; сол мамандық бойынша оқытуға қажетті барлық оқу-әдістемелік құжаттаманың бар болуы мен уақытында дайындауға бақылау жүргізу; мамандықтың барлық пәндері бойынша ағымдық және аралық бақылауды жүргізудің ережесін орнатуды тексеру, білім алушының академиялық рейтингін есептеу және оған қатысуға көмек беру.

Кредиттік оқыту жүйесінде оқытуды ұйымдастыру келесідей формалар арқылы жүзеге асырылады:

- аудиториялық сабақтар: дәрістер, практикалық немесе лабораториялық сабақтар, семинарлар;

- аудиториядан тыс сабақтар: оқытушы жетекшілігімен орындалатын студенттердің өздік жұмысы және студенттердің өздік жұмысы, жеке кеңестер беру, түрлі конференциялар және т.б.;

- оқу және кәсіби тәжірибелерді өткізу, ғылыми-зерттеу жұмыстарын ұйымдастыру және жүргізу, курстық пен дипломдық жұмыстарды дайындау;

- студенттердің оқу жетістіктерін бағалау: аралық және ағымдық бақылау, аралық аттестация, қорытынды бақылау, қорытынды мемлекеттік аттестация.

Дәрістер оқу процесінде ұйымдастыру және бағыт беру рөлін атқара отырып, студенттердің өз бетімен терең жұмыс істеу қабілеттері мен қажеттіліктерін дамытуы тиіс. Әрбір сабаққа тьютор белсенді үлестірмелі материал дайындауы қажет.

Кредиттік технологияның негізгі ерекшелігі – студенттердің өз бетінше дамуына жағдай жасау. Студенттің өз іс-әрекетін ұйымдастыра алуға және өз білімін жетілдіруге деген қабілеттерін дамыту мақсатында оқытушы мен студент арасында типтік цикл іске асырылады: студенттердің өздік жұмысы (СӨЖ) мен студенттің оқытушының басшылығымен жүргізілетін өзіндік жұмыс (СОӨЖ) /2/.

Кредиттік жүйенің артықшылық жақтары студенттердің өздік жұмыстарын ұйымдастыру рөлінің күшеюіне, оқытудың сапасын күшейтуге деген талаптар, қашықтықтан білім беруді дамытуға, басқаша айтқанда білім берудің ашық жүйесін құру міндеттерін шешуге мүмкіндік береді.

Педагогикалық энциклопедияда өздік жұмысымен оқушылардың аудиториялық және аудиториядан тыс сабақтарын үздіксіз, оқытушының көмегінсіз жүзеге асырылатын оқушылардың жеке әрекеттерінің көптеген түрлері түсіндіріледі /6/.

Студенттердің оқытушының басшылығымен жүргізілетін өзіндік жұмысы (СОӨЖ) – оқу пәні бойынша қосымша материалдарды меңгеруге бағытталған, оны басқаша студенттердің аудиториядағы өзіндік жұмысы деп те атайды. Аудиториядағы өзіндік жұмыстардың мазмұны оқу жоспарымен және пәннің оқу бағдарламасымен анықталады, оқу кестесімен реттеледі, сонымен қатар оқытушылардың оқу жүктемесіне енеді /4/. Көп жағдайда СОӨЖ оқытушының жетекшілігімен дәріс, дәріс материалдарымен жұмыс, семинар, практикалық және зертханалық сабақ түрінде; кеңес беру; интерактивтік сабақтар; үй тапсырмасы мен бақылау жұмыстарын тексеру; рефератты баяндау және эссе формаларында өтуі мүмкін. Оның мазмұны, сипаты, көлемі нақты оқылатын пәнге, оқу пәнінің ерекшеліктеріне байланысты.

Студенттердің өздік жұмысы (СӨЖ) – арнайы уақыт ішінде оқытушының тапсыруымен, бірақ оның тікелей көмегінсіз орындалатын жұмыстар. СӨЖ үшін белгілі дәрежеде студенттің ақыл-ойы, күш-жігері, білімі мен қабілеті жұмсалады. Сабақтың тиімділігін арттыруда

студенттердің өздік жұмысын ұйымдастыру тәжірибе жүзінде тексерілген және мүмкін болатын жолдардың бірі болып табылады. Өздік жұмыстың міндеті тек қана практикалық тапсырманы орындау ғана емес, сонымен қатар шығармашылық ойлау қабілеттерін дамыту мен қалыптастыру, білім алуда қызығушылықтарын арттыру болып есептеледі /7/. Басқаша айтқанда, студенттердің өздік жұмысы оқу іс-әрекетін ұйымдастырудың жоғары формасы ретінде қарастыруға болады.

Семинар, практикалық және зертханалық сабақтар сабақтың нақты мақсатын қойып, студенттердің оқу-танымдық іс-әрекеттерін ұйымдастыруды көздейді, сонымен қатар мұнда оқу-зертханалық әдістемелік және көмекші материалдар бойынша арнайы тапсырмалар болуы қажет /6/.

Сонымен, республиканың жоғары кәсіби білімін қайта қалыптастырудың негізгі мақсаттарының бірі – қабылданған халықаралық міндеттемелермен сәйкес әлемдік білім кеңістігінде шолғырландыру. Шоғырландыру процесін дамыту мен тереңдету, білімнің ұлттық жүйесіне жақындату, студенттердің мобильділігін кеңейту бойынша кезеңді саясатты өткізе отырып, Қазақстан Республикасының білім және ғылым министрлігі білім кеңістігінде жоғары білім туралы құжаттың баламасы, оқу кезеңін өзара тануды қамтамасыз ету бойынша жаңа құралдар жасауда. Оқудың кредиттік технологиясын енгізу бойынша ғылыми-педагогикалық экспериментке сәйкес келетін оқу-әдістемелік құжаттаманы, жоғары және жоғары оқу орнынан кейінгі кәсіби білімнің екі деңгейін енгізді, білім берудің мемлекеттік жалпыға міндетті стандартын, жаңа оқу жоспарларын, жаңа академиялық қызметті енгізу, оқу процесін бөлу мен білімді бағалауды дайындауды қарастырады /3/.

Кредиттік технологияның жалпылама қабылданған артықшылығы халықаралық білім беру стандартына сәйкестігі және білім туралы құжатты тану мәселелерін шешу, әлемдік қарқындылықты, жүйелік, кезеңділік, студенттің оқу қызметінің адымдауын есепке ала отырып, білім беру стандарты мен бағдарламасын бір жүйеге келтіру, академиялық еркінділікпен оқу бағдарламаларының әр түрлілігі және т.б. болып табылады. Оқытудың бұл технологиялық маңызды ерекшеліктерінің бірі - оқуға мәжбүрлеу әдісінен студенттің өздігінен білім алуын белсендіру.

Республикада оқытудың бұл технологиялық процесін енгізу бүгіннің өзінде біздің жоғары білімнің әлемдік университеті қауымдастығымен академиялық дәреже, ЖОО-нын аяқтағаны туралы құжатты мойындауды қамтамасыз етуге мүмкіндік береді. Біздің студенттерде шет елдердің университеттік білімнің барлық деңгейлеріне еркін енуге, түлектердің кез-келген елде жұмысқа орналасу құқығына ие болады. Сондай-ақ, түлектердің жұмысқа орналасуында біліктілігін кәсіби мойындауға

инвестор, жұмыс берушілердің талабын қанағаттандырады. Бұған білім алушының мобильділігін, көбінесе олардың еркінділігін, өз бетінше білім траекториясын таңдауды қосады /4/.

Сонымен, студент пен оқытушының нормативін қамтамасыз етуді өзгертуде оқу процесін ақпараттандыру дәрежесін біршама жоғары деңгейге көтеруге болады. Оқудың кредиттік жүйелерінің талаптарына әрекет ететін нормативті білім алушыға оқулықтар және оқу материалдарымен, әсіресе базалық курс бойынша, сондай-ақ техникалық құрал, алдымен басу және көбейту құралдарымен қамтамасыз етуді қалпына келтіру керек.

Кредиттік оқу жүйесі енгізілген ЖОО-дарында студенттер өз еркімен оқытушыларды таңдау және өзінің білім беру траекториясын қалыптастыру мүмкіндіктері бар, ал бұл кредиттік жүйенің басты ерекшелігі болып саналады. Сонымен қатар әр уақытта педагогиалық шеберлікті жетілдіру, оқу процесін ұйымдастырушылардың біліктілігін жоғарылату, алдыңғы қатарлы тәжірибелермен алмасу – оқытудың кредиттік жүйесінің артықшылықтарының бірі болып табылады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Өстеміров К. Қазіргі педагогикалық технологиялар мен оқыту құралдары. Алматы: ЖШС «КАЗПРОФТЕХ», 2007. – 144 б.

2. Андасова Б.З. Кредиттік оқыту жүйесі бойынша болашақ экономистердің өздік жұмыстарын ұйымдастырудың педагогикалық шарттары: автореферат дисс. ... п.ғ.к. – Астана, 2007. – 29 б.

3. Карасева Э.М. Формирование кредитной системы обучения в Казахстане // Вестник КарГУ. Серия Педагогика – 2008. – №3 (51). – С.35-39

4. Байкенжеева А., Назарова Г. Кредиттік жүйе бойынша студенттерге экологиялық білім беру ерекшеліктері // Білім әлемінде.-2008.-№1. – Б.30-32

5. Несиелік жүйе бойынша оқитын студенттерге арналған пәндер бойынша оқу-әдістемелік кешенін дайындау және рәсімдеу туралы әдістемелік нұсқау / Құраст. Каргин С.Т., Дьяков Д.В., Ақыбаева Г.С. — Қарағанды: ҚарМУ баспасы, 2009. – 29 б.

6. Педагогическая энциклопедия. М.: Совет.энциклопедия, 1964.–831 с.

7. Вербицкий А.А. Самостоятельная работа студентов младших курсов // Высшая школа России. 1995. – №3. С.7-14

* * *

Сегодня, для модернизации профессионального образования в высших учебных заведениях, особое внимание уделяется кредитной системе обучения. Кредитная система обучения обусловлена реформированиям образования на уровне современных тенденций развития науки и техники, соответствием образования Республики Казахстан всем требованиям мирового стандарта

* * *

The active process of involving the credit system in Kazakhstan is started. In purpose of the International expectation the National Educational Programs, the provision mobility of the students and Professor-teaching stuff and also increasing the educational level and providing the exchanging experiences in all levels and stages of Higher and Up-graduate Education in equal credit system of Education is involved

УДК 39: 37.017

Бортко Т.Г.
к. п. н., доцент кафедры психологии и педагогики
Кустанайского государственного
университета им. Байтурсынова
Муналбаева У.Д.
к. п. н., соискатель-докторант АГУ им. Абая,
директор Этно-мемориального комплекса
«Карта Казахстана «Атамекен»

СУЩНОСТЬ ЭТНОСОЦИАЛЬНОГО ВОСПИТАНИЯ

В данной работе под этносоциальным воспитанием следует понимать процесс и результат таких воспитательных усилий, которые направлены на развитие этнического самосознания индивида, его интернациональных качеств и культуры межнационального общения, на формирование его умений организовать свою жизнедеятельность в многонациональном социуме.

Всестороннее исследование проблемы этносоциального воспитания в условиях полиэтнического общества, несомненно, весьма важно. Ведь именно конкретные люди являются непосредственными носителями этнических признаков. «Обществу нужны постоянная переоценка и осмысление опыта межнационального согласия, - указывает Н.А.Назарбаев, - как определяющего фактора нашего движения…. Демократия сама по себе не гарантирует автоматического решения проблем, возникающих во взаимоотношениях этносов… Внимание к интересам любой, даже самой малой национальной группы, искреннее уважение к национальным традициям и обычаям - это основа справедливого межнационального мира» [1]. Не случайно обеспечение проблем межнациональной стабильности и согласия находят свое отражение в исследованиях ученых и в официальных документах ([2], [3] и т.д.). Более того, и в Конституции Республики Казахстан (статья 39) указано, что «Признаются неконституционными любые действия, способные нарушать межнациональное согласие». А это возможно лишь при признании ценности культуры любого народа. Между тем, долгое время в работах наших ученых главное внимание сосредотачивалось на проявлении интернационального, тогда как национальная, этническая специфика личности, ее психология, сознание и поведение оставалось в тени. Личность человека формируется прижизненно в ходе социализации, причем важнейшая роль в «механизме» социокультурного наследования отводится этносоциальному воспитанию.

Этносоциальное воспитание выступает как важнейшее средство

социализации личности в многонациональном обществе. Являясь специфической разновидностью социального воспитания, оно реализуется в специально организованном педагогическом процессе и в ходе стихийной социализации. Следовательно, этносоциальное воспитание выступает как результат деятельности особых механизмов социализации, особенно межличностного (межнационального) общения. Задачи этносоциального воспитания требуют, чтобы происходящая реформа политической системы как структурно, так и функционально обновила бы роль институтов общественных формирований, наделила бы их реальными полномочиями. Практическим механизмом обеспечения межэтнической стабильности являются социальные и общественные институты, посредством которых осуществляется этносоциальное образование и воспитание. Приоритетное значение в этносоциальном воспитании играет Ассамблея народов Казахстана как общественный институт, призванный укреплять консолидацию полиэтнического казахстанского общества, и общественные объединения и организации, функционирующие под её эгидой. Одним из таких учреждений является этномемориальный комплекс «Атамекен».

Главной целью системы этносоциального воспитания является формирование поколения, осознающего принадлежность к своему народу, понимающего культуру народов, населяющих Казахстан, и мировую культуру в целом, а также способного ориентироваться в современном информационном поликультурном обществе, то есть человека со сформированным национальным самосознанием.

Сущность этносоциального воспитания заключается в том, что человек овладевает знаниями о природе, обществе, мышлении, способах деятельности, присущих его народу, что развивает этническую идентичность, формирует чувство национального достоинства и гордости от осознания принадлежности к своему народу. Этносоциальное воспитание вооружает человека системой интеллектуальных и практических навыков и умений, которые влияют на формирование национального характера личности, закрепление в ней лучших традиционных национальных качеств, позволяющих ему решать любые проблемы, возникающие в его жизни и профессиональной деятельности.

В процессе получения этносоциального воспитания человек накапливает опыт эмоционально-волевого отношения к окружающему миру, к людям другой национальности, что дает ему возможность, с одной стороны, самосовершенствоваться, развивать свою психику и внутренний мир, а с другой – готовит к современному восприятию культуры стран ближнего и дальнего зарубежья, развивает способность быть активным участником межкультурного диалога. Наконец, в ходе этносоциального воспитания человек накапливает опыт творческой деятельности, необходимый для решения разнообразных проблем жизни

и деятельности. Следовательно, в структуре этносоциального воспитания можно выделить четыре основных компонента: когнитивный, аффективный, деятельностный и креативный.

Этносоциальное воспитание выполняет триединую функцию: воспроизводство (идентификация) национального типа личности через формирование национального сознания и самосознания; воспроизводство и трансляцию культуры этноса, его базовых ценностей, которые составляют генетический код национальной культуры; в процессе освоения и присвоения ценностей национальной культуры молодые поколения обретают культурный облик своего народа[4]. Следовательно, национальная система образования является тем базисом, основой, на которой возможно осуществление этносоциального подхода в воспитании молодежи.

Этносоциальная направленность позволяет регулировать соотношение «общего, особенного и единичного» в педагогическом процессе и содержании воспитания. Под «общим», в данном случае, мы понимаем общечеловеческие ценности, под «особенным» – общеказахстанские ценности, т.е. то, что присуще этносам, населяющим нашу республику, под «единичным» – то, что присуще каждому этносу в отдельности, т.е. его самобытности.

Этносоциальная направленность процесса воспитания предполагает осуществление его с опорой на национальные традиции народа, населяющего республику, его культуру, национально-этническую обрядность, обычаи, привычки, стереотипы поведения; включение детей в творческую деятельность по освоению основ ремесла, фольклора, народных игр.

Среди принципов реализации этносоциального воспитания необходимо выделить:

гуманизацию воспитания, что призвана формировать целостность, духовность, культуру личности и планетарное мышление;

этносоциальную направленность воспитания, которая основывается на глубокой поликультурной почве, связанной с историей и традициями, с сохранением и обогащением культуры народов, населяющих Казахстан, признанием воспитания инструментом этносоциального развития и гармонизации национальных отношений в обществе.

Главным признаком этносоциального воспитания является обретение молодым поколением социального опыта, наследование духовного достояния казахстанского народа, достижение высокой культуры межнациональных взаимоотношений, формирование у молодежи, независимо от национальной принадлежности, личностных черт граждан Казахстанского государства. Из этого следует, что главная цель заключается в формировании у школьной молодежи чувства принадлежности к казахстанской политической нации. Стоит

подчеркнуть, что сущность этносоциального воспитания выражается в формулировке следующей задачи: воспитание уважительного отношения к культурам, обычаям, традициям всех народов, которые населяют Казахстан.

Этносоциальное воспитание осуществляется в определенных формах, определенными средствами и методами. Т.Н.Леонтьева формой этносоциального воспитания считает способ связи различных элементов его содержания. А.М. Айзенберг под формой этносоциального воспитания понимает фактически осуществляемые мероприятия, с помощью которых воспитуемым прививаются соответствующие знания и необходимое поведение. М.М.Галимов считает, что формы этносоциального воспитания - это способы внешнего выражения содержания, представляющие собой конкретные мероприятия по этносоциальному воспитанию. Положительным моментом в данном определении является указание на то, что форма этносоциального воспитания - это способ выражения содержания.

По нашему мнению, под формами этносоциального воспитания следует понимать способы внешнего выражения деятельности субъектов этносоциального воспитания по воспитанию у личности уважения к моральным этносоциальным нормам и строгого их исполнения, формирования высокого уровня нравственного сознания, социально активного поведения, а также высокой этносоциальной культуры.

Средства этносоциального воспитания служат каналом передачи идейного содержания воспитательной деятельности. Причем форма такой деятельности, взятая в отношении целей воспитания, может служить одним из средств этносоциального воспитания.

Наряду с формами и средствами этносоциального воспитания большое значение для разработки теории этносоциального воспитания имеет исследование методов воспитания, а также научно обоснованных рекомендаций их применения.

Недостаточно разработанными представляются также вопросы методов этносоциального воспитания. Очевидно, в каждой конкретной обстановке применение тех или иных методов имеет свои особенности и связано со многими обстоятельствами. К лицам, соблюдающим нравственные нормы, применяется метод убеждения, а к лицам, нарушившим моральные нормы, применяются как метод принуждения, так и метод убеждения.

Практическое использование методов ставит перед учителем вопрос о выборе адекватного метода и техники использования. Ясно, что это зависит от многих факторов: цели и содержания воспитания, от степени воспитанности учеников, уровня развития межличностных отношений, авторитета и опыта педагога, возрастных и индивидуальных

особенностей школьников. Так, в слабо развитом коллективе будут необходимы четкие требования. В группе со здоровым общественным мнением и традициями уместны советы, индивидуальные беседы. Абсолютно “правильных” методов на все педагогические ситуации не существует. Воспитатель пользуется для достижения целей обычно комплексом методов, создавая стратегию воздействия, рассчитанную на определенное время.

В каждой конкретной обстановке применение тех или иных методов этносоциального воспитания имеет свои особенности и связано со многими обстоятельствами.

Единство форм, средств и методов этносоциального воспитания определяется, во-первых, тем, что ядро системы регулирования поведения и контроля над ним образуют социальные ценности в их неразрывном единстве; во-вторых - оно определяется единством механизма усвоения нравственных норм; в-третьих, тем, что на этносоциальном уровне различие моральных и нравственных регуляторов становится условным и вопрос об их различии теряет практическое значение; в-четвертых, оно определяется единством целей нравственного и этносоциального воспитания.

Идеи этносоциального воспитания являются доминантой формирования у учеников патриотизма с новым содержательным наполнением. С одной стороны, это воспитание чувства любви к родному краю, своему народу, государству, ответственности за их будущее, а с другой - открытость к восприятию разнообразных культур мира, освоение фундаментальных духовных ценностей человечества – гуманизма, свободы, справедливости, толерантности, культуры мира, национального примирения, сохранения природы.

Вышеуказанное позволяет установить следующую характеристику этносоциального воспитания: этносоциальное воспитание заключается в осознании и принятии разнообразия культур, воспитании уважения и чувства достоинства у представителей всех культур, независимо от расового или этнического происхождения, восприятие взаимосвязи и взаимовлияния общечеловеческого и национального компонентов культуры в широком значении.

Среди принципов этносоциального воспитания можно сформулировать следующие:

* принцип культуросоответствия, который предусматривает органическое единство гражданского воспитания с историей и культурой народов, их языком, народными традициями и обычаями, которые обеспечивают духовное единство, преемственность и наследственность поколений;

* принцип поликультурности, предполагающий интеграцию казахской национальной культуры в контексте общегосударственных, европейских и мировых ценностей в общечеловеческую культуру.

Реализация этих принципов означает, что в процессе этносоциального воспитания должны обеспечиваться предпосылки для формирования личности, воспитанной в национальной культуре и вместе с тем открытой другим культурам, идеям и ценностям. Только такая личность способна сохранить свою национальную идентичность, поскольку она глубоко осознает национальную культуру, как неотъемлемую составную мировой культуры.

Среди задач этносоциального воспитания можно выделить следующие:

* формирование поликультурного менталитета, восприятие культурного плюрализма, общечеловеческих ценностей, толерантного отношения к другим культурам и традициям;

* воспитание отрицательного отношения к любым формам насилия; активное предупреждение тенденций проявления деструктивного национализма, шовинизма, фашизма.

Важное место в системе этносоциального воспитания занимает формирование культуры межэтнических отношений. Культура межэтнических отношений – это реализация взаимозависимых интересов этносов, народностей в процессе экономической, политической, социальной и духовной жизни на принципах свободы, равноправия, взаимопомощи, мира, толерантности.

В обеспечении реализации принципов этносоциального воспитания государство должно обеспечивать:

* воспитание личности, которая дает себе отчет в своей принадлежности к казахстанскому народу, современной мировой цивилизации;

* сохранение и обогащение казахстанских культурно-исторических традиций, воспитание почтительного отношения к национальным символам, языку, а также к истории и культуре всех народов, которые проживают на территории Казахстана;

* формирование культуры межэтнических и межличностных отношений;

* воспитание человека с демократическим мировоззрением, который придерживается гражданских прав и свобод, с уважением относится к традициям, культурам, вероисповеданиям и языкам народов мира.

Принципиально важным является и такое представление о этносоциальном воспитании, которое трактуется как воспитание сознательного гражданина-патриота; обретение молодежью этносоциального опыта, высокой культуры межнациональных

взаимоотношений, формирование у молодежи потребности и умения жить в гражданском обществе. Такой подход свидетельствует о положительных демократических изменениях, которые произошли в общественном сознании за время существования независимого Казахстана.

Выявление этносоциальных традиций воспитания, их непреходящей ценности, реализация их социально-педагогического потенциала является сегодня важнейшим условием сохранения культуры, этнической идентификации подрастающего поколения. При этом речь идет о сохранении глубоко укорененных в истории и культуре народа традиций воспитания, о восстановлении межпоколенных связей, о подлинном единстве, гармонии общечеловеческого и традиционного этносоциального воспитания как условии интеграции новых поколений в современный мир в его своеобразии.

Социально-педагогический аспект проблемы связан с изучением опыта социального воспитания детей в культуре этноса, что определяет актуальность и ценность исследования воспитательного потенциала этнокультурных традиций воспитания как основы для определения возможностей и перспектив его реализации в современных условиях. Сегодня этносоциальное воспитание является направлением деятельности специального института профессионалов - социальных педагогов. Следует отметить особую сложность организации конкретной социокультурной и этносоциальной педагогической работы, ставящей целью сохранение, развитие и бережное использование этнопедагогических традиций.

Список использованных источников

1. Назарбаев Н.А. Сборник докладов на 1-10 сессиях Ассамблеи народов Казахстана.- Астана, 2005

2. Национальные процессы в Казахстане: пути и способы их регулирования.- Алма-Ата, 1992

3. Малинин Г.М. Межнациональное согласие в Казахстане: проблемы, противоречия, перспективы. -Алматы, 1997

4. Ферцер В.Ю. Воспитание национального самосознания //Этногенез и цивилизационные перспективы в образовании России. -Новосибирск, 2004.

* * *

Автор өз мақаласында бала тәрбиесіне қатысты көптеген өзекті мәселелер жөнінде ой қозғайды.

УДК 796

Жумадилханов А.А.
к.п.н., доцент, зав. кафедрой физической культуры и спорта, ЕНУ им. Л.Н. Гумилева

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ СПОРТИВНОЙ РЕКРЕАЦИОННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

Совершенствование спортивной рекреационной деятельности имеет огромное значение для большинства студенческой молодежи, которые ранее не занимались активно спортом. Их состояние находилось в так называемом рекреационном режиме, т.е. занятия носили характер оздоровительной направленности. Со временем, когда появляется ощущение силы и выносливости, желания преодолевать нагрузки, наступает момент совершенствования рекреационной деятельности. При выполнении тренировочного или соревновательного упражнения в функциональном состоянии спортсмена происходят значительные изменения. В непрерывной динамике этих изменений можно выделить три основных периода: предстартовый, основной (рабочий) и восстановительный.

Предстартовое состояние характеризуется функциональными изменениями, предшествующими началу работы (выполнению упражнения).

В рабочем периоде совершенствования спортивной рекреационной деятельности различают быстрые изменения функций в самый начальный период работы — состояние врабатывания и следующее за ним относительно неизменное (а точнее, медленно изменяющееся) состояние основных физиологических функций, так называемое устойчивое состояние. В процессе выполнения упражнения развивается утомление, которое проявляется в снижении работоспособности, т. е. невозможности продолжать упражнение на требуемом уровне интенсивности, или в полном отказе от продолжения данного упражнения.

Восстановление функций до исходного, предрабочего, уровня характеризует состояние организма на протяжении определенного времени после прекращения упражнения. Каждый из указанных периодов совершенствования спортивной рекреационной деятельности в состоянии организма характеризуется особой динамикой физиологических функций различных систем, органов и всего организма в целом. Наличие этих периодов, их особенности и продолжительность

определяются прежде характером, интенсивностью и продолжительностью выполняемого упражнения, условиями его выполнения, а также степенью тренированности спортсмена. Еще до начала выполнения мышечной работы, в процессе ее ожидания, происходит целый ряд изменений в разных функциях организма. Значение этих изменений состоит в подготовке организма к успешному выполнению предстоящей деятельности.

Предстартовое изменение функций происходит в определенный период — за несколько минут, часов или даже дней (если речь идет об ответственном соревновании) до начала мышечной работы. Иногда выделяют отдельно стартовое состояние, характерное для последних минут перед стартом (началом работы), во время которого функциональные изменения особенно значительны. Они переходят непосредственно в фазу быстрого изменения функции в начале работы (период врабатывания).

В совершенствовании спортивной рекреационной деятельности и предстартовом состоянии происходят самые разные перестройки в различных функциональных системах организма. Большинство этих перестроек сходно с теми, которые происходят во время самой работы: учащается и углубляется дыхание, т. е. растет ЛВ, усиливается газообмен (потребление Од), учащаются и усиливаются сокращения сердца (растет сердечный выброс), повышается артериальное давление (АД), увеличивается концентрация молочной кислоты в мышцах и крови, повышается температура тела и т. д. Таким образом, организм как бы переходит на некоторый «рабочий уровень» еще до начала деятельности, и это обычно способствует успешному выполнению работы (К.М.Смирнов).

По своей природе предстартовые изменения функций совершенствования спортивной рекреационной деятельности являются условно-рефлекторными, нервными и гормональными реакциями. Условно-рефлекторными раздражителями в данном случае служат место, время предстоящей деятельности, а также второсигнальные, речевые раздражители. Важнейшую роль при этом играют эмоциональные реакции. Поэтому наиболее резкие изменения в функциональном состоянии организма наблюдаются перед спортивными соревнованиями. Причем степень и характер предстартовых изменений часто находятся в прямой связи со значимостью данного соревнования для спортсмена.

Потребление O_2, основной обмен, ЛВ перед стартом могут в 2—2,5 раза превышать обычный уровень покоя. У спринтеров, горнолыжников ЧСС на старте может достигать 160 уд/мин. Это связано с усилением деятельности симпатоадреналовой системы, активируемой лимбической системой головного мозга (гипоталамусом, лимбической долей коры). Активность этих систем увеличивается еще до начала работы, о чем

свидетельствует, в частности, повышение концентрации норадреналина и адреналина. Под влиянием катехоламинов и других гормонов ускоряются процессы расщепления гликогена в печени, жиров в жировом депо, так что еще до начала работы в крови повышается содержание энергетических субстратов — глюкозы, свободных жирных кислот. Усиление симпатической активности через холинэргические волокна, интенсифицируя гликолиз в скелетных мышцах, вызывает расширение их кровеносных сосудов.

Уровень и характер совершенствования спортивной рекреационной деятельности предстартовых сдвигов часто соответствует особенностям тех функциональных изменений, которые происходят во время выполнения самого упражнения. Например, ЧСС перед стартом в среднем тем выше, чем «короче дистанция предстоящего бега, т. е. чем выше ЧСС во время выполнения упражнения. В ожидании бега на средние дистанции систолический объем увеличивается относительно больше, чем перед спринтерским бегом (К.М. Смирнов). Таким образом, предстартовые изменения физиологических функций довольно специфичны, хотя количественно выражены, конечно, значительно слабее происходящего во время работы. В упражнениях максимальной аэробной мощности после короткого периода врабатывания потребление O_2 достигает уровня МПК (кислородного потолка) и потому больше увеличиваться не может. Далее оно поддерживается на этом уровне, иногда снижаясь лишь ближе к концу упражнения. Поэтому второй рабочий период в упражнениях максимальной аэробной мощности называют периодом ложного устойчивого состояния.

В упражнениях анаэробной мощности вообще нельзя выделить второй рабочий период, так как на протяжении всего времени их выполнения быстро повышается скорость потребления O_2 (и происходят изменения других физиологических функций). В этом смысле можно сказать, что в упражнениях анаэробной мощности есть только период врабатывания.

При выполнении упражнений любой аэробной мощности на протяжении второго периода (с истинно, условно или ложно устойчивым состоянием, определяемый по скорости потребления O_2) многие ведущие физиологические показатели медленно изменяются. Эти относительно медленные функциональные изменения получили название «дрейфа». Чем больше мощность упражнения, тем выше скорость «дрейфа» функциональных показателей, и наоборот, чем ниже мощность упражнения (чем оно продолжительнее), тем ниже скорость «дрейфа».

Таким образом, во всех упражнениях аэробной мощности с уровнем потребления O_2 более 50% от МПК, как и во всех упражнениях анаэробной мощности, нельзя выделить рабочий период с истинно устойчивым, неизменным состоянием функций ни по скорости

потребления O_2, ни тем более по другим показателям. Для упражнений такой большой аэробной мощности основной рабочий период можно обозначить как псевдоустойчивое стояние или как период с медленными функциональными изменениями («дрейфом»). Большинство этих изменений отражает сложную динамику адаптации организма к выполнению данной нагрузки в условиях развивающегося на протяжении работы процесса утомления.

В период квазиустойчивого состояния организма происходит постепенная перестройка в деятельности сердечно-сосудистой, дыхательной, нервно-мышечной, эндокринной и других систем. На протяжении этого периода медленно снижается систолический объем, но компенсаторное увеличивается ЧСС, так что сердечный выброс (минутный объем кровотока) остается практически неизменным. Уменьшается и затем постепенно, но не полностью восстанавливается объем циркулирующей крови. Происходит перераспределение кровотока с увеличением кожного кровотока, что способствует усилению теплоотдачи. Несмотря на эти и другие терморегуляторные перестройки, температура тела непрерывно повышается. В период квазиустойчивого состояния постоянно изменяется также АД, особенно систолическое.

В процессе совершенствования спортивной рекреационной деятельности и выполнения упражнений, все время повышается ЛВ, как за счет частоты, так и за счет глубины дыхания. Растет альвеолярно-артериальная разность по кислороду. Парциальное натяжение CO_2 и pH артериальной крови имеют тенденцию к снижению. Постепенно увеличивается АВР-O_2, что при относительно неизменном сердечном выбросе обеспечивает некоторое повышение скорости потребления O_2, а при тенденции к снижению сердечного выброса — поддержание относительно постоянной скорости потребления O_2.

Дыхательный коэффициент на протяжении периода квазиустойчивого состояния постепенно снижается, что указывает на увеличение доли участия окисляемых жиров и соответственно уменьшение доли участия окисляемых углеводов в аэробном обеспечении работы.

В процессе выполнения упражнения непрерывно растет электрическая активность мышц, что говорит об усилении пульсации их спинальных мононейронов. Это усиление отражает процесс рекрутирования новых двигательных единиц (ДЕ) для компенсации мышечного утомления. Такое утомление заключается в постепенном снижении сократительной способности мышечных волокон активных ДЕ, на протяжении упражнения усиливается деятельность одних желез внутренней секреции и ослабляется деятельность других. В частности, растет активность симпатоадреналовой системы, что выражается в повышении содержания в крови адреналина и норадреналина.

Отражением постепенного усиления активности систем, осуществляющих регуляцию двигательных и вегетативных функций, и изменений в состоянии этих функций является субъективное ощущение непрерывного повышения тяжести нагрузки по мере продолжения упражнения.

Особенности предстартового состояния во многом могут определять спортивную работоспособность, совершенствования спортивной рекреационной деятельности. Не во всех случаях предстартовые изменения оказывают положительное влияние на спортивный результат. В этой связи выделяют три формы предстартового состояния: состояние готовности — проявление умеренного эмоционального возбуждения, которое способствует повышению спортивного результата; состояние так называемой стартовой лихорадки — резко выраженное возбуждение, под влиянием которого возможно как повышение, так и понижение спортивной работоспособности; слишком сильное и длительное предстартовое возбуждение, которое в ряде случаев сменяется угнетением и депрессией — стартовой апатией, ведущей к снижению спортивного результата (А. Ц. Пуни).

* * *

Жұмыс кезеңінде негізгі физиологиялық қызметтер өзгерісінің ауқымды сипаты жұмыс уақытының алғашқы кезеңінде байқалады. Қызметтер жүйесінің бастапқы кездегі деңгейіне, алғашқы қалпына келуі ағзаның жаттығуларды тоқтату уақытынан кейінгі белгілі бір уақыт аралығындағы күйін сипаттайды.

* * *

We can distinguish within the work period the specific rapid change of functions at its initial period – the state of working-in, followed by relatively stable (to be more precise, slowly varying) state of the principal physiological functions, so-called stabilized state. The restoration of the original functions up to the level of the pre-work state, can describe the state of the body during a continuous period after exercise stops.

УДК 378:371.13

Кайнбаева Ж.С.
ст.преподаватель ЗКГУ им.М.Утемисова

КУЛЬТУРОСООБРАЗНОСТЬ КАК ОДНА ИЗ ВЕДУЩИХ МЕТОДОЛОГИЧЕСКИХ ИДЕЙ В СОДЕРЖАНИИ ОБРАЗОВАНИЯ

Основная цель модернизации образования в Республике Казахстан состоит в достижении нового качества образования, отвечающего новым социально-культурным и экономическим условиям и направлениям развития страны. Содержание образования в педагогической науке всегда рассматривалось как важнейшая составляющая образовательной системы, и, соответственно, разработка и реализация нового содержания образования – одно из основных направлений модернизации системы образования на основе смены технократической, знаниевой образовательной парадигмы на новую гуманистическую парадигму, ориентированную на актуализацию культурных функций образования.

С целью определения ведущих тенденций в формировании содержания образования и современных ориентиров культуросообразного отбора содержания образования необходимо рассмотрение таких понятий как «культура» и «образование», проанализировать их с позиции различных исследователей, рассматривающих феномен взаимодействия культуры и образования на разных этапах развития социума.

В научной литературе понятие культуры многообразно и полифункционально. В отечественной философии и культурологии доминируют аксиологическая, антропоцентрическая и деятельностная концепции. В аксиологической интерпретации (Арнольдов А.И., Гуревич П.С., Рерих Н.К., Сагатовский В.Н., Чавчавадзе Н.З. и др.) культура выступает как совокупность материальных и духовных ценностей. Культура рассматривает как процесс и результат реализации базовых ценностей субъекта, воплощение аксиологического ядра деятельности, ее жизненных смыслов. При этом ценности и смыслы выражают субъективную реальность и управляют деятельностью.

Сторонники антропологического направления культурологической мысли (М.М.Бахтин, В.С.Библер, Ю.Н.Давыдов, Л.Н.Коган, Д.С.Лихачев и др.) рассматривают культуру с точки зрения ее личностного освоения, становления личности. Человек признается субъектом культуры, ее главным действующим лицом, сфера бытия человека, его деятельности рассматривается как культура. Процесс овладения культурой трактуется как процесс ее личностного открытия, участия в диалоге культур.

М.М.Бахтиным высказывается важная в педагогическом плане мысль, что процесс творчества культуры и есть самоопределение в диалектическом взаимоотношении, взаимообмен между «Я», «другими» и социальной общностью (2).

Основываясь на положениях о взаимовлиянии и взаимозависимости культуры и человеческой деятельности, представители деятельностной концепции культуры интерпретируют ее в двух направлениях. В центре внимания Э.А. Баллера, Н.С.Злобина, Э.В.Ильенкова находится личностно-творческая природа культуры, которая понимается как ряд человеческих свойств активно-творческого плана, характеризующих сущностные силы человека, меру его развития в качестве субъекта культуры. В становлении культурологического подхода важная роль принадлежит разработке другого направления деятельностной концепции культуры (Н.С.Злобин, М.С.Каган, Э.С.Маркарян, В.М.Межуев), согласно которому культура есть совокупность форм, способов, средств и результатов человеческой деятельности, реализующейся в процессах опредмечивания – распредмечивания, «способ деятельностного присвоения человеческого опыта» (М.С.Каган) (4).

Анализ работ по философии и культурологии позволил выделить основные культурологические идеи, определяющие культуросообразные основы педагогического процесса.

При всем разнообразии культурных систем, как в исторической ретроспективе, так и в этническом многообразии, не исключается общность и «генетическое единство», взаимодействие и диалог культур, вырабатывающие культурные инварианты, обеспечивающие развитие человечества.

Культура реализуется лишь благодаря личности, которая посредством своей деятельности и рефлексии транслирует усвоенные знания, нормы, ценности. Субъектно-объектный и деятельностный характер взаимодействия и взаимосвязи человека и культуры выражается в том, что именно в мире культуры личность выступает в триединстве. Во-первых, каждый человек – это объект культуры, бытие которого, разворачиваясь и функционируя, находится в культурном пространстве; человек изначально содержит в себе активный творческий потенциал. Во-вторых, личность выступает как носитель культуры, когда ценности, нормы, знания, культурный опыт, всевозможные проявления мира социума трансформируются в сознании человека и превращаются в обыденное поведение, проявляющееся в отношениях с окружающим миром и другими людьми в соответствии с индивидуальными качествами. В-третьих, личность реализуется через творческую свободу мысли человека, через духовное самоопределение, культуротворчество.

На каждом этапе развития социума культура задает смыслы и цели человеческого развития, является творческим началом человека, в свою

очередь образование как подсистема культуры показывает стратегическое направление развития, обуславливает общее направление общественного движения, готовит человека, способного жить в быстро меняющемся обществе, позволяет ему определиться с ценностно-смысловой картиной мира, раскрыть индивидуальный творческий потенциал, самореализоваться.

Анализ становления и развития идеи культуросообразности в зарубежной и отечественной педагогической науке (А.Дистервег, П.П.Блонский, К.Н. Вентцель, Л.С.Выготский, С.И.Гессен, И.И.Горбунов-Посадов, П.Ф.Каптерев, В.Н.Сорока-Росинский, С.Т.Шацкий) позволил сделать вывод о том, что содержательное наполнение принципа культуросообразности меняется в связи с тем, что новую интерпретацию получают ведущие философские идеи, отражающие представление о способе существования человека в мире.

Основы культурологического подхода к образованию разрабатываются в настоящее время А.Г.Асмоловым, В.С.Библером, Е.В.Бондаревской, А.П.Валицкой, О.С.Газманом, В.П.Зинченко, Е.И.Казаковой, С.В.Кульневичем и др. В основе данных работ лежит понимание образования как культуросообразной и культурообразующей среды, культурного микрокосма, позволяющего обеспечить восхождение человека к общечеловеческим ценностям и идеалам культуры. Идея культуросообразности рассматривается в них как идея возврата образования из контекста идеологии в контекст культуры, восстановления человеческих смыслов и сущностных функций образования, к которым Е.В. Бондаревская относит гуманитарную и культуросозидающую функции, функцию социализации.

Проведенный анализ педагогической литературы позволил сформулировать характерные черты современной трактовки культуросообразного подхода, компонентами которого выступают:

- отношение к ребенку как «ценности…, личности, способной к принятию ответственности за свою судьбу и культуру в целом» (А.Г.Асмолов) (1);

- отношение к педагогу как посреднику между ребенком и культурой, способному ввести его в мир культуры и оказать помощь и поддержку каждой детской личности в ее индивидуальном самоопределении в мире культурных ценностей (Е.В.Бондаревская), «в порождении жизненных смыслов, а от них к самостоятельным свободным и ответственным действиям – поступкам» (В.П. Зинченко);

- отношение к образованию как культурному процессу, целью которого является становление «личностного образа человека и его индивидуально-творческое развитие как субъекта жизни, культуры, социума»(Е.В. Бондаревская) (3), «базовой культуры» как «культуры жизненного (личностного и профессионального) самоопределения

учащихся» (А.П.Тряпицына) (5), «некоторой целостности, включающей минимальное, а точнее - оптимальное наличие свойств, качеств, ориентаций личности, позволяющих индивиду развиваться в гармонии с собственной культурой – культурой знания, культурой творческого действия и культурой чувств и общения» (О.С.Газман);

- культурная идентификация, т.е. «установление подобия между собой и своим народом, переживание чувства принадлежности к национальной культуре, интернационализация (принятие в качестве своих) ее ценностей, проживание собственной жизни в формах культурного бытия народа, в соответствии с такими образцами русской народной жизни, как, например, соборность, духовность, патриотическое самосознание, бытовая обрядность и др.» (Е.В.Бондаревская) (3);

- отношение к школе как системе «культуротворческого типа, открытой в культуру современного мира, где образование генерирует способность человека к его воспроизводству в формах культурных практик» (А.П.Валицкая).

Будучи универсальной, идея культуросообразности выступает научным средством анализа «сообразных культуре» основ образования, т.е. позволяет определить сущность педагогического процесса на определенном этапе, его цели, содержание, формы, методы, результаты, и на этой основе реализовывать в педагогической практике различных учебных заведений основные культурологические идеи своего времени.

Культуросообразность – это, прежде всего, принципиальная гуманистическая позиция педагога, признающего человека субъектом культуры, ее главным действующим лицом, способным вмещать в себя «старые» смыслы культуры и одновременно производить новые, направленные на развитие человека как человека культуры и целостной личности, помогающая обрести ценности и смысл жизни.

Таким образом, отражая сущностную характеристику методологии современного личностно-ориентированного образования, идея культуросообразности позволяет трактовать образование как процесс овладения культурой, направленный на изменение-развитие, целостное преобразование личности человека; цель образования как развитие духовных сил, становление человека субъектом культуры; содержание образования как обобщенную культуру, предназначенную для овладения; творчество и диалог как способы саморазвития и самореализации личности в образовательном пространстве.

Список использованных источников

1. Асмолов А. Г. Психология личности: Учебник. — М.: Изд-во МГУ, 2001. — 360 с.
2. Бахтин М. М. Что такое культура. — М., 1990. — 54 с.
3. Бондаревская Е. В. Теоретические вопросы личностно ориентированного образования // Инновационная школа. — 2000. — № 1. — С. 19—26.
4. Каган М. С. Философия культуры. — СПб.: Петрополис, 1996. — 415 с.

5. Тряпицына А. П. Организация творческой учебно-познавательной деятельности школьников. — Л., 1989. — 91 с.
6. Узакбаева С.А. О соотношении понятий «культура», и «этнокультура и национальная культура».-Алматы., 1999.-269 с.

* * *

Мақалада әдістемелік идеялар, мінез бітістері құрылымдық тұрғыдан мәдениетті түрде қаралып, қазіргі заманға сай отандық білім ерекшеліктері қарастырылған.

* * *

The article stipulates methodological ideas, characteristic features of cultural typical approach in the education content formation in modern stage of native education development.

УДК 372.85

Карасаева А.И.
ст. преподаватель
Орлова Л.Г.
ст. преподаватель
ЗКГУ им. М. Утемисова

ФОРМИРОВАНИЕ ПРОФЕССИОНАЛЬНЫХ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ У БУДУЩЕГО УЧИТЕЛЯ МАТЕМАТИКИ

В настоящее время происходит уточнение понятий «профессиональная культура», «квалификация», «образованность», на смену «знаниевому» подходу приходит компетентностный подход. «Личностное знание, равно как и личностное понимание, - отмечает В.П. Зинченко, - представляет собой не только использование усвоенного, прочитанного в качестве некоторой «ценности», но и знание и понимание в смысле участия понимаемого в своей жизни» [1]. Компетентностный подход возник как ответ на запросы новых требований со стороны общества к качествам и умениям профессионала. Компетентностям отводится одна из ведущих ролей в успехе деятельности любого специалиста, но еще более в деятельности учителя. Компетентностный учитель обладает знаниями и способностями, которые позволяют ему судить о педагогической области и эффективно действовать в ней. Изучением проблемы компетентностей будущего специалиста в настоящее время

занимаются многие ученые и педагоги [2]. Выделяют четыре аспекта реализации компетентностного подхода в образовании: ключевые компетентности; обобщенно-предметные умения; прикладные предметные умения; жизненные навыки. Под компетентностью понимают «характеристику, даваемую человеку в результате оценки эффективности (результативности) его действий, направленных на разрешение определенного круга значимых для данного общества задач (проблем). Под профессиональной педагогической компетентностью понимают интегральную характеристику педагога, отражающую уровень развития его способностей и готовности к проектированию и реализации профессионального замысла, отвечающую запросам учащихся. Важнейшей в профессиональном становлении будущего учителя математики является проблема его подготовки к формированию ключевых компетентностей у учащихся. Анализ содержания программ по математическим дисциплинам и дисциплинам методического цикла и учет задач формирования профессиональных компетентностей учителя математики приводит к необходимости и целесообразности введения некоторых тем, дополняющих основные курсы. Эти темы можно сформулировать следующим образом:

1. Освоение учителем математики проектной деятельности в современной школе.

2. Основные тенденции развития системы образования в мировой педагогической практике.

3. Деятельностный подход как теоретико-методологическая основа проектирования методической системы обучения математике.

4. Информационно-коммуникационные технологии в обучении математике.

5. Характеристика современных и традиционных технологий обучения математике.

6. Мониторинг образовательного процесса. Виды, формы и функции контроля. Теория и практика создания тестов для системы образования.

7. Сущность системы качеств знаний, умений и навыков по математике. Уровни и показатели сформированности системы качеств знаний, умений и навыков учащихся по математике. Тестирование как средство управления процессом формирования системы качеств знаний по математике у учащихся.

Предлагаемые темы направлены на формирование ключевых и предметных (специальных) компетенций. Реализация предлагаемой программы проводится в форме заданий для СРСП по математическим и методическим дисциплинам, а также по выбору на занятиях курсов, разработанных на кафедре. Данные темы включены в содержание спецкурсов «Новые технологии преподавания математики», «Решение математических задач на компьютере», «Методы решения задач алгебры

8-9 класса повышенной сложности», «Методы решения задач алгебры 10-11 класса повышенной сложности», «Геометрические построения на плоскости» и др.

При работе по темам студенты приобретают умения анализировать современные и традиционные педагогические технологии, определять критерии выбора из них возможной к использованию в конкретных условиях обучения математики. При этом рассматриваются особенности обучения учащихся различного возраста, в различного типа школ и классов. Обращается внимание на то, что применение любой технологии имеет конечной целью формирование базовых компетенций выпускника школы. К таким компетенциям относятся навыки поисково-исследовательской и творческой деятельности, умение находить и использовать информацию, необходимую для решения возникающих проблем. В связи с этим перед студентом ставится проблема организации исследовательской (проектной) методической деятельности учителя и организация учителем проектной деятельности учащихся. Проектная деятельность учителя и учащихся непосредственно связана с поиском, обработкой, анализом и представлением результатов исследования. Результаты работ студентов по темам оформляются в виде рефератов, заслушиваются и обсуждаются на занятиях и СРСП. По одной или нескольким из предлагаемых тем студент может проводить исследование в течение нескольких лет при изучении различных курсов. В итоге работа может перерасти в курсовые и дипломные работы, имеющие практическую значимость.

В процессе обучения и в ВУЗе, и в школе одной из проблем является результативность обучения. С целью определения результативности проводится мониторинг образовательного процесса, контроль и оценивание знаний обучаемых. В предлагаемой программе посвящено этому несколько тем. При работе над ними студенты приобретают профессиональные навыки проведения мониторинга, контроля и оценивания достижений учащихся, которые выражаются не только в приобретенных ими знаниях, но и в уровне сформированности компетенций.

Процесс обучения всегда включает в себя элементы дифференциации. Один из предлагаемых спецкурсов «Методы решения задач алгебры 10-11 класса повышенной сложности». Такие задачи предлагаются учащимся естественно-математического направления. При изучении спецкурса студенты имеют возможность углубить знания по предмету, приобрести навыки представления метода решения, его обоснования, навыки критического подхода предлагаемым методом, контроля и оценки. При анализе форм и методов контроля и оценки, обращаем внимание на релейный зачет как одну из форм контроля современной СОШ. Студенты разрабатывают систему такого зачета и представляют ее, например, в следующей форме:

Тема: «Логарифмическая и показательная функция» в XI классе.

Материал темы условно разбивается на шесть параграфов: 1. Методы логарифмирования, вычисления, преобразования. 2. Простейшие методы решения показательных и логарифмических уравнений. Классификация методов решения. 3. Функции, графики, область определения. 4. Смешанные показательные и логарифмические уравнения. Различные методы их решения. 5. Решение неравенств. Системы уравнений и неравенства. 6. Нестандартные задачи.

К каждому параграфу готовятся карточки с задачами трех уровней сложности: 1) Карточки с заданиями, относительно простыми, пишутся синими чернилами, пастой или на синей бумаге.2) Карточки с задачами достаточного уровня пишутся зелеными чернилами или на зеленой бумаге. 3) Карточки с задачами повышенного уровня сложности пишутся красными чернилами или на красной бумаге. В общей сложности не менее 15 задач каждого уровня для каждого из пяти первых параграфов и не менее 25 нестандартных задач. Приведем примеры карточек по теме «Логарифмическая и показательная функция»:

I.I, №3 /синяя/ ***Вычислить:*** $log_{\sqrt{8}}4\sqrt{7}$ $log_{\sqrt{5}}25\sqrt{5}$	***I.I I, №4 /зел./*** ***Упростить:*** $\frac{lg5.2 \quad 2log_5 2}{log_5 18 + log_5 0.5}$ $\frac{3lg4 + lg0.5}{lg7 - lg14}$	***I.I I I, №2 /красн./*** ***Сравнить:*** $2^{log_3 5} + 0.1$ и $3^{log_3 2}$ $7^{log_7 2} \quad 0.1$ и $2^{log_2 7}$
IV.I, №15 /синяя/ $\sqrt{x+2} \cdot log_3 x = 0$ $\sqrt{x+1} \cdot log_2(x+3) = 0$	***IV.II, №6 /зел./*** $log_4 4^{3x-1} = 25^{log_5 2}$ $log_{x+2}(3x^2 - 12) = 2$	***IV.III, №15 /красн./*** $3log_{3x}x = 2log_{9x}x^2$ $2log_{4x}x^3 = 5log_{2x}x$
V.I, №3 /синяя/ $log_2(x-1) + log_{\frac{1}{2}}x < 1$ $log_{\frac{1}{3}}x + log_{\frac{1}{3}}(x-3) \geq 2$	***V.II, №7 /зел./*** $4 - x < log_2(6 + 2^x)$ $x + 3 > log_{\frac{1}{3}}(70 + 3^{-x})$	***V.III, №7 /красн./*** $\frac{\sqrt{x+3}}{log_4 x^2} \geq 0$ $\frac{\sqrt{x-0.5}}{log_{\frac{1}{2}}x^2} \leq 0$

Карточки с нестандартными задачами не делятся по уровням и содержат по одной задаче, например:

1. Решить неравенство: $\ln \eta_{\sqrt{x^2-7x+6}} \left(\frac{x}{3}\right) > 0$;

2. Решить неравенство: $\sqrt{\log_{\frac{1}{2}}\left(\frac{3x-1}{2-x}\right)} < 1$;

3. $(2^x + 3 * 2^{-x})^{2\log_2 x - \log_2(x+5)} \geq 1$

В начале занятия учитель раздает по одной карточке по своему усмотрению каждому учащемуся. Остальные карточки раскладывают в трех местах на столе. Учащиеся, выполнившие первое задание, пишут на обратной стороне карточки свою фамилию и ставят себе оценку: +, ±, -. Затем первую карточку сдают и выбирают себе новую, и так в течение двух уроков ученик работает индивидуально, выбирая для себя уровень сложности задания, переходя от раздела к разделу. Ученики знают, что им необходимо решить как можно больше задач, причем из всех параграфов и желательно показать умение решать задачи повышенного уровня сложности. Если какой-то тип задач сложен для ученика, но хочется разобраться, у учителя есть карточки с образцами решений.

Например, решить по образцу: $3x^2 + 0.5^{\log_{0.5} x} - 36^{\log_6 \sqrt{30}}$

Решение: $2x^2 + 5^{\log_5 x} - 25^{\log_5 \sqrt{10}}$

О.Д.З. $x>0$

$2x^2 + x - 5^{2\log_{\sqrt{5}} \sqrt{10}}$ } По определению $5^{\log_5 a} = a$ $\Rightarrow x = 10,\ 2x^2 + x - 10 = 0,$

$x_1 = 2, x_2 = -\frac{5}{2} < 0$ – не удовл. О.Д.З. Ответ: {2}

Такими карточками могут воспользоваться ребята, пропустившие уроки, например, по болезни. Решение и разбор таких задач по карточкам позволяет учащемуся ликвидировать недостатки в последовательности записи решения, позволит повторить необходимые вещи. Во время зачета учитель учащихся не консультирует. Готовит таблицу, в которую заносит результаты работы учащихся, т.е., с обратной стороны каждой карточки вписывает в соответствующую клеточку таблицы оценки.

Студенты рассматривают принцип выставления итоговой оценки с учетом выполненных заданий. Задачи и упражнения подбираются из различных учебников и сборников задач. Примеры таких заданий есть в каждом предлагаемом нами курсе по выбору.

Образовательные технологии, методы и способы обучения непрерывно совершенствуются. В настоящее время они должны быть направлены на формирование профессиональных компетенций учителя, которому предстоит работать в современной школе.

Список использованных источников

1. Зинченко В.П. Психологические основы педагогики.- М., 2002.
2. Коган Е.Я., Голуб Г.Б. // Материалы семинара «Формирование ключевых компетентностей студентов в процессе прохождения ими педагогической практики» ФИРО, Приволжский филиал - Уральск, январь 2009 (в печати).
3. Кузьмичева А.Е., Мымрина Н.В. Формирование профессиональных компетенций учителя физики. // Материалы республиканской НПК «Актуальные вопросы педагогического образования в условиях реализации компетентностного подхода» - Уральск, 19-20 марта 2007, с. 165.
4. Обыденкина Л.В. Расширенный глоссарий терминов и понятий используемых в документах реформы системы образования, Издательский кабинет ОИПКиППК - Уральск, 2005.

* * *

In this our article we were considering questions of the future Math's teacher's professional becoming.

* * *

Біз мақаламызда болашақ математика пәнінің оқытушыларының құзыреттілігін қалыптастыру мәселелерін қарастырып, оқытушының білім деңгейін көтеруге қажетті мәселерге тоқталдық.

УДК 37.011:281.9

Мануйлова Е.А.
аспирант кафедры педагогики ПГПУ им. С.М. Кирова, г.Псков

ПУТИ ВОСПИТАНИЯ СЕРДЦА РЕБЕНКА В ПОСЛУШАНИИ (ПРАВОСЛАВНЫЙ И СВЕТСКИЙ АСПЕКТЫ)

Современное общество демонстрирует противоречие между возможностями пользоваться плодами прогресса и постоянно воспроизводящимся состоянием риска (У. Бек, Ю.А. Зубок). Это обстоятельство порождает хаос и беспорядок, который сопровождается распадом семейных структур, неясностью происходящего и непредсказуемостью будущего, низвержением прежних авторитетов и ценностей (милосердия, сострадания, послушания), трансформацией нравственных императивов и ростом недоверия.

Индивидуально-социальное бытие Человека XXI в. протекает в пространстве глобального города и характеризуется: 1. Амбивалентностью (одновременность противоположно направленных мотивов и деяний, часто противоположных влечений, чувств, мотивов, поступков, ценностей, отношений и ожиданий). 2. Нравственным релятивизмом. 3. Полионтологической реальностью (подход Н.А. Носова).

В настоящее время существует противоречие между внутренним и внешним Человеком. Внутренний Человек живет в физическом, природном пространстве – это моноонтологическая реальность. А внешний, соответственно, есть обитатель глобального города, признающий виртуальное (цифровое) пространство как полионтологическую реальность. Подобное состояние человека можно охарактеризовать как «Пост-бытие».

Категория сердца, сердечности – это основная категория антропологии. В центре нашего внимания – Человек в проблемном поле воспитания. [3] Мы обращаемся как к гуманистам-антропологам Я. Корчаку и В.А. Сухомлинскому, так и к русским религиозным философам П.Д. Юркевичу, П.Ф. Каптереву, В.В. Розанову, Н.А. Бердяеву, В.В. Зеньковскому, И.А. Ильину – чья философия и антропология в основе своей православны. Отметим сходство воззрений: 1. Сердце – категория, определяющая состояние внутренней жизни, источник духовности; 2. Семья – малая Церковь, естественная школа любви, творческого самопожертвования, где закладывается правильное отношение к Земному Отечеству и Небесному; 3. Нравственное самоопределение человека заключено в свободном выборе; 4. Добровольное послушание, проявление свободы содержится в отношениях Отца и Сына, чего мы не находим ни в одной религии, кроме христианства. 5. Послушание определяется мерой ответственности.

Особенное в измышлениях у религиозных антропологов: 1. Образ Божий в ребенке – это духовное начало личности. Воспитателю необходимо направить сердце Человека в соответствии с замыслом, помочь осознать и принять свое назначение, свой «крест» (В.В. Зеньковский). 2. Через отвержение себя преодолеваются следы греховности. 3. Православная антропология указывает на синергию (содружественное действие в одном направлении) Божественной благодати и человеческих усилий. 4. Послушание вырастает из смирения, которое не есть внешнее подчинение и покорность, а долг, пробуждаемый в сердце любовью (Н.А. Бердяев). 5. В.В. Розанов в проклятии плоти – «роднике жизни» – усматривал дохристианскую мысль манихеизма, где возникают два Бога – «духа» и «плоти». Познавая в семье иерархию авторитетов, ребенок учится понимать и выстраивать свое взаимодействие с миром взрослых, с обществом. Именно в семье передается первичный опыт послушания.

Методы воспитания послушания: общие (характерные для светских антропологов-гуманистов и для П.Д. Каптерева), пример, убеждение, самоубеждение, воспитывающие ситуации, внушение; особенные (характерные для религиозных (православных) антропологов): религиозность, усоветование, уразумение, познание всем сердцем; нравственное влияние (П.Д. Юркевич), страдание, терпение, совесть, оптимизм (И.А. Ильин), смирение как переход от состояния господства низшей природы, к состоянию, в котором господствует высшая природа, возрастание человека, духовный его подъем (Н.А. Бердяев).

Средства воспитания послушания: общие: нравственное и физическое закаливание, нравственные требования справедливости, любовь, заповеди любви, приобщение к красоте, добру, труду, экскурсии, игры, беседы, театрализация, поручения; особенные: прощение, вера, помощь, степени скорбей, радости, страха, вражды, недовольства, страдания, уныния (П.Д. Юркевич); аскеза как упражнение, концентрация внутренней силы (Н.А. Бердяев); система запретов и приказов (Я. Корчак).

Уровни принятия морали как проявление послушания: 1. Уровень принятия морали авторитета. Первая стадия – принятие морали родителей. Вторая стадия – принятие морали учителя. 2. Уровень принятия морали социума. Третья стадия – принятие морали сверстников. Четвертая стадия – принятие морали общества. 3. Уровень автономной совести. Пятая стадия – сомнение в существующих нравственных ценностях. Шестая стадия – собственный выбор системы ценностной иерархии.

Послушание, как путь организованной свободы, зарождается в сердце. Человек в гуманистической антропологии самодостаточен, что ограничивает возможности к духовному совершенствованию. В религиозно-антропологической мысли человека возвышает сознание, что он есть духовное существо.

Возникает потребность в обращении к опыту отечественного, традиционного воспитания: методам и средствам, способствующим преодолению кризиса в педагогике. Воспитателю необходимо: 1. Осознать, что образование есть особый способ бытия ребенка; 2. Осмыслить и применять на практике современные методологические подходы в отношении природы человека и модусов его бытия.

Список использованных источников

1. Бим-Бад Б.М., Егорова Л.И. Категория амбивалентности в теории воспитания человека // Педагогика. – № 7. – 2008. – С.8-17

2. Ильин И.А. Основы христианской культуры. – Спб.: Изд-во «Шпиль», 2004. – 352 с.

3. Лузина Л.М. Человек в проблемном поле воспитания. - Псков: Изд-во ПГПУ, 2008 – 288с.

4. Розанов В.В. Сочинения. Т.2, Уединенное. – М., «Правда», 1990. – 711 с.

* * *

Е.А. Мануйлованың аталмыш мақаласында бүгінгі таңдағы бала тәрбиесіндегі қоғамдық жұтаңдықтан туындаған рухани азғындау мәселелеріне байланысты ой орбиді. Жанұядан бастап қоршаған ортадағы адам факторына төнген алуан қиындықтан шығудың көздерін әр халықтың ата дәстүрінен, дінінен, ділінен табуды меңзейді. Үлкенді-кішілі адам баласының барлық саладағы рухани-материалдық құндылықтарын ізгілендірудің жолдарымен ұйымдастыруды ұсынған.

* * *

The research revealed that «obedience» is a very important concept in the development of human's heart. We show attitude anthropologists humanists to the concept of «obedience». The article gave an analysis of author's interpretations and using of concept, methods and facilities upbringing «obedience» of young generation. P.D. Urcevich, P.F. Kapterev, V.A. Suhomlinsky and others of researcher's marked «obedience» as a positive concept connected with orthodoxal Christianity.

УДК 323.1: 37.017

Муналбаева У. Д.
к. п. н., соискатель-докторант АГУ имени Абая,
директор Этно-мемориального комплекса
«Карта Казахстана «Атамекен»

ЭТНОС, НАЦИЯ И ЭТНОСОЦИАЛЬНОЕ ВОСПИТАНИЕ

Современное казахстанское общество переживает преобразования почти во всех сферах жизнедеятельности человека. Это и новые хозяйственные отношения, появление частного сектора и, как следствие этого, образование совершенно новых социальных слоев общества. Это изменение ценностных ориентаций, отказ от многих традиций, обычаев, стереотипов прошлого. Вместе с тем, и «открытие» прошлого, то есть возврат к своему недалекому прошлому. А это «недалекое прошлое» связано с национальной принадлежностью.

Казахстан - одно из больших многонациональных государств. Поэтому проблема межнациональных отношений, межнациональной интеграции не могла остаться без внимания. В огромном многообразии научных работ, посвященных решению ряду проблем в многонациональном обществе, ученые (Ю.В.Арутюнян, Ю.В.Бромлей, В.Г.Гуров, Л.М.Дробижева, А.Г.Здравомыслов, В.Г.Крысько, В.С.Кукушин) по-разному относятся к вопросам в данной области и предлагают свое видение ситуации в этой сфере. Некоторые ученые в своих работах придерживаются понятия «многонациональность»,

«многонациональное общество», другие пользуются понятием «полиэтничность», «полиэтническая среда». Мы считаем, что оба эти определения имеют право на существование, и их необходимо рассматривать независимо друг от друга с научной точки зрения. Для начала следует определиться с понятиями «этнос» и «нация».

Большой толковый социологический словарь дает следующие трактовки этих понятий. Этнос - общая расовая, языковая или национальная идентичность социальной группы, может включать несколько форм коллективной идентичности, в том числе культурные, религиозные, национальные и субкультурные. [1; 2 т, с. 498]. Нация - общность чувства или воображаемая общность, основанная на одном или более из следующих принципов, - раса, этнос, язык, религия, политическая память и разделяемый опыт другого. Нация существует там, где люди имеют общие претензии на принадлежность к единому целому, обеспечивая признание этого другими. При этом этнос оказывается ни обязательным, ни достаточным условием государственности. Только нации нуждаются в государстве, чтобы защищать свою целостность и интересы, а государства - в нации, если хотят располагать лояльностью индивидуума [1; 1 т, с. 464].

В.Г.Крысько утверждает, что понятие «нация» несколько шире понятия «этнос», т.к. в любую нацию могут входить представители нескольких этнических групп, осознанно идентифицирующих себя с конкретной национальностью и самоопределяющихся в отдельную территориально-государственную и социокультурную систему [2]. Каждая этническая группа может относиться к определенной нации, но одна она далеко не всегда составляет нацию.

Г.Д.Дмитриев считает, что нация - это большая социальная группа, высший этап развития этноса, представляющий собой определенную чрезвычайно сплоченную общность людей, характеризующуюся единством территории языка, культуры, черт национальной психики, а также очень тесными экономическими связями. Этнос - исторически сложившаяся достаточно устойчивая общность людей, обладающая единым языком и культурой, а также общим самосознанием [3, с.101]. Таким образом, понятие нация шире понятия этнос.

Термин «нация» имеет в документах ООН фактически тот же смысл, что и в лексиконе большинства западных государств, нация - это согражданство, официальное подданство той или иной страны.

А.А.Начаджян считает, что нация – это «большая социальная группа, обычно состоящая из многих тысяч и миллионов людей, и никто не может лично знать всех членов этнической группы» [4, с. 15.]. Следовательно,

воздействие нации на образ мышления и поведение человека выражается в форме воздействия отдельных лиц, небольших социальных групп, этнической культуры (в первую очередь языка), обычаев и нравов. Таким образом, для того, чтобы быть типичным, характерным представителем своего этноса, человек должен свободно владеть своим национальным языком (который является для него «родным», «материнским»), а также знать основные национальные традиции, историю и характерные особенности принятых в этой среде межличностных отношений.

Многонационалъностъ - совокупность согражданства людей, обладающих разнородной культурой, различным языком, иногда принадлежащих к разноконфессиональным группам, но проживающих на определенной территории, характеризующейся единством внешней и внутренней политики, а также тесными экономическими связями.

Полиэтничностъ - это совокупность исторически сложившихся общностей людей, проживающих на определенной территории, обладающих разнородным языком, культурой, национальным самосознанием, иногда принадлежащих к разнорелигиозным группам, но не идентифицирующих себя с гражданами одного и того же политического и экономического единства.

Следовательно, многонациональность - понятие, основанное на общих национальных признаках. Оно гораздо шире и объемнее полиэтничности, т.к. нация возникает с развитием капиталистических отношений и экономических связей. А этнос - очень ранний исторический вид социального сообщества. В нашем исследовании мы будем применять термин «этнос», ссылаясь на тот факт, что полиэтничность в своем понимании гораздо уже термина многонациональности.

Следует также сопоставить термин «этнос» с понятием «поликультурность». Многие ученые придерживаются именно этого термина в своих исследованиях. Такие ученые, как Е.В.Бондаревская, В.П.Борисенков, О.В.Гукаленко, А.Я.Данилюк, Г.Д.Дмитриев, В.В.Макаев, З.А.Малькова, Л.А.Супрунова трактуют поликультурную образовательную среду как пространство личностное, поскольку основным субъектом его реализации выступает ученик; это пространство диалогическое, потому что только диалогические отношения обеспечивают полнокровное взаимодействие различных субкультур. Цель поликультурного образования определяется ими так: формирование человека, способного к активной и эффективной жизнедеятельности в многонациональной и поликультурной среде, обладающего развитым чувством понимания и уважения других культур, умеющего жить в мире и согласии с людьми разных национальностей, рас, верований.

Поликультурное образование они видят как часть полисоциального

образования, которое в своем содержании воспроизводит природу и характерные особенности субкультур, носители которых - большие и малые социальные группы - различаются между собой половой принадлежностью, политическими и религиозными взглядами, экономическими интересами и т.д.

Мы считаем целесообразным дать наше понимание этносоциальная образовательной среды. Этносоциальная образовательная среда - система отношений субъектов образовательного учреждения, создающая условия для развития личностных качеств человека (индивида) в совокупности с осознанием им этнической принадлежности, способствующая диалогу между разноэтническими общностями и стремящаяся к эффективному межнациональному взаимодействию.

Этносоциалъность - совокупность разноэтнических групп, проживающих на определенной территории, характеризующейся единством внешней и внутренней политики и культуры, а также тесными экономическими связями. А.Балгимбаев считает, чтобы избежать путаницы, необходимо разграничить этнолингвистическое и государственно-правовое толкование нации. В полиэтническом сознании и политической практике доминирует классическое понимание нации как этнолингвистического образования. Такое понимание имеет право на существование, но лишь в определенном контексте, где речь идет о различиях народов, населяющих государство.

Производным от термина этнос является понятие «этническая группа». Этнические группы — важнейшая разновидность социальных групп, т.е. общностей людей. Известно, что исследованием взаимоотношений людей в социальных группах, механизмов их возникновения и развития, появления новых психических явлений в процессе этих взаимоотношений занимается социальная психология. Однако выделяется отдельное направление исследований, изучающее «этническую психику» или психический склад народа, этноса - этническая психология.

По определению А.А.Начаджяна, этническая группа - такое сообщество людей, которые имеют общие для всех своих членов специфические культурные традиции, общую культуру. Следовательно, важнейший признак этнической группы и этничности - членство в группе через систему родов. Если у человека русская семья, то он принадлежит к русской нации.

Таким образом, этносы характеризуются следующими основными чертами, взятыми в совокупности, т.к. только качественное сочетание их и указание ведущих черт позволяет показать специфичность этносов:

1. Этносы имеют общее биологическое происхождение.
2. Этносы обладают общей территорией.
3. Этносы образуют этническую группу.
4. Этнос противопоставляет себя всем прочим аналогичным коллективам людей.

5. Этнос имеет внутреннюю структуру или организацию.

6. Этнос на высоких уровнях своего развития создает общую государственность (разновидность государственного строя)

7. Члены этноса обладают чувством идентичности с данной этнической группой.

8. Общая религия всех членов этноса также является признаком нации.

9. Общий язык, который служит средством общения внутри этноса.

10. Её члены обладают некоторыми общими психологическими особенностями.

Культура этнической общности представляет определенную целостность, состоящую из многих компонентов (язык, обычаи, религия, традиции, нормы поведения, устное творчество и т.д.), каждый из которых является системой и подсистемой взаимосвязанных и взаимопроникающих друг в друга элементов. Это позволяет национальной культуре сопротивляться внешним воздействиям и самовосстанавливаться, когда какая-либо ее часть оказывается разрушенной.

Передача этнокультурной информации осуществляется различными способами - через произведения материальной и духовной культуры, мимикой, жестами, однако главной формой подобной передачи стал язык, обладающий отчетливо выраженными этническими функциями. Таким образом, язык выступает главным фактором интеграции этноса, важнейшим средством межпоколенной культурной преемственности, одним из этнодифференцирующих признаков.

Характеризуя культуру этносоциальной общности, следует отметить, что, взяв за методологическую основу историко-материалистическую концепцию развития общества, мы должны рассматривать способ производства материальных благ в качестве определяющего все компоненты культуры и признавать, что уровень духовной культуры в решающей степени зависит от материальных оснований. Но в то же время мы считаем, что не все элементы культуры жестко детерминированы экономическим базисом, они в своем развитии обладают известной самостоятельностью.

Генезис формирования этносоциальных общностей таков, что они развиваются от рода, племени, союза племен, этноса-народа, этноса-нации к межэтническому объединению, доходя до уровня нации-государства.

Человечество давно преодолело чисто родовые, этнические корни формирования наций. Более того, классической нацией уже в XX веке считается нация политическая, гражданская. Но это не означает «конец нации» в этническом измерении, а означает лишь ее новое качественное состояние. И от умения подойти к этому новому качеству с учетом всех его составляющих, политики ее реализации на практике зависят и

перспективы формирования нации уже как силы, способной к межэтнической, гражданской, политической общности.

Известно, что с точки зрения педагогики, воспитание понимается как функция человеческого общества, передающая новым поколениям ранее накопленные ценности: знания, мораль, трудовой опыт, опыт владения и увеличения материальных богатств как в организованных формах (система образования), так и путем естественного усвоения в результате межпоколенных взаимодействий и влияния среды.

Не подлежит сомнению, что понимаемое таким образом воспитание имеет огромное значение в возникновении, развитии этноса и высшего его типа - нации, сохранении культуры, самобытности, особенностей, отличающих его от других этнических общностей.

Процесс воспитания выполняет функцию сохранения преемственности и воспроизводства социального опыта в двух планах: 1) воспроизводит отношения с внешним миром, природно-экологическим окружением (содержание передаваемого опыта в данном случае составляют производство и наука); 2) воспроизводит социальную структуру общества и его «элементарную» базу, т.е. индивидов и их отношения.

Можно утверждать, что оба плана передачи социального опыта играют ведущую роль в экономической, политической, социальной сферах жизни нации, так как позволяют воспроизводить совместную материальную жизнь нации, увеличивать ее материальные богатства, сохранять и развивать государственность.

Таким образом, существование всех типов этносоциальных общностей напрямую зависит от механизма передачи этнических особенностей, осуществляемых в процессе этносоциального воспитания. Следовательно, в структуре терминологического аппарата этносоциального воспитания понятия «этнос» и «нация» занимают центральное место и являются системообразующими понятиями.

Список использованных источников

1. Большой толковый социологический словарь: В 2 т./Сост. Джерри Д., Джерри Дж. Пер с англ. - М., 1999
2. Крысько В.Г. Этнопсихология и межнациональные отношения. -Москва, 2002
3. Дмитриев Г.Д. Теоретико-практические основы многокультурного образования в США //Педагогика.-1999.-№7.- С. 12
4. Начаджян А.А. Этнопсихология. -СПб. 2004

* * *

Бұл мақалада Қазақстан - көп ұлтты мемлекет екендігі, сондықтан ұлтаралық қатынастар назардан тыс қалмайтыны жөнінде сөз болады.

УДК 374.1

Насс О. В.
к.п.н., доцент ЗКГУ им. М.Утемисова

ОПЫТ ВНЕДРЕНИЯ СВОБОДНОГО ПРОГРАММНОГО ОБЕСПЕЧЕНИЯ В УЧЕБНОМ ЗАВЕДЕНИИ НА ПРИМЕРЕ СОЗДАНИЯ КОМПЬЮТЕРНЫХ СРЕДСТВ ДЛЯ УРОКОВ ФИЗИКИ В СРЕДНЕЙ ШКОЛЕ

В условиях кредитной технологии обучения и информатизации образования встает потребность в компьютерных средствах для каждого обучающегося, в том числе, в компьютерных тестах по каждой учебной дисциплине.

Компьютерные средства при кредитной технологии применяются для:

- повышения эффективности самостоятельной работы обучающегося под руководством преподавателя:

* подборкой педагогом интегрированных систем, информационно-справочных и расчетно-аналитических систем,

* посредством встроенных справок компьютерных программ;

- создания условий для максимальной индивидуализации обучения:

* реализуются разработкой компьютерных программ различных уровней сложности, включающих системы контроля правильности выполнения заданий;

- усиления роли и эффективности самостоятельной работы обучающихся реализуются:

* подготовкой педагогом перечня тем для самостоятельного изучения, списка контрольных работ, коллоквиумов, рефератов и форм отчетов в виде документов Microsoft Word на электронных носителях: Flash, магнитных и лазерных дисках;

* предоставлением обучающимся учебно-методической литературы и рекомендаций в электронном виде;

* отбором педагогом электронных учебников, обучающих и игровых программ, тренажеров для каждого обучающегося,

* подготовкой контролирующих систем, для проверки самостоятельного освоения ими учебного материала;

- систематического, пошагового контроля знаний и умений обучающихся на:

* текущем и рубежном контроле, который может быть реализован подготовкой обучающимися рефератов, портфолио, курсовых работ с применением компьютерных средств;

* промежуточной аттестации, итоговом контроле, реализуется

посредством разработки педагогом компьютерных тестов по каждой учебной дисциплине, позволяющих оперативно и объективно выявлять уровень знаний и умений обучающимися;

* итоговой государственной аттестации, когда обучающиеся выполняют дипломные работы с применением компьютерных средств.

Существует:

- Коробочный программный продукт.

Это лицензионное программное обеспечение, которое является объектом интеллектуальной собственности, где исходный код программы рассматривается как произведение, объект применения авторского права. На него автоматически распространяются как законы научных инновационных разработок, так и законы продажи товаров. Им, так же как и материальными предметами, можно торговать и обмениваться. Право владения и использования данного программного обеспечения охраняется законодательно. Чтобы защитить свои интересы, его производители используют лицензии – вид договора между обладателем авторских прав и пользователем (покупателем) компьютерной программы.

Использование данного программного обеспечения для целей обучения достаточно затруднительно. Обычно оно имеет ограниченное количество инсталляций (установок), тогда как неизбежные при обучении ошибки предполагают достаточно частую его переустановку.

- Условно-бесплатное программное обеспечение [3].

Это такое программное обеспечение, которое предоставляется во временное безвозмездное использование, в единичном экземпляре и без извлечения прибыли. Как правило, это программы для ознакомления, имеющие или ограниченное время использования или ограниченный набор опций, предполагающий последующую покупку программы. Например, есть графический редактор, но созданные рисунки не сохраняются; есть антивирусная программа, но она только информирует о наличии вирусов, а не лечит; есть игра, но она запускается не более 20 раз. Данное программное обеспечение не предназначено для серьезных целей обучения.

- Свободно распространяемое программное обеспечение [2].

Его использование в каком-то смысле похоже на существующую практику использования научных публикаций. Понятно, что для разработчика каждая программа – это научное исследование. Однако только данное программное обеспечение позволяет не только использовать без согласия авторов саму программу (как бы читать публикацию), но и делает доступным исходный код программы, то есть программу можно копировать с обязательным указанием источника (цитирование статьи), модифицировать, дополнять.

Продукт, выполненный с помощью данного обеспечения,

становиться свободно распространяемым программным обеспечением. Например, создали мультфильм с помощью свободно распространяемого редактора – укажите в титрах об этом, адрес данного редактора в Интернет. Не ждите за мультфильм оплаты и не сердитесь, если у него изменят концовку или сюжет, разработают новые серии.

* Пиратские копии.

Сколько бы средств не было вложено в разработку программного обеспечения, процедура его копирования (переписывания с одного носителя на другой) резко отличается от процедуры воспроизведения материальных предметов. Она не требует согласия или участия авторов программы. Единственные затраты – это цена носителя данных, износ устройства копирования и время оператора. Нет необходимости покупать саму программу или искать более дешевый, например, отечественный аналог. Однако «упущенная выгода» разработчиков программ препятствует развитию данной отрасли в Республике Казахстан, тем более экспорту нашей программной продукции за рубеж, переводит разработку в академическое занятие.

Руководители подразделений, системные администраторы, инженеры обычно хорошо информированы о том, какое программное обеспечение используется на компьютерах учебного заведения. Систематизировать эту информацию помогает и внедрение системы менеджмента качества (СМК).

Как видим, у свободно распространяемого программного обеспечения имеется значительный потенциал для использования в образовательном процессе. Для примера создадим управляемую анимацию с помощью свободно распространяемого редактора трехмерной графики и анимации Blender'а [4] для изучения физики «Свободного падения» и «Движения тела под углом к горизонту (сопротивление воздуха отсутствует)» [1, С.11-14].

- Создание компьютерного средства с использованием физических закономерностей (Physics Engine) в анимации реального времени.

1) Запустим программу Blender. Удалим куб, задан по умолчанию. Правая клавиша мыши (ПКМ) выделит куб и клавиша «Delete».

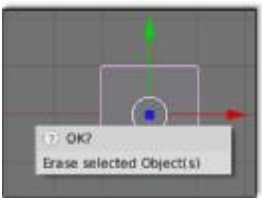

2) Создадим сферу для анимации. Нажать на клавишу «Пробел».

3) Цифрами на малой цифровой клавиатуре можно переключать режимы просмотра: “7” – Вид сверху, “1” – Вид спереди, “3” – Вид с боку, “0” – трехмерное изображение (3D окно), “+” и “-” – изменение масштаба.

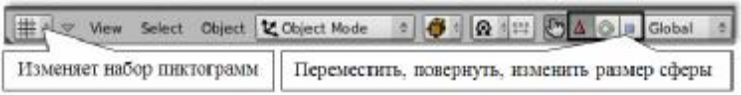

4) Сохраним работу «File», «Save As …», «Имя файла». Не забывайте сохранять ее и далее.

5) Придадим сфере материал для анимации. Изменим набор пиктограмм, нажмем Кнопки редактирования Материала «Shading» и «Material buttons», выберем «Add New». Появятся новые опции, выберем «DYN» - в динамике.

6) Добавим гравитацию в виртуальный мир, окружающий сферу. Нажмем «World buttons» для редактирования окружения. На вкладке **«Mist/Stars/Physics»** выберем «Sumo», обычно именно этот режим используется для создания игр, настроим гравитацию с помощью бегунка «Gravity».

7) Выберите сферу и перейдите к Кнопкам Игры. Сделаем сферу “актером” игровой анимации: «Actor», появятся новые опции, «Dynamic».

Придадим сфере физические свойства, например, «Damp» (торможение): 0.4, «Mass» (масса): 1.00, «RotDamp» (торможение при вращении): 0.800, другие.

8) Поместите курсор в 3D окно и нажмите латинскую “P” для запуска анимации: «Сфера в свободном падении в бесконечность». В финале ее нажмите кнопку «ESC».

9) Добавим поверхность: «Пробел», «Add», «Mesh», «Plane». Нажмем «P». Если сфера находится над поверхностью – она упадет на нее.

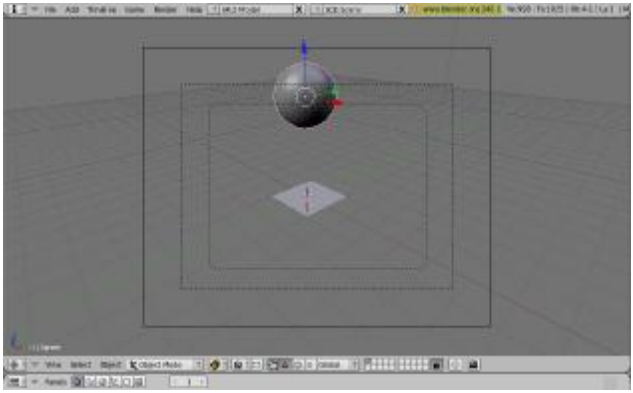

10) Выделите сферу. Нажмите кнопки “Add” в панелях Sensors, Controllers и Actuators, это игровой движок – основа игры. Измените тип «Always» (вкладка Sensors) на тип «Keyboard». В поле Key нажмите кнопку, которая придаст начальную скорость сфере, например, “Стрелочка вправо”. Добавьте ей силу, например: 10 по оси Y. Затем соедините все блоки. Запустите «P».

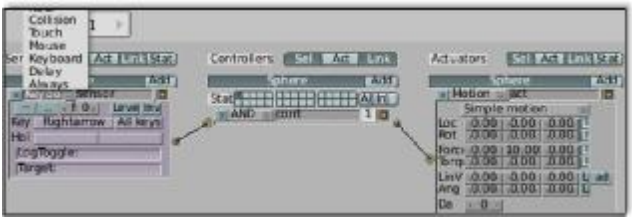

Сфера падает на поверхность, затем по нажатию “Стрелочки вправо” начинает движение направо к ее краю и падает в бесконечность.

11) Чтобы при нажатии на кнопку “Стрелочка вверх” сфера двигалась вверх, снова «Add» во вкладках Sensors, Controllers и Actuators. «Always» на «Keyboard». В поле Key “Стрелочка вверх” настройте действие для кнопки – сила: 10 по оси Z, соедините логические блоки. Проиграйте анимации. После падения сферы на поверхность попробуйте “Стрелочкой вверх” ее поднять.

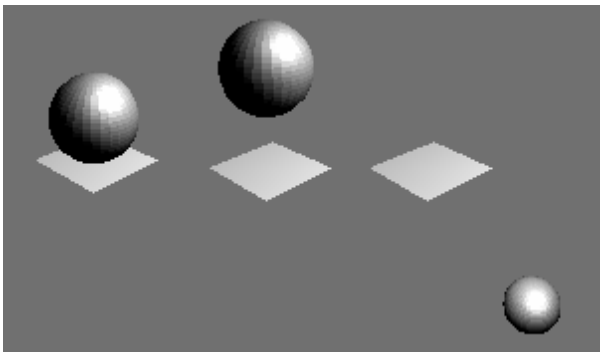

12) Присвоим действия сферы анимационным кривым (IPO).

Для этого зайдите в верхнее меню "Game" и в выпадающем списке выберите опцию "Record Game Physics to IOP".

Нажмите кнопку "P" для запуска анимации. В финале ее нажмите "Esc". После этого анимация записалась в виде графика (IPO кривых) объекта. Вызовем график кнопкой "Выбора пиктограмм" и теперь его можно изучить.

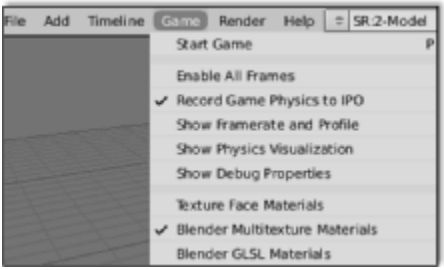

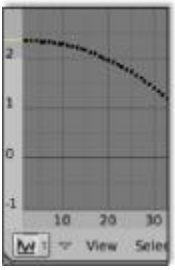

В последующем можно многократно экспериментировать со значениями физических параметров, настраивая желаемое движение объекта.

Выводы: в современных условиях перехода на позиции вариативности образовательных программ и многообразия типов учебных заведений, для поддержки образовательного процесса уже недостаточно условно-бесплатного учебного программного обеспечения, недостаточно просто покупки необходимого количества готового лицензионного программного продукта. Необходима оперативность в создании компьютерных средств, мобильность их изменения с применением свободно распространяемого программного обеспечения.

Список использованных источников

1. Кронгарт Б., Кем В., Койшыбаев Н. Физика: Учебник для 10 классов естественно-математического направления общеобразовательных школ. - Алматы: Издательство "Мектеп", 2006. - 352 с.

2. Пожарина Г. Ю., Поносов А. М. Стратегия внедрения свободного программного обеспечения в учреждениях образования. - М.: Бином. Лаборатория знаний, 2008. - 152 с.

3. Полезные программы // CD-приложения к журналу "Компьютер Пресс". - Лазерные компакт-диски.

4. Сайт свободно распространяемого редактора трехмерной (3D) графики и анимации Blender'a: программа, уроки и примеры использования (http://www.blender.org/)

* * *

Мақалада кредиттік технология барысында қазіргі білім технологияларын компьютерлік жабдықтармен қамту қажеттілігінің пайда болатыны атап көрсетілген. Сондықтан Blender анимациясы және еркін таратылатын үш өлшемді графиканың көмегімен басқару анимациясын жасау тәжірибесі көрсетілді.

* * *

The article shows, that at credit technology there is a necessity for saturation by computer environment of modern educational technologies. Proceeding from this, the experience of creation controlled animation, with the help of the freely distributed editor the three-dimensional diagrams and animation Blender'a was submitted.

УДК 37.022:786.2

Попов М.М.
преподаватель, ЗКГУ им. М. Утемисова

ОПЫТ ФОРМИРОВАНИЯ НАВЫКОВ ИМПРОВИЗАЦИИ

Творческое удовлетворение - ощущение нестабильное, непостоянное. По своей сути, импровизация - жанр, неподразумевающий наличие истины, а лишь промежуточные концепции, их варианты. Отсюда условность по отношению к ним оценочных критериев. Здесь можно претендовать только на право поиска, который будоражит и побуждает музыканта то и дело подбегать к инструменту, пытаясь обозначить свою причастность к таинству "естественного отбора" при импровизации. Механизм его составляющих уловим едва ли…. Очередную "находку" нельзя назвать непреложной истиной, тем самым возведя себя в ранг самодостаточного зодчего, потому что настоящий художник обречен на творческий синдром. Он является посредником, связующим звеном в информационном поле, через которое происходит воплощение идей. С другой стороны, он должен провести огромную работу, профильтровать мысли и найти универсальные средства выразительности, чтобы продемонстрировать "не что попало", сославшись якобы на то, что к нему "пришло свыше", а в полной мере прочувствовать сам процесс, и только тогда с полной ответственностью представить на суд публики свои опусы.

Всякий, кто возьмет на себя труд зафиксировать на нотной бумаге импровизацию, столкнется с множеством проблем. И это не только, что называется, сугубо технические трудности: это еще неминуемые затруднения музыкально-смыслового порядка. У каждого из произведений своя история появления на свет. Но многие возникают именно в результате импровизации – искусство, которое было характерно для музыки ряда эпох и стилей, а в XX веке возрожденное в джазе. Кстати, проникновение элементов джаза в современную симфоническую и камерную музыку, и наоборот, элементов классической музыки в джаз происходит и по сей день.

Древнее и юное, загадочное и романтическое искусство спонтанного сочинения – импровизация, всегда диалог со слушателями и всегда риск. Потому что она – процесс и событие. И вместе с тем импровизатор может так спланировать драматургию своего высказывания, так отобрать средства для него, что результатом импровизации будет композиция, которую мы сможем воспринять целостно, как художественную форму. Импровизация – исторически древний тип музицирования. Это слово происходит от латинского «импровизус» - «внезапный», «неожиданный».

Искусство импровизации требует профессиональных навыков. На нем основано творчество музыкантов в странах Востока, ансамблевая игра на ударных инструментах в странах Африки, джазовая музыка. При этом музыкант должен вызвать определенное эмоциональное состояние, особое настроение у слушателей, вовлечь их в исполнение.

В Европе издавна сложились традиции записывать музыку нотными знаками и пользоваться этим текстом при исполнении. Однако так было не всегда. Творчество средневековых жонглеров и менестрелей основывалось на импровизации. Певцы средневековых церковных капелл могли исполнять записанный в нотах напев не только в унисон, но и добавлять к нему импровизированные голоса так, чтобы все они стройно сочетались. В эпоху Возрождения было распространено искусство импровизации на различных инструментах. Они звучали в театре того времени, где актеры знали заранее только сюжет, а все диалоги и музыкальные вставки импровизировались.

Многие образцы инструментальной музыки эпохи Возрождения записывались в нотах очень сокращенно, в расчете на мастерство инструменталистов, которые должны уже в игре добавить дополнительные голоса, усложнить ритмику, найти разнообразные сочетания инструментов, свойственные избранному жанру.

Превосходными импровизаторами были многие оперные певцы XVII в. Они умели не только петь арии по нотам, но и в определенный момент преобразовывать мелодию в затейливую вариацию, добавляя к ней виртуозные колоратуры.

Многие великие композиторы прошлого были также великими импровизаторами: И. С. Бах, Г. Ф. Гендель, В. А. Моцарт, Л. Бетховен, Ф. Лист, Н. Паганини. Позднее традиции концертной импровизации были забыты.

Стремясь к созданию впечатления живого музицирования, современные композиторы нередко вводят в свои сочинения эпизоды, где исполнители могут импровизировать.

К концу XIX века на первый план выдвигается музыкант-исполнитель, задача артиста отныне сводится к тому, чтобы наиболее точно воспроизвести авторский замысел. И музыкальная педагогика стала ориентироваться на раздельную подготовку композиторов и исполнителей. Преподавание искусства импровизации исчезло вовсе.

К началу XX века сложился метод преподавания, о котором один из педагогов Московской консерватории писал: Он «подводит учащихся под одну мерку…В этом методе преподавания не обращают внимания на личность; есть только программа, общая для всех и совершенно равнодушная к духовным запросам обучающихся. Не странно ли, что человеку не позволяют использовать язык человеческой души, а только заставляют вечно пересказывать слово в слово заученное, чужое, с теми интонациями, которые нравятся профессору».

Эта ситуация не могла не вызвать обеспокоенности у многих специалистов. Еще в 20-х годах XX века мысль о необходимости возрождения импровизации в системе музыкального воспитания и педагогике высказывали Б. Л. Яворский и Б. В. Асафьев.

В начале XX века искусство импровизации возродилось в джазе. На это обратили внимание далеко не все и не сразу. С течением времени, по мере появления потребности в обучении джазовых музыкантов, восстанавливается и обучение импровизации. И тут неожиданно выяснилось, что методы подготовки джазового музыканта в своей универсальной части совпадают с методами подготовки музыкантов несколько столетий тому назад.

Практика джаза и частично его преподавание явились одной из причин общего интереса к импровизационной музыке.

Очевидно, что подготовка импровизатора должна опираться на педагогическое наследие прошлого. Современная практика показала, сколь продуктивна и творчески перспективна методика, созданная еще во времена Куперена и Баха. Применение и развитие этих методов обучения неизбежно при подготовке импровизирующих музыкантов. К такому выводу приходят многие специалисты, ищущие пути повышения эффективности музыкального обучения.

Человек раскрывает свою личность через творчество, и в основном – через импровизацию, потому что она является зеркалом его души. Импровизация способна лучше показать психологический тип, чем многие психологические тесты.

Импровизация проявляет личность человека и помогает ему, тем самым, через это психологическое зеркало возрастать.

Именно импровизация и занятия творчеством проявляют психологические способности и, самое главное, позволяют с ними работать, потому что во время ее человек слышит, какие в нем живут мелодии и интонации, может понять, о чем говорят ему эти мелодии и, увидев свой музыкальный психологический портрет, узнав правду о себе, может воздействовать на свою психологию и менять ее.

Те из учеников, которые не умеют импровизировать, как правило, очень зажаты, закомплексованы и, тем самым, агрессивны и очень обидчивы. И наоборот, люди, которые могут импровизировать, обладают необычайной свободой, приятием мира, принятием себя – у них есть очень четкое понимание, кто они есть и как они будут жить в этой жизни. У них есть умение импровизировать не только музыку, но и жизнь. Они могут мгновенно, в зависимости от ситуации, поменять стиль поведения, ответить на вызов, брошенный жизнью, причем часто это происходит совершенно непредсказуемо – парадоксальным образом.

Обучение искусству импровизации вызывает необходимость пересмотра принципов обучения в профессиональных музыкальных учебных заведениях. Способность импровизировать в любом стиле –

первейшее условие, определяющее профессионализм не только джазового музыканта. Неспроста сейчас столько музыкантов классического профиля стремятся освоить искусство импровизации. Обучение импровизации не противостоит сложившейся системе классического образования, а есть важное дополнение к ней. Владение импровизацией составляет необходимую часть общей культуры профессионального музыканта; она дает возможность наиболее совершенно и естественно воспринять, освоить и воспроизвести «от своего имени» музыкальные идеи композиторов прошлого и настоящего.

В результате обучения искусству импровизации у студентов возникает интерес к музыке барокко, а изучение гармонических схем музыки Баха, как основы для импровизации, вырабатывает в них глубокое аналитическое восприятие этой музыки. Понятие классики становится для них не абстрактно отвлеченным, а конкретным.

Профессиональные музыканты признают, что знание импровизации «расковывает» их, создает иное отношение к исполняемым произведениям. Исполнители отмечают, что заметно уменьшилось время, необходимое на разучивание нотного материала. Повысилась уверенность в себе на сцене и возросла их творческая инициатива.

Импровизация заложена в природе джаза, и потому именно джаз восстановил и развил соответствующие разделы музыкальной педагогики. Но импровизация вовсе не является прерогативой джаза, хотя именно он сыграл прогрессивную роль в «импровизационном ренессансе». В каком бы направлении ни специализировался музыкант – будь то фольклор, классическая или джазовая музыка, - умение импровизировать должно стать неотъемлемой частью его профессиональной классификации.

Иногда приходится слышать мнение, что способность к импровизации является врожденной и научиться этому нельзя. Конечно, это не так. Импровизирование свойственно природе человека и условиям его повседневного существования в значительно большей степени, чем деятельность по заранее составленной и отработанной программе.

Примером может служить прямая речь, когда для выражения своих чувств и мыслей мы пользуемся не заученными заранее фразами, а сразу же составляем из слов нужные комбинации. И если наша речевая культура достаточна, высока, то такой способ самовыражения является значительно более искренним и производит на аудиторию более глубокое эмоциональное воздействие, чем подготовленное выступление.

Музыкальная импровизация представляет собой полную аналогию речевой. С этой точки зрения работа над импровизацией – эта подготовка музыкального сюжета и продумывание возможных его поворотов, а сам процесс импровизации – изложение сюжета в текущих объективных и субъективных условиях.

Поэтому, чтобы овладеть навыками импровизации, музыкальной речью, надо поступать также, как мы поступали, когда учились говорить: сначала учили слова (мотивы), потом, из первых слов составляли простые фразы, а затем, постепенно увеличивая словарный запас и сложность, и богатство фразировки, добивались точного выражения самых тонких мыслей и чувств.

Импровизация в современной джазовой музыке имеет в основном два вида: так называемая свободная импровизация и импровизация, носящая вариационный характер. В первом случае импровизатор уходит от темы, которая предшествует импровизации, и, основываясь на имеющейся гармонии, импровизирует в пределах того количества тактов, которое имеет тема. Во втором случае импровизатор, наряду с использованием приемов свободной импровизации, варьирует тему путем «обыгрывания» и развития ее отдельных попевок, сохраняя при этом общий мелодический характер темы. И в том и другом случае исполнитель-импровизатор должен:

1) хорошо владеть своим инструментом, т.е. иметь развитую исполнительскую технику;

2) развить навык «предслышания»;

3) обладать определенным творческим воображением, необходимым для создания музыкального образа, выраженного в исполняемой импровизации; 4) знать гармонию;

5) обладать определенной ритмической и мелодической базой – хорошо слышать внутренним слухом и легко сольфеджировать разложенные аккорды, разнообразные лады, соответствующие этим аккордам, ряд мотивов и фраз, знать основные слагаемые ритмических фигураций;

6) иметь навыки владения инструментом, т. е. всем вышеуказанным элементам в вашем сознании соответствуют определенные аппликатурные модели, и вы в состоянии, пропев про себя любой из них, сразу же сыграть его, не пользуясь нотной записью;

7) уметь пользоваться мелодической и ритмической базой – составлять из этих элементов развернутую импровизацию на конкретную гармоническую последовательность;

8) производить гармонизацию мелодии, гармоническое обогащение сопровождения.

Все эти навыки составляют тот базис, опираясь на который, обучающийся в состоянии в дальнейшем научиться свободно импровизировать.

Каждый опытный импровизатор ищет и находит свои собственные приемы, наиболее отвечающие складу его способностей. При достижении достаточного уровня мастерства надобность в таких приемах вообще отпадает, и на первый план выдвигаются задачи достижения максимальной содержательности и эмоциональной выразительности

импровизации, то есть создания художественного образа непосредственно в процессе исполнения. Но эти проблемы относятся уже к области творчества.

Список использованных источников

1.Степурко О. М. Психология в импровизации. М., 2001. Журнал «Музыка в школе»
2. Козырев Ю. Искусство музыкальной импровизации. Л., 1987. «Музыка в наше время»
3. Г.Осейчук «В классе импровизации» 1992 г.
4. Н.Левиновский «Мастера. События. Время» М. 1987 г.

* * *

Бұл мақаланың теориялық және практикалық маңызы орасан зор. Импровизацияға қатысты тиісті мағлұматтарға кеңірек тоқталған.

Мақала арнайы фортепиано пәнінен дәріс беріп жүрген оқытушыларға және жоғары оқу орындары студенттеріне арналған.

* * *

Article has the big theoretical and practical appointment. In it the necessary information in the given subject without which knowledge serious employment in an improvisation class are impossible is supplied.

Article is intended teachers of a special piano, and also for students of musical high schools

УДК: №811.111:37.026:373.5

Сумкина О.В.
магистрант ЗКГУ им. М.Утемисова

О ПРОВЕДЕНИИ ВНЕКЛАССНОЙ РАБОТЫ ПО АНГЛИЙСКОМУ ЯЗЫКУ В СРЕДНИХ ШКОЛАХ

В практике работы школ Казахстана наполнен большой положительный опыт организации внеклассной работы. Однако, ни для кого не является секретом тот факт, что многие учителя иностранных языков, особенно начинающие, не умеют организовывать внеклассную работу на уровне современных требований. У них часто не хватает специальных знаний и профессионально-педагогических умений для проведения тех или иных мероприятий.

Учителя иностранных языков призваны более глубоко, серьезно, вдумчиво реализовывать воспитательные функции своего предмета. Естественно, что воспитание средствами иностранного языка может и должно осуществляться как на уроках, так и с помощью проведения

конкурсов и викторин. Наблюдения показывают, чем шире и разнообразнее внеклассные мероприятия школьников, тем эффективнее процесс формирования их идейной убежденности активной жизненной позиции. В этой связи особую важность приобретает подготовка будущих учителей к проведению конкурсов и викторин по предмету в школе, которая является важной составной частью методической подготовки будущего учителя иностранного языка.

Воспитательная работа является наиболее трудной областью педагогической деятельности, что и обуславливает трудности в овладении ее методикой. Непосредственный путь выработки умений, необходимых для проведения конкурсов и викторин по иностранному языку, предполагает участие студентов в организации такой работы в период прохождения педагогической практики в школе.

В реализации практической, воспитательной и образовательной целей обучения иностранному языку в средней школе большую роль играет внеклассная работа (викторины, кружки, вечера, конкурсы, олимпиады и т.д.). Методически правильно организованная викторина или конкурс способствует повышению уровня владения устной речью и чтением, развивает интерес к овладению изучаемым языком, формирует положительные мотивы учебно-познавательной деятельности учащихся о социально-экологической, политической и культурной жизни народов мира, оказывает большое воспитывающее влияние на учащихся.

Одним из путей формирования будущего учителя-воспитателя является профессиональная направленность конкурсов и викторин на иностранном языке, когда создаются условия для накопления студентами практического опыта организации и проведения внеклассной работы на иностранном языке.

Для целенаправленной организации их самостоятельной деятельности предлагается определенная система заданий, разработанная учителями иностранных языков: например, организация конкурсов на эмблему проведения мероприятия, выбор лучшего и определение девиза;

- определить вид организуемого мероприятия (конкурсы, лекции, беседы, тематические вечера, день страны изучаемого языка, страноведческая информация и т.д.);

- составить программу сценария мероприятия:

- определить идейную направленность и воспитательное воздействие мероприятия;

- распределить задания, используя возможности и способности каждого участника и т.д.

Подготавливая самостоятельно конкурсы и викторины, проводимые

в стенах школы, анализируя их под руководством преподавателя, студенты-практиканты приобретают первый опыт организации внеклассной работы.

Многие профессиональные качества будущего учителя иностранного языка являются результатом его воспитания в ВУЗе посредством бесед о жизни и деятельности выдающихся людей прошлого, для которых иностранные языки стали подлинным орудием в профессиональной деятельности. Эти беседы о значении иностранных языков в жизни и деятельности выдающихся людей, как правило, проводятся во время прохождения студентом педагогической практики в средних общеобразовательных школах.

Таким образом, к концу своей практики в школе студенты накапливают определенный опыт в подготовке и проведении конкурсов и викторин на внеклассных мероприятиях.

* * *

Сыныптан тыс іс-шараны ұйымдастыру барысында мұғалімнен оқушының қызығушылығының ебін тауып байқау мен бақылауы талап етіледі. Мақаланың тақырыбын таңдау оқушының оқу материалын игеру және ағылшын тілі бойынша қосымша білімді меңгеріп алуда, жеңіл және қызықты әдісті пайдаланудың және сабақтан тыс іс-шараның үлкен маңызы бар.

* * *

At the organization of out-of-class action from the teacher thin both skilful supervision and studying of interests of pupils, the account of their age and psychological features is required. The theme of article has been chosen recognizing that out-of-class actions have huge value for mastering by schoolboys of a teaching material and mastering by additional knowledge on a foreign language with use of accessible and interesting methods.

УДК 811.161.1:371.3

Айтасова Д.
преподаватель русского языка ПЛ №1

РЕАЛИЗАЦИЯ КОМПЕТЕНТНОСТНОГО ПОДХОДА В ПРОЦЕССЕ ОБУЧЕНИЯ РУССКОМУ ЯЗЫКУ НА ОСНОВЕ ПРИМЕНЕНИЯ МЕТОДА ПРОЕКТОВ

Глобальные изменения, произошедшие за последние годы в экономике, социальной сфере потребовали соответствующей перестройки содержания образования.

Компетентностный подход к обновлению содержания образования рассматривается нами как очередной шаг в естественном процессе следования школы и профессионального образования за требованиями меняющегося мира. Успешность человека в будущей профессиональной и социальной жизни определяется уровнем развития ключевых компетентностей, которые приобретаются в образовательном процессе в результате их успешного применения.

В образовательном процессе они могут быть приобретены учеником, если создаются следующие условия:

* Деятельностный характер обучения, т.е. включение учащихся в реализацию какой-либо деятельности – исследование, проектирование, руководство,

* Ориентация учебного процесса на развитие самостоятельности и ответственности ученика за результаты своей деятельности,

* Создание условий для приобретения опыта постановки и достижения цели,

* Четкость и понятность всем сторонам учебного процесса правил аттестации,

* Организация продуктивной групповой работы,

* Демонстрация учителем своего собственного компетентного поведения

Таким образом, ключевыми компетенциями можно назвать такие, которыми должен обладать каждый член общества и которые можно было бы применять в самых различных ситуациях.

Внедрение компетентностно-ориентированного подхода в практику образования требует поиска особых организационных форм, адекватных для формирования ключевых компетентностей. Встраивание в методическую систему личностно-ориентированных методов обучения, индивидуализация, дифференциация, применение проектно-исследовательских методов способствует развитию ключевых компетентностей.

Для решения обозначенной проблемы мы предлагаем применять в обучении русскому языку в старших классах метод проектов.

Метод проектов – это современная педагогическая технология, формирующая компетентности в решении проблем, направленная на освоение учащимися способов деятельности, составляющих коммуникативную и информационную ключевые образовательные компетенции, формирование которых обязан обеспечить современный учитель.

Метод проектов является уникальной возможностью для его участников не только реализовать свои потенциальные возможности, но также вовлечься в поисковую, творческую, самостоятельную деятельность по решению определенной проблемы, привлекая для этой цели знания из разных областей, и достичь практического результата этой деятельности, то есть стать более компетентным в тех или иных вопросах. Использование метода проектов позволяет сформировать у школьников умение ориентироваться в огромном море информации, акцентируя внимание на главном, брать ответственность на себя и принимать решения, уметь прогнозировать результаты и возможные последствия разных вариантов решения, что является необходимым условием успешной жизни в современном обществе.

Так, для обобщения темы «Главные и второстепенные члены предложения» ученикам был предложен проект «Седой Урал», в котором, на наш взгляд, можно было удачно реализовать возможности регионального компонента.

Вид проекта: учебный (организованная форма работы, ориентированная на изучение законченной учебного раздела, реализуется в ходе совместной учебно-познавательной, исследовательской, игровой деятельности учащихся).

Классификация проекта:

По составу участников: коллективный.

По содержанию: интегративный (выполняются во внеурочное время под руководством учителя).

По характеру контактов (территории распространения): региональный.

По характеру преобладающей деятельности: поисковый творческий.

По типу учебных проектов: экскурсионный проект (целесообразное изучение проблем, связанных с общественной жизнью).

По продолжительности: краткосрочный.

Виды презентации проекта: защита во время урока; натуральные объекты; их фотографии; демонстрация видеофильма; инсценировка; спектакль; экскурсия; путешествие; альбом; компьютерная газета.

В ходе работы мы прошли три главнейшие стадии. На первой выдвинули исходно-плодотворную гипотетическую идею, содержательное ядро, зародыш смысла, способный к дальнейшему росту и развитию – роль Урала в жизни края.

На средней стадии из первоначально туманной и недифференцированной идеи стал вырисовываться постепенно усложняющийся проектный образ, возникла некая морфология - детальная картина, многоплановая панорама, ясно представимые сцены желаемого будущего. Предметом такого опережающего образного представления стали – Урал в произведениях поэтов и писателей, Урал-кормилица народа, география Урала, система отношений народов, населяющих древнюю реку, будущее Урала.

Завершающей фазой проектирования стала защита проекта.

В процессе работы мы придерживались следующих принципов:

1) старались увлечь учащихся проблемой и процессом ее глубокого исследования, стимулировать творческое мышление при помощи продуманных вопросов;

2) проявлять терпимость к ошибкам учеников, допускаемым ими в попытках найти собственное решение; предлагать свою помощь или адресовать к нужным источникам информации только в тех случаях, когда учащийся начинает чувствовать безнадежность своего поиска;

3) организовывать мероприятия для проведения исследований, встреч для сбора необходимых данных;

4) предоставлять возможность для регулярных отчетов рабочих групп и обмена мнениями в ходе классных обсуждений; поощрять критическое отношение к исследовательским процедурам, предложения по улучшению работы и выдвижение новых направлений исследования;

5) заканчивать обсуждения в классе, исследования и работу по внедрению решений в практику до появления признаков потери интереса к проблеме;

6) при сохранении мотивации разрешать отдельным учащимся продолжать работать над проблемой на добровольных началах, пока другие учащиеся изыскивают пути подхода к новой проблеме.

Работа по проектной технологии показала нам, что при всем многообразии форм организации учебной деятельности, которые можно использовать при развитии ключевых компетентностей,

преимущественными могут считаться те, что ориентированы на самостоятельность ученика, где явно может быть представлен «продукт» работы, который может быть оценен как учителем, так и аудиторией.

Преимущественными формами проявления самостоятельности ученика в учебной деятельности разработчики компетентностного обучения считают следующие формы: анализ текста и обобщение информации, обсуждение, создание текста, выступление (презентация).

Как показал опыт работы, все эти формы работы присутствуют в работе над проектом «Седой Урал».

Таким образом, в процессе работы мы пришли к выводу, что использование метода проектов позволяет не только формировать максимальный набор компетентностей учащихся и создать «естественную среду» (т.е. условия деятельности, максимально приближенные к реальным) для их формирования, но и обеспечить: освоение новых способов деятельности на интегрированном содержании; появление опыта соорганизации ресурсов для достижения цели; выведение образования за пределы образовательного учреждения (использование образовательного потенциала «необразовательных» ресурсов).

Список использованных источников

1) Зимняя И.А. Ключевые компетенции – новая парадигма результата образования // Высшее образование сегодня. - 2003. - № 5.

2) Хуторский А.В. Ключевые компетенции: технология конструирования //Народное образование. - 2003. - № 5.

3) Завалишина Д.Н. Психологическая структура деятельности //Развитие и диагностика способностей. - М., 1991.

* * *

Мақалада жоғары сыныптарда орыс тілін оқытуда «Қария Жайық» атты жобаны қолдану негізінде біліктілік тұрғысынан жүзеге асыру жолдары көрсетілген.

* * *

The article is about the ways of realization of competent approach in learning Russian language in senior classes on base of the using the project «Grey Ural».

ӘОЖ 536.7:621.37:81’276.6

А.А. Ахметова
аға оқытушы,
С. Сейфуллин атындағы Қазақ агротехникалық университеті, Астана қ.

ЭНЕРГЕТИКА ЖӘНЕ РАДИОТЕХНИКА САЛАСЫНА ҚАТЫСТЫ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ТЕРМИНДЕР ТУРАЛЫ

Тілдің сөздік құрамының толығып, кемелденуі бір ғана өзінің ішкі мүмкіншіліктері арқылы болып қоймайды. Кез келген тіл өзге тілдерден ауысып келген сөздер арқылы да өзінің сөздік құрамын байытып, жетілдіріп отырады. Яғни, тілдің терминологиялық лексикасының түзілуіне негіз болатын екі көзі бар: оның бірі – ұлттың өз тілі де, екіншісі- өзге халықтардың тілдері.

Қазақ халқының ұзақ даму тарихына көз жіберетін болсақ, көптеген елдермен тығыз байланыста болып, әр кезеңде түрлі қарым-қатынастар жасағандығын көреміз. Басқа елдермен үздіксіз қарым-қатынас жасаудан, ұзақ байланыстан кейін қазақ тілінің сөздік құрамында қыруар шетел сөздері пайда болған. Сондықтан, қазақ тілінің сөздік құрамына әр түрлі жолдармен, әр түрлі кезеңдерде бірқатар сөздер тобы еніп отырған.

Халықаралық терминдердің терминологияда кеңінен қолданылуы бір-бірімен тығыз байланысты лингвистикалық және экстралингвистикалық факторларға негізделген. Осы факторлардың әсерінен қазақ тілінің шығармашылық мүмкіндігі пайдаланылмай, оның ғылым мен техника саласындағы қызметіне нұқсан келді.

Лингвистикалық факторлардан төмендегілерді атап өтеміз: ана тіліндегі сөздер мағыналық жағынан көп қырлы болуы; интернационал сөздердің мағынасының нақтылығы мен тұрақтылығына ие болуы; интернационалдық сөздер термин мағынасын түсінуді жеңілдетуі; халықаралық сөздер терминнің нақтылық пен қысқалық талабына сәйкес келуі; сөз тудыру қабілетінің айқынырақ көрінуі, ана тіліндегі бөліктерімен оңай бірігуі.

Интернационал сөздердің таралуына экстралингвистикалық факторлардан келесі жағдайлар әсер етеді: ғылым мен техниканың қарқынды дамуынан және халықаралық байланыстардың артуынан терминдердің жасалуы; шетел басылымдарында ақпарат қажеттілігінің артуы; мамандардың шет тілін білуі интернационалды сөз тудырушы элементтерді түсінуге жеңілдік беруі.

Лексика - тіл білімінің басқа салаларына қарағанда сыртқы әсерді

тез қабылдайды. Қоғамда болып жатқан өзгерістердің бәрі дерлік лексикадан орын алып отырады. Терминология - лексиканың бір бөлігі, ол қалғанынан тезірек дамиды және де онда ғылыми және техникалық терминдер үлкен орын алады. Соңғы жылдары ғылым мен техниканың дамуы, ақпараттар ағынының өсуі тілімізді жаңа терминдер мен атаулармен толықтырды.

Тілдер арасындағы өзара сөз, термин алмасу үдерісі болып тұратын құбылыс. Сондықтан да көптеген тілдердің терминологиясында халықаралық терминдер кездесетіні осыны растайды. Халықаралық терминдер дегеніміз – тек бірнеше тілдерде сол тілдердің фоно - морфологиялық заңдылықтарына сәйкес түрлі деңгейде өзгеріске ұшырау арқылы қолданылып жүрген терминдер тобы [1, 95].

Кейінгі жылдары халықаралақ терминдердің қазақ тіліндегі қолданысы туралы кеңінен айтылып жүр. Жалпы шет тілдерінен қабылданған терминдер туралы көзқарастар терминология дамуының әр кезеңінде әр түрлі болғандығы байқалады. Оны терминология дамуының әр кезеңінде осы терминдердің қалай аталғандығынан да көруге болады. Жиырмасыншы жылдың бас кезіндегі қазақ зиялылары өзге тілден қабылданған сөздерді «жат сөздер», «кірме сөздер», «бұратана сөздер», «бөгде сөздер», «қотыр сөздер», «бұралқы сөздер» деп атап, бұл сөздердің тілімізге көптеп кіруін тілімізді шұбарлау ретінде қабылдады. А.Байтұрсынұлы, Н.Төреқұлұлы, Х.Досмұхамедұлы сияқты ұлт зиялыларының өзге тілден енген термин сөздерді «жат сөздер» деп атауынан кірме сөздерге берген бағасын көруге болады. Мұндай атаулардың қатарына терминдік ұғымы тұрақталмай жүрген «шет тіл сөздері», «ғылыми терминдер», арабизмдер, руссизмдер, техникалық терминдер, интертерминдер деген атауларды да қосуға болады. Ал 30-шы жылдардан бастап бұл атауларға «интернационалдық терминдер», «халықаралық терминдер» деген ат беріліп, олардың көптеген халықтардың тілдеріне ортақтығын, ғылым-білім саласындағы қарым-қатынасты жеңілдететіндігін баса айта бастады. Шет тілдерінен енген сөздерге мұндай түрліше атаулардың берілуі, ғалымдардың кірме сөздерге берген бағасын, көзқарасын көруге болады. Ғалым Ш. Құрманбайұлы «өзге тілден енген терминдердің мұндай атаулары тек атауыштық қана емес, сонымен бірге бағалауыштық қызмет те атқарып тұр. Бұл - әлеуметтік лингвистикалық, психолингвистикалық тұрғыдан қарастыруды, арнайы мән беруді қажет ететін тіл үшін маңызды мәселе» екенін атап көрсетеді [1,84-85].

Терминология бойынша өзекті мәселенің бірі олардың жасалу, қабылдану бағыттарына байланысты. Қазақ терминжасам тарихында өзге тілден термин қабылдауда А.Байтұрсынұлы ұстанған ғылыми ұстанымдары негіз болады. Олар:

1. Термин жасауда ең тиімді жол ретінде ұғымдар мен мағынаны дәлірек білдіретін қазақ сөздері көбірек тартылсын;

2. Егер қазақ тілінде мұндай сөздер табылмаған жағдайда туыс тілдерден сөз алу;

3. Жалпыға бірдей халықаралық терминдерді де қабылдауға болады. Алайда, мұндай термин қазақ тілінің табиғатына тән заңдылықтарды бойына сіңіріп, өзгере енуі тиіс. Ал қазақ тілінде оған сәл де болса сәйкес келетіндей үлгі табылса, оларды қатарластыра беріп, оқырманға таңдау мүмкіндігін қалдыру қажет. Шетел сөздерін өздік ету үшін олар тіліміздің дыбысталу ерекшелігін қабылдауы керек;

4. Қазақ сөздерінің табиғатына сәйкес келмейтін шет сөздер, біріншіден, олардың бойында біздің тілге жат дыбыстар керекті дыбыстармен ауыстырылады; екіншіден, олардың суффикстері қазақшасымен алмастырылады; үшіншіден, қосарлы дыбыстардың бірі алынып тасталады; төртіншіден, қазақ тіліне тән емес қосымшалар қазақша айтылу ыңғайына көшеді. Мысалы, Оренбург – Орынбор, Самара – Саиар, пуховой - бөкебай, покров - боқырау, Адмовский - Адамау т.т. [2, 422-423].

Қазақ терминологиясы дамуының тарихына көз жүгіртсек, өзге тілден терминдерді қабылдаған кезде, жат сөздерді жалпы халықтың айту мәнеріне сәйкестендіріп жазу немесе кірме сөздердің барлығын орыс тілінде қалай жазылса, сол қалпын бұзбай өзгеріссіз жазу жолдарын ұстанды. Бұл бағыттар ұзақ уақыт бойы сақталып келді. Дегенмен, қазіргі кезде кірме сөздерді орыс тіліндегі қалпында жазу дәстүрі қатаң сақталмай, өткен ғасыр басындағыдай өз тіліміздің дыбыстық жүйесіне икемдеп жазу үрдісі байқалып отыр. Мысалы, Мәскеу, зауыт, еуропа, жорнал сияқты көптеген сөздерінің жазылуы - соның көрінісі. Бұл жөнінде XX ғасырдың басында қазақ зиялылары басқа тілден сөздерді қабылдағанда, оны қазақ тілінің фоно-морфологиялық ерекшеліктеріне үйлестіріп алу керектігін атап көрсеткен болатын. Х. Досмұхамедұлының «жат сөздерді қолданғанда тіліміздің заңымен өзгертіп, тілімізге лайықтап алу керек. Жат сөздерді өзгертпей, бұлжытпай алатын жер дүниеде тілі жоқ деп айтса да болады» деген пікірі соған дәлел болады [3, 92].

Ғалым Б.Қалиұлы да шет тілінен енген сөздерді тілімізге сол күйінде қаптата беруге болмайтынына, дыбыстық жағынан тіліміздің заңдылығына сәйкес өзгеріске түскен қалпында алу керектігіне тоқталады. Біріншіден, терминдердің құрылымындағы әрбір дыбыстың қазақша дыбысталуы, яғни жат дыбыстардың әліпби құрамынан шығарылып тасталуы, екіншіден, сөз ішінде екі не одан да көп дауыссыз дыбыстардың қатар тұрмауы (дауысты дыбыстар да солай), үшіншіден, қазақша айтылған әлгі орысша сөздердің ішіндегі дыбыстардың сингармонизм заңы бойынша бір-бірімен үндесіп, үйлесіп келуі т.б. Мысалы, альбом, диффуз, обьект, станция, сюжет деген сияқты терминдерді тіліміздің дыбысталу заңдылығына сай өзгертіп алсақ, онда олар: әлбөм, дипұз, әбиекті, ыстанса, сүжет болып дыбысталады. Сонда

термин ішіндегі басқа тілден енген дыбыстар (в, е, ф, х, һ, ң, щ, ь. ъ, э, ю, я) түсіп қалады [4,7]. Ғалым 20-шы жылдары қазақ зиялыларының терминология туралы айтқан көзқарастарын басшылыққа алады.

Дегенмен осындай пікірлерге қарсы пікірлер де бар. Мәселен, Р.Сыздықова «Ана тілдің қасиетін білейік» деп аталатын мақаласында қазірдің өзінде кило – килә, станция - станса, (егер дұрыс қазақшаласақ, ыстанса болуы керек: қазақша сөз ешқашан екі дауыссыздан басталып жазылмайды), машина - мәшине деп жарыстырып жүргенімізде ешбір бірізділік жоқ. Егер килоны килә деп жазсақ, киноны кине, артисті әртіс деп жазсақ, актер, режиссер деген сөздерді неге сындырып жазбаймыз? Европаны Еуропа деп таңбаласақ, Вена, Варшава, Венгрия, Венеция деген сөздерді де у - мен жазуымыз керек еді ғой. Яғни, жүйелік болу қажет» дегенді айтады [5,7]. Терминологияда мұндай әр түрлі пікірлердің туындауының себебі - халықаралық деп аталатын терминдердің ұлт тілінде жазу тәртібінің қалыптаспауы.

Десек те кейінгі жылдары Мемлекеттік терминология комиссиясы орыс тіліндегі қалпында жазылып келген бес-алты терминді кәбіл (31.03.2004.), реліс (11.11.2004.) режім (25.12.2004.), төкір, сілесір (6.09.2005.) станса, тәбіл түрінде ресми бекітті.

Термин мәселесін зерттеуші ғалымдардың бірқатары «халықаралық» деп аталатын терминдер түрінің болуы дұрыс емес деп көрсетсе, басқа ғалымдар қандай да бір елдегі ұлттық тілдің ғылыми-терминологиясы болмаса және ол жасалып жатпаса, онда өзге тілге жүгінуге мәжбүр екендігін айтады.

Ғалым Ә.Қайдаров өз еңбегінде халықаралық терминдер туралы былай дейді: «Тіл - тілдердің арасында ортақ интернационализмдер болмаса немесе аз болса, ғылым дамымайды, ғылыми қарым-қатынас үзіледі» деп байбалам салудың бәрі бекер. Жер жүзіндегі терминдік ұғымдардың бәрін шет тіл сөздері арқылы емес, өз тілінің негізінде меңгеріп, ғылым мен техниканы дамытып отырған қытай мен жапон т.б. халықтарды біз жақсы білеміз. Демек, ортақ интернационализмдердің қажеттігі ең алдымен елдің саяси-әлеуметтік жағдайына, даму дәрежесіне, оларға деген сұраным мен қажеттілігіне, әр тілдің өз мүмкіндігіне байланысты екен [6, 22]. Сондықтан, халықаралық терминдерсіз ғылым дамымайды деудің негізі жоқ.

Ал Н.Ю.Юшманов: «Международные терминоэлементы играют важную роль в языке науки и техники и облегчают развитие научно-технических связей между странами. Применение международных термина элементов может быть вызвано или требованиями одномодельности терминов для понятий одного типа в какой-либо дисциплине или же тем, что по каким-либо причинам (чаще всего - фонетическими) точный и краткий термин из национальных терминоэлементов построить не удается. Из международных

терминоэлементов как правило довольно легко построить термин. Они хорошо сочетаются между собой и легко допускают дальнейшее терминопроизводство» деп халықаралық терминдердің маңыздылығына тоқталып өтеді [7, 4].

Біздің ойымызша, басқа тілден енген сөздердің термин құрамында қолданылуын сөзжасамның бір тәсілі ретінде қабылдау орынды. Мұндай қолданыстар қазақ тілінің басқа тілдермен байланысын көрсетеді. Бірақ орынды, орынсыз қолданылуын - ғылыми негізде жүйелеу міндет.

Халықаралық сөздердің ішінде, көбінесе грек, латын тілдерінің элементтері, кейде осы екеуінің қосындысынан жасалған сөздер жиі кездеседі. Өйткені терминолог ғалымдар дұрыс көрсетіп жүргеніндей, ондай терминдік элементтердің қазіргі ұлт тілдерінің ешқайсысына қатыссыздығы, бірнеше тілге ортақтығы, ұғымдар жүйесін бірізділікпен беруге бейімділігі сияқты артықшылықтарының бар екендігі рас. Латын тілінің сөздері терминдік элемент ретінде дайын күйінде пайдаланылып та жатады.

Мысалы, энергетика және радиотехника саласындағы халықаралық терминдер жасайтын ең өнімді терминбөлшектер ***электр(о) -, радио -, теле -, термо -, авто -, фото -, ультра -.***

Электр(о) - сөзінің грек тіліндегі мағынасы «жақұт» (янтарь). Электрбайланыс, электржабдық, электржетек, элетрқозғалтқыш, электрқозғаушы сөздері жасалған.

Радио сөзінің латын тіліндегі мағынасы - «сәулелену». Радиоарна, радиобағыттау, радиобайланыс, радиобақылау, радиобарлау, радиобөгеуілдер, радиобөлшек, радиожабдық, радиожаңғырық, радиожелі т.б. сөздер жасалған.

Теле сөзінің грек тіліндегі мағынасы - «алыс, алыстан». Телеөлшеу, телеорталық, телеөңдеу, телетаратқыш, телеөлшеуіш сөздері жасалған.

Термо сөзінің грек тіліндегі мағынасы - «жылу, ыстық». Термокедергі, терморетегіш, термотүрлендіргіш, термоэлектрлік, термоэлектрондық сөздері жасалған.

Авто - грек тіліндегі мағынасы «өз, өзі». Автореттелу, автореттеуіш, автотербелістер, автофазалау сөздері жасалған.

Фото - грек тіліндегі мағынасы «жарық». Фотокедергі, фотоәсер, фотоиондау, фотоөткізгіштік сөздері жасалған.

Ультра – латын тіліндегі мағынасы «тіке, арқылы». Ультракүлгін, ультрадыбыс, ультрақысқа сөздері жасалған.

Бұл терминбөлшектер жөнінде Л.А.Капанадзе мынадай пікір айтады: «Такие корневые морфемы, как радио- , фото-, глав-, проф-, авиа-, мото-, хлебо-, анти-, микро-, и.т.д., выйдя за пределы специальных терминологий, получили неограниченную возможность сочетаться со словами общего языка, дали ему, таким образом, структурную модель образования знака» [8, 97-100]. Аталған сөз бөлшектері бір тілден екінші тілге көшіп, ана тіліндегі сөздермен тіркеседі.

Тілімізге халықаралық терминдер орыс тілі арқылы да енді. Орыс тілі түркі тілінің дамуына ықпал жасаса, керісінше, түркі тілінің де орыс тіліне тигізген әсері аз болған жоқ. Орыс тілінің сөздік қорына еніп, қалыптасқан он мыңнан астам түркі сөздері – түркизмдер осының айғағы. Мысалы, қазақ тіліндегі бұр – бұра - бұрғы - бұрыл т.б. сөздері «бұр» етістік түбірін гомогенді деп танысақ, оның орыс тіліндегі бурить, бурени, бурав сияқты сөздерінің құрамындағы ортақ «бур» деген морфемамен мағына, тұлға жағынан жақын екендігін жоққа шығара алмаймыз [9, 23]. Мәселен, Е.Н.Шипова 1976 жылы жарық көрген «Словарь тюркизмов в русском языке» деп аталатын сөздігінде бір ғана орыс тілінде мыңдай түрік сөзі қолданылып жүргенін көрсетеді. Кейіннен тарихи жағдайларға байланысты біздің тіліміздің ықпалы да әлсіреді. Соңғы 70 жылдың көлемінде термин шығармашылығын дамытудан гөрі дайын терминдерді қабылдауға әбден дағдыландық. Одақ халықтары тілдерін орыс тілі негізінде туыстастыру, жақындастыру бағытын жарты ғасырдай ұстандық, ал туыстас түркі халықтарының өз арасында сөз алмасу, терминжасам тәжірибесін бөлісу ісі назардан тыс қалды. Нәтижесінде халықаралық сипаты басым, орыс терминологиясымен ортақ терминдер қоры, мол терминологиялық жүйе қалыптасты. Бұл жағдай энергетика және радиотехника саласынан ерекше байқалады.

Қорыта айтсақ, тілдер арасында сөз алмасу қашан да болған, бола да береді. Өзге тілдерден сөз қабылдау, сөз алмасу, термин алмасу үдерісіне тосқауыл қою мүмкін емес. Шет тілдері терминқор қалыптастырудың сыртқы көзі ретінде орнымен пайдаланылуы қажет. Ал ұлт тіліндегі термин жасау шығармашылығын шектеп, өзге тілдерден терминді шеттен тыс қабылдауға жол беруге де болмайды.

Пайдаланған әдебиеттер тізімі

1. Құрманбайұлы Ш. Терминқор қалыптастыру көздері мен терминжасам тәсілдері. - Алматы, 2005.
2. Байтұрсынұлы А. Тіл тағылымы. - Алматы, 1992.
3. Досмұхамедұлы Х. Қазақ-қырғыз тіліндегі сингармонизм заңы//Аламан.- А., 1991.
4. Қалиұлы Б. Шет тілі терминдерін қалай қабылдап жүрміз//Ана тілі, 1992. - № 20.
5. Сыздықова Р. Ана тілдің қасиетін білейік // Қазақ әдебиеті, 1996. – № 107.
6. Қайдаров Ә.Т. Қазақ терминологиясына жаңаша көзқарас. - Алматы, 1993.)
7. Юшманов Н.Ю. Элементы международной терминологии. – М., 1968.
8. Капанадзе Л.А. Взаимодействие терминологической и общеупотребительной лексики//Развитие лексики современного русского языка. - М., 1965.
9. Қазақ тілі тарихи лекикологиясының мәселелері. - Алматы, 1988.

* * *

В статье рассматриваются проблемы использования, образования и принятия международных терминов в казахском языке.

В статье дается анализ наиболее продуктивных терминэлементов, способствующих образованию терминов сферы энергетики и радиотехники.

* * *

The problems of using, forming and adopting of international terms in Kazakh are considered in the given article. The analysis of the most productive termelements promoting the formation of terms in the field of powerengineering and radiotechnics is given here.

ӘОЖ 82, 373.43

Б.С. Қарағұлова
ф. ғ. к., доцент,
Ақтөбе мемлекеттік педагогикалық институты

ҚАЗІРГІ ЛИНГВИСТИКАДАҒЫ НЕОЛОГИЗМДЕРДІҢ ЗЕРТТЕЛУ ЖАЙЫ

Қазіргі кезеңдегі саяси және экономикалық қайта құрулар сипаты тілге де өз өрнегін салуда. Әсіресе, бұл тілдің лексикалық және сөзжасамдық жүйесінен көрінеді.

Жаңа сөздердің тілде пайда болуы мен қолданылуы лингвистерді бұрыннан-ақ толғандырған. Бірақ оның өзектілігі бүгінгі таңда айқынырақ сарапануда. Көптеген зерттеушілердің айтуынша, бүгінгі бұқаралық ақпарат құралдарында «неологиялық жарылыс» (неологический взрыв) орын алуда. Жаңа құрылымдар тілдің барлық қабатында да пайда болып, қолданылып жататындықтан неологизмге тек сөздер ғана жатпайды, барлық жаңа тілдік бірліктер құрылымы да, мағынасы да қоса алынады.

Неологизм термині жаңадан пайда болмаса да, оның тілдік табиғатына қатысты қалыптасқан қолданыстағы теориялар бар. Т.В.Поповаға [1] сүйене отырып біз оларға төменде нақтырақ тоқталамыз.

1.Стилистикалық теория

Неологизмдердің стилистикалық тееориясына сай, неологизмдерге стилистикалық тұрғыдан маркерленген сөздер жатқызылады. Сөздер мен фразеологизмдерді қолданғанда, олардың мағынасындағы жаңаша реңк пен оқырманға жаңашылдығымен күшті әсер ететін тілдік бірліктер неологизм деп танылады. Неологизмдерге берілген дәл осындай анықтама «Үлкен совет энциклопедиясында» (3-ші басылымында), «Жаңа энциклопедиялық сөздікте» (2000 жылғы), «Шетел жаңа сөздері мен айтылымдары сөздігінде» (2001 жылғы) және батыс тілші ғалымдарының зерттеулерінде ұшырысады. А.Г.Лыковтың анықтамасында неологизм былайша сипатталады: «Генетическим стерженем и принципиальной основой понятия неологизма является качество новизны слова» [2, 99]. А.В.Калининнің [3] жұмысында неологизмнің жаңашылдығын оның жаңа сипатта қабылдануымен тікелей байланысты деп, қабылдануын алдыңғы орынға шығарады. Ал Е.В.Сеньконың зерттеуінде неологизмнің басты өлшемі сапасында хронологиялық сипат алынады, оның ойын өз сөзімен келтірсек: «...общим для всех инноваций, в том числе неологизмов как их видового

понятия, является «своеобразная маркированность временем, которая влечет за собой известную необычность, свежесть на фоне привычных языковых форм, малоизвестность (или неизвестность) в широком употреблении»» [4, 22].

Тілде пайда болған жаңа бірліктің жаңалығы тіл тұтынушыларына психологиялық тұрғыдан әсер ететіндігімен, соны сипатта қабылданатындығымен анықталады. Дегенмен бұл, біздіңше неологизмнің ең басты өлшемі болуға үнемі жауап бере алмайды. Оның себептері мынадай:

1) көптеген зерттеушілердің пікірінше, жаңа деген түсініктің өзі нақтыланбаған, дәлдеуді қажет етеді;

2) қандай да бір тілдік бірлікті қабылдаушы тарапынан жаңа деп түсіну тым субъективті, өйткені бір қабылдаушы үшін жаңа болып табылатын тіл бірлігі, екінші бір қабылдаушы үшін бұрыннан таныс болып шығуы әбден мүмкін;

Дегенмен, зерттеушілердің барлығы дерлік тілдік бірлікті қабылдаудағы жаңашылдықтың болуын негізгі тірек белгі деп түсінеді де, бірақ оның объективті болуын анықтаудың түрлі тәсілдерін ұсынады. Енді соларға тоқталайық:

О.А.Габинская *жаңашылдықтың жеке даралық сипатын оның ұжымдық сипатта қабылдануымен анықтау керек* [5, 16] десе, А.Г.Лыков *жаңашылдық сипат көпшіліктің мойындауымен анықталуы қажет* [2, 100] дейді, В.Г.Гак бұл жөніндегі өз пікірінде *сөздің жаңашылдығын әркім әртүрлі түсінетіндігі себепті оның дұрыстығын анықтауда әрқилы адамдардың тілдік сезімдеріне сүйену керектігін* [6, 41] атап көрсетеді.

Бұл бағытта жүргізілген психолингвистикалық тәжірибелер жаңашылдықтың орташа коэффициентін анықтау жолдарын көрсетті, осы арқылы әр тілдік бірліктің жаңашылдығы объективті анықтала алады. Бірақ бұған сай туындайтын қиындықтар да бар, атап айтсақ, әр жаңа тілдік бірліктің, мысалы, неолексеманың жаңашылдығын анықтауда қаншама тіл тұтынушысының оны жаңа деп түсінетіндігін анықтап, орташа есебін шығарып отыру үнемі мүмкін емес. Дегенмен, бұл тәсіл қолданылып келеді.

Неологизмнің негізінде жатқан жаңа білімнің ықтималдылығы туралы идея да тіл білімінде өмір сүруде. Ол И.С.Торопцевтың [7] ономасиологиялық теориясына қатысты. И.С.Торопцевтың пікірінше, *жаңа мән деп бұрын-соңды тілдік формаға түспеген мәнді санау керек.*

Тілдік бірліктердің жаңашылдық түрі мен деңгейіне сай неологизмдерді 3 топқа бөледі:

а) мағынасы жағынан жалпыға да, жекеге де жаңа болып табылатын сөздер; олар тілде бар, бірақ жаңа болып жаңадан құрастырылатын сөздер;

ә) мағынасы жағынан көпшілік үшін жаңа болып табылғанымен, жекелеген жандар үшін бұрыннан таныс сөздер: жаргондар, арголар, сленгтер, қарабайыр сөздер, бұл қатарға сонымен бірге жеке дара авторлық қолданыстағы сөздер де жатқызылады;

б) мағынасы көпшілікке бұрыннан таныс болғанымен, жеке дара адамдарға жаңа болып табылатын сөздер.

Сөздің жаңашылдығын анықтауда тілдік құзыреттілігі жоғары тіл тұтынушыларының ғана пікірлерін, атап айтқанда, лингвистердің, филологтардың, жазушылар мен журналистердің, сол сияқты сөзбен жұмыс жасаушылардың пікірлерін есепке алуды ұсынады. Бірақ бұл пікірге қарама-қарсы пікір айтушылар бар. Олардың ойынша, лингвистер тілдің нәзік иірімдерін сезгенімен, олар қандай да бір лингвистикалық теорияға тәуелді, сондықтан да тілдік бірліктің неологиялық дәрежесін анықтауда түрлі жастағылар мен түрлі әлеуметтік және кәсіби топқа жататындардың пікірлерін есепке алу керек.

3) сөздің жаңашылдығын сезінудің лингвистикалық сипатына қарағанда психолингвистикалық сипаты басым, өйткені ол ең алдымен, тіл тұтынушысының сөзді қалай қабылдайтынымен, оның тілдік қабілетімен, тілдік құзыреттілігімен тікелей байланысты. Сондықтан неологизмге берілетін лингвистикалық анықтама мен психолингвистикалық анықтама ажыратылады;

4) неологизмдердің жаңашылдық сипаты мен субъективтілігі олардың лексикографиялығын әлсіретеді;

5) жаңашылдық тіл бірлігінің тіл тұтынушыларына таныстығы мен бейтаныстығы, қолданылу сипаты, нақты айтқанда, актив не пассив қолданылуы арқылы айқындалады. Сондықтан да кейбір психолингвистикалық тәжірибелерде неологизмдер санатына жаңа пайда болған не түсініксіз сөздерді ғана қоспайды, ескірген сөздерді де – архаизмдер мен историзмдерді де жатқызады. Ескірген сөздер соңғы кезеңде тілге қайта оралып, қолданылу белсенділігі артып отыратыны анықталды. Мысалы, 1917 жылғы төңкеріс кезінде қолданылып, кейін ескірген дума, гимназия, лицей, полиция т.б. сөздер XX ғасырдың соңында мағынасындағы ішінара өзгерістерімен тілге қайта оралып, неологизмге айналды;

6) тіл бірлігінің жаңашылдық сипатының өте жылдам жойылып отыратынын да есте ұстау керек, жаңа тіл бірлігі тіл тұтынушыларының қолданысына бірден еніп кетсе, ол жаңашылдығынан да тез ажырайды. Кейде керісінше, жаңа сөздің жаңа екендігі мүлдем сезілмей де қалады. Оларға тілде бар моделмен сәтті жасалған бірліктер жатады.

2.Психолингвистикалық теория

Бұл теория Тверь университеті ғалымдарының зерттеу еңбектерінде, негізінен, С.И.Тогаеваның жұмысында [8] толық ашылған. Оның анықтауынша, неологизм дегеніміз - *тіл тұтынушысының тілдік*

тәжірибесінде бұрын қолданылмаған тілдік бірлік. Осылайша, психолингвистикалық зерттеулерде неологизмге *субъективтік сипат* таңылады. Сондықтан да архаизмдер мен историзмдер, бір сөзбен айтқанда, көнерген сөздер тіл тұтынушыларының тілдік тәжірибесінде бұрын қолданылмағандықтан неологизм болып саналады. С.И.Тогаева жүргізген эксперимент нәтижелері осыны негіздеп отыр. Ол 1998 жылы XIX ғасырдың ортасындағы көркем әдебиет материалдары лексикасын пайдалана отырып зерттеу жүргізген, нәтижесінде тіл тұтынушыларының ескірген сөздерді неологизм сапасында қабылдайтындарын анықтаған. Мұндай тәжірибе кейін Н.Костюшинаның зерттеуінде кездескен.

3.Лексикографиялық теория

Бұл теория бойынша *неологизм дегеніміз - сөздіктерде кездеспейтін, қазіргі сөздіктерге енбеген сөздер*. Аталған теория батыстық неологияда кеңінен тараған. К.Барнхат құрастырған ағылшын неологизмдер сөздігі осы тұжырымды негізге алған. Оны француз лексикографтары да құптайды. Бірақ француздар бұл анықтамаға өздерінің тарапынан толықтыру енгізіп, өзгерткен. Олан неологизмдер сөздігіне семантикалық неологизмдерді, яғни, *мағынасы өзгерген ескірген сөздерді* қосады. Бұл теорияның кемшілік жақтары бар. Нақты атасақ:

Біріншіден, егер неологизмді сөздіктерге ену не енбеуіне қарап ажыратар болсақ, бұл теория тек жазуы бар тілге ғана тән болып есептеледі, ал тек ауызша формада өмір сүретін тілдерде неологизм мүлде болмайды деп түсіну керек болады.

Екіншіден, сөздерді сөздікке түзу жұмысы елдегі лексикографиялық жұмыстың жолға қойылуына байланысты. Яғни, нақты тілді сипаттайтын қанша сөздік шығарылды және ол қандай типтегі сөздіктер деген мәселеге қатысты. Егер лексикографиялық жұмысы кеш қолға алынған тіл болса, онда ол тілдегі сөздердің бәрі неологизм болуы керек болар еді. Сондай-ақ тілде бұрыннан бар сөздер лексикографтардың ескермеуінен не материалды жинақтау ұстанымына сәйкеспегендіктен сөздікке енбеуі де ықтимал. Сондықтан да сөздің сөздікте болуы не болмауы неологизмдерді анықтаудың бір әдісі болғанымен, негізгісі бола алмайды.

4.Денотаттық теория

Неологизмдерге қатысты кең таралған теорияның бірі - денотаттық теория. Ол О.С.Ахмановаың «Лингвистикалық терминдер сөздігінде», 1979 жылы жарық көрген «Орыс тілі» энциклопедиясында, В.А.Козырова мен В.Д.Черняк 2004 жылы құрастырған «Орыс лексикографиясы» оқу құралдарында т.б. зерттеулерде негізделген. Бұл теорияға сай *неологизм - бұл жаңа құбылысты (денотат, реалии) немесе жаңа түсінікті таңбалаушы сөз. Соған сай неологизмдер сөздігі де - жаңа*

құбылыстарды не жаңа түсініктерді таңбалау үшін пайда болған сөздер мен айтылымдарды сипаттайтын сөздік типі [9, 69] деп анықталып жүр.

Бұл теорияның кемшіліктері мынада: неологизмнің пайда болуында тілдің ішкі себептері (тіл тұтынушысының экспрессивтілікке, мәнерлілікке, атау берудегі қысқалыққа, ұқсас үлгілермен жасауға ұмтылуы т.б.) есепке алынбайды. Сонымен бірге неологизмдер жаңа құбылыстар мен түсініктерге қатысты түрлі көзқарастарды бейнелейді.

Неологизмдердің көп бөлігі шын мәнінде жаңа құбылыстар мен реалиилерді таңбалайды. Мысалы, *демеуші, демеушілік, рашнгейт, жаңа қазақ* т.б.

Сонымен бірге, бірқатар неологизмдер бұрыннан бар, көпшілікке таныс реалиилерді таңбалайды. Мысалы, *консенсус (синонимі-келісім), презентация, спикер* т.б.

XX ғасырдың 90-шы жылдарындағы кейбір неологизмдер болжамдық реалиилерді таңбалайды: *аура, биоөріс, телекинез, чакры, экстрасеанс, биоэнерготерапевт* т.б.

Қорыта айтқанда, бұл теория бойынша неологизмдер тек жаңа құбылыстарды, түсініктерді ғана бейнелеп қоймайды, негізінен, жаңа лексиканы негізгі зерттеу нысанына айналдырады.

5.Құрылымдық теория

Құрылымдық теорияны жақтаушылар тек абсолютты құрылымы мен формальдық жағынан жаңа сипатқа ие сөздер ғана неологизмге жатады деп санайды. Бұл кезде жаңа тілдік бірлік дыбыстық жағынан жымдасып, мүшеленбейтін, уәжсіз сипатта біртұтас қабылданатын болады. Мұндай сапаға мынадай сөздер ие: *неон, лилипут, бокр, гуолла, фелибр*. Сондай-ақ мынадай жаңа жасалым типі жатқызылады: *кодак, лавсан*. Н.З.Котелова [10,19] бұл теорияны қолдай отырып, ондай сөздердің не кірме сипатта болатынын, не қысқарған сөз, не еліктеу сөздер болатындығын көрсетеді.

Бұл теорияны қолдаушылар неологизмдер қатарына туынды жаңа лексиканы қоспайды, олардың түсіндіруінше, ол сөздер тіл тұтынушыларына түсінікті бұрыннан бар морфема негізінде жасалған, сондықтан ол кез келген уақытта жасала беруі мүмкін.

Құрылымдық теорияның мынадай тұстары зерттеушілер тарапынан сынға ұшырауда. Атап айтқанда:

біріншіден, жоғарыдағы неологизмдер жасанды жолмен жасалған, ондай қолданыстар тіл тұтынушыларының күнделікті қолданысында пайда болмаған,

екіншіден, мұндай қолданыстарды жазушылар оның ішінде, фантастикалық шығарма кейіпкерлерін туғызушылар ойдан шығарған. Мысалы, дрион – космостық кеме, *гуолла* – жерден тыс өркениет ауыруы т.б.

Үшіншіден, жасанды лексика тудыру проблемасымен айналысушылар жасап шығарады. Соңғы уақытта ондай неологизмдер уәжделіп жүр. Мысалы, *Музобоз (музыкалық обоз), Виношоукур (Винокур +шоу)* т.с.с.

Төртіншіден, тіл жүйесінде жоқ үлгімен жасалған сөздің болуы өте сирек, жаңа сөздер қалайда тілде бар үлгіге сүйеніледі. Сондықтан да құрылымдық теорияны жақтаушылардан гөрі терістеушілер қатары басым.

6.Нақты-тарихи теория

Н.З.Котолеваның пікірінше, неологизмдерге тән «жаңа», «жаңашылдықты» ажыратуда басты өлшем – уақыт пен тілдік кеңістік [10, 12]. Бұл ой неологизм түсінігінің тарихилығымен, қатыстылығымен де уәжделе түседі. Сондықтан да аталған ғалым неологизмдерді *нақтылаушы белгілерді* ұсынады.

Бірінші және негізгі нақтылаушы белгі - неологизмнің «уақыт» белгісі. Неологизмге тілдің белгілі бір кезеңінде пайда болған сөздер жатқызылады, ол сөз сол кезеңге дейінгі уақытта болмаған болуы керек. Сондықтан, кез келген дәуірге тән сөздерді топтастырып шығуға болады.

Екінші нақтылаушы белгі - «тілдік кеңістік» өлшемі. Тілдік кеңістік жаңа сөздің тілдің түрлі стилі мен жанрында қолданылуы. Сондықтан да сөз жаңалығының мынадай көрсеткіштері ұсынылады:

1) тілдердің көбі үшін жаңа;

2) нақты ұлттық тіл үшін жаңа;

3) әдеби тіл үшін жаңа;

4) нақты тілдің ішкі жүйесіне қатысты (терминжүйесі, жаргон, диалект, т.б.) жаңа;

5) тіл үшін жаңа немесе ауызекі сөйлеуде жаңа.

Уақыттық және әлеуметтік-тілдік кеңістік белгісі тек лингвистикада ғана емес, психолингвистикада да қолданылады. Бірақ лингвистикада уақыт ұжымдық білімнің хронологиялық тіркелу жолы болып саналса, психолингвистикада танушы субъектінің әлемді түйсінуі сапасында түсініледі, оның үстіне «болмысты түйсіну» номинация бірлігі (адам үшін ол әр уақытта тұлғаның жеке лексиконы) ретінде мәтінде сөз түзу факторынан гөрі адамның когнитивтік және сөзбен ойлау әрекетінің тәжірибесі болып табылады.

Кеңістік түсінігі лингвистика мен психолингвистикада жақын түсініледі: лингвистикада кеңістік тілдік идиолектің барлығының жиынтығы, сонымен бірге тіл жүйесіндегі сөздің және сөйлеудегі мәтіннің орны, ал психолингвистикада кеңістік бұл «тіл тұтынушысының әлеуметтік тұрғыдан шарттастықтағы идиолектілерінің жиынтығы».

Н.З.Котелова атаған үшінші нақтылаушы белгі — тілдік бірліктің жаңашыл типі. Ол неологизм типін анықтауда ерекше маңызды: сөз бен фразеологизм жаңа мағынаға ие болуы мүмкін (семантикалық

неологизм), жаңа форма болуы мүмкін (оның синонимі бұрыннан бар), мағынасы да, формасы да жаңа болады (неологизмнің нақ өзі). Осылайша неологизмдерді сөз ретінде, нақты тілдегі сөздер мен идиомалардың мағыналары ретінде, тілде бұрын болмаған бірлік ретінде тануға болады.

Жоғарыдағы нақтылаушы белгілердің көмегімен неологизмдерді объективті түрде жіктеуге болады. Мысалы, экибана XX ғасырдың 70-ші жылдары кей тілдерде неологизм болып саналса, жапон тілі үшін неологизм болып саналған жоқ, сол тәрізді жалғыздық сөзі термин ретінде социологияда неологизм болып саналғанымен, қалыпты нормада әдеби тіл үшін ол неологизм емес.

Сондықтан, неологизм дегеніміз аталған теорияға сай мынадай толық анықтамаға ие болады: «тілде жаңадан пайда болған сөз: ол өзге тілден енген кірме сөз түрінде де, тілде бұрыннан бар, бірақ әдеби нормаға жатпайтын шектеулі лексикада жүрген немесе белсенді қолданыстан ығысып көнерген сөздің белсенді қолданысқа қайтып оралуы, тілде дайын үлгімен жасалған, жазбаша тіркелген жаңа сөз ретінде бола алады». Қазақ тіл білімінде неологизм мәселесі теориялық тұрғыдан толық зерттелмеген мәселелер қатарында. Бұны қазақ тіл білімінде неологизм мәселесінің тек лексикология саласында лексикалық неологизм және семантикалық неологизмдер деп екіге ғана бөліп қарастырылатыны дәлелдейді. Ал қазіргі ғылым мен техника қарқынды дамып жатқан кезең неологизм мәселесін жан-жақты зерттеуді қажет етеді деп ойлаймыз.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Попова Т.В. Русская неология и неография. – ГОУ ВПО УГТУ-УПИ -2005
2. Лыков А.Г. Современная русская лексикология. - М, 1976
3. Калинин А.В. Лексика русского языка. - М, 1966
4. Сенько Е.В. Инновации в современном русском языке. – Владикавказ, 1994
5. Габинская О.А. О понятии новизны лексической единицы в ономасиологическом исследовании // Закономерности словопроизведственного процесса в ономасиологическом аспекте. ? Курск, 1980.
6. Гак В.Г. О современной французской неологии // Новые слова и словари новых слов. ? Л., 1978.
7. Торопцев И.С. Словопроизводственная модель. ? Воронеж, 1980
8. Тогаева С.И. Новое слово: подходы и проблемы // Психолингвистические проблемы функционирования слова в лексиконе человека: кол. монография/ Под. общ. ред. А.А.Залевской. – Тверь, 1999.
9. Козырев В.А., Черняк В.Д. Русская лексикография. ? М., 2004.
10. Котолева Н.З. Первый опыт лексикографического описания русских неологизмов // Новые слова и словари новых слов. – Л., 1978.

* * *

В статье рассмотрены вопросы исследования неологизмов в современной лингвистике.

ӘОЖ 81’36:161.26

Ж.А. Құсайынова
ф.ғ.к., С.Сейфуллин ат.Қазақ агротехникалық университеті, Астана қ.

КОНТЕКСТІК СЕМАНТИКА ЖӘНЕ МОДАЛЬДІ РЕҢК ТУДЫРУШЫ ГРАММАТИКАЛЫҚ АМАЛДАР ҚЫЗМЕТІ

Модальді реңк тудырушы грамматикалық амалдардың қызметі контекстік семантикаға тәуелді болады. Лексикалық амалдар, интонация, логикалық екпін түскен синтаксистік бірліктер, өзара мазмұндас келген жай сөйлемдер қызметі контекстік семантикаға сәйкес бір-бірімен ішкі байланыста қозғалып, түрлі модальді реңкті ажыратуға тірек болады. Модальділікке қатысы жағынан грамматикалық тәсілдер қозғалмалылығымен, түрленуге бейімділігімен, омонимдік қызметімен дараланады. Бір ерекшелігі мұндай құрылымдарда модальді реңк бір тәсілмен жалқыланбай, тұтас мәтіндегі грамматикалық амалдардың кешенді байланысынан сараланады. Сондықтан, модальді реңкке қатысты сипатталғанда, грамматикалық амалдардың нақты қызметі, атқарар міндеті құрылым соңында ғана белгілі болады. Өйткені модальді реңк тудырушы грамматикалық амалдардың қызметі мағыналық байланысқа бағынған құрылымдық сабақтастықты сақтауды қажет етеді.

Астарлы салыстыру, субъекті болжамының сәйкес келмеуі, контекстік антонимдердің белсенділігімен дараланған күдіктену реңкінің қалыптасуын, грамматикалық амалдардың бір-біріне әсер ету заңдылығын төмендегі үзіндіден айқындаймыз. Мұнда белгілі мақсатпен қолданылған антитезалық құрылымдардың ерекше интонациялық жікпен айтылуы күдіктену реңкін бекіткен.

Мысалы: «Бағана ең алғаш желге қарап бет белгілегенде, Шәкемен дауласқан Баймағанбет енді мынау тұста өзінің күдігіне ныға түседі. Әрбір жыра, шұқанақ немесе өзенсымақ өңірлермен жол жүрген сайын сол күдігін айтады.

- Жердің қыртысы Ерболат Қарасуының атырабына ұқсамайды.Оның күнгейі мен күншығыс жағында келе жатсақ, біз ақ отты адырмен, тасты төбелерімен я болмаса тегіс сары жотамен жүрсек керек еді. Мынаның бәрі қайта-қайта бұлақ, өзен, өлке боп, тоқашалы, балқаш боп кетті. Осы біз адастық. Ал адассақ, қатты теріс кеттік!- деді (М.Әуезов). Егер контекстегі антонимдік құрылымдардың жігін бөліп қолдансақ, күдіктену реңкін ажыратуға мүмкіндік болмас еді. Алдыңғы қарама-қарсы мағыналы қолданыстар «Осы біз адастық. Ал адассақ, қатты теріс кеттік!» сөйлемдеріндегі күдікті ойды нақтылаушы қосалқы

қолданыстар ретінде көзге түседі. Бұдан тілдік бірліктердің мағыналық - құрылымдық байланысын сақтай отырып талдаудың қажеттілігін аңғарамыз.

Мағыналық байланыстағы сөйлемдердің ішкі бірлігінен айқындалатын модальді реңкті төмендегі үзіндімен де толықтыруға болады.

Тәкежан бұл жерге келгенде, ерегістен амалсыз тайқып кетті. Тегінде, үлкен жанжалға тауаны жоқ, бұдырсыз болатын. Әкеге шағым жеткізу алыс та қиын. Айтқанын мақұл көре қоя ма, жоқ па? Онысы тағы екіталай. Ал мынау Абай сүйенген «әже» деген - әлдеқайда қатер жер (М.Әуезов). Мысалдардан аңғарғанымыздай, сөйлемде бірыңғай болымсыз реңктің көрініс беруі субъектінің сенімсіздігін анықтауға сеп болып, модальді реңкті түрлендіру қызметін атқарған. Болымсыз реңктің әр түрлі амалмен көрініс беруі үзіндіде модальді реңкті күшейте түскен. Яғни, екінші сөйлемнен бастап «тауаны жоқ, бұдырсыз болатын» қолданыстары шыдамсыз, әлсіз сөздерінің орнын басып, болымсыз реңктің есім сөздер арқылы жасалуын ауыстырса, үшінші сөйлемде «алыс та қиын» қолданыстары, «оңай емес» тұлғаларын ауыстырып, төртінші сөйлемде болымсыздық реңк «мақұл көрмес» формаларының қызметінде жанданып, осы сөйлемдердің бірлігінен, тұтас контекстке тән модальді реңк ажыратылған. Контекстегі мұндай модальді реңктер сөйлемдерді бірлікте қараған жағдайда толық мазмұнда саралана түседі. Бұл ерекшеліктер контексте атқарған функциясы жағынан құрылымдық - мазмұндық байланыстағы, бір-біріне тәуелді қолданыстар арқылы жүзеге асады.

Контексте грамматикалық амалдар ішкі мағыналық байланысты қатаң сақтап, бірін-бірі толықтыру, астарлы модальді реңкті күшейту, тереңдету қызметін атқарады.

Ойымызды төмендегі үзіндіде қолданылған сөйлемдермен бекітуге болады. Субъекті бойындағы қасиеттерді салыстыра көрсеткен «Сен екеуіміз атқа жүруге мықты болушы ек. Бірақ даңғыл қара жол болса, бетті түзеп қойып, әйтеуір, «құдай салды, мен көндім» деген ұзақ сонар, қара жортуылға тәуір едік. Болмаса күздің айсыз қараңғы түнінде адаспай жол тауып көрген өнеріміз жоқ еді-ау, ә!» сөйлемдері соңғы сөйлемдерде орын алған модальді реңкті күшейте көрсетуге тірек болған. «Енді қысқы ақ боранда, жолсызда, шүйкедей жалғыз қосты табатын біз бе?» сөйлемі субъектінің сенімсіз көзқарасын дараласа, «Мен шынға келсем, мынау құдайдың қу даласында сол қосты табу қалың шөптің арасына түсіп кеткен инені табудан оңай деп тұрғаным жоқ» сөйлемі тағы да контекстегі сөйлемдердің аралық байланысынан дараланатын сенімсіздік модальды реңкін күшейту қызметін атқарған. Бірнеше сөйлемнің жиынтығынан айқындалатын модальді реңктің контекстегі көрінісін төмендегі үзінді арқылы жүйелейміз. Мысалы: Бірақ әр кезде сабырлы Ербол қазіргі талып, қажудың үстінде де Абайға бір қалжың айтты.

- Сен екеуміз атқа жүруге мықты болушы ек. Бірақ даңғыл қара жол болса, бетті түзеп қойып, әйтеуір, «құдай салды, мен көндім» деген ұзақ сонар, қара жортуылға тәуір едік. Болмаса күздің айсыз қараңғы түнінде адаспай жол тауып көрген өнеріміз жоқ еді-ау, ә!. Енді қысқы ақ боранда, жолсызда, шүйкедей жалғыз қосты табатын біз бе? Мен шынға келсем, мынау құдайдың қу даласында сол қосты табу қалың шөптің арасына түсіп кеткен инені табудан оңай деп тұрғаным жоқ. Сенің озған өнерің болса, өзің білесің!- деді (М.Әуезов).

Мұндай жағдайда тілдік бірліктердің маңызын Т.М.Королева: «Не являясь структурной единицией языка, модальнасть не может быть однозначно соотнесена с жестко фиксированным инвентарем средств, предназначеных исключительно для выражения тех или иных модальных значений. Языковая модальность, выступая в каждом конкретном случае речевого акта в качестве носителья одного из аспектов модальности как понятийной категории, опирается в своей выражении на элементы различных средств передачи информации»,- деп ажыратқан (1,14).

Келесі мысалда субъектінің сенімсіздігі «Қайда кімнің ауылы бар екенін білмеймін... Осы тұста, дәл осы біз келе жатқан өзекке, соңғы жылдар Мотыштың бір әлді ауылдары да қыстау салды деп еді... Соның біріне кездесеміз бе?...» үш сөйлемнің мағыналық байланысынан айқындалған. Бұл сөйлемдердің модальді реңк үстеуі бірдей дәрежеде. Бірінші сөйлемдегі болымсыз етістіктер, екінші сөйлемдегі «салды деп еді» етістік тұлғалары (ақпараттың шығу көзі басқа субъектіге қатысты), үшінші сөйлемдегі сұраулы шылаулар субъектінің сенімсіздігін нақтылаған. Үш сөйлемнің бірлікте қолданылуынан астарлы модальді реңк дараланған. Мысалы: Ендігі барыста Ербол Абылғазының бұларды қай жерге апаратыны, қандай ниеті барын сұрап еді. Абылғазы барлық топты тосып, біраз иіріп тұрды да:

...Қайда кімнің ауылы бар екенін білмеймін. Осы тұста, дәл осы біз келе жатқан өзекке, соңғы жылдар Мотыштың бір әлді ауылдары да қыстау салды деп еді. Соның біріне кездесеміз бе?... Әйтеуір, бүгін түн жылы жерге жеткізіп, өздеріңе жан шақыртсам! –деген (М.Әуезов).

Контекст аясындағы диалогтық құрылымдарда контекстік семантикаға негізделген бір тақырыптағы, бір мазмұндағы іс-әрекет баяндалса, бір-біріне іліктесе айтылған **хабарлы сөйлемдер** құптау реңкін айқындауға үлес қосады. Мысалы: «Мәмбетәлінің мына әңгімесін ертегідей тыңдаған Ақан мен Ыбырай қазақ жерін мекен еткен басқа жұрттың тарихынан көп мағлұмат алып, терең ойға қалды. Делбесін бос тастап, оқыған жігіттің аузына қарап, ұйыған Ыбырай аттардың аяңға түскенін де аңғармапты.

- Сонда, әлгі суына дейін аппақ бал екен деп, алыстан арып ашып келіп жатқан беливатшылардың құдды біздің Жерұйықты іздеген Асан қайғылар ғой,- деп еді Ыбырай.

- Өзіміз аса бағаламаймыз, әйтпесе, нағыз Жерұйық деген осы біздің қазақ жері шығар,- деп Ақан да қостады.

- Бұл әлі жердің үсті - шөбі, топырағы, суының құнарлығы ғана. Жер астының байлығын қазір орыс оқымыстылары, ағылшын сұғанақтары тексеріп жатыр, керемет қой. Тұнып тұрған кен. Ұшан-теңіз байлық!» (С.Жүнісов).

Қангелді төбе үстіне шығып тоқтағанда таяу кеп сәлем берді.

Қарашаның қара суығы түсе бастапты-ау, - деді Қангелді Есжанның сәлемін алған соң, мойнын күншығысқа бұрып. – Түнде ай төбеге көтерілгенде, қораланып тұрып еді, қарашы енді күн де жылусыз, ызғарлана көтеріліп келеді. Көзіңді ашып тіке қарасаң, жанарыңды жасытатын емес.

- Түнгі қырау да күннен-күнге қалыңдап барады,- деп қостады Есжан Қангелді сөзін (Ж.Тұрлыбаев).

- Біздің Отан қорғаған еңбегіміз ескерусіз қалмас.

- Шынында да соғыс біткесін, майданда болған адамдарға ерекше құрмет болу керек қой (Т.Ахтанов).

Субъекті аралық сөйлемдерде бір-біріне мазмұндас, бір-бірін толықтыратын ой айтылған. Мұндай құрылымдар айтылыстың модальді реңкін күшейтіп, құптау реңкін нақтылай түседі. Тіпті мазмұндас сөйлемдерде модальді реңкті активтендіретін негізгі амалдардың қолданылуы да қажет етілмейді, субъекті аралық сөйлесімде сөйлемдер бір мазмұндағы ойды дамытады. Нақтылау, толықтыру, сараптау реңктерінің астарынан тұтас құрылымға тән құптау модальді реңкі ажыратылады. Бұл мысалдардан контекстік семантикаға бағынғанда, модальді реңктің жасалу тәсілдері де кеңейіп, толыға түсетіндігін аңғарамыз.

Кейбір хабарлы сөйлемдердің модальділікке қатысы тек контекстен белгілі болады. Төмендегі мысалда дараланған хабарлы сөйлем осы сипаттағы құрылымдарға жатады. Мұндай жағдайда контекстегі ішкі семантикаға сәйкес интонация бірліктері сөйлемнің айтылу сазын реттейді. Мысалы: Басқалар Сәбитжанның судырағына бастарын шайқап, таңдайларын қағып қойып, ашықтан-ашық күліп отырды, сөйтсе де құлақ салып тыңдасады ... Солайы солай-ау, бірақ Едіге шыннан шошиын деді: «**Мына біздің байғыз бекер сұңқылдап отырған жоқ...**» - деп қойды ішінен (Ш.Айтматов). Үзіндіде соңғы хабарлы сөйлемнің модальді реңк үстеуші грамматикалық амал ретінде дараланууы алдыңғы сөйлемдердің әсер етуімен байланысты ажыратылады. Контексте сипаттауды қажет ететін көрсетілген хабарлы сөйлемнің интонациясы контекстегі басқа грамматикалық бірліктердің мағынасына сабақтаса қалыптасып, күдіктену реңкін орнықтырған.

С.И.Ибрагимова мұндай тәсілдердің бірлікте қолданылуына тоқтала келе, «Модальность в условных комплексах французского и

азербайджанского языков» атты еңбегінде: «Модальность, как известно, находит свое выражение в комплексе языковых средств по всем уровням того или иного языка. Употребление различных языковых средств для выражения категории модальности является свидетельством взаимосвязанности и взаимообусловленности всех уровней языка, направленных на реализацию определенных коммуникативных целей, что в данном случае выступает, как блестящая иллюстрация системного характера языка в плане функционирования категории модальности. С этой точки зрения исследование модальности во всей совокупности языковых средств ее выражения приобретает особую важность в определении и понимании модальной сущности предложения» - деген түсінік береді (2,4).

Кейбір контексте хабарлы сөйлем келер шақтық етістіктердің үстемеленіп қолданылуы арқылы түрленіп, модальді реңктің тууына сеп болады. Бұндай хабарлы сөйлемдердің модальді реңк үстеуі контекстік салыстыруды қажет етеді.

Тағы біраз тым-тырыс бола қаламыз. Осы кезде өксік қылып, солқ ете қалған Салиқа дыбысы естіледі.

- Саспа, Салиқа,- дейді Жомартбек алақанын бипаздай сипап,- «Бәрі өтеді, бірі өзгереді» деп мен емес, Гераклиттің өзі айтқан. Ендеше бұл да өзгереді. Сенің екің үшке түзетіледі.

- Қалай?- дейді Салиқа көзін сүртіп.

- Былай, *қазір Зәйкүл бес алып шығады.* Содан соң...

- Ия, содан соң?- деді Салиқа Жомартбекке ол бейне бір өлімнен құтылудың жолын айтатындай-ақ жалбырына қарап.

- ***Содан соң Қанипа екеуі оқытушыға оңаша кіреді де, ортаға алады***. Қанипа: «Ағай, Салиқаға үш қойып беріңізші,»- дейді көзін құбылтып. «Иә, сөйтсеңізші ағай»- ***дейді Зәйкүл емініп.*** Екі қыз қиылып тұрған соң, ағай жібиді. Сөйтіп Гераклиттің айтқаны ***болады да шығады*** (Ә.Нұршайықов).

Талдай қарасақ, өзге субъектінің іс-әрекетін алдын-ала баяндау тәсілі келер шақтық формалармен ұштасып, тұтас құрылымның модальді реңкі бірнеше сөйлемнің ішкі қатынасынан айқындала түскен. Яғни, «болжау» реңкін келер шақтық етістіктер активтендірген.

Мәтін аясында шоғырлана қолданылып мағынасы мен құрылымы жағынан байланыста болатын сұраулы, лепті сөйлемдер субъектінің сенімсіздігін күшейтіп көрсету мақсатында қолданылады. «Бұл қыз мені неге шақырды? ***Әлде мені жақсы көре ме екен? Үндемей жүріп ол да мені ішінен ұната ма екен, сүйе ме екен»? Әрине, солай болуға тиіс. Сүймесе мені оңаша бөлмеге шақырар ма еді? Жалыңғандай боп, қайта-қайта өтініп, өз қолымен әдірісін жазып берер ме еді? Әттең, шіркін! Меңтайдай әсем, ақылды қыз мені сүйіп, мәңгілік жарым болса, өмірде ешбір арманым болмас еді!»*** (Ә.Нұршайықов).

Мәтіннің басқы бөлігіндегі сұраулы сөйлемдер субъектінің күдігін ажыратса, ортаңғы бөлігіндегі сұраулы сөйлемдер сенімді көзқарасын даралаған. Бірақ мәтіннің қорытынды бөлігіндегі лепті сөйлемдер тұтас құрылымды «армандау» реңкімен толықтырып, субъектінің сенімсіз көзқарасын дәлелдеген.

Мәтін аясында контекстік семантикаға бағынған мазмұндық - құрылымдық байланыста болатын жай сөйлемдер тізбегі болымды-болымсыз реңкте қатар қолданылса, сенімсіздік модальді реңкі қалыптасады.

Ендігі ойым алпыс екінші бөлмеге ауысып, жаңағы картина тұтастай көз алдыма оралды. «***Әттең, шіркін-ай, Меңтайдың ақ денесін қусыра құшып жатқан жаңағы қызыл көрпе қандай ғажап!***-деп ойлайымын ішімнен. ***Мен сол қызыл көрпе болар ма едім. Әй, ол менің қолыма тимейтін кесек бақыт қой. Одан да сол көрпенің астары болсам да жарар еді-ау. Жоқ, ол да менің маңдайыма сыймас, ең жоқ дегенде сол көрпе астарының бір сабақ жібі болсам да жетер еді...***(Ә.Нұршайықов).

Бұл талдаулардан модальділік категориясының жасалуы семантикалық шеңберге сәйкес үнемі құбылып, жаңарып отыратындығын аңғардық. Модальділік категориясын контекстік семантикамен байланысты қарастырсақ, бір тұлғаның бірнеше реңк үстеуге қабілетті болатыны да көзге түседі. Контекстен тыс кейбір сөйлемдердің мағынасын, қызметін шектеп, үнемі бір қызметте қабылдау орын алар еді. Мәселен «рас» қыстырма сөзін үнемі құптау реңкімен шектеп, реңктің құбылуын шектей қараймыз. Ал контексте «рас» қыстырма сөзі контекстің басында «таңғалу» реңкін күшейтсе, қорытынды бөлікте қалыпты «құптау» модальді реңкін қалыптастырған.

Профессор сәл сұрланғандай түспен, кітапты үнсіз қолына алды да, жаныма отырды. Кітаптың сыртына көз жүгіртіп, жыртық мұқабаны қайта-қайта сипалап, ішін ашты.

- Рас, біздің кітап, -деді басын ықыластана изеп қойып. Содан соң бір-бірлеп, беттерін ақтарып қарай бастады. Бір кезде кітапты көтеріп бетіне тақады.

- Пәлі, өзінен дәрі иісі шығады, иіскеңдерші...

Әуеновтың қасына ең алдымен Зәйкүл жүгіріп барды. Ол кітапты ала сала, дұғалықтай етіп бетіне басты да:

- Рас, мүңкіп тұр,- деді... (Ә.Нұршайықов).

«Кім білсін» қыстырма сөздердің де екі түрлі модальді реңк үстеуін контекст арқылы саралаймыз. Бұл қолданыстардың модальді реңк үстеуі алдыңғы сөйлемдердің мағыналық байланысынан шешіледі, тиянақталады.

Жағалап, сыртқы көшедегі өз үйімнің желкесіне келдім. Басқа үйдің бәрінде сығырайған жарық бар. Тек біздің үйдің терезесі ғана тас

қараңғы. Кеше соғысқа өзім кеткенде, оты маздап, терезесі жарқырап тұрған үй еді. Менен бір ай кейін әкем соғысқа кетті. Әкем майданда қаза тапты. Әкемнің артынан ауылда шешем өлді. Жалғыз қарындасым ерге шығып, басқа елге кетті. Ендеше бұл үйде қайдан жарық болсын. Бұл иесіз үйдің күтіп отырған жалғыз жарығы менмін ғой. ***Соғыстан аман оралып, әке ошағының отын маздатып, әке терезесінен жарық жарқырата аламын ба, кім білсін?*** (Ә.Нұршайықов). Контекстегі барлық сөйлемдердің мазмұнымен байланыстыра талдасақ, модальді реңк соңғы сөйлемде орын алған. Дегенмен, ондағы модальді реңктің нақтылануы алдыңғы сөйлем мазмұнымен байланыста сипатталады.

Мұндағы «кім білсін» қыстырмасының үстеген модальді реңкі - күдік, сенімсіздік. Енді дәл осы қыстырма сөздің төмендегі контекстегі қызметін салыстырайық. Бұған дейін Меңтай аузынан мұндай қатал сөз шыққанын естіген емес едім. Ол жолдастарының кемшілігін кешіре біліп, ешкімнің көңілі қаларлық сөз айтпайтын еді. ***Сол сабырлы әдетін бүгін бірінші рет бұзғанына қысылды ма, кім білсін,*** Зайкүлдің сөзін естіп болғаннан кейін құлағының ұшына дейін қызарып, төмен қарады (Ә.Нұршайықов).

Бұл үзіндіде «кім білсін» қыстырмасы болжау реңкін күшейткен. Бұндай ерекшелікті зерттеуші Е.Жанпейісов те аңғарып, кейбір сөздердің модальді реңкі бірден көзге түссе, кейбір лексика-грамматикалық амалдардың бұл қызметі сөйлем аясында, сөйлем аралық байланысты салыстырудан аңғарылатынын орынды көрсеткен (3, 18).

Модальділік категориясының күрделілігі, модальді реңктердің белгілі бір контексте сөйлем аралық байланыстан айқындалатыны және модальді реңкті жасауға тірек болатын грамматикалық бірліктердің құбылмалы қызметі бұл заңдылықтың семантикалық категория екендігін тағы бір дәлелдейді. Контекстің модальді реңкін дәл айқындау үшін, сөйлемдердің құрылысына, мағыналық байланысына ерекше назар аудару шарт.

Контекстік семантика тарау аралық құрылымдық байланыстағы сөйлемдердің де жұмсалу мақсатын, айтылу ырғағын реттеп тұрады. Мұндай жағдайда интонация компоненттері – дауыс ырғағы, кідіріс - қозғалысқа түсіп, алдыңғы тараудағы сөйлемдердің мазмұнымен іліктестіре, ішкі байланысты реттейді. Төмендегі үзіндіде Дүрия жүрегіндегі қорқынышпен жалғаса сипатталған күдіктену реңкі интонация бірліктерінің қызметімен дараланады, ал сөйлем интонациясының құрылымы, сөйлемде қалыптасқан модальді реңктің сипаты алдыңғы тарауларда қамтылған сөйлемдердің (Дүрия мен Ермек арасындағы оқиға ізімен) мазмұнымен астарласа қалыптасады. Дүрияның ойындағы күдігі соңғы қорытынды бөліктегі сөйлемдерді қажетті интонациялық айырыммен айтқанда дараланады. Мысалы: Жігіттер кіріп барғанда, екі қолын жүрегіне басып, оң жақта сөйлеп

тұрған Дүрия шошынғандай «аһ» деп терең тыныс тартты да, тәлтіректеп барып, жүкке сүйеніп қалды. Онсыз да жүдеу жүзінде бір тамшы қан қалмай, шөлмектей болып ағарып кеткен.

- Не болды, Дүрия?

- Неден қорықтың?- десіп, Естай мен Жолбарыс ұмтылып барып, екі қолтығынан сүйей берген-ді. Дүрия сол орнында көзін тарс жұмған күйі қолымен маңдайын ұстап сәл тұрды да, аздан соң есін жиғандай, жігіттерге бір түрлі таңдана, күлімсірей қарады.

- Ештеме емес, қазір-ақ өтіп кетеді,- деді баяу тіл қатып.

- Неге олай? Біз келгенде, шынында да, бірдеңеден шошыдың ғой, не болды?- деді Естай төр алдына жайғасып жатып.

Дүрия айтсам ба, айтпасам ба дегендей төмен қарап сәл бөгелді де, басын көтеріп жауап берді.

- ***Менің ауруым қазір көзге көрініп жүретін екі аяқты адам бейнесіне көшті ғой... Жаңа далаға шыққанда, алыстан сақшы формасын киген Жолбарысты біреуге ұқсатып... Сол адам соңымнан қалмай осында тағы келе жатыр екен деп, жүрегім қозғалып кеткені...*** (Қ.Жұмаділов).

Мұндағы грамматикалық амалдар субъектінің ішкі күдігін, өз-өзіне сенімсіздігін көрсеткен. Оның себебін Естай мен Дүрия өміріндегі, жүрегіндегі мұңды, өкінішті сәттерден іздейміз (шығарманың басқы тарауларында суреттелген Естай мен Дүрия өміріндегі сәт). Яғни, тұтас шығарма мазмұнымен байланыстыра қарағанда ғана, осы үзіндідегі соңғы сөйлемнің модальді реңкі айқындалады.

Демек, модальділік - тұтас шығарманың, ондағы оқиғалардың ішкі байланысынан талданатын күрделі семантикалық категория.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Королева Т.М. Интонация модальности в звучащей речи. Киев: Выща школа, 1989. 146 с.
2. Ибрагимова С.И. Модальность в условных комплексах французского и азербайджанского языков. Баку, 1974. 30 с. Автореферат.
3. Жанпеисов Е. Модальные слова в современном казахском языке. Алма-Ата, 1958. 18 с.

* * *

В статье рассматривается взаимосвязь контекста и модальности, а также влияние контекста на модальный оттенок.

* * *

Context semantic and modal features of grammar methods are investigated in this article. Context semantic is situatable for modal features which are originated, methods in functions constantly are renovated activated and proved in these examples.

ӘОЖ 82.085

З.Т. Мұхамедьярова
М.Өтемісов ат. БҚМУ магистранты

ШЕШЕНДІКТАНУ ҒЫЛЫМЫНЫҢ ЛИНГВОҚҰРЫЛЫМДЫҚ ЖҮЙЕСІНІҢ КЕЙБІР АСПЕКТІЛЕРІ

Шешендіктану /риторика/ ғылымының лингвоқұрылымдық жүйесі-аса күрделі де қызғылықты. Көз алдымызға сан тарау бұтақты, алып бәйтерек елестейді. Аксиомалық қағида белгілі бір ғылым саласына терең үңілу зерттеушінің қызыға ұмтылушылығы болмай нәтиже бермек емес. Десек те, бізге қажеттісі - мәселенің танымдық жағы, яғни ойымызға еселеп ой қосу, нәтижеде шешендіктану ғылымының табиғатын таразылау. Осы мақсаттан туындата келіп, төменде шешендіктану ғылымының лингвоқұрылымдық жүйесіне қатысты кейбір мәселелер мен бұл реттегі теориялық қағидаларды жұғысты етер тәжірибелік тапсырмалар жүйесіне тоқталуды жөн көрдік.

Көптеген данагөй ғұламаларымыз кейінгі ұрпаққа қалдырған афоризм үлгісіндегі мұраларында адам баласы сөзінің құдіреттілігіне, сиқырлығына, таңғажайып құпиялылығына бас иеді. Жалпы шешендіктанудың лингвоқұрылымдық жүйесінде тоқсан ауыз сөздің тобықтай түйінін аңғартар қанатты сөздердің, афоризмдердің өзіндік орны бар.

Сөз қоғам дамуының өзгерісін аңғартады және оның ілгері дамуына мүмкіндіктер тудырады. Сөз адамдардың санасы мен еркіне бірден-бір әсер ететін ,оларға білім беретін, сенімін қалыптастыратын, азаматтарды нақты әрекеттерге жұмылдыратын өте күшті қарудың рөлін атқарады.

Сөз сөйлеу құдіретіне ие болу-адамның жер бетіндегі тіршілік атаулының бәрінен де жоғары сатыда екендігін танытатын, адамды адам етіп тұрған адамзат баласының ұлы қасиеттерінің бірі. Тілсіз, сөзсіз, сөз сөйлеу дағдысынсыз адам өмірін көз алдымызға елестету мүмкін емес, оларсыз адам өмірі мағынасыз. Сөз - адамдар арасындағы қарым-қатынас құралы, ақпарат алмасу тәсілі, өзге адамның санасына және әрбір қадамына , әрекетіне әсер ету құралы. Сөзді орынды қолдана, құбылта білу өте жоғары бағаланады. Бұл сияқты қабілет адамның жалпы мәдениетінің, білімділігінің құрамды бөлігі де (2,4). Сөз құдіреті хақындағы афоризмдердің бірер шоғырын былай топтар едік:1. Басқа амандық, табыс күтсең ісіңнен, жарамсыз бір сөз шығарма тісіңнен. (Ж.Баласағұни). 2. Сөйлеп көріңіз, мен сіздің кім екеніңізді айтайын.(Сократ).3. Жалғанда не терең? Сөз терең. Не сұлу? Сөз сұлу. Не өткір? Сөз өткір. Сөз құдіреті ғажап: алтынды мыс, мысты алтын

етіп көрсете алады. Тас жүректі қорғасындай балқытып, балқыған қорғасынды тастай ете алады. Кірлі көңілді тазартып, кірсіз көңілді кірлете алады... Мұралардың ең қымбаты- сөз. Сөз күн шалмас қараңғы көңілді шалады. Күн жылытпас суық көңілді жылытады. Сөз құдіреті ақты қара, қараны ақ етуге жетеді. Асыл адам да , асыл нәрсе де тозады, жоғалады. Асыл сөз мәңгі жасайды. (Ғ.Мұстафин), 4. Сөз - ұлы күш, өте кішкентай, тіпті елеусіз бола тұра ғажап нәрселер жасай алады. (Августин Аврелий);5. Сөз-ұлы нәрсе. Ұлы дейтін себебіміз- сөзбен адамдарды біріктіруге болады, жауластыруға да, жеккөрінішті етуге де болады. Адамды біріктірмейтін, бөлетін сөзден сақтаңыздар (Л.Н.Толстой);6. Адамның сөзі – оның тұтас алғанда өзі де... Сөз- жеке тұлғаны кең тұрғыда танытар мінез- құлықтың бірліктегі бөлігі (Поль Л. Сопер); 7. Қашан да бізді атқарған ісімізге , қалып-күйімізге, сөйлеген сөзімізге және қалай сөйлеген сөзімізге қарап бағалайды. (Дейл Карнеги) Сұрақтар мен тапсырмалар:1) Сөз-адамға әсер ету құралы. 2) Сөз дегеніміз- адамның сәулесі. Сен осы түйіндермен келісер ме едің? Сөзіңді дәлелде; Қай кезеңде де сөз сөйлеу білігін жоғары бағалануы неліктен? Сен шаршы топа алдында еркін сөйлеу білуді, әріптесіңді әңгімеге тартуды, дидарласушыңа өзіңнің дұрыстығыңды дәлелдеп пікірталастыра әрі сендіре алуды жете білу аса қажетті де маңызды деп есептейсің бе? Жауабыңды дәлелде.

Шешендіктану пәні туралы. Сан мың жылдар ағымындағы риториканың даму барысында оның орны мен мәніне орай түрлі көзқарастар алмасты. Мәселен, ежелгі Грецияда риторикаға сендіре білу өнері, ежелгі Римде жақсы сөйлеу өнері, Орта ғасырда, қайта өрлеу дәуірінде сөйленер сөзді әдемілеу өнері ретінде танылды. Сәйкесінше, әр кездегі түйіндер әр түрлі. Кейбірі: 1. Шешендік - сөз дәнекершісі (Коракс). 2. Шешендік - дидарласушымыздың жүрегі мен ақыл-ойын баурап алуға, оны не нәрсеге болса да сендіруге, иландыруға септесетін бізге берілген сый. (Ж. Лабрюйер); 3. Риторика - әрбір нақты жағдайларға сәйкесті сендіру амалдарын таба білу қабілеттілігі. (Аристотель); 4. Риторика дегеніміз-жақсы сөйлеу өнері. (Квинтилиан); 5. Шешендік дегеніміз - кез келген нақтылы зат туралы шебер сөйлеу және сонысымен өзгелерді өз ойыңа ойыстыра білу (М.Ломоносов). 6. Шешен сөз мақсаты- негізгі пікірді баяндап, түрлі дәлелдермен сипаттап түсіндірумен қоймай, пікірге нандыру, сендіру, ұйыту, иман келтіру (А.Байтұрсынұлы). Сұрақтар мен тапсырмалар: 1. Ұсынылған түйіндердегі шешендіктануға қатысты көзқарасты анықтаңыз. Ж.Лабрюйер, М.В.Ломоносов, А.Байтұрсынұлы пікірлеріндегі сәйкестілік, үндестік неден байқалады?

Айналадағы кез келген зат не құбылыс туралы шебер сөйлеуге болатындығы жөнінде өз ойыңызды айтып көріңіз. 2. Антикалық дәуірден бері риториканың / шешендіктану/ әрі ғылым, әрі өнер ретінде

қарастырылуының себебі неде? Шешендіктанудың қай қырлары ғылымға, қай қырлары өнерге сәйкестендіріледі? 3. Шешендіктану дегеніміз – межелі мақсатқа орайлас үндесе өрілген әсерлі тұрғыда сөз сөйлеуге қатысты теориялық және практикалық шеберлік жиынтығы. Шешендіктануға орай ұсынылған анықтамадағы «мақсатқа орайлас», «үндесе өрілген», «әсерлі сөйлеу» дегенді қалай түсінесің?

Шешендіктанудың (риторика) жіктелімі. Пайда болу және өмір сүру кезеңіне сәйкес шешендіктану жіктелімі әр қилы. Мәселен классикалық шешендіктану (біздің жыл санауымызға дейінгі (5-19ғ) және неориторика (20 ғ. Ортасынан соңына дейін); тек-түріне орай жалпы (шешендік сөздің қалыптасуының жалпы заңдарын қарастырады) және жеке (шешендік сөздің әртүрлі жанрлық ерекшеліктерін қалыптасу заңдылықтарын елеп-екшейді); негізгі оқу міндеттеріне орай теориялық (білім негіздерінен хабардар етеді) және практикалық (білік-дағдыларын қалыптастырады); жанрлық қамтылу көлеміне қарай кең деңгейлі (ауызша және жазбаша жанрларды қамтиды) және тар деңгейлі (тек ауызша сөйлеу жанрлары ғана қамтылған) шешендіктану тұрғысында жіктеледі. Сұрақтар мен тапсырмалар:1.Классикалық риториканың құлдырай бастауына не себеп болды? Риториканың қайта өркендеуіне сенің көзқарасың? Қазіргі таңдағы риторикаға (тар не кең деңгейлі) көзқарас қандай? Жазбаша сөйлеу шеберлігі және ауызша сөйлеу шеберлігі жетекші рөл атқаратын мамандық салаларын атаңыз; 3. Сіздің мамандығыңыз үшін терең меңгеру қажеттілігін туғызатын шешендіктану саласын атаңыз.

4. Шешендік сөздің негізгі түрлері. Қазіргі кезде шешеннің айналысар іс-әрекет саласына, сөйленер сөздің жалпы тақырыбына және шешеннің алғы мақсатына байланысты шешендік сөздер де әр түрлі болады. Десек те, шешендік сөздердің басты түрлері әлдеқашан сараланған. Олар: әлеуметтік-саяси, академиялық, іскерлік шешендігі. Бұлайша жіктеудің негізіне сөйленер сөздің әлеуметтік-функционалды белгілері алынған. Әрбір шешендіктің тегі сөз сөйлеудің әлеуметтік көзқарас тұрғысындағы атқарар функцияларына байланысты іштей белгілі бір сөз түрлерін біріктіреді. Мәселен, әлеуметтік саяси шешендікке - әлеуметтік-саяси және саяси-экономикалық тақырыптағы баяндамалар, есеп тұрғысындағы баяндама, саяси сөз, дипломатиялық сөз, саяси шолу, митингілік сөздер; Академиялық шешендікке – жоғары оқу орнындағы дәріс, ғылыми баяндама, ғылыми шолу, ғылыми хабарлама; Сот шешендігіне-прокурорлық немесе айыптау мақсатындағы сөз, қоғамдық-айыптау сөзі, адвокаттық немесе қорғану мақсатындағы сөз, қоғамдық қорғау сөзі, айыпталушының өзін-өзі қорғау сөзі; Әлеуметтік-тұрмыси шешендікке – мерейтойлық сөз, стол басындағы сөз(тост), көңіл айту сөзі(қабір басындағы сөз; Діни шешендікке – құдайға сыйыну, мешіттегі сөздер жатады.

Шешендіктің барлық түрлерін түгел қамтымаса да, қазіргі

шешендік сөздерді бұлайша жіктеу негізінен біршама толық әрі дұрыс болып табылады. Десек те, мұнда дискуссиялық және полемикалық сөз түрлері, реплика, пресс-конференциялардағы жауап, «дөңгелек үстел» басындағы сөз секілді шешендік сөздің тиімді формалары, сондай-ақ радио мен теледидарда қолданылар шешендік түрлері көрініс таппаған.

Әлеуметтік-тұрмыстық, әлеуметтік-саяси, академиялық, сот, діни түрлеріне қоса шешендікті әлеуметтік-саяси шешендіктің бір түрі ретіндегі парламенттік шешендік; дипломатиялық шешендік (халықаралық конференциялардағы сөз не дипломатиялық ант үрдісіндегі сөз); әскери-саяси тақырыптағы сөз сөйлеу, рухтандырушы сөз); сауда шешендігі (жарнама); дәріс-насихат шешендігі (ғылыми-теориялық, ғылыми-көпшілік, ғылыми-әдістемелік дәрістер, кинодәріс, дәріс-саяхат, дәріс-концерт, дәріс-ақпарат, репортаж, естелік, инструктаждық көрсетілім); диалогтық шешендік (жүзеге асырылу формалары: сөзталас, пікіралмасу, ойталқы, әңгіме, іскерлік мәжіліс, сұхбат. Пресс-конференция, іскерлік ойындар, « дөңгелек үстел», сұрақ-жауап кеші) тұрғысында да жіктеуге болар еді.

Сұрақтар мен тапсырмалар: 1. Төмендегі сөйлесу жанрларын шешендік топ түріне қарй топтаңыз : ғылыми баяндама, шабуыл (шайқас) алды сөз, митингідегі сөз , даттау сөзі, сабақ үдерісіндегі мұғалім сөзі, діни үгіт-насихат сөзі, БҰҰ мәжілісіндегі елші сөзі, тағам үстіндегі сөз, жұмыс есебі, қолдау (қорғау) сөзі, түлектерге құтты қадам тілеу сөзі, кәсіпорынның болашақ дамуы туралы сөз, қаралы жиындағы сөз (мәйіт басындағы сөз); 2. Төмендегі аттары аталған атақты шешендер шешендіктің қай түрінің өкілдері: А.Ф.Кони, Қ.И.Сәтбаев, М.О.Әуезов, Ф.Н.Плевако, Қ.Жұбанов, В.О.Ключевский, Қ.Жұмалиев, З.Қабдолов, Н.Ә.Назарбаев, Ә.Кекілбаев, Ә.Дербісалин; 3. Белгілі бір шешендердің (мәселен, Демосфен, Цицерон, Қ.И. Сәтбаев, М.О.Әуезов), сөз мәтіндерін бере отырып, ол сөздерді шешендіктің қай түріне қосуға боларын анықтау.

5. Шешендіктанудың өзге ғылым салаларымен байланысы. Шешендіктану-тарихи құбылыс, яғни белгілі бір уақытқа, қоғамға сәйкес өзгеріп отырады. Осы орайда М.Т.Цицерон: «Шешенде диалектиктің тапқырлығы, философтың ойы, ақынның тілі, заңгердің жады, трагиктің дауысы болуы тиіс»,- дейді.(1,47). Демек, шешендіктану - күрделі синтетикалық қалыпқа ие. Ол тіл білімі, (стилистика, сөйлеу мәдениеті, тілдік қатынас теориясы), философия, психология, логика, этика, поэтика, актерлық шеберлік және тағы басқа ғылым салаларымен байланысты. Әрине, түрлі саладағы мамандар шешендікті қилы тұрғыда қарастырады. Мәселен, лингвистика ауызша сөйлеу мәдениетінің теориясын қарастырып, шешендерге шаршы топ алды сөйлеуде туған тіліміздің байлығын қалай қолдану турасында кеңестер береді. Психология ауызша сөз сөйлеуді қабылдау, сөйлеген сөздің ұжымдық

санаға әсерінен туындар мәселелерді қарастырып, адамдарға тән шешендік тұлға мен аудитория психологиясын зерделейді. Логика шешендерді өз ойын үйлесімді де жүйелі баяндау, ұсынылып отырған мәселенің шынайылығын дәлелдеу мен жалған түйінді жоққа шығару бағытындағы дұрыс ойлау амалдарына үйретеді. Міне, осы бағыттас түйіндер легін жалғастыра беруге болар. Қысқасы, шешендіктанудың өзге ғылым салаларымен байланысын білу аса қажет. Сұрақтар мен тапсырмалар: 1. Сен қалаған мамандыққа шешендіктанудың тигізер көмегі қандай? 2. Орыс ғалымы М.В.Ломоносовтың сөзіне сүйенсек, кім-кімге де шешендік шеберлікті терең меңгеру үшін табиғи қабілет, ғылым, риторикаға еліктеу, белгілі тақырып негізінде сөйлеп жаттығу және ғылым салалары туралы білу талап етіледі. (2,45-46). Шешендіктанудың философиясымен, логикамен, психологиямен, этикамен байланысын дәлелдеңіз; 3. « Шешен актер емес» тезисін жоққа шығар не дәлелде; 4. Орыс тілінің белгілі зерттеушісі В.В. Виноградов: «Шешендік сөз - синкретті жанр». Ол бір мезгілде әдеби шығарма да, сахналық көрініс бола алады» (3,106) –деп жазады. Шешендіктанудың поэтика мен актерлік шеберлікпен байланысын негіздеңіз.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Қыдыршаев А.С. Кестелі шешендіктану: Оқу- әдістемелік құрал.- Орал: « Ағартушы» баспа-лингвистикалық орталығы, 2008. -84б

2. Қыдыршаев А.С. Шешендіктану. –Орал, «Ағартушы» баспа-лингвистикалық орталығы.

3. Культура русской речи: Учебник для вузов/ под ред. Л.К. Граудиной, Е.Н. Ширяева. –М., 1998

4. Мұратова Г.А. Абай тілдік тұлғасы: дискурстық талдау мен концептуалды жүйесі. Филология ғыл. док. ғыл. дәрежесі... диссер... автореферат . Алматы, 2009. 50 бет

5. Энциклопедия мудрости. Литературно-художественное издание. Издательство «РООССА», 2007.-814с

* * *

В статье говорится о волшебном свойстве слова, о предмете «Риторика», об основных видах ораторского искусства, о связях ораторского искусства с другими видами наук.

После каждой подтемы предлагаются вопросы и задания.

* * *

In the article « Some Aspects of Speaker's Art Science» it is informed about the magic means of word, about the subjects of ritorika , about main aspects of orator's mastership, about connections of speaker's art with other kinds of Sciences After each subtopic there are guestions and tasks.

ӘОЖ 81’36:811.512.122

Ә.Н. Насыритдинова
С.Сейфуллин ат. ҚазАТУ ассистенті, Астана қ.

ГРАММАТИКАЛЫҚ СӨЗ ТІРКЕСТЕРІНІҢ ЛЕКСИКАЛАНУЫ АРҚЫЛЫ ЖАСАЛҒАН ТЕХНИКАЛЫҚ ТЕРМИНДЕР

Тіл білімінің сөзжасам тарихында сөз тіркестерінің лексикалық бірлікке айналуы арқылы жасалған атау сөздер көптеп кездеседі. Бұл үдерісті тілші ғалымдар сөзжасамның ең бір өнімді және оның ішінде көне тәсілдерінің біріне жатқызады [1, 310]. Лексикалану үдерісіне түсіндірмелі сөздіктерде түрлі анықтама беріледі. Мәселен, «лексикалану сөз құрамындағы кейбір морфемалардың немесе сөз тіркестерінің тұрақты сипат алу нәтижесінде олардың жеке сөзге парапар қолданылуы» [2, 196]. Ғ.Қалиевтің авторлығымен жарық көрген «Тіл білімі терминдерінің түсіндірмелі сөздігінде» лексикалану ұғымына осындай анықтама берілсе, «Қазақ тілі энциклопедиясында» бұл мәселені былай бейнелейді: «Лексикалану тіл құрамындағы белгілі бір элементтің немесе сөз тіркестерінің дербес атауыш сөз мағынасын иеленуі немесе тұрақты тіркестің біртұтас сөз мағынасында жұмсалуы» [3, 254]. Яғни, сөз тіркестерінің лексикалануы дегеніміз – грамматикалық байланысқа түскен дербес лексикалық мағынаға ие сөздерден жасалған синтаксистік құрылымдардың уақыт өте келе атауыш сөздерге айналуы.

Лексикалану үдерісі – барлық тілде кездесетін құбылыс. Мәселен, В.Ярцева ағылшын тіліндегі сөз тіркестерінің лексикалануы туралы былай дейді: «Анализ истории словосочетаний в английском языке показывает, что многих случаях их преобразования идет по пути утраты одним из членов словосочетания его лексического значения и превращения его в служебное слово. Тогда глагольное словосочетание с течением времени превращаются в служебную форму глагола» [1,310].

Бұл сияқты пікірлерді қазақ тілін зерттеуші ғалымдар еңбектерінен де байқауға болады. Тілші ғалымдар К.Аханов, А.Ысқақов т.б. пікірлеріне сүйенсек, қазақ тіліндегі күрделі сөздердің негізгі шығу көзі – осы лексикалану үдерісі. Мысалы, қазақ тілінде ертеден келе жатқан алтыбақан, киіз үй секілді көптеген сөздердің жасалу жолдарын зерделесек, оларға осы лексикалану үдерісінің негіз болғанын байқаймыз. Яғни, алты және бақан деген екі сөздің қабыса тіркесуінен жасалған сөз тіркесінің құрамындағы сөздердің бара-бара дербес мағынасы көмескіленіп, жаңа бір атау ретінде қалыптасқан. Ал киізден жасалған

үй деген мағынаны білдіретін киіз және үй сөздерінен құралған сөз тіркесі құрамындағы сөздер де бірігіп, бір заттың атауын беретін мағынаға ие болған. Алғашқы сөздегі «алты» сөзі «бақан» сөзінің санын білдіріп, сөйлемде бір кездері жеке сөйлем мүшесі, анықтауыш қызметін атқарған. Ал екінші сөздегі «киіз» сөзі де «үй» сөзінің сапасын білдіріп, қандай деген сұраққа жауап беретін дербес мағыналы сөз болған. Алайда уақыт өте келе, осы тіркесте жиі қолданылуынан аталған сөздер бірігіп, бір мағынаны білдіретін болған да, жеке атау ретінде қалыптасқан. Сөйтіп, бір кезде жеке-жеке мағыналы екі сөздің қосындысынан жаңа бір атау пайда болған. Тіл білімінде лексикалану үдерісі тек сөздердің тіркесуі арқылы ғана емес, қос сөз, біріккен, кіріккен сөз ретінде де көрініс тапқан. М.Балақаев пен Т.Сайранбаев бұндай сөз мағыналарының басқа атауға айналуын екінші рет атауыш дәрежесіне көтерілу (вторичная номинация) деп түсіндіреді [4, 31].

Сонымен, сөз тіркестерінің лексикалану үдерісі қазақ тіліндегі терминжасам тәсілдерінің біріне жатады. Қазақ тіл білімінде бұл тәсіл арқылы жасалған атау сөздер, терминдер көптеп кездеседі. Соның ішінде, әсіресе, техникалық терминдерді жасауда бұл үдеріс маңызды орын алады. Себебі, техника саласында күрделі сөздер, яғни күрделі терминдер көп ұшырасады. Ал А.Ысқақовтың пікіріне сүйенсек, «Күрделі сөздердің қай-қайсысы болса да, әуел бастағы жай сөз тіркестерінен шыққан. Бұлардың қалыптасуына әр қилы синтаксистік амал-тәсілдер негіз болған. Кейбір сөздер бастапқы синтаксистік жай тіркестерінің компоненттері бір-бірімен бірігу арқылы туса, кейбір күрделі сөздер жарыса, қабаттаса қолданылған компоненттердің қосарлануы арқылы жасалған. Ал, кейбір күрделі сөздер әуелгі еркін сөз тіркесінің тұрақты тіркеске айналуы арқылы қалыптасқан» [5, 93].

Сөз тіркесінің лексикалану үдерісі терминдерді, соның ішінде техникалық терминдерді жасауда да маңызды орын алады. Себебі терминжасамда тіл біліміндегі барлық тәсілдер қолданылады. Мәселен, техника саласындағы «*шынжыртабан*» терминін осы тұрғыдан талдар болсақ, *шынжыр* және *табан* деген екі сөздің бірігуінен жасалған бұл атаудың құрамындағы шынжыр сөзі табан сөзіне негізінен анықтауыш ретінде жұмсалғанын байқаймыз. Терминжасам заңдылығына сай екі сөз бірігіп, мағынасы жағынан да бірлесіп, ауылшаруашылық техникасы атауын білдіреді. Яғни бастапқыда қабыса байланысып, сөз тіркесін құраған екі сөз жаңа терминдік сипат алған. Бұдан басқа «*ақаутапқы*» терминін алып қарар болсақ, құрамындағы сөздер негізінен бастапқыда *ақауды табу* деп матаса тіркескен. Сөйтіп табу етістігінен *–қы, -кі, -ғы, -гі* жұрнағы арқылы тапқы деген құрал атауын білдіретін зат есім туындап, *ақауды табатын құрал* атауы қалыптасқан. Тіл білімінде бұл *–қы, -кі, -ғы, -гі* жұрнағы арқылы етістіктен туатын зат есімдер мағына

жағынан аса бай, солардың ішінде, әсіресе, туынды зат есімдер, құрал, ас жабдықтары атаулары көп ұшырасады. Мысалы, *сүзгі, шанышқы, қондырғы, бұрғы, шалғы* атауларында аталған жұрнақтар өздері жалғанған етістікті, іс-әрекетті іске асыратын құрал деген мағынаны аңғартады.

Техникалық терминдер жасауда негізінен зат есімді, сын есімді, етістікті сөз тіркестері қолданылады. Оған мысал ретінде қазақ тіліндегі алғашқы сөздіктер – «Пән сөздері» мен «Атаулар сөздігінде» берілген зат есім *тұлғалы үгіт соты (агитсуд), үгіт насихат бөлімі (агитпрот), шаруа маманы (агроном), сан жүйесі (арифметика), өмірбаяны (биография);* сын есім тұлғалы *жансыз баршы (агентурная разведка), атұлтан (адъютант), қағаз ақша (ассигнация), сауытты аптемебіл (броневой автомобиль), өзекті зат (органическое вещество);* етістік тұлғалы *бала түсіру (аборт), дыбыс тану (акустика), аспан тану (астрономия), есеп жүргізу (бухгалтерия), сумен емдеу (гидропатия, гидротерапия)* сияқты көптеген терминдерді атауға болады.

Ғылыми әдебиеттерде есім тұлғалы сөз тіркестерін былай жіктеу орын алған:

1. бір затты басқа затқа арнау мағынасында қолданылатынын білдіреді: ат қора – ат тұратын қора, шай кесе – шай ішуге арналған кесе;

2. заттың неден, қандай заттан жасалғанын, оның сынын білдіреді, темір пеш (темірден жасалған пеш), ағаш күрек (ағаштан істелген күрек), күміс қасық (күмістен жасалған қасық), тас жол;

3. салыстыру, теңеу мақсатында жұмсалады: қамыс құлақ – аттың құлағы қамыстай;

4. бір зат екінші затты мекеніне қарай анықтайды: тау теке, көл бақа, төс қалта;

5. заттың өлшемдік мағынасын білдіреді: қап-қап астық, бір асым ет;

6. кәсіп дәрежені білдіреді: бас маман, аға лейтенант;

7. даралау мағынасында жұмсалады: қайың ағаш [4, 45].

Осы тұрғыдан саралайтын болсақ, қазақ тілінде бір затты екінші затқа арнау мағынасында қолданылатын сөз тіркестерінің лексикалануы арқылы техникалық терминдер жасалған. Мысалы, *діріл үстелі (вибростол), көшіру әдісі (метод копирования), жел энергиясы (энергия ветра)* терминдері негізінен дірілге арналған, діріл жүзеге асатын үстел, көшіруге, көшірмесін жасауға арналған әдіс, желден алынатын энергия деген мағынадағы сөздердің матаса байланысуы арқылы қалыптасқан. Бұл сияқты матаса байланысу жолымен жасалған техникалық терминдер қатарына *бейнелеу нүктесі (изображающая точка), бекіту сынасы (крепежный клин), бұру барабаны (поворотный барабан), тау-кен машинасы (горная машина), тұтқырлық заңы (закон вязкости), тірек*

сақинасы (опорное кольцо), жағармай сорабы (масляный насос), қысу ашасы (вилка нажимная) т.б. жатады. Бұлардың барлығы да матаса байланысып, бастапқыда бейнелеуге арналған нүкте, бекітуге бағытталған сына, бұруға арналған барабан, тау-кен жұмыстарына арналған машина, тұтқырлықты жүзеге асыруға негізделген заң, тіректің сақинасы, жағармайға арналған сорап, қысуға арналған аша деген мағынаны білдіретін сөздердің тіркесуінен жасалып, терминге айналған.

Техникалық терминдер зат есім мен сын есімнің тіркесіп келуінен де жасалады. Яғни есім сөздердің бірі анықтауыштық қызмет атқара отырып, сөз тіркесін құрайды да, оның лексикалануы арқылы термин туындайды. Мәселен, *айналшақты білік (вал с кривошипом), айналысты беріліс (передача вращения), аспалы тірек (подвесная опора), бөлгіш машина (делительная машина)* т.б. Бұл жерде *айналшақты, айналысты, аспалы, бөлгіш* сөздері өздері байланысқан *білік, беріліс, тірек,* машина сөздерінің сынын білдіріп, анықтауыштық қызмет атқарып, ол терминдердің ерекше қасиеттерін білдіріп тұр. Себебі, бұл сөз тіркестерінің басыңқы сыңарының, яғни терминге негіз болып тұрған сөздің бұдан басқа бірнеше қасиеті, бірнеше түрлері болады. Атап айтсақ, *көмекші білік (вал вспомогательный), иілгіш білік (вал гибкий), жұдырықшалы білік (вал кулачковый); бас беріліс (передача главная), бұрамалы беріліс (передача винтовая), тісті беріліс (передача забчатая); қатаң тірек (опора жесткая), қозғалмайтын тірек (опора неподвижная), серіппелі тірек (опора пружинная); игіш машина (машина гибочная), тартқыш машина (машина затяжная), орағыш машина (машина мотальная)* т.б. Яғни, бұл тіркесті терминдерді, бір жағынан, заттың ерекше қасиетін атап, даралау мағынасында жұмсалатын сөз тіркестерінен жасалған деуге де болады.

Заттың өлшемдік мағынасын білдіретін есімді тіркестердің лексикалануы арқылы жасалған техникалық терминдер қатарына *бірмәнді оператор (однозначный оператор), бірқолданымды гидромотор (гидромотор однократного действия), бірөлшемді қозғалыс (одномерное движение), екіөлшемді қозғалыс (двумерное движение), екіқабатты арқалық (двухслойная валка), көпқабатты аралық (многослойная валка), көпқолданымды гидромотор (гидромотор многократного действия), көпөлшемді кеңістік (многомерное пространство), үшфазалы қозғалтқыш (трехфазный двигатель)* т.б. терминдер жатады. Бұл терминдердің алғашқы сыңарларының өзі екі түбірден тұрады, яғни екі сөздің бірігуі (сөз тіркесінің сәйкесінше лексикалануы) арқылы жасалған анықтауыш тұлғалы біріккен сөз өзінен кейінгі сөздің өлшемдік сынын ашып тұр.

Сонымен бірге, жоғарыда аталған *бірқолданымды гидромотор, көпқолданымды гидромотор* терминдерінің құрамындағы гидромотор сөзі де екі негізден тұрады. Бұл жерде біріккен сөз құрамындағы екі

түбір де шет тілі сөзі болып табылады. Терминдер жүйесінде, әсіресе, техника саласындағы күрделі терминдер қатарында бұндай шет тілдік сөздер молынан кездеседі. Олар бірнеше түрде жұмсалады, біріншісі, қазақ тіліндегі сөздермен тіркесіп, бірігіп келеді, екіншісі, шет тілдік сөздермен тіркесіп, бірігіп жұмсалады. Бұл терминдердің жасалуына да лексикалану үдерісінің негіз болғанын байқауға болады. Тек айырмашылығы әр тілдегі сөздердің байланысып, сөз тіркесін құраған.

Қазақ тілінде техникалық терминдер етістікті сөз тіркестерінің лексикалануы жолымен де қалыптасқан. Мысалы, *беттің бұрылуы (кручение поверхности), біртекті сығылу (однородное сжатие), бірқалыпты баялау (равномерное замедление), векторды жіктеу (разложение вектора), жылу алмасу (теплообмен), кесектеп жүктеу (блочное нагружение)* т.б. көптеген терминдер етістікті сөз тіркестерінің екінші атауыштық сипат алуымен туындаған.

Жоғарыдағы мысалдарда біз сөз тіркестерінің лексикалануы арқылы жасалған тіркесті техникалық терминдердің тұлғалық ерекшеліктерін зерделедік. Сондай-ақ қазақ тілінде техника саласында сөздердің бірігуі, қосарлануы арқылы да жасалған терминдер баршылық. Олардың да жасалуына лексикалану үдерісі негіз болған. Себебі біріккен, қосарланған терминдер құрамындағы сөздердің жеке тұлға кезіндегі мағыналары бірігіп, басқа бір мәнде жұмсалып, сол тұрғыдан терминге айналған. Мысалы, *жүккөтергіш (грузовой подъемник), іргетас (фундамент), өнертабыс (изобретение), дәнтасымалдағыш (зернотранспортер), дәнтұтқыш (зерноуловитель), қыржасағыш (гребнообразователь) майқайырғы (маслоотражатель), саңылаутілгіш (щелеватель)* т.б. терминдерді қарастырар болсақ, *жүккөтергіш* термині жүкті көтеру, *іргетас* – іргесін көтеруге негіз болар тас, *өнертабыс* - өздігінен ойлап шығарылған, яғни жеке адамның өнерімен, қабілетімен жасалған зат, *дәнтасымалдағыш* – дәнді тасымалдайтын құрал, *дәнтұтқыш* – дәнді ұстап қалатын құрал, қыр жасағыш – қыр жасайтын құрал, *майқайырғы* – майды бөліп көрсететін құрал, *саңылаутілгіш* – саңылау жасайтын құрал деген мағына білдіретін сөздердің тіркесуінен жасалып, терминжасам барысында біріккен сөзге айналған. Негізінен бұл терминдер жасап отырған сөздердің бірігіп жазылуы себебін олардың орыс тілінде жазылу тәртібін басшылыққа алып түсіндіруге болады.

Сөздердің қосарлануы арқылы жасалған техникалық терминдерге келер болсақ, мысалға *кеңістіктік-қисықсызықты сырық (пространственно-криволинейный стержень), көшіру-көбейту машинасы (копировально-множительная машина), ілгерілемелі-айналмалы қозғалыс (поступательно-вращательное движение)* сияқты көптеген терминдерді атауға болады. Аталған терминдердің де қосарланып жазылуына орыс тіліндегі нұсқасының жазылу тәртібі негіз болғандығын байқаймыз.

Сонымен, техника саласындағы күрделі терминдердің жалпы тіл біліміндегі күрделі сөздер секілді сөз тіркестерінің лексикалануы арқылы туындағаны анықталды. Лексикаланған тіркестің компоненттері де дыбыстық жағынан да, құрылымдық жағынан да еш өзгеріске түспейді. Лексикаланған сөз тіркестерінің құрамындағы сөздердің жекеленген мағыналары мен грамматикалық байланыстары да өзгермейді, олар өз орындарында тұрып, біртұтас лексикалық мағынаға ие болады. Сол себептен де лексикаланған сөз тіркестерінен күрделі термин сөздер туындайды.

Жалпы терминдер жүйесіндегі, оның ішінде техника саласындағы, осы жолмен туындаған атаулар мен сөздік қорымыздағы осы үдеріс арқылы жасалған басқа да сөздердің өзіндік айырмашылығы бар. Тіл білімінде ертеден бар *ортан жілік, су жылан, бойжеткен* сияқты күрделі сөздерге негіз болған сөз тіркесінің лексикаланып, бір мағына беруін көптеген жылдардың жемісі ретінде қарастырамыз. Ал терминдер жүйесінде атаулардың арнайы жасалатынын ескерсек, тіл білімінде ұзақ жылдар бойы қалыптасатын бұл үдерістің ғалымдар тарапынан термин жасау кезінде әдейі қолданылатынын аңғарамыз. Себебі сөз тіркестерінің лексикалануы – сөзжасамның ең өнімді тәсілдерінің бірі.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Аблақов А., Исаев С., Ағланов Е. Қазақ тіліндегі сөз тіркесінің дамуы мен лексикализациялану процесі. Алматы, Санат, 1997-320 б.

2. Қалиев Ғ. Тіл білімі терминдерінің түсіндірме сөздігі. Алматы. Сөздік-Словарь, 2005 – 440 б.

3. Қазақ тілі энциклопедия. Алматы Қазақстан даму институты, 1998 – 509б.

4. Балақаев М., Сайранбаев Т. Қазіргі қазақ тілі: сөз тіркесі мен жай сөйлем синтаксисі. Алматы, Санат 2003 – 240 б.

5. Ысқақов А. Қазіргі қазақ тілі. Алматы, Ана тілі. 1991-384б.

6. Н.Қаратышқанов. Пән сөздері. – Терминологиялық сөздік. – Алматы, «Ер-Дәулет», 2004 – 128 бет. (араб графикасынан кириллицаға көшіріп, сөздікті баспаға дайындағандар: Ш.Құрманбайұлы, О.Жұбаева).

7. Атаулар сөздігі. – Алматы: Сөздік-Словарь, 2004 – 184 бет. (латын графикасынан кириллицаға көшіріп, сөздікті баспаға дайындағандар: Ш.Құрманбайұлы, О.Жұбаева).

8. Қазақша-орысша, орысша-қазақша терминологиялық сөздік. Механика және машинатану. Алматы, Рауан. 2000-328 б.

* * *

В статье рассматривается роль процесса лексикализации словосочетаний в образовании технических терминов казахского языка. Процесс лексикализации словосочетаний встречается в истории всех языков мира. Это один из древних и активных способов словообразования. Автор, изучая различные способы терминообразования путем лексикализации словосочетаний, определяет важную роль этого процесса в формировании технических терминов казахского языка. Для этой цели использует труды известных ученых, а также словари технических терминов.

* * *

The role of word-combinations' lexicalization process in the formation of technical terms of the Kazakh language is considered in the article. Word-combinations' lexicalization pro-

cess meets in the history of all the languages in the world. It is one of the most ancient and active methods of word formation. Author studying different methods of terms formation by the method of lexicalization of word combinations, defines a significant role of this process in the formation of technical terms of the Kazakh language. For this purpose the author uses works of famous scientists and also dictionaries of technical terms.

УДК 82. 09: 894.342

Сулейменова Г.Е.
соискатель ЕНУ, г.Астана

РОЛЬ ХУДОЖЕСТВЕННОГО ПЕРЕВОДА В ОБМЕНЕ КУЛЬТУРНЫМИ И ДУХОВНЫМИ ЦЕННОСТЯМИ

Историю культуры можно представить и как диалог, в котором участвуют творцы и осваиваемая ими действительность с одной стороны, и тексты культуры и их адресаты – с другой. Несомненно, что процессы создания и восприятия текста культуры – это всегда активные творческие процессы, основанные на диалогических отношениях, для которых характерна принципиальная незавершенность и открытость.

Культурные и литературные взаимосвязи между народами диалогичны по своей природе, но диалог культур предполагает участие более или менее широких слоев культурноязыковых общностей и поэтому невозможен без перевода; ведь именно в переводах шедевры мировой литературы известны гораздо большему числу читателей во всем мире, чем в оригинале – у себя на родине.

В «Статьях о писателях» Мопассана есть такие строки: «Среди писателей, чьи имена сохранятся для потомства, иной раз встречаются художники, занимающие совсем особое место в силу редкого совершенства и своеобразия их творчества. В отличие от тех, кто пишет слишком много, смешивая исключительное с банальным, удачные находки с избитыми фразами, - так что критику и читателю приходится проделывать тяжелую работу, чтобы отделить то ценное, что должно сохраниться, от того, что будет предано забвению, - эти художники, рождающие в муках, создают законченные произведения, совершенные как в целом, так и во всех деталях. И если даже не все их произведения пользуются у читателей одинаковым успехом, то всегда хотя бы одна из их книг остается в истории литературы с маркой «шедевр», подобно картинам великих мастеров, помещенных в квадратном зале Лувра». Аймауытов много читал Ги де Мопассана. Даже назвал его одним из любимых писателей. Несомненно, что французский классик оказал значительное влияние на творчество казахского писателя. Вот что пишет

Ги де Мопассан о русских писателях: «Если назвать, например, имена пяти лучших русских писателей нынешнего столетия, не подлежит сомнению, что даже начитанным парижанам известны не более как три из них. А между тем в будущем эти пять писателей будут оценены не только как предшественники, но как классики, как отцы русской литературы. Это Пушкин, молодой Шекспир, умерший в расцвете таланта, когда его душа, по его собственным словам, ширилась, когда он «чувствовал себя созревшим для замысла и создания могучих произведений». Он был убит на дуэли в 1837 году. Лермонтов, байронический поэт, но еще более оригинальный, живой, впечатлительный и более необузданный, чем Байрон,- убит на дуэли в 1841 году, в возрасте 27 лет. Люди должны бы предавать проклятию тех, кто губит подобные создания, жизнь которых так важна для человеческого духа и для всех будущих поколений. Гоголь – романист из семьи Бальзака и Диккенса, умерший в 1852 году. Граф Лев Толстой, ныне здравствующий, один из великих писателей нашего времени, автор великолепной книги под названием Война и мир, имевшей в прошлом году такой успех во Франции. И, наконец, Иван Тургенев, парижанин, хорошо известный у нас, изобретатель слова «нигилист»…»

Несомненно все это было прочитано молодым и полным творческих замыслов Жусупбеком Аймауытовым. В начале столетия в казахской литературе творили писатели и поэты, образовавшие, по словам казахского поэта Олжаса Сулейменова, «звездную ассоциацию», в ее составе были такие имена, как Сакен Сейфуллин, Ильяс Жансугуров, Беимбет Майлин. Однако другая часть этого красивого созвездия подверглась человеческому и насильственному уничтожению, и можно сказать, небо потускнело, потеряв таких звезд, как Шакарим, Ахмет Байтурсынов, Миржакип Дулатов, Жусупбек Аймаутов. В последнее десятилетие под воздействием общественно-политических изменений в отечественной (казахстанской) историографии резко вырос интерес к этим личностям, которые по тем или иным идеологическим причинам не попадали в исследовательское поле историков Казахстана.

Среди этих персон личность Магжана Жумабаева, одного из крупнейших деятелей двадцатого столетия, стоит особняком. И слово их, излучающее энергию необыкновенной поэтической силы, прорвалось сквозь завесу мучительного забвения и вернулось к народу. Если использовать такой популярный в западной литературе критерий, как индекс цитируемости, то в настоящее время нет равных Магжану Жумабаеву. О нем говорят в средствах массовой информации, снимают документальные фильмы и пишут книги, диссертации. Во всем огромном массиве печатной продукции, посвященной творчеству М.Жумабаева, последнего рассматривают либо как литератора, либо как публициста. Поэт, писатель Магжан Жумабаев был самым талантливым

продолжателем литературных традиций Абая. Он считал, не свобода воли, отражающая законы, подчиняющие собой свободу воли индивида, а сам человек есть движущая сила и смысл истории. Раскрытие мира через человека и связь исторической жизни с личной жизнью людей стало «плотью и кровью» творений М.Жумабаева. Творческий диапазон поэта отличается не только широтой, но и особой чувствительностью к лучшим художественным открытиям эпохи. По словам Аймауытова – критика, истоками становления Жумабаева как яркой поэтической личности явились четыре вещи: родная культура, восточная, русская и западная.

Русская литература XIX века, в значительной мере определившая пути развития мировой литературы XX века впитала в себя художественное наследие иных эпох и национальных культур. Следует учитывать, что между текстами культуры существует «обратная связь». Ведь перевод – не просто новая интерпретация оригинала, он дает тексту оригинала новое измерение, вводит его в другую культурную систему, в которой существуют иные ориентиры и «оси координат», причем сам перевод живет в этой новой системе координат вполне самостоятельной жизнью, не всегда похожей на жизнь оригинала. Культура, как и язык,- явление прежде всего социальное, это одна из форм общения людей, и ее коммуникативная природа проявляется в любом событии или явлении культуры. Историю культуры можно представить как процесс сохранения и приумножения текстов культуры в результате их освоения и сопоставления. Художественные литературные произведения – это важнейшая часть культуры и их невозможно рассматривать вне контекста мировой культуры. И только этот контекст позволяет раскрыть всю глубину смысла художественного произведения, дает ему возможность вечной и всегда новой жизни. Историю культуры можно представить и как диалог, в котором участвуют творцы и осваиваемая ими действительность с одной стороны, и тексты культуры и их адресаты – с другой. Сам процесс создания и восприятия текста культуры – это всегда активные творческие процессы, основанные на диалогических отношениях, для которых характерна принципиальная незавершенность и открытость. Поэтому текст культуры, созданный человеком, созидает и самого творца, и воспринимающего его человека. Вместе с тем, воспринимая текст чужой культуры, мы невольно сопоставляем его со своим опытом, обогащая его новыми смыслами и давая ему новую жизнь в новом времени и пространстве. «Чужая культура только в глазах другой культуры раскрывает себя глубже и полнее. Один смысл раскрывает свои глубины, встретившись с другим, чужим смыслом: между ними начинается как бы диалог, который преодолевает замкнутость и односторонность этих смыслов, этих культур. Мы ставим чужой культуре новые вопросы, каких она сама себе не ставила, мы ищем в ней ответа на эти наши вопросы, и чужая культура отвечает нам, открывая перед нами новые свои стороны, новые глубины» (Бахтин, 1979, с.334-335).

Исходя из вышесказанного суждения, делаем вывод, что одну из ведущих ролей во взаимодействии культур и языков играет переводная литература. История переводов, действительно, позволяет проследить развитие национального языка и литературы. Переводная литература, отражая запросы общества и уровень его развития в эпоху создания конкретного перевода, всегда решает задачи той литературы, на язык которой переводится, и становится неотъемлемой частью истории национальной культуры в целом.

Так, казахская литература, несомненно, испытывала влияние русской литературы, языка и культуры в целом. Великий Абай перевел на казахский язык произведения гигантов русской литературы Пушкина и Лермонтова. Блистательный переводчик Жусупбек Аймауытов смог передать всю красоту и первозданность произведений А.С.Пушкина, Н.В.Гоголя, В.Гюго, Л.Н. Толстого, М.Горького, У.Шекспира, Дж. Лондона, Ги де Мопассана, А.Дюма, Р.Тагора. Переводческая деятельность писателя заслуживает отдельного изучения. Век сменяется веком и каждый из них ставит перед мыслителями и художниками один и тот же вопрос: «Что такое Человек?» Ответ на этот вопрос в разные эпохи и в творчестве разных писателей неодинаков, но в XIX веке два великих мастера художественного постижения человека – русский писатель Ф.М.Достоевский и казахский – Жусупбек Аймауытов подошли в отдельные периоды своего творчества к этой проблеме во многом одинаково. «Если бы мы представили на мгновение нечто фантастическое: мир наш все тот же, но без «Преступления и наказания, «Идиота», «Бесов», «Подростка», «Братьев Карамазовых» - этих романов - трагедий, романов-предупреждений, «апокалисисов XIX века», как определяют их суть разные исследователи, романов, предугадавших, по точному слову Салтыкова-Щедрина, «отдаленнейшие искания человечества», - мы бы, вне всякого сомнения, ощутили ничем не восполнимое зияние, ибо без этих созданий нашего национального гения, оказывающих огромное воздействие на духовный облик современного человечества, мир был бы по видимости тем же, но по сути во многом иным: духовно, нравственно и интеллектуально обедненным»…

Роль и значение русской литературы в приобщении казахского народа к художественным ценностям ряда европейских народов, в установлении творческого отношения казахских просветителей к мировой литературе, в расширении диапозона казахской национальной литературы неоценимы. Традиции русской интеллигенции формировали многие писатели и поэты девятнадцатого века: А.Радищев, К.Рылеев, И.Тургенев, Л.Толстой, Ф.Достоевский, А.Чехов.

«Особенностью казахско-европейских литературных связей явилось наличие ранних европейских сведений о казахской земле и ее обитателях в книгах Плано Карпини, Вильгельма Рубрука, Марко Поло, Филиппа

Иоганна Табберта фон Страленберга, Даниэля Дефо и других. В XIX веке на казахской земле побывали многие западноевропейские ученые и писатели…», пишет С.Ананьева в статье о творчестве казахстанского ученого-компаративиста Ш.К.Сатпаевой, в предисловии к которой она точно подмечает: «Многогранный и разнообразный культурный контекст современности создает предпосылки для качественно нового осмысления роли творческого наследия в культуре Казахстана. Время убирает все второстепенное, наносное, и оказываются востребованными глубокие научные исследования, авторы которых в XX веке высказывали идеи, созвучные дню сегодняшнему. Эти работы воспринимаются свежо, потому что положенное в их основу типологическое и сравнительное изучение национальных литератур обогащает казахское литературоведение, раздвигает его границы».

Компаративистика, как известно в первую очередь, исследует межнациональные связи, а также типологические схождения, образующиеся на идентичных стадиях развитие наций, цивилизаций, или культурных общностей…Компаративистику, прежде всего, интересует «материал» литературного творчества, а также исторически сходные жизненные (социальные, экономические, цивилизационные) условия возникновения типологически сходных мотивов, сюжетов, образов.

Таким образом, диалог культур не оставляет и исследователей переводной литературы, принадлежащих своему времени и представляющих прежде всего свою национальную культуру: опираясь на определенную культурную традицию, исследователь сам становится участником диалога. Возвращаясь к творчеству Ж.Аймауытова, к его переводам, следует подчеркнуть, что писатель обращается к русскому языку как к языку-посреднику. Ведь Аймауытов считал, что «язык народа является сокровищницей, отражающей пережитые эпохи, передающей из поколения в поколение его думы, чаяния, нравственные и духовные ценности». Но для Ж. Аймауытова переводить русских писателей не самоцель. Учитывая, что он переводит разножанровые произведения: рассказы и повести, поэзию и драматургию, можно смело говорить о том, что первый казахский романист, осваивая жанровое богатство русских и зарубежных писателей, думал о жанровом обогащении казахской литературы.

Список использованных источников

1. Исмакова А.С. Казахская художественная проза. Поэтика, жанр, стиль (начало XX века и современность). – Алматы, Ғылым, 1988 – С.64

2. Сатпаева Ш.К. Казахско-европейские литературные связи XIX и первой половины XX века. Алма-Ата, Наука, 1972.

3. Одинцов В. О языке художественной прозы. М., 1973,- С.21

4. Оболенская Ю.Л. Художественный перевод и межкультурная коммуникация. М., «Высшая школа», 2006.- С.14-16.

* * *

Мақалада қазақ әдебиеті ақтаңдақтарының бірі, жазушы Жүсіпбек Аймауытовтың аудармашылық шығармашылығы туралы сөз болады. Қазақ әдебиетінің өзге өкілдері секілді Жүсіпбектің де алға қойған мақсаты – орыс және шет ел жазушыларының шығармаларын аударып қана қою емес, автордың ойынша, қазақ әдебиетін, соның ішінде прозаны жанрлық жағынан толықтыра, байыта түсу. Сондай-ақ мақалада аударма түрлі халық әдебиеттері арасындағы мәдени байланыстардың негізгі көзі ретінде қаралады.

* * *

In this article the authoress examines the translator creative works of writer J.Aimauytov. The translations of Russian and foreign writers were not the end in himself.

He was interested in cultural communication, in my opinion, to enrich Kazakh literature by the various genres. First of all he was interested in prose.The authoress touches up also the problem of translation as a form of the intercultural communication.

МАЗМҰНЫ

СОДЕРЖАНИЕ

ТАРИХ ИСТОРИЯ

Аманбаев А.С.
ЭКОЛОГИЧЕСКИЕ ДВИЖЕНИЯ: ОПЫТ И ПЕРСПЕКТИВЫ.....3
Ауанасова А.М.
РАСПРОСТРАНЕНИЕ ИДЕИ ТЮРКИЗМА В XIX - НАЧАЛЕ XX ВЕКА В СРЕДЕ ИНТЕЛЛИГЕНЦИИ.....7
Гиззатов С.М.
СҰЛТАН ШЫҒАЙ ЖӘНЕ ЕЛДЕГІ АГРАРЛЫҚ САЯСАТ 18
Муханбеткалиев Х.С., Жумабаев Б.
МЕЖДУНАРОДНЫЙ ТЕРРОРИЗМ - УГРОЗА БЕЗОПАСНОСТИ ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ.....26
Серикова Л.С.
ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ МҰРАҒАТ ЖҮЙЕСІНІҢ ДАМУЫ (XX ҒАСЫР).....31
Альмухамбетов У.Х.
ИЗМЕНЕНИЯ В ЭТНОСОЦИАЛЬНОЙ СТРУКТУРЕ КАЗАХСТАНА В 50-60-Е ГОДЫ XX ВЕКА 38
Кульниязова К.Г.
К ВОПРОСУ О ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ТАТАРСКОЙ ДИАСПОРЫ НА ТЕРРИТОРИИ ЗАПАДНОГО КАЗАХСТАНА (КОНЕЦ XIX В. - XX В.).....49
Айтмухамбетов А.А.
КАЗАХСКИЕ СЛУЖАЩИЕ В АДМИНИСТРАТИВНО-УПРАВЛЕНЧЕСКОЙ СИСТЕМЕ (КОНЕЦ XIX - НАЧАЛО XX ВВ.)...55
Ахмет А.Қ.
ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ТОТАЛИТАРИЗМ ЖӘНЕ МҰРАҒАТ ІСІ.....60
Мұқтар Ә.Қ.
СЫПЫРА ҚАРАБАТЫРҰЛЫНЫҢ ӨМІРІ МЕН ҚЫЗМЕТІ.....67
Сүндетұлы Қ.
БАТЫС ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ БАСПАХАНАЛАРДЫҢ ҚАЛЫПТАСУЫ ЖӘНЕ ДАМУЫ (XX ҒАСЫРДЫҢ І ЖАРТЫСЫ)..75

ПЕДАГОГИКА

Балыков Б.А.
ФОРМИРОВАНИЕ ЗДОРОВОГО ОБРАЗА ЖИЗНИ УЧАЩИХСЯ МЛАДШИХ КЛАССОВ СРЕДСТВАМИ ФИЗИЧЕСКОГО ВОСПИТАНИЯ.....81
Байжуманова Н.С., Есмагамбетова Д.Б., Тәжібаев С.Қ.
ҚАЗАҚСТАНДА ОҚЫТУДЫҢ КРЕДИТТІК ТЕХНОЛОГИЯСЫН ЕНГІЗУ ТӘЖІРИБЕСІ.....87
Бортко Т.Г., Муналбаева У.Д.
СУЩНОСТЬ ЭТНОСОЦИАЛЬНОГО ВОСПИТАНИЯ…….....95
Жумадилханов А.А.
СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ СПОРТИВНОЙ РЕКРЕАЦИОННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ.....102
Кайнбаева Ж.С.
ИДЕЯ КУЛЬТУРОСООБРАЗНОСТИ В СОДЕРЖАНИИ ОБРАЗОВАНИЯ.....107
Карасаева А.И., Орлова Л.Г.
ФОРМИРОВАНИЕ ПРОФЕССИОНАЛЬНЫХ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ У БУДУЩЕГО УЧИТЕЛЯ МАТЕМАТИКИ.....111
Мануйлова Е.А.
ПУТИ ВОСПИТАНИЯ СЕРДЦА РЕБЕНКА В ПОСЛУШАНИИ (ПРАВОСЛАВНЫЙ И СВЕТСКИЙ АСПЕКТЫ).....116
Муналбаева У.Д.
ЭТНОС, НАЦИЯ И ЭТНОСОЦИАЛЬНОЕ ВОСПИТАНИЕ.....119
Насс О. В.
ОПЫТ ВНЕДРЕНИЯ СВОБОДНОГО ПРОГРАММНОГО ОБЕСПЕЧЕНИЯ В УЧЕБНОМ ЗАВЕДЕНИИ НА ПРИМЕРЕ СОЗДАНИЯ КОМПЬЮТЕРНЫХ СРЕДСТВ ДЛЯ УРОКОВ ФИЗИКИ В СРЕДНЕЙ ШКОЛЕ 125
Попов М.М.
ОПЫТ ФОРМИРОВАНИЯ НАВЫКОВ ИМПРОВИЗАЦИИ.....132
Сумкина О.В.
О ПРОВЕДЕНИИ ВНЕКЛАССНОЙ РАБОТЫ ПО АНГЛИЙСКОМУ ЯЗЫКУ В СРЕДНИХ ШКОЛАХ.....137

ФИЛОЛОГИЯ

Айтасова Д.
РЕАЛИЗАЦИЯ КОМПЕТЕНТНОСТНОГО ПОДХОДА
В ПРОЦЕССЕ ОБУЧЕНИЯ РУССКОМУ ЯЗЫКУ
НА ОСНОВЕ ПРИМЕНЕНИЯ МЕТОДА ПРОЕКТОВ.....140
Ахметова А.А.
ЭНЕРГЕТИКА ЖӘНЕ РАДИОТЕХНИКА САЛАСЫНА
ҚАТЫСТЫ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ТЕРМИНДЕР ТУРАЛЫ 144
Қарағұлова Б.С.
ҚАЗІРГІ ЛИНГВИСТИКАДАҒЫ НЕОЛОГИЗМДЕРДІҢ
ЗЕРТТЕЛУ ЖАЙЫ.....150
Құсайынова Ж.А.
КОНТЕКСТІК СЕМАНТИКА ЖӘНЕ МОДАЛЬДІ РЕҢК
ТУДЫРУШЫ ГРАММАТИКАЛЫҚ АМАЛДАР ҚЫЗМЕТІ.....157
Мұхамедьярова З.Т.
ШЕШЕНДІКТАНУ ҒЫЛЫМЫНЫҢ ЛИНГВОҚҰРЫЛЫМДЫҚ
ЖҮЙЕСІНІҢ КЕЙБІР АСПЕКТІЛЕРІ.....165
Насыритдинова Ә.Н.
ГРАММАТИКАЛЫҚ СӨЗ ТІРКЕСТЕРІНІҢ ЛЕКСИКАЛАНУЫ
АРҚЫЛЫ ЖАСАЛҒАН ТЕХНИКАЛЫҚ ТЕРМИНДЕР.....170
Сулейменова Г.Е.
РОЛЬ ХУДОЖЕСТВЕННОГО ПЕРЕВОДА В ОБМЕНЕ
КУЛЬТУРНЫМИ И ДУХОВНЫМИ ЦЕННОСТЯМИ.....176

АВТОРЛАР ҮШІН МӘЛІМЕТ

МАҚАЛАНЫҢ ДАЙЫНДАЛУ ТӘРТІБІ

«БҚМУ хабаршысы» жинағына жариялауға қазақ, орыс, ағылшын тілдерінде мақалалар қабылдайды, ғылыми және ғылыми-әдістемелік жұмыстар гуманитарлық, жаратылыстану, экономикалық, өнертану, техникалық ғылымдар, білім мәселелері, сонымен бірге университеттің құрылымдық бөлімшелерінің қызметі, аймақтың әлеуметтік-экономикалық дамуының мәселелері мазмұнын құрайды.

Журналға бағытталған мақала (компьютерлік мәтін көлемі 8 бет) USB-жинағышы, CD-R дискімен (мәтіннің қолжазба түрінде, 1,0 интервалымен, 16 шрифтісінен кем емес, және бір данасы А4 формат қағазында) берілуі керек.

Суреттегі берілген барлық әріп және сандық белгілер ең басты және сурет астындағы мәтінде түсіндірілуі қажет. Қолжазбадағы суреттері бар беттері мен мәтін беттері нөмірленген болуы керек. Мәтін мұқият тексерілген және редакцияланған болуы қажет. Сканерленген мәтіндер, грамматикалық және техникалық қателері бар мақалалар жинаққа енгізілмейді.

«БҚМУ хабаршысы» ғылыми журналына дайындық кезінде материалдарды жариялауға автор туралы мәлімет көрсетілуі қажет (аты-жөні (толық), ғылыми атағы, дәрежесі, лауазымы, жұмыс орны, мекенжайы, тел.), ӘОЖ нөмірі, ішкі және сыртқы рецензиясы (жариялауға ұсынылған ғылыми жұмыстың ғылым кандидаты және докторларының сын-пікірлері болуы керек), түйін (мемлекеттік тілде жарияланатын мақалаға - орыс немесе ағылшын тілінде, басқа тілде жарияланатын мақалаға - мемлекеттік, орыс немесе ағылшын тілінде), жариялауға төленген түбіртек міндетті түрде болуы қажет.

Мақаланы жариялауға эксперттік комиссия бекіткен ғылыми-техникалық Кеңестің эксперттік тұжырымдамасы болуы керек.

Материалдар белгіленген тәртіп бойынша сай келмесе, жариялауға қабылданбайды. Қолжазбалар редакция кезқарасын білдірмейді және авторларға кері қайтарылмайды.

К СВЕДЕНИЮ АВТОРОВ

ПРАВИЛА ОФОРМЛЕНИЯ СТАТЕЙ

Для публикации в «Вестнике ЗКГУ» принимаются статьи на казахском, русском, английском языках, содержащие результаты научных и научно-методических работ в области гуманитарных, естественных, экономических, искусствоведческих, технических наук, посвященных проблемам образования, а также материалы, отражающие деятельность различных структурных подразделений университета, вопросы социально-экономического развития региона.

Статья (объемом 8 страниц компьютерного текста), направляемая в журнал, представляется на дисках CD-R, USB-накопитель (с обязательной распечаткой текста, шрифтом не менее 16, 1,0 интервалом и графики на бумаге в одном экземпляре на формате А4).

Все буквенные и цифровые обозначения, приведенные на рисунках, необходимо пояснить в основном или подрисуночном тексте. Страницы рукописи должны быть пронумерованы, включая листы с рисунками. Текст должен быть тщательным образом выверен и отредактирован. Сканированные тексты с грамматическими и техническими ошибками не будут включены в сборник.

При подготовке материалов к опубликованию в научном сборнике «Вестник ЗКГУ» обязательным условием является представление сведений об авторе (ф.и.о. (полностью), ученая степень, звание, должность, место работы, адрес, тел.), номер УДК, внутренней и внешней рецензии (публикуемые в издании научные работы должны быть рецензируемы кандидатами наук и докторами), резюме (статьи, публикуемой на государственном языке, должно быть на русском и английском языках, статьи, публикуемой на других языках – на государственном, русском и английском языках), наличие квитанции оплаты за публикацию.

Решение о возможности опубликования статьи подтверждается экспертной комиссией научно-технического Совета актом экспертного заключения.

Материалы, не соответствующие данным требованиям, к публикации не принимаются. Рукописи не рецензируются и не возвращаются авторам.

АВТОРЛАРДЫҢ ТҮПНҰСҚАСЫМЕН БАСЫП ШЫҒАРЫЛДЫ

ОТПЕЧАТАНО С ОРИГИНАЛОВ АВТОРОВ

Редакторы-Редактор:
Р.Р. Кужалиева
Корректоры-Корректор:
С.А. Беккужиева

Материалдарды компьютерде беттеген
Верстка и изготовление оригинал-макета
Е.А. Штельмухова, Д.М. Тулепова, А.Е. Павленко, Б.М. Мустахапова

М.Өтемісов атындағы Батыс Қазақстан мемлекеттік университеті, 2009
090000, Орал, Сарайшық көшесі, 34
т.: 50-76-52

Басуға 29.09. 2009 ж. қол қойылды.
Офсет қағазы. Көлемі 11,6 б.т.
Таралымы 550 дана. Тапсырыс № 15

Подписано в печать 29.09. 2009 г.
Формат А4. Бумага офсетная.
Объем 11,6 п.л. Тираж 550 экз.
Заказ № 15

Западно-Казахстанский государственный университет им. М.Утемисова, 2009
090000, Уральск, ул.Сарайшик, 34
т.: 50-76-52

АВТОРЛАРДЫҢ ТҮПНҰСҚАСЫМЕН БАСЫП ШЫҒАРЫЛДЫ

ОТПЕЧАТАНО С ОРИГИНАЛОВ АВТОРОВ

Шығаруға жауапты-Ответственный за выпуск:
А.Ә. Кожевникова

Редакторы-Редактор:
Р.Р. Кужалиева
Корректоры-Корректор:
С.А. Беккужиева

Материалдарды компьютерде беттеген
Верстка и изготовление оригинал-макета
Е.А. Штельмухова, Д.М. Тулепова, А.Е. Павленко, Ж.А.Сарсенгалиева

М.Өтемісов атындағы Батыс Қазақстан мемлекеттік университеті, 2010
090000, Орал, Сарайшық көшесі, 34
т.: 50-76-52

Басуға 17.02.2010 ж. қол қойылды.
Офсет қағазы. Көлемі 13,5 б.т.
Таралымы 550 дана. Тапсырыс № 33

Подписано в печать 17.02.2010 г.
Формат А4. Бумага офсетная.
Объем 13,5 п.л. Тираж 550 экз.
Заказ № 33

Западно-Казахстанский государственный университет им. М.Утемисова, 2010
090000, Уральск, ул.Сарайшик, 34
т.: 50-76-52

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ БІЛІМ ЖӘНЕ ҒЫЛЫМ МИНИСТРЛІГІ

БҚМУ ХАБАРШЫСЫ

1(37) шығарылым
қаңтар – ақпан – наурыз

Жылына 4 рет шығады

Педагогика, тарих, филология

Бас редактор
Т.З.РЫСБЕКОВ
тарих ғылымдарының докторы, профессор

Редакция алқасы:

Н.Е.Бекмаханова	тарих ғылымдарының докторы, профессор, РҒА Ресей тарихы институты;
Ә.Қ.Мұқтар	тарих ғылымдарының докторы, профессор, М.Өтемісов атындағы БҚМУ;
Е.А.Александрова	педагогика ғылымдарының докторы,профессор, Н.Г.Чернышевский атындағы Саратов мемлекеттік университеті;
Ә.М.Мұханбетжанова	педагогика ғылымдарының докторы, профессор, М.Өтемісов атындағы БҚМУ;
Б.И.Сарсенбаева	педагогика ғылымдарының докторы, доцент, М.Өтемісов атындағы БҚМУ;
А.М. Мусаев	филология ғылымдарының докторы, профессор, М.Өтемісов атындағы БҚМУ;
М.Б. Сабыр	филология ғылымдарының докторы, профессор, БҚГА;
И.А. Тайманов	физика-математика ғылымдарының докторы, РФ Ғылым академиясының корреспондент-мүшесі, Новосибирск мемлекеттік университеті;
Е.Я. Коган	физика-математика ғылымдарының докторы, профессор, М.Өтемісов атындағы БҚМУ;
Т.Е. Дарбаева	биология ғылымдарының докторы, профессор, М.Өтемісов атындағы БҚМУ;
С.С. Джубатырова	ауылшаруашылығы ғылымдарының докторы, профессор, М.Өтемісов атындағы БҚМУ;
Л.И. Мергалиева	экономика ғылымдарының докторы, М.Өтемісов атындағы БҚМУ.

2000 жылдан бастап шығарылады. Жылына 4 рет шығады.

Жинақ ҚР Қоғамдық келісім және ақпарат, мәдениет министрлігінің келісімімен 07.12.1999ж. тіркеліп, № 971 – Ж куәлігі берілген.

Жинақ ҚР Қоғамдық келісім және ақпарат, мәдениет министрлігінің келісімімен 09.08.2000ж. қайта тіркеліп, № 1432 – Ж куәлігі берілген.

Жинақ филология, тарих және педагогика ғылымдары бойынша диссертациясының негізгі нәтижелерін жариялау үшін Қазақстан Республикасының Білім және ғылым саласындағы Бақылау комитеті бекіткен ғылыми басылым тізіміне енді.

ISSN 1680-0761

© М.Өтемісов атындағы Батыс Қазақстан мемлекеттік университеті, 2010.

ТІРКЕУ НӨМІРІ 1432-Ж

МИНИСТЕРСТВО ОБРАЗОВАНИЯ И НАУКИ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

Выпуск 1(37)
январь – февраль – март

Выходит 4 раза в год

Педагогика, история, филология

Главный редактор
РЫСБЕКОВ Т.З.
доктор исторических наук, профессор

Редакционная коллегия:

Бекмаханова Н.Е. доктор исторических наук, профессор, Институт Российской истории РАН;
Муктар А.К. доктор исторических наук, профессор, ЗКГУ им.М.Утемисова;
Александрова Е.А. доктор педагогических наук, профессор, Саратовский государственный университет им. Н.Г.Чернышевского;
Муханбетжанова А.М. доктор педагогических наук, профессор, ЗКГУ им.М.Утемисова;
Сарсенбаева Б.И. доктор педагогических наук, доцент, ЗКГУ им.М.Утемисова;
Мусаев А.М. доктор фиолологических наук, ЗКГУ им.М.Утемисова;
Сабыр М.Б. доктор филологических наук, профессор, ЗКГА;
Тайманов И.А. доктор физико-математических наук, Член-кор. Академии наук РФ, Новосибирский государственный университет;
Коган Е.Я. доктор физико-математических наук, профессор, ЗКГУ им.М.Утемисова;
Дарбаева Т.Е. доктор биологических наук, профессор, ЗКГУ им.М.Утемисова;
Джубатырова С.С. доктор сельскохозяйственных наук, ЗКГУ им.М.Утемисова;
Мергалиева Л.И. доктор экономических наук, ЗКГУ им.М.Утемисова.

Издается с 2000 года. Выходит 4 раза в год.

Свидетельство о регистрации издания № 971-Ж от 07.12.1999 г., выдано Министерством культуры, информации и общественного согласия РК.

Свидетельство о перерегистрации №1432-Ж от 09.08.2000 г., выдано Министерством культуры, информации и общественного согласия РК.

Журнал включен в Перечень научных изданий Комитета по контролю в сфере образования и науки Республики Казахстан, рекомендованных для публикации основных результатов диссертаций по филологическим, историческим и педагогическим наукам.

ISSN 1680-0761

© Западно-Казахстанский государственный университет им.М.Утемисова, 2010.

РЕГИСТРАЦИОННЫЙ НОМЕР 1432-Ж

АВТОРЛАР ҮШІН МӘЛІМЕТ

МАҚАЛАНЫҢ ДАЙЫНДАЛУ ТӘРТІБІ

«БҚМУ хабаршысы» жинағына жариялауға қазақ, орыс, ағылшын тілдерінде мақалалар қабылдайды, ғылыми және ғылыми-әдістемелік жұмыстар гуманитарлық, жаратылыстану, экономикалық, өнертану, техникалық ғылымдар, білім мәселелері, сонымен бірге университеттің құрылымдық бөлімшелерінің қызметі, аймақтың әлеуметтік-экономикалық дамуының мәселелері мазмұнын құрайды.

Журналға бағытталған мақала (компьютерлік мәтін көлемі 8 бет) USB-жинағышы, CD-R дискімен (мәтіннің қолжазба түрінде, 1,0 интервалымен, 12 шрифтісінен кем емес, және бір данасы А4 формат қағазында) берілуі керек.

Суреттегі берілген барлық әріп және сандық белгілер ең басты және сурет астындағы мәтінде түсіндірілуі қажет. Қолжазбадағы суреттері бар беттері мен мәтін беттері нөмірленген болуы керек. Мәтін мұқият тексерілген және редакцияланған болуы қажет. Сканерленген мәтіндер, грамматикалық және техникалық қателері бар мақалалар жинаққа енгізілмейді.

«БҚМУ хабаршысы» ғылыми журналына дайындық кезінде материалдарды жариялауға автор туралы мәлімет көрсетілуі қажет (аты-жөні (толық), ғылыми атағы, дәрежесі, лауазымы, жұмыс орны, мекенжайы, тел.), ӘОЖ нөмірі, ішкі және сыртқы рецензиясы (жариялауға ұсынылған ғылыми жұмыстың ғылым кандидаты және докторларының сын-пікірлері болуы керек), түйін (мемлекеттік тілде жарияланатын мақалаға - орыс немесе ағылшын тілінде, басқа тілде жарияланатын мақалаға - мемлекеттік, орыс немесе ағылшын тілінде), жариялауға төленген түбіртек міндетті түрде болуы қажет.

Мақаланы жариялауға эксперттік комиссия бекіткен ғылыми-техникалық Кеңестің эксперттік тұжырымдамасы болуы керек.

Материалдар белгіленген тәртіп бойынша сай келмесе, жариялауға қабылданбайды. Қолжазбалар редакция көзқарасын білдірмейді және авторларға кері қайтарылмайды.

К СВЕДЕНИЮ АВТОРОВ

ПРАВИЛА ОФОРМЛЕНИЯ СТАТЕЙ

Для публикации в «Вестнике ЗКГУ» принимаются статьи на казахском, русском, английском языках, содержащие результаты научных и научно-методических работ в области гуманитарных, естественных, экономических, искусствоведческих, технических наук, посвященных проблемам образования, а также материалы, отражающие деятельность различных структурных подразделений университета, вопросы социально-экономического развития региона.

Статья (объемом 8 страниц компьютерного текста), направляемая в журнал, представляется на дисках CD-R, USB-накопитель (с обязательной распечаткой текста, шрифтом не менее 12, 1,0 интервалом и графики на бумаге в одном экземпляре на формате А4).

Все буквенные и цифровые обозначения, приведенные на рисунках, необходимо пояснить в основном или подрисуночном тексте. Страницы рукописи должны быть пронумерованы, включая листы с рисунками. Текст должен быть тщательным образом выверен и отредактирован. Сканированные тексты с грамматическими и техническими ошибками не будут включены в сборник.

При подготовке материалов к опубликованию в научном сборнике «Вестник ЗКГУ» обязательным условием является представление сведений об авторе (ф.и.о. (полностью), ученая степень, звание, должность, место работы, адрес, тел.), номер УДК, внутренней и внешней рецензии (публикуемые в издании научные работы должны быть рецензируемы кандидатами наук и докторами), резюме (статьи, публикуемой на государственном языке, должно быть на русском и английском языках, статьи, публикуемой на других языках – на государственном, русском и английском языках), наличие квитанции оплаты за публикацию.

Решение о возможности опубликования статьи подтверждается экспертной комиссией научно-технического Совета актом экспертного заключения.

Материалы, не соответствующие данным требованиям, к публикации не принимаются. Рукописи не рецензируются и не возвращаются авторам.

Сүндетұлы Қ.
"КОЛХОЗ ЖОЛЫ" ГАЗЕТІНІҢ ТАРИХЫНАН.....151
Фризен Д.Я.
К ВОПРОСУ О РЕАЛИЗАЦИИ СТОЛЫПИНСКОЙ АГРАРНОЙ РЕФОРМЫ В ЗАПАДНОМ КАЗАХСТАНЕ.....158
Майканов Н.С.
ИСТОКИ КАЗАХСТАНСКОГО ПАРЛАМЕНТАРИЗМА.....167
Байшов Б.Б.
ХХ ҒАСЫРДЫҢ 20 ЖЫЛДАРЫНЫҢ БАСЫНДАҒЫ АҚТӨБЕ ӨҢІРІНДЕГІ ӘКІМШІЛІК-ТЕРРИТОРИЯЛЫҚ ӨЗГЕРІСТЕР ЖӘНЕ ХАЛЫҚ САНЫ.....175
Танзенов Д.Ж.
ЕСІМ НҰРАЛЫҰЛЫ МЕН СЫРЫМ ДАТҰЛЫ АРАСЫНДАҒЫ ҚАТЫНАСТАР.....180
Адельбаева Н.А.
И.АЛТЫНСАРИН И АБАЙ КУНАНБАЕВ: ИСТОРИЧЕСКИЙ ПОРТРЕТ И НАСЛЕДИЕ НА ФОНЕ ЭПОХИ.....187
Өтеубай Қожақұлы
XIX ҒАСЫРДАҒЫ ОРТА АЗИЯДАҒЫ АҒЫЛШЫН-ОРЫС ТАЙТАЛАСЫ (БӘСЕКЕЛЕСІ).....194

ФИЛОЛОГИЯ

Мүтиев З.Ж.
АКАДЕМИК М.ҚАРАТАЕВТЫҢ ӘДЕБИ-ЭСТЕТИКАЛЫҚ КӨЗҚАРАСТАРЫ.....203
Диарова М.А.
ФОНЕТИКО-ОРФОГРАФИЧЕСКИЕ ВАРИАНТЫ КАЗАХСКИХ ИМЕН.....209

НАШИ ЮБИЛЯРЫ.....218

ПЕДАГОГИКА

УДК 374.1

О. В. Насс
кандидат педагогических наук,
ЗКГУ им. М.Утемисова

ПОНЯТИЕ, СТРУКТУРА, УРОВНИ И СОДЕРЖАНИЕ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ ПЕДАГОГОВ В ОБЛАСТИ СОЗДАНИЯ КОМПЬЮТЕРНЫХ СРЕДСТВ

Рассмотрению проблемы формирования профессиональной компетентности педагога в современных условиях посвящено значительное количество научных работ, однако интерес к этой проблеме не ослабевает, что свидетельствует об особой значимости и актуальности ее решения на современном этапе развития системы образования.

1. Ознакомившись с толкованиями понятия «компетентность», предлагаемыми энциклопедическими словарями и нормативными документами, можно заключить, что «компетентность» достаточно многозначное понятие, в зависимости от области использования, обозначающее:

* Знающий, осведомленный, авторитетный в какой-нибудь области [7].
* Обладающий компетенцией [7].
* Способность человека выполнить некоторое задание или сделать что-либо [5].
* Квалификацированность, умелость человека в каком-либо деле или виде деятельности [5].
* Качество человека, выражающееся во владении знаниями, умениями и навыками, необходимыми для успешного выполнения соответствующего дела или определенного вида деятельности [5].
* Умение самостоятельно добывать, анализировать, структурировать и эффективно использовать информацию для максимальной самореализации и полезного участия в жизни общества [1].

* Личное качество (или совокупность взаимосвязанных качеств личности), проявляющееся в способности к осуществлению деятельности на основе обладания соответствующей компетенцией [2].

В психолого-педагогической теории и практике в настоящее время существуют различные подходы к пониманию терминов «компетентность (от лат. competens – соответствующий, способный)» и «компетенция (от лат. competentia – достигаю, соответствую, подхожу)».

А.В. Хуторский предлагает следующие определения [8]: «Компетенция – отчужденное, заранее заданное социальное требование (норма) к образовательной подготовке ученика, необходимой для его эффективной продуктивной деятельности в определенной сфере. Компетентность – владение, обладание учеником соответствующей компетенцией, включающее его личностное отношение к ней и предмету деятельности». «Компетентность – совокупность личностных качеств ученика (ценностно-смысловых ориентаций, знаний, умений, навыков, способностей), обусловленных опытом его деятельности в определенной социальной и личностно-значимой сфере», компетенции - «заказ общества к подготовке его граждан», где «перечень во многом определяется согласованной позицией социума в определенной стране или регионе».

Анализируя определение понятия «компетентность» мы установили, что независимо от трактовки оно всегда рассматривается в контексте профессиональной деятельности.

При рассмотрении термина «профессиональная компетентность» (от лат. professio – род трудовой деятельности и competens – соответствующий, способный, сведующий специалист), отметим, что в психолого-педагогической литературе существуют различные подходы к его определению.

В. Д. Симоненко, М. В. Ретивых определяют «квалификацию» [6] как «уровень развития способностей человека, позволяющей ему выполнять профессиональные функции определенной степени сложности в конкретном виде деятельности. Квалификация определяется объемом теоретических знаний, практических умений и навыков, степенью сформированности профессионально важных качеств».

В. А. Сластенин, Е. П. Белозерцев, А. Д. Гонеев, А. Г. Пашков «профессиональную квалификацию» определяют [3] как «достижение определенного уровня профессионального образования работника, обладающего знаниями, умениями, навыками, необходимыми для выполнения конкретной работы».

Мухамедрахимова Г.И.
ИНТЕГРАЦИЯ В СФЕРЕ ЭКОЛОГИИ:НАПРАВЛЕНИЕ И ФОРМЫ ПЕДАГОГИЧЕСКОГО ИССЛЕДОВАНИЯ В ЕСТЕСТВОЗНАНИИ...62
Жолымбетова Н.А.
ИССЛЕДОВАНИЯ КОМПОНЕНТОВ ТВОРЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ У ДЕТЕЙ ДОШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА.....68
Болатова Б.Ж.
АҚТӨБЕ ОБЛЫСЫНЫҢ АГРАРЛЫҚ ӨНДІРІСІНЕ ТАРТЫЛҒАН ИНВЕСТИЦИЯНЫҢ НӘТИЖЕСІНДЕ МАЛ ШАРУАШЫЛЫҒЫНЫҢ ЖАҒДАЙЫН ТАЛДАУ.....76
Сисенбаева А.Ж.
МУЗЫКА ПӘНІ - МУЗЫКАЛЫҚ ТАЛҒАМНЫҢ ДАМУЫНЫҢ НЕГІЗГІ ФОРМАСЫ РЕТІНДЕ.....81
Туребаева К.Ж.
ҰЛТТЫҚ ТӘРБИЕНІҢ ӨЗЕКТІ ПРОБЛЕМАЛАРЫ.....88

ТАРИХ ИСТОРИЯ

Ахмет А.Қ.
ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ МҰРАҒАТТАРДАҒЫ ҚҰЖАТТАРДЫ ЕСЕПКЕ АЛУ ЖҰМЫСТАРЫ.....91
Мұқтар Ә.Қ., Идресова Ү.Х.
ҚАЙРАТКЕР БАҚЫТЖАН ҚАРАТАЕВ.....107
Тасмагамбетов А.С.
ПРАВОСЛАВНОЕ МИССИОНЕРСТВО В ЦЕНТРАЛЬНОМ И СЕВЕРО-ВОСТОЧНОМ КАЗАХСТАНЕ В XIX - НАЧАЛЕ XX ВВ.....116
Уразгалиева Ж.Е.
КАЗАХСТАНСКИЙ ПАТРИОТИЗМ: ПРЕЕМСТВЕННОСТЬ ПОКОЛЕНИЙ.....126
Ахметова Ұ.Т.
БАҚЫТЖАН ҚАРАТАЕВТЫҢ ҒЫЛЫМИ МҰРАЛАРЫ.....133
Ескалиев С.А.
ОСОБЕННОСТИ ПРОЦЕССА ФОРМИРОВАНИЯ ИНТЕЛЛИГЕНЦИИ КАЗАХСТАНА В НАЧАЛЕ XX ВЕКА 138
Исибаева Е.И.
ӘЛЕУМЕТТІК-ЭКОНОМИКАЛЫҚ ДАМУДАҒЫ АУЫЛ ШАРУАШЫЛЫҒЫНЫҢ ЕРЕКШЕЛІГІ.....143

МАЗМҰНЫ

СОДЕРЖАНИЕ

ПЕДАГОГИКА

Насс О.В.
ПОНЯТИЕ, СТРУКТУРА, УРОВНИ И СОДЕРЖАНИЕ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ ПЕДАГОГОВ В ОБЛАСТИ СОЗДАНИЯ КОМПЬЮТЕРНЫХ СРЕДСТВ.....3
Уланов Б.В.
КОМПЕТЕНТНОСТНО-ОРИЕНТИРОВАННЫЙ ПОДХОД К ПОСТРОЕНИЮ КУРСА ДИФФЕРЕНЦИАЛЬНЫХ УРАВНЕНИЙ..10
Мұқанбетова Ш.Т.
КОММУНИКАТИВТІК ҚҰЗЫРЕТТІЛІКТІ ҚАЛЫПТАСТЫРУДЫҢ ҒЫЛЫМИ-ТЕОРИЯЛЫҚ НЕГІЗДЕРІ.....13
Кузьмичёва А.Е., Мымрина Н.В.
ПРОФЕССИОНАЛЬНАЯ ПОДГОТОВКА УЧИТЕЛЯ ФИЗИКИ И АСТРОНОМИИ ПРИ ИЗУЧЕНИИ КУРСА "ФИЗИЧЕСКАЯ КАРТИНА МИРА".....20
Умарова Г.С., Опря О.В.
ВНЕАУДИТОРНАЯ РАБОТА КАК СРЕДСТВО ОБУЧЕНИЯ РУССКОМУ ЯЗЫКУ В КАЗАХСКИХ ГРУППАХ.....24
Балыков Б.А.
РОЛЬ ГИГИЕНИЧЕСКОГО ВОСПИТАНИЯ В ФОРМИРОВАНИИ ЗДОРОВОГО ОБРАЗА МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ.....29
Есенқызы Ы.
М.ӨТЕМІСОВ АТЫНДАҒЫ БАТЫС ҚАЗАҚСТАН МЕМЛЕКЕТТІК УНИВЕРСИТЕТІНДЕ КІТАПХАНА МАМАНДАРЫН ДАЯРЛАУ ІС-ТӘЖІРИБЕСІНЕН.....34
Наукеева А.Д.
АДАПТАЦИЯ ПЕРВОКУРСНИКОВ: ЕЕ РОЛЬ И ЗНАЧЕНИЕ.....40
Мұханбетжанова А.У.
ҚҰЗЫРЕТТІЛІККЕ БАҒЫТТАЛҒАН БІЛІМ БЕРУДІҢ МАЗМҰНЫН ЖОБАЛАУ.....46
Хамзина Б.Е.
ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ПОДГОТОВКИ БУДУЩИХ ПЕДАГОГОВ К ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ.....51

В этом смысле представляется интересной трактовка С. Л. Мякишева [4]: «Компетентный специалист выходит за рамки предмета своей профессии, он обладает неким творческим потенциалом саморазвития», он «устремлен в будущее, предвидит изменения, ориентирован на самостоятельное образование».

То есть можно утверждать, что компетентность в создании компьютерных средств расширяет рамки профессии педагога, обладающего творческим потенциалом саморазвития, ориентированного на самостоятельное образование.

2. Итак, в современных условиях формирование профессиональной компетентности педагога является одним из фундаментальных базовых компонентов его профессиональной подготовки, что обусловлено синтезом профессиональных знаний (гносеологический компонент), ценностных отношений (аксиологический компонент) и умений (праксиологический компонент).

Поскольку рассматриваемая нами компетентность обеспечивает эффективность профессиональной деятельности педагога в информационной среде учебного заведения, то для оценки уровня ее сформированности нам было важно выявить не столько владение профессиональными знаниями и умениями, сколько возможность и способность их создания и применения на компьютере в электронном виде. Поэтому для выбора оценки уровней сформированности данной компетентности педагога мы воспользовались стандартной шкалой: низкий (репродуктивный), средний (эвристический), высокий (креативный) и «творческий» уровни.

3. Исходя из этого, выделим уровни компетентности педагога в создании компьютерных средств:

* первый – базовый (репродуктивный) уровень компетентности педагогов в создании компьютерных средств, это компетентность пользователя персонального компьютера;

* второй – необходимый (эвристический) уровень компетентности педагогов в создании компьютерных средств, по сути дела является компетентностью в организации и проведении занятий с применением компьютерных средств;

* третий – достаточный (креативный) уровень компетентности педагогов в создании компьютерных средств, это компетентность в области разработки программного обеспечения компьютерных средств;

* четвертый – высокий (творческий) уровень компетентности педагогов в создании компьютерных средств, это компетентность в области компьютерной реализации дидактических принципов.

4. Высокий уровень и является собственно профессиональной компетентностью в создании компьютерных средств, а средний и низкий – необходимыми этапами на пути ее достижения. Репродуктивная деятельность при этом связана с деятельностью в типичных условиях, по алгоритму, инструкции. Эвристическая деятельность направлена на решение нетиповых задач в измененных условиях, что требует от специалиста умения самостоятельно дополнять или изменять ранее усвоенные алгоритмы. Креативная деятельность определяется высоким уровнем знаний, умений и мотивации деятельности и явно выраженными профессионально важными качествами личности. Каждый выделенный нами уровень включает специфические описательные характеристики сформированности профессиональной компетентности педагога. Дадим характеристику каждому уровню.

Таблица 1.

Содержание компетентности педагогов в области создания компьютерных средств

Уровни	**Критерии**	**Характеристика**
Низкий уровень	Гностический критерий	Начальные знания и элементарные умения в области информатики и вычислительной техники, в том числе в работе с компьютерными средствами: электронными учебниками, обучающими программами, знания и умения в разработке алгоритмов программ; в программировании разрознены и мало осознаны, низкая скорость набора компьютерного текста.
	Мотивационный критерий	У педагога нет потребности в использовании компьютерных средств в профессиональной деятельности, отсутствует настойчивость в развитии профессиональных знаний, умений, качеств. В целом педагог в профессиональной деятельности не проявляет интереса к компьютеру.
	Деятельностный критерий	Педагог не умеет приобретать знания самостоятельно с помощью компьютера и реализовывать их в практической деятельности, не способен преподносить свои умения в электронном виде.

жолына түсуге бағыттап бауырған ұстаз. Оның жетекшілігімен магистранттар С.Б.Калаханова, Л.М.Маденова, К.Р.Кажимова, А.Кажгалиева магистрлік жұмыстарын сәтті қорғап, қазірегі таңда университет кафедраларында қызмет атқаруда.

Әр кез студенттердің жанынан табыла білетін ақылшы ұстаз, әріптестерінің арасында беделді, жас мамандарға әдістемелік тұрғыдан үнемі көмек беруде кеңесші педагог ретінде танылған ғалым.

Байжан Айдынғалиұлын мерейлі жасымен шын жүректен құттықтаймыз. Денсаулық, отбасыңызға бақыт, еңбегіңізге шығармашылық жетістіктер, жастарға берер тәлімің әлі де көп болғай деп тілейміз.

БІЗДІҢ МЕРЕЙТОЙ

НАШИ ЮБИЛЯРЫ

МОЛДАҒАЛИЕВ Байжан Айдынғалиұлы

Молдағалиев Байжан Айдынғалиұлы 1950 ж. Орал облысының Зеленов ауданының Круглозерное селосында дүниеге келді. 1967 ж. орта мектепті тәмамдап, сол жылы Орал педагогикалық институтына түсіп, 1971 жылы бітірді. Институт қабырғасынан кейін мектепте 4 жыл мұғалім қызметін атқарды. 1976 жылы Орал педагогикалық институтының педагогика кафедрасына ауысты. 1986 ж. Мәскеу қаласында педагогикадан (13.00.01.) «Формирование общественного долга у учащихся среднего ПТУ» тақырыбында диссертация қорғап, педагогика ғылымдарының кандидаты дәрежесін алып, кейін доцент атағына ие болды. Байжан Айдынғалиұлы Педагогика және психология кафедрасында жемісті істей жүріп, ұлттық қарым-қатынас, патриоттық тәрбие мәселелерімен айналысты.

Оқу мен тәрбиелеудің мәселелеріне арналған 100-ден астам еңбек жарияланған. «Мектеп мұғалімінің анықтамалығы» (2005), «Педагогикалық сөздік» (2008), «Ұлттық қарым-қатынас мәдениетінің теориясы мен практикасы» (2006) кітаптарын жариялаған.

Байжан Айдынғалиұлы ғылыми-педагогикалық қызметімен қатар, ұрпақ тәрбиелеу мәселесін қызметінің басты бағыты етіп ала білуі ерекше. Жастарға үйрете жүріп, көптеген шәкірттерін ғылыми

Средний уровень	Гностический критерий	Педагогом накоплены фактические знания о компьютерных средствах, развиты умения работы с ними, при изучении отдельных аспектов применения компьютерных средств, усваивается материал в полном объеме, владеет основными понятиями в области создания, использования компьютерных средств и информационных технологий в своей профессиональной деятельности, характеризующимися недостаточной степенью осознанности. Скорость набора компьютерного текста соответствует отведенному времени.
	Мотивационный критерий	Педагог понимает важность использования компьютерных средств, в том числе информационных ресурсов Интернет в процессе профессиональной деятельности, но устойчивая мотивация к созданию и применению компьютерных средств отсутствует, поэтому он не достаточно активен в приобретении соответствующих знаний, умений, качеств.
	Деятельностный критерий	Педагог умеет приобретать знания самостоятельно с помощью компьютерных средств и Интернета, частично может реализовать их в практической деятельности, приобретенные знания, способность переносить свои умения обучающимся не высокая.

Высокий уровень	Гностический критерий	Педагог усваивает учебный материал в области информатики и вычислительной техники, в том числе в области создания компьютерных средств быстро и в полном объеме, может использовать знания для решения для решения учебных и жизненных задач. Очень высокая скорость набора компьютерного текста. Полученные знания и умения постоянно применяются для организации и проведения занятий с применением компьютерных средств.
	Мотивационный критерий	Появляется устойчивый интерес непосредственно к самому созданию и использованию компьютерных средств, обусловленный потребностью в авторских методиках проведения занятий, необходимостью решать образовательные задачи в условиях информатизации образования, участвовать в общей научно-исследовательской и учебно-методической работе.
	Деятельностный критерий	Педагог приобретает знания и практический опыт самостоятельно, может полностью реализовать в своей практической деятельности приобретенные знания, способен быстро преподнести свои знания и умения в электронном виде.

Выводы: резюмируя все вышесказанное, мы отмечаем следующее:

* «профессиональная компетентность педагога в создании компьютерных средств» – это интегративное качество личности, предусматривающее овладение опытом, формирование функциональной и личностной готовности педагога для успешной деятельности по созданию и использованию массового программного продукта компьютерных средств, для удовлетворения индивидуальных и общественных потребностей, составляющих социальный заказ по информатизации системы образования;

3. Галиуллина Г.Р. Татарские личные имена в контексте лингвокультурных традиций. – Казань: Изд-во Казанского гос. ун-та, 2008. – 352 с.

* * *

Мақала қазақ есімдерінің жеке тұлғалардың ресми құжаттарында қазіргі уақытта қолданылатын нұсқалары мен типтерін зерттеуге арналған. Қазақ есімдерінің орыс тілінде жазылуында бірнеше фонетикалық-орфографиялық нұсқалары пайда болуының себептері талданған және ресми құжаттарда есімдер дұрыс жазылмауына байланысты мәселелер қарастырылған.

что позволяет отнести варианты имен к одному из типов склонения: «быть у Гульнары, сказать Анаре, видеть Есенгалия», тогда как правильный вариант имени является несклоняемым. В разговорной речи от женских имен, оканчивающихся на согласную или на гласные -е, -у, чаще образуются особые формы деминутивов с оттенком фамильярности, т.к. их падежные формы проще включать в предложения: «иду к Гульжанке», «говорил с Зеркой», «позову Гульбанушку» вместо «иду к Гульжан», «говорил с Зере», «позову Гульбану».

Фонетико-орфографические варианты имен, кроме необходимости их лингвистического анализа и объяснения фактов ошибочного написания, порождают и правовые проблемы: нередко встречаются случаи различного написания одних и тех же имен в разных документах граждан, человек вынужден доказывать, что это именно его имя (фамилия, отчество). Вопросы появляются уже в школе, к примеру, как писать фамилию и имя девочки Іңірғалиева Іңкәр, учащейся казахской школы, если в ее свидетельстве о рождении значится Иниргалиева Инкар? При оформлении удостоверения личности гражданин имеет право сам выбрать вариант написания фамилии, имени, отчества (по-казахски, без аффиксов – ов/-ев, -ович/ -евич, следуя национальной традиции, или по-прежнему, следуя принятой в советский период схеме, по-русски). Однако при заполнении бланка диплома о среднем или высшем профессиональном образовании следует написать данные на двух языках на двух страницах соответственно, при этом строго придерживаться формы, написанной в главном официальном документе - удостоверении личности. Нам известны факты, когда возникала необходимость юридического подтверждения обучения и получения соответствующих документов о высшем образовании, т.к. в них неправильно (в сравнении с удостоверением личности) были написаны фамилия, имя или отчество.

Несмотря на то, что варьирование имен – явление, показывающее национальную особенность мировосприятия, способ индивидуализации личности, оно не должно носить хаотический характер, необходима унификация фонетических вариантов.

Список использованной литературы

1. Суперанская А.В. Структура имени собственного (фонология и морфология). – М.: Наука, 1969.

2. Жанұзақ Т. Есімдер сыры. Тайны имен. – Алматы: «Парасат» журналы, 2004. - 208 б.

* структура профессиональной компетентности педагога состоит из следующих компонентов: гносеологический, аксиологический и праксиологический:

о гносеологический компонент компетентности определяет систему знаний как множество связанных между собой элементов, представляющих собой определенное целостное образование;

о аксиологический компонент включает в себя ценностные отношения, мотивы учебной деятельности, профессионально важные качества личности, готовность к самообразованию;

о праксиологический компонент компетентности включает в себя профессиональные умения и навыки, учебный и жизненный опыт.

* уровень названных компонентов определяет функциональную и личностную готовность учителя к профессиональной деятельности, для оценки сформированности которых мы воспользовались стандартной шкалой: низкий (репродуктивный), средний (эвристический), высокий (креативный) уровни.

Список использованной литературы

1. Государственная программа развития образования в Республике Казахстан на 2005 – 2010 годы / Указ Президента Республики Казахстан № 1459 от 11 октября 2004 г.

2. Концепция 12-летнего среднего общего образования в Республике Казахстан (проект) // Республиканский научно-практический центр проблем 12-летнего образования – Астана, 2005. – 20 с.

3. Белозерцев Е. П. , Гонеев А. Д., Пашков А. Г. и др. Педагогика профессионального образования: Учеб. пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений / Под ред. В. А. Сластенина. – М.: Издательский центр «Академия», 2006. – 368 с.

4. Мякишев С. Л. Информационно-образовательная среда вуза как фактор формирования профессиональной компетентности будущих педагогов: Дис. канд. пед. наук. – Киров, 2007. – 127 с.

5. Немов Р. С. Психологический словарь. – М.: Гуманитар. изд. Центр ВЛАДОС, 2007. – 560 с.

6. Общая и профессиональная педагогика: Учебное пособие для студентов, обучающихся по специальности «Профессиональное обучение»: В 2-х книгах. Кн.1. Образование как открытая система / Под ред. В. Д. Симоненко, М. В. Ретивых. – Брянск: Изд-во Брянского государственного университета, 2003. – 174 с. – http://www.pedlib.ru/ Books/1/0444/index.shtml

7. Ожегов С.И. Толковый словарь русского языка: 80000 слов и фразеологических выражений / С. И. Ожегов, Н. Ю. Шведова / Российская АН.; Российский фонд культуры; - 3-е изд., стереотипное – М.: АЗЪ, 1996 – 928 с.

8. Хуторский А.В. Технология проектирования ключевых и предметных компетенций // Интернет-журнал «ЭЙДОС». – http://www.eidos.ru/journal/2005/1212.htm

* * *

Мақалада қазіргі заман талабына сай педагогтың кәсіби құзыреттілігін қалыптастыру мәселесі қарастырылған.Компьютерлік жабықтарды жасау саласында педагогтың құзыреттілігі, білімі мен біліктілігіне қойылатын негізгі талаптар келтірілген.

* * *

In the article the problem of formation of professional competence of the teacher in modern conditions is considered. The basic requirements to their knowledge, skills, the competences and competence of the teachers are formulated in the field of creation of computer means.

УДК 372.851:517.9

Уланов Б.В.
к.ф.-м.н., доцент,
ЗКГУ им. М.Утемисова

КОМПЕТЕНТНОСТНО-ОРИЕНТИРОВАННЫЙ ПОДХОД К ПОСТРОЕНИЮ КУРСА ДИФФЕРЕНЦИАЛЬНЫХ УРАВНЕНИЙ

Введение в вузах Казахстана кредитной системы образования и осуществление компетентностно-ориентированного подхода в обучении требуют использования в учебном процессе новых информационных технологий, а также построения новых курсов учебных дисциплин, учитывающих новую парадигму образования.

В данной работе выносится на обсуждение предложение построения курса обязательной дисциплины «Дифференциальные уравнения» для всех специальностей, в учебный план которых эта дисциплина включена на основе включения понятия «динамическая система» в госстандарт образования и в типовую программу дисциплины. Предлагается при построении курса по дифференциальным уравнениям систематически использовать понятие «динамическая система». В настоящее время понятие «динамическая система» в госстандарте образования 2006 г. и в типовой программе по дисциплине «Дифференциальные уравнения» отсутствует, хотя широко используется в науке в связи с теорией и приложениями дифференциальных уравнений.

правила русской передачи казахских имен и производных от них отчеств и фамилий, вновь изданный в 2004 г. двуязычный словарь Т.Жанузака «Есімдер сыры. Тайны имен» содержит указания по правильному написанию 2000 имен по-казахски и по-русски, кроме того изданы рекомендации по правильному написанию имен, специально разработанные для работников ЗАГС.

Однако данная проблема все еще остается актуальной: только по материалам регистрации рождения за 2007 год нами выявлено огромное число имен, варианты написания которых противоречат правилам: Адэлла/ Адэлия/Адэлья/ Аделя вместо Адель, Айнелья вместо Айнель, Айслу вместо Айсулу, Анеля вместо Анель, Асема вместо Асем, Аселя/ Аселия вместо Асель, Аяна вместо Аян, Ахмад/ Ахмед вместоАхмет, Багдаулет вместо Бакдаулет, Бекзад вместо Бекзат, Гульназа/ Гюльназ вместо Гульназ, Джана вместо Жанна, Дидара вместо Дидар, Жасмина вместо Жасмин, Инкара вместо Инкар, Чингиз вместо Шынгыс и т.п. Как видно из перечня, среди имен с ошибочным написанием или вариантом написания много заимствованных (многих родителей привлекает нестандартное звучание имени), в то же время имеются недостатки и в русском написании исконных казахских имен.

Максимальное количество вариантов отмечено у имен, образованных при участии самых распространенных компонентов двусоставных женских имен ай, ақ, жан, гүл, нұр, которые могут выступать как в начале, так и в роли второго компонента имени, например: Гүлнұр и Нұргүл, Айнұр и Нұрай; в русской передаче такое имя имеет минимум 2 варианта написания: Нургул и Нургуль, реже Нургуля, Айнур и Айнура. Несмотря на активность общей тенденции в казахской антропонимической системе к переходу на национальные формы и варианты именования (оформление фамилий и отчеств в соответствии с национальными традициями), возрождение фонда забытых традиционных имен, при регистрации новорожденных их имена в документах продолжают писать чаще по-русски: имя Әсем в 6 актовых записях написано по-казахски, а в 13 - Асем, имя Әйгерім лишь в одном документе написано по-казахски, в 11 – Айгерім, в других 11 – Айгерим, имя Айсұлу в 3 актах записано по-казахски, в 7 - по-русски: Айслу или Айсулу.

Большинство вариантов казахских имен появилось в результате их фонетической адаптации в русском языке. Кроме приспособления к фонетической системе русского языка в условиях двуязычия имена подвергаются и морфологической адаптации, которая выражается, например, в присоединении финального гласного к женским именам, оканчивающимся на согласную: Гүлнар? Гульнар/ Гульнара,Әсел? Асель/ Аселя; в присоединении буквы «й» к мужским именам со вторым компонентом -али/-гали: Батырғали? Батыргали/ Батыргалий,

Арсен, Ерасыл, Әли, Диас, Мирас, Бекзат, Мансур, Темірлан, Ислам, Әлішер, Нұрдәулет, Рамазан, Дамир, Азамат, Ернар, Расул, Данияр, Батырхан, Әмір (список имен составлен в соответствии с частотностью от максимального показателя). В написании 13 из приведенных 20 имен не используются специфические буквы казахского алфавита. Количественные данные по вариантам имен Әлихан/ Алихан, Әли/ Али, Темірлан/ Тамерлан/ Темирлан/ Тамирлан, Әлішер/ Әлишер/ Алишер, Әмір/ Амир подтверждают вывод о тенденции широкого распространения имен или их вариантов, удобных для транслитерации.

Әлихан	9	Алихан	43		
Әли	10	Али	26		
Темірлан	10	Темирлан	9	Тамерлан/ Тамирлан	9/3
Әлішер	7	Алишер	20	Әлишер	1
Нұрдәулет	17	Нурдаулет	7		
Әмір	3	Амир	13		

Количество вариантов русской передачи казахских имен различно в разные десятилетия, но собранный нами обширный материал позволяет проследить повторяющиеся закономерности транслитерации: ә - а, і - и, ө - о, ү, ұ - у, ң-н, ғ-г, қ-к, наличие/ отсутствие обозначения мягкости л в компоненте гүл, но встречаются и чередования, выпадающие из ожидаемого ряда, как, например, е/э, и/а, у/ю, ж/дж при написании имен Әдемі, Гүлдана, Жәмила: Адеми/ Адема/ Адэма, Гулдана/ Гульдана/ Гюльдана, Жамиля/ Джамиля; все еще имеют место факты пропуска буквы на месте казахских і, ы, ұ: Айымгүл - Айымгул/ Айымгуль/ Аймгул, Бибінұр - Бибинур/ Бибнур, Тілек - Тилек/ Тлек, Ырысты – Рысты, Сұлу - Сулу/ Слу.

Из приведенных выше 15 вариантов имени Мөлдір, выписанных из различных документов, один соответствует принципам транслитерации: ө? о, і?и, остальные варианты отражают способы транскрипции с учетом фонетической интерференции. На наш взгляд, правильным является первый вариант Мольдир, т.к. в этом варианте написания кроме точной транслитерации находит отражение фонетическая особенность казахского слова - приспособление согласного [л] к гласным переднего ряда [ө], [і].

Специалисты обращают пристальное внимание на правильное написание казахских имен, за последние десятилетия разработано несколько специальных пособий, адресованных молодым родителям и работникам служб ЗАГС: в словаре-справочнике Т.Джанузакова и К.Есбаевой «Қазақ есімдері. Казахские имена» (1988г.) приведены

Использование в курсе дифференциальных уравнений понятия «динамическая система» является, на наш взгляд, основой реализации компетентностно-ориентированного подхода при обучении дисциплине «Дифференциальные уравнения» и является фундаментом развития по данной дисциплине основных видов компетенций: компетенции решения проблем, информационной компетентности и коммуникативной компетентности.

Предлагается в госстандарт по дифференциальным уравнениям ввести содержание: «Динамическая система (эволюционный процесс). Примеры динамических систем. Математическое описание динамической системы дифференциальными уравнениями.» В типовую учебную программу по дифференциальным уравнениям предлагается ввести содержание в разделе 1.Введение: «Динамическая система (эволюционный процесс). Примеры динамических систем. Состояние динамической системы. Фазовое пространство. Расширенное фазовое пространство. Диффеоморфизм фазового пространства. Фазовый поток как модель динамической системы. Движение фазовой точки под действием фазового потока. Фазовая кривая. Векторное поле фазовых скоростей фазового потока. Математическое описание динамической системы дифференциальными уравнениями. Векторное поле, задающее фазовый поток. Разбиение фазового пространства на фазовые кривые. Основная задача теории обыкновенных дифференциальных уравнений». Для внедрения в учебный процесс предлагаемого плана построения обязательного курса дифференциальных уравнений, изучаемого на втором и третьем курсах разных специальностей, достаточно аппарата математического анализа, геометрии и алгебры, изучаемых на первом курсе.

В соответствии с предлагаемым подходом к построению курса дифференциальных уравнений обучающийся сразу же в начале курса получает ясное представление о математической модели эволюционных процессов различной природы (физических, химических, биологических, информационных, социальных и др.) и об основной задаче теории обыкновенных дифференциальных уравнений в исследовании эволюционных процессов различной природы. Тем самым показывается роль теории обыкновенных дифференциальных уравнений в исследовании задач естествознания и задач об эволюции социальных процессов, мотивируется дальнейшее изучение в курсе методов теории обыкновенных дифференциальных уравнений для нахождения или исследования свойств фазовых или интегральных кривых (в фазовом или в

расширенном фазовом пространстве) динамических систем. Этой цели не отвечает существующая программа обязательного курса дифференциальных уравнений, ориентированная на приведение частных примеров возникновения дифференциальных уравнений, содержащих производные неизвестных функций, и изучение методов их интегрирования и анализа как методов нахождения и анализа неизвестных функций, производные которых входят в дифференциальные уравнения.

Предлагаемый подход позволяет при рассмотрении преобразования состояния динамической системы за некоторый промежуток времени обратить внимание на возможность управления таким преобразованием и перейти к управляемым динамическим системам, описываемым дифференциальными уравнениями, содержащими управляемый параметр. В обязательном курсе по дифференциальным уравнениям в теме «Устойчивость решений по Ляпунову» можно было бы рассмотреть задачу о распределении корней в линейных управляемых системах с постоянными коэффициентами и тем самым дать представление обучающимся о конструировании систем управления, описываемыми обыкновенными дифференциальными уравнениями. Так что можно предложить после темы «Устойчивость решений по Ляпунову» ныне действующей программы по дифференциальным уравнениям добавить в типовую программу тему «Управляемые динамические системы. Распределение корней в линейных управляемых системах с постоянными коэффициентами». Целесообразность этого соответствует широкому и все более возрастающему использованию систем управления в современном обществе и потому обучающимся различных специальностей, в учебных планах которых есть курс по дифференциальным уравнениям, на наш взгляд, необходимо дать первоначальное представление о процессах управления.

Выносимые в данной работе на обсуждение предложения могут быть приняты во внимание авторами будущего госстандарта образования Республики Казахстан и типовой программы по курсу дифференциальных уравнений.

Список использованной литературы

1. Основы кредитной системы обучения в Казахстане. Под общей редакцией Ж.А.Куликеева, Г.Н.Гамарника, Б.А.Абдрасилова. Алматы, 2004.

2. Государственный общеобразовательный стандарт образования Республики Казахстан. Бакалавриат. Специальности 050109-Математика, 050111-Информатика, 050602-Информатика. Министерство образования и науки Республики Казахстан. Астана,2006.

казахских имен могло значительно сократиться за счет совпадения в одной букве «ы» разных по артикуляционным характеристикам казахского и русского гласных звуков, однако встречаются факты транслитерации ы – и: Бакыт/ Бахыт/ Бакит/ Багит, Рахым / Рахим.

В 2006 году количество казахских женских имен со специфическими буквами значительно сократилось: всего 99 из 237 имен, использованных при наречении 624 девочек-казашек, при написании по-казахски содержат «проблемные» для русской транслитерации буквы. Причем, в десятке самых частотных таких имен всего 3, сравним : самое популярное в последние годы имя Аружан привлечено 31 раз (в его написании в оригинале нет специфических казахских букв), Дильназ (Ділназ) - 23, Мадина (нет специфических казахских букв, хотя имеется вариант Мәдина) -16, Алина (заимствованное имя) -13, Диана (заимствованное имя) -13, Әсем - 12, Айгерім (Әйгерім) -11, Камила (традиционное имя тюркского происхождения, в недавнем прошлом произносимое с ударением на последнем слоге, сейчас приобрело европеизированное произношение со вторым ударным слогом) - 11, Аяулым (передача специфического гласного звука ы совпадает с русской буквой) - 9, Дана (нет специфических казахских букв, произносится в казахской речи с ударением на втором слоге, в русской – на первом) - 9. Приведенные статистические данные свидетельствуют о тенденции избегания имен со специфическими буквами, стремлении использовать имена, наиболее удобные для транслитерации.

Статистический анализ перечня имен и вариантов их написания показывает, что при явном стремлении родителей привлекать для наречения новорожденных традиционные казахские имена половина из них в свидетельствах о рождении детей (45 имен из 99 содержащих «трудные» буквы в документах 92 человек) написана по-русски: к примеру, имя Ділназ абсолютно во всех документах пишется без использования казахской буквы «і» (Дильназ), 6 девочек названы именем Әсел, но ни в одном свидетельстве не использован исходный вариант его написания, имеются варианты Асел/ Асель/ Аселя; вывлены аналогичные факты отсутствия исходного варианта написания имен Айнұр, Айсұлу, Айымгүл, Әйгерім, Бибігүл, Құндыз и т.п. - всего 45 имен. 12 девочек названы именем Әсем, но лишь в одном случае имя написано по-казахски, в 11 других документах значится Асем/ Асема, из 9 Мөлдір только 3 написаны по-казахски, остальные – Молдир/ Мольдыр.

Приведем перечень самых популярных имен, привлеченных для наречения новорожденных мальчиков в 2007 году в Атырау: Әлихан,

имени Элеонора ? Ельнура – конкретный единичный факт, согласно утверждению родителей, они хотели таким образом подчеркнуть уникальность, неповторимость имени дочери. С другой стороны, возможно, указанное имя появилось в качестве женского варианта имени Елнұр - самостоятельной единицы, мужского имени, образованного искусственно по аналогии с Ернұр, Ерназ, Елназ, ведь подобное имятворчество для казахов не имеет ограничений.

«В антропонимической лексике варьирование возникает под влиянием особенностей мировосприятия языковой личности, которая придумывает различные варианты имен, при этом содержание имени ассоциируется с традиционным знаком. Варьирование имен постоянно разрушает идентичность формы, не затрагивая ее значения, в результате появляются новые имена, похожие на традиционные», - считает исследователь современной татарской антропонимии Г.Р.Галиуллина, анализируя причины возникновения вариантов имен. [3, 241]

В современной языковой ситуации актуально изучение фонетико-орфографических вариантов казахских имен, возникших в связи с наличием разных способов транслитерации казахских онимов на русский язык и, как следствие, часто неправильного написания имен, фамилий и отчеств в различных документах. Наибольшее число вариантов имеют имена, в оригинальном (исходном) написании которых присутствуют буквы казахского алфавита, обозначающие специфические казахские звуки, а также имеющие особенности, связанные с проявлениями гармонии слогов и обозначением мягкости согласных: Әділ? Адил/ Адиль/ Адыл/ Адыль; Әбілқайыр ? Абилхаир/ Абыльхайр/ Абылхаир/ Абылхайр/ Абылкаир/ Абулхаир/ Абулкаир; Бақытгүл ? Бакитгул/ Бакитгуль/ Бакытгул/ Бакытгуль/ Бахытгул/ Бахытгуль; Жәмила ? Жамила/ Жамиля/ Джамиля.

Рассмотрим результаты анализа использованных в разные годы женских и мужских имен и их вариантов. 1266 девочек, родившихся в 1990 году в казахских семьях в Атырау, получили 365 имен, причем в 195 из них при правильном написании должны присутствовать специфические казахские буквы. Вот как выглядит абсолютное большинство женских имен в удостоверениях личности: Алия, Асем, Гулнур (Гульнур), Асемгуль, Гулжан, Гулжанат, Жанаргул, Ботагоз, Гулден, Гулзада, Зауреш, Аккенже, Актолкын, Галия, Бакит и т.д. – всего 152 имени из195, в написании которых отсутствует правильный, исходный вариант (Әлия, Әсем, Гүлнұр, Әсемгүл, Гүлжан, Гүлжанат, Жанаргүл, Ботагөз, Гүлден, Гүлзада, Зәуреш, Аққенже, Ақтолқын, Ғалия, Бақыт). Количество потенциальных вариантов написания

3. Типовые учебные программы. Бакалавриат. Специальности 050109-Математика, 050111-Информатика, 050602-Информатика. Министерство образования и науки Республики Казахстан. Алматы, 2007.

* * *

In this paper a competent orientated approach to the construction of the course on differential equations is discussed. The approach is based on the use of the concept of the dynamical system (evolutional process).

* * *

Бұл жұмыста дифференциалды теңдеулер курсын динамикалық жүйелер (эволюциялық процесс) ұғымын пайдалану негізінде тұрғызудың компетенттi-бағдарлану жолы талданады.

ӘОЖ 37.01:17

Мұқанбетова Ш.Т.
п.ғ.к.,
М.Өтемісов атындағы БҚМУ

КОММУНИКАТИВТІК ҚҰЗЫРЕТТІЛІКТІ ҚАЛЫПТАСТЫРУДЫҢ ҒЫЛЫМИ-ТЕОРИЯЛЫҚ НЕГІЗДЕРІ

Қоғамның әлеуметтік-экономикалық құрылымының, құндылықты бағдарлардың өзгеруі, Қазақстанның дүниежүзілік білім беру кеңістігіне енуі қазіргі және бұрынғы педагогикалық теорияны, оқу-тәрбие практикасын қайта қарауды талап етіп, білім беру парадигмасын өзгерту міндеттерін белгілейді.

Негізгі мектептегі білім әр оқушының жеке ерекшеліктері ескерілген білім беру нәтижелері түрінде құзыреттіліктер жиынтығын игеруіне бағдарланған. 12 жылдық мектептегі оқу үрдісін ұйымдастыру базалық білім, білік, дағдылар, жалпы адамзаттық және ұлттық құндылықтар негізінде оқушылардың түйінді құзыреттілігінің қалыптасуын қамтамасыз етеді. Оқыту үрдісін ұйымдастыру тұлғалық-бағдарлы, іс-әрекеттік, құзыреттілік, денсаулық сақтау тұрғылары негізінде жүреді.

Осы міндеттерді жүзеге асыруда тұлғаны дамытуға, оның әлеуетін анықтауға, дербестігін қалыптастыруға бағытталған дәстүрлі сынып-сабақ жүйесінің орнына ізгіліктік философия, психология және

педагогиканың идеяларын біріктірген тұлғалық-бағдарлы оқыту жүйесі келді. Аталған жүйе оқушыларды белсенділіктің барлық түрін (танымдық, әлеуметтік, шығармашылық және т.б.) жауапкершілікпен жүзеге асыруға үйретеді.

Тұлғалық-бағдарлы білім берудің бастаулары ежелгі заман педагогикасы мен грек ойшылдарының еңбектерінен алады. Шет ел және Қазақстан ғалымдары Р.Штайнер, М.Монтессори, Ф.Адлер, А.Нейл, Х.Ланге, Л.С.Выготский, Л.В.Занков, В.В.Давыдов, Д.Б.Эльконин, В.С.Библер, А.Н.Тубельский, Е.А.Ямбург, И.С.Якиманская, Е.В.Бондаревская, В.В.Сериков, Ә.М.Мұханбетжанова, С.М.Бахишева және т.б. теорияларын зерделей отырып, тұлғалық-бағдарлы білім беру жүйесіне өз көзқарасымыз белгіленді.

Жоғарыда айтылған теорияларды қорытындылай келе, біз тұлғалық-бағдарлы білім беруді оқушы мен мұғалім тұлғасы субъект ретінде танылатын, тұлғаның қайталанбастығы мен даралығын дамытуға, оқыту үрдісінде оқушының субъектілі тәжірибесін есепке алуға бағытталған, мұғалім мен оқушының диалогтық қарым-қатынастарына және таңдау еркіндігіне негізделген білім беру үрдісі деп анықтаймыз.

Тұлғалық-бағдарлы білім беру нәтижесінде туындайтын педагогикалық мақсаттардың өзгерісі тұлғалық және әлеуметтік-интеграцияланған нәтижені анықтау мәселесін алға қойды. Білім берудің нәтижесі ретінде мотивациялық-құндылықты, когнитивті, дүниетанымдық, коммуникативтік құрамалардың жиынтығын беретін «құзыреттілік» ұғымы танылады.

Тіл және өзара әрекеттесу коммуникативтік құзыреттіліктің негізгі объективті көрсеткіштері болып табылады. Мектеп тілдік пәндерді оқытуда қарым-қатынасқа негізделген оқыту технологияларын қолдануды қажет етеді. Біз коммуникативтік құзыреттілікке оқушылардың тәжірибесіне, қызығушылықтарына, психологиялық ерекшеліктеріне сәйкес сөйлеу іс-әрекетінің барлық түрлерін, сөйлеу мәдениетінің негіздерін, сөзді түрлі ситуацияларда пайдаланудың іскерлігі мен дағдысын меңгерудің нәтижесі деп анықтама береміз.

Осы тұжырымдарға және идеяларға, мектеп тәжірибесіне сүйене отырып, тұлғалық-бағдарлы білім беру негізінде оқушылардың коммуникативтік құзыреттілігін қалыптастырудың шарттары белгіленді: топтық оқыту, диалогтық қарым-қатынас, құзыреттілікке бағытталған тапсырмалар. Модельдің мақсат-міндеттеріне қарай өлшемдер когнитивтік, эмоционалдық-құндылықты, іс-әрекеттік деп ажыратылады.

Различные условия функционирования официальных имен в течение нескольких десятилетий породили множество вариантов их графической передачи при сохранении традиционного содержания. Например, казахское женское имя Мөлдір имеет 15 вариантов написания по-русски: Мольдер/ Мольдир/ Мольдыр/ Мольдэр/ Мольдр/ Мульдир/ Мульдыр/ Молдир/ Мулдир/ Мулдыр/ Молдэр/ Мольдр/ Мульдр/ Молдр/ Мулдр. Все носители этого красивого имени и окружающие, знакомые с его содержанием, идентифицируют графические варианты имени с его исходным, оригинальным звучанием и смыслом (мотивом - пожеланием чистоты души). Однако наличие такого количества вариантов написания одного имени должно вызывать обеспокоенность.

Другой тип фонетико-орфографического варьирования имен связан с заимствованием антропонимов. Заимствованные имена, как любые иноязычные лексемы, подвергаются изменениям, приспосабливаясь к особенностям принимающего языка. Широко известно происхождение восточного варианта имени Александр – Искандер, в казахском языке оно приобрело звучание Ескендір, в русской транслитерации имеются новые варианты Ескендир/ Ескиндир/ Искендир/Искиндир; возникновение русифицированного варианта распространенного у всех тюркоязычных народов имени Темір - Тимур, в свою очередь породило еще один вариант производного Темірлан/ Тимурлан к имеющимся Тамерлан/ Тамирлан.

Иногда изменение написания имени под влиянием интерференции вызывает отклонение и в восприятии его внутреннего содержания. К примеру, заимствованное женское имя Анелия (согласно данным Современного словаря личных имен А.В.Суперанской, - болгарский вариант имени Анна) приобрело в казахском языке форму Анель (по аналогии с Әсел / Асель), далее появился контаминированный вариант Айнель по аналогии с составными именами с традиционным компонентом ай-, за которым последовал вариант Әйнел. Имя Элеонора в различных документах имеет следующие варианты написания Элионора/ Эленора/ Эльенора/ Эльянора/ Элинора/ Элонора/ Елинора/ Ельнора/ Ельнура, если первые варианты являются следствием неграмотности или невнимательности работников ЗАГСа, то последние варианты появились как результат желания избежать чуждого для казахского языка «э». Таким способом приблизив написание имени к казахскому слову, номинатор переосмысливает ранее заимствованное имя, воспринимая и толкуя его как составное: ел+нұр (ср. Айнұр /Айнур/ Айнура). Описанное толкование варианта

Многие казахские имена имеют фонетические варианты, особенно это касается имен арабо-иранского происхождения. «Такие имена в казахском языке подверглись сильным фонетическим изменениям, - пишет Т.Жанузак в предисловии к словарю «Есімдер сыры. Тайны имен». - Например, имя Мохаммед приобрело формы Махамбет, Мухамбет, Мухамет, Махмет, Мамбет и др., Ибрагим – Ибраим, Ибрай, Ибирай, ЫбырайАйша – Гайша, Кайша, Хайша и т.д.» [2, 13] В словарных статьях на казахском и русском языках приведены варианты имен, например, имя Абдолла имеет следующие фонетические варианты в казахском языке: Әбділдә, Әбдилда, Әбілда, Әбдолла, Ғабдолла, Ғабділда, Қабдолла, Қабдол, Қабділда. В русской передаче исходное имя уже дано в двух вариантах: Абдулла//Абдолла, фонетические варианты отражают адаптацию к русской фонетико-орфографической системе: Абдильда, Абильда, Габдулла, Габдолла, Габдол, Кабдол, Кабдулла, Габдильда, Кабдильда. [2, 18]

В современном казахском антропонимиконе фонетико-орфографические варианты имен арабо-иранского происхождения живут самостоятельной жизнью, встречаются факты, когда варианты одного и того же имени используются в пределах одной семьи: Әбділда и Ғабдолла, Әділбек и Ғадылбек, Махамбет и Мұхамет.

Аналогично тому, как в результате фонетического освоения заимствованных имен возникли их варианты в казахском языке, в условиях казахско-русского двуязычия вследствие адаптации к нормам русского языка развились различные варианты казахских имен, функционирующие в устной и письменной формах русской речи. В итоге одному исходному имени могут соответствовать несколько вариантов в казахском и русском языках, например: Темірәлі/ Темірғали/ Темирали/ Темиргали/ Темрали/ Тимрали; Өмірзак/ Омирзак/ Умирзак/ Умурзак.

В советский период, когда государственным языком на всей территории СССР был русский язык, написание личных имен в официальных документах граждан регулировалось нормами русского языка. Хотя в бланке свидетельства о рождении была предусмотрена возможность заполнения по-казахски, почти во всех документах фамилии, имена и отчества писали по-русски с соответствующей (нередко с нарушением принятых правил) транслитерацией казахских букв. В современных условиях гражданам Казахстана предоставлена возможность писать свои данные в официальных документах в соответствии с национальными традициями, при оформлении документов новорожденных по желанию родителей все сведения можно написать по-казахски.

Когнитивтік өлшем тілдік сауаттылық, қажетті ақпаратты таңдау және бағалау, мәселені шешу, лингвистикалық және әдебиеттік талдауды көрсетеді. Эмоционалдық-құндылықты өлшемі білімге деген қызығушылықтан және белсенділіктен, топтық қарым-қатынасты құндылық ретінде танудан көрініс табады. Іс-әрекеттік өлшем сөйлеу мәдениетінің нормаларын меңгеруді, ұжымдық өзара қарым-қатынасқа түсуді, ауызша және жазбаша жанрларды түрлі қатынас жағдаяттарында қолдана білуді береді. Анықталған өлшемдер негізінде оқушылардың коммуникативтік құзыреттілігі қалыптасуының жоғары, орта, төмен деңгейлері анықталды.

Тұлғалық-бағдарлы білім беру негізінде коммуникативтік құзыреттілікті қалыптастыру дегеніміз – білім беру үрдісіне қатысушылардың диалогтық, өзара әрекеттесу қарым-қатынастарына және таңдау еркіндігі мен субъектілі тәжірибеге негізделген, сөйлеу іс-әрекетінің барлық түрлерін, ауызша және жазбаша сөйлеу мәдениетінің негіздерін, сөзді түрлі ситуацияларда қолданудың іс-әрекет тәсілдерін меңгеруге бағытталған үрдіс деп анықтама береміз.

Зерттеу барысында тұлғалық-бағдарлы білім беру негізінде коммуникативтік құзыреттілікті қалыптастырудың топтық оқыту, диалогтық қарым-қатынастар, құзыреттілікке бағытталған тапсырмалар шарттары, деңгейлері, өлшемдері мен көрсеткіштері жасалды. Модельдің мақсат-міндеттеріне қарай өлшемдер когнитивтік, эмоционалдық-құндылықты, іс-әрекеттік деп ажыратылады.

Когнитивтік өлшем тілдік сауаттылық, қажетті ақпаратты таңдау және бағалау, мәселені шешу, лингвистикалық және әдебиеттік талдауды көрсетеді.

Эмоционалдық-құндылықты өлшемі білімге деген қызығушылықтан және белсенділіктен, топтық қарым-қатынасты құндылық ретінде танудан көрініс табады.

Іс-әрекеттік өлшем сөйлеу мәдениетінің нормаларын меңгеруді, ұжымдық өзара қарым-қатынасқа түсуді, ауызша және жазбаша жанрларды түрлі қатынас жағдаяттарында қолдана білуді береді.

Анықталған өлшемдер негізінде оқушылардың коммуникативтік құзыреттілігінің қалыптасу деңгейлері анықталды. Жоғары деңгейде оқушы өз ойын еркін түрде рәсімдейді, мәселені толық баяндайды. Қосымша құралдарды (вербальды және вербальды емес құралдарды) сауатты пайдаланады, мәселені шешуде шынайы қызығушылық танытады, білуге қызығушылығы басым, топтық қарым-қатынасты орнатуға бейім; диалог, пікірталаста ақпараттың талап етілетін мазмұнын

шығармашылықпен қабылдайды, диалогқа, талқылауға белсенді араласады, топтық жұмысты орындау барысында міндеттерді белгілейді.

Орта деңгейде оқушы өз ойын берілген үлгіге сәйкес мұғалім жетекшілігімен рәсімдейді, мәселені баяндайды, қосымша құралдарды толық пайдалана білмейді; мәселенің шешімін мұғалімнің талап қоюымен іздейді, шешімін өз бетімен табуға сенімсіз, қатесін табады, бірақ оны түзете алмайды, қарым-қатынас орнатуда білімді мақсат тұтпайды, диалогты ұйымдастыруда енжар, диалог аясында әріптесінің пікірін тыңдайды, топта топтық жұмысты орындау барысында міндеттерді бөліседі, сөзді түрлі жағдаяттарда қолданады.

Төмен деңгейде оқушы қарапайым үлгідегі тапсырмаларды орындайды, мағыналық құрылымда бағдар жасай алмайды, ойы шашыраңқы, мәселені шешуге қызықпайды, топта енжар, оқу материалының тек кейбір бөліктерін қабылдайды, топтық жұмысты ұйымдастыра алмайды, топта негізінен орындаушы қызметін атқарады, сөзді түрлі қатынас жағдаяттарында қолдана білмейді.

Біздің зерттеуімізде бұл деңгей тұлғалық-бағдарлы білім беру үрдісіне қатысушылардың диалогтық қарым-қатынастар шарттарын орындау нәтижесі ретінде танылды. Тұлғаның қарым-қатынасын дамыту тұлғаның топтағы әлеуметтік қарым-қатынасы, өзара әрекетті игеруі, оны шығармашылық түрлендіруі түрінде жүреді. Өзара әрекеттің жоғарғы деңгейі дамуы тұлғаның оны өзі реттеуі, оның қалыптасуы адамға өз өміріндегі қиын және сыни жағдайларда өз бетімен әрекеттесуге мүмкіндік береді.

Қазіргі таңда білім әрбір адамның тұлғалық дамуына, мәдениетті тасымалдауға жол ашатын басты құрал ретінде танылып отыр. Білімнің дайын түрін ұсынбай, оқушының өз бетімен ізденуіне мүмкіндік беретін, оқушының тұлғалық ерекшелігін есепке алатын тұлғалық-бағдарлы білім беру үрдісін ұйымдастыру бүгінгі күннің талабы. Болашақта кез-келген ситуацияда өзіндік пікірін ауызша және жазбаша түрде еркін білдіре алатын, қарым-қатынасқа түсудің мәдениетін меңгерген, топ алдында сөз сөйлеу, топпен жұмыстана білетін адам қоғамның кез-келген саласында өз орнын тез және дәл табуға мүмкіндігі зор. Мектептен бастап оқушының қарым-қатынас стилі ерекшеленіп, қарым-қатынасқа өзіндік көзқарасы қалыптаса бастайды. Сондықтан заман талаптарына сай озық ойлы, еркін тұлғаны қалыптастыруды мектептен, әсіресе, тұлғаның көзқарастары қалыптасып, тұрақтанатын шақ – жасөспірімдік шақтан – қарым-

5. Қаратаев М. Ілияс Жансүгіров. Кітапта: Туған әдебиет туралы ойлар. Алматы: ҚМКӘБ, 1958.-444 б.

* * *

О развитии казахской лирики и его истории известный академик, критик-исследователь М.Каратаев оставил много ценных работ. Какой пример подает литератураведам его исследования народной поэзии и эстетические взгляды к причастности казахской литературе? В этой статье рассматривается уточнение этих проблем.

* * *

Prominent academician, critic-researcher M.Karataev left many valuables of Kazakh lyrics development and history. In this article we analyze his contribution to public poetry and esthetical outlook which will lead to the right trend of our future literature critics.

УДК 81`34(35):392.9=811.512.122

Диарова М.А.
Атырауский государственный университет им.Х.Досмухамедова

ФОНЕТИКО-ОРФОГРАФИЧЕСКИЕ ВАРИАНТЫ КАЗАХСКИХ ИМЕН

Вариантность представляет собой фундаментальное свойство языковой системы и функционирования всех единиц языка. Под вариантами понимаются разные проявления одной и той же сущности, которая при всех изменениях остается сама собой. Вариантность пронизывает все ярусы языка, а в антропонимической системе проявляет себя наиболее ярко на фонетдают и отбираютическом уровне. Предпосылки варьирования заложены как в самом характере собственных имен (их более слабая, чем у апеллятивов, связь с понятием), так и в возможностях языка (различные способы выражения одних и тех же фактов, явлений, отношений) [1, 171]

Появление различных вариантов имен в любом языке зависит от многих факторов. Варианты бывают вынужденными, жестко связанными с условиями функционирования языка, и факультативными, зависящими от случайных причин. Развитие и функционирование антропонимической системы языка крайне привязано как к языку, так и к социально-культурным особенностям общества. Любое отклонение, изменение в обществе непосредственно и немедленно отражается в именнике.

Ілияс шығармашылығының кең арнада дамуына сеп болған өнегенің бірі ретінде ақынның орыс әдебиетінен үйрену, тәжірибе жинақтау сынды рухани бауырластық мәселесінен де сыр ашып өтеді. Орыс әдебиетінің озық үлгілеріне қол жеткізуде Абай салған аударма мектебінің де әсер-лебі болғандығын алғашқы орынға қойса, кейіннен Ілиястың сол үлгінің нәтижесінде (Пушкин, Лермонтов, Некрасов өлеңдерін тәржімелеуі), одан соң бірте-бірте әлемдік әдебиет мектебінің (Гейне, Гютеден аударма) озат тәжірибелерін жинақтауға ұмтылысын зерттеу нысанынан шет қалдырмайды. Ақынның көркемдік-шеберлік дағдысын бекітуге, стильдік-өрнек білігін арттыруда орыстың белгілі ақын-жазушылары В.Маяковский мен Д.Бедныйдың, А.Жаров пен И.Уткиннің шығармаларын аудару нәтижесінде қол жеткізгенін ғалым М.Қаратаев аталған еңбегінде жан-жақты таразылайды.

Ғалым пайымынша, Ілияс лирикасына тән: «тағы бір зор ерекшелік - оның ақындық екпініндегі өзіндік үн, лирикалық леп. Не жайында, қандай күйде жырласа да, ақын шын көңілмен жырлайды» [5,299]. Ақын лирикасынан «салқындық, селқостық яки жалған сезім таппаған» ғалым өзінің негізгі әдеби кәсібі сыншылық көзқарасымен де ақын туындыларының ішкі және сыртқы қалып формасына да флюроталдау сынамасын жүргізеді. «Әрине, - дейді, - автор, - Ілияс өлеңінің бәрі бірдей мінсіз, мүлтіксіз шыққан емес. Оның ішінде асығыс жазылған яки сәтсіз шыққан әлсіз, жасық өлеңдер де бар» [5,300]. Мұндай бір қайнауы кемшін дүниелердің ақынның алғашқы қалыптасу кезеңдерінде кездесетіні де рас. Оның түрлі себептерінің бірі ретінде ақынның ой объектісіне алған тақырыпты толық зерттеп, игеріп болмай жатып баспасөз (газет-журнал) тапсырысы бойынша үстірт жазыла салған шығармаларға тән екендігін де қаперге салады.

Академик М.Қаратаевтың лирика жанрының табиғаты мен даму жолы жайында жазылған зерттеу еңбектерінің шоғыры аса мол. Ол әдеби-ғылыми мұралардан ғалымның эстетикалық талғамы мен зерттеушілік талантының қыр-сырын ұғыну және оны оқып-үйрену әдіснамасының құралына айналдыру – бүгінгі ұлт әдебиеттануының зәру мәселелерінің бірі боп табылады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Қаратаев М. Жүз жылдан кейінгі Пушкин. Кітапта: Туған әдебиет туралы ойлар.Алматы: Қазақтың Мемлекеттік Көркем Әдебиет Баспасы, 1958.-444б.
2. Қаратаев М. Ұлы Абай. Кітапта: Туған әдебиет туралы ойлар. Алматы: ҚМКӘБ, 1958.-444 б.
3. Қаратаев М. Пушкин мен Абай. Кітапта: Туған әдебиет туралы ойлар. Алматы: ҚМКӘБ, 1958.-444 б.
4. Қаратаев М. Ақындардың ақсақалы. Кітапта: Туған әдебиет туралы ойлар. Алматы: ҚМКӘБ, 1958.-444 б.

қатынас мәдениетін, диалог құру арқылы білім берудің мазмұнын игерудің маңызы ерекше. Осы зерттеу жұмысында аталған мәселені шешудің сыныпсабақ жүйесінде мүмкін болатын әдістері қарастырылды.

Коммуникативті құзыреттеліктерді қалыптастыру екі тәсілмен жүргізілді: сабақты диалог, полилог формасында шағын топтарда өткізу; әрбір топқа ерекшеленген арнайы өздік жұмыс тапсырмаларын беру.

Тұлғалық-бағдарлы білім беру негізінде топтық оқыту шарты өзара әрекеттесуге негізделген. Құзыреттіліктерді қалыптастыруда топтық оқытудың басымдылығы мына факторлармен белгіленеді:

1. қазіргі міндеттердің көпшілігін дұрыс шешу үшін бірнеше адамдардың күш-жігерін біріктіру талап етіледі, сондықтан мектеп түлегі топта нәтижелі жұмыс жасауды меңгеруі тиіс;

2. мектептің негізгі контингентінің – жасөспірімдердің – басым іс-әрекеті тұлғалық қарым-қатынас болып табылады, нәтижелі қарым-қатынасқа топ көмегімен қол жеткізуге болады;

3. өзара әрекеттесуге қатысушылардың аз саны оқушы тұлғасының өзін-өзі анықтауына барынша жағдай жасайды;

4. топтық жұмыс педагог пен оқушылар арасындағы байланыстарды бекітеді, мектептік білімнің жеке және бір уақытта ұжымдық рухын күшейтеді, оқушылар арасында саналы ынтымақтастық туындайды;

5. топ оқушыларға еңбек нәтижесімен тікелей алмасу мүмкіндігін береді, бұл оқушылардың оқу үрдісіне белсенді, тұлғалық тұрғыдан енуіне жағымды жағдай тудырады.

Мектепті бітірген шақта да оқушы жоғары оқу орнында, болашақ кәсібінде де белгілі бір топпен ғана жұмыстанады. Қазіргі қоғамдық міндеттердің көпшілігін дұрыс шешу үшін бірнеше адамдардың күш-жігерін біріктіру талап етіледі, сондықтан мектеп түлегі шағын топта нәтижелі жұмыс жасауды меңгеруі тиіс.

Осылайша, тұлғалық-бағдарлы топ – құрамы жағынан үлкен емес (әдетте, 5-7 адам) оқу тобы, топ мүшелері жалпы мақсат және оқу-танымдық іс-әрекетпен біріктірілген, бір-бірімен тікелей өзара әрекеттесуде (жеке қарым-қатынастар және т.с.с.) болады.

Топта тұлғалық-бағдарлы оқытудың білім беру міндетін шешуде өзара әрекеттесудің ерекшелігіне тоқталсақ. Оқытудың инновациялық жүйесіне ену оқушы рөлінің өзгеруіне әкеледі. Педагогикалық әсер етудің объектісінен оқушы танымдық және пәндік іс-әрекеттің субъектісіне айналады, педагогпен тең құқылы дәрежеде әрекеттеседі,

жетектелуші позициясынан бірге жетектеуші позициясына өтеді. Оқушының субъектілік, өзіндік болмысы, бірегейлігі және қайталанбастығының басымдылығы - тұлғалық-бағдарлы оқытуды топта білім беру ортасын құрудағы басты белгі болып табылады. Оқыту үрдісінің негізінде ізгіліктік психология қағидалары және жалпы адамзаттық құндылықтарға бағытталу жатыр. Мұндай тұрғыдан мұғалімнің міндеті тек қана пәндік білімді хабарлау және оны меңгеру деңгейін бақылау ғана емес. Ол оқушыға өзіндік ерекшеліктерін анықтауға және оларды тұлға үшін барынша пайдалануды үйретуде көмек беруі қажет. Бұл міндеттерді шешуде пәндік тестілер (олар оқу және оқытылу деңгейін, жақын және қашық даму өзектілігін анықтауға бағытталған) және тұлғаның психологиялық тестілері (жалпы интеллектуалдық даму тестілері, басты қызығушылықтарды және қабілеттерді анықтау тестілері, шығармашылықты анықтау тестілері және т.б.) қолданылады. Осылайша, тұлғалық-бағдарлы оқытудың тобында оқытуды ұйымдастыру кезінде оқу үрдісінің диагностикасы және оқушы тұлғасы құрылымында болатын өзгерістерді бақылаумен біріктіру негізгі ерекшелігі болып табылады. Сондай-ақ, әрдайым білім беру процесі оқушылардың пікірін есепке алумен (анкеталау, психологиялық диагностикалау, микроконсилиум өткізу көмегімен), әрбір оқушының жеке даму траекториясын таңдау құқығын танумен бірге жүреді. Топта тұлғалық-бағдарлы білім беру оқушының жеке тұлғалық сұранысына және тұлғалық әлеуетіне негізделетін, диалог құру, рефлексия негізінде құрылған, оқушылардың субъектілігін, бірегейлігін, өзіндік болмысын тануды қарастыратын; микробірлестіктің топтық феномендерін және білім беруде өзара әрекеттесудің ерекшеліктерін ескере отырып бейімделген оқыту түрі болып табылады. Бұл модельдің екінші шарты болып табылады. Диалогты тудырудың мына жағдайлары белгіленді: оқушының оқу үрдісінің субъектісі ретінде танылуы мәтін арқылы жүреді, оқу мазмұны диалог түрінде ұйымдастырылуы, мұғалім мен оқушы позициялары бір деңгейде болуы. Диалогтық қатынас тек қана сыртқы емес, сонымен бірге ішкі диалогтан құрылады, бұл тұлғаның мағыналық аймағын түрленуіне алып келеді. Коммуникативтік құзыреттілікті қалыптастырудың бірқатар жолдарын қарастыра отырып, біз тұлғаның қарым-қатынасын дамытудың жалпы жолын белгілей аламыз: тұлғаның топтағы әлеуметтік қарым-қатынасы, өзара әрекетті игеруі, оның шығармашылық түрлендіруі.

Тұлғалық-бағдарлы білім беру жүйесінде өз бетімен орындауға

көркемөнердің сыйыспайтыны» туралы шірік теорияны уағыздайтын таза лирика қорғаушыларына», тіпті «космополиттерге» қарсы «өлтіре соққы беретін» поэзия деп бағалайды. Ұлттық поэзиямыздың қазіргі көрнекті өкілдерінің бірі ақын М.Шаханов көтеріп жүрген космополиттерге қарсы наразылық теориясының алғашқы нышанын Жамбыл өлеңдерінен іздеу жаңалығын академик М.Қаратаевтың осы мақаласынан бірінші рет ұшыраттық.

Қазақ әдебиеттануында абайтану да, жамбылтануда мейлінше кең, барынша терең зерттелген салалар екені әркімге мәлім, алайда М.Қаратаев тексерісінде қарапайым әдебиетші талғамына, сөз өнерін қадір тұтар оқырман талабына жауап беретін, дерегі мен дәйегі ықшамды, әдеби- тарихи әрі ғылыми зерттемелік материалдары шағын еңбектер қатарына М.Қаратаевтың жоғарыда талданған мақалаларын жатқызар едік.

М.Қаратаев зерттеулерінің ішінде қомақты орын алатын рухани дүниесінің бірі - қазақ поэзиясының Құлагері атанған ақын І.Жансүгіров шығармашылығына арналған еңбегі. Ақынның қазақ әдебиеті тарихындағы орнын қалыптастыруда ғалым М.Қаратаев зерттеуінің басты негізгі ерекшеліктерін төмендегіше сараптап жинақтауға болады.

Біріншіден, І.Жансүгіровтің ақындық жолының бастау-арналарын оның лирикалық туындыларынан («Арыным»,т.б.) өріс алатындығын айқындаумен бірге өнерпаздық тұлғасының (ән салу, домбыра тарту, ісмерлік өнер т.т.) жан-жақты қалыптасуын (әкеден ата жолы арқылы берілген) жүйелеп, тексеріс көзіне алды;

Екіншіден, Ілиястың лирик-ақындығынан басқа да сан сапалы өзге де қырларын (кең құлашты эпик: поэма, әңгіме, роман; шағын жанр шебері: очеркші, фельетоншы, сықақшы, дарынды драматург, терең аудармашы, қаламы ұшқыр журналист-көсемсөзші) өндіре зерттеп шықты;

Үшіншіден, І.Жансүгіровтың ақындық талантының бітім-болмысын оның лирикалық туындыларына терең дендеп барып тануға күш салды, жан-жақты үңілді, солай ету арқылы өзінің эстетикалық танымын, сөз өнері хақындағы білім-білігін байытты деуге негіз бар;

Төртіншіден, ақынның қазақ халқының бай ауыз әдебиеті мұраларын өлең формасын жетілдіруде қалай қолданғанына зер салып, ұлт сөз байлығын дамытудағы ізденісінің көкжиегіне барлау жүргізді;

Ақынның ұлттық лирикамыздың дамуына қосқан үлесін сараптаған зерттеуші: «Тұтас алғанда, Ілияс поэзиясы - терең ойдың, терең сезімнің поэзиясы» [5,300] дейді.

көзқарасы» [3,17] десе, екінші топқа «Қазақ әдебиетін қазаққа қарсы қойып, іштен жидітіп кері кетіруге тартқан ұлтшыл-байшыл жазушылардың көзқарасын» жатқызады. Алғашқы бағыттағы көзқарас иелеріне халықтық ақын-жазушыларды кіргізеді. Бұлар Абай дағдысымен рухтанған Пушкин табынушылары болса, соңғы бағыттың егелерін ғалым аса құрметтей қоймайды. Оларға көзқарасы да біржақты, ұнамсыз сипатта көрінеді: «... ұлтшыл-байшыл жазушылар болса, Пушкинді неғұрлым жасырып, бүгіп, қазақ оқушыларынан аулақ ұстауға тырысты, оның оңды шығармаларын халыққа әдейі танытқысы келмеді» [3,118] деген ғалым пікірін қоштау да қиын. М.Қаратаев танымында олар (ұлтшыл-байшыл жазушылар) «тар, реакцияшыл, ұлтшылдық жолдың» ақындары саналған. Сонымен бірге орыс әдебиетіндегі символист жазушылардың «қараңғы өмірден түңілген, соқырлық, мистикалық жағын дәріптеушілер» де - солар. Аңғарғанымыздай, саяси идеологияның өткінші құйыны әдеби-рухани өмір байланысының тыныс-тіршілігіне де өз сел-дымын бүркіп өткен.

Өлең - сөздің өнер ретіндегі күш-құдіретін танып-байқау тәлімін Абай мен Пушкин ақындығынан аңдап-барлап көрген зерттеуші ұлт поэзиясының айбынды желмаясы Жамбыл шығармашылығына келгенде қанатын кеңге жая түседі. Ж.Жабаевты «Ақындардың ақсақалына» (1957) теңеген мақала авторы аталмыш зерттеу еңбегінде XIX ғасырдың отызыншы-қырқыншы жылдарында дүниеге келген «аттары жарық жұлдыздай жарқыраған, үркердей шоғырланған тамаша төрт қайраткердің» (Олар: Шоқан, Ыбырай, Абай, Жамбыл) бірі ретінде Жамбыл феноменіне ерекше назар аударады. Қазақ даласын қара түнек басқан көңілсіз заманында дүниеге келген жыр жампозының өмірбаяндық тарихынан сыр ақтара отырып, ақынның алғаш шығарған өлеңдерін «сарқылмас оптимизм күшіне толы, сықақа бай, лиризмі терең» [4,136] дүниелер деп бағалайды. Алайда ондай өлеңдердің сақталмай ұмыт болғандығына өкінішін білдіре келе ақын жадында сақталған «лирикалық өлеңдерінің, сәлем өлеңдерінің, ақындық эпиграммаларының» жеке үзінділері кейінгі ізденуші жас толқын үшін аса қызғылықты деп ой түйеді.

Ғалымды қызықтырған екінші мәселе Жамбыл ақынның тіл-қуатына байланысты өрбиді. Өз дәуірінің жарқын күрескер ақыны дәрежесіне көтерілген ақынның үстем тап өкілдерімен ауыз жаласқан кейбір ақынсымақтарды аяусыз шенеген уытты сөздерін («қорқау қасқыр», «жылан», «үкі», «қарақұрт», «шаян» т.б.) мысалға алады. Жамбыл лирикасын тақырыбы мен идеясына қарай топтап, талдай келе ғалым ақын поэзиясын «идеясыздыққа», «саясат пен

арналған тапсырмалар коммуникативтік құзыреттілікті қалыптастырудың келесі шарты болып табылады. Оны дұрыс ұйымдастырудағы бірінші қадам – оқушыларға оқытудың әдістері (сөздік, көрнекілік, практикалық) және тапсырмалардың түрлері (түсіндірмелі-иллюстративті, репродуктивті, проблемді, ізденушілік, зерттеу) жайында педагогпен бірге түсіндірме беру. Бұндай түрде оқу үрдісін ұйымдастыру білім нәтижелеріне қойылатын талаптар мен бағаларды тек мұғалім емес, сонымен бірге оқушының өзінің де белгілеуіне мүмкіндік береді. Оқушы өзінің мақсатына және профиліне орай таңдау жасайды. Топта тұлғалық-бағдарлы білімді ұйымдастыруда өз бетімен орындауға арналған тапсырмалардың бірнеше түрлері бар: өз бетімен үлгі бойынша орындауға арналған тапсырмалар, өз бетімен орындауға арналған реконструктивті тапсырмалар, өз бетімен орындауға арналған вариативті тапсырмалар, өз бетімен орындауға арналған шығармашылық тапсырмалар.

Тұлғалық-бағдарлы білім беруде шағын топ әдісін қолдану барысында оқушылардың коммуникативтік құзыреттілігі дамиды. Шығармашылық қарым-қатынас, өзіндік жұмыс жасауды жоспарлау, бақылау, бағалау икемділіктері дамып, қарым-қатынасқа түсу дағдысы өрбіді, шағын топта пікірталас жүргізу, өз ойын жазбаша және ауызша білдіру дағдылары қалыптасып, адамдармен жұмыс жасау икемділіктері жетіле түсті.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Қазақстан Республикасының 2015 жылға дейінгі білім беруді дамыту тұжырымдамасы, Білім-Образование, №1, 2004.

2. Қазақстан Республикасының мемлекеттік жалпыға міндетті білім беру стандарты. Жалпы орта білім. Негізгі ережелер. – Астана, 2006.

3. Шерстнева Н.А. Использование педагогических технологий в личностно-ориентированном обучении в малых группах // Системы компьютерной математики и их приложения. Материалы международной конференции. Смоленск: СГПУ, 2001. – 114-116 бб.

* * *

В статье рассматриваются научно-теоретические основы формирования коммуникативной компетентности на основе личностно-ориентированного образования.

УДК 372.853

Кузьмичёва А.Е.
профессор ЗКГУ им. М. Утемисова,
Мымрина Н.В.
профессор ЗКГУ им. М. Утемисова

ПРОФЕССИОНАЛЬНАЯ ПОДГОТОВКА УЧИТЕЛЯ ФИЗИКИ И АСТРОНОМИИ ПРИ ИЗУЧЕНИИ КУРСА «ФИЗИЧЕСКАЯ КАРТИНА МИРА»

Проводимая реформа образования направлена на подготовку специалистов, соответствующих современным требованиям общества и производства. Выпускник педагогического вуза должен не только хорошо знать свой предмет, но и быть подготовленным вести обучение физике в соответствии с моделью выпускника школы РК, определяющей его базовые компетентности.

Структура и содержание учебного плана бакалавриата педагогической специальности направлена на обеспечение всесторонней профессиональной подготовки учителя физики и астрономии. Конечный результат зависит и от набора изучаемых дисциплин, в том числе дисциплин по выбору, и от образовательных технологий, используемых преподавателем (тьютором) при их изучении. Выбор технологий обучения или их отдельных элементов - сложная задача, решение которой зависит от особенностей изучаемой дисциплины, контингента студентов, профессионализма тьюторов. Одной из разработанных нами и выбранных студентами третьего курса элективных дисциплин является курс «Физическая картина мира» (ФКМ). Особенностью этого курса, которую мы считаем особенно важной для подготовки учителя физики и астрономии, является возможность наиболее эффективного интегрирования в учебном процессе образовательных, развивающих и воспитательных целей, интегрирования специального предмета и освоения современных образовательных технологий. Нами был предложен студентам метод проектов с акцентом на компетентностный подход, формирование специальных (предметных и методических) и ключевых компетентностей.

Основания выбора содержания курса следующие:

Сонымен бірге Пушкиннің де өз ұлтынан өзге басқа да көшпенді халықтар өмірі мен тұрмысын жақын образды туындылар жасау арқылы олардың жүрегін, рухын жаулап алғандығын, қазаққа өнерпаздық тұлғасымен жақындап келгендігін ашып, тарата айтады. Өлең сөздегі жақындастық екі халықтың арасындағы мәдени-әдеби, рухани-тарихи байланыстарды жетілдіруге, тереңдетуге сеп болғанын еңбек авторы жан-жақты дәлелдер келтіре баяндайды. Абай - Пушкин байланысына «Татьяна мен Онегиннің хатын» басты үлгі етіп алып, жалпы рухани байланыстың не ұлт, не шекара таңдамайтындығын Байрон - Пушкин, Пушкин - Абай схемасында (үлгісінде) мысал етіп ұсынады. Академик М.Қаратаев пайымынша ақындар арасындағы шығармашылық байланыстың түп-төркіні өте тереңде жатыр. Пушкинді идеал еткен Абайдың еліктеу сынды жаман әдеттерге ешқашан ұрмағанын, одан аулақ болғанын және ақынның аудармашылық, тәржімешілік өнері де қисынсыз қылыққа бастамағанын зерттеуші ғалым былайша ұғындырады: «Абай Пушкинге бүтіндей бағынып кеткен аудармашы емес, Абай Пушкиннің қызу жалынды шәкірті» [3,114] дейді.

Абайтанудан белгілі - ұлы ақынның аудармашылық ізденісі оның түп нұсқадан ауытқи отырып, өлең пішінін, мазмұнын сақтау арқылы ақындық өнері, өнерпаздық болмысы одан әрі өрбіп, өрістеп, жемістеніп кетеді. Бұл тұрғыдан келгенде Абай Пушкин туындыларына әр, реңк беріп, қазақ ұғымына жақындата сіңіре, шабыттандыра, күш салады. Мұның баршасы түптеп келгенде, шығармашылық, рухани байланыстың өркен жайып, әдебиет дамуының толық пісіп-жетілген көрінісі деуге негіз бар.

Абай ізін салған Пушкинді аудару әдеби дәстүрге айналып, қазақ ақындары І.Жансүгіров, Т.Жароков, Ә.Тәжібаев, М.Дәулетбаев, С.Талжанов, Қ.Аманжолов т.б. ұлы орыс ақынының шығармаларын аударып қана қоймай, үлкен суреткердің шығармашылық әдістерін өз шеберлік-нәштерін жетілдіруде оңтайлы пайдаланғанын да академик М.Қаратаев назарға алып өтеді.

Айта кеткен жөн XX ғасырдың 30 жылдарындағы белгілі идеологиялық саясаттың көркем әдебиет дамуына дендеп еніп, шүйіле араласуы М.Қаратаев көзқарасынан (ғылыми, әдеби талдауынан) да тыс қалмаған. Әдебиеттің таптығы деген қасаң категорияның Абай – Пушкин рухани байланысының өрбіп, дамуына да әсер етіп, шешуші рөл атқарғанын ғалымның мына пайымынан да аңғаруға болады: «Пушкинге қазақ әдебиетінде қарама-қарсы екі түрлі көзқарас болды. Бірі, Абай салған ізбен қазақ әдебиетін ұлт-демократтық, халықтық бағытта ілгері жетектеген азын-аулақ ел ақындарының

ағымдардан қол үзіп шыққан неміс ақындары Гете мен Шиллерді, ағылшындар Валтер Скот пен Байронды, француз В.Гюгоның бастамашыл жолдарын Пушкин романтикасының негізгі өрісіне балайды ғалым.

Орыс әдебиетіне Пушкин әкелген жаңалықтарды әр қырынан алып тексерген М.Қаратаев ақынды «Әдебиетті ескілік шырмауынан босатып, халыққа жақындатты, жаңа заманға, жаңа әдебиетке сай творчество әдістерін іздеді» [1,105] деп бағалайды. Пушкиннің поэма, роман, пьесаларының тақырыптық-идеялық ерекшеліктеріне тоқталған М.Қаратаев ақынның лирикалық туындылары жайында да өз пайымын білдіріп өтеді. Ақындығы хақында «лирикалық қысқа өлеңдердің жаңа үлгілерін салды» десе, енді бірде Пушкиннің образ жасау шеберлігін «...оның тілге шеберлігі сонша, кейде ол екі-үш сөзбен үлкен образдың кескінін қиыстырып бере қояды» немесе суреткердің табиғатты сипаттауын «...олар жөнінде өзі білген ыспаттарының (сипаты дегені болуы керек -З.М.) бәрін бірдей шұбатып жазып жатпайды, саралап, нағыз тұздығын жазады» деп көрсетеді.

А.С.Пушкинді «Ұлы ой иесі, ұлы көркемдіктің шебері» деп бағалаған ғалым ақын шығармаларын «... бұдан жүз жыл бұрын жазылса да, әлі күнге дейін қалың оқушыға түсінікті, жеңіл оқылады, адыр-бұдыры аз, оқығанда кісінің сезіміне майда, жұмсақ тиеді, сипап отырып сезіміңде терең із қалдырады, тербетеді, тәрбиелейді...» [1,111] деп қорытады өз ойын.

«Ұлы Абай» (1946) – академик М.Қаратаевтың «қазақтың бас ақынының» (А.Байтұрсынов) жүз жылдық мерейтойына орайластырыла жазылған мақаласы болуы керек. Мұнда Абай өмірі мен қайраткерлігінің қысқаша тарихы баяндалады. Абайтанушы ғалымдар М.Әуезов, С.Мұқанов монографияларының ізімен жазылған мақаласында ғалымның сыншылық көзқарасының басымдылығы аңғарылады. Абай поэзиясындағы «жылаукерлік», «торығу», «түңілу» сарындарына назар аудара отырып, бұл әрине, «Қасқырлар заманында, бөлтіріктермен ұялас боп» туған ақынның ұлы трагедиясын ыспаттайды» [2,127] деп көрсетеді. Абай лирикасының тақырып ауқымына көз жүгірткен автор «бейне бір таудың хрусталь шынысындай, ақынның бай жан жүйесі мен ұлы жүрегі барлық сыр-бояуларымен жарқырайды» деп тұжырымдайды.

Екі халықтың ұлы ақындарындағы рухани (әдеби) байланысты қарастырған дүниесінде («Пушкин мен Абай», 1937) зерттеуші ұлылар арасында ғана болатын үндестік мәселелеріне назар аударады. Орыс мәдениетінің сәулесін, рухын қазақ даласына дарытқан, қыр қазағының тілінде, дәстүрінде сөйлеткен Абай талантымен байланыстырады.

- В процессе обучения физика изучается отдельными разделами. В ФКМ планируется обобщение и углубление знаний физики, как единой науки, лежащей в основе всего естествознания.

- Программный материал в разделах физики относится, в основном, к общепринятым в настоящее время положениям, законам. В курсе ФКМ отводится время и место для исследования истории становления физики как науки, формирования фундаментальных теорий, состояния современной физики и стоящими перед ней проблемами построения физической картины мира. Изучение логики развития науки, естественно, формирует у обучаемых логическое естественнонаучное мышление.

- В курсе ФКМ есть возможность расширить и углубить знания обучаемых по таким вопросам, как пространство и время; динамические и статистические закономерности; синергетика; симметрия; причинность и дополнительность; структурные уровни организации материи и относительная роль фундаментальных взаимодействий на этих уровнях и многие другие вопросы. Возможность использования метода проекта для изучения дисциплины в целом следующие:

- Курс общей физики по отдельным разделам изучен студентами, поэтому возможно планирование работы над отдельными частями проекта одновременно различными группами студентов. Курс не предполагает жёсткой последовательности, такой, что без освоения предыдущего раздела невозможна работа над последующими разделами.

- Наличие у студентов третьего курса опыта учебно-исследовательской работы при изучении физики; эта работа предусматривалась на всех этапах изучения физики и организовывалась в виде рефератов, проектов и т.п.

- Наличие учебного и научного материала в библиотеке университета.

- Возможность использования научного материала через ИНТЕРНЕТ.

Целесообразность выбора метода проектов мы видим в следующем:

- Он даёт особенно большие возможности для формирования ключевых компетентностей, необходимых будущему учителю.

- В современной школе проектная деятельность является составной частью процесса обучения, используется во внеурочной и урочной деятельности. Предмет ФКМ может стать основой деятельности наших выпускников в школе при организации внеклассной проектной деятельности учащихся. Его фрагменты могут быть использованы на уроках.

- Переход к 12-летнему обучению в школах РК предполагает и переход на проектную технологию обучения, как наиболее соответствующую целям и задачам современного образования.

Планирование проектной деятельности связывалось также с умением использования студентами компьютерной техники и с естественной необходимостью изучения и использования возможностей ФКМ, ранее неизвестных. В соответствии с существующими требованиями, УМКД по курсу ФКМ был разработан на начало учебного года (по согласованию с администрацией вуза, как экспериментальный). По учебному плану курса предусмотрены лекционные и практические занятия. Первые занятия со студентами были посвящены анализу проектной деятельности, как образовательной технологии. Далее была проведена актуализация знаний, имеющихся у студентов из курса методики и знаний по проявлению физических законов в окружающем мире, рассмотрен опыт работы над тематическими проектами по общей физике. Обсуждена идея тьютора о проектах. Далее, совместно со студентами, была сформулирована проблема и проведён её анализ, определены условия и методы решения проблемы, определены цель и задачи курса. Проведён анализ ресурсов. Значительное внимание уделено определению возможных рисков и планированию их учёта. Далее были определены этапы работы над проектами: поисковый, аналитический, практический, презентационный, контрольный и содержание каждого этапа. Первый проект – это Физическая картина мира, был разделён на составляющие, над которыми работали отдельные студенты:

1. Вводная часть. Общие вопросы теории.
2. Представления о картине мира в доньютоновский период.
3. Механистическая картина мира.
4. Электромагнитная картина мира.
5.Современная картина мира.

По программе практических занятий разрабатывался проект «Физика вокруг нас». Студенты работали по темам (мини-проектам):

1. Движение в живой природе.
2. Физические (механические, термодинамические, электрические, магнитные, оптические) свойства: воздуха, воды, человека.
3. Электрические и магнитные свойств Земли.

В первом проекте основное внимание уделено формированию фундаментальных физических теорий. Во втором проекте – работа с таблицами, приведёнными в различных справочниках. Перед

ФИЛОЛОГИЯ

ӘОЖ 821.512,122

З.Ж. Мутиев
филология ғылымдарының кандидаты,доцент,
М.Өтемісов атындағы БҚМУ

АКАДЕМИК М.ҚАРАТАЕВТЫҢ ӘДЕБИ-ЭСТЕТИКАЛЫҚ КӨЗҚАРАСТАРЫ

Қазақтың белгілі әдебиет сыншысы М.Қаратаевтың лирика жанрын зерттеуге ден қоюы өткен XX ғасырдың 30 жылдарынан басталады. Орыстың ұлы шайыры Пушкинге [1], қазақтың ұлы ақыны Абайға [2], сонымен бірге есімдері аталған екі халықтың поэзия пайғамбарларына [3], сондай-ақ жыр жампозы Жамбылға [4], ұлт поэзиясының дүлдүлі І.Жансүгіровке [5] арналған ғылыми зерттеу мақалалары академик М.Қаратаевтың сыншылық танымымен сабақтасып жатқан зерттеушілік қырын, ғалымдық ізденісін, эстетикалық көзқарасын алғаш танытқан рухани дүниелер болып табылады.

Зерттеуші «Жүз жылдан кейінгі Пушкин» (1937) аталған мақаласында данышпан ақынның әдебиет дамуына қосқан үлесін орыстың атақты сыншысы Белинский көрегендігімен байланыстыра сабақтайды. «Пушкиннің ұлы ақындық дәрежесін анықтап, Пушкин мұрасының мәңгіге кететінін ә деп ашып көрсеткен» [1,95] Белинский деп таныса, әйгілі ақынды ұстаз тұтқан «Гоголь, Лермонтов, Гончаров, Достоевский, Тургенев, Островский, Толстой сықылды орыс әдебиетінің атақты классиктері» деп біледі.

Пушкиннің өмір сүрген дәуіріндегі күрделі оқиғалардың (орыс қоғамының саяси-әлеуметтік мәселелерімен) оның ақындық, жазушылық шығармашылығымен тығыз байланыста болғандығын айта келе «Пушкин орыс мәдениетінде жаңа дәуір ашты, орыстың әдебиет тілін жасады, жаңа әдебиеттің төрағасы болды» деп бағалайды.

Зерттеуші пайымынша, Пушкин реализмге бірден келмеген, ол өзінен бұрын болған әр қилы әдебиет құбылыстарын бастан кешірген. Мәселен, Батыс Еуропа елдеріндегі өткінші әдеби-шығармашылық

9. Өзбекстан Республикасы Орталық Мемлекет мұрағаты. (ӨРОММ) . 715-қор, 1-тізбе, 17-іс, 203-п.
10. РМТМ – 1101 –қор, 1-тізбе, 587-іс, 68-69-п.
11. Сонда... 1687-қор, 1-тізбе, 279-іс, 6-п.
12. Сонда... 7-п.
13. Сонда... 8-п.
14. Сонда... 1561-қор, 1-тізбе, 31-іс, 33-п.
15. ӨРОММ. 715-қор, 1-тізбе, 25-іс, 477-п.
16. Сонда... 22-іс, 371-п.
17. Сонда... 455-456-п.
18. Сонда... 105-п.
19. Сонда... 29-іс, 207-п.
20. Сонда... 26-іс, 95-113-п.
21. Сонда... 26»в»-іс, 37-38-п.
22. Сонда... 26»б»-іс, 159-160-п.
23. РМТМғ 20-қор, 5-тізбе, 191-іс, 96-п.
24. Сонда... 97-98-п
25. РОМӘТМ. 1393-қор, 1-тізбе, 78-іс, 17-п.
26. РОМӘТМ. 431-қор, 1-тізбе, 45-іс, 33-36-п.

* * *

В данной статье рассматривается англо-русское соперничество в Средней Азии в XIX веке.

* * *

The article deals with English – Russian rivalry in Central Asia in the XIX century.

студентами ставилась основная задача: провести анализ таблиц, сформулировать информацию, содержащуюся в таблице, подготовить вопросы для сравнительного анализа данных, и, наконец, составить вопросы и задачи на основе табличных данных. Например, по теме «Воздух» студентами были сформулированы следующие вопросы, на которые ответ можно получить из таблиц, это:

- По данным о диэлектрической проницаемости и показателя преломления воздуха сделать вывод о применимости электродинамики Максвелла к атмосфере.
- К какой группе диэлектриков относится воздух.
- Пример задачи: Оценить минимальное расстояние между обкладками плоского воздушного конденсатора, работающего при различных температурных режимах и условия «пробоя» воздуха.

Следует отметить, что студенты учились самостоятельно определять цели и задачи мини-проекта. По плану домашних заданий каждый студент составлял пять задач по теме, сдавая их ответственному исполнителю мини-проекта. Работа над проектом показала важность планирования различных рисков и их нейтрализации. У нас возникли следующие проблемы:

- Большой интерес студентов к теме, понимание ими её значимости для их общего образования и будущей профессиональной деятельности привёл к тому, что вначале проект был перегружен вопросами исследования. Поэтому на промежуточном этапе была понята невозможность объять необъятное, и очерчен минимальный круг вопросов исследования.
- Курс ФКМ изучается до астрономии. Самостоятельное исследование необходимых вопросов астрофизики приводило к перегрузке студентов. Обсудив вместе ситуацию, приняли решение ввести дополнительно к запланированным лекциям по общим понятиям (пространство, время, симметрия, причинность, дополнительность, атомизм и т.д.) и провести цикл лекций по астрофизике: межзвёздный газ, плазменное состояние вещества во Вселенной, магнитные поля в природе, условие вмороженности магнитных полей в плазму, космические лучи.
- Одна из исполнителей, в силу объективных и субъективных причин, не укладывалась в сроки работы над проектом. Это не влияло на работу других студентов, но влияло на изучение курса в целом, на подготовку к экзамену. Поэтому по соответствующим вопросам были проведены общие консультации.

Индивидуальная работа над частью проекта способствовала работе всей группы. «Продвинутые» студенты, первыми

представляющие свои мини-проекты, стимулировали активность других студентов, происходил обмен информацией, в том числе обмен знаниями.

И в заключение ещё об одной, на наш взгляд, важной особенности курса ФКМ и метода проектов. Они важны для преподавателя в той же мере, как и для студентов, так как способствуют совершенствованию профессионализма как в предметной области (беспредельной науке физике), так и в освоении современных образовательных технологий, что, несомненно, повышает качество подготовки учителя физики и астрономии для СОШ.

* * *

Мақала оқу үдерісіне жобалау іс-әрекетін енгізуге арналған.

* * *

This work deals with the introduction of the elective course «World physical picture» to the process of education.

УДК 371.3: 811.161.1 (574)

Умарова Г.С., Опря О.В.
к.филол.н., доцент.,
ЗКГУ им.М.Утмисова

ВНЕАУДИТОРНАЯ РАБОТА КАК СРЕДСТВО ОБУЧЕНИЯ РУССКОМУ ЯЗЫКУ В КАЗАХСКИХ ГРУППАХ

Обучение русскому языку студентов неязыковых факультетов с казахским языком обучения год от года становится делом все более сложным. Причины такого явления различны: сокращение часов русского языка в школах и вузах, отсутствие у учащихся интереса к чтению, слабая языковая подготовка школьников, которые становятся в дальнейшем студентами вузов. Внеаудиторная работа со студентами групп с казахским языком обучения будет способствовать развитию интереса к русскому языку, расширит кругозор и словарный запас, поможет применить на практике те знания, которые были получены в ходе занятий по практическому курсу русского языка. Виды внеаудиторной работы со студентами различны: подготовка докладов, слайд-шоу, видеофильмов, презентаций, проведение спектаклей,

жоспарламайтынын хабарлайды. Индияның вице – королымен жүргізген келіссөздерден кейін Ағылшын кабинетіне бұл хабарлама жеткіліксіз болады. Солтүстікте жатқан бірнеше территорияны неитраль деп жариялауды ұсынады. Ресей оған қарсы шығып, неитральды территория мәселесі ашық күйінде қалады. Ағылшын – орыс тайталасын зерттеуде 1875 ж. 3 сәуірдегі Д.Милютиннің №57 жазбасы ерекше маңызды. Онда: «Ұлы мәртебеліме белгілі болғандай, Англия біздің Орта Азиядағы әр қадамымызды қатаң бақылап отыр. Ұлыбританиямен жасаған келіссөздерге сәйкес неитральды территория белгіленген – белгіленбей қалды. Ресей үкіметі өз жерін неитральды деп танымағандықтан, келіссөздер жалғасын таппады. Сондықтан біздің жетістіктерімізге» Англия сабырмен қарай алмайды /25/.

Ағылшын генералы Эдди өз баяндамасында «Орыстар батыл қадамдарға барып тағы бірнеше қалаларды жаулап алды. Бұхар және Қоқан астаналары тәуелсіз болғанымен ол қанша уақытқа созылатыны белгісіз» /26/.

Ағылшын – орыс тайталасы кезінде Англия Ресейге ұтылып қалады. 1873 ж. Ташкентте Дуглас Форсайт пен Кауфман арасында құпия кездесу болады. Онда Англия Ресейдің Қоқан хандығын толық жаулауға қарсы еместігін мойындайды. Бірақ Бұхар әмірлігі тәуелсіз болып қалдырылуға уәде етіледі. Ал Ресей өз алдына Бұхар әмірлігінің Ауғанстанға шабуыл жасамайтынына кепіл беретін болды. Англия болса Ауғанстанның Бұхар әмірлігіне шабуыл жасамайтынына уәде береді. Сонымен Қоқан хандығының тағдыры 1873 ж. шешілген болатын. Ресей Пулатханның көтерілісін басуды желеу етіп Қоқан хандығының бүкіл территориясын басып алады. Жауланған территория Ферғана облысы болып қайта құрылып, Түркістан генерал – губернаторлығының құрамына енеді.

Пайдаланған әдебиеттер тізімі

1. Ресей Орталық Мемлекеттік әскери тарихи мұрағаты – (РОМӘТМ) 32 қор, бір тізбе, 822 іс, 8 п; Бабабеков Х.Н. История завоевания Средней Азии царской Россией в секретных документах. Ташкент, 2006.
2. Автор «История дипломатии. Изд. 2. том 1. 1959. 20 бет.» кітабына сілтеме жасаған.
3. Ресей мемлекеттік тарихи мұрағаты (РМТМ). 1561 – қор, 1 - тізбе, 31 –іс, 13-14 п.
4. Сонда ... 33 – іс, 33-34 п.
5. Терентьев М.А. Россия и Англия в Средней Азии. СПБ, 1875. С. 213.
6. История Бухари или Трансоксани с древнейших времен до настоящего, по восточным обнародованным и необнародованным рукописным историческим сведениям. Первый раз обработана Г.Вамбери перевод А.И.Павловского СПБ., 1873. С. 161-162.
7. Терентьев М.А. Россия и Англия в Средней Азии СПБ., 1875. С.217-218
8. Туркестанский сборник том 6. С.303

Елшілік мақсаты белгісіз болғанымен ағылшын агенті Ресейге қарсы Орта Азия хандықтарын біріктіруге тырысқаны сөзсіз. Сонымен бірге ағылшындықты қоқан-ағылшын сауда қатынастары қызықтырған. Қолда бар мұрағат материалдары Қоқанды белгілі мерзім аралығында ағылшын эмиссарлары келіп тұрғанын дәлелдейді. Осы аспектіде зор маңызға «Сырдария линиясын құру туралы жазба» 1863 ж 21 қаңтарда әскер министріне берілген. Бұл жазба бойынша 1862 ж 3 наурызда арнайы комитет өз отырысында генерал-адьютант Безак пен генерал-лейтенант Ковалевскийдің Сырдария линиясын жалғастыру және Ташкентті жаулау жоспарын талқылайды. Бірақ көп шығын болатынын ескеріп, жоспар қабылданбайды. Сонымен бірге Орта Азияда орыс иеліктерінің көбейіп кетуі, батыс елдерін қатты ашуландыратын болды/21/.

1863 ж 30 желтоқсанда генерал Безак әскери министрге Қоқанда ағылшын агенттерінің келгенін хабарлайды. Олар қоқандықтармен жақындасып жер сұрайды. Бірақ Қоқан ханы жерді оларға өз астанасынан 300 шақырым қашықтықта бере алатынын айтқан /22/.

Англияның қарсыласуына қарамастан Ресей, Түркістан, Шымкент, Ташкент қамалдарымен қоса, оған жақын кишлактарды да бағындырады. Нәтижесінде бұл аймақта Түркістан генерал-губернаторлығы құрылады. Ағылшын-орыс тайталасы тек саяси жағынан емес, сонымен бірге сауда мәселесін де қамтиды. Ағылшын фабрикасының өнімдері Түркістан облысы, әсіресе Ташкентте көп таралды. Бірақ орыс тауарлары арзан болғаннан кейін орыс көпестері еш шығын көрмеді. Сонымен бірге орыс өнеркәсіп орындары Британ өнеркәсіп орындарынан әлдеқайда жақын орналасқандықтан тауар бағасына едәуір әсер етті. Орыс керуендері бұған қоса еш салық төлемеді, ағылшын керуендері керісінше көп салық төледі. 1869 ж 24 шілдеде В.И.Войтенков, М.Х.Реитернге, яғни ағылшын елшісіне былай деп хабарлайды: «Индиядан Қоқанға жіберіліп тұрған барлық тауарлардың салығына тағы төрт айда барлық Индия тауарлары Қоқан базарларынан әкетіледі. Тек индиго мен кисейге ғана кіру рұқсаты берілетіні, бірақ оған 50 % үстеме салық қосылатыны хабарланады / 23/. Бұл хабарға М.Х.Рейтерн былай деп жауап береді: «Түркістан генерал – губернаторлығында ерекше алым – зекет (2,5% көлемде) алынады. Бұл алым бұрын да алынатындықтан жаңа тауар салығы деп қарау қате» /24/. Орта Азиядағы ағылшын – орыс тайталасы шиелінісе түседі. Сондықтан 1869 ж. басында келіссөздер басталып, нәтижесінде неитарльды территориялы аймақ құру қажеттігі пайда болады. Бұл Англияның ұсынысы болатынын Ресей Ауғанстанды неитральды территория деп қарап, оған басып кіруді

конференций, «круглых столов», диспутов, составление литературных альбомов и т.д. Иногда возможно и комбинирование жанров, например, проведение научной читательской конференции с элементами театрального шоу - инсценирования. Обратиться к такому виду работы возможно при изучении тем, которые в УМКД «Практический курс русского языка» имеют название: «Мой город», «Моя малая родина». Целями конференции с общим названием «Литературное Приуралье» будут, во-первых, знакомство учащихся с художественными произведениями поэтов, прозаиков казахской, русской, татарской, корейской, украинской литератур; во-вторых, приобщение студентов к духовному наследию народов Приуралья, формирование чувств любви к родному краю, толерантности.

Проведение такого рода мероприятия нужно готовить заранее. Эпиграфом могут стать слова Ильяса Омарова: «Трудно любить родину, не любя свою школу, свой район, свой край; также трудно любить народ, не любя человека». Подготовку следует начать с определения круга текстов для чтения. Оригинальным вступлением станут строки поэмы молодого уральского поэта Серика Зиятова «Высота Бекея». Их прочтут двое – студент и студентка на казахском и русском языках. Сюжет поэмы – рассказ о могущественной любви казахских юноши и девушки - Бикея и Мауляны. А начинается поэма с того, как молодой современный человек везет старца, и тот просит остановить у могилы Бикея, чтобы помолиться. Молодой водитель вспоминает свое детство и рассказы, предания, легенды аксакалов о верной любви степных Ромео и Джульетты. Автор поэмы обращается к своим современникам: «Кеткен жоқ өшіп бірақ шежіре сыр,/Сол сырға қадам бассаң кезігесің. /Қариялар – жазып қойған хат емес пе,/Жас ұрпақ, тарихыңнан не білесің?! / Туған жер, әр пұшпағың аңыз, дастан. / Жаттасам деп ем бәрін жаңылмастан / Мен бүгін бір төбеңді жырға қостым / Қонсын деп қайта басқа сәнің қашқан.». «Если пожелаешь, и ты услышишь / Предания предков – разве не записанная история,/ Молодое поколение, что ты знаешь из истории? / Родной мой край, каждый клочок твой хранит легенду, предания, / Которые хочется учить наизусть./ Я сегодня рассказал одно из них, /Чтобы вновь ты обрел былую славу, родной мой край! *(Перевод Г.С.Умаровой)*.

Строки поэмы студенты учат наизусть, отрабатывается выразительное чтение. Доклад о представителях казахской словесности на уральской земле предваряет сценка «Родная земля» (автор – преподаватель Облещук В.В.), суть которой в том, что земля, устав от битв и сражений за право владеть ею, молит людей сохранить

все лучшее, что ими создано: «И пала последняя голова воина, желающего владеть землями свободными, реками звенящими, травами сочными. Устала земля от битв за право владеть ею. И взмолилась земля... (Выходит девушка, олицетворяющая родной край, землю). Девушка: «Сколько ж мучить будут пожары небо синее, солнце ясное затмившие? Сколько ж будут воины тщеславные губить друг друга за право владеть мною?». В докладе подчеркивается, что Западный Казахстан – родина классиков казахской поэзии: М.Утемисова, Ж. Мулдагалиева, наших современников – К. Мырза Али, А. Бахтыгереевой. Это родина прозаиков казахской литературы – Х.Есенжанова, М.Еслямгалиева Э.Габбасова. Когда речь заходит о М.Утемисове, то удачным будет, помимо чтения стихов, представить в сценке яркую жизнь и трагическую смерть поэта. Героями сценки станут поэт, его друг, султан Айчуваков и воины. Мешающий властям своим правдолюбием и популярностью у народа Махамбет убит по приказу коварного султана Айчувакова: «Люди испокон веков любят звон монет. Срубили потихоньку голову – Был наш герой и нет. Наградой всеобщей будет нам мир нации». Но, даже умирая, герой мечтает о свободе и счастье для народа: «Проклятье, приспешники зла!!! Убьете вы меня, но взгляд народа поменять не сможете!!! И там, где кровь моя текла, Взрастут цветы свободы. И заживут счастливо все народы!!! Верю…» (автор – доцент Опря О.В.). Своими поэтическими произведениями Махамбет призывал к борьбе против колониальных и ханских властей. Рассказывая о том вкладе, который сделал в духовную жизнь Приуралья С. Сейфуллин, особо подчеркиваем роль дневниковых записей о посещении края, открытие первой национальной школы. Замыкаем рассказ о прошлом казахской литературы на уральской земле повествованием о Х.Есенжанове, авторе романа «Яик – светлая река». Это серьезное эпическое произведение, насыщенное содержанием эпохи, отражающее события Гражданской войны и установление советской власти в Казахстане. Ярким представителем современной казахской литературы предстает Ж.Молдагалиев. Рассказ о нем нужно начать с автобиографии, в которой поэт осмысляет роль и место его родного народа в истории. Наизусть читаются отрывки из поэмы «Я казах», стихотворения «Соседи», «Край по имени Тайпак». В заключение отмечаем дружественное отношение Молдагалиева к русским поэтам и писателям, его преклонение перед гением А.С.Пушкина: «Кочевал я, путь мой был тяжел./ Пушкин другом от меня ушел». Уральск – единственный город Западного Казахстана, где побывал Пушкин, поэтому начинать доклад о представителях русской литературы в

Қоқан аймағының бөлігін қосып, ірі орта Азия мемлекетін құруға әрекеттенді. Безактың айтуы бойынша , егер Англия осы жоспарын Ресейдің Ташкентті жаулауына дейін іске асырғанда, Орта Азия түгелдей Англия иелігінде қалатын еді /15/.

Батыс мемлекеттері, әсіресе Англия, Ресейдің Орта Азия хандықтардағы әрекеттеріне қарсы болды. Сондықтан батыс дипломаттарын тыныштандыру үшін Ресей Қоқан хандығындағы қимылдарын уақытша тоқтата тұрады. Оның дәлелі әскери министрдің 1859 ж 7 қарашадағы Сібір корпусы командиріне жазған құпия хаты. Онда: «Батыста Ресейдің Орта Азиядағы жаулаулары лақаптарын таратпау үшін, үкімет Сібір шекараларында босқыншылықты бастамауға бұйрық етеді. Мәртебелі императордың келісімі бойынша Шу өзені бойына экспедицияға дайындықты жалғастыра беруіңіз керек, бірақ Пішпекке байланысты жоспарды іске асыруды тоқтата тұрасыз. 6 қазандағы сіздің № 1077 мәлімдемеңізге сәйкес егер қоқандықтар бізге қарсы агрессияға шықса, онда біз оларды жазалаймыз. Сол кезде Пішпекке әскер кіргіземіз, сондықтан әскер дайын болуы тиіс. Ізгі құрметпен және адал ниетпен Николай Сухозанет»/16/.

1859 ж қараша-желтоқсанда Қоқан ханы Мәлихан Ресей императорына жазған хатында, Құдияр хан билігі кезіндегі ағылшын-қоқан қатынастары және жаңа ханның Англияға көзқарасы айтылады. Мәли хан: «Ол (Құдияр-Ө.Қ.) Ұлы мәртебелімен барлық қатынастарды бұзды Англия және Еуропамен жақындасты. Бірақ қазіргі уақытта тақ маған көшті. Өзімнің күшім мен қабілетіме сәйкес мен барлық басшыларды ел қалауымен тағайындадым. Чина Канна және Малина елдерімен достық қатынас орнаттым. Соның өзінде мен өз ағамның әрекетінен жиреніп, Ағылшындармен жағындасудан бас тартым. Ұлы мәртебелі мен баяғы достық қатынастарды жалғастырып, еліме тыныштық орнатқым келді»/17/. 1860 ж ақпанда Ташкентте іс-сапармен болған қазан татары Исмаил Қоқанды бірнеше француз бен ағылшындықтың европа үлгісімен қару құйып жатқанын жеткізеді. Исмаил Ташкентте Лафеттерге қойылған осындай жоғары калибрлі 20 мыс қаруын көргенін айтады /18/. Қоқан үкіметі осындай қару жасауға ынталы болды. Бірақ қару құю шамандары аз болғандықтан, хан оларды Еуропадан шақырған.

Орыс әскери әкімшілігі де хан әрекеттері жөнінде мәліметтер жинады. Мұрағат материалдарында 1860 ж қарашада Қоқанда қыс бойы бірнеше еуропалықтар қару құятыны айтылады /19/.

1862 ж басында Мәли хан Қанат Ұратөбеден Қоқанға қайтқанда Бұхара мен Кабул елшілігіне тап болады. Олардың арасында ағылшын агенті болғаны сөз етіледі. Елшілік мақсаты сол күйі анықталмайды/20/.

сәтсіз жорық жасайды. 1853 ж 18 желтоқсанда Қоқандықтар орыс әскерінен ойсырай жеңіледі. Осы жеңілістен кейін қоқандықтар орыстармен одақтасуды жоспарлайды. Бұхар өмірі Англияға қарсы каолицияға да қатысуға ниет білдіреді /7/. Соған қарамастан Англия барлық күшімен орыс әскерінің одан әрі енуіне кедергі жасайды. Сондықтан олар Орта Азия мемлекеттеріне өз қорғанысын күшейтуге көмектеседі. Бар мәліметтер бойынша , 1853 ж Қоқанда қару құятын Мұстафа атты ағылшын өмір сүрген /8/. Құрметті шекті биі Бақытжан Жангелдиннің айтуына қарағанда 1856 ж екінші жартысында Қоқанға екі ағылшын агентті кірген /9/. 1855 ж мәліметтер бойынша Англия Қоқан ханымен арнайы келісім жасасады. Онда Индияның «шетелдік адамдарына» хан әскері қатарында орыстарға қарсы соғысуға рұқсат берілді. Жергілікті Индия газеттеріне сүйенсек жалдамалы әскерді жинау Пенджабта үлкен қарқынмен жүрген /10/. Ресей үкіметі өз кезегінде ағылшын-орыс қатынасын жақсартуға тырысқан, оның дәлелі 1856 ж 19 наурыздағы ағылшын-орыс трактаты. Бірақ генерал-лейтенант Хрулевтің пікірінше бұл трактат орыс-ағылшын қатынастарын жақсартқан жоқ, себебі онда аймақты билеу мен сауда-саттық айтылмады. Сондықтан ғасырлар бойғы тайталас қарусыз шешілмейтін болды /11/. Ауғанстанды қарсылардан қорғаймын деген желеумен Англия елді Гималайға дейін басқарды. Сөйтіп Ресейге Индияға кіруге мұрсат бермеді. Ост-Индия территорияларын қауіпсіздендіріп, Англия Орта Азия хандықтарын бағындырады. Сөйтіп Арал және Каспий теңізіне дейін жеткісі келді/12/. Бұл аспектіде генерал Хрулев Қоқан хандығы жөнінде бірнеше пікір айтады. Оның ойынша Орынбор Сырдария бойы қамалдарын басқаруы тиіс. Онда Солтүстік орыс губерниялары сауда жүргізуші, Англия Қытайлықтар шабуылын жасатқанда Қоқанды қорғауы керек болды /13/.

Ал, 1857 ж қазанда МИД-ке жазылған хатта Ресей Европалық шекарада үлкен әскер ұстағанша, Британ отарларына шекаралас аймақтарда сенімді серіктесі болғаны абзал екені айтылады. Бұл бейбітшілікті сақтауға өз үлесін қосатыны сөзсіз болды/14/. 1858 ж наурызда ағылшын парламенті Индияны отарлауға және Орта Азиямен тығыз сауда-саттық жасауға ақша бөлуге арналған ерекше комитет құруға тырысты, Осыған байланысты 1858ж Комитет өз еңбектерін жариялады, 1859 ж ағылшындар ауған саудагерлері арқылы Орта Азия базарларынан жібек пен опиум сатып алу тәжірибелерін жасады. Орынбор корпусы командирі генерал-адьютант Безактың 1861 ж 29 қарашадағы «Жазбасында» былай дейді, ағылшын үкіметі Бұхар хандығын әлсіретуге тырысты. Осыған байланысты Англия, Ауғанстан территориясына Бұхара, Хиуа және

Приуралье необходимо с него. Память о поездке поэта навсегда вошла в духовное наследие уральцев. Пушкин собирал материалы о пугачевском бунте, побывал в Ханской роще, записал казахское предание о Козы – Корпеш и Баян-Сулу. После доклада уместно разыграть сценки из романа «Капитанская дочка», так как именно этот роман стал творческим результатом поездки. Юноша может прочитать рассказ главного героя Гринева о казни казаков, которую устроил Пугачев (со слов «Очередь была за мною» до слов «Я стал смотреть на продолжение ужасной комедии»). Также яркой будет сцена встречи императрицы с уральской казачкой Марьей Мироновой. Их разговор передадут две девушки, одетые в платья того времени. Инсценирование поможет достичь эмоционального настроя, раскроет значение женщины в судьбах не только мужчин, но и в решении государственных вопросов. Повествование о пребывании В.И.Даля в уральских землях можно сопроводить чтением отрывков из повестей «Бикей и Мауляна», «Майна». Особенно понятными будут отрывки, где рассказывается о любимой игре казахов кыз-куу, о свадебных обрядах, о скачках. Также удачным будет совместить рассказ о значении «Геродота казахского народа» А.И.Левшина с чтением отрывков из книги «Описание киргиз-казачьих или киргиз-кайсацких орд и степей». Ученому Левшину удалось с исключительной добросовестностью собрать колоссальный материал, касающийся истории, культуры, обычаев и образа жизни казахов. Творчество таких писателей, как И.Железнов, Л.Толстой, Н.Лесков, В.Короленко, М.Шолохов лучше представить в обзоре, упомянув наиболее яркие моменты связи с Приуральем. Но сообщение о уральском казаке, этнографе, фольклористе, историке Н.Ф.Савичеве выделяем в отдельный доклад и даем задание подготовить одному студенту(тке). Объяснение этому есть: в творчестве Савичева немало работ по фольклору, бытовой культуре, обычаям и обрядам калмыков, казахов, башкир, татар и др. соседствующих народностей. В его поэмах звучит убеждение в необходимости сближения с другими народами, дружбы с ними. В очерке «Исатай Тайманов – старшина Внутренней Орды» Савичев приводит множество документов о восстании под руководством И.Тайманова. Савичев рассказывает и о встрече с казахским композитором К.Сагырбаевым. С учащимися можно прочитать отрывок из письма третьего – «От Кармановского форпоста до Глининского». Так как Савичев был знатоком фольклора, то «украсить» доклад о нем можно частушками уральских казаков (сборник Коротиных Е.И. и О.Е. «Устное творчество уральских казаков»).

Украинскую литературу в Приуралье представит Т.Г.Шевченко, татарскую – Г.Тукай, корейскую – М.Пак. Украинский поэт волей судьбы отбывал ссылку на территории Западного Казахстана. Ученикам будет интересно узнать о том, что Шевченко не только было создано множество литературных произведений, но и множество рисунков. В них первый украинский поэт и художник отобразил быт, жизнь казахов 19в. Стихи Габдуллы Тукая исполняются наизусть на татарском и русском языках. Это стихи «Пар ат», «Нашей молодежи, устроившей литературный вечер» и др. Годы юности и творческого становления первого татарского поэта связаны с уральской землей. Чтение доклада о встрече Савичева и Курмангазы можно сопроводить исполнением произведений Курмангазы, а чтение стихов Тукая – татарской музыкой. Доклад о писателе и художнике М.Паке дополнит палитру многонациональной западно-казахстанской литературы. Известные романы и повести писателя – «Пристань ангелов», «Танец белой курицы», «Ночь – это тоже солнце». Героями произведений Пака являются люди творческой судьбы. Через все произведения писателя звучит острая боль из-за равнодушия людей к красоте, к искусству. Для чтения выберем отрывок из романа «Пристань ангелов» - «Рыба». Философское осмысление судеб человечества привлечет внимание и участников конференции, и слушателей. Сопровождает доклады работа по электронному учебнику, утвержденному РУМС РК, - «Мастера словесности в Приуралье» (авторы - кандидаты филологических наук Умарова Г.С. и Опря О.В.). Во время чтения докладов демонстрируются портреты писателей, поэтов, художников. В конце конференции можно отдельно сказать о художниках ЗКО – прежде всего, о С.Гумарове. На экране интерактивной доски показываются картины. Рассказ о Пушкине, Шолохове, Гумарове, Тукае дополняется показом видеофрагментов, записанных в музеях города.

Значение внеаудиторной работы в овладении русским языком огромно. И научная конференция занимает важное место в ряду разных видов внеаудиторной работы. Конференция требует длительной подготовки, и эта подготовительная работа помогает учащимся активно познать материал. Литература – прекрасное средство воспитания молодого поколения в духе патриотизма, любви к Родине. Конференция на местном материале раскроет далекую эпоху жизни родного края, ведь предварительно преподаватель поясняет непонятный

Ресейдің беделін көтере түседі. Сонымен бірге Азия Ресейдің сауда – саттық жүргізетін өнеркәсіп тауарлармен алмасатын жалғыз аймақ басқа жерлерде Ресей Англия, Франция, Белгия, АҚШ сияқты елдермен бәсекеге түсе алмайтыны анық. Орта Азияны зерттеу Ресейдің бұл аймақтағы позициясын арттырады, Англияның ықпалын азайтады. Сондықтан экспедицияға империя қазынасынан үлкен қаражат бөлу көзделді»/4/.

Зерттелген құжаттар бойынша Англия барлық күшімен ынтасымен бұл аймаққа Ресейдің кіруіне қарсылық жасады. Ағылшындар Ресейді Ауғанстанмен көршілестіруге қарсы болды. Ағылшын колониялары, яғни Индия мен Ауғанстан елдерімен Ресейдің арасында «нейтральды сызық» болғанын қалады. Ағылшын үкіметінің ойынша Ресей алдымен ішкі тартыстары көп Қоқан жеріне басып кіруі керек болатын. Сондықтан Англия үкіметі өз алдына Бұхар, Хиуа және Бұхар хандықтарын біріктіріп Ресейге қарсы күш ретінде пайдаланғысы келді. Егер Англия өз мақсатын жүзеге асырған жағдайда, күшті көрші ықпалынсыз өз колонияларында «білгенін іске асыратын» еді. Сондықтан Англия өз эмиссарлары мен агенттерін бұл хандықтарға жіберіп отырды. Мысалы, Конноли, Стоддарт т.б. Орыс генералы М.А.Терентьевтің айтуы бойынша «Капитан Коннолиге ағылшындар қатты сенді» 1840 ж Кабулден Хиуаға аттанған ол Жизақ жолымен Қоқанға өтеді. Жолда Бұхарадағы Стоддартпен жүздеседі. Конноли Қоқаннан қашқан кезінде Насрулла әмірінің шақыруымен Мерем бойында (Махрам) жасырынады. Насрулла оны тұтқын ретінде ұстайды: бүкіл дүниесін тартып алып Бұхарадағы түрмеге отырғызады. 1842 ж 17 маусымды Стоддарт пен Конноли пышақтасып өлтіріледі»/5/.

Герман Вамберидің мәліметтері бойынша капитан Артур Конноли 1840 ж 3 қыркүйекте Кабулдан дипломатиялық сапармен Орта Азияға аттанады. Онда оны Қоқан ханы Мұхаммед Әли жылы қонақ жайлықпен қарсы алады /6/. Біздің ойымызша М.А.Терентьевтің сөзіне қарағанда Г.Вамберидің сөзі шындыққа жағын. Өйткені сол жылдары Вамбери Орта Азияға келіп нақты мәліметтер жинаған. Әмір Насрулламен кездесіп, онымен әңгімелескен. М.А.Терентьев өзінің «Орта Азиядағы Англия мен Ресей» атты кітабында былай деп жазады: «1853 ж Орта Азия хандықтарында Ресейдің мұсылмандықты, түрік мемлекетін жоятыны және мұсылмандардан Хозрати Иса зиратын тартып алатыны жөнінде өсек тарайды. Мұсылмандықтың орнына христиандықтың келуіне Орта Азия елдері жол бермейтінін және барлығы бірігіп Сыр бойында орыстарды талқандауды жоспарлайды. Оның нәтижесінде қоқандықтар 1853 ж Ақмешіт қамалын азат етуге

Тарнау, 1856 ж генерал Бларамберг пен генерал –лейтенант Хрулевтің шабуылдары) Индияға басқыншылықты бастауға бастапқы пункт етіп Каспий теңізінің шығыс жағалауы алынды, оның оңтүстік шығысындағы Ақ қала әскердің орталығы болды. Барлық баяндамалардың авторлары Индияға шабуылдың ең қолайлы жері деп – Каспий теңізінен Солтүстік Персия, Герат пен Кабул территориялары арқылы деп таныды. Бірақ әскери министрлік бұл жоспарлардың бәріне теріс баға береді. Сөйтіп Каспий теңізінің батыс бөлігінде база салуға, Закавказьенің ішкі аймақтарымен жер байланыс құралдарын жақсартуға Каспийдің шығыс жағалауында бухтаға қолайлы жер іздестіруге бұйрық берілді. Ресейдің сыртқы істер министрлігі Түркменияда әскери қимылдарды бастауға қарсы болды, әртүрлі себептермен шығыс жағалауға әскер түсіруді кешіктіре берді. Түркменияға әскер түсіру ең алдымен Персиямен жағдайды ұшықтырып жіберетін еді. Персия өз кезегінде Каспий жағалауының бір бөлігін иеленуге мүдделі болды, бірақ оның ешқандай заңды дәлелі мен айғағы болмады. Сонымен бірге Ресей үкіметі Персияның басқарушы тобымен қатынасын шиеленістіріп алудан қорықты» (С. 130-131).

Жоғарыдағымен қоса Ресей бұл аймақ пен әлі мүлде таныс емес болатын. Сондықтан бұл аймақ күшті зерттеуді талап етті. Оның дәлелі 1857ж маусымдағы «Горчаков баяндама қағазы» бола алады. Онда: «ешнәрсеге қарамастан тез арада Персия, Герат, Кандагар және Әмудария өзені аймағына аттан. Өзімен бірге Орыс географиялық қоғамынан 2-3 ғалым мен Ғылым Академиясынан зерттеушілер, бірнеше офицерлер ала кет. Негізінен аймақтың географиялық, статистикалық, геологиялық, ботаникалық мәліметтері мен карталары қажет. Комиссия бізге қажетті мәлімет жинаумен қатар біздің Орта Азия елдерімен қарым-қатынасымызды жақсартуы тиіс. Бұл кезде Англия елі Африка, Азиялық Түркия, Персия мен Аравияда осындай жұмыспен айналысып жатқан болатын. Ресей комиссия арқылы жергілікті жерлермен қатар басшыларымен танысқысы келді. Англияның ондағы ролін біліп, Еурапаға білдірместен өз жоспарларын іске асырғысы келді»/3/. Келесі бір 1857 ж қазандағы «МИД-тің хатында былай делінді: Азиядағы Англия мен Ресей тайталасы өте маңызды. Өйткені бұл жағдай барысында орыстардың дүниежүзілік бейнесі қалыптасады. Соғыс өрті туған жағдайда (Орта Азияда) Ресей Англиямен қарсыласады, сөйтіп Түркияға да зиянын тигізе алады. Хат авторының пікірінше Ресей Еуропалық шекарасында үлкен әскер ұстағанша, Британ аралдарынан тысқары елдерге әскер түсіру қажет. Бұл бейбітшілікті сақтаумен қатар

материал. Полезно будет пригласить на конференцию местного писателя, поэта. Готовится материал для заучивания наизусть, художественного рассказывания, инсценирования. Инсценирование, то есть театр, поможет эмоционально, зрительно представить тех героев и события, о которых говорилось в докладах. Развивается речь учащихся, приобретается умение публичного выступления, преодолевается стеснительность из-за незнания неродного языка, сплачивается студенческий коллектив. Руководители конференции могут предложить составить альбом, буклет, слайд-шоу, сделать видеофильм. Эта работа имеет огромное значение, ее следует проводить в группах с казахским языком обучения.

* * *

Мақалада қақақ тілді топтарда орыс тілін оқытудың түрлі әдіс-тәсілдері: мысалға келтіріліп, жүргізілетін жұмыстың маңыздылығы жөнінде ой қозғайды.

УДК 613:373.3

Балыков Б.А.
преподаватель ЗКГУ им.М.Утемисова

РОЛЬ ГИГИЕНИЧЕСКОГО ВОСПИТАНИЯ В ФОРМИРОВАНИИ ЗДОРОВОГО ОБРАЗА ЖИЗНИ МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ

Сегодняшняя жизнь показывает, что гигиеническое воспитание ведется не на должном уровне, зачастую бессистемно. Видимо, поэтому сегодняшние школьники неопрятны и не здоровы. И мы склонны думать, что происходит это не оттого, что такие плохие наши дети, а от элементарного незнания правил, от равнодушия взрослых, которые предпочитают чаще всего не видеть и не слышать (пока самих не касается) [9, 14].

Для оптимального построения системы гигиенического воспитания педагогу необходимо обладать знаниями о специфике психофизиологического развития младших школьников, а также об особенностях развития его эмоционально-волевой сферы [1, 42].

Основной сферой общения младшего школьника становится педагог и одноклассники. Так как ребенок находится рядом с

учителем большую часть дня, преподаватель имеет определенный авторитет в глазах учащихся, и на личном примере может научить ребенка необходимым навыкам и умениям гигиены [2, 193].

В этом возрасте все более глубокими и осознанными становятся высшие чувства: нравственные, интеллектуальные. Поэтому очень важно знать и уметь так построить процесс гигиенического воспитания, чтобы он включал в себя:

- Во-первых, актуализацию всех источников нравственно-интеллектуального опыта воспитанников. Такими источниками являются: деятельность (учебная, общественно полезная), отношения между детьми в коллективе, отношения воспитанников с обучающими их педагогами и родителями, эстетика быта, мир природы, искусства.

- Во-вторых, правильное соотношение форм деятельности и просвещения на данном возрастном этапе.

- В-третьих, включение критериев воспитанности в оценку всех без исключения видов деятельности и проявлений личности воспитанников [3, 16].

В соответствии с этим, на первый план выступает задача воспитания у младших школьников потребности в гигиене как жизненно важной ценности, сознательного стремления к ведению здорового образа жизни, к «самосозиданию» и созиданию вокруг себя здоровой среды обитания - формирование валеологической культуры личности как части ее общей культуры [4, 112].

Далее, на последующих этапах осуществляется развитие гигиенических навыков и привычек в процессе целенаправленного воспитания. Известно, что привычки формируются с самого раннего возраста ребенка. Поэтому роль и значение воспитания в этом процессе трудно переоценить. Педагогам необходимо ежедневно, изо дня в день, незаметно и неуклонно вести воспитание младшего школьника, чтобы он осознал необходимость укрепления здоровья и научился этому искусству. Чтобы успешно справиться с этой задачей, педагоги должны иметь определенную теоретическую и практическую подготовку в вопросах гигиены [7, 72].

Гигиеническое воспитание младших школьников по учебным планам начальной школы осуществляется в рамках дисциплины «Валеология», которая изучает принципы воспитания здорового образа жизни детей.

Здоровый образ жизни определяется правильными взаимоотношениями человека с самим собой, с другими людьми, с обществом и природой.

Приоритетным направлением гигиенического воспитания должно

өзін біреудің есебінен байытқысы келмесе жаулаудың қандай маңызы болады. Мысалы, А. Аминов пен А.Бабаходжаев жазбаларында «Орта Азиядағы ағылшын-орыс тайталасы қиын формада жүрді» дейді. Бұл тайталас барысында Англия бүкіл Шығысты соның ішінде Орта Азияны жаулауға ұмтылды. Орта Азия хандықтан Ресейге қарсы күресте пайдалануға ұмтылды. Оны XIX ғасырдың 20 жылдарында ағылшын тарихнамасында Ресейдің Индияны жаулау жоспары дәлелдей түседі. Онда Англия өзінің Үнді иеліктерін қорғаушы ретінде, ал Ресей басқыншы ретінде сипатталды.

Авторлардың пікірінше Орта Азиядағы ағылшын-орыс тайталасы Англияның жеңілуімен аяқталды; Орта Азия Ресей құрамына еніп, Англияның империалистік басқыншылығынан азат етілді. Тарихшы Т.Г.Тухтаметов өзінің «XIX ғ. аяғы XX ғ. басындағы Ресей мен Хиуа» (М., 1969) атты монографиясында былай дейді: «Орта Азия тек Ресейді ғана емес, сонымен бірге Ұлыбританияны да қатты қызықтырды. Ағылшын билеушілерінің жоспары бойынша: Алдымен Орта Азия жауланады кейін Ресей империясының Оңтүстік және Оңтүстік-шығыс аймақтарына шабуыл жасауға дайындалды. Өз жоспарларын ағылшын билеушілері Индияның қауіпсіздігін сақтау ұранымен негіздеді» (С.14). Сонымен бірге П.Н.Расуль –Заденің «XIX ғ. II жартысымен XX ғ. басындағы Орта Азия мен Индия қарым-қатынастары тарихынан» (Ташкент, 1968) деген еңбегі де өте маңызды. Онда Ресей империясы Орта Азияны жаулауға қолайлы 60 жылдарды таңдады. Өйткені Англия оған кедергі бола алмайтын еді делінеді. Себебі бұл кезде Ирландияда ұлт-азаттық қозғалыс өршіді. Индияда қиын жағдай болды, Англияның Франция және АҚШ мемлекеттерімен қарым-қатынасы нашарлай түсті. Пруссиямен жақындаса түсуі Ресейдің батыс шекарасында тыныштық орнатты. Патша үкіметі осының бірін есепке ала отырып, тез арада Орта Азия жаулаушылығын бастап кетеді» /2/.

Орта Азиядағы ағылшын-орыс тайталасы жөнінде толық және көлемді еңбекті тарих ғылымдарының докторы Г.Хидоятов жазды. Ол «Из истории англо-русских отношений в Средней Азии в конце XIX в (60-70-х г.г.) (Ташкент, 1969)» атты монографиясында 1853-1855 ж Қырым соғысындағы Англияның араласуымен Ресей өзіне күшті әскери-саяси қаруды иеленгісі келді. Бұл қару британ үкіметінің жаулық агрессиясына қарсы бағытталуы керек еді, Орыс державасының қаратеңіздің бұғаздардағы мәселелерін шешуге көмектесетін еді. Қырым компаниясында Англияның Ресейге қарсы шыққаны үшін, кейінгісі Англияның Индияның иеліктеріне шабуыл жасады (Лихачев жобасы 1853 ж, 1854 ж.Дюгомель, 1855ж барон

Список использованной литературы

1. Эфиров А.Ф. Советская педагогика, 1945 г., № 4, стр. 31.
2. И.Алтынсари Киргизская хрестоматия. Оренбург, 1879, книга 1.
3. Ситдыков А.С. Педагогические идеи и просветительская деятельность И.Алтынсарина. Из-во «Мектеп», Алма-Ата, 1968. 148 с.
4. там же стр. 82
5. Абай. «Слова назидания» (Кара соз). Пер. с каз. С. Санбаева, Алматы, Жалын, 1982.

* * *

Мақалада қазақ халқының даналары Абай мен Ыбырайдың ұрпақты тәрбиелеудегі халықтық педагогикасы, даналық ойларының маңыздылығы жөнінде ой қозғалады.

ӘОЖ 951-959(574,5)

Өтеубай Қожақұлы
т.ғ.к., доцент, Қорқыт ата атындағы
Қызылорда мемлекеттік университеті

XIX ҒАСЫРДАҒЫ ОРТА АЗИЯДАҒЫ АҒЫЛШЫН-ОРЫС ТАЙТАЛАСЫ (БӘСЕКЕЛЕСІ)

Англия мен Ресейдегі жаңа елдердің отарлауға деген ұмтылысы бұл екі державаның қызығушылығын Орта Азия хандықтарына түйістірді. XIX ғасырдағы Ресей саясаты былай деп топшылайды: «Егер Орта Азия елдерін дербес өмір сүруге қалдырсақ. Онда бұл елдерді уақыт өте келе Англия бағындырады. Алдымен Арал теңізі бойын, кейін Каспийдің шығыс бөлігі де жауланады, Еуропалық сауда-саттық дамып, Англия Ресейдің көршісі болуы мүмкін» - делінді /1/.

Мұндағы жалғыз қиындық, кейбір зерттеуші ғалымдар Англия саясатын қатаң сынға алып, Ресейдің жаулап алуын қолдады. Олар өз оқырмандары егер Орта Азия Англия жаулап алған жағдайда ақыр заман орнайтынын айтып қорқытты. Ең қызығы орыс генералдары мен офицерлері өз есептері мен мемуарларында Орта Азия елдерін жаулап алдық деп жазды. Ал орыс тарихшылары бұл мәселеге «Ресейдің Орта Азияны жаулауы» деп қарады. Ал біздің (өзбектер - Ө.Қ.) Орта Азиялық тарихшылар «Жоқ, Ресей бізді жаулаған жоқ, біз өз еркімізбен қосылдық» деп жауап қайтарады. Тарихтың өзі дәлелдегендей жақсы және қайырымды жаулаушылар болмайды,

быть формирование нравственных качеств ребенка, которые являются фундаментом здоровья. Для этого необходимо развивать в нем доброту, дружелюбие, выдержку, целеустремленность, смелость, оптимистическое отношение к жизни, чувство радости существования, способность чувствовать себя счастливым, верить в собственные силы и доверять миру [10, 295].

Не менее важно для сохранения здоровья развивать у ребенка способность рассматривать себя и свое состояние со стороны, понимать свои чувства и причины их возникновения. Самонаблюдение и самоанализ формируют желание самосовершенствоваться, позволяют ребенку видеть и развивать свои личностные возможности, повышать свой интеллектуальный потенциал.

Необходимо формировать у ребенка нравственное отношение к своему здоровью, которое выражается в желании и потребности быть здоровым, вести здоровый образ жизни. Он должен осознать, что здоровье для человека важнейшая ценность, главное условие достижения любой жизненной цели и каждый сам несет ответственность за сохранение и укрепление своего здоровья. Чтобы мотивировать его на здравоохранительное поведение, необходимо заинтересовать, создать положительные эмоции при освоении знаний, дать почувствовать удовольствие от методов оздоровления, использовать положительные примеры из окружающей жизни, личный пример родителей [8, 65].

Одной из важных задача, которую педагог должен решить, осуществляя гигиеническое воспитание, заключается в формировании основ личной гигиены: овладения навыками ухода за телом, приемами самомассажа, способами закаливания и др. Рассмотрим подробнее:

Если гигиеническое воспитание проходит успешно, младший школьник должен освоить следующие знания, умения и навыки, касающиеся проблем гигиены и охраны здоровья:

- знать названия основных частей тела и внутренних органов, их расположение и роль в жизнедеятельности организма человека;
- понимать значение здорового образа жизни для личного здоровья, хорошего самочувствия, успехов в учебе;
- знать и соблюдать правила личной гигиены;
- гигиены жилых и учебных помещений, одежды, обуви и др.;
- уметь правильно строить режим дня и выполнять его.

Основными формами воспитания гигиены можно считать практические занятия.

Занятия можно проводить вместе с родителями. Некоторые задания могут быть рекомендованы для домашней работы.

1. Чистые руки:

– показать, как правильно мыть руки;

– доказать, почему нужно держать руки в чистоте, когда обязательно следует их мыть.

2. Здоровые зубы:

– показать на рисунке последовательность чистки зубов;

– почистить зубы щеткой и пастой;

– доказать, почему нужно чистить зубы, когда и какими пастами (детские «Чебурашка», «Я сам», «Мое солнышко», «Дракоша» и др.);

– составить памятку «Что любят наши зубы», «Вредно для зубов».

3. Красивые ногти:

– показать на рисунке (нарисовать), как следует стричь ногти на руках и ногах;

– правильно подстричь ногти на руках;

– порассуждать, почему маленьким девочкам не следует отращивать длинные ногти, красить их лаком, носить на пальцах множество колечек.

4. Внешний вид:

– выбрать на рисунках (нарисовать) варианты одежды, обуви и прически для занятий в школе, посещения театра, праздника, для дома и т.д.;

– показать, как следует чистить одежду и обувь, пришивать пуговицы;

– доказать, что всегда необходимо иметь при себе носовой платок, и пояснить, для чего.

5. Я и мое здоровье.

Составить программу собственного здоровьетворения на определенное время (на месяц, четверть), включая различные мероприятия по самонаблюдению, саморегуляции и самооздоровлению.

Количество пунктов программы может быть увеличено по желанию ребенка. Участие младших школьников в данных мероприятиях способствует установлению их активной позиции в самосозидании и созидании экологически здоровой среды, в решении конкретных задач изменения окружающей действительности, характеризует отношение воспитанников к гигиенической деятельности как жизненно важному пути гуманистического преобразования мира [5, 81].

Таким образом, учитель начальных классов должен точно знать весь объем и основные направления гигиенического воспитания:

1. Дать младшим школьникам сведения, необходимые для укрепления здоровья, выработать на основе этих знаний необходимые гигиенические навыки и привычки, которые нужны для жизни и труда.

Абай считает важным ставить перед собой цель и стремиться к этой цели. Наука должны изучаться для благородных целей, и в основе этом должны лежать гуманность, справедливость.

Установки в обучении и вопросы умственного воспитания по Абаю можно сформулировать в следующем виде:

1. Обучение от простого к сложному. Абай утверждал, что обучение должно вестись с учетом того, что близко детскому восприятию, что для него пока что знакомо, но еще недоступно его пониманию.

2. Убеждение в обучении. Абай считал, что, наказывая детей в процессе обучения нельзя добиться больших результатов. Только словом, наставлением можно заставить ребенка учиться.

3. Наглядность в обучении. «Человек познает мир, наблюдая глазами, слушая его звуки ушами, прикасаясь к предметам руками, вдыхая запахи носом, определяя вкус языком». По мнению Абая в процессе обучения должны участвовать все органы чувств человека, так как живое созерцание предметов, явлений окружающей действительности позволяет конкретно воспринимать их свойства и признаки, вычленять их существенные стороны, связи, отношения, лучше усваивать. Для этого необходимо также, чтобы учитель умел рассказывать интересно, образным, ясным и живым языком.

4. Учет возрастных особенностей детей. Отсутствие четких педагогических терминов и понятий не препятствует нам уловить основную идею Абая о том, как следует загружать детей знаниями в том или ином возрасте, чтобы они были им понятны и доступны.

5. Обучение на родном языке.

Самые азы, основы знания, по мысли Абая, человек должен усвоить на родном языке и только потом можно и нужно переходить к изучению других языков. Именно в этом случае человек может в дальнейшем приобрести навыки к самостоятельному пополнению образования.

Великие деятели просвещения И.Алтынсарин и Абай Кунанбаев оставили каждый в своей области просвещения казахского народа огромный багаж философии казахского народа: систему школ, как носителя культуры, просвещения, множества методических и научных публикаций; прекрасные творения в области духовного развития молодежи. В поэзии Абая воплощена вся его жизнь, его мечты о светлом будущем. Его пламенные стихи и слова назидания никогда не утратят своей силы и актуальности.

элементарный характер, но, тем не менее, вырисовывается научно обоснованный выбор методов обучения. Эти методы дают возможность системно изучать основы научного знания.

Большое значение для становления казахской духовной культуры сыграли идеи Абая Кунанбаева. Педагогические взгляды Абая Кунанбаева впитали в себя сущность и философию казахской культуры. Рассматривая взгляды Абая можно увидеть целые истоки национального творчества, народную педагогику и национальную мудрость казахского народа. Взгляды Абая были прогрессивны для его исторической эпохи, философ, поэт он ратовал за светское образование и изучение русской культуры. Он выступал за взаимосвязанные и взаимодополняющие идеи двух культур. Одним из путей познания мира, является знание, считал Абай. Абай не только призывает молодежь к знанию, но и предлагает определенные пути и способы их достижения. Эти пути на наш взгляд можно определить как принципы обучения:

1. заинтересованность и увлекательность в обучении (наслаждение и радость в обучении – самый эффективный путь прочности знаний у детей);

2. чтобы не забыть усвоенного или прочитанного, следует повторять постоянно. Абай предостерегает от перегрузки памяти учащихся: «Надо держаться подальше от вещей, которые изнашивают человеческий ум и заставляют его терять ценные свойства». Для осмысления и запоминания знаний не последнее место Абай отводит разнообразию методики обучения.

3. важным этапом на пути к овладению знаниями является первоначальное обучение. Первые шаги в образовании, по мнению Абая, является формирование таких качеств, как стремление, увлеченность, интерес.

4. последовательность в обучении.

5. постоянство в обучении.

«Стремление к истине, - пишет он, - и постижение ее рождаются высоким сознанием; сознание же человека определяется его человечностью, умом и интересом к науке. Появлению этих качеств, прежде всего, способствует непорочность чувств и крепость тела, которые даются человеку от рождения, а развитие их зависит только от честных друзей, от мудрых наставников» [5]. Задавая вопрос, каковы же пути познания, как, каким образом человек лучше познает мир? Абай приходит к выводу, что человек овладевает науками и знаниями тогда, когда всем своим существом стремится к истине и правде, пытается понять самую суть явлений. В процессе познания,

2. Учить детей на практике применять эти знания, уметь контролировать свои дела и поступки без напоминаний взрослых.

3. Воспитывать у детей бережное отношение к своему здоровью, к здоровью окружающих людей.

Таким образом, рассматривая процесс гигиенического воспитания младших школьников, можно выделить несколько составляющих элементов, которые осуществляет учитель:

а) формирование у учащихся потребности в выработке того или иного навыка гигиены;

б) овладение учащимися знаний предмета гигиены;

в) формирование умений, гигиенических навыков и привычек.

Все эти этапы осуществимы только при включении учащихся в различные виды и формы активной деятельности. Для решения задач, стоящих на каждом из этих этапов, педагог организует какое-либо дело и прикладывает усилия для включения в него учащихся. Только включив учащихся в деятельность, учитель может добиться успешного усвоения и применения на практике учащимися практических навыков общественной и личной гигиены [6, 93].

Мерилом сформированных гигиенических навыков выступают не слова, а поведение и поступки. Любой вид деятельности — учение, игра, труд — в этом возрасте важен для освоения знаний о здоровом образе жизни и гигиенических правилах. И формирование гигиенических навыков обеспечивается лишь целенаправленным руководством ею со стороны педагога. Следовательно, далее необходимо рассмотреть содержание деятельности учителя в организации гигиенического воспитания младших школьников.

Список использованной литературы

1. Актуальные вопросы валеологии: (Экспресс-диагностика индивид. психофизиол. параметров личности): Материалы регион. науч.-практ. конф., г. Екатеринбург, 27–28 марта 1997 г. – Екатеринбург, 1997.

2. Валеология: Учеб. пособие - хрестоматия. - Екатеринбург, 1997.

3. Веневцева Ю.Л., Мельников А.Х. Валеология: новое или забытое старое? // Традиционные и нетрадиционные методы оздоровления детей: Тез. докл. V Междунар. науч.-практ. конф. - Ижевск: Изд-во Удм. ун-та, 1996.

4. Гундаров И.А., Полесский В.А. Актуальные вопросы практической валеологии // Валеология: Диагностика, средства и практика обеспечения здоровья. - СПб., 1993.

5. Дик Н.Ф. Классные часы и нестандартные уроки. – Ростов н/Д: Изд-во Феникс, 2004.

6. Добротина Н.А., Швец И.М. Введение в экологию человека. - Нижний Новгород, 1994.

7. Дубровский В.И. Валеология. Здоровый образ жизни : Учебник для студентов пед. вузов и институтов физ. культуры. – М.: Флинта: Ritorika-A, 1999

8. Зайцев Г.К., Зайцев А.Г. Твое здоровье. Укрепление организма. СПб., 1998.
9. Колбанов В.В. Валеология. М.: Изд-во Просвещение, 1998
10. Колбанов В.В. Валеология: Основ. понятия, термины, определения. - СПб.: Деан, 1998.

* * *

Мақалада төменгі сынып оқушыларында салауатты өмір салтын қалыптастырудағы гигиеналық тәрбиенің рөлі жөнінде айтылады.

ӘОЖ 378.2:(574.1):023.5

Ы. Есенқызы
М.Өтемісов атындағы Батыс Қазақстан мемлекеттік университетінің аға оқытушысы

М.ӨТЕМІСОВ АТЫНДАҒЫ БАТЫС ҚАЗАҚСТАН МЕМЛЕКЕТТІК УНИВЕРСИТЕТІНДЕ КІТАПХАНА МАМАНДАРЫН ДАЯРЛАУ ІС-ТӘЖІРИБЕСІНЕН

Кәсіби біліктілік – қоғамдағы барлық мамандарға қойылатын басты талаптардың бірі, әсіресе кітапхана саласының мамандарын даярлау бүгінгі күннің өзекті мәселесі саналады.

М.Өтемісов атындағы Батыс Қазақстан мемлекеттік университеті– Қазақстанның көне жоғары оқу орындарының бірі, аймақтың мәдени, ғылыми, әлеуметтік және экономикалық дамыту орталығы және қазір де еліміздің қарқынды дамып келе жатқан жоғары оқу орны. Университеттің құрылғанына 75 жылдан астам уақыт ішінде бұл жоғары оқу орны тек Орал өңірінің өмірінде ғана емес, сонымен қатар Қазақстан Республикасының жоғары мектеп жүйесінде де ерекше орын алады.

«Кітапханатану және библиография» мамандығы бойынша мамандар 1992 жылдан бастап дайындалып келеді. Осы жылдары 1800-ден астам кітапханашы мамандары өмірге жолдама алды.

Институт түлектері мамандық алғаннан кейін көбінесе Қазақстанның батыс аймақтарына Атырау, Ақтау, Ақтөбе және Батыс

Другое направление в наследии И.Алтынсарина является, разработанная им методика первоначального обучения русскому языку. В пособии «Начальное руководство к обучению киргизов русскому языку» изданное им в 1879 году дается система обучения языку. По мнению И.Алтынсарина, при обучении русскому языку необходима систематическая подготовка к пониманию отдельных слов, наравне с основными грамматическими правилами. При изучении грамматики, И.Алтынсарин советует пользоваться методом сравнений на примерах с похожими правилами киргизского языка. И еще на что обращал внимание ученый, это на разъяснение прочитанного ученикам. Это можно достигать методом активной, живой, разговорной речи. И только после овладения минимумом запасом разговорной речи, советовал переходить к изучению букваря.

Важно отметить, что в методической системе Алтынсарин особо обращает внимание на использование родного языка, который при объяснении русского языка не является обучением родному языку.

На первоначальном этапе изучения русскому языку, особенно разговорной речи используется непосредственно переводный метод. И.Алтынсарин разрабатывает четкую поэтапную систему развития речи, обучению чтению и письму на русском языке. Первая стадия: развитие устной речи на основе первоначальных слов, предварительные уроки: работа над произношением, накопление и закрепление, практика и упражнения; методы: предметный и переводный; родной язык: чтение, усвоение грамоты, письмо. Вторая стадия: обучение по букварю: чтение (произношение: осмысливание логического материала, усвоение грамматических форм) – практика (переводы с русского на казахский, переводы с казахского на русский) и письмо (элементы букв, чистописание, письменные упражнения на материале букваря). Третья стадия: книга для чтения: чтение (развитие речи, изучение грамматических форм) - объяснительное чтение, предметные уроки; письмо (чистописание, списывание, письменные упражнения); методы: переводы (устно и письменно: с русского на казахский, с казахского на русский), сопоставление с родным языком, составление лексических словарей, практика (совместное обучение с русскими учащимися, внеклассное чтение) [4].

Переводный метод в разработанной системе И.Алтынсарина важное место занимает только на этапе развития первоначальной разговорной речи. На втором и третьем этапе преобладают методы дидактического и методического характера, то есть методы, которые направлены на овладение элементов знания. Пусть эти методы носили

реалистические идеи, материалы же формирующие естественно-научное мировоззрение, воспитывающий характер детей. Содержание его рассказов в хрестоматии сравнимы по строению, по целенаправленности, воспитывающему характеру с идеям Я.А.Коменского, К.Д.Ушинского, Л.Н.Толстого.

Заслуживает внимание рассказ И.Алтынсарина «Плодовые деревья», где очень доступно, последовательно, но вместе с тем и поучительно отец дает ответ на вопрос сына: Почему одни деревья растут криво, а другие – стройно и красиво? «Отец объясняет мальчику:

- Причина этого вот в чем: за теми деревьями ухаживали, поливали; кривые, ненужные сучки срезали, бережно воспитывали, выращивали деревца. Поэтому они растут стройно, красиво. А вот за этим деревом никто так не ухаживает, оно росло дико, без воспитания. От этого оно выросло кривым.

- Значит, выходит, что воспитание и уход имеют большое значение?

- Нет сомнения, воспитание и уход имеют огромное значение. Это поучительно и для тебя. Ты подобен молодому побегу. Ты также нуждаешься в воспитании. Я постоянно оберегаю тебя, указываю на твои ошибки, даю хорошие советы. Ты должен их помнить и на деле применять. Если не послушаешь хороших советов, не последуешь хорошим примерам, - такая неподатливость хорошему воспитанию сделает и человека дурным» [3]. В системе подготовки детей и молодежи И.Алтынсарин большое внимание уделяет умению учителя системно, умело использовать приемы обучения и в правильном обращении к ребенку. При подготовке учителей для казахских школ, И.Алтынсарин особое внимание их обращал на методы и приемы обучения в процессе преподавания, разъяснял их значение для мотивации учения:

1) методы обучения – это путь, идя по которому у детей пробуждается интерес (охота и желание) к школе, занятиям; далее – к науке, самообразованию;

2) на уроках необходимо такие упражнения мыслительной деятельности детей, как, например, беседа, метод объяснительного чтения. Использование определенной системы в изучении окружающей действительности: описывать предмет и явления, сравнивать их качества, делать те или иные выводы, являлось на тот период достаточно прогрессивным с точки зрения научного, дидактического и методического подходов. И только при таком подходе, могут формироваться у детей правильные мыслительные способности, считал И.Алтынсарин.

Қазақстан облыстарының мәдениет бөлімдеріне жолдама алады. Әр жыл сайын Орал қаласындағы ірі кітапханалардың сұранысы қанағаттандырылады және аудандық, қалалық орталықтанған кітапханалар жүйесінде, мектеп кітапханаларында қызметке орналасады.[1]. Ең бастысы, оқу орнын бітіріп шыққан түлектер жұмыссыз қалмайды, барлығы дерлік өз мамандығы бойынша қызмет істейді.

2010 жылы «Мәдениет және өнер» институтының құрылғанына 18 жыл толады. Қазіргі кезеңде М.Өтемісов атындағы Батыс Қазақстан мемлекеттік университетінің «Мәдениет және өнер» институтының «Театрлік-хореографиялық өнер және кітапханатану» кафедрасы кітапханашы-библиограф мамандарын 050418 «Кітапханатану және библиография» мамандығы төмендегі мамандану бойынша дайындайды:

- құжаттану және басқаруды ақпаратпен қамтамасыз ету;
- кітапханашы-әлеуметтік психолог;
- маркетинг және коммерциялық кітап саудасы;
- кітапханашы – педагог.

050418 «Кітапханатану және библиография» мамандығы бойынша кадрларды даярлау 1992 жылдан ҚР Білім және ғылым министрлігінің 2000 жылы 10 сәуірде берілген № 0000670 лицензиясы негізінде жүргізіліп келеді. Студенттерді дайындау қызметі «М.Өтемісов атындағы Батыс Қазақстан мемлекеттік университетінің 2020 жылға дейінгі даму Тұжырымдамасына» сәйкес кешенді бағдарламалар негізінде жүзеге асырылуда.

Біздің университетте Қазақстанның басқа да кітапханашылар дайындайтын оқу орындары сияқты «Кітапханатану», «Библиографиятану», «Кітапхананың библиографиялық қызметі», «Кітапхана қоры», «Кітапхана менеджменті» және т.б. арнайы курстарымен қатар, таңдау курстары да оқытылады.Соңғы жылдары студенттерге кітапханалық, ақпараттық білім беруде «Ақпараттық ресурстар», «Автоматтандырылған кітапханалық ақпараттық жүйелер» және т.б. пәндер оқытылуда.

Қазіргі кезде мамандарды дайындау және олардың білімін арттыруға күн өткен сайын аса зор талаптар қойылуда.[2].Осыған байланысты оқу процесін тиімді ұйымдастыру кафедра оқытушылары үшін көкейтесті мәселе болып отыр.

Мұның ең басты шешімі–оқытудың белсенді жаңа әдістерін қолдану, болашақ мамандарға қажетті ақпараттарды іздеп, оны дұрыс қолдана алатындай етіп білім беру, әсіресе жаңа ақпараттық

технологияларды меңгеру. Кафедрада оқудың қазіргі кезеңдегі түрлері енгізілуде, электрондық оқулықтарды пайдалану, қағаздағы және электрондық тасымалдағыштағы көрнекі құралдар қолданылады. Осы мақсатты жүзеге асыру үшін «Электронды кітапхана», «Кітапханадағы интернет»», «Мәліметтер базасын ұйымдастыру теориясы», «Кітапханалық мониторинг», «Ақпаратты қорғаудың кешенді жүйесі» атты таңдау курстары жүргізіледі.

Бұл арқылы студенттердің кәсіби мамандыққа деген танымдық көзқарасы қалыптасады. «Кітапханатану және библиография» мамандығы бойынша кафедраның баспа жұмысының жоспарына сәйкес барлық арнайы пәндер бойынша оқу бағдарламалары, оқу-әдістемелік құралдары, оқу-тәжірибе және өндірістік іс-тәжірибелердің бағдарламалары шығарылуда. Оқу процесі екі тілде – мемлекеттік және орыс тілінде жүргізіледі.

«Кітапханатану және библиография» мамандығына университеттің 10 кафедрасы қызмет көрсетеді. Мамандық бойынша негізгі пәндерді кафедраның профессорлық-оқытушылар құрамы жүргізеді.

Барлық пәндер бойынша пәндердің оқу-әдістемелік кешендері жасалып, тестілік тапсырмалар дайындалған. Олар БҚМУ-дың талаптарына сәйкес істелген. Кафедраның ғылыми-әдістемелік семинар жұмысында кітапханалық-ақпараттық әдістемелерді, жаңа технологияларды, қазіргі кезеңнің педагогикалық технологиясын және оқытудың жаңа әдістерін, оқу құжаттарымен жұмыстың формасы мен әдістерін жақсарту мәселелері қарастырылады. «Кітапханатану және библиография» мамандығы бойынша тәрбие жұмысы студенттерді таңдаған мамандығына деген қызығушылығын қалыптастыруға, жоғары адамгершілік, қазақстандық патриотизмді және кәсіби шеберлігін әрі шығармашылығын дамытуға арналады.Кітапханалар-ең негізгі әлеуметтік институттардың бірі,мұнда интеллектуалдық қызметтің нәтижелері жинақталып, сақталып және таратылады.[3].

Кітапханашылар дайындайтын ЖОО мен жергілікті жердегі ірі кітапханалар, соның ішінде облыстық ғылыми-әмбебап, облыстық балалар және жасөспірімдер кітапханасы, облыстық көзі көрмейтін және нашар көретін азаматтардың кітапханасы, орталықтандырылған кітапханалар жүйесімен тығыз байланыс болуы қажет. Біздің университеттің студенттері теоретикалық білімдерін іс-тәжірибе жүзінде толықтыру мақсатында Ж.Молдағалиев атындағы облыстық ғылыми-әмбебап кітапханасында, БҚМУ-дың ғылыми кітапханасында, облыстық балалар және жасөспірімдер кітапханасында іс-тәжірибеден өтеді. Практика барысында бұл кітапханалардың бай кітапхана қорларымен таныса алады, әртүрлі көрнекі насихат және көпшілік

не может идти успешно, так как не все учителя одинаково способны самостоятельно и без данного направления вести обучение инородческих детей» [2].

Особое место в деятельности И.Алтынсарина занимала разработка и открытие различных типов школ. Волостные школы открываются на территории волости, для них строятся здания, создаются условия для работы (классные комнаты, комнаты для учителей, столовая, мастерские, пришкольный участок). Аульные школы по своему назначению явились новым типом массовой школы грамоты. Организация школы имело свою особенность, так как они открывались в виде отделений при волостной или двухклассной русско-казахской школе. Считается, что эти школы открытые после И.Алтынсарина как бы дальше развивали его систему.

По объему знаний аульные школы соответствовали первому и второму отделениям одноклассной волостной школы. Ученики один раз в год проходили испытание в волостной школе перед комиссией.

Изучая труды зарубежных исследователей, И.Алтынсарин в своих теоретических исследованиях учитывал передовой опыт, педагогические взгляды просветителей русской школы. Так, в обучении письму и чтению он придерживался методических взглядов Л.Н.Толстого. Но вместе с тем И.Алтынсарин переоценивал развитие природы самого ребенка, считая, что для обучения письму и чтению на родном языке нет необходимости проходить подготовительный этап. В результате такого подхода, родной язык изучался без подобранной системы упражнений и сознательного освоения его грамматических форм. В обучении родному языку не были предусмотрены система продуманных занятий для развития языка, красноречия, расширения запаса слов. И.Алтынсарин разрабатывает такой метод, который позволяет обучению русскому языку, в основе которого лежит требование безупречного владения устного и письменного родного языка. Этот метод И.Алтынсарин стал называть «переводный метод».

Совершенствуя методическую сторону в обучении родного языка, И.Алтынсарин приходит к мысли о необходимости системы в изучении языка. Разработанная им «Киргизская хрестоматия» на казахском языке, которая на тот период являлась одним из первых источников, проводников народного языка, культуры, нравственности и патриотизма, любви к своему народу и краю. Работая долгие годы (1876-1888 гг.) над хрестоматией И.Алтынсарин преследовал две цели, как развитие родного литературного языка и подбирал систему естественно-исторических первоначальных научных знаний. Его учебники и хрестоматии по содержанию носили научно-

Проповедники политики царизма сводили задачи образования у нерусских народов к узким русификаторским и религиозно-нравственным целям, стремясь тем самым изолировать народы от движения века и влияний развертывающейся в стране общественно-политической борьбе. Так, в этот период сложилась известная система Н.И.Ильминского. В основу его системы был положен религиозно-этический принцип – замаскированный подход к мышлению и сознанию ребенка с тем, чтобы ослабить влияние его традиционной не православной веры. Система Н.И.Ильминского не была способна разрешить проблему народной школы. Она была совершенно чужда стремлениям передовых педагогов, в том числе и И.Алтынсарина.

И.Алтынсарин, отвергая отрицательные черты системы Н.И.Ильминского, пользовался его советами и помощью в разрешении труднейших вопросов организации школ, подготовки учителей, издания своих учебных руководств для школ, словарей и других пособий, а также во введении нового алфавита.

Печатные книги светского содержания на казахском языке стали появляться еще в начале XIX века. Во второй половине XIX века выходили газеты на казахском языке, в качестве учебных руководств в пользование вошли самоучители, словари, отдельные сборники, произведения по этнографии.

Изучая педагогические взгляды И.Алтынсарина, профессор А.Ф. Эфиров справедливо отмечает заслуги ученого: «При поверхностном исследовании педагогической деятельности И.Алтынсарина может показаться, что он лишь проводил систему Н.И.Ильминского… Но, заимствуя многое хорошее у Н.И.Ильминского, он все же не воспринял его православно-религиозного мировоззрения. И.Алтынсарин был проникнут передовыми идеями русской интеллигенции 60-х годов, был близок к принципам демократического просветительства того времени, высоко чтил имена Чернышевского и Добролюбова. Им была создана своя система школ, отличных от системы Н.И.Ильминского. Его школы-интернаты, приспособленные для детей кочевого населения, и по типу, и по программе были иными, чем школы Н.И.Ильминского » [1].

И.Алтынсарин очень старательно относился к внедрению в учебный процесс прогрессивного, советуя учителям тщательно отбирать учебники по предметам истории, географии, естествознания и др., придерживаться четкого методического руководства в отборе материалов. «Иначе, - писал ученый, - не может установиться система преподавания и ведения вообще учебного дела, а без системы и дело

шараларға қатысып, өз іс-тәжірибесін, білімдерін толықтырады. Ғылыми кітапхананың кітап қоры 1 млн астам, 8 оқу залдары қызмет көрсетеді. БҚМУ ғылыми кітапханасындағы электрондық оқулық залында студенттер электрондық оқулықтар, электрондық каталог, аудио-видео материалдармен, Интернет жүйесінің қызметін пайдалана алады. Мұнымен қатар ғылыми кітапхананың сайты мен білім порталында орналасқан жаңа әдебиеттер көрмесімен, БҚМУ профессорлар-оқытушылар құрамының еңбектерінің көрсеткіштерімен, «Университет хабаршысы» ғылыми журналының электрондық версияларымен танысып, жұмыс істейді. Практикант студенттер электрондық мәліметтер базасының көмегімен әртүрлі тақырыптағы анықтамаларды орындауға қатысады. «Жаңа әдебиеттер» атты ақпараттық бюллетень, «БҚМУ ғалымдары» сериясы бойынша көрсеткіш материалдарымен таныса алады. Қазіргі кезеңде кітапханашы мамандарын біздің республикамыздың көптеген жоғары оқу орындары дайындайды: Қазақ мемлекеттік Қыздар педагогикалық университеті, Оңтүстік Қазақстан және біздің Батыс Қазақстан мемлекеттік университеті.

Бұл мамандыққа өте аз грант бөлінеді, студенттер күндізгі және сырттай бөлімдерде даярлануда. Кітапханашы мамандығы туралы ақпарат аз, көп адамдар бұл мамандық жөнінде оның қиындығы мен қызықты жәйттері туралы біле бермейді. Сондықтан да, «Кітапханашы мамандығы» туралы жарнаманы жақсы ұйымдастыруға көңіл бөлмесе, бұл мамандыққа деген көзқарас түзеледі деп айту қиын. Мектептерде «Кітапхана жұмысы», Библиография әлемі» сияқты пәндер енгізілсе, ЖОО-на келетін талапкерлердің біршамасы осы мамандықты таңдар еді.

Түлектерді осы мамандыққа тарту мақсатында біздің университетте жыл сайын «Жас дарын» атты байқау өткізіледі. «Кітапханалық-ақпараттық қызмет» номинациясы бойынша 11 сынып түлектері «Менің өмірімдегі кітаптың алатын рөлі», «Кітапханашы мамандығы», «XXI ғасыр кітапханасы» атты тақырыптарда ғылыми шығармашылық жұмыстар, рефераттар жазады. Кафедраның оқытушыларынан жасақталған комиссия мүшелері ғылыми еңбектерді сараптап, 1,2,3 орындарды белгілейді. Байқау соңында жүлдегерлер марапатталады. Осы байқаудан озып шыққандар біздің студенттер қатарын толықтыруда. Мұнымен қатар, кафедра оқытушылары Батыс Қазақстан облысының аудан және қала мектептерімен тығыз байланыс орнатып, кәсіби бейімдеу жұмысын жүргізеді. 11 сынып оқушыларымен кітапханашы мамандығы туралы әңгімелер өткізеді, институтта өткізілетін «Ашық есік» күндеріне шақырып, мамандықты насихаттау шараларын ұйымдастырады.

Кітапханашы мамандарын даярлау ісінде «Үздік кітапханашы», «Жас кітапханашы» сияқты байқаулар, слеттер, «Шеберлік сыныбы» атты шаралар өткізудің мәні ерекше. Айта кету керек, 2008 жылы 22-23 мамырда Астана қаласындағы ҚР Ұлттық академиялық кітапханасында Қазақстан жас кітапханашыларының тұңғыш слеті өтті. Мұндай маңызды шараларды ұйымдастыру арқылы жас кітапханашыларға қолдау көрсету, кітапханашы мамандығының мәртебесін көтеру, еліміздің кітапханаларының кадрлық әлеуетін сақтау және дамыту, қабілетті жас мамандардың кәсіби өсуі үшін жақсы жағдайлар, мүмкіндіктер жасалар еді.[4].

Қазақстан бойынша кітапхана мамандарын дайындайтын ЖОО-мен қатар, Қазақстан Республикасының Ұлттық кітапханасы, Астанадағы Ұлттық Академиялық кітапхананың қызметкерлері маман даярлау ісінде тәжірибелер алмасып, интерактивті дәрістер оқытылса, бұл мамандыққа баулудың маңызы артатыны сөзсіз.

Бүгінгі күннің кітапханашы мамандары өз істерінің білікті маманы ғана емес, сондай-ақ ой-сана, таным-таразысы жағынан кемел, жан-жақты дамыған тұлға болып қалыптасуы тиіс[5]. Ол үшін кәсіби шеберлікті жетілдіру мақсатында іс-тәжірибемен қатар, болашақ мамандардың кітап оқуға деген, кәсіби әдебиеттермен қатар көркем, классикалық шығармаларды оқуға деген қызығушылығын, жалпы оқу мәдениетін тәрбиелеу қажет. Бұл орайда, Қазақстан Республикасының «Оқитын Қазақстан» атты ең алғашқы оқуды қолдаудың мемлекеттік бағдарламасы қазіргі кезең кітапханаларының алдына жаңа мақсаттар мен міндеттер жүктейді. Еліміздің кітапханаларының келешегі ол жас мамандарға байланысты. Ал жастардың алдында жаңашыл идеялар, креативті ойлау арқылы жаңа ақпараттық технологияларды енгізу, кітапхана жұмысының жаңа бағыттарын меңгеру, оқуға баулу, кітап оқу мәдениетін қалыптастыруға тәрбиелеу міндеті тұр. XXI ғасырда мәдениет саласы мамандарын дайындаудың негізгі критерийлері болып даму және өз бетімен даму принциптері саналады. Әсіресе, бұл кітапхана ғылымы үшін өзекті мәселе, себебі бұл ғылымның методологиясы қазіргі кезеңде біршама алға дамыды. Жаңа парадигмалар, көптеген әдістер мен әдістемелер пайда болды. Сондықтан да, болашақ кітапханашы мамандары үшін ғылыми-зерттеу жұмысын ұйымдастыра білудің маңызы өте зор.

Мұнымен қатар, болашақ кітапханашының кәсіби санасы кітапхананы пайдаланушылардың ақпараттық сұраныстарын қанағаттандыру мақсатында жүргізілген қызметінен көрінеді.

Қазіргі кезеңде кітапхана маманы материалдық мәдениеттің сақтаушысы ғана емес, ол жаңа мультимедиялық технологияны қолдана отырып, оқырмандарға қызмет көрсетеді.[6].

УДК 001.8

Адельбаева Н.А.
к.п.н., доцент
ЗКГУ им. М.Утемисова

И.АЛТЫНСАРИН И АБАЙ КУНАНБАЕВ: ИСТОРИЧЕСКИЙ ПОРТРЕТ И НАСЛЕДИЕ НА ФОНЕ ЭПОХИ

Развитие системы образования в Казахстане в XIX в. связаны со многими именами казахских просветителей. Среди них особое место занимают И.Алтынсарин и Абай Кунанбаев. Рассматривая их педагогическую деятельность и вклад, который внесли в систему образования Казахстана, мы находим параллели в их опыте с деятельностью К.Д.Ушинского и Л.Н.Толстого. Так, с именем выдающегося казахского ученого-просветителя И.Алтынсарина тесным образом связано стремительное развитие научной мысли и образования первой половины XX в. Его имя символизирует преемственность лучших традиций в школьном образовании Казахстана. В открытых светских, новых школах И.Алтынсарин предлагает обучение детей параллельно на двух языках казахском и русском. Им была предложена определенная система обучения детей языкам, так в своих рекомендациях И.Алтынсарин учителю методично, систематично, настойчиво включать детей в разговорную речь на русском языке, обучать письму и чтению. Ученый считал, что сами рассказы должны строиться на основе жизни, показывать быт и культуру казахского народа. Для этого им были переведены интересные сюжетные рассказы, которые развивали воображение детей и тренировали разговорную речь. В отличие от рекомендации теоретического изучения русского языка, И.Алтынсарин предлагает возможность ориентироваться в обучении на подготовленность учащихся и на знание своего языка. Таким образом, родной язык изучался без предварительной подготовки чтения и письма, и усвоение начиналось на более высоком уровне.

И.Алтынсарин разрабатывает четкую систему обучения, в которой основное место занимает «переводной метод», эта система, по его мнению, дает возможность учащимся в совершенстве овладеть двумя языками, основным стержнем было безупречное владение устным и письменным родным языком. Переводной метод, считал педагог, позволял ученикам мыслить и на родном, и на русском языках.

Есім Сырымның артынан кісі шаптыртып: «Келіп, қонақ болып, атын алып кетсін!», - дейді.

- Атаңа нәлет, Есімнің есігіне бір тай үшін екі барып еңсейсем-ау! Ханыңа сәлем айт, келіп қонақ болатын күнімді өзім айтармын, - деп Сырым қайырылмай кете барады. Ағайындарына келіп: «Атты әкеліп берсе аласыңдар, өздері әкеліп бермесе енді сұрамаңдар»,-деп жүріп кетеді[9].

Қорытындылай келе XVIII ғасырда көрініс тапқан қос тұлғаның Есім сұлтан мен Сырым батыр арасындағы қатынас 1770-1783 жылдары ақылшы мен шәкірт күйінде болса, кейінгі ұлт-азаттық көтерілістің барысында басқаша көрініс тапты.

Ол өмір сүрген XVIII-XIX ғасырлар Ресей империясының Қазақстанды отарлап, оны күштеп бағындыруға жанталасып, мемлекеттік басқару жүйесін жойып, қазақ игілерін жік-жікке бөліп, бір-біріне айдап салып, неше түрлі қулық-сұмдықты жүзеге асырған заман болатын. Есім Нұралыұлының қоғамдық-саяси қызметі міне, осындай кезеңде өрбіді.

Әр тарихи тұлғаның халқының алдындағы міндетін өзінше түсінді, қабілеті жеткенше қызмет жасады. Атап айтқанда, ешқайсысы тарих сыйлаған еркіндікті, тәуелсіздік пен елдікті Ресейге қия салуды көздемеді.

Пайдаланған әдебиеттер тізімі

1. Ж.Касымбаев «Государственные деятели казахских ханств (XVIII)» 194 бет
2. Отан тарихы журналы №3 2005 72 бет
3. Ерофеева «Абулхайр – хан, полководец, правитель и политик» Алматы, 1999 жыл.
4. Ә.Қ.Мұқтар «Қазақстанның батыс өңіріндегі қоғамдық-саяси өмір (XVIII ғасыр II жартысы – XIX ғасырдың I ширегі)» тарих ғылымының докторы атағын алу үшін дайындалған диссертация. Қостанай 2002 жыл 82-83 бб.
5. А.Қ. Қарамурзина «Қайыпқали Есімұлының қоғамдық-саяси қызметі (1789-1856)» т.ғ.к. ғылыми дәрежесін алу үшін дайындалған диссертация Атырау 2006 17 бет.
6. А.Рязанов «Батыръ Сырым Датов» (Орталық мұрағаттың мәліметі бойынша), 270 бет.
7. Ә.Қ.Мұқтар Батыр тарихы // Орал өңірі 2007 жыл 24-шілде
8. Ә.Мұқтар «Тарих тұңғиығындағы тұлғалар» Арыс Алматы 2008 82-83 бб.
9. Рысбеков Т.З. Кенжәлиев И.Н. Сырым Датұлы(тарихи очерк) Орал - 2007, 32-32 бб.

* * *

В этой статье рассматривается общественно-политическая деятельность хана Младшего жуза Есим Нуралы.

* * *

This article deals with public and political life of sultan and khan of Kishi Zhuz of the Esim Nurali.

Бүгінгі ақпараттық технология заманында кітапханашы мамандығына қойылатын кәсіби талап түбегейлі өзгерді. Қарапайым кітапханашының орнын ақпараттық технологиямен кітапханалық менеджмент саласын меңгерген жоғары білімді мамандар ауыстыруда. Қазіргі кезеңнің кітапханашысы кәсіби біліктілігімен қоса, өз оқырмандарының жан-дүниесін түсіне білетін, олардың талғам-талаптарын, сұраныстарын зерттеп отыратын үлкен парасат иесі, жоғары мәдениетті маман болуы тиісті.

Біздің басты міндетіміз – теориялық біліммен мол тәжірибе игерген, креативті ойлау арқылы жаңа технологияларды қолдана білетін, оқуға баулу, кітап мәдениетін қалыптастыруға тәрбиелей білетін кітапханашы мамандарын даярлау.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Кітапханатану және библиография: 050418 мамандығы бойынша ақпараттық буклет./ БҚМУ. - Орал, 2008
2. Асанова Н.Т.Кітапханашы-мәртебелі мамандық // Кітапхана.-2008.-№1.-Б.4-6.
3. Бердигалиева Р.А.Состояние и тенденции развития кадрового потенциала библиотек Казахстана // Кітапхана.- 2004.-№4.-С.15-21.
4. Зейнуллина А.Ф. Жоғары білімді кітапханашылар даярлауды ұйымдастырудың кейбір мәселелері // Кітапхана.- 2004.-№4.-Б.23-24.
5. Кузнецова Т.Я. Библиотечные кадры сегодня и завтра: пути решения проблемы кадров, которые решают все //Науч. и техн. б-ки-2009.-№3.-С.7-12.
6. Матвеев М.Ю. Проблемы имиджа библиотечной науки, образования и профессии/ / Науч. и техн. б-ки.- 2008.- №5.-С.80-91.

* * *

В статье рассматриваются проблемы подготовки библиотечных специалистов на примере ЗКГУ им. М.Утемисова.

* * *

The article is about the problems of preparation of the library specialists of West Kazakhstan State University after M. Utemisov.

УДК 376.4:378.18:316.344.3:377

Наукеева А.Д.
преподаватель русского языка и литературы,
колледж ЗКГУ им. М.Утемисова

СОЦИАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКАЯ АДАПТАЦИЯ УЧАЩИХСЯ КОЛЛЕДЖА

Человек многое черпает в коллективе, но нет коллектива, если нет многогранного духовного богатого мира у составляющих его людей.
В.А.Сухомлинский

В законе Республики Казахстан «Об образовании» образование определяется как целенаправленный процесс воспитания и обучения в интересах человека, общества, государства. Сам образовательный процесс представляет собой относительно самостоятельную сферу общественной жизни, функционирование которой происходит по специфическим законам педагогической науки.

В докладе Международной комиссии по образованию для XXI в., представленном ЮНЕСКО, предложено четыре основополагающие цели образования: научить жить вместе, научить приобретать знания, научить работать, научить жить.

* Научить жить вместе можно только осознав растущую взаимозависимость людей, стран, народов. Такая задача необходима для разумного и мирного решения неизбежных конфликтов.

* Научить приобретать знания – эта задача обусловлена быстрыми изменениями, связанными с научным прогрессом и новыми формами экономической и социальной деятельности.

* Научить работать – это значить научить совершенствоваться в своей профессии, а в более широком смысле – поддерживать компетентность, дающую возможность справляться с различными жизненными ситуациями.

* Научить жить – значит научить познавать самого себя для наилучшего использования своего личного потенциала.

Словом, образование не должно оставлять невостребованным ни один из талантов.

Исходя из этого, преподаватели колледжа ежегодно сталкиваются с термином «адаптация», т.к. ежегодно идет новый набор учащихся в колледже, поэтому адаптационный период является одним из основных показателей дальнейшего обучения учащихся.

Шоланнан Дат іште қалып дүниеге келгесін, қара қазақ жиналып, төрелермен арадағы сызат ұмытылмас үшін жас баланың атын Дат қояды. Дат атасының кегін ала алмайтын төмен, өзі тентек болып өседі.

- Ей, Дат, сенің атың – заманында қойылған Дат еді-ау, есіміне келісің лайық емес, тек бір қоя салынған ат еді-ау!- деп, қазақтың қарттары Датты бетіне соғып жүреді.

Дат өсіп, бір тәуір әйелге үйленеді, одан Сырым туады. Сырым өсіп, ат арқасына мініп, ағайын аралап жүріп, Байбақтының Сасай дейтін атасының ауылына келеді. Келсе ағайындары қаумалап ортаға алып, жылап қоя береді.

- Мына атаңа нәлет Нұралының баласы Есім сұлтан біздің бір ағайынның Ақмоншақ деген жүйрік атын лауға мінемін деп ұстатып алып еді, енді бәйгеге қосып, Есімнің Ақмоншағы атанып, атағын шығарып жүр. Міне, биыл екі жыл болады, талай рет кісі жіберіп сұрадық, берер емес. Бүгінде «құлаққа – құлақ, тұяққа – тұяқ ал» дейтінді шығарды,- дейді.

- Ақмоншақты бір жесірге балайтын едік, бүгін Байбақтының атын шығарған ат еді. Шырағым, сол атқа сен бар, саған берер, - дейді ағайындары.

- Ей, ағайын, сіздер мені Нұралыға жұмсамаңдар, ол ит маған да бермес. Берсе, құп жақсы; егер бермесе, мен онан тегін қайтпаспын, бір жанжал туып кетер, - дейді Сырым.

Ағайындары қаумалап болмайды, ақырында Сырым баратын болады, барып Нұралы ханның өз үйіне түседі.

- Сырым, жай жүрмісің, жұмысың не? – дейді Нұралы.

- Сіздің Есім сұлтаныңыз менің бір ағайынымның атын ұстап лауға мінген екен, оған екі жыл толыпты. Мауқы басылса, сол аттың сүйегі болса да алып кетейін деп келіп едім,- дейді Сырым.

- Жарайды, олай болса, Есімді шақыртып айтайын, - дейді хан.

- Есім шырағым, мына Сырым Ақмоншақты сұрап келіпті, бірталай міндің ғой, енді берсеңші! – дейді Нұралы баласына.

- Ағайыннан бір ат міне алмасам, мен несіне сұлтан болып жүрмін?!Мен атты беремін деп алғаным жоқ. Сырымға ат керек болса, құлаққа – құлақ, тұяққа – тұяқ алсын да кетсін, - дейді Есім.

- Менің де естейін дегенім де осы сөз еді, - деп Сырым табалдырықтан дойырын сыр еткізіп үйден шыға жөнеледі.

Нұралы хан Сырым кеткен соң, Есімді қайта шақыртып алып:

- Шырағым, Есім, сен түсін, мына Сырым бір тайдың құнына келіп жүрген жоқ, бұл соғысқалы келіп жүр. Сен білмейсің, бұның атасы Шолан біздің бабаларымыздың қолынан жазымдалған, бұл арам соны ұмытпай жүр екен, атын беру жөн болар, - дейді.

1778-1783 ж.ж. аралығында Орынбор әкімшілігіне жазған хаттарында Сырымды өзінің ең сенімді билері қатарынан көрсеткен...

1783 жылы орыс-қазақ қатынасы қатты шиеленісті. Оған себеп патша үкіметінің қазақтарды Еділ-Жайық арасындағы атамекені – жайылым үшін күресі, орыс-казактардың шектен шыққан қысымы жатты. Нұралы хан мен басым көпшілік арасында келіспеушілік осыдан келіп туындады. Нұралы ханның патша үкіметінен Еділ-Жайық аралығын Кіші жүз руларының пайдасына жарата алмауы, Жайық бойы қазақтарының үнемі орыс әскери күштерінен тоналуына қорған болып, қазақтар талабын мойындатуға күші жетпеуі, ішкі қарым-қатынасты да шиеленістіріп жіберді.

Патша үкіметі қазақтарды өзінің өзге бодандарындай толықтай мойынұсындыру тұрды. Оны жүзеге асыру үшін олар ештеңеден тайынбады. Оның соңы Нұралы ханның дәрменсіз билігіне ұласып, ақыры ел сенімінен айырылуға әкелді.

Хан 1786 жылы көктемде Орынбор әкімшілігінің ұйымдастыруымен орыс шекарасына кездесуге шақырылып, 3 маусымда патша шешімімен Уфаға жер аударылды. Мұндай саясатпен орыс әкімшілігі қазақтардың мемлекеттік негізі хандық басқаруын біржолата жойып, өз жүйесіне көшіруді көздеді. Қазақ билігін шекаралық сотқа, расправа дегендерге беру, тұтас Кіші жүзді 3–ке бөліп басқару жоспарын күн тәртібіне шығарды. Мұның барлығы қазақтардың ашық наразылығына ұшырады[7].

Қазақ тарихында Кіші жүздің алар орны ерекше. Осынау мекенде алғашында сұлтаны, кейін ханы болған Есім мен Сырым батыр сияқты елбасыларының қарым-қатынастары бүгінге дейін арнайы зерттеуге айналған емес.

Есім сұлтан мен Сырым батырдың ата-бабаларының өзара қарым-қатынастары ертеден бастасақ керек. Егер XVIII ғасыр басына назар аударсақ, Әбілқайыр Кіші жүз ханы (1710 жылы - Ә.М.) болса, Сырымның ата-тегі байбақтылар, ол кіретін он екі ата Байұлдары Жайық өзені бойынан байқалады. Көзі тірісінде Әбілқайыр хан түгелдей Байұлдарын үлкен ұлы Нұралы сұлтанға басқартқан. Кейін он екі ата Байұлдарының ішінде байбақтыны Нұралы хан үлкен ұлы Есім сұлтан басқаруына берді. Тарихи деректерден гөрі атадан балаға қалған төл тарихымыз – шежіреде екі тұлғаның байланыстары ертерек кездеседі[8].

Мәселен, мына шежіреге көз жүгіртсек:

Сырымның қарт атасы Шолан батырды төрелер қылыштап өлтіреді.

Термин «адаптация» имеет латинское происхождение – это процесс изменения характера связей, отношения студента к содержанию и организации учебного процесса в учебном заведении.

С первых дней появления студента-первокурсника в колледже он сталкивается с рядом проблем. Их решение невозможно без должной организации и управления адаптационным процессом со стороны преподавателей и администрации колледжа.

К чему же надо адаптироваться? К учебному процессу, который значительно отличается от школьного; к новому коллективу; новым условиям жизни (изменения режима и нагрузки), самостоятельной организации учебы, быта, свободного времени; к новым отношениям с родителями, ибо подросток становится постепенно независимой личностью.

Понятие адаптация непосредственно связана с понятием «готовность к учебе» и включает три составляющие: адаптацию физиологическую, психологическую и социальную (или личностную). Все составляющие тесно взаимосвязаны, недостатки функционирования любой из них складывается на успешности обучения, самочувствии и состоянии здоровья учащегося, его работоспособности, умении взаимодействовать с преподавателем, учащимися и подчиняться правилам поведения в колледже.

Процесс адаптации длительный и не всегда успешный. И у значительной части учащихся первого курса возникают проблемы с адаптацией, что связано с личностными качествами самих учащихся, отсутствием навыков к самостоятельной учебной деятельности, несформированностью профессионального самоопределения. В понятие адаптации входит мотивация учения и профессионального самоопределения, самостоятельность умственного труда, ценностные предпочтения, отношения с преподавателями и одногруппниками.

На процесс адаптации к новой культурной среде влияет ряд факторов. Из них к личностным факторам, негативно влияющим на процесс адаптации, относят конформизм (соглашательство); неуверенность в себе (часто сопутствует общей низкой самооценке), а также слишком сильную уверенность (самоуверенность) и др.

В связи с этим, исследование особенностей социально-психологической адаптации учащихся первого курса, особенно на базе основной школы, в первые месяцы обучения в колледже является актуальной проблемой.

Успешная адаптация первокурсника к жизни и учебе в колледже является залогом дальнейшего развития каждого студента как человека, будущего специалиста. Поступив в новое учебное заведение, молодой человек уже имеет некоторые сложившиеся установки, стереотипы, которые при начале обучения начинают изменяться.

Основными задачами по содействию адаптации первокурсников к профессиональной образовательной среде колледжа служит:

* Подготовка первокурсников к новым условиям обучения.

* Установление и поддержание социального статуса первокурсников в новом коллективе.

* Формирование у первокурсников позитивных учебных мотивов.

* Предупреждение и снятие у первокурсников психологического и физического дискомфорта, связанного с новой образовательной средой.

Психолого-возрастные особенности студенчества характеризуются эмоциональной незрелостью, открытостью, внушаемостью. В этот период учащимся важно именно окружение, в котором они находятся. Очень часто в одну группу попадают юноши и девушки с разным социальным уровнем, а именно – сельские и городские жители.

Будет ли учащийся овладевать знаниями с радостью и желанием и будет ли тем самым обеспечена высокая успеваемость, не в последнюю очередь зависит от того, как сложатся отношения внутри группы, между студентами и преподавательским составом.

В непростой работе преподавателей и кураторов с группами первого курса можно выделить несколько моментов.

Первое – ориентация в пространстве колледжа.

Создание специального документа, сформированного по аналогии материалов для поступающих в колледж, – один из вариантов решения этой проблемы. Это может быть пособие, отражающее следующие вопросы: структура колледжа; правила внутреннего распорядка, которые необходимо знать студенту-первокурснику; права и обязанности студентов; информация об экзаменах и зачетах, которые будут сдавать студенты на протяжении первого года обучения в колледже; критерии оценки знаний студентов во время текущего контроля и экзаменационной сессии; информация о должностных лицах администрации колледжа, телефонах.

Выявление трудностей, выступающих перед студентами на первом курсе в системе обучения колледжа, и определение путей их

Үленті, Жымпиты, Қызыл ағаш, Аңқаты өзендерінде, қыста Сақал көл, Тұзды көл, Сасық көлдер мен Үленті өзені тармақтарында, Орал әскери шебінің Лобищинский, Горячинский форпостары тұсында жайлайды»,- деген пікірімен толықтыра түседі. Бұдан аңғаратынымыз, байбақты руы өзге қазақ руларымен XVIII ғасырда Қазақстанның батыстағы шекарасын, яғни орыс империясының Орта Азияға өтер жолында тұрақтаған. Әбілқайыр хан өліп, Нұралы ханға бағынған байбақтылар Ресей патшасының отарлау саясатын бірден-бір түсіне, сезіне де білді.

Байбақты руының Кіші жүз руларымен қатар ортақ жауға қарсы қоян-қолтық бірігуі олардың атамекенді сақтауға, елдік пен бірлікті ұстап қалуға қосқан үлесі айғақтайды [5, 177- 178].

Бастапқыда қоғамдық өмірде Сырым батыр хан билігін қолдады. Кейінгі кезде Нұралы хан мен Досалы сұлтан арасындағы күресте Сырым хан жағында болды[6].

1773-1775 жылдардағы Е.Пугачев бастаған шаруалар соғысы кезінде Нұралы хан Сырым Датұлын Кіші жүз ішіндегі атақты адамдардың бірі ретінде бағалаған. Нұралы ханның 1775 жылы 11 желтоқсанда Орынбор губернаторы И.А.Рейнсдорпқа жазған хатында Сырым батыр «маған әрқашан адал» деп хабарлаған. Кейін Нұралы хан 1777 жылы күзде атаман Акутиннің Сырым қол жинап шекараға соққы беруді ойластыруда деген хабарларын жоққа шығарады. Соған қарағанда 1775 жылдан бастап ауырып, алысқа жүруге жарамай қалған Нұралы хан өз төңірегіне Сырымды алдыртып, үлкен ұлы Есім сұлтанға ақылшы еткен. Атақты Көктемір қозғалысы кезінде, қазақ-башқұрт, қазақ-казак-орыс қатынастарына байланысты мәселелерді шешуде Сырым үлкен беделге ие болды. 1775 жылы желтоқсанда Нұралы хан губернатордан баласы Есім сұлтанды Сырым Датұлымен бірге тама және байбақты руларына басшылыққа бекітуін сұрайды. Нұралы хан губернатордан баласын өз інілері Ерәлі, Айшуақ сұлтандармен теңестіріп, И.А. Рейнсдроптан Есім сұлтанмен хат алмасуын өтінеді. Ал Есім сұлтан губернаторға 6 желтоқсанда жазған хатында «әкем /Нұралы хан - Ә.М./ мені атақты Сырыммен бірге ел басқаруға қосты» деп хабарлайды[5, 182].

1783 жылға дейін Сырым Байбақты руын басқарған Есім Нұралыұлының ақылшысы ретінде де көзге түсіп, ел арасындағы ішкі келісімді сақтаудағы басты рөлге ие болады. 1780 жылдары Сырым беделі Нұралы хан арқылы орыс патшасына белгілі болды, ханмен арадағы құдандалық жүзеге асты.

барымташыларды жазалаймыз деп жүріп, тыныш жатқан қазақ ауылдарын тонады. Осындай жағдайда, Нұралы хан Орынбор әкімшілігінен Петербургке Бекғали сұлтанды жіберуге қол жеткізді. Бекғали сұлтан арқылы, Нұралы хан патша үкіметі алдына мынадай мәселелерді қойды. Біріншіден, Еділ қалмақтары мен Жайық казак-орыстары озбырлығын тыю. Екіншіден, Жайық өзенінен өзіне қорған салу. Үшіншіден, тұтқындарды қайтару. Төртіншіден, өзіне мұрагер-наместник тағайындау.

Елшілік барысынан қазақтар үшін қол жеткен табыс, шекарадағы шиеленіс себептерін анықтау үшін комиссия құрып, жазықтыларды жазалауды тапсыруы ғана болды.

Бекғали сұлтан 1768 жылдың ақпанында Орынборға қайтып келгеннен кейін, Нұралыға Я.Гуляевпен бірге аттанды. Я. Гуляевке 28-ақпанда берілген нұсқауда, қазақ ханына Жайыққа қорған салуға болмайды, себебі қалмақтан қауіп төнеді, Жемнен, не басқа ел ортасынан көрсеткен жерден салып береміз, мұрагер-наместник тағайындауда ханға «сіздерге ханды старшындар сайлайды, олар содан соң бекітуін сұрайды» деп жауап беру тапсырылады. Тілмәш 1768 жылы 5-сәуірде Орынборға оралады. Оның айтуынша, хан комиссияға енгізілген шекара басшылары казак-орыс, қалмақтар мүддесін көздеді, мен тексеруге келген комиссия мүшелерінің Орынбор губерниясынан тыс жерден келгенін қалап едім деген. Бұдан шығатын қорытынды Нұралы хан губерния басшылығына тағы да сенбестік танытты.

Осы жылы Нұралы хан мұрагер-наместник мәселесін патша үкіметі арқылы шешіп алуды ойластырып, оған 23 жасар Есімді, 22 жасар Пірәліні ұсынды»,-деп көрсетеді[4]. 1768 жылы Есім сұлтан 23 жаста десек, жоғарыда көрсетілген мерзімге толығымен саяды.

Нұралы ханның үлкен ұлы Есім 1770 жылдан-ақ Кіші жүздегі 12 ата Байұлының ішіндегі Байбақты руын басқаруға бекітілген. Оның жанында ақылшы, кеңесшісі атақты Сырым Датұлы болған [5].

Сұлтанның басқаруына бекітілген байбақты руының тамыры терең де. Тарихи деректерге назар аударсақ, байбақты руы өте ерте заманнан Жайық өзенінің екі бетін қатар, өзге қазақ руларымен бірге мекендеген. Бүгінгі территориялық бөліністен бағдарласақ, негізінен Батыс Қазақстан облысының біраз аудандарының жерлері екендігін көреміз.

Орыс зерттеушілері Л.Мейер «Байбақты руы жазда Үленті, Аңқаты, Шыңғырлау, қыста Қалдығайты өзендерін, Жайық бойларын, Орал қаласынан төмен қарайғы жерлерде көшіп-қонады» деп анықтаса, М.Н.Галкин осы хабарды «жазда Қалдығайты, Бұлдырты,

преодоления позволит повысить академическую активность студентов, успеваемость и качество знаний. Решение этой проблемы позволит избежать отчисления студентов на первом курсе, сохранить знания, полученные в средней школе, и выработанную привычку к дисциплине и труду; усилить интеллектуальный потенциал нашей страны.

В колледже ЗКГУ им.М.Утемисова сложились определенные добрые традиции, помогающие студентам адаптироваться в новой жизни, и в этом большая роль преподавателей и студенческого ректората колледжа:

* Праздники. (Алло - мы ищем таланты. Мисс осени. Мисс колледж 2009. КВН. Посвящение в студенты и т.д.)

* Конкурсы. («Ең үздік топ», «Уральск – мой любимый город», «Один день из жизни студентов», дебаты, дискуссии и т.д.)

Гармония в межнациональных отношениях в колледже способствует вниманию художественно-культурных ценностей разных народов, на праздничных мероприятиях, на языковых неделях звучат песни, музыка и стихи разных народов.

Адаптационный процесс необходимо рассматривать комплексно, на различных уровнях его протекания. Тесты, тренинги, беседы помогут выявить психологические проблемы и сформировать наиболее оптимальные пути решения этих проблем. Кураторы и преподаватели должны найти общий язык с каждым учащимся, поговорить откровенно, дать совет или рекомендации, оказать помощь в самостоятельном изучении материала, научить объективно оценивать свои знания и возможности. Огромную роль играет психологическая поддержка, причем каждого преподавателя. Доброжелательность, внимание способствуют сокращению сроков адаптации к содержанию и организации учебного процесса в колледже.

Кураторы, учебная часть постоянно связываются с родителями студентов, контролируя успеваемость и посещаемость занятий. Индивидуальный подход к каждому – это основной принцип работы. Уделяется внимание работе в группе.

Воспитательный отдел прилагает немало усилий в создании благоприятного климата среди студентов. В колледже действуют литературно-краеведческий, художественный, спортивный, физико-математический и др. кружки, собраны команды КВН. Для тех, кто не хочет или не может проявить себя в самодеятельности, имеется

возможность проявить себя в роли корреспондентов, опубликовать свои произведения в студенческой газете «Өркен», участвовать в дискуссиях, дебатах, олимпиадах, научных конференциях, областных спортивных мероприятиях и др.

Большое значение для студента имеют проводимые в колледже и вне учебного заведения студенческие олимпиады, конкурсы, викторины, семинары, конференции.

Конечно, главным в адаптации остается личность студента, его способности, умение и желание приспосабливаться к новым условиям. И здесь большую роль будет играть самостоятельная, творческая работа студента. Задачей колледжа является, прежде всего, не только дать профессиональные знания и сформировать умения, но и научить «вжиться», полюбить выбранную профессию, помочь будущему специалисту «войти» в реальные производственные условия. Поэтому и помощь должна осуществляться всеми подразделениями колледжа на основе их взаимодействия.

Всю свою жизнь человек призван решать различного рода адаптационные задачи. И, пожалуй, главные их них – это проблемы, возникающие при меняющихся межличностных отношениях. Ибо человек не может существовать сам по себе, в отрыве от других людей.

Однако в наше время далеко не каждый способен быстро и безболезненно приспосабливаться к изменяющимся условиям жизни, тем более разумно и качественно разрешать проблемы, которые порождаются новыми реалиями. А ведь именно от этой нашей способности (врождённой или «наработанной», воспитанной) зависит то, насколько мы оказываемся приспособленными в этой жизни. Не говоря уже о том, что человек, не обладающий умением и навыками оперативно и адекватно решать вновь и вновь встающие на его жизненном пути задачи, никогда не добьётся желаемого успеха.

Очень важно наладить хорошие отношения с новыми людьми, которые окружают первокурсников. Новые требования к учёбе, привыкание к городу, людям, общению с педагогами - всё это является стрессовым фактором и требует от ребят больших физических и психологических усилий. Для того чтобы процесс привыкания и адаптации прошёл более успешно, можно провести в сентябре с первокурсниками тренинги знакомства и различного

Біздің бүгінгі таңдағы қарастырып отырғанымыз осынау ата тарихымызда көп кездесетін «Есім» аты жөнінде болмақ. Есім – әйгілі Әбілқайырдың немересі, Нұрмұхамед Әли бағадүр ханның үлкен ұлы. Бірі - Абылайдың немере інісі Есім сұлтан. 1745 жылы Ресей қол астына енуі салдарынан оның ықпалының күшейгені соншалық, тіпті Әбілмәмбет ханның өзі билігінің бір бөлігімен бөлісуге мәжбүр болды. Келесісі - Самеке ханның ұлы Есім. Орта жүздің саяси өмірінде зор беделге ие болды. Кейінгі Есім хан болса (1598-1628 жж.) «Есім ханның ескі жолы» деген дала заңының негізін жасаушы ретінде танымал.

Есім Нұралыұлы алғашында Кіші жүз сұлтаны, кейін 1794-1797 жылдар аралығында хан болғанымен, бірақ XVIII ғасыр соңындағы қазақ тарихында елеулі із қалдырған жоқ [1].

Есім Нұралы 1745 жылы дүниеге келген. Кіші жүздің белгілі ханы Әбілхайырдың үлкен немересі.

Белгілі адай ақыны, жырау Абыл Тілеуұлы(бір деректерде Өтембетұлы) (1771-1864) елінің басына ауырлық түскенде Есім ханға айтқан толғауында:

Ассалаумағалейкүм, сұлтан Есім
Ақсұңқар алған аңын өзі жесін.
Адайға әлмағайып күн туып тұр,
Бір қолда осы жерде сүйектесім!-деп оған Әбілхайыр мен Бопайдың немересі екенін айтқан екен. Есім Нұралының үлкен ұлы, шешесі Күшік сұлтанның(Барақтың ағасы) қызы болатын [2].

Әкесі Нұралы ханның көп әйел алғандығы тарихта белгілі. И.Г.Георги мәліметіне қарағанда 12 әйел, А.И.Левшин мәліметінде16 әйел болғанын көреміз [2, 75].Сөзіміз дәлелді болу үшін мына мәліметті ұсынуды жөн көрдік:

«Әбілқайырдың келіндерінің көбі мықты жерлерден шыққандар еді. Мысалы, үлкен ұлы Нұралыны Барақ сұлтанның ағасы Күшік сұлтанның қызына үйлендірді. Екінші ұлы Ералыны Хиуа ханы Елбарыстың қызына үйлендірген... Ең кенже ұлы Әділге Хиуа ханының бірі Шах-Темірдің қызын алып берген. Ал інісі Досалы сұлтанға Хиуа ханы Шерғазының қызын алып беріпті»[3].

Қазақ ССР энциклопедиясында: «Есім (1744-1797) аралығында Кіші жүз сұлтаны 17.09.1795 - 27.03.1797 жылдары хан болды. Ол Нұралының үлкен ұлы бірінші әйелінен»,-деп көрсетеді.

Ендігі мәселе Есім сұлтанның дүниеге келген жылының дәлдігін анықтау. Тарихи деректерде сұлтанның туған жылы турасында да түрлі пікірлер қалыптасуда. Ә.Мұқтардың мәліметіне сүйенсек:

«1767 жылы орыс әскерлері қазақ даласына ішкерілей еніп,

ӘОЖ 94(574) 929

Д.Ж. Танзенов
М.Өтемісов атындағы БҚМУ магистранты

ЕСІМ НҰРАЛЫҰЛЫ МЕН СЫРЫМ ДАТҰЛЫ АРАСЫНДАҒЫ ҚАТЫНАСТАР

«Өз тілін, тарихын білмеген - жәндік»,-деген Паустовскийдің тілімен айтар болсақ, тарих – адамзаттың өшкенін жандырып, өткенін қайта жаңартатын ұлы жол. Оны атадан балаға мұра ретінде қалдырылған тәрбие, өнеге жолы деп түсінген абзал.

«Адамзат тарихының адам тұлғасы болуы міндет. Өйткені, адамсыз тарих болмайды, тарихсыз адам жоқ. Демек, тарихи тұлғаларға оның өзінің заманының тарихынан лайықты орын берілуі парыз».

Қазақ халқы небір сан алуан оқиғаларға толы кезеңдерді басынан өткерді. Қай кезеңдерде болмасын елдің басы-қасында жүріп әр алуан жайттарды басынан өткерген түрлі тұлғалар болғаны аян. Тағдырдың жазуы мен мемлекеттің, әскердің, халықтық қозғалыстың тізгінін қолға алған тұлғалар өздерінің қабілет-қарымына орай тарихи ахуалға кейде жағымды, кейде жағымсыз әсер еткені белгілі.

Тарихтың өзекті арнасы – жеке тұлғалардың, тарихи қайраткерлердің туған еліне, халқына сіңірген еңбегін, олардың қоғамдық-саяси және әлеуметтік процестердегі рөлін ашу болып табылады. Сонымен қатар, жеке тарихи тұлғалардың өзінің азаматтық құқығының сақталуы, оның қайраткер ретінде қалыптасу мәселелеріне көп көңіл бөлінуі тиіс. Халқының жадында, тарихтың сарғайған құжаттарға толы қойнауында есімі де, қызметі де сақталған, сол заманда жасаған ерлік істері бүгінгі ұрпақтың рухани қазынасына айналып отырған қазақ жерінің ардақты тұлғалары аз емес.

XVIII–XIX ғасырлардағы қазақ қоғамындағы тарихи тұлғалардың қоғамдық-саяси қызметін бағалау белгілі дәрежеде патшалы Ресей, Кеңестік заманда да қолға алынып, тарихи зерттеу еңбектерінде көрініс тапты. Бірақ қай заманда да үстем еткен билік тарихи тұлғаларды өз ыңғайына қарай зерттеуді ұйымдастырып отырды. XVIII-XIX ғ.ғ. Қазақстанның батыс өңіріндегі тарихи тұлғалар арасында Нұралы, Сырым, Ералы, Айшуақ, Есім, Қаратай т.б. қоғамдық-саяси көзқарасының қалыптасуы, дамуы, елі үшін қызметі осындай қиын-қыстау кезеңде өрбіді. Осындай тарихи тұлғалардың бірі - Есім Нұралыұлы болатын.

рода командообразования: общие походы, спортивные мероприятия, экскурсии и др.

Целью адаптационных тренингов является создание условий для активизации процесса успешной адаптации первокурсников к условиям колледжа. На занятиях ребята в неформальной обстановке ближе знакомятся друг с другом и куратором, обучают различным способам осознания и отреагирования эмоций, групповым нормам партнёрского общения, развивают чувство «мы» - внутреннего единства группы и формировали навыки взаимодействия в группе. Тренинги полезны как первокурсникам, так и кураторам для установления более доверительных отношений с группой. Для развития общительности, жизнерадостности, лидерства, активности в социальных контактах, а также образованности и профессиональных достижений.

Список использованной литературы

1. Закон Республики Казахстан «Об образовании»
2. Адаптация и управление свойствами организма. Под ред. Сорокина А.П., Стельникова Г.В., Вазина А.Н.- М., 1997.
3. Адаптация человека. Под ред. Варабашевой В.И., Лихницкой И.И.- Ленинград, 1992.
4. Дубровина И.В. Практическая психология образования. М., 2000.
5. Никитина Н.Н., Кислинская Н.В. Введение в педагогическую деятельность. Теория и практика. М.,2004.
6. Цирельникова Н.А. Физиология и патология механизмов адаптации человека. Новосибирск, 1997.
7. Энциклопедия психологических тестов. Личность, мотивация, потребность. М., 1997.
8. Годник, С. М. Трудности первокурсников: что о них полезно знать педагогам высшей и средней школы. – Москва, 1997.
9. Агеев В.В. Учебная деятельность как способ профессиональной адаптации студентов. М., 1999.
10. Бирюкова М.В. Социальные основы организации процесса адаптации студентов к условиям обучения в ССУЗе.– Москва, 2007

* * *

Бұл мақалада колледж оқушыларының әлеуметтік-психологиялық бейімделуі, оның маңызы мен рөлі баяндалды.

* * *

This article deals with difficulties in the educational process students of the college.

ӘОЖ 316.344.3

А.Мұханбетжанова
п.ғ.к., аға оқытушы,
Х.Досмұхамедов атындағы
Атырау мемлекеттік университеті

ҚҰЗЫРЕТТІЛІККЕ БАҒЫТТАЛҒАН БІЛІМ БЕРУДІҢ МАЗМҰНЫН ЖОБАЛАУ

Еліміздің білім беру саласы дамудың жаңа деңгейіне бағыт алуының маңыздылығы қазақстандық білім беру саясатының интеллектуалды ұлтты қалыптастыру туралы нақты міндеттерінен туындайды.

Білім саласындағы жаңа құндылықтар ҚР Мемлекеттік жалпыға міндетті білім беру стандарттары жобасының бастауыш, негізгі және жалпы орта білім буындарына арналған мазмұнында айқындалған. Жаңа стандарттардағы негізгі өзгерістер білім мазмұны мен оның нәтижелерін қайта құрастыру арқылы білім берудің жаңа нәтижелері ретінде білім алушылардың құзыреттіктерін қалыптастыру мақсаты белгіленуінде. Мысалы, 2008-2009 жылдары талдауға ұсынылған Жалпы орта білім беру стандартының 5 бөлімінде орта білім беру мақсаты –«білім алушылардың түйінді және пәндік құзыреттерін қалыптастыру арқылы олардың танымдық қабылеттерін, алған білімдерін оқу және өмірлік жағдаяттарда шығармашылықпен пайдалана алуын, өзін-өзі дамыту мен өзіндік басқаруын қамтамасыз ету» деп сипатталған. Сонымен қатар, Стандарттың 5.5 бөлімдегі «базалық білім мазмұны және әр білім саласы бойынша түйінді және пәндік құзыреттерді кіріктіру арқылы күтілетін нәтижелерді анықтауға бағдар болып табылады» деген міндеттер еліміздегі білім нәтижелерінің жаңа сапасын қамтамасыз етуге жасалған нақты қадам жасалғанын көрсетеді (1).

Білім беру ұйымдары өздерінің білім беру бағдарламаларын құрастыра алады, ол мемлекеттік Стандарттарға, белгілі бір білім бағдарламаларына сәйкес болуы міндетті. Сонымен қатар, аталған бағдарлама Стандарт талаптарын баяндау деңгейінде де, немесе оған қоса, қосымша білім беру мазмұнын да енгізе алады. ҚР 2007 жылғы «Білім туралы Заңында» көрсетілген білім беру бағдарламасының анықтамасында «Интеграцияланған білім беретін оқу бағдарламалары - білім беру деңгейі мен мазмұнының үздіксіздігін және сабақтастығын ескере отырып әзірленген білім беретін оқу бағдарламалары» деп көрсетілген(2).

Аудан	Қала саны	Қала халқы	Болыс-тар саны	Селолық орыстар саны	Барлық халық саны	Барлы-ғы	Жер және мал шаруаш-н айнал. үйлер
Ақтөбе	1	14034	28	46834	61295	122163	22504
Ақбұлақ	1	5947	21	47571	56942	110460	19302
Можаров	-	-	13	20306	22610	42916	11684
Темір	1	3119	17	11907	58037	73834	16144
Ойыл	1	1131	12	4578	49812	55521	11184
Ырғыз	1	1893	4	-	39948	41648	8293
Шалқар	1	4178	7	-	49499	53677	8865
Қарабұтақ	1	258	4	-	25546	25804	4859
Барлығы	7	30560	106	131196	363689	**526023**	

Осылайша 1921 жылдың күзінде барлық халқының саны 526023 жанды құраған Ақтөбе өңірінде кейінгі 1926 жылғы санақ бойынша халық саны біршама азайып, барлығы 403231 адамды ғана құрайды [5]. Бұның мәнісін негізінен, қазіргі кездегі тарихшы-демографтар 1922-1923 жылдары жүрген аштықпен түсіндіргенімен де, өлкедегі халық санының азаюына Ақбұлақ, Можаров секілді аудандардың таратылып кетуі де әсер еткендігі анық.

Содан кейінгі айтар мәселе, кез-келген өзгерістердің қарапайым халыққа әсер ететіндігін ескерсек, бұл әкімшілік-территориялық жағынан болған өзгерістер де Ақтөбе өңірі халқын біраз әуре-сарсаңға салды деп айтсақ қателеспейміз. Бұдан кейінгі жылдары да өлке жері әкімшілік-территориялық жағынан көптеген өзгерістерге түскендігін ескерсек, бұл тақырыптың маңыздылығының қандай деңгейде екендігін көкірегі ояу азаматтар бірден түсінер еді. Алайда, Ақтөбе жерінің өзгеруінің кейінгі жүру барысын баяндауды алдағы уақыттың еншісіне қалдырдық.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Ақтөбе ОММ. 1-қор, 1-тізбе, 13-іс, 164-175-п.
2. Ақтөбе ОММ. 1-қор, 1-тізбе, 185-іс, 24-п.
3. Справочник по административно-территориальному делению Казахстана" (август, 1920-декабрь, 1936г) Под редакцией: к.и.н. Дахшлейгер Г.Ф., Алма-Ата, 1959 г. 74-б.
4. Ақтөбе ОММ. 3-қор, 1-тізбе, 7-іс, 6-п.
5. Ақтөбе ОММ. 3-қор, 1-тізбе, 158-іс, 1-12-пп.

* * *

В статье исследованы административно-территориальное деление и изменения Актюбинского края в начале 20-х годов XX века. Кроме того, здесь сказано число населения этого края в этом время.

* * *

In given article explored administrative-territorial fission and change Aktyubinskogo edges at the beginning initially 20-h years XX age. Besides, number of the population of this edge is said in this time.

аударғандығын мұрағат құжаттары қазіргі таңда растап отыр [2]. Алайда көп ұзамай-ақ бұлардың барлығына қарамастан, әкімшілік-территориялық жағынан Ақтөбе өлкесі тағы да өзгерістерге ұшырады. 1921 жылдың мамырында бұрынғы Орынбор-Торғай губерниясынан Ақтөбе губерниясына Ырғыз уезі беріліп, құрамында 17 болыстық бар Ырғыз ауданы құрылады. 1921 жылдың қазанында Ырғыз ауданынан Қарабұтақ (4 болыс) және Шалқар (7 болыс) аудандары бөлініп шыққанымен, алайда кейіннен 1922 жылы 24 шілдеде Қарабұтақ ауданы таратылды. 1921 жылдың 19 қарашасында Ақтөбе губерниясына Орал губерниясынан құрамына 14 болыстық кіретін Ойыл уезі беріліп, аудан болып құрылғанымен, бір ай өтпестен, яғни, 1921 жылдың 19 желтоқсанында Можаровск ауданы, ал 1922 жылы 5 шілдеде облыстағы барлық аудандар таратылып, орындарына 5 (бес) уезд құрылды. Олар: 1. Ақбұлақ. 2.Ақтөбе 3. Ырғыз. 4. Темір. 5. Шалқар. Осының нәтижесінде:

- Ақбұлақ уезіне – 14 болыс;
- Ақтөбе уезіне - 30 болыс;
- Ырғыз уезіне – 8 болыс;
- Темір уезіне – 14 болыс;
- Шалқар уезіне – 14 болыс енді.

1923 жылдың қарашасында Қостанай губерниясынан Ақтөбе губерниясына Торғай уезі 8 болыстығымен берілгенімен, 1924 жылдың 13 қаңтарында Ырғыз уезі, 16 қаңтарында Ақбұлақ уезі таратылады. Осылай 1924 жылы Ақтөбе губерниясында Ақтөбе уезі - 35 болыстығымен, Темір уезі - 14 болыстығымен, Торғай уезі - 8 болыстығымен, Шалқар уезі - 6 болыстығымен қалады. Осы күйінде Ақтөбе губерниясы 4 жылға дейін өзгеріссіз тұрады. 1927 жылдың 28 маусымында Торғай уезі жойылып, оның құрамындағы болыстықтар Сырдария губерниясы мен Қостанай округіне таратылады. Ал 1928 жылдың 17 қаңтарында Ақтөбе губерниясының өзі толықтай таратылады. Оның құрамындағы уездер мен болыстықтардан жаңа аудандар құрылып, губерния жерінің бір бөлігі Адай округіне беріледі.Жаңадан 14 аудан құрылады [3].

Жоғарыдағы мәліметтерден көріп отырғанымыздай, 1921-1924 жылдар аралығындағы үш жылда сол кездегі Ақтөбе губерниясының жері сан мәрте өзгерістерге ұшыраған. Сонымен қатар, осы уақытта Ақтөбе жерінің халқы да сандық және ұлттық құрамы жағынан біршама өзгерістерге ұшырады.

Атап айтар болсақ, 1921 жылдың 1 қарашасындағы деректер бойынша Ақтөбе губерниясындағы халық саны төмендегідей болды [4]:

Бұл мектептің білім беру бағдарламасының нормативтік аясында жүргізіледі. Егер мектептің білім беру бағдарламасы білім мазмұнын білдіретін ғана болса, онда ол мектепте оқылатын пәндер бағдарламаларының жиынтығы болып шығады да, білім беру үрдісіне ешқандай ықпал ете алмайды. Біздің түсінігіміздегі мектепішілік нәтижеге бағытталған білім беру бағдарламасы белгілі бір қызметтер атқарған жағдайларда білім беру сапасын басқарудың құралы болып табылады. Олар: білім берудің жалпы мақсаттарын айқындау; білім мазмұнын құрайтын үрдістердің өзара байланысын қамтамасыз ету; білім беру үрдісіне қатысушылардың өзара қарым–қатынасын қалыптастыру.

Аталған білім беру бағдарламасының негізгі қызметі белгілі бір мектеп жүйесіндегі педагогикалық әлеуетті жүзеге асыратын жобалау механизмін жасау болып табылады. Бұл әлеует негізінен жүйе құрамындағы элементтер ретіндегі білім беру бағдарламалары, сол бағдарламаларды жүзеге асыратын білім беру үрдісіне қатысушылардың арасындағы байланыс пен өзара қарым-қатынасымен анықталады.

Мектепішілік нәтижеге бағытталған білім беру мазмұнының құзыреттілік тұрғыдан білім берудің метапәндік, интегративтік нәтижелерін қалыптастыруда алатын орны ерекше, өйткені бұл нәтижелерді қалыпты пәндік бағдарламалар аясында жүзеге асыру мүмкіндігі шектеулі, шын мәніндегі метапәндік нәтижелерге қол жеткізу білім беру үрдісін құрайтын барлық элементтердің өзара әрекеттесуінің арнайы механизмін жасауды қажет етеді. Сөйтіп, мектептің нәтижеге бағытталған білім беру бағдарламасы – мектеп әкімшілігінің, мұғалімдердің, оқушылар мен олардың ата-аналарының ортақ мақсатқа жету жолындағы бірлескен іс-әрекеттерінің бағдарламасы деуге болады.

Нәтижеге бағытталған білім беру мазмұнын жобалау – білім беру үрдісіне қатысты барлық топтарлың қатысуымен жүргізілетін көптеген келіссөздер жасау, талдау әрекеттерінен тұрады. Оның мәні білім беру бағдарламасының мектеп әкімшілігінің ғана емес, оқушылар, ата-аналар, мұғалімдердің белсенді қатысуымен бірлесе жасалуын қамтамасыз ету, оны әр топтың мүддесі тұрғысынан қарастыру арқылы тиімді құрастырылуына ықпал ету.

Сонымен, нәтижеге бағытталған білім беру бағдарламасын қалыптастыру үрдісінің мазмұны білім беру үрдісінің барлық құрамдас бөліктерінің интеграциясының механизмін жасау болса, ол механизм төмендегі элементтерден тұрады:

1. білім берудегі мақсаттар жүйесін жасау, оған жоғарыдан бастап, оның әрбір сатысының мақсатын және әрбір сатыдағы оқу пәндерін игерудегі мақсаттар енгізіледі;

2. білім беру үрдісін ұйымдастыру технологияларын таңдау– білім беру үрдісін ұйымдастырудың құрылымын жасау, оқыту үрдісінің түрлерін, оқушы жұмысын ұйымдастыру әдістерін, үй тапсырмасы қызметін, сабақ кестесіне қойылатын талаптарды айқындау;

3. метапәндік бағдарламалар құрастыру – олар мектепте білім берудегі жалпы мақсаттарға жетудегі барлық оқу бағдарламаларының өзара әрекеттесу мазмұнын айқындайды;

4. білім беру әрекеттерінің нәтижелерін бағалау жүйесін жасау;

5. білім нәтижелеріне жету барысында білім беру үрдісіне қатысушылардың өзара бірлескен әрекетерін қамтамасыз ететін құқықтары мен міндеттерін белгілеу.

Егер мектептің нәтижеге бағытталған білім беру бағдарламасын құжаттар жиынтығы ретінде қарастыратын болсақ, ол төмендегі мазмұнда болады дей аламыз:

* кіріспе бөлімі – бағдарлама кімге арналған, мектептің білім берудегі жетістіктері, бағдарламаның теориялық негіздері;

* мектептің білім берудегі мақсаттары мен басым міндеттері;

* білім беру үрдісін ұйымдастыру –жоспарлау, оқушылардың үй жұмысын ұйымдастыруы, бағалау жүйесі, білім беру үрдісіне қатысушылардың құқықтары мен міндеттері;

* оқу жоспарлары пәндік оқу бағдарламалары, метапәндік бағдарламалар, қосымша білім беру бағдарламалары, жеке білім алу бағдарламаларының нұсқалары.

Мектептің, немесе өзге де білім беру мекемелерінің нәтижеге бағытталған білім беру бағдарламасы педагогикалық кеңесте бекітіледі, және мектеп өз бағдарламасының орындалуы үшін оқушылар, ата-аналар және өз құрылтайшыларының алдында жауап береді. Сондықтан білім беру мекемесінің нәтижеге бағытталған білім беру бағдарламасының орындалуы туралы жыл сайын есеп беріп тұрғаны өте маңызды.

Біздің ойымызша, мектеп жағдайында оқушыларды қандай проблемаларды өз бетімен шеше алу қабілеттілігін дамыту мақсатын төмендегідей мысалдар негізінде нақтылауға болады: мектептің қандай нақты проблемаларды шешуге дайындайтынын анықтап көрсету; оқушының осы проблемаларды өз бетімен шеше алуға қабілеттілік деңгейінің көрсеткіштерін анықтау; оқу әрекеттерінен тыс проблемаларды өз бетімен шешудің қандай тәжірибелерін оқушылар бойында қалыптастыра алатынын анықтау.

Михаловский. 8. Елек. 9. Михайловский. 10 Крючковский. 11. Астрахань. 12. Қобда. 13. Тамды. 14. Томарөткел. 15. Тұзтөбе. 16. Жайсаң. 17. Белеев. 18. 2-ші бөрте болысықтары еді.

II. Ақтөбе ауданы. Орталығы – Ақтөбе қаласы. Барлық халқы-119959 адамды құрайды. Шекарасы: солтүстікте Жайық өзеніне дейін, батыста Ақбұлақ ауданы, оңтүстікте бұрынғы Темір уезінің шекарасына дейін, шығыста Ырғыз уезінің ескі шекарасына дейінгі жерді қамтиды. Құрамында мынадай болыстықтар бар: 1.Ақтөбе қаласы. 2.Ақтөбе. 3.Нагорная. 4.Георгиевск. 5.Родниковка. 6.Мәртөк. 7.Петропавл. 8.Бөрлі. 9.Әлімбет. 10.Қаратау. 11.Андреевск. 12.Байтұрасай. 13.1-Қаратоғай. 14.2-Қаратоғай. 15.Жаңа Орал. 16.Полтава. 17.Қарақобда. 18.Шилі. 19.Всесветск. 20.Жаңа Алексеев. 21.Степановск. 22.Голубинск. 23.Ивановская. 24.Ильинская. 25.Лоувицкая. 26.Богославская. 27.Батбақты. 28.Бестамақ. 29.Павловская. 30.Золотоношская. 31.Тимрейская. 32.Романов. 33.Троицкая. 34.Степная. 35.Новоресей. 36.Черкасская. 37.Тамашев. 38.Сухинская. 39.Қосестек. 40.Кемпірсай. 41.Вознесенская. 42.Петровск. 43.Улетинск.

III. Мәжаровск ауданы. Орталығы – Романкуль. Халқының барлық саны - 41978 жан. Құрамындағы болыстықтар: 1.Мәжаровск. 2.Айзыбұтақ. 3.Камсакская. 4.Дамбар. 5.Көшенсай. 6.Жоғарғы Киембай. 7.Тоқан. 8.Қамсақты. 9.Херсон. 10.Эрзерум. 11.Атанасьевская. 12.Яковлевская. 13.Екатеринская. 14.Естеміс. 15.Ащылысай. 16.Теректі. 17.Қайрақтысай. 18.Тастыбұтақ. 19.Борисовская. 20.Аралтөбе.

IV. Темір ауданы. Орталығы – Темір қаласы. Барлығы – 95079 адам бар. Құрамындағы болыстықтар: 1.Перелюбов. 2.Ставрополь. 3.Измайлов. 4.Благовещенская. 5.Бородин. 6.Павлов. 7.Покровск. 8.Георгиевск. 9.Новотроицк. 10.Михайловск. 11.Жұрын. 12.Жаңа Ивановск. 13.Орыс Ембісі. 14.Қалмаққырған. 15.Қаракемер. 16.Құмбел. 17.Бабатай. 18.Темірорқаш. 19.Ембі. 20.Құлтемір. 21.Ембі-Байсары. 22.Темірлік Ембі. 23.Ембі-Мұғаджар. 24.Талдыоймауыт. 25. Оймауыт-Желтау. 26.Қошқарата. 27.Жиделісағыз.

Комиссия болыстықтардың қай аудан орталығына жақындығын, сонымен қатар халықтың еркін немесе олардың қай ауданды қалайтындығын және қазақ болыстарының рулық-туыстық байланыстарына территориялық бөлу кезінде баса назар

3. Торғай және Ырғыз уездерінен Торғай губерниясы;

4. Ақтөбе, Темір және Адай (Адай уезі КИРЦИК президиумының кейінгі шешімімен Халық комиссариатының тікелей бақылауына көшіп, губернияға қосылуға жатпады) уездерінен Ақтөбе губерниясы құрылды.

Бұл шешімді Ақтөбеде жылдамырақ жүзеге асыру үшін арнайы ұйымдастырушы губерниялық комиссия құрылады. Комиссия құрамына бұрынғы Темір уезінен – 2, Ақтөбе уезінен – 2 және бөлінейін деп жатқан Адай уезінен 1 адам енді. Бұл комиссия 8 сәуір күні жұмысын бастайды. Осы 8 сәуір күні губерниялық комиссияның отырысы өтті. Онда төмендегідей үш шешім қабылданады. Олар:

1. Ақтөбе губерниясын 4 (төрт) ауданға бөлу. Ол аудандарды атап көрсетсек:

1.1. Ақтөбе ауданы. Орталығы-Ақтөбе қаласы;

1.2. Ақбұлақ ауданы. Орталығы – Ақбұлақ поселкасы;

1.3. Темір ауданы. Орталығы – Темір қаласы;

1.4. Можаровский ауданы. Можаровский поселкасы ауданның солтүстігінде орналасқандықтан аудан орталығы рөлін атқара алмайды. Сондықтан орталық уақытша көрсетілмеген.

2. Аудандардың шекараларын анықтауға және болыстардың қай аудандарға бөлінетінін шешуге Ақтөбе және Темір уездерін жақсы білетін адамдардан ерекше комиссия құру туралы шешім қабылданды.

3. Губерниялық комиссия бұлардан басқа 25 мамырға болыстық кеңестердің съезін, 1 маусымға аудандық кеңестердің съезін, 25 маусымға губерниялық кеңестердің съезін шақыру туралы қаулы қабылдады.

1921 жылдың 12 сәуірінде аудандардың шекараларын анықтау бойынша құрылған комиссия губерниялық комиссияға аудандарды болыстарға бөлу туралы өз жобаларын ұсынып, ол мынадай түрде бекітілді (Ақтөбе губерниясының аудандары мен болыстары):

I. Ақбұлақ ауданы. Орталығы – Ақбұлақ поселкасы. Халық саны – 81768 адам. Шекарасы: солтүстік және солтүстік батысында Орал, Бердеевка, Елек, Орынбор Губерниясының ескі шекарасына дейін; оңтүстік-батыста Орал губерниясына дейін; шығыста бұрынғы Ақтөбе ауданының Бөрлі, Қаратоғай, Қарақобда болыстықтарының территориясына дейінгі жерді қамтиды. Құрамына енген болыстықтардың барлық саны – 18. Олар: 1.Ключевский. 2. 1-ші бөрте. 3. Ақбұлақ. 4. Сазды. 5. Харьков. 6. Николаевский. 7. Жаңа

Сонымен қатар, пәндік білім беру бағдарламалары негізінде анықталатын мектептің нәтижеге бағытталған білім беру мақсаты да құрастырылады. Онда мына міндеттер қамтылуы тиіс: әр пәнді игерудегі мақсаттарды мектептегі білім беру сатыларындағы жалпы мақсаттармен байланыстыру; оқу пәнін игерудегі қол жетімді деңгейлерді анықтау, ол оқушылардың өз білімін жалғастыру немесе маңызды проблемаларды шеше алу үшін жеткіліктілік өлшемдеріне байланысты белгіленеді; міндетті және қосымша білім нәтижелерін анықтау.

Егер жоғарыда айтылғандай, білім беру үрдісі метапәндік, интегративтк нәтижелерге, әрбір оқушының білімдік жетістіктерін қамтамасыз етуге бағытталған болса, онда білім беру үрдісін ұйымдастыруда өзгеше жаңа технологияларды пайдалану қажет болады. Ондай технологиялар негізінен оқу бағдарламасын уақытында орындауды емес, оқушының білім алу әрекеттерін тиімді ұйымдастыруды қамтамасыз етеді. Жаңа технологиялардың басты міндеттері білім беру үрдісі компоненттері, оқу бағдарламалары, оқу пәнін меңгеру кезеңдері арасындағы, оқушылар мен мұғалімдер, оқушылар мен оқушылар, ата-аналар мен мектеп арасындағы өзара байланысты қамтамасыз ету болып таылады. Білім беру үрдісін ұйымдастырудағы бұл жаңа технологияны білім берудегі бірлескен әрекеттер технологиясы деп атауға болады.

Білім берудегі бірлескен әрекеттер технологиясы нақты мектептер жағдайында білім беру үрдісін ұйымдастыруды реттейтін құжаттардан көрініс табуы қажет. Ол құжаттар қатарына мыналарды жатқыза аламыз:

* «Мектептің оқу бағдарламалары» – олар педагогикалық кеңесте бекітіледі;
* «Жеке оқу бағдарламаларын құрастыру мен бекіту тәртібі»;
* «Оқу сабақтарын жоспарлауға арналған нұсқаулықтар»;
* «Оқу сабақтары кестесіне қойылатын талаптар»;
* «Бірнеше пәндерді қамтитын сабақта пайдалануға болатын білім беру технологиялары», т.б.

Мектептің нәтижеге бағытталған білім беру бағдарламасын құрастыру белгілі бір жобалық және талдау міндеттерінің орындалуын көздейді. Соған орай, білім беру үрдісін немесе ата-аналармен жұмысты жетілдіру, педагог кадрлар біліктілігін арттыру, материалдық базаны нығайту шараларын жоспарлау барысында міндетті түрде осы белгіленген шаралардың күтілетін нәтижесі, олардың білім беру үрдісіне қатысушылардың қарым-қатынасына жасайтын ықпалын алдын ала белгілеп алған жөн.

Жобалаудың басты ерекшелігі – оның объектіні дамытуға бағытталуы, «жобалау белгілі бір объектіні жаңа түрге айналдырып, оны қайта жаңғырту қызметін атқарады» (3).

Жобалау әрекеттерінің мәні мен мазмұнына сүйене отырып, білім беру үрдісінде жүзеге асырылатын өзгерістерді төмендегі кезеңдерге бөлуге болады:

1. Қазіргі жағдайды талдау немесе жобалау алдындағы зерттеу жұмысы – қалыптасқан мақсат, міндеттер жүйесіне, оны жүзеге асыру құралдарына, білім беру әрекеттерінің жағдайына, нәтижелері мен бағалау жүйесіне сипаттама беру;

2. Жобаны құрастыру – білім беру үрдісіне ендірілетін өзгерістерді және оның нәтижелерін жобалау;

3. Білім беру үрдісіне ендірілетін өзгерістерге теориялық, әдістемелік және психологиялық даярлау, жобаланған өзгерістерді қолдау ісін ұйымдастыру немесе жоба туралы келісімге келу;

4. Жобаны нормативтік ұйымдастыру - ресурстық қамтамасыз ету;

5. Білім беру үрдісіне шағын өзгерістер ендіру (білім жүйесінің белгілі сатыларына ғана немесе жеке пәндерді оқыту көлемінде т.б.)

6. Білім беру үрдісіне жүйелі өзгерістер ендіруе көшу немесе жобаны жүзеге асыру;

7. Белгілі кезеңдерде қол жеткен нәтижелерді талдау, басқару және әдістемелік шараларға түзетулер мен толықтырулар ендіру, білім беру үрдісінің сапасын өзгертудегі перспективалық бағыттарды анықтау немесе жобаны қорыту.

Бұл кезеңдер де өзгертіле алады, әр кезеңнің ұзақтығы да әр түрлі болу мүмкін, сонымен қатар әрекеттер түрлі болатыны сөзсіз. Мектептің даму бағдарламасын тек аз ғана әкімшілік тобы немесе жұмыс тобы жасауы дұрыс емес. Мектеп қызметін түгел талдау, оның әлеуеті мен даму перспективасын анықтау – бүкіл ұжымның жұмысы.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. ҚР Мемлекеттік жалпыға міндетті білім беру стандарттарының Жобасы. Жалпы орта білім беру.Негізгі орта білім беру.Бастауыш білім беру. 2008, Астана

2. «ҚР Білім туралы Заңы»,11- бап 2007, Астана

3. Колесникова И.А. Горчакова-Сибирская М.П., Педагогическое проектирование, М. 2005

* * *

В статье рассматриваются научно-теоретические основы проектирования содержания компетентностно-ориентированного образования.

ӘОЖ 93/99 (4/9)

Б.Б. Байшов
тарих магистрі, Ақтөбе МПИ-ның ізденушісі

XX ҒАСЫРДЫҢ 20 ЖЫЛДАРЫНЫҢ БАСЫНДАҒЫ АҚТӨБЕ ӨҢІРІНДЕГІ ӘКІМШІЛІК-ТЕРРИТОРИЯЛЫҚ ӨЗГЕРІСТЕР ЖӘНЕ ХАЛЫҚ САНЫ

Азамат соғысы мен шетелдік интервенция секілді аласапыран оқиғалардан кейін елдегі жағдай біршама тұрақталып, Кеңес үкіметі мемлекет ретінде ішкі саясатын нығайтуға қадам басты және елдегі жағдайды реттей бастайды. Бұл саясаттың ауқымындағы жұмыстар біздің Қазақ елінің батысындағы Ақтөбе өлкесінде де жүргізілді. Алайда кейбір ескеретін жайт, бұл жұмыстардың барлығы да бірден реттелмей, біршама қиыншылықтарға да ұшырағандығын баса айту қажет. Осындай қиыншылықтармен және де бірнеше рет өзгерістермен жүрген жұмыстардың бірі - елді әкімшілік-территориялық жағынан бөліске салу деп айтсақ қателеспейтіндігіміз анық.

Қазан төңкерісіне дейін Ақтөбе жері Орынбор-Торғай губерниясының құрамындағы уезд мәртебесінде болғанымен төңкерістен кейін-ақ Ақтөбені жеке губерния қылу мәселесі қозғала бастады. Жазушы Н.П.Соколов 1918 жылы 13-24 маусым аралығында Ақтөбедегі Халық Комиссарларының кеңесінде үш рет баяндама оқып, Ақтөбе қаласы Торғай облысының орталығы болуға лайық деген мәселені алғаш рет қозғайды [1]. Негізінен, Қазан төңкерісіне дейін және Кеңес билігінің алғашқы жылдарында Ақтөбе уезі Қостанай, Торғай, Ырғыз уездерімен бірге Торғай облысының құрамына кірді. Кейін 1920 жылдың 7 шілдесіндегі Қырғыз (Қазақ-авт.) Ревкомы мен Орынбор губерниялық атқару комитетінің қаулысымен Орынбор мен Торғай губерниясы Орынбор-Торғай губерниясына бірігеді. 1920 жылдың қазан айында өткен Кеңестердің құрылтай съезі Қазақ Орталық Атқару Комитетіне болашақта республиканы бөлудің жобасын дайындауды тапсырады. Осыған байланысты 1920 жылы 11 желтоқсанда Қазақ Орталық Атқару Комитеті Орынбор-Торғай губерниясын 4 жеке губернияға бөлу туралы шешім шығарады. Олар:

1. Қостанай уезі мен Петропавлдың бір бөлігінен Қостанай губерниясы;

2. Жаманқала уезі мен Орынбордың ескі шекарасында Орынбор губерниясы;

включалась в политическую борьбу, приобретала навыки парламентской деятельности во фракции, обозначила позиции политической элиты и реально обратила на себя внимание правящего режима.

Список использованной литературы

1. Конституционный закон Республики Казахстан от 16 октября J995 года № 2529 Ведомости Верховного Совета Республики Казахстан, 1995 г., N 21.С.124
2. История Казахстана с древних времен и до наших дней. Алматы, 1993. С.119-201.
3. Валиханов Ч. Ч. Собр. соч. Т.2. Алма-Ата, 1985: С. 63.
4. «Казахстанская правда», № 17 от 20 января 2006г.
5. Конституция Республики Казахстан. Алматы, Бико, 1998.
6. Высочайший манифест 17 октября 1905 г.// Программные документы политических партий России дооктябрьский период: Сб. док. - М.Изд-во МГУ, 1991.-С. 193
7. События первой русской революции 1905 года.
8 Мысль. 1997. №3. С.82.
9 Юридическая газета. 11июня 1996
10 ЦГА РК ф.538, 0.1, д 1
11 Законодательные акты переходного времени 1904-1908 гг. под редакцией Н.И. Лазаревского. Изд-во СПб.1909. С.99.
12 Мухамеджанов Э.Б. Избирательное право Казахстана. Алматы. Жеты Жаргы, 2001. С.11.
13 Петергофское совещание о проекте Государственной думы. Петроград, 1917. С.154.
14 ЦГА РК, ф.44, оп.1, д.2697.
15 Мысль.- 1997 -№3. С.87.
16 Витте С.Ю. Воспоминания: В 3-х томах. Т.3. М.1960. С.356.
17 Усманова Д.М. Мусульманская фракция и проблемы «свободы совести» в Государственной Думе России (1906-1917). Казань. Изд-во «Мастер Лайн». 1999, С.33.
18 Мусульманская газета. – 2000. №3. С.;.

* * *

Бүгінгі таңдағы қазақ парламентаризмі өзінің эволюциялық дамуында қазақ қоғамының Тәуке ханның «Жеті жарғы» атанған заңнамасының тәжірибесі мен дәстүрін (үнемі) пайдаланып келді.

Қазақ парламентарии өзінің алғашқы қалыптасу кезеңдерінде Ресей Мемлекеттік думасының (I –IV) тәжірибесіне сүйенді. Мақалада осындай мәселелер сөз болған.

* * *

The evolution of the present-day Kazakhstanian parliamentarism always was marked by using of the historical experience and traditions having in the base the famous code of laws "Jety Jergy".

On the first stage of their development the early Kazakh parliamentarian have been got the experience in the Russian Gosudarstvennaya Duma.

УДК 377.12/.8:004(574)

Хамзина Б.Е.
к.п.н., доцент,
Кокшетауский государственный университет им.Ш.Уалиханова

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ПОДГОТОВКИ БУДУЩИХ ПЕДАГОГОВ К ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

Вопросы поиска призвания и профессионального становления человека всегда были актуальными для психологической науки. Интерес к данному аспекту личностного развития человека связан с усилением внимания к исследованию проблем самоопределения личности, ее профессионального пути, развития способности и возможности профессионального образования и роста. Возможность решения всех этих вопросов определяется развитием общества, повышением требований к современному профессионалу.

Профессиональное становление можно рассматривать как развернутый во времени процесс овладения профессией, предполагающий соотношение развития, формирования и активного вклада человека в собственное профессиональное развитие.

Собственное профессиональное самоопределение начинается с момента выбора профессии и имеет длительную историю развития: оно осуществляется в ходе активного овладения основами данной профессии, необходимыми знаниями и умениями и в ходе постепенного повышения уровня профессионального мастерства. Значимость задач профессионального самоопределения для человека существенно возрастает на этом этапе освоения профессии. Важнейшим моментом профессионального самоопределения является освоение профессии, которое начинается в школе, в вузе и продолжается иногда на продолжении всей жизни, оставаясь важнейшей составляющей всей жизнедеятельности человека.

Необходимым условием успешности профессионального становления, как на этапе первичного профессионального самоопределения, так и на этапе профессионального обучения является общая способность к самостоятельной организации деятельности и управлению ею (О.А. Конопкин, Т.В. Кудрявцев, А.К. Осницкий, С.Д. Смирнов).

Активность личности и способность к осознанной саморегуляции деятельности являются необходимыми условиями успешного профессионального становления и формирования профессиональной пригодности специалиста. По данным Н.С. Лейтеса, активность и саморегуляция – универсальные внутренние условия осуществления деятельности и необходимые предпосылки развития как общих, так и специальных способностей.

Результаты исследований, проведенных под руководством О.А. Конопкина, В.И. Моросановой, А.К. Осницкого, свидетельствуют о наличии связи между профессиональным самоопределением обучаемых, учебной успеваемостью и развитостью осознанной регуляции деятельности.

В качестве методологической основы нашего исследования выступили базовые положения российской науки о человеке как субъекте собственной активности (К.А. Абульханова – Славская, А.В. Брушлинский, С.Л. Рубинштейн). Теоретической основой исследования явилась концепция осознанной регуляции деятельности и концептуальная модель регуляторного опыта человека, разработанная А.К. Осницким. Научное исследование саморегуляции как специфического процесса в живых системах началось в первой трети XX в., тогда же были сформулированы основные принципы регулирования в живых системах (П.К. Анохин, Н.А. Бернштейн); в 1960-1970-е гг. стала разрабатываться концепция осознанной саморегуляции деятельности человека. О.А. Конопкин, отмечая недостаточную изученность и разработанность проблемы общих закономерностей построения и функционирования любой деятельности, обосновал необходимость анализа специфической для человека системы осознанного регулирования деятельности с позиции структурно – функционального подхода.

Под саморегуляцией психической активности понимается системно-организованный психический процесс по инициации, построению, поддержанию всех видов и форм внешней и внутренней активности, которые направлены на достижение принимаемых субъектом целей, и управлению ими. Как гибкий, целостный и индивидуализированный механизм она обеспечивает процессуальную регуляцию деятельности.

Для разработки модели подготовки педагогов к использованию средств ИКТ проанализируем различные психологические теории учения.

В российской психологии существует несколько психологических теорий учения - это теории П.Я. Гальперина, Д.Б. Эльконина и В.В. Давыдова, И.И. Ильясова.

Члены мусульманской фракции I-IV Государственной Думы (представители от Казахстана) таблица №1

Фамилия, имя, отчество	Государственная Дума (I-IV)				Избирательный округ (губерния)	Национальность	Образование	Социальное происхождение	Род занятий и должность до избрания в Государстве
Аллаберган ов Валиулла		+			Туркестан, Сырдарьинская область	казах	низшее	Купеческое сословие	купец
Беремжанов Ахмед	+	+			Степной край, Тургайская область	казах	высшее: юридический факультет	из аристократической семьи	судебный следователь потомствен
Букейханов Алихан	+				Семипалатинская область	казах	высшее: сельскохозяйственный	из аристократической семьи	статистик, публицист
Кальметьев Алпысбай			+		Уральская область	казах	высшее	Из служащих	член совета по управлению
Каратаев Султан-Вахид		+			Уральская область	казах	высшее: юридический	дворянин	присяжный поверенный
Кощегулов Шахимардан		+			Степной край, Акмолинская область	казах	низшее: медресе	Из духовенства	мулла
Кулманов Бахтыгирей		+			Астраханская губерния, Внутренняя Киргизская	казах	высшее: восточное отделение	чиновник	на государстве иной
Наракунев Тимергали				+	Степной край, Семипалатинская область	казах	низшее медресе	купеческое сословие	Скотопромышленник
Тынышпаев Мухамеджан		+			Семиреченская область	казах	высшее: Институт инженеров путей сообщ.	Из служащих	инженер путей сообщения

Алихан Букейханов наряду с другими депутатами-мусульманами принял активное участие в обсуждении и принятии «Выборгского воззвания» [17].

По количественному составу казахское представительство в Государственной думе (I и II) среди депутатов мусульманской фракции занимало третье место(9), уступая только татарам(27) и азербайджанцам (14) [18].

Таким образом, первые выборы заложили основы парламентаризма и выборных процессов в Казахстане, стали важными показателями развития политического самосознания. Казахская интеллигенция, наряду с представителями других национальностей

Думу. В «Положении о выборах в Государственную Думу» на имя Военного губернатора Семиреченской области в главе четвертой «О производстве выборов членов Государственной Думы от губернских избирательных собраний» в статье 128 указано, что в члены Государственной Думы не могут быть избраны лица, не знающие русского языка [14].

Эта статья «Положения о выборах в Государственную Думу» привела к замешательству и недоразумению многих представителей нерусской национальности по поводу незнания русского языка, но активно выдвигаемых общественностью в члены Государственной Думы России [15]. Это стало одним из главных барьеров для избрания большинства казахских депутатов. Более того, в Степном и Туркестанском крае не предусматривалось прямых выборов кандидатов. По установленной двухступенчатой системе (а в некоторых областях и четырехступенчатой) в результате выборщики из сел выбирали одного депутата в Государственную думу от области.

Таким образом, казахское представительство получило право участвовать в выборах лишь на исходе февраля 1906 года, то есть они прошли в последнюю очередь.

Основная предвыборная борьба проходила в крупных городах - Петропавловске, Акмолинске, Семипалатинске, Кустанае, Усть-Каменогорске и Верном.

Несмотря на все перипетии, в состав первой Государственной думы Российской империи были избраны: от Тургайской области - Ахмет Биримжан, Уфимской губернии - Салимгерей Жанторе, Уральской области - Алпысбай Калменулы, Астраханской губернии - Бактыгерей Кулман и Даут Ноят-Тундут, Акмолинской области - Шаймерден Косшыгулов, Семиреченской области - Алихан Букейханов.

Характеризуя состав первой Государственной думы, председатель Совета Министров С. Ю. Витте писал: «Новый выборный закон дал первую Государственную думу гораздо более левую, чем ожидали. Её прозвали Думою «народного возмездия» [16]. В этом заслуга и малочисленных депутатов представлявших электорат Казахстана.

Важной вехой в развитии казахстанского парламентаризма является участие депутатов - казахов Государственной думы в мусульманской парламентской фракции (таблица №1).

Теория П.Я. Гальперина о поэтапном формировании умственных действий и понятий позволяет проектировать системы обучения, нацеленные на формирование под управлением преподавателя деятельности обучающегося во внешней форме с последующим переводом её во внутренний, в частности умственный, план.

Концепцию учебной деятельности с акцентом на формирование теоретического мышления, разработали В.В. Давыдов и Д.Б. Эльконин. Общая логика формирования теоретического мышления в этой концепции такова [1]: сначала выделяется всеобщее отношение (принцип, идея и др.), затем оно моделируется, а далее осуществляется движение от всеобщего отношения к конкретному и обратно, т.е. от объекта к модели. Формирование теоретического мышления требует специальных педагогических приёмов и способов построения учебной деятельности, в противном случае оно может оказаться (и часто оказывается) несформированным. В этом подходе имеется один, но весьма существенный недостаток, а именно, в нем не проработаны специфика и этапы движения в каждой группе учебных действий. Кроме того, выделение всеобщего отношения и создание на базе этого отношения модели представляет немалые трудности, возможно, поэтому данную теорию учения используют преимущественно в школе.

В теории И.И. Ильясова акцент сделан на объяснение и понимание материала (выделены пути и виды объяснения). По определению И.И. Ильясова [2], деятельность учения есть самоизменение, саморазвитие субъекта, превращение его из не владеющего определёнными знаниями, умениями, навыками в овладевшего ими. Можно сказать, что в данной теории предметом учебной деятельности выступает исходный образ мира, который уточняется, обогащается или корректируется в ходе познавательных действий. При этом изменяться могут как поверхностные, так и глубинные его уровни в тесной взаимосвязи друг с другом.

Учебная деятельность как целое включает в себя ряд специфических действий и операций разного уровня. К исполнительным учебным действиям первого уровня И.И. Ильясов относит:

- действия уяснения содержания учебного материала;
- действия обработки учебного материала.

Наряду с исполнительными действиями по уяснению и обработке материала, параллельно с ними протекают контрольные действия, характер и состав которых зависят от тех же условий, что и состав исполнительных действий.

Наиболее разработанные положения этих теорий используются А.С. Шаровым применительно к процессу учения и обучения. Процесс учения очень тесно взаимосвязан с проблемой интериоризации. Решается эта проблема на основе использования общенаучного принципа детерминизма, разработанного С.Л. Рубинштейном: внешние причины действуют только через внутренние условия, составляющие основу развития. Интериоризация возможна лишь только в процессе проявления субъектом собственной активности, связанной с осуществлением и регуляцией соответствующей деятельности. Знания, усваиваемые в процессе учения, являются системой понятий или положений, на основе которых человек может регулировать своё поведение и взаимодействие в мире. Если информация не значима, не осмыслена человеком и не включена, так или иначе, в регуляцию его активности, то это ещё не знание. Обучаемый учится осуществлять, реализовывать различные виды собственной деятельности, а значит регулировать их протекание, овладевая знаниями и механизмами регуляции (объяснения), в которых они организуются. Но для того, чтобы они стали предметом освоения, их необходимо выделить, т.е. отрефлексировать. Поэтому в процессе учения необходимо, чтобы рефлексия постоянно сопровождала деятельность обучающегося, помогая выделять новое, простраивая и оформляя существующие виды деятельности. Рефлексия выполняет функцию организации психических процессов, которые обеспечивают регуляцию выполняемой деятельности. В этом случае, можно считать, формируется не просто мышление, а мышление критическое, которое направлено на улучшение собственного мышления обучающегося [3]. Рефлексия не только помогает простроить ценностно-смысловую систему знаний, но делает возможным открыть их смысл и значение в изучаемом предмете, т.к. выполняет ещё одну функцию в регуляции собственной активности обучаемого, а именно, функцию связывания его деятельности в нечто целостное и направленное [4]. По сути, всякое знание рождается в регулятивной активности, и без неё знания просто нет.

Деятельностный характер знаний подтверждает и то, что во многих теориях учения не только подчёркивается активный характер процесса учения со стороны субъекта (Д. Дьюи, П.Ф. Каптерев, Й. Лингарт), но и то, что этот процесс регулируется самим субъектом. К этому можно добавить и то, что результатом учения является применение и использование знаний в жизненной практике, т.е. то, насколько субъект готов осуществлять определённую деятельность или

выделяли вопросы законотворчества, участие национальных представителей в обсуждении и принятии законов, представительства депутатов-казахов в Государственной думе Российской империи.

Вопросы представительства от населения Казахстана осложнялись тем, что не было четкого, единого административно-территориального деления, составом населения, в котором доминировали многочисленные русские переселенцы, системой существовавшего имущественного ценза [10], а также военными и учащимися, которые по закону не принимали участие в выборах, т.е. были лишены избирательного права [11].

Выборы в первую государственную думу в Казахстане начались весной 1906 года [12]. Путь казахских депутатов в Государственную думу Российской империи оказался непростым. Одним манифестом император провозгласил создание Государственной думы, а 6 августа 1905 года другим указом лишил подданных народов Российской империи, в том числе Казахстана и Средней Азии, избирательного права и принимать участие в выборах.

Негласно, в самом начале избирательной кампании, местным властям была дана установка, где в частности, оговаривалось: «не допускать к участию в этих выборах кочевых и бродящих иноверцев». Это не могло не вызвать недовольство у народа и их лучших представителей.

Уполномоченные от киргиз-кайсаков и татар Павлодарского и Семипалатинского уездов потребовали, чтобы депутаты в законодательный корпус избирались всем народом на основе пропорционального представительства, без различия пола, религии и национальности путем тайного и прямого голосования. Мощная волна негодования, прокатившаяся по национальным окраинам и самой России, вынудило царское правительство пойти на уступки.

На очередном заседании совета в Петергофе был специально рассмотрен вопрос об участии кочевых народов в выборах. По этому вопросу выступил министр внутренних дел А.Г.Булыгин, предложивший отменить прежние решения Совета министров о лишении этих народов избирательного права, поскольку некоторые кочевые народы уже перешли на оседлость [13].

Шаг навстречу национальному электорату сопровождался существенными законодательными оговорками. Исторический материал о ходе выборов в Степном и Туркестанском краях дает представление об острой языковой проблеме, которую с множеством трудностей пытались решить участники выборов в Государственную

и предпосылках, необходимо выделить три основных, а именно: земельная реформа, реформы общественного устройства и вопрос веротерпимости и «свободы совести».

Они стали главными составляющими в общественно-политической жизни населения степного края и выявили исторические особенности, повлиявшие на весь ход событий, которые вылились в широкую деятельность по формированию первых демократических институтов и избирательной системы в России и, безусловно, ее национальных окраинах.

Казахстан, как субъект Российской империи принимает участие в выборах общегосударственных представительных органов на основании Указа-положения от 6 августа 1905 года об учреждении Государственной думы [6].

В период обострения и кризиса политических, экономических, национальных и других вопросов общественной жизни чрезвычайно важным событием для народов России была инициатива созыва законосовещательного собрания, избираемого всем населением многонационального государства [7]. Рассматривая общие проблемы внутренней политики, экономического развития страны, процессы, протекавшие в различных социальных группах российского общества на рубеже конца XIX -начала XX вв., можно увидеть широкий спектр позиций, пересматривающих устаревшие догматические схемы, проследить на историческом опыте переход монархического строя к демократическому порядку, решить дискуссионный вопрос о соотношении реформы и революции в русской истории и её последовательном влиянии на Казахстан [8].

Законодательной основой проведения выборов был проект об Особых правилах голосования кочевых инородцев. Непосредственными разработчиками данного проекта были министр внутренних дел А.Г. Булыгин, председатель Особого совещания по выборам в Государственную думу граф Д.М. Сольский, которыми изучались и прорабатывались предложения, поступавшие по вопросу голосования от генерал-губернатора Степного края Н.Н. Сухотина, а также от представителей казахской интеллигенции [9].

Лидеры казахской национальной интеллигенции Алихан Букейханов, Ахмет Биримжан, Шаймерден Косшыгулов, Салимгерей Жанторе, Алпысбай Калменулы, Бактыгерей Кулман и другие, наряду с идеями либеральных реформ, борьбы за конституционную монархию и других немаловажных проблем, главным в своей деятельности

регулировать процесс её реализации (А. Бандура, Й. Лингарт) - его компетентность. А это подчёркивает то, что субъект учения должен распредметить в своей активности регулятивное содержание знаний.

Регуляцию процесса учения обеспечивают три компонента: ценностно-смысловые образования, активность и рефлексия [3].

Освоение учебных дисциплин предполагает определённую логику движения обучающегося в предмете и саморегуляцию этого движения. Саморегуляция обучающимся движения в предмете включает в себя три уровня, но один из них, в конкретный момент учения, является доминирующим. Это операционный (регуляция действий и отдельных операций, поведения в конкретной ситуации); тактический (регуляция в рамках деятельности, постановка целей, планирование собственной деятельности с учётом конкретных условий); стратегический (ориентация на дальнюю временную перспективу и принятые человеком принципы и ценности) уровни регуляции. Основной критерий различения уровней регуляции - пространственно-временной или хронотопический (М.М. Бахтин, К. Левин, Н.А. Бернштейн, Л.М. Веккер). В логике перехода от теоретических знаний к практике выделяются три базовые формы деятельности - знаковая, моделирующая и проективная [4].

Обоснованием подобного различения является концептуальный аппарат современной семиотики (Ч.С. Пирс, Ч. Моррис). Согласно этой концепции в смысловой структуре различают синтаксическое значение (связанное с отношением знака к другим знакам), семантическое значение (связанное с отношением знака к замещающим его объектам, моделям) и прагматическое значение (связанное с использованием данного знака в общественной практике). Для того чтобы обучающийся смог перейти от учебной дисциплины к практической деятельности, необходимо последовательно освоить эти три базовые формы деятельности [4].

Этапы освоения базовых форм деятельности детерминированы структурой регуляции, когда на отдельном этапе идёт формирование и простраивание одного из компонентов. Процесс регуляции учебной деятельности целостен, т.е. включает в себя все регулятивные компоненты, но на одном из компонентов делается акцент. Функции других компонентов могут быть свёрнуты или их могут брать на себя субъекты и объекты образовательного процесса. Процесс регулятивного раскрытия, распредмечивания знаний в процессе учения проходит три этапа в каждой из базовых форм учебной деятельности.

Содержание этапов имеет различие в зависимости от того, в какой базовой форме осуществляется движение обучаемого в предмете.

На первом этапе, который соответствует ценностно-смысловому регулятивному компоненту, происходит получение в готовом виде или самостоятельное приобретение знаний. На втором этапе, который определяет компонент активности, осуществляется проработка освоенных моделей. Третий этап детерминирован компонентом рефлексии, и на нём простраиваются механизмы объяснения и формируются «онтологические схемы» [4] реализации проекта.

Движение обучающегося в знаковой деятельности начинается с процесса освоения знаний. Главное на данном этапе - это освоить содержательную часть знаний, как системы понятий, отражающую данную предметную область. Тем более, что это ценностно-смысловая система знаков, и она имеет определённый смысл и значение в данной области.

Активность обучающегося на данном этапе проявляется преимущественно в восприятии и в мнемических действиях (группировка, выделение опорных пунктов, классификация, структурирование материала, схематизация), но она предполагает и другие виды активности. Например, интеллектуальную или конативную (волевую) активность, которая может состоять в конкретном выполнении тех или иных действий с объектом или проговаривание этих действий в речи, на чём акцентируется внимание в теории учения, разработанной П.Я. Гальпериным. Осваиваются не только понятия различной степени обобщения, но и отношения между понятиями, которые предъявляются обучающемуся в виде знаковых и речевых регулятивных действий.

Далее, знания, ставшие частью внутреннего опыта обучающегося, прорабатываются в ходе анализа изучаемого материала. На этапе проработки акцент делается на выявлении, актуализации и осмыслении взаимосвязей между понятиями, т.е. идёт актуализация тех интеллектуальных регулятивных действий, той логики изложения, в которых эти взаимосвязи даны. В познавательной активности обучающегося актуализируются и отрабатываются различные виды взаимосвязей (элементов между собой, части и целого, иерархические соподчинения и др.). Именно на данном этапе выделяются и осмысливаются закономерности и законы, характерные для данной учебной дисциплины. Это значит, что они простраиваются и оформляются для обучающегося как ценностно-смысловая система.

Далее начинается раскрытие и оформление выявленных взаимосвязей, корректировка и систематизация освоенных знаний в целом, т.е их рефлексивное оформление. На этот этап в процессе учения обращал внимание И.И. Ильясов, потому что недостаточно

лидеров, казахское государство укреплялось, прекращались вооруженные конфликты, народ жил в безопасности и достатке, а с соседними государствами развивалось взаимовыгодное сотрудничество. Воля казахского народа к единению, сохранению целостности государства вынуждала некоторых региональных правителей, стремящихся к самостоятельности, признавать власть единого национального лидера. В этом специфика и особенность казахского демократизма: обеспечение прав всего народа и каждой личности наиболее успешно осуществлялось в периоды концентрации власти в руках признанного общеказахского лидера и позволяло более успешно реализовывать процесс централизации земель, унифицировать законодательство, координировать наиболее важные вопросы внутренней и внешней политики. В результате значительно возрастала мощь государства, которая длительное историческое время скреплялись сильной властью правителя и традиционно не ограничивалась никаким представительным органом.

Поступательный ход истории естественным путем создавал исторические условия и предпосылки для развития демократических процессов, возникновения представительных органов и ограничение власти одного человека.

Присоединившись к России, и находясь под её юрисдикцией, Казахстан был предопределен к изменению общественного устройства, многовекового образа жизни и уклада, особенно в сфере правовых отношений и государственного устройства.

Важно заметить, что в это время в российской государственности все больше проявлялся политический кризис, вызванный неспособностью управленческих структур влиять на постоянно меняющуюся действительность, исключением не были и казахские земли и их подданные.

К тому же, в Российской империи идеи парламентаризма и представительных органов имели под собой реальные основания, а некоторые уже были частично реализованы.

Так, уже в самом начале XIX века российский реформатор Михаил Спиранский, по распоряжению императора Александра 1, разработал «План государственных преобразований». Именно этот «план» предусматривал двухпалатный представительный орган, состоящий из Государственного совета и Государственной думы. В 1810 году был учрежден лишь Государственный совет. Создание же Государственной думы в силу различных обстоятельств был отсрочен до исследуемого нами периода. Говоря об исторических условиях

Истоки парламентаризма и выборности как непременного атрибута государственности, не оформленного в соответствующий государственный институт современного типа, проявляются с давних времен в первых тюркских и других государствах, существовавших на территории Казахстана, действовавших в форме военных демократий. Всенародному собранию - курултаю, призванному «собираться дважды в год посредине Степи», отводилась роль принятия решений по наиболее важным вопросам внутренней и внешней политики, таким как: объявление войны и мира; распределение земель, территорий хозяйствования; установление размера и сроков платежа всеобщего залога и другие [3].

Выработка основ законодательства осуществлялась своеобразным «древним» парламентом, в который входили представители всех регионов и политических сил казахского народа. Деятельность этого органа осуществлялась под руководством всеказахского хана, который собирал полномочных представителей народа, руководил ходом обсуждения законодательства и после одобрения собранием утверждал его. Эти традиции были заложены еще со времен хана Касыма (свод казахского законодательства XV-XVI века), хана Есима (свод законодательства XVII век), хана Тауке (свод законодательства (Уложение) «Жеті жарғы» XVIII век), наиболее известный и дошедший до наших времен, ставший на 200 лет своеобразной конституцией казахского народа, действовавшей до установления советской власти [4].

Таким образом, в казахском обществе, как и в любом другом государственном образовании, естественным историческим путем наметилось функционирование трех ветвей власти:

-законодательной, в которой принимал участие весь народ или его представители;

-исполнительной, осуществляемой ханами жузов – лидерами племенных, региональных союзов и отдельных племен;

-судебной, осуществляемой биями, которых выбирал народ.

Именно этот принцип триединства власти в последующем был заложен в основной закон суверенного государства, который определяет единство государственной власти и паритетность ветвей власти на основе сдержек и противовесов [5].

Главная роль в управлении государством отводилась всеказахскому хану, стоявшего над ветвями власти, над ханами жузов, являющимся верховным главнокомандующим и высшей судебной инстанцией. В периоды правления именно сильных и авторитетных

усвоить знания в ценностно-смысловой системе, они должны функционировать, быть действенными. Для этого необходимо усвоить механизм их функционирования. Таковыми являются виды объяснения, как в конкретной научной дисциплине, так и в науке в целом. В объяснении логика интеллектуальных регулятивных действий становится развёрнутой, раскрывается механизм регуляции когнитивной активности в конкретной предметной области. Итогом знаковой деятельности обучающегося выступает ценностно-смысловая организация системы знаний, взаимосвязей и механизмов их функционирования.

Для того чтобы обучающийся был готов применить полученные знания на практике, умело осуществлять какую-то деятельность, необходимо задать её в качестве содержания обучения (Г.П. Щедровицкий). Моделирующая деятельность является продолжением знаковой, т.к. на основе моделей и структур теоретического знания создаются или усваиваются модели деятельностей в рамках изучаемой дисциплины. В самом широком смысле под моделью понимают вполне определенный способ, метод или средство познания окружающего мира. Суть этого способа состоит в том, что модель отображает или воспроизводит изучаемое явление (его свойства, структуры, динамику и т.д.) при помощи какой-нибудь системы, построенной искусственно человеком. В данном случае это теоретические модели знаний, которые усваивает студент, проявляя собственную активность.

На первом этапе моделирующей деятельности обучающийся получает модель, т.е. она даётся ему в готовом виде, или он сам должен её вычленить, анализируя определённую проблемную ситуацию. Особенно большое значение этому этапу учения, учебным действиям, связанным с решением учебных задач, придавал В.В. Давыдов [1]. Создание учебных моделей является необходимым звеном процесса освоения теоретических знаний и обобщённых способов регуляции активности. А так как учебная модель отражает внутренние характеристики изучаемого объекта, не наблюдаемые непосредственно, то она является продуктом мыслительного анализа, выступая и особым средством интеллектуальной деятельности обучающегося. Второй этап связан с «отработкой» и реализацией моделей в когнитивной регулятивной активности, т.е. в решении конкретных учебных задач различного уровня обобщения. В процессе решения обучающийся не только опирается на выявленные взаимосвязи и закономерности при изучении теоретического материала, но реализует эти закономерности и механизмы регуляции

в логике решения, осознаёт и осмысливает их подлинное значение в теории и на практике. В процессе «отработки» моделей, а они могут «отрабатываться» в исследовательской, экспериментальной, проективной и конструктивной деятельности, формируется регуляция моделирующей деятельности в целом. На данном этапе нарабатывается тот неявный опыт регуляции собственной деятельности, обобщённые умения и навыки, которые так необходимы для формирования компетентности. Третий этап - это этап оформления, систематизации и обобщения регулятивного опыта, осознанной и неосознанной рефлексии. Полученный опыт может быть представлен в виде регулятивных схем или этапов решения задач, в том числе и исследовательских (анализ проблемной ситуации, поиск дополнительной информации, уяснение сути проблемы, выдвижение гипотезы, выбор методов исследования, решение в виде регулятивной схемы или развёрнутого объяснения, предвосхищение результата). Механизмы регуляции деятельности сворачиваются и оформляются в инструментальные принципы и подходы при решении различных классов проблем. Происходит целостное «схватывание» регулятивных схем и тогда итогом интеграции полученного опыта выступают идеи, как проекты будущей деятельности (Н.Ф. Федоров).

Моделирование как метод исследования, экспериментирования, проектирования и конструирования нашло широкое применение в естественных, гуманитарных и прикладных науках. Используя модели как средство познания и преобразования действительности, обучающийся воплощает их, осмысливает и корректирует, что даёт ему в итоге возможность построить систему моделей, через которые можно реализовать знания изучаемой дисциплины на практике.

Продолжает процесс движения обучающегося к практической деятельности следующая базовая форма - проективная деятельность, через которую идёт реализация моделей в конкретных ситуациях, где и формируются регулятивные умения и навыки обучающегося по применению освоенных знаний на практике. В процессе проектирования от обучающегося требуется актуализация всей совокупности знаний, как организованной теоретической модели, так и «отработанных» и оформленных схем регуляции собственной деятельности. На первом этапе по реализации проективной деятельности идёт создание нового проекта будущей практической деятельности или освоение уже известного. Если обучающийся работает с готовым проектом, то на данном этапе проект анализируется с точки зрения наличия идеи, которая лежит в основании проекта, необходимых шагов по реализации проекта и реальности их осуществления, т.е. имеются

УДК 342.82(574)-09

Майканов Н.С.
старший офицер отдела воспитательной и социально-правовой работы, Национальный университет обороны РК

ИСТОКИ КАЗАХСТАНСКОГО ПАРЛАМЕНТАРИЗМА

Парламенты большинства ведущих европейских стран возникли в середине XIX века, а парламент Великобритании насчитывает историю не одного столетия. Естественно, история их становления, развития и совершенствования как эталонов мировой демократии, избирательных систем и в целом избирательного процесса, служат примером для государств, получивших независимость и суверенитет после тоталитарных режимов и имперского опекунства.

История казахстанского парламентаризма насчитывает чуть более одного десятка лет, в кратчайший срок проходит эволюционное развитие и постоянно совершенствуется [1].

Вхождение Казахстана в Российскую империю, начавшееся в первой половине XVIII века и завершившееся в середине XIX века, безусловно, имело историческое значение и прогрессивность, выразившееся обеспечением национальной безопасности, сохранением государственности и территориальной целостности. Произошло ускоренное включение казахского аула в сферу капиталистических правоотношений, распространение грамотности, вовлечение казахского общества в сферу выборного и избирательного процессов, формирование представительных органов и непосредственное участие в них.

Необходимо отметить, что институт выборов и свойственная ему избирательная система были известны казахскому обществу издревле, сословно-представительные органы в истории Казахстана существовали на всем ее протяжении. Исторические факты свидетельствуют об избрании ханов, в чьих руках была сосредоточена вся верховная власть, избирались они из династической линии чингизидов (торе). Естественно, каких-либо правовых норм, определяющих состав тех или иных выборов (курултая) и других элементов классического права не было, но они соответствовали своему времени [2].

Список использованной литературы

1. Прилуцкая О.А. Столыпинская аграрная реформа в среднем Поволжье 1906-1917 гг. (по материалам Пензенской, Самарской, Симбирской губерний). // Дисс.канд.ист.наук. - Пенза: ПГПУ им В.Г. Белинского. 2003. - 286 с.
2. История Казахской ССР с древнейших времен до наших дней: в пяти томах. Т.3. - Алма-Ата: Наука, 1979. – 411 с.
3. Сариева Р.Х. Колониальная политика царизма в Казахстане: на примере тургайской области (1868-1914гг.). // Автореф.. дисс. канд. ист. Наук. - Алматы: ИИиЭ им. Ч. Валиханова, 2002. – 33 с.
4. Герье В. Второе раскрепощение. Общие прения по указу 9 ноября 1906 года в Государственной Думе и Государственном Совете. - Москва., 1911. - с. 4-6.
5. Асфендияров С.Д. История Казахстана (с древнейших времен). - Алма-Ата: «Қазақ университеті», 1993. – 304 с.
6. Материалы по земельному вопросу в Азиатской России. Выпуск VI: Итоги переселенческого дела за Уралом с 1906 по 1915гг. // Составитель: В.А. Тресвятский. - Петроград: «тип М. Фроловой», 1918. - 41 с.
7. Бекбергенов М.С. Социально-экономические отношения в Казахстане в конце XIX – начале XX вв. // Дисс… канд.ист.наук. - Ленинград: ИИАН СССР, 1953. – 365 с.
8. Столяров В.И. Диалектика как логика и методология науки. - Москва: Политиздат, 1975. - 247 с.
9. Хабижанова Г.Б. Деятельность российской демократической интеллегенции в Казахстане в начале XX века. // Автореферат дисс…канд.ист.наук. Алматы: КазНУ им. Аль-Фараби, 2003. - 32 с.
10. Бородин А.П. Объединенное дворянство и аграрная реформа // Вопросы истории, 1993, № 9. - С. 33-44.
11. История Казахстана (с древнейших времен до наших дней) в пяти томах. Том 3. – Алматы: Атамура, 2000. – 768 с.
12. История Казахстана и Центральной Азии / Абусеитова М.Х. и др. – Алматы: Білім, 2001. – 620 с.
13. Ленин В.И. Аграрный вопрос в России к концу XIX в // Полное собрание сочинений в 55 томах. Т.15. – Москва, 1961.
14. Материалы по киргизскому землепользованию собранные и разработанные экспедицией по исследованию степных областей. Тургайская область. Т.V. Кустанайский уезд. - Воронеж, 1903. – 633 с.
15. ГАОО, ф. 132, оп. 1, д.3. л.23.
16. Седельников Т.И. Борьба за землю в Киргизской степи (Киргизский земельный вопрос и колонизационная политика правительства). - Санкт - Петербург: «Дело», 1907. - 84 с.
17. Мейси Д. Земельная реформа и политические перемены: феномен Столыпина // Вопросы истории, 1993, №4. - с. 3-18.

* * *

Тарих ғылымында XX ғ. көкейкесті тақырыбы Батыс Қазақстанның шаруашылық саясаты болып отыр. Осы бағытта XX ғ. басында шаруаларды біздің аймаққа орналастыру мәселесі мақалада қарастырылады.

* * *

The agrarian policy in the Western Kazakhstan at the beginning of the 20 century is a very actual theme in the historical science. The problem of migration of agrarians at the beginning of the 20 century and its consequences for our region are being studied in the given direction.

ли средства, и овладел ли обучающийся способами и механизмами регуляции в реализации проекта. Если же необходимо разработать новый проект, то в этом случае процесс проектирования включает в себя вычленение и осознание проблемы, для решения которой проект предназначен, формулировку идеи или замысла решения проблемы, логику разворачивания идеи в регулятивную схему с этапами осуществления проекта и написание плана по его реализации. В качестве формы работы могут быть предложены организационно-деятельностные игры, методы активизации творческого поиска и др. На втором этапе апробирования проекта главное испытать его на «адекватность» в решении возникшей проблемы. Здесь самое важное не просто реализовать проект в реальных условиях, но проверить его действенность в решении проблемы. Это можно осуществить в «рефлексивном проигрывании» (Ю.Н. Кулюткин) как отдельных этапов, так и проекта в целом. На этой стадии оценивается реальность проекта с точки зрения необходимых шагов по его реализации и действенности, т.е. эффективности в достижении запланированного результата. Говоря иначе, идет экспертная оценка проекта, его оптимизация и апробация. Проект должным образом оформляется и защищается. Реализация проекта в конкретных условиях проходит на третьем этапе движения обучающимся в проективной деятельности. Здесь интегрируются в практическую деятельность, органически включаются в неё и реализуют эту деятельность регулятивный механизм - понимание и объяснение того, что делается, реализация различных аспектов и сторон проективной деятельности, рефлексия и рефлексивное оформление как приобретённого опыта в практической деятельности, так и предвосхищение её результатов.

Характерно для данного этапа и то, что процесс реализации проекта контролируется, чтобы внести в него необходимые поправки, происходит анализ результатов и перспектив распространения проекта на другие объекты.

Самостоятельное создание и реализация проекта в условиях конкретной деятельности формирует предметное мышление обучающегося, его творческую направленность. Полученные знания уточняются, корректируются, а рефлексия помогает обучающемуся привести их в систему. Это способствует не только самореализации обучающегося, но и его личностному росту.

Общим моментом для всех базовых форм деятельности является то, что обучающийся сам должен двигаться в предмете, а преподаватель лишь организует этот процесс. А основным механизмом учения является регуляция собственной активности (когнитивной,

конативной, аффективной) в процессе взаимодействия с объектом освоения, которая кодифицируется в базовых формах деятельности. В этом движении обучающийся не только овладевает знаниями, умениями и навыками, но и логикой движения от освоения знаковой системы до её использования в практической деятельности или в построении прогноза. Овладевая логикой движения в предмете, обучающийся, с одной стороны, осваивает последовательность этапов работы с информацией от её предъявления до пользования, а с другой стороны, у него формируются специфические регулятивные умения и навыки самостоятельной интеллектуальной и практической деятельности (рациональные приёмы запоминания и освоения информации, приёмы осмысления, создания моделей и проектов, логика объяснения и понимания, осваивается рефлексия как оформление опыта вычленения проблем и идей, приобретается опыт создания и реализации проектов). Конечно, при этом обязателен учёт индивидуальных возможностей обучающихся, анализ причин, которые мешают или помогают им осваивать изучаемую дисциплину.

Если в процессе подготовки в области информатики и ИКТ обучающиеся будут осваивать знаковую, моделирующую и проективную деятельность, то это позволит сформировать способности к использованию средств ИКТ на операционном, тактическом и стратегическом уровнях регуляции педагогической деятельности.

При исследовании методических основ подготовки педагогов к использованию средств ИКТ следует учитывать ещё несколько аспектов. Логика процесса обучения, его дидактические закономерности требуют рассматривать процесс обучения в единстве с его содержательной и процессуальной сторон. Иными словами, уже на этапе обоснования целей обучения и отбора учебного материала следует самым тщательным образом учитывать нюансы последующей деятельности обучающихся по достижению поставленных целей. Это, в свою очередь, выдвигает задачу психологического характера - обеспечить (в содержательном и процессуальном плане) такую учебную ситуацию, которая будет способствовать принятию обучающимися целей, поставленных преподавателем, и, следовательно, стимулировать положительную мотивацию подготовки.

Известно, что понятиям мотива и цели в психологическом анализе деятельности отводится важнейшее место [5]. Мотив относится к потребности, побуждающей к деятельности, цель - к предмету, на

следующий характер: «Подешевле, поскорее и побольше участков» [16, с. 41]. Фактически это отражало настроение не только крестьян, но и правительства, желавшего скорее решить аграрный вопрос.

По мнению Д. Мэйси, столыпинские реформы следует рассматривать с точки зрения долгосрочной перспективы. В подготовке реформ Мэйси выделяет четыре стадии: 1) Постановка проблемы; 2) Революция в сознании, или идеологическая революция; 3) развертывание пропаганды новых идей; 4) появление политической фигуры, способность поддержать проведение реформ, чтобы они получили дальнейшее одобрение [17, с. 4]. В данном случае Мэйси верно указывает на тот факт, что реформа была разработанным проектом. Мы уже отмечали, что одним из первых авторов реформы можно назвать С.Ю. Витте, который был сторонником устранения общины и развития крестьянского земледелия. Также, как мы отмечали, многие земельные комитеты предполагали отменить общину, тем самым укрепив положение свободных крестьян. В связи с точкой зрения Д. Мэйси мы полагаем, что следует остановиться на проблеме планирования, так как это является важнейшим элементом столыпинской реформы. Для осуществления планирования необходимы некоторые условия: 1) постановление цели деятельности; 2) определение путей для их достижения; 3) выбор средств для достижения цели; 4) разработка системы организации и стимулирования для выполнения намеченного комплекса мероприятий; 5) выбор системы контроля и корректировки.

Подводя итоги, проведем сравнение и процесс постановки планирования столыпинской аграрной реформы в ее влиянии на регион Западного Казахстана. В данном случае, мы проводим анализ рассмотренных источников и предполагаем определить роль планирования, так как любая реформа рассчитана на определенный фактор составления плана. Итак, постановка цели реформы была определена в том, чтобы решить аграрный вопрос в России за счет переселения крестьян на окраины. Пути достижения цели включали мероприятия по колонизации Западного Казахстана. Средства на достижение цели были определены за счет изъятия земли у казахского населения и передачи их в переселенческий фонд. В качестве стимула для переселения предполагалось выдавать переселенцам земельные участки, изъятие у коренного населения. Система контроля предполагала создание комплекса мер по подчинению теперь уже практически оседлого населения интересам царской администрации. Это общие цели аграрной реформы и методы ее реализации, что помогает раскрыть причины проведения данной реформы.

следующая ситуация в связи с земледелием казахов: «Киргизы пашут там, где гуще и выше стоит растительный покров, и затем сеют на распаханном месте до тех пор, пока истощенная почва перестанет давать хорошие урожаи» [14, с. 124]. Поэтому, в Кустанайском уезде были определены значительные излишки. Из этих данных следует, что эксплуатация земельного фонда происходила в виде «хищнической» эксплуатации, что препятствовало повышению плодородия.

Но с другой стороны, применение удобрений и других совершенных способов ведения земледелия способно повысить урожайность земли. Проблема заключается, однако, в следующем: могли ли небогатые крестьянские хозяйства приобретать и использовать удобрения и технические новшества в земледелии? В этом состояла существенная проблема для крестьянства, так как повышать урожайность путем применения новых способов агротехники, за неимением средств, было довольно сложно. Рассмотрим годовой бюджет среднестатистического крестьянина, переселяющегося из Оренбургской губернии (размер надела – 12 десятин). Расходы: Покупка семян – 23 руб. 50 коп, Страхование построек – 7 руб. 50 коп, Мыло, колесная мазь, спички – 5 руб, Мелкие покупки для детей – 3 руб, Масло, мыло, соль, посуда – 36 руб, Постройка и ремонт мелкого инвентаря – 24 руб, Обувь, платье и белье – 125 руб, Повинности – 7 руб, Праздники (непредвиденные расходы) – 50 руб, Покупка сенокоса – 40 руб, Осушение – 7 руб. 20 коп, Итого по расходам: 328 руб. 20 коп. Из-за неурожая были долги и займы. Всего за 1913 год долг составил 185 рублей [15].

Как видим, среди расходов нет упоминания о покупке сельхоз. удобрений или других мелиоративных средств. Напротив, крестьянин оказался в долгах. При таком положении дел, конечно, трудно говорить о повышении плодородия земель. В такой ситуации находилась основная масса крестьян. Именно такие крестьяне и переселялись, в основной массе, в Казахстан, соответственно, не создавая условий для эффективного, интенсивного использования земли. Поэтому в материалах экспедиций и отмечалось, что эксплуатация земли была зачастую хищнической, проводилась экстенсивными методами.

Поток переселенцев был настолько высок, что в ноябре 1906 года из Тургайской области докладывали П.А. Столыпину, что ввиду большого наплыва переселенцев желательно приостановить переселение и провести рациональное устройство тех, кто уже переселился. Но процесс наплыва переселенцев это не остановило. По словам Т.И. Седельникова, настроения переселенцев получили

который деятельность направлена. В индивидуальной деятельности цель выступает как идеальное представление её будущего результата. Одна из важнейших задач психологии состоит в том, чтобы исследовать особенности опережающего отражения в разных видах деятельности и вскрыть его динамику в процессе целеполагания и целеобразования. При этом важно подчеркнуть, что цель не привносится в индивидуальную деятельность извне (во всяком случае, когда речь идет о развитых формах деятельности), а формируется самим индивидом [5]. Данное обстоятельство свидетельствует о значительной сложности и во многом неповторимости тех учебных ситуаций стимулирования мотивации учения, которые определяются конкретикой учебного материала с одной стороны, и индивидуальными особенностями обучающегося - с другой.

На основе проведенного нами анализа состояния и психолого-педагогических основ подготовки педагогов к использованию средств ИКТ, а также исследования характера профессиональной деятельности и логики формирования профессиональной компетентности возможна разработка модели подготовки педагогов к использованию средств ИКТ в профессиональной деятельности.

Список использованной литературы

1 Давыдов В.В. Проблемы развивающего обучения: Опыт теоретических и экспериментальных исследований. - М.: Педагогика, 1986.-240 с

2 Ильясов И.И. Структура процесса учения. - М.: Изд-во Москов. ун-та, 1986.-200 с.

3 Шаров А.С. Развитие и проявление качеств критического мышления в процессе программирования// Математика и информатика: наука и образование. Ежегодник. Вып. 1. - Омск: Изд-во ОмГПУ, 2001. -С. 201-207.

4 Шаров А.С. Рефлексивные механизмы простраивания и связывания границ «Я»/ / Университеты как регионообразующие комплексы. В 5 ч. - Омск: Изд-во ОмГУ, 2004. Ч. 4. - С. 276-280.

5 Ломов Б.Ф.Методологические и теоретические проблемы психологии. - М.: Наука, 1984.-444с.

* * *

Бұл мақалада кәсіби қызметке болашақ педагогтарды дайындаудың психология-педагогикалық негіздері ұсынылды.

* * *

This article presents psychologic-pedagogical bases of pedagogues' preparation to the professional activity.

УДК 339.924:502.3

Мухамедрахимова Г.И.
ст.преподаватель,
Кокшетауский ГУ им.Ш.Уалиханова,г.Кокшетау

ИНТЕГРАЦИЯ В СФЕРЕ ЭКОЛОГИИ: НАПРАВЛЕНИЕ И ФОРМЫ ПЕДАГОГИЧЕСКОГО ИССЛЕДОВАНИЯ В ЕСТЕСТВОЗНАНИИ

Постановка задачи. 1. Поскольку современное технологическое общество развивается в рамках определенной физико-энергетической среды, то наиболее *актуальной* задачей современной науки видится в понимании структуры этой среды, в умении оценить ее предельные возможности. Обычно это обстоятельство находит отражение в преподавании не только естественных дисциплин – физики, химии, биологии, но и наук о Земле, Солнце и Космосе, а также экологии. Раздробление естествознания на самостоятельные науки было связано с выделением предметных специфических областей. Под влиянием науки стремительно меняется технологическая база общества, а современные технологии, изобретения стали возможными благодаря успехам естественных наук, которые неузнаваемо изменили облик современной цивилизации. Все это не могло не сказаться на структуре и содержании естественнонаучного образования. Тем не менее, совершенно ясно, что представления о природе могут сложиться только при объединенном представлении тех результатов, которые получены этими науками.

2. Следует отметить, что при формировании основ научной новизны нашего исследования мы использовали следующие основные положения: в Послании «Казахстан 2030» Н.А.Назарбаева уделено особое внимание здоровью нации и загрязнению ОС. «Чтобы построить будущее и не сбиться с курса, нам всегда нужно четко знать, чего мы хотим. Казахстан 2030 года должен стать чистой и зеленой страной, со свежим воздухом и прозрачной водой. Промышленные отходы и радиация больше не будут проникать в наши дома и сады. Наши дети и дети наших детей будут жить полноценной жизнью в здоровых условиях. Они будут работать в условиях новой эпохи, … хорошо обученными специалистами, ставящими выше интересы Казахстана» [1]. В современных условиях основной задачей,

казахское население Тургайской области активно передавало землю в аренду переселенцам из России, что повышало уровень земледелия. Соответственно и само казахское население было заинтересовано в получении прибыли из отдачи земли в аренду. То есть, наблюдались и экономические интересы населения, как коренного, так и переселенцев. Крестьянство после ликвидации общины стремилось закрепить землю в свою личную собственность, чтобы получить реальные средства к существованию. В данном случае, собственность была определением экономической реализации крестьянства.

Рассматривая данную проблему аграрной реформы, следует отметить, что переселенцы находились в более выгодном положении при получении земли. Им сразу предоставляли земельные наделы из переселенческого фонда. В то же время казахи были вынуждены искать земли внутри своей общиной группы [12, с. 362].

Таким образом, казахское население находилось в неравноправном положении по отношению к положению переселенцев. В данном случае, следует отметить, что проблема влияния переселенческой политики на хозяйство казахов имела также социальный фактор. Казахское население лишилось многих земельных территорий и не всегда могло реализовать себя в сфере земледелия, то есть было социально неполноправным. Переселенцы занимали земли, находящиеся во владении казахов и получали определенные привилегии.

С экономической точки зрения, столыпинская аграрная политика имела и некоторые позитивные итоги, именно в плане развития аграрных отношений в целом в стране. Например, В.И. Ленин писал о столыпинской реформе: «…знаменитое аграрное законодательство Столыпина по 87-ой статье насквозь проникнуто чисто буржуазным духом. Оно, вне всякого сомнения, идет по линии капиталистической эволюции, облегчает, толкает вперед эту эволюцию, ускоряет экспроприацию крестьянства, распадение общины, создание крестьянской буржуазии. Это законодательство, несомненно, прогрессивно в научно-экономическом плане» [13, с. 219]. Столыпинская аграрная реформа была прогрессивна в экономическом плане, так как способствовала развитию капитализма. Данная реформа прогрессивной является в научно-экономическом плане, то есть способствует повышению научного изучения аграрного хозяйства, что становится необходимым фактором развития капиталистических отношений.

В Западном Казахстане реализация экономической реформы имела свои особенности. В Кустанайском уезде наблюдалась

По мнению многих исследователей, П.А. Столыпин был личностью решительной и проводил реформу целенаправленно, несмотря на все противоречия и мнение широких кругов дворянства. А.П. Бородин пишет: «Трудно совместить представление о Столыпине как о простом исполнителе воли объединенного дворянства с качествами его личности. Это была натура цельная, волевая, решительная, властная, склонная к борьбе» [10, с. 35]. Личность Столыпина была довольно значимой для страны, а его политика имела важные аспекты и фактор решительности. Это подтверждает слова о том, что все великое совершается под влиянием страсти. Столыпина многие критиковали, осуждали его политику. Депутат II Государственной Думы от Уральской области И.И. Космодамианский назвал П. Столыпина противником русского народа, так как он не считался с последствиями проводимой им переселенческой политики. По мнению Б.Каратаева столыпинская реформа была насилием сильного над слабым, то есть насилием Российского правительства над казахским народом. Критиковал переселенческую политику А.Букейханов, который считал ее провальной [11, с. 602]. Проблема проведения реформы волновала общество, особенно население тех районов, которые непосредственно подвергались колонизации. По мнению многих казахстанских историков, переселенческая политика не способствовала прогрессивному развитию казахского общества и нанесла огромный ущерб развитию всех сторон его жизни. В данном случае, делается акцент на том, что переселенческая политика была отрицательной во всех отношениях, вернее отрицательно отразилась на всех сторонах его жизни.

Мы уже отмечали, что в принципе не может быть абстрактной и конкретно-обусловленной постановки проблемы: была ли данная политика положительной, или, наоборот она была отрицательной, причем во всех отношениях. Только сопоставление всех фактов, мнений, материалов, их анализ, могут дать объективную оценку ситуации. Большинство современных историков, и мы в том числе, согласны, что экспроприация земельного фонда у коренного населения, играла отрицательную роль в жизни казахов. Но это лишь один аспект проблемы. С другой стороны, переселенческая политика способствовала тому, что наблюдалось экономическое взаимовлияние, то есть, крестьяне, и казахи иногда обучались друг у друга специфике ведения хозяйства. Мы согласны, что этот факт не был всеохватывающим, но он присутствовал, имел место, соответственно не может быть конкретного мнения о переселенческой политике: отрицательный или положительный фактор. Так, например,

стоящей перед нами, становится «предотвращение заболеваний, которое подразумевает использование чистой воды и здоровой пищи, наличие очистительных систем, сокращение объектов, загрязняющих ОС и наносящих экологический вред, аналогичные меры по снижению этих факторов риска» [1].

3. Внедрение новой реформы высшего образования уже становится частью стратегии экономического и культурного развития Казахстана: в Конституции РК и других официальных правительственных документах решение *экологических проблем* рассматривается не только в политической, экономической и социальной сферах развития нашего общества, но также развитие *экологического образования, просвещения* и *воспитания* по соответствующим вопросам отнесено к первостепенным задачам нашей страны. Под *экологическим образованием* сегодня понимается непрерывный процесс обучения, воспитания и развития личности, направленный на формирование *экологической культуры, экологической ответственности за судьбу своей страны, всей планеты, экологического* образа жизни. Эффективная система *экологизации в образовании* и *просвещении* не только поддерживается различными международными организациями, Региональным Экологическим Центром Центральной Азии (РЭЦЦА), но является предметом «горячего» обсуждения на заседаниях таких международных организации, как ООН, ЮНЕСКО, ЮНЕП и т.д., на конференциях по окружающей среде и продвижению образования для *устойчивого развития* в систему образования Казахстана. Можно сказать, что *экологические проблемы* несут с собой задачи формирования глубоких и прочных знаний о природе, обществе, технике, человеке и способах его деятельности. Здесь красной нитью проведем главную мысль: *экологическое обучение и воспитание в обществе должны быть поставлены на государственный уровень и проводиться с раннего детства, на всех уровнях обучения будущих специалистов.*

В таком случае и способы познания должны иметь характер «объединенности», быть результатами исследовательской деятельности студента не только с помощью физики, но и других предметов естествознания – астрономии и экологии. Если сегодня особенно актуальной считается подготовка современной личности по предметам естествознания, которое, в свою очередь, также поднимает проблему повышения качества обучения, то в системе базовой подготовки специалиста любого профиля одно из основных мест занимает экология, а для подготовки специалиста естественнонаучного

профиля всегда занимала и будет занимать физика. Человечество уже давно вступило в эру космонавтики, космос сегодня используется всеми отраслями производства, для все более возрастающих потребностей народного хозяйства. Это влечет за собой еще одну задачу – изучение основ астрономии. Раскрытие экологических проблем на основе синтеза именно таких предметов должно показать единство и многообразие мира, способствовать формированию у студентов целостного мировоззрения. Поэтому в нашей работе мы ставим первоочередной целью рассмотрение основных функций современного естествознания, которые можно использовать как научные подходы к анализу рассматриваемых проблем.

Постоянно растущее негативное воздействие человека на биосферу создало актуальность *экологического подхода* к процессу обучения. Изложение фундаментальных законов физики можно вести, используя примеры из областей, тесно связанных с *экологией*. Поэтому строя материал фундаментальной физики и элементарной астрономии, мы отталкиваемся от экологических законов и явлений, к примеру, физика геосфер – атмосферы, гидросферы и литосферы, космическая экология, экологические границы космических исследований, экологические достоинства индустрии в околоземном космосе, экологические аспекты освоения космоса, перспективы космической изоляции особо опасных отходов ядерной энергетики и т.п. Вместе с тем, создавая тот необходимый фундамент, на котором строится целостная картина мира, закладываются основы междисциплинарного метода изучения природных явлений. Все это базируется на физических явлениях, объектах и теории, знание которых принципиально необходимо для будущего специалиста-биолога: как образовалась Земля, формирование геосфер Земли, глобальные природные циклы, фотосинтез. Значительное внимание должно уделяться изучению физики открытых систем. Соответствующие параграфы должны сопровождаться сведениями о воздействии различных физических факторов на человека. Мы хотим видеть экологическое образование не просто как часть образования, а как новый смысл и цель образовательного процесса, как важный фактор, отвечающий долгосрочной цели национальной и экологической безопасности Казахстана [2-4]. Именно поэтому проблему нашего исследования составляет выявление условий формирования у студентов общей физической картины мира.

4. В настоящее время уже недостаточно, чтобы только специалисты-экологи диагностировали источники загрязнения и поднимали тревогу [5,6]. Экологическое состояние окружающей

случае присутствует научно-методологический подход к проблеме. Соединить стереотипы и научный подход чрезвычайно сложно, несмотря на то, что они часто присутствуют во многих сферах познания. Данные рассуждения мы приводим для того, чтобы показать, что проблема перехода казахов к оседлости и развития у них земледелия в принципе не может получить какую-либо однозначную оценку. Здесь не должно быть стереотипов, а требуется научный анализ, причем с учетом исторического периода, начиная с начала XX века до нашего времени. Эти этапы должны быть проанализированы и рассмотрены с новых позиций.

В данной работе мы, естественно, не можем охватить все стороны этой сложной проблемы, но приводим общую характеристику, которая поможет определить пути решения всех ключевых сторон данного явления. «… в истории науки не только происходит ликвидация ошибок и заблуждений, не только увеличивается число изучаемых предметов и явлений, но вместе с тем исследуются качественно новые их стороны, получаются принципиально новые по содержанию знания» [8, с. 124]. Таким образом, наука постоянно открывает новые сферы знания и она становится основным двигателем прогресса общества. Так, например, оценивая характер деятельности русских ученых по изучению Казахстана, современный историк Г.Б. Хабижанова отмечает, что царские чиновники, ученые были не только колонизаторами, но также были просветителями [9]. То есть, здесь нет однозначной оценки деятельности российской интеллигенции и это объяснимо. Во-первых, ученые могли выполнять поручение правительства и, соответственно, нельзя прямо назвать лично их колонизаторами. Во-вторых, их просветительская деятельность не всегда могла выражать колонизаторские цели, так как многие ученые желали внести научный вклад в дело изучения Казахстана. Не каждый ученый являлся колонизатором.

Как видим, проблема изучения исторических событий подталкивает исследователей работать под влиянием интереса. Здесь не важно, есть ли стереотипы, или их нет, но ученый работает зачастую ради интереса, чтобы либо раскрыть суть того или иного явления, либо доказать свои убеждения. При этом желание доказать свои убеждения не предполагает только желание получить ту или иную выгоду. Необходимо отметить, что ученые открывают границы новых познаний окружающей действительности. Таким образом, российские ученые в начале XX века объективно повышали уровень знаний о земледелии и скотоводстве в Казахстане, а также, в целом об экономике и культуре края.

считавшийся сторонником общины, не мог настаивать на ее сохранении, так как первая русская революция довольно сильно изменила политическую и экономическую ситуацию в стране. Зачастую, к проведению важнейших реформ, подталкивали какие-либо крупные исторические события. На необходимость проведения реформы 1861 года повлияла Крымская война, а на проведение аграрной реформы 1906 года повлияла первая русская революция. Процесс систематической колонизации Казахстана к этому времени уже проходил довольно усилено и еще больше активизировался по мере осуществления столыпинских аграрных преобразований. По мнению С.Асфендиарова сначала была военная, а затем крестьянская колонизация казахских земель [5, с. 195]. То есть, второй этап достиг своего апогея в ходе проведения столыпинской аграрной реформы.

Таблица 1 - Процент количества зачисленных на переселенческие участки переселенцев по трем регионам. [6, с. 200].

Регион	Годы	
	1906	1907
Акмолинский	16 700	29 759
Урало-Тургайский	6 000	46 209
Семипалатинский	2 400	4392
Всего	25 100	80 360

Из этих данных мы видим, что переселенческое движение очень быстро набирало обороты, за период с 1906 по 1917 годы количество переселенцев возросло довольно значительно. Самое максимальное водворение в Казахстан было в 1909 году, когда оно составило 15% всех переселенцев из России и Украины [7, с. 200]. К 1 июля 1907 года в Тургайской области был образован 181 переселенческий поселок с населением около 100 тысяч человек. В Кустанайском уезде только за период с 1899 по 1902 гг. было отрезано для переселенцев 800000 десятин земли [7, с. 202]. Экспедиция по исследованию степных областей под руководством Ф.А. Щербины определила в качестве излишков более 21 млн. десятин фактического землепользования казахов [7, с. 206]. Значительно возрастала площадь посевов. К 1914 году она достигла 4,2 млн. десятин, из них 1,5 млн. принадлежали казахам. Отсюда следует, что земледелие прочно затрагивало и интересы казахского народа.

Если подходить к проблеме с точки зрения познания ее научной специфики, то здесь вероятность объективного подхода возрастает. Здесь не требуется разграничения на идеологию и науку. В данном

среды в любом регионе Казахстана должно касаться каждого специалиста, в том числе и будущего биолога. Поэтому вопрос *об умении оценить экологическую обстановку,* о навыках будущих специалистов-биологов в проведении экологической экспертизы не снимается с повестки дня. Мы считаем, что основным элементом базовой подготовки специалиста любого профиля должны быть фундаментальные физика и астрономия (с той или иной степенью полноты они читаются во всех вузах в курсах естествознания), а экологическое мышление должно закладываться уже на этапе формирования целостной физической картины мира [7-9]. Конечно, изучать материал сразу нескольких дисциплин требует от студента очень серьезных усилий, сознательной готовности изучать интегрированный курс из нескольких предметов естествознания, еще не представляя себе их подлинное место и значение. Поэтому в нашей работе мы рассматриваем возможности реализации взаимосвязей курса астрономии с физикой и вопросами экологии.

5. В вузовском образовании для нефизических специальностей изучение вопросов астрономии вообще не введено. Здесь, естественно, могут быть разные причины: разного характера и разного уровня, разного происхождения и разных результатов. Но ясно одно – необходимо работать в этом направлении, чтобы вернуть астрономии «былую» значимость, «величие» и «уникальность», и «водворить» ее на ее законное место: ведь со времен древних Египта, Китая и Греции, включая Галилея и Ньютона, астрономия была фактически лидером естествознания, ибо основные физические принципы и математические методы развивались именно при астрономических исследованиях. По этому поводу следует лишь добавить, что как физика, так и астрономия – как учебные предметы, должны быть реабилитированы в высшей школе в лучших образовательных традициях нашей страны. Только тогда можно предполагать хорошие знания и умения студентов в вузе. По существу, мы предлагаем программу (УМКД) по *интегрированному курсу физики и астрономии* на основе *экологизации обучения*, а преподаватель будет вносить в нее те или иные изменения в зависимости от целей и содержания курса. Причем преподаватель должен исходить из такой парадигмы образования: преподаватель не является источником (причем, единственным) знаний, он в первую очередь организатор познавательной деятельности студентов. Поэтому структуру нашего интегративного курса можно представить в виде УМКД, созданной нами специально для студентов биологических специальностей, а также созданные справочные

материалы по физике и астрономии, отдельные разделы курса в виде электронного учебного пособия для студентов высшего учебного заведения, составленного в соответствии с действующим Стандартом.

Небольшой объем таких электронных пособий достигнут с помощью тщательного отбора и лаконичного изложения материала. Они являются универсальными пособиями, в которых рассмотрены все основные главы общей физики с интегрированными элементами астрономии на основе экологизации. Здесь к каждому разделу предоставлены глоссарий, задачи с полными решениями и раздел для подготовки к экзаменам: тесты по теме, многовариантные контрольные задания, список рекомендуемой литературы. В глоссарий даны краткие определения основных понятий и величин, используемых в теоретической части. Структура электронных учебников представляет собой Web-страницы с гиперссылками составленного в программе FrontPage. Таким образом, нами представлен весь УМКД общих сведений по *физике* и *астрономии* и проблем *экологии* с помощью различных подходов и способов – от отдельных задач с экологическими элементами до курсовых (семестровых) работ, от словарей физико-астрономических понятий с практической реализацией общеэкологических терминов и понятий.

Предпринятая нами новаторская попытка, обеспечивающая «привязку» общего курса физики к интересам будущей специальности студентов не только путем включения в теоретический материал, в задачи удачно подобранных примеров из **биологии**, химии и т.п., но и путем создания различных интеграции дисциплин, включающих в свое содержание темы и примеры от нескольких научных предметов с использованием методов активного обучения [10].

Список использованной литературы

1. Назарбаев Н.А. Казахстан 2030: Процветание, безопасность и улучшение благосостояния всех казахстанцев. Послание Президента страны народу Казахстана. - Алматы: Білім, 1998. - 96 с.

2. Дежкин В.В. Беседы об экологии. М., 1975.

3. Гиренок Ф.И. Экология, цивилизация, ноосфера. - М.: Наука, 1987.

4. Глобальная экологическая проблема. // под ред. Морозова Г.И. М., 1988.

5. Клемецкий С.Е. Оптимизация обучения физике и астрономии: Кн. для учителя: Из опыта работы. - М.: Просвещение, 1989.

6. Космос и экология. Под ред. Вирко И.Г. и Чекалина С.В. (сборник статей). М.,

развитию земледелия и оседлости, сближению русских и казахских трудящихся в их совместной борьбе против царизма и империалистической буржуазии. Вместе с тем переселенческая политика царизма привела к обострению аграрных противоречий в Казахстане, обезземеливанию и разорению трудящихся казахских масс» [2, с. 412]. Такая характеристика переселенческой политики была характерна в советской историографии. Во-первых, не раскрывается характер т.н. реакционных целей в политике, то есть, нет определения сущности реакционных целей в плане данной реформы. Во-вторых, советская наука видела положительные политические последствия в проведении реформы, определяя их в усилении классовой борьбы. В-третьих, советские ученые, как правило, видели в процессе оседания казахов только положительные стороны. В данном случае это общая постановка вопроса, которая не учитывает всех аспектов проблемы. Например, далеко не каждый представитель коренной нации был сторонником перехода к оседлости.

Исходя из вышеизложенного, мы можем отметить, что только при сопоставлении всех основных факторов можно определить более или менее объективную ситуацию в процессе реализации столыпинской аграрной реформы. Совершенно справедливо казахстанский историк Р.Х. Сариева отмечает, что борьба различных народов: казахов, русских, украинцев и других за свои права была различной, имела свою специфику, особенности и последствия [3, с. 24]. В связи с этим, нет достаточных оснований для того, чтобы утверждать о том, что был прочным союз всех трудящихся в борьбе с царизмом. Проблема ликвидации общины во многом имела исторический характер, была связана с последствиями реформы 1861 года и последующим аграрным развитием страны. По мнению В. Герье, Столыпин осуществил второе раскрепощение крестьян. Первое освободило их от власти помещиков в 1861 году, второе освободило их от власти общины в 1906 году [4, с. 4-6].

Таким образом, столыпинская аграрная реформа провела важнейший исторический акт, освободив крестьян от крепостной зависимости проводя политику закрепления земли в частную собственность. Это событие привело к изменению общего хозяйственного облика Западного Казахстана. Каждая реформа предполагает существенное изменение и преобразование в важнейших сферах экономической, политической, социальной и общественной жизни страны. Западный Казахстан испытал довольно значительное влияние столыпинской реформы. В принципе, спасти общину в условиях революции стало практически невозможно. Даже Николай II,

УДК 94 (573.1) «19»: 342

Фризен Д.Я.
к.и.н.,
Актюбинский государственный педагогический институт

К ВОПРОСУ О РЕАЛИЗАЦИИ СТОЛЫПИНСКОЙ АГРАРНОЙ РЕФОРМЫ В ЗАПАДНОМ КАЗАХСТАНЕ

В современной исторической науке Казахстана, а также России немаловажную роль получило исследование столыпинской аграрной реформы. П.А. Столыпин в начале XX века был одним из наиболее известных реформаторов, инициировал проведение ряда важнейших для развития России реформ. Одним из главных мероприятий Столыпина была его известная аграрная реформа. О.А. Прилуцкая отмечает: «Провозглашавшиеся П.А. Столыпиным цели и задачи реформы требуют объективной и взвешенной оценки. Ведь только выяснив реальные цели, которые ставились перед реформой, можно с уверенностью говорить о ее результатах, делать вывод о том, удалась ли она или нет. Если в качестве главной цели реформы выдвинуть разрушение общины, то ее результаты будут выступать в ином свете, чем, если считать, что реформа ставила своей целью дать возможность выйти из общины тем, кто желал из нее выйти» [1, с. 38]. Изучение данной реформы не может быть односторонним процессом, а требует серьезного анализа. Действительно, вопрос о том, каким образом распадалась община, является важным фактором изучения реформы. Мы можем также отметить, что существенной является проблема изучения переселенческой политики в том смысле, был ли это проект правительства, или сами крестьяне желали переселиться на новые земли, что приводило к стихийным процессам переселения. Таким образом, чрезвычайно важным является проблема определения объективной ситуации в сфере осуществления данной реформы. Следует обратить внимание на следующий момент: «Несмотря на реакционные цели, которые преследовало царское правительство при проведении переселенческой политики, переселение крестьян в Казахстане по своим социально-экономическим и политическим последствиям имело объективно прогрессивное значение. Оно ускорило развитие производительных сил края, способствовало

"Знание", 1991. 64 с. - (Новое в жизни, науке, технике. Сер. "Космонавтика, астрономия"; №7)

7. Мұхамедрахымова Ғ.И., Шайхеслямова К.О., Мұхамедрахымов Қ.У "Экологиялық жаңаша ойлау" мектеп қабырғасынан бастап тәрбиеленуі тиіс. Қазақстан жоғары мектебі.// Научно-педагогический журнал. Алматы, №6, 2001, с. 77-81.

8. Г.И. Мухамедрахимова, К.О.Шайхеслямова. Экологиялық білім берудің және экологиялық мәдениетті тәрбиелеудің негізгі бағыттары. Вестник Кокшетауского университета. Научный журнал, ч.1, Кокшетау - 2003, с. 253

9. Г.И. Мухамедрахимова Р.Р. Луговая, К.У. Мухамедрахимов. Использование экологических элементов в образовательных процессах при изучении ядерной физики. ВЕСТНИК Кокшетауского университета. Научный журнал, ч.1, Кокшетау - 2003, с. 259

10. Мухина С.А., Соловьева А.А. Нетрадиционные педагогические технологии в обучении. Серия "Среднее профессиональное образование" Ростов-на-Дону: Изд-во "Феникс", 2004. - 384 с.

* * *

Мақалада физиканы оқыту үрдісі кезінде студенттердің физика-астрономиялық білімдерінің, оған сабақтас - экологиялық мәселелерді қабылдау мүмкіндіктері талқыланады. Мұнда іргелі физика және қарапайым астрономия материалдарын экология заңдарымен және құбылыстарымен қатар қолдану мәселелері қарастырылады. Мысалы, геосфералар - атмосфера, гидросфера, литосфера - физикасы, ғарыштық экология, ғарыштық зерттеулердің экологиялық шекарасы, Жер маңайындағы ғарыштық өнеркәсіптің экологиялық артықшылығы, ғарышты игерудің экологиялық аспектілері, ядролық энергетиканың және т.с.с. қауіпті қалдықтарын ғарышқа шығару. Сонымен, әлем туралы жалпы физикалық көріністерінің қажетті білім негізі қалыптастасуымен қатар, табиғи құбылыстарды зерттеу үшін пән аралық тәсілдерінің негізі қаланады.

* * *

The problems of teaching physics in realizing the students opportunities of the assimilation not only physico-astronomical knowledge, but also ecological problems are discussed in the article. The problems of using the material of fundamental physics and elementary astronomy are considered together with ecological laws and phenomena. For example, physics of geosphere - atmosphere, hidrosphere and lithosphere, cosmic ecology, ecological borders of the cosmic studies, ecological values of industry in near-earth cosmos, ecological aspects of the developing of cosmos, prospects of cosmic insulation of specifically dangerous waste products of nucleus energetics etc. Together with this, the bases of interdisciplinary method of the study of natural phenomena are pawned, creating that necessary foundation, on which holistic picture of the world is built.

УДК 37.026: 337.2

Жолымбетова Н.А.
Магистр психологии, ст.преподаватель ЗКГА

НЕКОТОРЫЕ АСПЕКТЫ ИССЛЕДОВАНИЯ КОМПОНЕНТОВ ТВОРЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ У ДЕТЕЙ

В теории познания мышление рассматривается как высшая форма психического (сознательного) отражения, познания объективной реальности. Это обобщенное и опосредствованное отражение ее существенных свойств, связей и отношений.

Определение мышления как самостоятельного психического процесса позволяет выделить общие характеристики телеологического подхода к его изучению:

1. Специфика мышления состоит во внутренней направленности субъекта на достижение цели, в поиске ответа на поставленный вопрос, в решении задачи.

2. Эта активность мыслительного процесса (в противовес реактивности) придает психическому опыту субъекта особое качество - его осознавание, поиск существенного (а не наглядно воспринимаемого) в условиях решаемой задачи.

3. Мыслительный акт есть выделение, осознание отношения чувственных элементов струтуры задачи, а не отражение и сочетание их самих отделенными друг от друга.

С.Л.Рубинштейн дает следующее определение, процесс мышления – это, прежде всего анализирование и синтезирование того, что выделяется анализом; это затем абстракция и обобщение, являющиеся производными от них. Закономерности этих процессов в их взаимоотношениях друг с другом - суть основных внутренних закономерностей мышления.

Мышление играет большую роль в нашей жизни: в ходе мыслительной деятельности мы отгадываем загадки, решаем задачи и проблемы, понимаем друг - друга и т.д. Итак, любое мышление у любого человека всегда, хотя бы в минимальной степени, есть искание и открытие существенного нового (нового для данных конкретных индивидов), и поэтому оно всегда является в той или иной мере продуктивным, творческим, самостоятельным [1]. В этом смысле выделяют две основные разновидности мыслительной деятельности,

Қиын-қыстау кезеңді бастан кешіріп, ауыр жолды артқа салған сайын өмірге алғаш қадам басқан сәбидей «Колхоз жолы» газеті де тәжірибе жинақтап, білікті мамандармен толықты. Маңғыстау түбегінде кеңес үкіметін орнықтырып, көшпелі елді отырықшыландыру, тап күресін түсіндіру, сауатсыздықты жою міндеттерін жүзеге асырған «Колхоз жолы» газеті 1939 жылы Шевченко ауданы құрылуымен өзгеріске түсті. 1959 жылы «Ленин жолы» деген атауға ие болып, осы атпен 1962 жылдың 1 мамырына дейін шыққан. Кейін Форт-Шевченко ауданы тарағанда Гурьев облыстық партия комитетінің шешімімен газет пен баспахана өз қызметін тоқтатады [12].

Қорыта келгенде, Маңғыстау аудандық «Колхоз жолы» газеті өз уақытында ауданның саяси-экономикалық және әлеуметтік өрлеуіне ерекше еңбек сіңірді. Алайда мерзімді баспасөзге темірдей тәртіп орнатқан компартия билеген тұста түбек басылымы көпшілік оқырмандар сүйіспеншілігіне бөленіп, олардың ой-пікірлерін, талап-тілектерін айтуға ықпал жасады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Маңғыстау облыстық мемлекеттік мұрағаты (МОММ) 9-қ.,1-т., 458-іс, 58, 118-п.п.
2. МОММ 92-қ., 1-т., 1-іс, 75-п.
3. МОММ 92-қ., 1-т., 2- іс, 30-п.
4. МОММ 92-қ., 1-т.. 17- іс, 1-п.
5. Аудандық бірінші партия жиналысы // Колхоз жолы. – 1936. – 15 ақпан.
6. Құмаров З. 1935-1936-оқу жылының қорытындысы // Колхоз жолы. – 1936. – 30 маусым.
7. Ғ. Теміртасов. Маңғыстау мирасы: Алматы: «Мерей» ШСК. – 1995. – 276 б.
8. Қорқытов Б., Қуанышбайұлы Қ. Облыстық «Атырау» газеті. // «Атырау-Ақпарат» баспаханасы. – 2008. – 200 б.
9. Атырау облыстық мемлекеттік мұрағаты (АОММ) 2-қ., 1-т., 858-іс, 131-п.
10. АОММ 1-қ., 1-т., 58-іс, 97-103-п.п.
11. АОММ 1-қ., 1-т., 364-іс, 24-п.
12. МОММ. 32-қ., 1-т., 9-іс, 15-п.

* * *

В данной статье речь идет об истории районной газеты «Колхоз туы». Использован архивный материал о безвинно репрессированных в сталинское время редакторах газеты Н.Несибекулы, Т. Мухамбетулы.

* * *

In given article it is question about history the regional newspaper “Colkhoz tuy”. The archival material about editors of the newspaper of N.Nesibekuly, T. Muhambetuly innocently subjected to repression in Stalin time is used.

анықталды, комиссия тергегенде, подлок-документ тапсырып жегені «9482» сом болып отыр. Ал, газет шығаратын ақ қағаз сатып алған ақша және заказдан түскен ақшаларды счетқа түсірместен жұмысшыларға берместен өзі алған фактілер бар. Мұқамбетовтың осындай зиянкестігі қоғамның қаржысын жоқ қылып өзі пайдаланғаны халық жауы Хангереевтің уақытында әшкереленген жоқ. Сонымен қатар, ауданымыздағы 28 мыңдаған халықтың 30 проценті орыс ұлтынан. Біздегі үлкен кемшілік ауданымызда орыс тілінде газет жоқ. Газетті 4 бет етіп шығару үшін күн жарымда бір рет 4 әріп теруші-жұмысшы және 2 кісі әдебиет қызметкерлерін керек етеді. Осылармен бірге бұрынғы 1938 жылға жылдық смета бойынша қаралған 33 мың сомның үстіне 20 мың сом қаражат керек...» [10].

Аталмыш хатпен таныса отырып, Т.Мұқамбетовпен қоян-қолтық бірлесе қызмет атқарған жолдастары жазғаны айдан анық көрініп тұр. Заманның аумалы-төкпелі кезеңінде күндіз бірге қол алысып амандасып жүрген азаматтардың, түнде сыртыңнан бұрқырата домалақ хат жазып «сыбыс» таратқанына жаның қатты күйзеледі. Хаттың негізінде абзал азамат НКВД құрсағына түсіп қамауға алынып, оған «халық жауы Д.Хангереевпен ауыз жаласқан, аудандық газеттің 9 мың данасын жойып жіберген» деген айып тағылды [11].

Алайда кейін «аққа құдай жақ» дегендей көп ұзамай Т.Мұқамбетовтың қылмысы дәлелденбей, ажал шеңгелінен құтылып шығады, Гурьев қалалық партия комитеті қайтадан оның партиялығын қалыпқа келтіреді. ВКП(б) Батыс Қазақстан обкомына берілген мына бір мінездемеге назар аударсақ:

«КП(б) мүшесі Т.Мұхамбетовке мінездеме.

Мұхамбетов Төлеген 1900 жылы туған, білімі төмен, 1930 жылы кеңестік партия мектебінің екінші басқышын аяқтаған, 1936 жылдан партия мүшесі билет № 1600878. 1927 жылдан 1934 жыл аралығында партия және кеңес жұмыстарында болған, 1934 жылдан 1937 жылдың қараша айына дейін аудандық газеттің жауапты редакторы, 1937 жылдың қараша айынан 1938 жылдың маусымына дейін облыстық «Социалистік құрылыс» газетінде бөлім меңгерушісі болып қызмет атқарып, өз жұмысын дұрыс жолға қоя білді. 1938 жылы тұтқындалуына байланысты партия қатарынан шығарылды, ақталғаннан кейін 1939 жылы 21 сәуірде Гурьев қалалық партия комитеті қайтадан оның партиялығын қалыпқа келтірді.

Гурьев КП(б) обкомының
кадр бойынша хатшысы: (Волков)» [11, 23 п.].

мышления: 1) репродуктивное и 2) продуктивное, творческое. По мнению сторонников этой точки зрения, люди могут познавать нечто новое главным образом или исключительно посредством уже не репродуктивного, а, наоборот, продуктивного, творческого мышления.

Созидание всего нового представляет собой творческий процесс. Еще древнегреческие философы стремились в своих системах обучения применять методы, развивающие творческое мышление учеников. Творчество обычно связывают с такими категориями, как способность к творческой деятельности, умение нестандартно подходить к решению сложных проблем. Иногда ее связывают со способностью человека создавать условия для проявления закона синергии в процессе решения задач.

Выделяют три основных подхода к проблеме творческих и интеллектуальных способностей:

1) Творческие способности как таковые не существуют. Главную роль в детерминации творческого поведения играют мотивация, ценности, личностные черты. Интеллектуальные способности выступают как необходимые, но недостаточные условия творческой активности личности.

2) Высокий уровень развития интеллекта предполагает высокий уровень развития творческих способностей, и наоборот. Творческого процесса как специфической формы психической активности не существует.

3) Творческая способность – креативность - фактор, независимый от интеллекта [2].

П.Торранс провел многолетние и многоэтапные исследования творчества с целью найти критерии проявления и способы изменения творческих способностей. Из исследований были сделаны выводы, что дети, которые по тестам Торренса были определены как обладающие творческими способностями, в дальнейшем действительно показали творческие достижения.

На основе использования тестов Торренса были выявлены компоненты творческого мышления, которые способствуют проявлениям творческих способностей:

1. Количество ответов и их четкость.
2. Подвижность (гибкость), степень разнообразия ответов.
3. Необычность, оригинальность или редкость ответа.
4. Тщательность разработки, степень детализации ответа.
5. Абстрактность заглавия, уровень абстракции в ответах.
6. Сопротивление к закрытию незаконченных фигур или способность оставить их открытыми.

7. Эмоциональная выразительность ответа.

8. Артикулятивность при рассказе, вставка ответов в контекст, придание им окружения.

9. Движения или действия, показанные при ответе.

10. Экспрессивность заглавия, способность трансформировать из фигурального в вербальное и делать это эмоционально.

11. Синтез или комбинация, объединяющая вместе две или более фигуры и создание когерентного ответа.

12. Необычная визуализация, рассмотрение и помещение фигур в необычную визуальную перспективу.

13. Внутренняя визуализация, рассмотрение объекта изнутри.

14. Расширение и выход за рамки ожидаемого результата.

15. Юмор, сопоставление двух или более несовместимых элементов.

16. Богатство воображения, его разнообразие, жизненность, интенсивность.

17. Цветность воображения, захватывающая, апеллирующая к чувствам, эмоциям.

18. Фантазия, нереальные фигуры, волшебство и сказочные персонажи, персонажи научной фантастики.

Как мы видим, в творческий процесс вовлекаются логические и образные компоненты мышления.

Выделяют пять слагаемых творчества (креативности):

1) обработка информации;

2) созревание идей;

3) озарение;

4) объединение идей в системное решение;

5) сопровождение решения комментариями.

Таким образом, творчество - это мыслительный процесс, помогающий нам генерировать идеи.

Существуют различные уровни реальной действительности, которые по-своему влияют на творчество:

* процессы в окружающей среде, которые влияют на то, «где» и «когда» может проявиться творчество;

* «что» в творчестве проявляет себя в окружении через поведенческие процессы;

* поведенческие проявления и реакции основаны на том, «как» человек думает – на его внутренних картах, стратегиях и психических особенностях;

* творческое мышление подвержено влиянию и воздействию процессов, связанных с убеждениями и ценностями, которые для

меңгерушісі болып партияға қарсы ұлттық «16 топтың мүшесі» Н.Несібеков қызмет етіп келді, енді «СК» редакциясы құрамында оның болуы қисынсыз деп шештім.

Енді партия мүшелігіне кандидат Төлеген Мұқамбетовтың редакцияға келуін редакция құрамын жаңарту емес, кездейсоқ оқиға деп қарау керек. Оны жан-жақты тексеру қажет деп санаймын, себебі қазірдің өзінде оның халық жаулары Хангереев, Мендалиев және т.б. жолдастармен сыбайлас болды деген «сыбыс» бар» [9]. Көп ұзамай бұл «сыбыс» республикалық «Социалистік Қазақстан» газеті редакциясының тілшілер бөліміне де жетеді. Бүркеншек атпен жазылған хатты Батыс Қазақстан облыстық партия комитетінің баспасөз бөліміне республикалық «Социалистік Қазақстан» газетінің редакциясы 1938 жылы 26 мамыр күні № 1213/9137 санды қатынаспен жіберіп, қатаң тексеруге тапсырады. Енді осы хаттың мазмұнымен қысқаша таныссақ:

«Маңғыстау партия ұйымын көп жылдар бойы халық жауы Хангереев басқарып отырып, ауданның саяси-шаруашылық жұмыстарының барлық тарауларына да өзінің зиянкестік әрекеттерін тигізгені анық. 1936-37-жылдары өндіріс орындарына бірнеше миллиондаған аса зиян болды. ...Халық жауы Хангереев өзінің зиянкестік әрекеттерін ауданнан шығатын «Колхоз жолы» газетіне де аз тигізбеген. Газеттің редакторлығына өзімен бірге ертіп келген досы Мұқамбетовты отырғызып, сол арқылы барлық пікірін іске асырған. Маңғыстау партия ұйымында Хангереевтің оң қолы болып соның сойылын соққан Меңдалиев, Ермағамбетов «Колхоз жолы» газетінің редакторы Мұқамбетов және оның ағасы Диар Мұқамбетовтер (партиядан қуылды) болып отыр. Әсіресе сол уақытта аудандық «Колхоз жолы» газетінің редакторы Мұқамбетов Хангереевтің маңдайына шаң тигізбеуге тырысты. «Колхоз жолы» газетіне Хангереевтің айтқанын жазып, жаратпаған мақалаларын жазбай тастап отырған. Соның арқасында аудандық газет аудан өмірінен қол үзіп кеткен. Бірнеше жүздеген тілші хаттары басылмай Хангереевтің айтқанымен редактор Мұқамбетов аяқсыз қалдыра берген. Газеттің көпшілік алдындағы беделін жойған. ...Сонымен қатар Мұқамбетов «Колхоз жолы» газетінің редакциясын құлатуға тырысқан редакцияда отырып алып, газеттен түскен қаражатты оң мен солға бірдей жұмсап шашып жоқ еткен. Мұны осы жылы апрель айында аудандық партия комитетінің бюросымен Өтегенов, Досмағамбетов жолдастардың құралған партия комиссиясы ғана ашып, «Колхоз жолы» газетінің 1935-1937 жылдардағы ақша қаражатын тергегенде төмендегілер

болды. Табыстарымызбен қатар кемшіліктеріміз де болды. Ауданымыздың қысқы жол қатынасының үзілісте болу арасында барлық мектептерді оқу-құралдарымен толық қамтамасыз ете алмадық. Оқытушыларымыздың көбі жас, бұрын оқыту жұмысында ысылмаған тәжірибелері кем болды. Осы секілді салдардың бәрі де оқу жылын 100 процент аяқтауға, және оқушыларға сапалы тәрбие беруге жұмыстарын күшейтуге толық мүмкіншілік туғызылмады. Алдағы 1936-37 оқу жылына биыл жаңадан 14 мектеп салынатын еді, оның 65 проценті салынып бітті. Қалғандары да тез арада салынып бітеді. Оңдалуға тиісті мектептердің 88 проценті оңдалды. Қысқа дайындалатын отынның 87 проценті мектеп басына жинап алынды. Алдағы оқу жылына 5085 бала оқымақ» [6].

Осы тұстағы Маңғыстау өлкесінің саяси-әлеуметтік және мәдени дамуына ғылыми еңбек еңбек жазған Ғ.Теміртасов мынадай деректерді алға тартады: «Мұғалімдер қатары өсті. 1929-1930 жылдары 27 мұғалім жұмыс істесе, 1937 жылы ол 122-ге өсті. Олардың 14 ғана ұлты орыс еді. 7 жоғары, 12-нің орта дәрежелі білімі болды. Маңғыстауда малшылар үнемі жайлауға көшіп отыратындықтан жылжымалы мектептер де ұйымдастырылды» [7, 128 б.].

Алайда осындай қиыншылықта аянбай тер төгіп, адал еңбек еткен газеттің алғашқы редакторлары Н.Несібекұлы мен Т.Мұқамбетұлы сталиндік қуғын-сүргін басталған шақта қасында жүрген қаламдас жолдастарының «домалақ арызымен» түрмеге қамалды. Гурьев округтік «Социалды құрылыс» газетінің редакторының орынбасары Ғ.Аманғалиев қол қойған 1937 жылы 8 қазанда № 77 бұйрықта былай делінген: «Редакцияның партия бөлімінің бастығы Несібеков Нұртілептің Маңғыстаудағы бұрынғы контрреволюцияшыл-ұлтшыл жіктерге қатынасып, партияға қарсы жұмыс жүргізгендіктері анықталғандықтан октябрьдің (қазанның) 8-інен бастап жұмыстан шығарылсын» [8, 164 б.].

Компартияға қарсы «ұлтшыл», «сатқындар» деген желеумен жазықсыз жазаға тартылған Төлеген Мұқамбетов туралы мұрағаттарда мол құжаттар сақталған. 1937 жылы Гурьев округтік «Социалды құрылыс» газетінде өз ісіне шын берілген шебер журналист туралы тағы да редактордың орынбасары Ғ. Аманғалиев округтің басшылары Өтеғалиев пен Сидровқа төмендегі мазмұнда хат жолдаған: «Міне, «Социалды құрылыс» газетінің редакторы Ш.Қожахметовтың қылмыстық әрекеті әшкереленіп және жұмыстан қуылғанына ай өтсе де, күні бүгінге дейін газет редакторсыз, әрі тексеруден өткен адамдармен толықтырылмай отыр. Күні бүгінге дейін партия бөлімінің

начала определяют, «почему» человек проявляет себя творческий;

* самореферентные процессы, связанные с восприятием того, «кем» является человек в соотношении с его собственной идентификацией и ролью, определяют то, какие типы убеждений и ценностей будут отобраны и воплощены» [4].

Первопричиной и основой творческого мышления является работа нашего мозга, уникальность которого заключается в том, что он развивается только в процессе своей эксплуатации.

Специалисты в области человеческого интеллекта считают, что для обеспечения творческого процесса необходимо сочетание конвергентного (логического, последовательного, линейного) и дивергентного (целостного, интуитивного, релятивного) мышления. Результат такого сочетания характеристик мышления проявляется в беглости и гибкости ума, а также в оригинальности, сочетающейся с точностью суждений (рис.1).

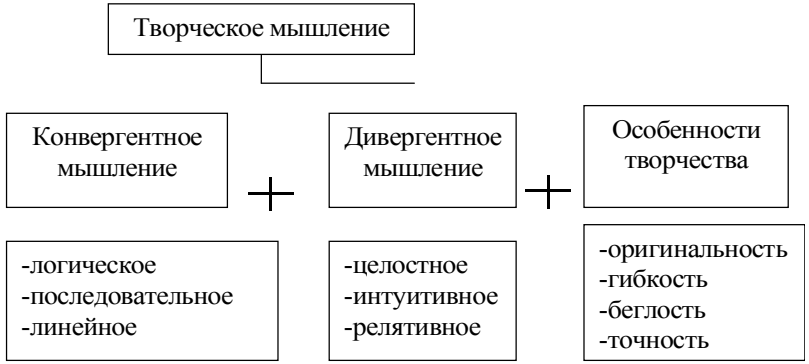

Рис.1. Компоненты творческого мышления

Точность проявляется как способность придавать завершенный вид продуктам мышления. Под беглостью ума здесь понимается способность генерировать максимально большое количество идей, а гибкость представляется как способность к порождению широкого многообразия таких идей. Нестандартные решения, новые идеи в подобных случаях, как правило, оригинальны. Ключевой признак творческого мышления -способность человека создавать новые сочетания идей, направленные на решение актуальных проблем.

Иными словами, для формирования «навыков» творческого мышления требуются упражнения с соответствующими «инструментами» в соответствующей обстановке.

Торранс выделяет пять принципов, которыми должен руководствоваться учитель, чтобы поощрять творческое мышление детей:

1. Внимательно относиться к необычным вопросам.
2. Уважительное отношение к необычным идеям.
3. Умение показать детям, что их идеи имеют ценность.
4. Создание удобных случаев для самостоятельного обучения и похвала за это.
5. Предоставление времени для неоцениваемой практики или обучения.

И таким образом можно процессуально выделить следующие стадии творческого мышления:

1. Стадия осознания проблемности задачи, ситуации. После неудачных попыток решения происходит осознание субъектом своей неспособности решить задачу известными ему способами.

2. Инкубационная стадия. Происходит неосознанный поиск решения. Чаще всего эта стадия характеризуется как связанная с работой бессознательного. В частности, по мнению М.Познера, во время инкубационной фазы человек отдыхает от безуспешных попыток решения задачи, забывает их, производит бессознательную работу.

3. Стадия осознания решения, инсайта. Решение из неосознаваемого переходит на осознаваемую область.

4. Стадия конкретизации решения. Субъект разрабатывает пути конкретной реализации решения, корректирует свою систему знаний на основе открытой информации.

5. Стадия критической проверки соответствия конкретного решения с условиями задачи и наличной ситуации. Некоторые исследователи (например Г.Рагг) не считают критическую проверку непосредственно включенной в процессе творческого мышления.

6. Практическая реализация решения [3].

Продолжаются некоторые споры по поводу того, является ли творческое мышление “внутренним” процессом или же оно существует лишь постольку, поскольку проявляется в поведении. Игрок в шахматы может обдумывать следующий ход несколько минут, прежде чем сделать его явным. Имеет ли место мышление в тот период, когда он взвешивает свои действия? Очевидно, что да, и все же некоторые и в этом случае сказали бы, что поскольку никакого внешнего поведения не наблюдается, то вывод основан не на эмпирическом наблюдении, а на спекуляции. Общее определение

«Колхоз жолы» газеті редакторлығына тағайындалады. Сол кезде онымен бірге редакцияда төмендегі адамдар еңбек еткен: Сәбікұлы – хатшы, Тумышұлы Сәйдім – корректор, Батырбайұлы Сабыр – баспашы, Байтанұлы Қалжан – әріпші, Қайпақұлы – әріпші, Үсембайұлы – әріпші, Сүйеуұлы – үйренуші, Қалабайұлы – үйренуші, Құбашқызы – үйренуші, Құрман келіні –үй сыпырушы» [4].

Осы тұста Маңғыстау ауданында мал шаруашылығын өркендетіп, көшпенділерді қоныстандыру ісі шапшаң жүріп жатты. Ел ішіндегі сауатсыздықты жою, балаларды мектепке тарту және мәдени-көпшілік жұмыстар «Колхоз жолы» газетінің әр санының басты тақырыбына айналды. 1936 жыл 15 ақпан күнгі №15 (406) санында 11 ақпанда өткен аудандық бірінші партия жиналысында жарыссөзге қатысқан жолдастардың ұсыныс-пікірлері басылған:

«Меңдалиев, РайЗоның бастығы: Стахановшылар қозғалысын ауылдық коммунистердің әйелдері толық түсінбегенін және мал шаруашылық әдісін қолдана алмай отырғанын айта келіп, стахановшылар әдісін мал шаруашылығында қолдану керектігін айтты және бұл жөнінде Сарман Балманов секілді мал өлтірген стахановшылар әлі де оның қойларды емдеу жөніндегі іс-тәжірибесі басқаларға үлгі ретінде беру керек деді. Мендалиев жолдас «Бірлік күш» серігі жанындағы қой фермаларының жұмысының нашарлығына тоқтап, бағымның нашарлығынан қойда жұмыр құрт ауруы бар деді.

Тумышев, аудандық комсомол комитетінің пионер бөлімі бастығы: Пионерлер арасындағы коммунистік тәрбие мен комсомол, партия ұйымдарының пионерлерге басшылығы және шаруашылық органдарының басшыларының жәрдем бермейтіндіктеріне тоқталды» [5].

Маңғыстау ауданында еңбекшілердің оқу-білімге деген ынтасын қанағаттандыру үшін ол кезде мектеп үйлері де, мұғалімдер де, оқу құралдары да, әсіресе ана тіліндегі оқулықтар да жетіспеді. Мектеп балаларын оқуға тарту мәселесі күн тәртібінен түспеді. «Колхоз жолы» газетінің 1936 жыл 30 маусым күнгі № 68 (459) санында тілші З.Құмаровтың «1935-1936 оқу жылының қорытындысы» атты мақала осы тақырыптың жүгін көтерген. Оқып көрелік: «...Оқу жылының ішінде ауылдардағы қашық мектептерге, мектеп нұсқаушылары үздіксіз жанды байланыс жасап отырды. Оқу жылының басында мектепке тартылған 4293 баладан оқу аяқтап шыққаны 4061 бала болды. Қалған 232 бала ауру, басқа аудандарға шаруашылық ретінде ауысу және өлу секілді дәлелді себептермен кеміп отыр. ...Бұлар заңды отсепке есептелмейді. Оқу жылының қорытындысында сабақ үлгерісі 92 процент, программаның орындалуы 93,2 проц., қалысы 97 процент

жауапты редактор Н.Несібекұлы, хатшы Қызылбайұлы, нұсқаушы Сүйеуұлы, корректор Байтілеуұлы еңбек етсе, баспаханада 6 жұмысшы болған.

Редактор Н. Несібекұлы 1933 жылы 20 қазан күні Гурьев округтік партия және атқару кеңесіне редакция жұмысындағы қиыншылықтар мен іске қол байлау болған кемшіліктер туралы былай деп жазады: «...Газет басатын машинамыз аяқпен айналдыратын кішкене американка, қағазды қолмен салып, қолмен алады, қағаз да қолмен кесіледі. Әріптеріміздің түрі де кем, орысша әріп жүдә жоқ. Көсемдердің және аудан шаруашылықтарының суреттері (клише) жоқ. Аудандық бюджеттен жардем субсидияға қаралған қаражаттарымызды бюджет түсімінің нашарлығынан ала алмай отырмыз. Соның салдарынан басқарма баспахана тұрған үйлеріміз ашық, тереземіз жоқ. Пештерімізге дейін оңдаусыз, отындарымызды дайындап ала алмай отырмыз және баспаханаға керекті құрал-саймандар мен жұмысшыларды маман киімдерімен (спецодежда) қамтамасыз ете алмай отырмыз» [2]. Қатынас хатта одан әрі газет жұмысын жақсы білетін білікті мамандар жіберу, тілшілер оқуын ұйымдастыруға нұсқаулар мен оларды ынталандыру, жаңа полиграфиялық машина, әр түрлі суреттер, қағаздың тұрақты болуын, ақшалай қаржы және т.б. көмектер сұралады.

Бұл хатқа Гурьев округтік партия комитетінің насихат және үгіт бөлімінің меңгерушісі М.Зеленов пен округтік «Социалды құрылыс» газетінің редакторы З. Сыздықовтан төмендегіше жауап келеді:

«1. Баспаханада керекті машина, әріп сияқты заттарды облыстың алдына (Батыс Қазақстан – Қ.С.) қойдық, сіздерді қамту үшін. ә) Көсемдердің суреті бізде жоқ, оған тиісті орындар арқылы сұраныс беру керек.

2. Қағаз мәселесін де облыстың алдына қойдық. Әзірге сіздерге бөлінген қағаз қоры жоқ.

3. Егер екпінді газетке еңбегі сіңген тілші болса, оған сыйлық беру керек. Оның қаражатын жергілікті аудандық аткомнан алу керек.

4. Қарашаның 30-ында округтік тілшілер слеті шақырылады. Оған сіздің ауданға 8 адамға орын беріп отырмыз. Оның бірі - Сізсіз. Осы слетке толық даярланып келіңіз. Алдыңғы қатардағы екпінді тілшілеріңіздің тізімін алып келіңіз, сыйлық беріледі» [3].

Күн өткен сайын жергілікті партия және атқару кеңесі шешіміне сай редакция мен баспаханаға жаңа мамандар мен үйренушілер тартылады. Батыс Қазақстан облыстық партия комитетінің 1934 жылы 20 маусым күні өткен бюро қаулысымен Төлеген Мұқамбетұлы

мышления могло бы частично решить этот конфликт и помочь нашему обсуждению. Обычно мышление характеризуется тремя основными моментами:

* Мышление когнитивное, т.е. происходит “внутренне”, в уме, но о нем судят по поведению. Игрок в шахматы проявляет свое мышление, когда делает ход.

* Мышление – это процесс, при котором в когнитивной системе происходит некоторая манипуляция знаниями. Обдумывая свой ход, игрок в шахматы объединяет прошлые воспоминания с текущей информацией и заменяет свое знание ситуации.

* Мышление направленно, и его результаты проявляются в поведении, которое “решает” некоторую проблему или направленно на ее решение. Каждый следующий ход в мыслях шахматиста направлен на выигрыш в игре. Не все действия успешны, но в общем в мыслях игрока все они направлены на решение.

В одной из серий опытов, проведенных Я.А.Пономаревым, при исследовании творческого мышления в качестве наводящих упражнений давались следующие: например, испытуемый должен был многократно снимать расположенные на шахматной доске четыре пешки тремя ходами фигуры, которая может «брать» пешки и как ферзь, и как «дамка» при игре в шашки. При этом пешки были расположены так, что испытуемый проделывал движение, путь которого совпадал с линиями перечеркивания точек в основной задаче. А в основной задаче при экспериментальном исследовании мышления Я.А.Пономарев выбрал более простые задачи - задачи «на догадку».

Такие задачи отличаются тем, что они требуют для своего решения только таких знаний и умений, которые заведомо имеются у испытуемых. Вместе с тем, их решение сразу не находится, т.е. условия этих задач сразу не актуализируют у испытуемых нужных связей, вызывающих применение адекватного способа решений. Наконец, этот тип задач характеризуется тем, что если принцип решения данной задачи найден, то его применение уже не представляет никакого труда, и, таким образом, этап нахождения принципа решения практически совпадает со вторым этапом – этапом реализации этого решения.

Примером задач такого типа может служить следующая простейшая задача (из исследования Я.А.Пономарева, было использовано при наших исследованиях). Детям дается лист бумаги, на котором нарисованы четыре точки, расположенные в виде квадрата; задача состоит в том, чтобы перечеркнуть их тремя прямыми, не отрывая руки от рисунка, вернуться к начальной точке.

Как показал опыт, испытуемые, не знающие заранее данной задачи, быстро решить ее не могут, хотя нужны для этого элементарные геометрические знания. Так, если эту задачу несколько видоизменить и например, поставить ее в следующей форме: «Опишите вокруг квадрата треугольник», то она, конечно, решается очень легко.

Условия данной задачи первоначально актуализируют связи неадекватные, адекватные же связи не актуализируются и не вступают в новую связь - в связь с условиями именно данной задачи, хотя в других условиях, например в условиях инструкции, они актуализируются очень легко.

Собственно же, эксперимент заключался в том, что, взяв одну из таких задач в качестве основной, экспериментатор подводил испытуемого тем или другим дополнительным примером к ее решению. Эти приемы заключались в том, что испытуемый выполнял по требованию экспериментатора какое-нибудь упражнение или решал какие-нибудь другие задачи, которые объективно содержали в себе решение основной задачи и поэтому могли выполнять наводящую роль. Таким образом, мы получили возможность проследить, при каких же условиях опыт испытуемого наводит его на правильное решение, что собственно, и выражается в так называемой догадке.

Выше мы указали один из примеров наводящего упражнения. Приведем еще один пример наводящего упражнения. Испытуемому предлагалось многократно и различным образом описывать вокруг квадрата треугольники.

Полученные данные представляются на первый взгляд неожиданными, даже парадоксальными: ни многократное повторение отдельных упражнений, ни целые группы разных упражнений не дали положительного эффекта: основная задача испытуемыми, предварительно проделавшими эти упражнения, не решалась.

Но, если эти же упражнения дать после основной задачи, оставшейся нерешенной, то их наводящее действие отчетливо сказывается при вторичном предъявлении основной задачи и она чаще всего решается сразу же.

Использование такого рода «подсказок» обнаружило факт, ставший отправным для построения моделей творческой ситуации. «Подсказка», предшествующая задаче, остается неэффективной, но если она следует за задачей, то при повторном обращении испытуемого к задаче это примерно в 50% случаев дает положительный эффект. Неэффективность «подсказки», в первом случае говорит о том, что испытуемый и в таких условиях не может решить задачу. Во втором

ӘОЖ 351.751(574)-09

Қ. Сүндетұлы
т.ғ.к., Х. Досмұхамедов атындағы Атырау мемлекеттік университетінің аға оқытушысы

«КОЛХОЗ ЖОЛЫ» ГАЗЕТІНІҢ ТАРИХЫНАН

Маңғыстау облысының қазақ тіліндегі тұңғыш саны 1931 жылы 5 тамызда «Жаңа жұртшылық» атауымен жарық көріп, кейін 1932 жылы № 36 санынан бастап «Колхоз жолы» деп аталған газеті өз уақытында қиындыққа толы, соқтықпалы-соқпақты ауыр жолдан өтті. Жергілікті билік өкілдерінің тарапынан аудан баспасөзіне деген қамқорлықтың болмауынан аудандық газеттің 1931 жылы – 9, 1932 жылы – 30 саны және 1933 жылы қаңтар айындағы 3 кезекті нөмірлері шығып, уақытша тұрып қалады. Басылымның дағдарысқа ұшырауына алдымен баспахана жұмысшыларына қолайлы жағдайлар туғызылмауы себеп болса, екіншіден газетке басшылық жасайтын білімді редактордың болмауы еді. Сол кездегі редактор Ж.Сарсембин аудандық партия комитетінің бөлім меңгерушілігіне тағайындалса, оның орнына ұсынылған И.Өтепбергенұлы қоныстандыру мәселесімен ауданнан тыс жерде іс-сапарда болған. Бұл жағдай аудандық партия комитетінің 1933 жылы 11 сәуірде, 15 маусым күнгі өткен бюро мәжілістерінде талқыланып, қаулы қабылданғанымен шешімді шаралар жүзеге аспады [1].

Маңғыстау ауданы партия ұйымының жетекшілігіне саяси сауатты, терең білімді, кейін сталиндік зобалаңға ұшыраған Д.Хангереевтің тағайындалуымен аудан баспасөзінің жұмысы қайтадан қалпына келтіріліп, жаңа серпін алды. Алдымен 5-6 ай бойы еңбекақыларын ала алмаған баспахана жұмысшыларының талабы орындалып, редакция және баспахана құрамы аудан басшылары секілді бірінші сапты азық-түлік кезегіне қойылды. Орал, Гурьев қалаларынан жаңа маман кадрлар шақырылып, баспахана қоры толық кассалы латын әріптерімен, бояу, қағаз, керосин және т.б. қажетті құрал-жабдықтармен қамтамасыз етілді.

1933 жылдың 1 тамызынан бастап «Колхоз жолы» газетінің редакторлығына Нұртілеп Несібекұлы тағайындалады. Осындай ұйымдастыру шараларының нәтижесінде «Колхоз жолы» газетінің жұмысы қайтадан 1933 жылы 10 қыркүйекте қалпына келтіріліп, бір айда кезекті 8 саны шығарылады. Сол тұста газет редакциясында:

жағдайындағы өзгерістер арасындағы сәйкессіздік. Аграрлық сектордағы жерді бөлу мен меншік құқығы тиесілі макроэкономикалық өзгерістер мен нарықтық институттарының дамуымен ұластырылмады [7]. Мемлекеттің рөлін әлсіретіп, нарықтың рөлін өзінен-өзі реттелетін институт ретінде көрсету ауыл шаруашылығы өнімдерінің бағасының өндіріс өнімдерімен салыстырғанда бірдей өспеуіне, мемлекеттік бюджетте аграрлық қолдауға арналған баптардағы соманың төмендеуі ауылдағы әлеуметтік жағдайдың нашарлауына алып келіп соқты. Аграрлық реформаны қолдаушы әлеуметтік топ аз болды, себебі халықтың басым бөлігінің әл-ауқаты төмендеді, шаруалардың экономикалық және құқықтық сауаты төмен еді. Реформаны жүргізуге дайындық аз болды және оны ұйымдастыру нашар жүргізілді, көптеген бағдарламалар жүзеге асырылмады. Тұтастай алғанда, реформа алдын-ала дайындықсыз және терең негізделген ғылыми концепциясыз басталды.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Калтаева С. Нарыққа өтпелі кезеңдегі аграрлық қатынастар: экономика ғылымдарының кандидаты .... дисс. Автореферат.-Алматы: 2001 ж. 27 бет.
2. Куреньков И. Аграрный синдром. – Астана. Елорда,2001. 286 с. 109с.
3. Смит А. Исследования о природе и причинах богатства народов.
4. Арнольд В.И. теория катастроф. – Москва. Наука.1979.128 с.
5. Есімов А. Ауыл бойын тіктеп келеді. //Егемен Қазақстан. – 2003ж. 23 желтоқсан.
6. 2003- Краткий статистический ежегодник. Агенство по статистике. Алматы. 2003. с.91.
7. Көкейтесті проблемалар: ауыл және меншік. Ой-өзегі. //Саясат, 2002 -№ 9-107-4-б.

* * *

Статья посвящена исследованию одной из актуальных и сложных проблем истории Казахстана как развитие аграрных отношений в современном Казахстане. Республика Казахстан стала независимым государством и развивается по пути мировой рыночной системы. Раскрыты вопросы перехода аграрного сектора к рыночной экономике. Отражены недостатки аграрных реформ, дан исторический анализ трудностей в управлении аграрного сектора. Дан анализ преобразований, происходящих в этой сфере.

* * *

Article is devoted to research of one of actual and challenges of history of Kazakhstan as development agrarian relations in modern Kazakhstan. Kazakhstan became the inde4pendent state and develops by the way of world market system. Questions of transition of agrarian sector to market economy are opened. Lacks of agrarian reforms are reflected, the historical analysis of difficulties of management of agrarian sector is given. The analysis, the transformations occurring in this sphere is given.

случае используемая «подсказка», оставаясь по ее объективному содержанию той же самой, как бы превращается в иную, функционально уподобляясь непосредственным указаниям к действию.

Следовательно, вся трудность решения состоит в соотстветствующем преобразовании «подсказки». А отсюда следует, что закономерности этого преобразования являются закономерностями психологического механизма (или одного из механизмов) решения творческой задачи [5].

Творческое мышление направлено на создание новых идей. Таким образом, в результате использования компонентов творческого мышление происходит открытие принципиально нового или усовершенствованного решения той или иной задачи.

Список использованной литературы

1. Гиппенрейтер Ю.Б., Спиридонова В.Ф., Фаликман М.В., Петухова В.В. Психология мышления. .М.: « Изд. Астрель»., 2008- стр 117.
2. Дружинин В.Н.,1995
3. Кочетков И.Г. Творческое мышление в структуре профессионально важных качеств психолога. Автореферат к.пс.н. Ульяновск-2006г.
4. Панфилова А.П. Мозговые штурмы в коллективном принятии решений: Учебн.пособие.-СПб.:Знание, 2005.с.215.
5. Пономарев Я.А.О механизме решения творческой задачи стр.383.

* * *

Бұл мақалада шығармашылық ойлану мәселесі тұсында сөз қозғалады. Ойланудың даму кезеңдеріне, сондай-ақ шығармашылық ойлану компоненттерінің адам қабілетіне тигізетін ықпалы туралы талдау жасалады.

* * *

This article is devoled to the question of creative mentality. It is analyzed at stages of development and influence its components on human abilities. There is given conclusion of using "prompts", which essentially influence on the solutionof problem tasks.

ӘОЖ 636:332.146:332.2.021

Б.Ж. Болатова
оқытушы, докторант Ph.D,
Ақтөбе мемлекеттік педагогикалық институты

АҚТӨБЕ ОБЛЫСЫНЫҢ АГРАРЛЫҚ ӨНДІРІСІНЕ ТАРТЫЛҒАН ИНВЕСТИЦИЯНЫҢ НӘТИЖЕСІНДЕ МАЛ ШАРУАШЫЛЫҒЫНЫҢ ЖАҒДАЙЫН ТАЛДАУ

Қазақстан экономикасы үшін ауыл шаруашылығы - ең маңызды салалардың бірі. Елбасы Нұрсұлтан Назарбаевтың Жолдауларында еліміздің агроөнеркәсіптік кешеніне ерекше тоқталатыны белгілі. Республикамыздың экономикасындағы ауыл шаруашылық саласын жандандыру үшін бәсекеге қабілетті агробизнес жүйесін қалыптастыру мәселесін шешу керек. Ол үшін заңдылық актілерді дәл орындаумен қатар өнім сапасын арттыру мен қайта өңдеуші және ауыл шаруашылық өндірісін жаңартуға ерекше көңіл бөлу қажет. Ауыл шаруашылық кәсіпорындары әрқайсысы өз бетінше әр түрліше нарық жағдайына бейімделді. Олардың кейбіреуі нарықта өз орнын тауып, табысты бәсекелесуде. Ал, кейбіреулері осы уақытқа дейін дағдарыс жағдайынан шыға алмай көмекке мұқтаж. Осының барлығы ауыл шаруашылық саласына деген инвестицияның жетіспеушілігінен туындап отырғанынан көруге болады, ал мұндай жағдайда интенсивтендіру деңгейі төмендейді.

Нарықтық экономикасы дамыған елдерде интенсивтендіру жеделдетілген ғылыми-техникалық прогресс пен технологиялық революция жағдайында жүрді. Бұл агроөнеркәсіп өндірісінің барлық саласы мен салаларда өндірістік мүмкіндіктерді арттырды. Мұнда маңызды рөлді мемлекеттің инвестициялық саясаты атқарады. Мемлекеттің инвестициялық қызметке тікелей араласуымен қолайлы экономикалық жағдай қалыптасады.

Қазақстандағы ауыл шаруашылығының қазіргі инвестициялық жағдайы күрделі қаржы салымының төмендеуімен ғана емес, сондай-ақ негізгі капиталдың ұдайы өндірісіндегі өзгерістермен анықталады.

Нарықтық жағдайда кәсіпорынды дамыту көзі ретінде меншікті құралдардың рөлі артуда. Біріншіден, меншікті құралдар күрделі қаржы салымының көзі ретінде техникалық қайта жарақтандыру, өндірісті кеңейту және қайта құру бәсекеге қабілетті өнімді шығаруды

болады. Мәселен, тікелей сауда желісі, кәсіпорынның фирмалық дүкендерді, еркін сауда, т.б. Өндірілген өнімдерді өткізу формалары өз кезегінде қабылданған ережелер, заңдар мен стандарттар шеңберінде дамып отырады.

Қазіргі кезде Қазақстан Республикасы ауыл шаруашылығы тауарларын өндірушілерге мемлекеттік демеуді, сатып алу бағалары арқылы жүргізу саясаты толығымен өз мәнінде емес. Осының себебінен ауыл шаруашылығы өнімдерінің нақтылы бағасы, сол өнімдерді өткізуден түскен кірістің жұмсалған шығын мөлшерінен асып түсуін, нәтижесінде, ауылдық тауар өндірушілердің қажетті мөлшерде таза пайда табуларын қамтамасыз етпейді. Ал, мемлекеттік кепілдік бағалар болса, олар қазір негізінен дәнді дақылдарды ғана қамтиды. Кепілдік бағаның ауыл шаруашылығы өнімдерін өткізудің барлық арналары арасындағы үлес салмағы небәрі 10-12% -дан аспайды. Агроқұрылымдардың бағаның теңсіздігі әсерінен шеккен зияндарының орнын толтыру, я ішінара өтеу жұмыстары жүргізілмейді.

Ал ауыл шаруашылығы тауарларының бағалары болса, мұндағы жағдай басқаша, олардың нақтылы деңгейіне азық-түліктің халықаралық нарық бағалары, ел тұрғындарының реформаның алғашқы жылдары төмендеп кеткен сатып алу қабілеті т.б. тікелей ықпал етеді. Мәселен, жанар-жағар майдың, материалдық керек-жарақтың еліміздің ішкі нарығындағы бағасы дүниежүзілік баға деңгейіне көтерілгенде, ауыл шаруашылығының басты-басты тауарлы өнімдерінің бағасы бұрынғы мөлшерінде қалды, тіпті төмендеу тенденциясы да байқатты. Ауыл шаруашылығы өнімдері мен салаға қажетті материалды-техникалық қажеттіліктердің бағалары арасындағы ара-қатынастардың жақсару нышаны тек соңғы жылдарда ғана сезіле басталды. ҚР статистика жөніндегі Агенттігінің деректері бойынша, өнеркәсіп бұйымдары бағасының ауыл шаруашылығы тауарларына қарағанда өсу шапшаңдығы 1996-2008 жж. аралығында 1991-1995 жж. салыстырғанда кәдімгідей бәсеңдеді [6].

Сонымен, жоғарыдағыларды қорытындылай келе, ауыл шаруашылығында нарықтық қатынастарға өту бүкіл нарық реформасындағы ең қиыны, бұл сала өте күрделі, онда жиналып қалған проблемалар да көп еді. Ол өндірістік, әлеуметтік, экологиялық құрылымдардан тұрды, онда экономикалық, әлеуметтік және биологиялық факторлар өзара әсер етті. Кезінде аграрлық реформа жүргізудің қарама-қайшылықтарының мынадай ішкі және сыртқы себептері болды. Ішкі себептер: меншік қатынастарындағы өзгерістер мен нарықтық инфрақұрылымды дамыту мен агроөнеркәсіп кешеніндегі шаруашылық жүргізудің басқа да жалпы экономикалық

жекешелендірілді, оның бар мүлкі белгілі әдіспен ұжым мүшелеріне таратылып берілді. Олардың орнында ҚР Азаматтық Кодексіне сәйкес ауыл шаруашылық өндірістік кооперативтер, акционерлік қоғамдар, шаруашылық серіктестіктері құрылды. Сонымен қатар, бұлардың құрамынан он мыңдаған ауыл тұрғындары өз еріктерімен бөлініп шығып, жеке шаруа қожалықтарын ұйымдастырды.

Нарық жалпы мағынада – қоғамдық ұдайы өндірістің барлық өндірісіндегі экономикалық қатынастардың көріністі, экономикалық бостандық және жеке тұлғаның құқы. Бірақ экономикалық бостандық абсолютті емес: әкімшілік етудің, бұйрықтың болмауы бірыңғай күшті экономикалық өрлеуге жетелейтін тұтынушылық құны бар, белгілі бір еңбектің нақты қорытындысы. Басқаша айтқанда, нарық – дербес қоғамның қожалық ету тәсілі. Нарық экономикасы мықтап дамыған елдерде дәл осылай: ол тауар өндірушілерді өндіріс тиімділігін, бәсекелестікті арттыруға, сөйтіп түпкі мақсат – экономиканы өсіруге, мол табыс табуларына ынталандырады.

Нарықтық экономика жағдайында шаруашылықтың көптеген формаларын дамыту, оны қалыптастыру ауыл шаруашылық экономикасын тұрақтандырудағы және оны дамытудағы ең маңызды бағыттың бірі болып табылады. Ауылды жерлерде шағын кәсіпкерліктің дамуы кеңінен өріс алды. Оған кәсіпкерлік құрылымдардың құрылыс материалдарын жасауды, құрылыс жөндеу жұмыстарын, автокөлікке техникалық қызмет көрсету жұмысын, халықтың өнер тауарларын өндіруді, музыка аспаптарын жасауды теріден киім тігуді, көкөніс жеміс, сүт және тамақ өнімдерін өндіру де жатады. Сонымен, бүгінгі таңда аграрлық саланың тиімділігін арттырып, халқымызды өз елімізде өндірілетін ауыл шаруашылық өнімдерімен жан-жақты қамтамасыз ету - ең басты мәселе [5].

Ауыл шаруашылығы өнімдерін өткізудің мән-мазмұны да осы қағидаларға негізделеді: ол экономикалық және ұйымдастыру қызметінің, өндіруші мен тұтынушының өзара әрекеттесуінің белгілі бір сату процесінің сипатын көрсететін жиынтық жағдайы. Экономикалық дамудағы өзгерістер, мәселен, баға саясаты, салық және міндетті төлемдер салу жүйесін реттеу, өнімді сақтау, тасымалдау тәсілдеріндегі өзгерістер өнім өткізу жүйесіне, оның тиімділігіне белгілі әсерін тигізеді. Ауыл шаруашылығы өнімдерін өткізу дегеніміз сату процесінің белгілі бір мазмұнын білдіретін ұғым.

Ауыл шаруашылығы өнімдерін өткізудің формаларын, тауарды өндірушіден тұтынушыға дейін жеткізу мақсатында өзара әрекеттесетін экономикалық, технологиялық, әлеуметтік және басқа да процестердің ішкі ұйымдастырылу факторлары деп қарастыруға

ұйымдастыру және игеру көзі болып табылады; екіншіден, мұндай өнімдерді өткізу түсім мен пайданың өсуіне, бұл негізгі капиталды ұдайы өндіру мүмкіндігінің өсуіне алып келеді.

Келешекте ауыл шаруашылығын дамыту және оның экономикалық тиімділігін арттыруда экономика саласына инвестицияны тартусыз өндірісті жаңалау және өзгерту мүмкін емес. Бірақ, ауыл шаруашылық тауар өндірушілерінің табысын ұлғайтпай және оның төлемқабілеттілігін қайта қалпына келтірмей бұл мәселені шешуге болмайды. Инвестиция экономиканың тұрақты өсуі, ішкі мен сыртқы нарықта өндірістің бәсекеқабілеттілігін арттыру үшін маңызды буын болып табылады.

Сондықтан да, аграрлық өндіріске тартылған тиімді инвестициялық қызметтің нәтижесінде Ақтөбе облысының ауыл шаруашылығы 2008 жылы серпінді дамытуға қол жеткізді.

Ақтөбе облысының ауыл шаруашылық өнімдерінің жалпы көлемінің республика бойынша жалпы ауыл шаруашылық өнімдеріндегі үлесі соңғы жылдары 8-9%-ға жетті.

Бүгінгі таңда біздің мемлекетіміздің басшысының жолдауына байланысты Ақтөбе облысы аграрлық агроөнеркәсіптік кешенін тұрақты дамытудың 2006-2010 жылдарға арналған жоспары мен іс-шараларының негізінде жүзеге асырылтуда.Соның ішінде мал шаруашылығы ерекше рөл атқаруда.

Өткен жылы мал шаруашылығы саласында малдың өнімділігін көтеру арқылы мал өнімдерін өндіру көлемін көбейту және оның сапасын арттыру мақсатында бірінші рет республикалық бюджет есебінен «Мал шаруашылығының өнімділігі мен сапасын арттыруды қаржыландыруға 2007 жылдың республикалық бюджетінен берілетін ағымдағы нысаналы трансферттері туралы» және облыстық бюджет есебінен «Мал шаруашылығының өнімділігі мен сапасын арттыруды қаржыландыруға облыс бюджетінен берілетін қаражаттар туралы» бағдарламалары жасалынып инвестициялау қаралды. Осы бағдарламалардың тағы бір алға қойып отырған мақсаты алдағы уақытта ірілендіру, олардың санын көбейту болып отыр. Бағдарламалар бойынша республикалық бюджеттен сатылған сиыр етіне 81,5,0 млн. теңге, шошқа етіне 10,1 млн. теңге, құс етіне 18,1 млн. теңге, барлығы 103,4 млн. теңге және облыстық бюджеттен сатылған қой етіне 15,7 млн. теңге, сүтке 7,4 млн. теңге, барлығы 23,1 млн. теңге қаржыландыру бөлінді. Осы жылдың 1 желтоқсанына сиыр мен шошқа, құс етіне барлығы 41876,0 мың теңге игерілді. [4]

Инвестиция республикалық бюджеттен сиыр, шошқа және құс етін өндіру мен сатуды ынталандыру, мал мен құстың өнімділігін,

өндірілетін өнімнің сапасы мен бәсекелестігін арттыру мақсатында осы бордақылау кезінде пайдаланылатын жемнің құнын арзандатуға арналған. Ол мамандандырылған мал шаруашылықтардың сатқан 1 кг. сойыс салмақтағы сиыр еті үшін 90 теңгеден, шошқа етіне 88 теңгеден және құс етіне (тауық) 47 теңгеден, қой етіне 42 теңгеден және сиыр сүтіне 2,75 теңгеден төленіп отыр.

Жоғарыда қарастырылған ауыл шаруашылығын инвестициялаудың негізінде 2007 жылы облыстағы мал шаруашылығы саласының даму қорытындысы бойынша мал мен құс өнімінің өсіп, негізгі өнім түрлері көлемінің сақталғандығын көруге болады.

Облыс бойынша 2007 жылдың 1 қаңтарына дейін ірі қара саны 435,5 мың басқа (2007 жылмен салыстырғанда 103,4% құрады), қой мен ешкі 1008,9 мыңға (106,2 %), жылқы 66,5 мыңға (104,8 %), түйе 16,1 мыңға (101,4 %), шошқа 61,1 мыңға (122,2%), құс 1079,7 мыңға (109,8%) жетті.Ал, 2007 жылдағы мал шаруашылығының жалпы өнім көлемінің өткен жылғымен салыстырғандағы даму серпінін төмендегідей сипатталады:

2006-2007 жылдардағы мал шаруашылығының жалпы өнім көлемі

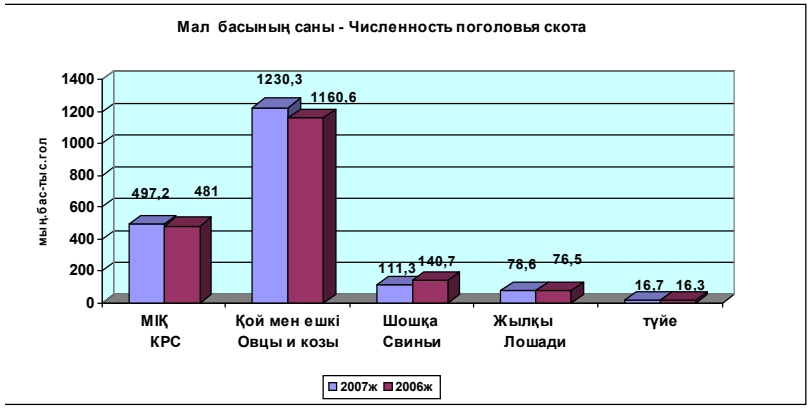

Талдау нәтижесі көрсетіп отырғандай, облыстың барлық аудандары мал шаруашылығын дамытуда жақсы жетістіктерге жетті, әсіресе Ырғыз және Шалқар аудандарының көрсеткіштерінен аңғаруға болады.

Ырғыз ауданы бойынша өткен жылмен салыстырғанда ірі қара саны 13% , қой саны 12,8%, жылқы 7,2%-ке, ал Шалқар ауданында ірі қара саны 6,8% , қой 16,5% және жылқы 6,4%-ке өскен.

шаруашылық жүргізу, өз тәжірибесі мен тәуекеліне сүйену секілді қосымша басымдылықтар бар. Үшіншісі – кооперациялау жолы. Бұл жолды жеке қожалық жүргізуге қабілеті я батылы жете бермейтін, орта шаруадан төменірек топ құрамында саналатын шаруалар таңдайды. Ал, еліміздегі ауыл шаруашылығы тауар өндірушілердің басым көпшілігі осы топқа жатады.

Нарық инфрақұрылым кешенін толық пайдалану экономиканы өсіруде әлеуметтік жағдайды жақсарта берудің басым бағыттарының бірінен саналады. Алайда, оның бұл мүмкіндігі біркелкі емес, әлеуметтік-экономикалық жағдайға бейімделу қабілеті де әртүрлі. Инфрақұрылымның әлеуметтік мүмкіндіктерін нақтылы іске асыра алмаған жағдайда инфрақұрылым мен экономиканың басқа салалары арасында қарама-қайшылықтар тууы ықтимал. Мәселен, сауда мүдделері жөнінде экономикада мемлекетаралық қайшылықтар немесе нақты тұтынушылар мүдделері арасындағы қарама-қайшылықтар[4].

Елімізде жүргізіліп жатқан ірі көлемдегі экономикалық реформа ең бірінші кезекте аграрлық өндірістің дамуына, ауыл тұрғындарының табысын көтеруге, еліміздің азық-түлік тәуелсіздігін сақтауға және нығайтуға бағытталған жағдайда ғана тиімді болмақ. Бұл мәселенің өзектілігі республика тұрғындарының 43%-ның ауылды жерде тұратындығына байланысты маңызды болып табылады. Олардың көпшілігі үшін ауыл тек ғана тұрақты тұрғылықты жер ғана емес, сондай-ақ менталитетін, өмір сүру образын анықтайды. Өкінішке орай аграрлық реформаларды жүзеге асыру жылдарында өтпелі кезеңнің қиыншылықтарымен байланысты келеңсіз құбылыстар ауылдың жағдайында көріне бастады. Өндірістің құлдырауы, көптеген жаңадан құрылған ұйымдастыру құрылымдарының экономикалық ауқатсыздығы ауыл тұрғындарының табыс деңгейі бойынша бөлінуіне алып келді. Нәтижесінде еңбек пен тұрмыс жағдайы, сапасы мен деңгейлі және қажеттіліктерді қанағаттандыруда қала мен ауыл арасында қалыптасқан айырмашылық тереңдей түсуде.

Еліміздің экономикасын меншіктік қатынастарға сүйенген жаңа жүйемен дамытуды ойластырғанда көптеген кедергілер әсіресе, оның аграрлық секторында кездесті. Реформаны жүргізу жылдары республикамызда өнім алмасу жүйелерінің көптеген субъектілері қызметтерін тоқтатуға мәжбүр байланыстар үзілді, ауыл шаруашылығы өнімдерін өңдейтін зауыттар мен фабрикалардың көпшілігі таратылып, олар өз қызметін меншіктің жеке немесе ұжымдық формалары бойынша жаңа технологиялық негізде қайта құру қамына кірісті. Ауыл шаруашылығының тікелей өзі туралы да осыны айтуға болады. Мұндағы негізгі кәсіпорын – кеңшарлар

өндірісте дамып келе жатқан экономикалық қатынастар жүйесі арқылы жүзеге асырылатынын ескерсек, оның әрбір элементінің үйлесімі мен мақсаттылығы жағдайында оны тиімді жүзеге асыру терең талап етеді.

Заңда тұрақты жер пайдалану құқы тек мемлекеттік жер пайдаланушылар үшін сақталып қалатын болады. Сондықтан, бұл заңда ауыл шаруашылық мақсатындағы жерді азаматтарға және мемлекеттік емес заңды тұлғаларға уақытша жер пайдалану (уақытша қысқа мерзімге немесе ұзақ мерзімді) құқымен беру қарастырылды.

«Жер туралы» Заңның 124-бабына сәйкес, жеке және мемлекеттік емес заңды тұлғаларға, тауарлы ауыл шаруашылық өндірісі және шаруашылық қожалығын құру үшін тұрақты немесе ұзақ мерзімге 99 жылға уақытша жер пайдалану құқығымен берілген жер учаскелері, осы Заңда белгіленгендей, енді жалдау шартымен (49 жылға) алғашқы уақытша ұзақ мерзімді жер пайдаланушылар болып қайта ресімделеді. Ал керісінше, қысқа мерзім үш жылдан бес жылға дейін ұзартылды. Сондықтан, жер пайдалануға әсері бар экологиялық залал келген кезде, онымен міндетті түрде жағымсыз экономикалық шығындардың ере жүретіні де белгілі. Бұл заңды және жеке тұлғалардың шаруашылық немесе өзге де қызметтерді жүзеге асыру процесінде қоршаған ортаны ластаудың ақылы түрде өтелетін қасиетімен де байланыстылығын көрсетеді.

Тұрақты және уақытша жер пайдалану құқығы бұзылуында келген зиян экономикалық және экологиялық мүддені қорғау мақсатында қатар өтеуге жатады. Яғни, құқықбұзушылық жерді пайдаланғанда табиғат объектісіне, оның адам өмірі мен денсаулығына қолайлы болуына немесе жерді пайдалануда заңсыз залалды әрекеттер жасаудың экологиялық және экономикалық салдарымен қатар пайда болатынын ұғындырады. Алайда, құқықбұзушылықтан туындаған экологиялық және экономикалық зиянды жеке, дербес бөліп қарау қажет. Экономикалық зиян жер пайдаланушылардың мүліктік мүддесін қозғаса, экологиялық зиян табиғаттың ерекше қасиетінің қоғаммен арадағы үйлесімді байланысын сақтау режимін бұзады. Оның өтелуі табиғатты бастапқы қалпына келтірумен байланысты шығын орнының толтырылуына негіз болмақ.

Нарық жағдайында әлемдік тәжірибеде ауыл шаруашылығын дамытудың үш жолы белгілі: біріншісі, ірі шаруашылықтарды қалыптастыру. Ірі шаруашылықта жерді тиімді пайдалану, жаңа технологиялар енгізу, өндірісті қамтамасыз етуге қажетті құралдарды толықтыру мүмкіндігі бар; екіншісі, жеке қожалықтарды дамыту, оларда да ірі шаруашылықтар секілді игіліктерді жүзеге асыру мүмкіндігіне қоса, ештеңеге алаңдамастан

Мал басының өсуімен мал мен құстың өнімділігінің артқандығын, өнім өндіру көлемінің өскендігін көреміз.

2007 жылы ет өндіру (тірілей салмақта)–3,6 % және 88,6 мың тоннаны құраса, сүт – 4,1 % - 286,7 мың тонна, жұмыртқа – 5,8 % - 127,1 млн.дана, жүн – 5,9 % - 1771,2 тоннаға артқан.[4]

Ет өндіруден үлес салмағы бойынша аудан шаруашылықтары, әсіресе Мәртөк ауданында (10,4%), Әйтеке би ауданында (11,1%), Алға ауданында (8,9%), Байғанин ауданында (8,4%), сүт өндіруден Мәртөк ауданы (12,7%), Кобда ауданы (9,8%), Алға ауданы (10,6%) және Хромтау ауданы (9,8%) жоғары көрсеткішке ие болды.

Мал басы мен мал өнімдерін өндіру көрсеткіштерінің өсуі алынған төл санына, өндірілетін өнімнің артуына және қолдағы мал басын аман сақтау нәтижесіне байланысты болып отыр. Өткен жылмен салыстырғанда 3,4%-ке бұзау, 6,9%-ке қозы мен лақ, 1,2%-ке бота, 1%-ке құлын артық алынды. 2007 жылы орта есеппен әр сауын сиырдан 1715 кг сүт сауылды, әр тауықтан 203 жұмыртқа алынды, 1 қойдан алынған жүн 2,5 кг-нан 2,6 кг-ға өсті.[4]

2007 жылы асыл тұқымды мал шаруашылықтары мен мал зауыттары ауыл шаруашылығы тауар өндірушілеріне асыл тұқымды даланың қызыл және қазақтың ақ бас жас малдарынан – 196 бас, қазақтың құйрықты қылшықты және жартылай қылшықты, еділбай, цигай тұқымды жас қой малдарынан -3756 бас, жылқының мұғалжар, көшім, қазақтың жабе тұқымды жылқы малынан- 159 бас, қазақтың бактериан тұқымды түйе малынан -11 басы сатылған.

Мал шаруашылығындағы орта және ірі тауарлы шаруашылықтар саны былтырғыға қарағанда 8-ге өсті, 79 орта және ірі тауарлы шаруашылықтар болды, мал басы мен өнім өндіру өсті.

2007 жылы облыс аудандарында 116 қолдан ұрықтандыру пункттері жұмыс істеді, оның 106-ы жергілікті халыққа қызмет етті. Жыл бойы осы пункттерден 10384 бас сиыр ұрықтандырылды, оның 9099-ы жергілікті тұрғындардың жеке малы. Дистрибьютерлік орталықтар - «Вита ЗОО» ЖШС және «Ақтөбе» ААҚ аудандарды мұздатылған ұрықтармен және сұйық азотпен қамтамасыз етті. Жергілікті бюджеттен халықтың аналық малдарын қолдан ұрықтандыруды ұйымдастыруға 11,8 млн теңге ақша бөлініп, толығымен игерілді. Облыстың ветеринар мамандары малдарды жұқпалы аурулардан сақтап қалу үшін үлкен жұмыстар жүргізді. 2007 жылы Қарғалы ауданының «Саха» ЖШС мен Мәртөк ауданының «Қайсар» ЖШС-терінің малдары бруцеллез ауруларынан тазартылды. «Жұқпалы ауруларға қарсы күрес» және «Ауруларды анықтау» бағдарламалары бойынша ветеринарлық-профилактикалық және емдеу

шараларын жүргізуге мемлекет және жергілікті атқару органдары тараптарынан кең көлемде қаржылық көмектер көрсетілді. Республикалық бюджеттен 171,8 млн теңге бөлініп игерілді.[4]

Құс тұмауына қарсы вакцина жасау үшін жергілікті бюджеттен жартылай автоматты шприцтер сатып алуға 2,1 млн теңге бөлінді, 400,0 мың бас құстарға вакцина жасалды.

Эпизоотиялық игіліктерді сақтау үшін ветеринарлық-санитарлық қауіпсіздік құрылыс нысандарын, өз мерзімінде санитарлық тазалықтар жүргізу тәсілдендірілді.

2007 жылы 10,2 млн теңгеге 5 «Беккери» сынды мал өлекселерін көметін мал молалары Шалқар, Қарғалы, Ойыл, Мәртөк, Қобда аудандарында салынды.

2008 жылы 2 мал моласы құрылысын Әйтеке би және Ойыл аудандарында салып бітірілді.

Сөйтіп, облыста мал шаруашылығын қолдауға республикалық және жергілікті бюджеттен қомақты қаржы бөлінді. 2007 жылы асыл тұқымды мал шаруашылығы дамытуға республикалық бюджеттен 29,1 млн.теңге, мал шаруашылығы өнімдерінің сапасы мен өнімділігін арттыруға 103,4 млн.теңге, жергілікті бюджеттен мал шаруашылығын қолдауға 49,0 млн. теңге бөлінді. 2007 жылы мал шаруашылығын дамыту үшін «Ақтөбе-агросервис» ЖШС-і арқылы ауыл шаруашылығы тауар өндірушілеріне лизингке асыл тұқымды мал сатып алуға 27,9 млн. теңге және екінші дәрежелі банктен 21,0 млн теңге несие бөлінді.[4]

Мал шаруашылығын дамытуда тиімді инвестициялық үрдісті қалыптастыру мен қажетті несиелік қормен қамтамасыз ету нәтижесінде озық технологияларды игеру, асыл тұқымды мал шаруашылығын дамыту, ауылдың нарықтық инфрақұрылымын жолға қою, тағы басқа жүргізілетін істер елді азық-түлікпен қамтудың, өнім бәсекелестігін жүргізудің ең тиімді жолы екенін уақыт растап отыр.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Ажибаев Е.И., Бекентаев У.М., Бакасарин Ж.Ш. Крестьянское хозяйство – одна из форм хозяйствования. Актобе -2003г.
2. Малецкий Е.Г. Место и роль инвестиций в аграрной сфере // Достижения науки и техники в АПК. - 2001. - №7. – С.95.
3. Мырзалиев Б.С., Дандаева Б.М. Ауыл шаруашылығында инвестициялық қызметті мемлекет тарапынан реттеудің ерекшелігі // ҚазЭУ Хабаршысы. - 2005. - №6. – Б. 221.
4. Ақтөбе облысының мал шаруашылығы туралы статистикалық мәліметтері.

* * *

В данной статье автор описывает современную тенденцию развития агропромышленного комплекса в Актюбинском областе. В работе дается анализ динамики выпуска сельскохозяйственных продуктов.

* * *

In given article author describes the modern trend of the development agricultural complex in Aktyubinskom area. Analysis speakers issue of the agricultural products is given In work.

ерекшеліктерін, аграрлық қатынастардың негізі болып табылатын жер қатынастарының қалыптасу заңдылықтарын, аграрлық өндірістегі дағдарыс себептерін қарастыра отырып, азық-түлік қауіпсіздігі, ғылыми-техникалық прогресс, кооперация мен интеграцияы дамыту және ауылдың әлеуметтік жағдайын көтеру мәселелері зерттеу тақырыбының өзектілігін анықтайды[3].

Саяси, экономикалық, идеологиялық қатынастармен көп қырлы болып келетін ауыл шаруашылығы экономикасының даму заңдылықтарын қарастырғанда аграрлық сектордың оның ерекшеліктеріне байланысты табиғи-биологиялық заңдарға тәуелділігі бұл сала үшін ерекше аграрлық қатынастардың тән екендігін көрсетеді.

Аграрлық салада орын алған келеңсіз жағдайларды болдырмау жерге иелік етумен қатар басқару жүйесін жетілдіру, бүтіндей аграрлық экономикалық қатынастардың өзара басқару жүйесін жетілдіру, бүтіндей аграрлық экономикалық қатынастардың өзара байланысының ерекшеліктерін ескеруді талап етеді. Экономикадағы дағдарысты жағдайлар толық, жеткілікті зерттелінді деп айтуға болмас. Бұл халық шаруашылығының барлық салаларында, әсіресе халықтың қалыпты өмір сүруі үшін материалдық игіліктердің едәуір бөлігін ендіруші аграрлық сферадағы тиімділік пен тұрақтылық жолдарын ғылыми зерттеудің маңыздылығы мен өзектілігін айқындайды. Сондай-ақ еліміздің экономикалық, табиғи, ғылыми-техникалық потенциалын тиімді және ұтымды пайдаланудың маңызды көрсеткіші бола отырып, агроөндірістік кешендегі ұдайы өндіріс тұрақтылығы биологиялық жүйелер мен табиғи ресурстардың қалыпты қызметін, агроөнеркәсіп кешенінде қабылданатын шешімдердің ғылыми дәрежесін көтеруді, экономикалық құрылымдарды жетілдіруді талап етеді. Осы тұрғыда еркін шаруашылық жүргізу, өндірісті икемді ұйымдастыру негізінде АӨК жүйесінің әлеуметтік-экономикалық құрылымын қайта құру, тек ғана өндіріс емес, сондай-ақ қайта өңдеу, өнімді өткізу және шаруашылық жүргізу мен басқарудың барлық деңгейін қамтитын кооперация мен интеграцияның алуан түрлі формаларын қолдану маңызды мәселелердің бірі. Бұған қоса экономикалық тұрақтылық пен макроэкономикалық тепе-теңдікті ұстап тұруда нарық мүмкіндігі шектеулі болғандықтан, агроөнеркәсіптік кешенде даму стратегиясы, экономикалық процестердің аясын кеңейту мен аймақтандыру, нарықтық экономиканың қалыптасу кезеңіндегі алуан түрлі ішкі және сыртқы факторлардың іс-әрекеті АӨК жүйесінде мемлекеттік реттеу рөлінің қажеттілігін негіздейді.

Өзара байланысты нысандар жиынтығынан тұратын бүтіндей жүйе ретінде АӨК-ді реформалаудың басты мақсаты аграрлық

дамымады – жолдың, тасымалдың және сақтау объектілерінің нашар жарақтандырылуы нәтижесінде өнімнің шамамен үштен бір бөлігі ысырап болды. Аграрлық сектордың негізі – колхоздар мен совхоздар әкімшілік-топтық жүйенің қысымында қалды. Жылдан жылға еңбекке деген қызығушылық жоғала бастады, шаруалардың еңбегі ынталандырылмады, ал оның соңы немқұрайлыққа, ішімдікке салынуға, ұрлыққа алып келді. Мұндай жағдайларда республикадағы аграрлық саясатты екі жолмен жүргізуге болушы еді: біріншісі – эволюциялық, бұрыннан бар агроқұрылымның негізгі бағытын сақтай отырып, біртіндеп өзгерту; екіншісі – қысқа мерзімде барлығын түбегейлі өзгерту.

Біздің еліміздегі аграрлық реформаның басты идеясы бастапқы кезеңде бұрынғы құрылымды тарату болды.

Сол кезеңнің аграрлық саясаты төмендегідей еді:

- басты бағыты жеделдетіп фермерлендіру және колхоздар мен совхоздарды тарату болған, жекешелендіру;
- агроөнеркәсіптік кешенді реттеуден бас тарту;
- ауыл шаруашылығы өнімдердің бағасын босату;
- аграрлық салаға қолдау көрсетуді тоқтату;
- сырттан әкелінетін азық-түлік өнімдеріне қолдау көрсету.

Үкімет 1992 жылдың қаңтарында тауарлар бағасын босатты, ал мемлекеттік тапсырыстың күшін жою туралы шешім 1995 жылы қабылданды [2]. Бағаның босатылуы ауыл шаруашылығы тауарларын өндірушілерді өте тиімсіз ахуалға алып келді. Жаңа техникалар мен минералды тыңайтқыштар сатып алу мүмкін болмай қалды. Нарықтық қатынастарға көшудегі алғашқы он жыл ішінде Қазақстанда жаңа тракторлар мен комбайндар сатып алу 40-50 есеге азайған. 1 гектарға толығымен жетерлік тыңайтқыш енгізу есебінен 1990 жылы 29,8 кг минералды тыңайтқыш енгізілсе, 2000 жылы 0,20 кг енгізілді. Бұл көрсеткіш Бельгияда - 411 кг, Ұлыбританияда - 375 кг, Қытайда - 271 кг, Норвегияда - 229 кг, АҚШ-та - 110 кг, Финляндияда - 132 килограммды құрайды. Нәтижесінде топырақтың құнарлығы төмендеді, ауыл шаруашылығы өнімдерін дайындау технологиясы бұзылды, ауыл шаруашылығы өнімдерінің көрсеткіштері 30-90 пайызға азайды.

Европаның дамыған елдерінде нарықтық экономика мен аграрлық саясат арасында келіспеушілік бар. Бұл елдердегі аграрлық саясаттың мәні ауыл шаруашылығы өнімдері рыногына араласу. Бұл нарықтық экономика қағидаларына аса сәйкес келмейді, мемлекеттің қоғамдық шығындарын арттырады, тауарларды қайта өндіруге алып келеді.

Сондықтан да, нарыққа өтпелі кезеңдегі аграрлық экономикалық қатынастардың, олардың ішкі құрылымының

ӘОЖ 347.785:316.344.3

А.Ж. Сисенбаева
М.Өтемісов ат.облыстық сауықтыру мектеп-интернатының музыка пәні мұғалімі

МУЗЫКА ПӘНІ – МУЗЫКАЛЫҚ ТАЛҒАМНЫҢ ДАМУЫНЫҢ НЕГІЗГІ ФОРМАСЫ РЕТІНДЕ

Музыка - адам өмірінің жан серігі, музыканы сүймейтін адамды кездестіру мүмкін емес, өйткені ол баршаға қажет, оның тілі кім-кімге де түсінікті.

Қай сынып, қай сабақ болмасын, музыкалық материалдарды оқытқан кезде музыканың мазмұнын негізге алып, түсінуді, ынта-ықыластық, сезімдік құбылыстарын қазіргі музыкаға, соның ішінде халық әуеніне де бағыттау керек.

Бұл мақсатты жүзеге асыру тек тұлғаның тұрақты рухани қажеттіліктерін, оның ішінде қалыптасуында музыкалық таным болатын музыкалық мәдениетпен араласу қажеттілігін тәрбиелегенде ғана мүмкін болады.

Балалардың өсуіндегі музыкалық тәрбиенің орнын, олардың музыкалық мәдениетін қалыптастыру, өмірге және өнерге шығармашылық тұрғыдан қарау мәселелерін өз зерттеулерінде Д.Б.Кабалевский, Б.М.Теплов, В.Н.Шацкая, М.Г.Рыцарева, Т.В.Челышева және т.б. көрсеткен. Музыкалық білім беру педагогикасында, балаларға эстетикалық тәрбие берудің алғашқы кезеңіне қатысты мәселелерімен А.Ф.Любова, Л.В.Моисеева, Л.Г.Дмитриева, Н.М.Черноиваненко, О.Апраксина, кәсіби дайындық жағдайындағы музыкалық мәдениетті дамыту жөнінде музыка мұғалімдері Т.А.Колышева, Р.А.Тельчарова, Н.В.Соколовалар айналысқан.

Үлкен педагогикалық тәжірибесінің негізінде В.Н.Шацкая жаппай музыкалық тәрбиенің мақсатын анық, әрі толық белгілеген. 1947 жылғы «Музыкалық талғамды тәрбиелеу» атты мақаласында ол: «Жаппай музыкалық тәрбие кеңес оқушыларының көзқарастарын қалыптастыруға, олардың адамгершілік қасиеттерін, ерік-жігерін, мінез-құлқын тәрбилеуге өз үлесін қосуы керек. Балалардың музыкаға

деген қызығушылығы мен махаббатын ояту, музыкалық танымдарын кеңейту, музыкалық талғамдарын тәрбиелеу және музыка тілін үйрету қажет», - деп жазды.

Д.Б.Кабалевский бағдарламаларындағы музыкалық тәрбие мәселелеріне қатысты көзқарастарды сараласақ, мектептегі музыка тәрбие дамуының тарихындағы жасалған дұрыс нәрселерге, негізінен Б.А.Асафьевтің, Б.Л.Яворскийдің идеяларына сүйене отырып, ол музыканы өмірдің органикалық бөлігі, өмірдің өзі ретінде қарастырады. Сондықтан да Д.Б.Кабалевский мектептегі музыка пәндерінің мақсатын: «оқушыларды үлкен музыка өнері әлеміне енгізу, оларды музыканың формалары мен жанрлары байлығымен сүюмен түсінуге үйрету» деп көрсетеді.

Мектеп оқушыларының қызығушылықтары мен талғамдарын қарастыра келе, олардың көпшілігінің ұстаздарының көркемдеп санайтын шығармалардан өзгелерін қалайтынын жүйелі және терең зерттеген Б.Асафьев болатын. Оның өткеннің қандай музыкаларын көркемдеп санауға болады, мұғалім оқушыларға оларды тыңдау барысында қандай көркемдік нормаларды пайдалануы туралы пікірлері өте қызғылықты.

Музыкалық талғам – адамның өнер туындысы мен бағалау қабілетін қатар қабылдау. Ол ең алдымен өнердің тікелей әсерімен қалыптасады. Бұл сондай-ақ адамның өзінің индивидуалдық ерекшеліктеріне, өнердегі шынайы көркем құндылықтарды қабылдау ерекшеліктеріне де байланысты.

Егер бала кіші кезінен үнемі жақсы ән, музыка естіп өссе, онда нәзік талғам қалыптасады. Кейіннен, мысалы, ең қиын жасөспірімдік кезеңде ол арзан қол, көңіл көтеретін музыканы естіген кезде, оның бойында иммунитет болады, ол шынайы өнерді боямадан оңай ажыратады.

Жақсы талғам тек классикалық дүниелермен ғана емес, сонымен бірге жақсы мен жаманды салыстыру арқылы дамиды. Сондықтан да жай бұйрық арқылы мектептерден көңіл көтеретін (жеңіл әуендер) музыканы қууға, оны тыңдауға тыйым салуға болмайды. Мұғалім оқушылармен бірге сұраныстағы әндерді тыңдап, өз пікірін дәлелдеуі тиіс.

Үйрену үрдісіне әсер ететін психологиялық факторлар әдетте ішкі және сыртқы деп бөлінеді.

Жаттау мен есте сақтаудың басты шарттарының бірі оқу материалын қабылдау процесін дұрыс ұйымдастыру. Адам қабылдай отырып бір мезгілде көптеген кедергілерге мойын бұра алмайды. Тек кейбіреулерін ғана екшеп, анық түсінеді. Адамның бұл қасиеті таңдаушылық пен көңілінің көлеміне де байланысты. Бастауыш

ӘОЖ 338.43

Е.И. Исибаева
т.ғ.к.,Қ.Жұбанов атындағы
Ақтөбе мемлекеттік университеті

ӘЛЕУМЕТТІК-ЭКОНОМИКАЛЫҚ ДАМУДАҒЫ АУЫЛ ШАРУАШЫЛЫҒЫНЫҢ ЕРЕКШЕЛІГІ

Қазақстан Республикасы егеменді ел болып, әлемдік нарық жүйесінде дамып келеді. Осы жылдарда өз алдына ұлттық мемлекет қалыптасып, шаруашылық жүргізудің әкімшілік әдіспен аралас экономика принциптеріне ауысу процесі байқалды. Әрине, бұл жылдың қиыншылығы мен ауыртпалығы аз болған жоқ. Әсіресе, өтпелі кезеңнің зардабы ауыл шаруашылығына және бүкіл аграрлық секторға қолайсыз болды. Аграрлық дағдарыстың табиғаты, негізгі себептері және одан шығу жолдары ғылыми және көпшілік әдебиетте аз жазылған жоқ. Осы өзекті, көкейкесті мәселе республика Президентінің еңбектерінде, түрлі Заң және атқарушы органдардың күнделікті іс-тәжірибелерінің күн тәртібінен түспегені белгілі. Бірақ та, ел экономикасының маңызды және өмірлік қажет саласының әлеуметтік проблемаларын, әкімшілік басқару жүйесінен нарықтық жүйеге көшуге байланысты аграрлық саланың тұрақты және тиімді даму бағыттарын анықтайтын теориялық және практикалық мәселелерді одан әрі саяси экономикалық зерттеу керектігі ешбір күмән тудырмайды [1].

Аграрлық саясат мемлекеттің қандай нақты тарихи жағдайда тұрғандығына қарамастан, күшті не жинақтаушы және жұмсақ, яғни жұмсақ реттеуші болып бөлінеді. Алғашқысы экстремальды жағдайларға (соғыс, табиғи катаклизмдер, терең тоқырау), республикадағы қазіргі жағдайларға сәйкес келеді. Екіншісі, агроөнеркәсіптік кешен қызметі толықтай реттелген, азық-түлік өнімдері жеткілікті елдердің жағдайына келеді.

Аграрлық қатынастарды жүйелі талдауда ең алдымен оның әлеуметтік-экономикалық мазмұнын, сондай-ақ оның негізгі құрамдас жүйелері болып табылатын меншік қатынастарды, шаруашылық жүргізу формасы ұдайы өндіріс процесінде туындайтын қатынастар және әлеуметтік аспектісін қарастыру маңызды болып табылады.

Біздің елімізде ауыл шаруашылығы өнімдерін өндіру ісі 70-ші жылдардың басынан баяулап, 80-90-шы жылдары құлдырай бастады. Оның себептері әртүрлі. Ауыл шаруашылығы техникалық жарақтандыру өте төмен деңгейде болды, инфрақұрылым

Ибо как название, так и содержание книги глубоко и доступно раскрыли суть национальной идеи, впервые изложенной в Каркаралинской петиции 1905 г.

Политика и идеология были главной, но не единственной сферой деятельности новой казахской интеллигенции. Свое жизненное кредо она выразила и в образовании, литературе, искусстве, науке. В Отечественной истории начала XX века А.Байтурсынов известен, например, как педагог, языковед-реформатор, поэт, А.Букейханов - как ученый-экономист, историк и публицист, С.Сейфуллин и М.Жумабаев - как поэты и композиторы, М.Дулатов и М.Сералин - как журналисты и организаторы печати, С.Асфендиаров — как профессиональный врач/5/.

Сложности и исторические коллизии времени лишь укрепили стойкость патриотического духа казахской интеллигенции. И тот факт, что в рассматриваемый нами период времени ей не удалось в полной мере реализовать свое призвание – возглавить народ на пути к свободе и независимости, имеет под собой множество объективных причин. Это и политическая незрелость населения, разобщенность казахской земли, обусловленная административно-территориальным разделением, незавершенный процесс формирования национальной буржуазии, «особенности» национальной политики новой власти и т.д. Тем не менее, именно начало XX века стало временем духовного подъема, логическим продолжением процесса развития казахского общества. Важнейшим достижением национальной интеллигенции стало то, что она всколыхнула умы и сознание народа, разбудила великую Степь.

Список использованной литературы

1. Абжанов Х. Казахская национальная интеллигенция начала XX века: Формирование, позиция, миссия. // Қазақстан: тарих, тіл, ұлт. – Астана, 2007. С.234-236.

2. Аманжолова Д.А. Очерки истории Алаш. Актобе,2009. С.36-37.

3. Назарбаев Н. В потоке истории. Алматы,1999. С.155.

4. Озганбай О. Государственная Дума России и Казахстан (1905-1917) Алматы, 2000. С. 61.

5. Абжанов Х. Казахская национальная интеллигенция начала XX века: Формирование, позиция, миссия. // Қазақстан: тарих, тіл, ұлт. – Астана,2007. С.243.

* * *

Мақалада XIX ғасырдың соңы - XX ғасырдың басындағы қазақ зиялыларының қалыптасуы, атқарған қызметі және сол замандағы саяси рөлі зерттелген. Мұнда әсіресе, олардың патша үкіметімен қарым-қатынасына үлкен мән берілген.

* * *

In article explored shaping and role to kazakh intellectuals XX age begin at the end XIX. Here particularly their attitude is paid attention with tsarist government.

оқушыларының көңіл көлемі 2-3 затпен шектеледі, сондықтан да музыкалық оқу бастапқы кезеңдерінде балаға педагогтың барлық айтқандарын қабылдап орындау қиынға соғады. Қабылдау мен көңіл көлемін бірте-бірте кеңейту қажет.

Оқушылардың музыка сабағының әрбір бөлімінің мазмұнына бірте-бірте үйрету барысында музыкалық процестің бүтіндігін, бірлігін, жүйелілігін сақтап қалу өте күрделі. Хормен ән айту болсын, музыка тыңдау болсын, музыкалық сауат болсын үйрену үшін сабақты құрудың белгілі бір тәртібін талап етеді. Сонымен қатар сабақтағы олардың үздіксіз байланысы бағдарлама материалын толық игеруге көмектесуі мүмкін.

Қазіргі уақытта кино, радио, телехабарлар арқылы, музыка тартатын аспаптардың кең тарауы арқасында балалардың музыкалық мәдениеті туралы қам жемесе де болатын сияқты. Жеке талғам мен қызығушылықтарды қанағаттандыру сияқты жолмен және көптеген ұйымдардың музыканы насихаттауы сияқты жоспарлары, түрлі музыка адамды үнемі қоршап отырады. Бірақ та, рухани мәдениеттің бұл түрі еш алаңдатушылық туғызбайды десек дұрыс емес.

Қазіргі уақытта эстетикалық тәрбиені жақсартуға жақсы негіз салынғаны оны қалай жүзеге асыру керектігінің маңызын жақсы түсіну қажет. Бұған тек қана мектептегі музыка мұғалімдері емес, әдебиетшілер, тарихшылар, географтар, сынып жетекшілері де қатысуы тиіс. Музыкалық-эстетикалық тәрбие мәселелерімен көптеген мекемелер де айналысады, бұл мәселеге жұртшылық та көңіл бөле бастады.

Музыкалық тәрбие жүйесін дұрыс құру үшін оның мақсаты мен мәнін дұрыс түсіну керек. Ал, тәжірибе көрсеткендей, музыкалық тәрбиенің мақсаты мен мәнін түсінуде бірлік жоқ. Кейде оны тар техникалық мағынада дағдыға үйретуге жатқызады, кейде оқушыларды музыкаға жақындатпай музыка туралы білім беріледі. Білім мен дағды музыкалық тәрбиемен үздіксіз байланыста болғанда ғана қажетті. Мысалы, оқушыларды музыкалық сауатқа, жеке және хормен ән айту, аспапта ойнауға үйрету, музыкалық есту қабілетін, музыкалық есте сақтауға, жалпы музыкалыққа әсерін тигізгенде дұрыс бағытталған болып есептеледі. Музыка, оның түрлері жанрлары, стильдері, әртүрлі композиторлар мен шығармашылығы туралы білім музыканың өзімен танысу негізінде берілген музыкалық танымның кеңеюі мен талғамның қалыптасуында үлкен рөл ойнайды. Музыкаға үйрету мен білім беру өздігінен емес, музыкалық тәрбиенің маңызды жолы, яғни, дамыған музыкалық қабілеті жоғары талғамы, музыкаға деген сүйіспеншілігі мен қызығушылығы бар мәдениетті адам тәрбиелеумен бағалы.

Егер оқушылар тек сауатты ән айтып, нота жазуын түсініп, кейбір шығармаларды білсе, бірақ шынайы көркем музыканы кездестіргенде ерекше қуаныш толқынын сезінбесе, егер музыка олардың рухани әлемін байытпаса, адамдарға, олардың сезімдері мен ой-істеріне жақын түсінушілігін, өмірдің әсемдігін дәріптеп, ұсқынсыздық пен дөрекілікке төзбеушілік сезімін қалыптастырмаса, онда басты мақсат: балалар үшін басты нәрсе – музыкалық-эстетикалық тәрбиеге қол жеткізбегендігі.

Осылайша, мектеп оқушыларының психологиялық ерекшеліктері, олардың танымдық күштерінің өсуі, ой-өрісі мен әдептілігінің дамуы, адамның ішкі әлеміне, оның ойларына, күйзелісіне қызығушылығы, оқушылардың жоғары музыкалық шығармалары мен қатынасындағы үлкен идеялары мен сезімінің мәнінің өскендігін көрсетеді. Музыкалық шығармаларды түсіну көзқарас пен әдептілік идеяларының қалыптасуына, музыка өнерімен жүйелі қатынаста болуға, көркемдік талғамының өсуіне әсерін тигізеді.

Мектеп практикасында талғамды тәрбиелеудің негізгі жолдары – хормен ән айту және музыка тыңдау. Солармен бірге сабақтың ән салу, музыкалық сауат секілді әрекеттері оқушылардың талғамының қалыптасуында маңызды орын алады.

Ән салу жаттығуы әдетте педагогтың сабаққа қойған басты мақсаты мен сыныптың құрамына байланысты 7-10 минутты алады. Бұл бөліктің сыныпты вокалдық және интонациялық дайындау сияқты нақты оқу міндеттері бар. Дидактикалық материал ретінде көбінесе әртүрлі буындар мен сөздерге, нота аттарына, өткен немесе үйреніп жатқан әндерге, қысқа әндерге әндету (попевка) пайдаланылады. Бүкіл музыкалық материал сәл өзгеріспен жылдан-жылға қайталанады.

Бұлай істеудің жақсы және жаман жақтары бар. Тіпті аз қозғалатын балалардың өзі жаттығуға үйреніп алады да, ырғақпен айтуға көп күш жұмсайды. Сонымен бірге қайталай да білу керек. Егер мұғалім ескі жаттығуға жаңа талаптар қоя алмаса, жаттығуларды әдеттегідей қайталау пайда әкелмегенімен қоймай, оқушылардың көңілін жабырқатады, бұл ырғаққа кесірін тигізеді.

Ән айтудың негізгі педагогикалық принциптері мыналардан тұрады:

а) педагогтың шығармадан аяқталған эпизодты орындауы;

б) әуенді ыңғайлы үндестікте жаттау, бұл үшін мұғалім тақырыпты ерте беруі қажет;

в) үйренетін әуеннің нота бойынша таспасы болуы қажет;

г) оқушылардың үйренген тақырыпты орындау жоспарын анықтау.

Аспаптық шығармаларға құрылған тақырыптарға ән айту, әртүрлі

прекращение переселения крестьян; организация отдельного духовного управления для казахов; отмена цензуры; введение официального делопроизводства на казахском языке; введение суда присяжных; участие казахских делегатов в работе совещания по разработке проекта о созыве Государственной думы, организация обучения казахских детей на родном языке с созданием интернатов и пансионатов; учреждение казахских газет, прекращение выселения казахов с исконных земель и «признать земли, занимаемые киргизами, их собственностью». В последующем, А.Букейханов, оценивая петицию и отмечая ее некоторые недостатки, указывал, что она стала политической программой нарождавшегося движения Алаш /3/. Петиция вычленила насущные проблемы казахского общества, ознаменовала рождение новой национальной идеи, а ее авторы, со временем еще более углубляя свои программные установки, пополняясь новыми сторонниками и единомышленниками, организуясь в политическую партию, возглавили движение Алаш.

Революция 1905-1907гг., вызвавшая к жизни сопротивление имперскому режиму, отозвалась в степном краю и вывела казахских деятелей на передовые позиции политической борьбы. Представители казахской интеллигенции открыто изобличали неравенство народа в социально-политической и культурно-духовной жизни, отсутствие демократических прав и свобод, распространяли среди населения пропагандистские и агитационные листовки, направляли петиции в высшие органы власти. Особенно важным достижением было делегирование национальных представителей в депутаты высшего законодательного органа – Государственной Думы, где они могли отстаивать интересы и чаяния народа, и появление на свет первых периодических изданий на родном языке /4/.

Государственная политика царизма в отношении национальной интеллигенции строилась на принципах недоверия, угнетения, запретительства. Экономический, идеологический, административно-территориальный диктат метрополии сопровождался политическим произволом. Так, в соответствии с избирательным законом от 3 июня 1907 года казахи лишились права иметь представительство в Государственной Думе III и IV созывов. Недовольных существующим порядком ожидали суд и высылка. В целом, в дореволюционный период даже самые преданные из числа казахов служащие колониальной администрации не удостаивались заслуженного внимания и уважения. Практически все лидеры национальной интеллигенции, независимо от политических симпатий, подвергались гонениям. Репрессивные меры принимались и в отношении их произведений. Из всех дореволюционных казахских книг самой преследуемой была «Оян, қазақ!» («Проснись, казах!») М.Дулатова.

трудящихся, особенно в сфере землепользования, их бесправие, забитость и нищета, крайне низкий уровень просвещения, антинародный характер организации управления, консерватизм суда и т.д. вызывали растущее недовольство масс и нашли выражение в общественно-политической деятельности наиболее подготовленного к ней социального слоя.

Вместе с тем, важнейшую роль в идейно-политическом становлении казахских интеллигентов сыграли учеба в вузах России, знакомство с европейской и российской культурой в самом широком смысле. Например, выпускник юридического факультета Казанского университета В.Таначев в 1909-1910 гг. побывал во Франции, Италии, Швейцарии, Германии, Австро-Венгрии. Представители казахской интеллигенции в период формирования их мировоззрения стали свидетелями крупных событий общественной и государственной жизни империи, рождения политических партий и организаций в России. Многие из них пришли к национализму как стержню освободительного движения через участие в мусульманских /В. Таначев, А. Букейханов/, эсеровских /М. Тынышпаев/, кадетских /Х. Досмухамедов, Ж. Сейдалин, А. Букейханов/ организациях. Стремление соединить традиционализм с началами западной демократии, достижениями общечеловеческой цивилизации в жизни казахского общества было, пожалуй, наиболее характерной их чертой. Нельзя также не учитывать определяющее для казахского общества значение традиционной культуры, в рамках которой даже его самая прозападно настроенная часть должна была выстраивать свои действия. Социально-психологическая атмосфера и структура общества складывалась под сильным влиянием регионального (жузового) и родового принципов идентификации. Феодально-родовая община с характерными для нее отношениями строгой иерархии, экономической зависимости между имущими слоями и беднотой, переплетавшимися со сложной системой родственных уз и предпочтений, устойчивый авторитет представителей аристократии и тех, кто имел мусульманское или светское образование, - все это пронизывало повседневную жизнь и мировосприятие людей /2/.

Общественно-политическая позиция новой казахской интеллигенции была разновекторной. В главном и основном свою миссию она видела в служении народу, облегчении его колониальной участи, взяла на себя ответственность вернуть политический и социокультурный долг многих десятилетий. Настоящей демонстрацией потенциала новой интеллигенции и ее идейно-политической зрелости стало принятие на имя правительства России Каркаралинской петиции 1905 года, составленной А.Байтурсыновым и подписанной 14,5 тыс. казахами. В петиции были изложены следующие требования:

міндеттерді орындауға көмектеседі: гармониялық және әуендік есту қабілетін, ритмді сезінуді, сондай-ақ орындаушылық дағдыларының қалыптасуын дамытады, өйткені музыканың әсемдігі балаларды еліктіреді, олар әнді қалай болса солай айтпайды.

Осылайша ән айту жаттығулары педагогқа оқушылардың музыкалық қабілеттерін кеңейтуге, күрделі шығармаларды қабылдауға дайындауға, сабақ уақытын тиімді пайдалануға, оқушылардың музыкалық талғамын тәрбиелеуге көмектеседі.

Оқушыларды музыкалық тәрбиелеу іс-әрекеттің әр түрлерінде жүреді. Баланы музыкаға үйретудің ең жемісті болуы оның өз орындауларында – іс-әрекеттің ең жеңіл, белсенді түрі хормен ән айту кезінде болады. Хормен ән айту - рухани мәдениетінің қайталанбас байлығы, тек өткеннің бағалы мұрасы ғана емес, сондай-ақ қазіргі музыкалық мәдениетті дамытудың қайнар көзі.

Хормен ән айтуға үйрету барысында адамның эстетикалық дамуына көптеген мәселелер қамтылады. Бұл музыкалық танымды кеңейту, музыкалық және көркемдік талғамды қалыптастыру, қызығушы және дайын тыңдарманды тәрбиелеу, эмоциялық сфераны байыту және дамыту, музыкалық қабілеттерді шыңдау. Ең соңында ән орындаушылықты тұрмысқа енгізу. Оның үстіне хормен орындаушылықты дамытуға көңіл бөлу маңызды болып табылады.

Музыканың тәрбиелік мүмкіндіктері өте мол. Бірақ оның әсері шындығында эстетикалық, игілікті болу үшін, нақты жүйелік, дұрыс бағытталған жұмыс қажет, әйтпесе ең әдемі музыканың өзі қажетсіз, түсініксіз жат болуы мүмкін. Сондықтан да балаларды қандай да бір шығармалармен таныстырғанда мұғалім үнемі бір білімнің балаларға не беріп жатқанын, қандай ойлар мен сезімдер тудыратынын естен шығармағаны жөн.

Музыкалық-тәрбиелік үрдісінің күрделілігі бірқатар сәттермен айқындалады. Мысалы, сабақты ұжымдық түрде өткізу барысында мұғалім әрбір оқушының мүмкіндігін ескеруі тиіс. Оның үстіне, мағынасы бірдей тапсырма оқушылардың жалпы және музыалық дамуының әртүрлі сатысында олардың жас ерекшеліктеріне қарай әртүрлі орындалады.

Әрбір музыка сабағының элементі, тіпті нота жазуын оқуға жаттығу немесе қарапайым ырғақтық-ритмикалық жаттығулар оқушыларды музыкаға тартып, музыкалық өнер сабағы болуы тиіс. Сондықтан да басты қажеттілігі – эмоциялық толыққандылық оқушылардың кез-келген тапсырмаға белсенділік пен эстетикалық тұрғыдан қарау керек. Сынықты білімділікке келтіру сияқты ең қарапайым жаттығудың өзі дыбысталудың айырмашылығын үйретіп

әдемі айтуға тәрбиеленгенде эстетикалық құнды болады. Балаларға әсем музыкалық шығармаларды айтуға және тыңдатуға болады, бірақ оларды талдау, балалардың ішін пыстырады. Музыка сабағына кіретін әрбір бөліктің мазмұнын балаларға бірте-бірте бергеннің өзінде музыкалық процестің бүтіндігін, бірлігін, жүйелілігін сақтап қалу өте қиын. Хормен ән айту да, музыка тыңдау да, музыкалық сауат та оларды игеру барысында сабақты құрудың нақты логикасын талап етеді. Сонымен қатар олардың сабақтағы үздіксіз байланысы бағдарлама материалын толық игеруді қамтамасыз етуі мүмкін.

Егер, музыканың біздің оқушыларымыздың өміріне қалай кіретінін бақыласақ оның жолдары мен түрлерінің көп екендігін, кейде олардың өзара байланыстылығының жоқтығын, мұның өз кезегінде жасөспірімдердің музыкалық дамуы мен тәрбиесінің қиындықтарға алып келетіндігін байқаймыз. Қазіргі заманда кино, радио, телехабарлар арқылы аудио таспалар арқылы музыка көп берілетіндіктен балалардың музыкалық мәдениеті туралы ойланбаса да болатын сияқты. Бірақ та, рухани мәдениеттің бұл түрінде ешқандай қауіп-қатер жоқ деп айтуға болмайды.

Осылайша, музыка, оның түрлері, жанрлары, туындылары, композиторлардың өмірі мен шығармашылығы туралы білімді музыканың өзімен таныса отырып алғанда, ол музыкалық танымның кеңеюіне және талғамның қалыптасуында маңызды рөл атқарады.

Білікті музыкант әдебиеттерді, музыка тарихын, оның тілін түсінуі тиіс. Бүгінгі мұғалім шығармашылығында ең маңызды ерекшеліктерді атап айтсақ:

1. Мұғалім үнемі бақылау жұмысын жүргізуі арқылы педагогикалық сезімталдығын жетілдіріп, әртүрлі ситуацияларда тез шешім қабылдап, өздігінен педагогикалық ықпал жасауды үйренеді;

2. Жеке тәжірибесін байыта отырып, музыкалық сабақтарға жоспарлар жасап, өз шығармашылығын дамытып, жобалау, конструкциялау тәжірибесін жинақтайды;

3. Мұғалім – музыканттың жұмысының ерекшелігі – оқушылармен қарым-қатынас өнерінде, яғни, сабақты толық ашады, ол шығармаларды тек ойнап қана қоймай, музыка туралы ауызша түсіндірмелер жасап, композиторларды таныстырып, эмоцияға ықпал жасайды. Өзінің сезімталдығы, тыңғылықты ісі, талап қойғыштығы абырой, сенім-құрметке бөленеді. Оқушыға барлық уақытта мұғалімнің жылы көңілі қажет;

4. Жұмыста мұғалімнің ұйымдастырушылық қабілеті үлкен орын

бытия степи, начиная от рождения ребенка до критики указа царя. Они объясняли мир казахов, в этом заключались их заслуга и предназначение. Им не была уготована миссия изменить мир казахов. Тонкости политики и идеологии государства не входили в орбиту их интересов. Представителями традиционной интеллигенции оставались служители исламской религии - муллы, ходжи, ишаны, руководители мечетей. Поскольку религиозность казахов и раньше носила неравномерный, порой противоречивый характер, значение и роль этой группы интеллигенции проявились неоднозначно. В целом, ее влияние дальше конкретного населенного пункта, в лучшем случае отдельно взятого региона не распространялось. К тому же колониальные органы власти придерживались антиисламской позиции.

Численность и удельный вес традиционной интеллигенции в составе казахского населения не поддается учету. В общественном сознании кочевников учет и перепись населения воспринимались как начало беды. Ясно одно - казахский социум всегда выдвигал из своей среды столько акынов, кюйши, жыршы, баксы-балгеров, зергеров, емши, народных ветеринаров, агрономов, архитекторов, сколько их было необходимо для обеспечения естественноисторического развития системы, сложившейся на протяжении многих веков.

Ко второй группе национальной интеллигенции можно отнести профессионально подготовленную интеллигенцию. Несмотря на то, что в научных публикациях разных лет приводятся многочисленные факты, цифровые материалы относительно численности казахов-студентов и выпускников того или иного ВУЗа или СУЗа дореволюционной России и ряда зарубежных государств, все ученые едины в одном: казахская интеллигенция с профессиональной подготовкой была малочисленна: за 70 лет дооктябрьского периода не более 1000 казахских юношей и девушек получило общее среднее и высшее образование. Колоссальный разрыв между численностью коренного населения и ничтожными масштабами подготовки специалистов свидетельствует о грубых просчетах и антинародном характере национально-культурной и образовательной политики царизма. /1/

Кристаллизация общественно-политических взглядов казахской интеллигенции проходила под воздействием разнообразных факторов. Прежде всего, это традиционная культура казахского общества и социально-экономические изменения в нём, обусловившие постепенное возникновение элементов буржуазного уклада, ускорение процесса этнической консолидации и роста народного самосознания. Русификаторская политика царизма по отношению к «инородцам», все большее ухудшение вследствие этого положения

УДК 93/99 (4/9)

Ескалиев С.А.
к.и.н., доцент,
Актюбинский государственный педагогический институт

ОСОБЕННОСТИ ПРОЦЕССА ФОРМИРОВАНИЯ ИНТЕЛЛИГЕНЦИИ КАЗАХСТАНА В НАЧАЛЕ XX ВЕКА

К началу XX века Казахстан как часть колониальных окраин России вступил в качественно новый этап своего развития. Данная тенденция коснулась и сферы формирования национальной интеллигенции, напрямую отражающей внутренние экономические процессы, такие как адаптация традиционного общества к новым капиталистическим отношениям. Все вышеизложенное позволяет говорить о сложении новой социальной прослойки - «оқығандар» - «образованные» и «зиялылар» - «интеллектуалы».

Справедливости ради следует отметить заслуги метрополии в деле формирования национальной интеллигенции. Новое поколение, получившее образование как в профессиональных учебных заведениях России, так и дальнего зарубежья, в своем сознании как бы стояло на границе миров – им были присущи как традиции, так и инновации.

Истоки новой интеллигенции по своему диапазону были весьма разнообразны: это и интеллигенция во втором поколении, такие как Санджар Асфендиаров, Бакытжан Каратаев, это потомки древней степной аристократии- Мустафа Шокай, Шакарим Кудайбердиев, представители среднего слоя Ахмет Байтурсинов, Сейткали Мендешев, и даже представители бедноты Миржакуп Дулатов, Ораз Жандосов, Жусипбек Аймауытов и др.

Исследователь Х.Абжанов отмечает, что профессиональная казахская интеллигенция начала XX в. не являлась единственным носителем интеллектуального потенциала края. По характеру, содержанию и результатам социальной практики и интеллектуального воздействия национальную интеллигенцию начала XXв. он делит на две большие группы. В первую группу он включил представителей так называемой **традиционной интеллигенции**, к которым он относит представителей литературно-музыкального творчества, в творчестве которых отражались практически все проблемы жизни и

алады. Ол музыкалық жұмысында күш-жігерін жұмсап, аспапта шебер ойнауы арқылы оқушыны баурап алады. Бұл еркін мақсат, талпынысқа жетуге өте қажет.

Өткізілген теориялық және іс жүзіндегі зерттеулердің нәтижелері келесі тұжырымдарға негіз болады.

Музыкалық әрекеттің кез-келген түрі, музыка сабағының әрбір бөлігі оқушылардың талғамын қалыптастыруға әсер етеді. Бірақ, сабақта әрекеттің барлық түрлерінің тұрақты, терең байланыстылығы, жоғары көркем материалды ән жаттығулары, ән айту, мүмкіндігінше музыкалық сауат та пайдалану қажет.

Оқушылардың музыкалық талғамын қалыптастыру процесінің жемістілігі балаларды сабақта және сыныптан тыс жұмыс түрлері арқылы музыкаға баулудың бірыңғай концептуалдық негізінің болуына байланысты. Музыкалық талғамды қалыптастыру процесі халық музыкасының бірыңғайлығын түсінуге алып келеді. Оқушылардың халық музыкасы арқылы музыкалық талғамын қалыптастыруында сабақта музыканы игерудің бірыңғай жолы – оқушылардың музыкалық әрекетінің кезеңдерін бірте-бірте өзгерту, қоршаған ортаның құбылыстары мен музыкалық бейнелерді өзіндік әсерлену арқылы қабылдап, музыкалық бояулармен айқындаушы белгілерін өзіндік мәнерге барабар іздеу арқылы жүзеге асырылады.

Музыка мұғалімі оқушыларға негізгі тұлғалық қасиеттер: дүние тану, ерік, музыкалық талғам мен сенімді қалыптастыру керек. Сонымен бірге музыкалық әрекетке дайындап, шығармашылық қабілеттерін, ынтасын, жауапкершілігін дамытуға немесе бір сөзбен айтқанда, музыкалық-эстетикалық және музыкалық-педагогикалық мәдениетін қалыптастыруы тиіс. Сондықтан да музыка мұғалімі музыкалық тәрбиеліктің үлгісі болу қажет, ол музыка сабағында оқушыларының музыкалық талғамын жасауға міндетті.

Сонымен, музыкалық әрекеттің әрбір түрі оның ішінде халық музыкасы оқушылардың бейімділігінің көрінуіне, музыкалық және шығармашылық қабілеттерінің дамуына үлкен мүмкіндіктер жасайды. Сабақ мәнін кеңейте түсіп, олар оқушылардың қызығушылығы мен талғамын тәрбиелеуде маңызды орын алады.

* * *

В статье рассматривается роль уроков музыки как основная форма формирования музыкального вкуса учащихся.

ӘОЖ 37.017

К.Ж. Туребаева
педагогика ғылымдарының кандидаты, доцент

ҰЛТТЫҚ ТӘРБИЕНІҢ ӨЗЕКТІ ПРОБЛЕМАЛАРЫ

Тәрбие және ұлттық тәрбие ұғымдарының мазмұндық және категориялық түсінігі туралы зерттеулер қазіргі таңда да өзектілігін жоймаған мәселелердің бірі. Тәуелсіз мемлекет болған кезеңнен бері «ұлттық тәрбие» «халық қағидасы», «тәрбие қағидасы», «тәрбие тағылымы», т.б. осы ұғымдар жиі қолданысқа түсіп, олардың мазмұндық айырмашылығы ажыратылмай, синоним ретінде қолданылып жүрген жағдайлар да кездеседі. «Халықтық педагогика» дербес ғылым ба, «ұлттық тәрбие» дегеніміз не сияқты сауалдар қанша зерттелгенімен ғылымда әлі де талас туғызып отырғаны сөзсіз. Мәселен, ұлттық тәрбиені зерттеуші М. Әлімбаев «Халық - ғажап тәлімгер» еңбегінде былай деген: «Халық педагогикасы - ғасырлар бойына қалыптасып, жаңарып келе жатқан бағыт. Біз «халық педагогикасының» өз алдына дербес ғылым бола алмайтындығын, ол қарапайым тәжірибеден туған ілім деңгейіндегі феномен екені белгілі» дейді. Әрине зерттеушінің жоғарыдағы түйіні ғылыми қисынсыз, дәлелденбейтін тұжырым екені белгілі.

Зерттеуші А.Шашақова «Халық тәлімі – тәрбие бастауы» атты еңбегінде «тәрбие» деген ұғымның синонимі, яғни баламасы ретінде «тәлім», «тәлімгер», «тағлимат», «тәлім-тәрбие» сияқты атауларды ұсынады. Автор осы ұғымдарды халық педагогикасы терминінің синонимдері ретінде береді. Бұл пікірмен де келісу қисынсыз. Өйткені «халықтық педагогика»» ұғымын «халықтық тәрбие» ұғымының баламасы деп көрсету қате. Бұл екеуінде екі түрлі мән-мағына бар. Көп жағдайда бұл ұғымдар тұтас педагогикалық процесте қолданылатын тәрбие ұғымының қолданылу аясына сәйкес келе бермейді. Соңғы ұғымның қолдану аясы мен мән-мағынасы да жоғарыда келтірілген «тәлім», «тағлимат», «тағлым» ұғымдарынан әлдеқайда ауқымды, яғни логикалық тұрғыдан айтсақ, «тәрбие» - кең мағыналы, түпкі ұғым, ал тәлім-тағылым - мән-мағынасы тар, түр сипаттық ұғымға жатады.

Халық тіршілігінен туындайтын ұлттық тәлім-тәрбиелік ұғымдарда, «халық педагогикасы» ұғымынан гөрі «ұлттық тәрбие» деген ұғымды қолданған ғылыми мәні жағынан дұрысырақ деген ойлар да бар .

қолымен Қазақстан мұражайы директорына,кейін кітапханаға тапсырылды. Осы еңбек 2006 жылы Ақтөбе мемлекеттік педагогикалық институтының ғалымдарының ұйымдастыруымен жаңадан басылып, көпшілік қолына тиді (7). Б.Қаратаев өзінің алғы сөзінде-ақ Ресей патшасының қазақ даласын отарлауы қатты наразылыққа ұшырады, оның арты үздіксіз ұлт-азаттық қозғалыстарға әкелді деп жазды. Зерттеуші сұлтан Қаратай Нұралиев (1805-1818), сұлтан Қайыпқали Есімов және Исатай Тайманов (1829-1838), сұлтан Кенесары Қасымов (1837-1847), Есет Көтібаров (1847-1858), сұлтан Сыдық Кенесарин (1867-1873) бастаған көтерілістер ұлт-азаттық қозғалыстардың әр түрлі кезеңдерін қамтиды деп анықтады. Еңбекте автор өзіне дейінгі Қазақстан тарихына назар аударған орыс ғалымдары еңбектерін де саралап, олардың жинақтаған материалдарына сыни тұрғыдан қарады. Мәселен А.И.Добросмыловтың Торғай облысына арнаған зерттеуін мұқият пайдаланды.Жұмыста ел ішінде ұмыт бола қоймаған құнды естеліктер де ғылыми айналымға енді.

Б.Қаратаевтың 1917 жылғы төңкерістер, азамат соғысы, Алаш қозғалыстарына қатысты еңбектері де бүгінгі ұрпақ үшін ерекше маңызды.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Труды общества изучение Киргизского края. Вып. III. 1922.Оренбург, 1922.-195 С
2. ҚРОММ 1227 қор, 1т., 2-іс
3. Есеналина Ж.С. Взаимодействие научных обществ Западного Казахстана и Волго-Уральского региона во второй половине XiX-30-е годы XX веков.Диссертация қолжазбасы Орал 2006.
4. ҚРОММ 693 қ.,1 т.,12 іс
5. ҚРОММ 693қ., 1 т.,18а іс
6. ҚРОММ 1227қ.,1т.,7 іс; Идресова Ү.Х. Бақытжан Қаратаевтың қоғамдық-саяси қызметі (1860-1934жж.) Кан.диссертациясы қолжазбасы.Орал,2007
7. Каратаев Б.Б. Обзор материалов из истории колонизации Казахского края в связи с восстанием казахов Оренбургского края в 1869 году и начале 1870-х годов.Актобе,2006

* * *

В статье анализируется научно-исследовательская деятельность Б.Б.Каратаева

Теперь Общество, как таковое, уже не существует, а есть Ликвидком, которым ведает А.С.Махонин(директор музея).Писала я и ему несколько раз, но все безрезультатно (говорят он был в командировке).

Всего с Общества я, со всеми авансами под эти работы, получила 2000 руб., а еще 1500-1700 рублей я считаю за Обществом.

Вот с этим-то я и обращаюсь к Вам, Бахиджан Берсалиевич, и очень прошу помочь мне- какой гонорар следует Вам, Вы мне пожалуйста сообщите.

Не получилось ли тут какого нибудь злого умысла, не воспользовало ли кто этими трудами. Словом очень прошу Вас узнать обо всем. В курсе всего А.С.Махонин. Почему не издаются труды и не учиняется окончательно расчет с 1929 г. Прошло много время, а я ничего не могу добиться.

Второй экземпляр рукописи был послан А.К.Извозчикову, которому Общество поручило составить карты- приложение к «Восстание Кенесары Касымова». Труд большой, много и упорно работал покойный над этой работой и в результате где-то она застряло...

Уважаемый Бахиджан Берсалиевич, все надежда на Вас, что Вы не откажете мне в просьбе и поможете довести дело до конца. Я очень нуждаюсь сейчас материально, а потому очень прошу поспешить с этим.

Ведь Общество было подведомственно Казнаркомпросу, так что все, вероятно, зависит от НКП.

Очень извиняюсь за беспокойство, но я буду Вам очень благодарно.

Председатель правления Общества в то время был Джандосов. Редактировать последний труд было поручено Т.Чединову.

Шлю привет и жду скорого ответа. Уважающая Вас М.Рязанова. 24/I-32 г.» (6, 356 п.). Аталған хат қазақ халқының тарихы жөнінде қалам тартқан тарихшы А.Ф.Рязановтың еңбектерінің бүгінгі күнге дейін сақталуына Б.Б.Қаратаев та үлес қосқандығын айғақтайды. Мұның барлығы Б.Қаратевтың тікелей қазақ тарихымен шұғылданып қана қоймай зерттеушілермен араласып,оларға ерекше құрметпен қарағандығын дәлелдейді.

Б.Қаратаевтың 20-ның үстінде ғылыми ізденістері,түрлі мақалалары бүгінде бізге жетті. Олардың ішіндегі ең сүбелісі - ұлт-азаттық қозғалыстар тарихына арнаған «Обзор материалов из истории колонизации Казахского края в связи с восстанием казахов Оренбургского края в 1869 году и начале 1870-х годов» атты еңбегі.Аталған еңбектің қолжазбасы Б.Қаратаев қайтыс болғаннан кейін 1935 жылы 25 наурызда әйелі Саржан Байменқызы Қаратаева

Жалпы «тәрбие» ұғымы шығыс елінен, араб-парсы тілдерінен енгізілген. Бұл термин бүкіл түркі тілдес халықтарда осы кезеңге дейін бір мағынада қолданылып келеді. Егер біз «тәрбие» ұғымына «тәлім», «тағлимат» тағы да басқа осы секілді атауларды балама етіп ала берсек, онда негізгі мазмұнын өз мағынасында бере алмауымыз мүмкін.

Еліміздің егемендік алып, тәуелсіз демократиялық мемлекет болу жолына түсіп, жаңа қалыптасып жатқан кезінде өскелең ұрпақты ұлттық мәдениет пен ұлттық идеология рухында тәрбиелеу күн тәртібіне негізгі мәселенің бірі ретінде қойылып отыр.

Бірақ, жоғарыда айтқанымыздай, бізде соңғы жылдары этнопедагогика ұғымы айтудан қалыс қалып, «халық педагогикасы» дейтін ұғым қолданысқа кеңірек түседі. «Қазақ этнопедагогикасы» бағдарламасында ұсынылған әдебиеттердің тізімінде этнопедагогикаға байланысты Г.Н.Волковтың «Этнопедагогика» еңбегі ғана берілген. Бағдарлама «Қазақ этнопедагогикасы» деп аталғанымен, оның негізгі түйіндердің бәрі де халық педагогикасының әр қырын сөз етеді. Мысалы, Ж. Боданов «Қазақтың халық педагогикасы», С. Қалиев «Халық педагогикасының ауыз әдебиетіндегі көрінісі», С.Табылдиев «Халық тағылымы», Ә.Ысқақов «Қазақтың халық педагогикасындағы жастарды тәрбиелеу мәселелері» т.б.

Бұл жағдай, этнопедагогика ұғымын қолдануда ұлттық тәрбие саласын әлде де болса жетілдіріп, бір жүйеге келтіру қажеттігін көрсетеді. Жоғарыда атап көрсеткен «Халық педагогикасы» атауы әр халықтың отбасылық тәлім тәжірибесін жүйелеп, бірақ ғылым дәрежесіне көтеріле қоймаған ұғым екенін көрсеткен.

Этнопедагогика ғылымдары өзінің бастауын халықтық педагогикадан алады. Ал халықтық педагогиканың өзі ауыз әдебиетінен, фольклордың сан алуан жанрларынан, сондай-ақ күнбе-күнгі тіршіліктегі халық тәжірибесінен алынып отырады. Бұл жерде қазақ этнопедагогикасының аспектілерін жандандыруда бір ғана мақал-мәтелдердің өзі ерекше маңызды дер едік. Өйткені қысқа да болса нұсқа тұжырымдалған халық даналығы - мақал-мәтелдердің молдығы жағынан түркі тілдес халықтардың ішінен біздің ұлтымыз алдыңғы қатарлы елдердің біріне саналады.

Фольклорлық мұрада имандылық пен инабаттылықтың, адамгершілік ар-намыс кодексіміздің небір көріністері ғылыми түйінмен астарласа баяндалған. Сонымен қатар, ұлттық тәрбие беруде жұмбақтар мен айтыстардың да тәрбиелік мәні ерекше. Этнопедагогикалық ұғымдар, халқымыздың өлең, жыр, дастан, лироэпостық шығармаларында, термелері мен аңыздарында да кездеседі. Оларда эстетика мәселелерін, мінез-құлық нормаларын көрсететін

ғылыми ұғымдарды қиналмай тауып алуымызға болады. Ертегілер мен әңгімелерде , аңыздар мен толғауларда ұлттық тәрбие мен ұлттық педагогикалық ұғымдар кездеседі.

Ата-салтымыздың асыл мұраты, алтын қазынасы әдет-ғұрып, салт-дәстүр, жол-жоралғы, жөн-жосықтың ғылыми теориялық аспектілерін негіздемей, «халық педагогикасы», «ұлттық тәрбие» деп ауызекі қолданып жүре берсек, ұлттық тәлім-тәрбиеміздің ғылым болып толық қалыптасуы мүмкін емес. Себебі, ұлттық тәрбиенің тәжірибелік, эмпирикалық жолмен жинақталған жиынтығы толық қалыптасқан ғылыми негіз бола алмайды.

Ғасырлар бойы қалыптасқан ұлттық тәлім-тәрбиелік мұрамыздың мазмұнын бір кезеңде түйіндейміз деп қорытынды жасай алмаймыз. Өйткені ғылым мен оның мазмұндық түсініктері - бірнеше кезеңдер нәтижесінде сұрыпталып қалыптасатын құбылыс. Қазақ этнопедагогикасы бағытында теориялық зерттеу жүргізу арқылы ғана осы ғылымның ұғымдарын біртіндеп қалыпқа түсіруге болады. Халықтық педагогиканың, этностық тәлім-тәрбиенің, осы саладағы түрлі тәжірибелердің негізін қорытындылау арқылы ғана ғылымда бір жүйеге келе аламыз.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Кішібеков Д. Қазақтың қоғамдық ой-санасы // Ақиқат. – 1993. - №2. – 85-89 бб.
2. Шаханова Н. Мир традиционной культуры казахов (этнографические очерки). – Алматы: Казахстан, 1998. – 184 с.
3. Ғаббасов С. Халық педагогикасының теориялық және методологиялық негіздері. Пед. ғыл. докт. ... дисс. – Алматы, 2002.

* * *

Автор обоснованно рассуждает о необходимости исследования теории казахской этнопедагогики на современном этапе развития общества. В статье анализируются основные понятия народного воспитания

ашуланса,оны тыныштандыру қиын болады»деген дана сөздерін пайдалануды ұсынды. Сонымен бірге Б.Қаратаев Нұралы хан жанында аудармашы болып қызмет атқарған татар Нұрмағамбетов орыс үкіметінің тыңшысы болған деген ел ішіндегі хабарларды да атап өтті. Осы отырыста қоғам мүшесі С.М.Петровтың «башқұрт жеріндегі Дедово селосы маңында Жетіру деген тау бар.Қазақ атауы ол жерге қайдан келді» деген сұрағына Б.Қаратаев қазақтар бір кездерде башқұрттар жерлерінде көшіп қонды, қазақ рулары атаулары башқұрттар руларында да кездеседі деп жауап қайтарған (5,66-67пп.).

Мұрағат құжаттарында Б.Б.Қаратаевқа тарихшы А.Рязановтың жолдасы М.Рязановаңың төмендегідей жолдаған өтініші сақталған: «Уважаемый Бахиджан Берсалиевич. Пишу Вам, как человеку, которого глубоко уважал мой покойный муж, историк Казахстана - А.Ф.Рязанов.

Недавно узнала, что вы работаете в Наркомпросе в Алма-Ате, а потому решаюсь обратиться к Вам с большой просьбой и рассчитываю, что Вы, в память мужа, не откажете мне помочь. Дело в следующем:

По смерти мужа Обществом по изучению Казахстана принято от меня в печать следующие труды покойного:

1. Восстание Кенесары Касымова (в трех частях)	515 стр.
2. Тридцать лет борьбы за независимость казахского народа	63 стр.
3. Марал Ишан	16 стр.
4. Котел Хабардина	6 стр.

или приблизительно 35 печатных листов из расчета 100 руб. печатный лист, всего 3500 руб. (из такого расчета оплачивались труды покойного).

Труд «Восстание Кенесары Касымова» Общество телеграммой за подпись А.С.Махонина, по смерти мужа, просила выслать с «немедленной оплатой гонорара полностью», но он был не переписан на машинке, что я предложила Обществу сделать и получила на эту работу 200 руб. и переписав, осенью 1929 году, сдала, после чего Общество постановило высылать мне до издания трудов по 200 руб. в месяц, что и выполняло аккуратно до мая 1930 г. включительно, после чего все оборвалось и на мои вопросы я неполучаю никокого ответа, а время идет.

К труду «Восстание Кенесары Касымова» было заказано в Москве... автопортрета, с которым последний труд должен был быть издан (мне прислали образец, когда было готово), предполагали издать в 1930 году.

Орынбор гимназиясында, Санкт-Петербургтегі университетте дәріс алған кезеңдерінде кітапханаларда кездескен зерттеулермен, баспасөзде жарық көрген мақалалармен қанықты. Осы кезеңнен бастап оларды назардан тыс қалдырмады.

1891-1896 жылдары Грузияның Кутаиси губерниясында қызмет атқарған жылдарында Орынбор өлкесіндегі бұқаралық ақпарат құралдарымен танысып, оған өз пікірлерін жолдап отырды.Мәселен, 1894 жылы «Торғай облыстық ведомостысы» газетінің №36 санындағы П.Юдиннің Қаратай сұлтан туралы мақаласына арнайы жауап хат жолдады.Кейін ол мақала болып басылды.Б.Қаратаев атасы Қаратай ешқашан қарақшы болмағандығын, керісінше елінің қадірлеген беделді азаматы екендігін дәлелдеді.

Кутаиси губерниясының Ново-Сенаки уезінде тергеуші бола жүріп, ол Қазан университетіндегі «Археология,тарих және этнография қоғамының» мүшесі болып тіркелді. Қоғам 1877 жылы құрылғанымен өз жұмысын 1878 жылғы 5 мамырдағы құрылтайшылар жиналысынан кейін бастады. Қоғам жарғысында оның басты мақсаты: «бұрынғы Болғар-Хазар,Қазан-Астрахан хандықтары территориясы мен онымен көршілес жерлердегі орыс және өзге де халықтардың өткені мен бүгінгісін зерттеу», деп анық көрсетілген еді. Бұл қоғамға белгілі ғалымдар В.В.Радлов, А.А.Диваев, Н.А.Аристов, И.В.Аничков т.б. бірге Б.Қаратаев та мүше болды (3,с.59). Міне, осы жылдары Б.Қаратаев көптеген құнды материалдармен, зерттеу еңбектерімен танысты.

Б.Қаратаевтың ғылыми-зерттеу жұмыстары 1920 жылдары Орынбор кезеңінде айрықша жандана түсті. Оның Қазақ өлкесін зерттеу қоғамындағы жұмыстары көпшілік назарын аудартты. Ол А.К.Бірімжанов, М.Дулатов, И.Омаров, Т.Ш.Шонанов, С.С.Садуақасов, М.Жолдыбаевтармен бірге 1923 жылы 20 мамырда В.Ф.Пищулинаның «Народовольческое движение в Оренбургском крае в 70-х годах» атты еңбегін талқылауға қатысып, зерттеудің хронологиялық шеңберін 1880 жылдарға дейін ұзартуды ұсынған. Б.Қаратаев пікірін II Александр патшаның өлтірілуі жаңа материалдар қосады деп дәлелдейді (4,1п.). Кейін Б.Қаратаев қоғамның 1923 жылдан мүшесі А.Ф.Рязановтың ұлт-азаттық қозғалыстарына арналған еңбектерін талқылауға қатысты. Оның 1773-1775 жылдардағы Е.Пугачев бастаған шаруалар соғысына арнаған «Досалы сұлтан» атты еңбегімен танысқан Б.Қаратаев зерттеуге міндетті түрде ел арасындағы аңыз-әңгімелерді де пайдалану қажеттігін ескерткен. Мәселен, Нұралы хан елдегі халық толқуын анықтау үшін кердері руының биі Намазбен ақылдасқан екен.Сонда Намаз би «халқың

ТАРИХ

ИСТОРИЯ

ӘОЖ 342.849:35.1.85(574)-09

А.Қ. Ахмет
т.ғ.к., доцент,
Х.Досмұхамедов ат. Атырау мемлекеттік университеті

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ МҰРАҒАТТАРДА ҚҰЖАТТАРДЫ ЕСЕПКЕ АЛУ ЖҰМЫСТАРЫ

Мемлекеттік және ведомстволық мұрағаттарда құжаттар КСРО мұрағат Бас басқармасы бекіткен ережеге сәйкес қатаң тәртіппен есепке алынады. Мұрағаттық құжаттар есебі мұрағаттық құжаттардың саны, құрамын, бірлік есебімен анықтау және әрбір бірлік есебін белгілі бір кешенге және есеп құжаттарындағы жалпы санына жатқызуды белгілеу болып табылады.

Құжаттарды есепке алуда саны, құрамы, жағдайы және сақтау жүйесі негізге алынады. Барлық есепке алу жұмыстарында нақты есепке алу бірлігі қажет. Мұрағаттық құжаттарды есепке алу бірлігі дегеніміз мұрағаттағы құжаттар санының бірлік өлшемі (парақ, іс, мұрағат қоры, кинофильм, шағынфильм, фотоқұжат). Құжаттарды есепке алу бірнеше маңызды міндеттерді орындайды:

- құжаттардың дәл саны мен құрамы туралы мәліметтер үшін құжаттар жоғалған жағдайда, төтенше жағдайларда (өрт, су тасқыны) қанша, қандай құжаттардың зақымданғанын анықтауға;
- мұрағаттық анықтамалықтарды (каталог, жөнсілтер, мұрағаттық қорларға шолу) сапалы жасақтауды қамтамасыз етеді;
- құжаттарды ғылыми және тәжірибелік мақсатта кеңінен пайдалануға және әртүрлі тақырыптағы қажетті мәліметтерді іздеп табуды жеңілдетеді.
- ведомстволық мұрағаттарда сақталған құжаттардың дәл есебі мемлекеттік мұрағаттардың жоспарлы түрде бейіне қарай құжаттарды жасақтауға;
- мемлекеттік мұрағаттардың жоспарлы жұмыстарының негізін қалыптастыру міндеттерін шешеді.

Мемлекеттік мұрағат қоры құжаттарын есепке алудың үш ерекшелігі бар.

Біріншіден, мемлекеттік мұрағат қорындағы құжаттары есебі орталықтандырылған. Мұрағаттық қор құжаттарының орталықтандырылған мемлекеттік есебі жүйесі мұрағаттар мен мұрағат бөлімдерінің орталық жергілікті, республикалық, өкілетті мемлекеттік органдарындағы мұрағаттық қорлардың құрамы, саны және сақтау бірліктерінің саны туралы мәліметтер шоғырына негізделген қор құжаттарының мемлекет көлеміндегі КСРО-ның мемлекеттік қор құжаттарының есебі. Барлық мұрағат органдары жіберген мұрағаттық қор карточкасы бойынша қор катологы құрылады. КСРО мұрағат Бас басқармасында Орталық қор катологы құрылды. Осыған орай, мұрағат Бас басқармасы ережелерді әзірлейді, әзірленген ережелер бойынша мемлекеттік және ведомстволық мұрағаттар құжаттар есебін жүргізеді.

Екіншіден, мемлекеттік мұрағат қоры құжаттарын есепке алу бірыңғай жүйеленген. Мемлекеттік және ведомстволық мұрағаттардың есеп құжаттарының міндетті түрлеріне мұрағаттық қорлар тізімі, мұрағаттық қор парағы, істегі құжаттар тізімдемесі, мұрағат төлқұжаты саналады. Бірақ бұл аталған құжаттардың мемлекеттік және ведомстволық мұрағаттар үшін кейбір айырмашылықтары да бар. Мемлекеттік мұрағаттарда міндетті түрде келіп түскен құжаттарды тіркеу журналы болуы қажет.

Мемлекеттік және ведомстволық мұрағаттарда да әрбір келіп түскен қорға арнайы мұрағаттық карточкасы құрастырылады. Мемлекеттік мұрағат басқармасы құрастырылған мұрағаттық қор карточкасын өзінен жоғары тұрған мұрағат органдарына (облыстық, республикалық, одақтық), ал ведомстволық мұрағаттар өздерінің мұрағаттық қорларын тапсырып жүрген мұрағатқа мемлекеттік сақтауға өткізеді. Мемлекеттік және ведомстволық мұрағаттарда да қорға істер ашылады.

Үшіншіден, мемлекеттік мұрағат қорындағы құжаттар есебі динамикалық қозғалыста болады. Ол әрбір қордағы материалдың саны мен құрамының барлық өзгерістерін сипаттайды. Мемлекеттік және ведомстволық мұрағаттарда есептік құжаттар әрбір келіп түскен және есептен шығарылған мұрағаттық құжаттар сақтау бірлігін жедел анықтайды. Ведомстволық мұрағаттарда мұрағат құжаттарын есепке алудың негізгі бірлігі қорлар мен істер (мұрағаттық құжаттарды сақтау бірлігі) болып табылады. Істер тізімдемелер бойынша ескеріледі. Тізімдемелерге мұрағаттық құжаттарды сақтау бірліктері енгізіледі. Қорлар мұрағаттық қорлар тізімі және мұрағаттық қор парағымен

ӘОЖ 924:347.778

Ұ.Т. Ахметова
тарих ғылымдарының кандидаты,
Орал қаласы

БАҚЫТЖАН ҚАРАТАЕВТЫҢ ҒЫЛЫМИ МҰРАЛАРЫ

Орынбор ғылыми мұрағаттық комиссиясы 1917 жылы кеңестік өкіметтің билік басына келуімен өз қызметін тоқтатты. Одан әрі қазақ елін ғылыми зерттеу жұмысын Орынборда 1920 жылы 1 қарашада құрылған ғылыми қоғам қолға алды. Бұл қоғам «Қазақ өлкесін зерттеу қоғамы» деп аталып, алдына қойған басты мақсаты: қазақ өлкесін жан-жақты тарихи, этнографиялық, географиялық, археологиялық және т.б зерттеу жұмыстарын жандандыру болды. Қоғам Қазақ халық ағарту комиссариатына бағындырылып, жеке жарғысы бекітілді. Қоғам үш бөлімге бөлініп, зерттеу жұмыстарын жүргізді. Бірінші географиялық-жаратылыстану бөлімінің төрағасына В.В.Телетников, этнографиялық бөлімге А.Л. Мельков, тарихи-археологиялық бөлімге А.П. Чулошников сайланды (1,С.183).

Қазақ өлкесін зерттеу қоғамының этнографиялық бөлімінің мүшелерінің бірі Б.Қаратаев болатын (1,С.192б.). Қоғам мүшелері, жалпы, сол кезеңдегі кеңестік билік басындағылар Б.Қаратаевты қазақ тарихының білгірі ретінде мойындайтын. Осыны ескеріп оған өлкелік партия тарихы бюросы меңгерушісі М.Васильев оған төмендегідей мәтінде хат жолдады. Хатта «Жолдас Бақытжан Қаратаев! РКП (б) облыстық комитеті жанындағы Қазақ облыстық партия тарихы Сізден, байырғы партия қызметкері ретінде, 1916-1919 жылдардағы қазақ бұқарасының революциялық қызметі, әрі өзіңіздің революциялық қызметіңіз жөнінде естеліктеріңізді жазып, жолдауыңызды сұрайды. Сонымен бірге, партия тарихына өз суретіңізді, өмірбаяныңызды және әр жылдардағы қазақтардың революциялық қызметі туралы барлық қолыңызда бар материалдарды жіберіңіз»,- деп жазылған (2,48 п). Мұның өзі партиялық басшылықтың өздері жасаған революцияның тарихына қатысты материалдарды жинақтауға кіріскендігін дәлелдейді.

Б.Қаратаев өз халқының тарихына, жүрген жолына деген қызығушылықты бала кезінен бастаса керек. Ол немере ағалары мен жерлес ақсақалдардан естіген өз ата-бабасының тарихы, олардың өмірі мен қызметі туралы әңгімелерге айрықша мән беріп өсті. Кейін сауатын

Казахстанский патриотизм должен быть противопоставлен национальной обособленности, ограниченности, национализму, сепаратизму и конечно же главной мировой проблеме – терроризму во всех его проявлениях.

Чувство патриотизма нужно развивать на любви и уважении к государственным символам: гимну, гербу, флагу. Государственные символы являются неотъемлемой частью развития любого государства и отражают ту основополагающую концепцию, фундамент и каркас любого государства, который принято называть национальной идеей. Основой для формирования национальной идеи является систематическая работа по совершенствованию процесса применения государственных символов, их эффективной пропаганды. Пропагандируя государственную символику, мы закладываем здоровое чувство гордости за свою Родину, формируем у подрастающего поколения историческое мышление, причастность к важнейшим событиям нашей страны.

Список использованной литературы

1. Выступление Президента РК Назарбаева Н.А. на 13 сессии Ассамблеи народа Казахстана. 2007 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.akorda.kz
2. Кузембай улы, А. История Казахстана: учебник для вузов / А.Кузембай улы, Е.Абиль. - СПб: Соларт, 2004.- С.327-328.
3. Повышение благосостояния граждан Казахстана – главная цель государственной политики: Послание Президента РК Назарбаева Н. А. //Казахстанская правда. - 2008. - 6 февраля.
4. Основные направления внутренней и внешней политики на 2004 г.: Послание Президента РК народу Казахстана. Апрель 2003 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.akorda.kz
5. Цыганок А. Великая Отечественная: переосмысление продолжается [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.cnsr.ru

* * *

Автор мақалада Ұлы Отан соғысына баға беру арқылы мемлекеттік идеологияны алға жылжыту, ұлтаралық келісім, ұлттық патриотизм мәселелерін талқылайды. Мақала Қазақстан жастарын тарих арқылы Отан сүйгіштікке, патриотизмге тәрбиелеп, отандық тарихты дәріптеуге бағыттайды.

* * *

The aim of the given article is to make a patriotic feeling among the young. The author wants to show that the value of the World War II in forming the history.

ескеріледі. Қор тізімі ведомстволар жанындағы ұйымдар мұрағаттарында жүргізіліп, ол қор түпкілікті жойылғанша өзгертілмейді.

Мұрағаттық қорлардың тізімі үлгісін келтірсек:

Кесте №1

Қор №	Мұрағатта сақталған қордың атауы	Ескерту

Қорлар тізімге келіп түсуіне байланысты белгілі тәртіппен енгізіледі. Белгілі тәртіппен мұрағаттық қорлардың тізімі нөмірленеді, сол белгіленген нөмір рет саны қордың да нөмірі болып табылады және ол өзгертілмейді. Егер де мұрағат қорынан шығарылған қордың босаған нөмірі (рет саны) басқа қорға берілмейді. Мұрағаттарға мемлекеттік сақтауға берілетін қорларға нөмірлер беріледі, сол нөмір мемлекеттік мұрағаттарда есептеледі. Ведомстволық мұрағаттар қор тізімі бойынша қор нөмірлеріне тарихи анықтамалықта көрсетуі тиіс.

Қор тізімінде тек қордың атауы және нөмірі (рет саны) қарастырылады.

Қордың атауы өзгерген кезде тізімдегі жазбалардан кейін бірнеше ашық жолдар қалдырылу қажет. Қор жойылған жағдайда «ескерту» графасында нөмірге және құжаттың датасы көрсетіледі. Өзгеріп отыратын мәліметтер құжаттардың саны және жылдары қор парағында көрініс табады. Қор парағы екі бөлікке бөлінеді. Жоғарғы бөлігі қордың жалпы мәліметін көрсетеді. Мысалы, әрбір қор атауының соңғы датасы, әрбір қор атауы, қордың нөмірі (рет саны) одан кейін қор құрамы және қор көлеміндегі өзгерістер туралы мәліметтер болады. Мұрағаттық тізімдемесі мұрағаттың қор және коллекциялардың сақтау бірлігінің және олардың мазмұнын ашуға және оларды есепке алуға арналған жүйелеген тізбе бар мұрағат анықтамалығы, сондықтан да әрбір мұрағаттық тізімдеме және номенклатура мұрағатқа келіп түскенде қор парағына жазылып және нөмір беріледі. Ведомстволық мұрағаттарда нөмірлеудің өзіндік ерекшеліктері бар. Тұрақты сақталатын мұрағаттық істерде бірыңғай тәртіптегі нөмірлер болады. Уақытша сақталатын істер тізімдемесі сол қор парағына жазылады, бірақ өзіндік тәртіппен нөмірленеді де санға «в» әрпі тіркеледі. Бұл көрсетілген әріп белгісі уақытша сақталатын іс екендігін айқындайды.

Қор парағы негізінде мұрағаттық қор карточкасы жасақталады. Мұрағаттық қор карточкасы дегеніміз мұрағаттық қор құжаттарының тақырыбы, саны, құрамы және оның сақталу орны туралы мәліметтер бар мемлекеттік мұрағат қорының мұрағаттық құжаттарын орталықтандырылған мемлекеттік есептеуге арналған есеп құжаты. Мұрағаттық қор карточкасы мемлекеттік мұрағатқа құжаттардың саны

және құрамы туралы, алда мұрағатқа келіп түсетін құжаттар туралы жалпы мәліметтер алу үшін қажетті. Мұрағаттық қор карточкасының сыртқы бетінде ведомстволық мұрағаттың атауы, қор нөмірі, қор атауы көрсетіледі. Сыртқы бетінде жылдар бойынша істердің өзгеру көрсеткіштері белгіленеді. Мемлекеттік мұрағатқа ведомстволық мұрағатта сақталған барлық қор карточкалары, соның ішінде таратылған ұйымдардың да мұрағаттық қорлары жіберіледі. Жыл сайын 1 желтоқсанға ведомстволық мұрағат тиісті мемлекеттік мұрағатқа «19... жылдың 1 желтоқсанына мұрағат қорының көлемі және құрамының өзгерістері туралы» есебін ұсынады. Онда әрбір қор бойынша мұрағат істері санындағы және жеке құрам бойынша өзгерістер және соңғы өзгерген даталары туралы мәліметтер көрсетіледі.

Жіберілген есептегі мәліметтерді мемлекеттік мұрағат қызметкері мұрағаттық қор карточкасына көшіреді. Сонымен бірге ведомстволық мұрағат мекеменің, ұйымның, кәсіпорын мұрағатының төлқұжатында жібереді, онда мекеменің атауы, оның бағынышты басқармасы атауы, құрылған жылы, құжаттар туралы мәліметтер, ғимарат, кадрлар туралы мәліметтер көрсетіледі.

Ведомстволық мұрағат төлқұжатындағы мәліметтер мемлекеттік мұрағаттарға материалдарды жинақтауды жақын жылдарда және келешекте нақты жоспарлауға әрі құжаттардың сақталуын бақылауға қажет.

Егер де мекемеде ғылыми-техникалық мұрағат, кинофильмотека, фонотека (дыбысхана), фотомұрағат болса, онда мұрағат төлқұжатында арнайы формада (нысанда) толтырылып мемлекеттік мұрағатқа жіберіледі. Қордағы іс есепке алу құжатты болып табылмайды. Істе мекеменің тарихы және оның қорлары туралы материалдар сақталады. Есепке алу құжаттары тарихи анықтамалықтар, құжаттардың жай-күйі және толықтығы туралы акті, жоюға жатқызылған құжаттар туралы актісі, істерді тапсыру туралы актісі, бүлінген құжаттар туралы актісі, мұраға ісінде істер мен құжаттардың жай-күйі және толықтығын сақталуын тексеру маңызды рөл атқарады. Мұрағаттарда мұрағат құжаттарының есебі және қайта өңдеуді, дәрілеуді, физикалық жағдайын жақсартуды қажет ететін, істер мен құжаттарды табу, сондай-ақ сақтау бірлігінің нақты санының сай келуін қатамасыз етеді. Құжаттардың жай-күйі және толықтығын сақталуын тексеру кезең бойынша жоспарлы жүргізіледі.

Бұл жұмыстарда әрбір материалдар тобын 10 жылда бір рет тексеру жоспарланады. Кезеңмен тексерудің қажеттілігінің туындау себебі құжаттардың мұрағат қоймасында үнемі қозғалыста болуы,

газеты на языке своей национальности. Это реалии Казахстана - страны, где каждому представлены равные возможности. Толерантность, диалог культур, поликультурность, глобальность ныне в большей степени, чем когда бы то ни было в истории - не просто отвлеченные философские понятия, а практическое условие развития формы межэтнических и межконфессиональных отношений.

Президент Республики Казахстан, председатель Ассамблеи народа Казахстана Нурсултан Абишевич Назарбаев в своем Послании «Повышение благосостояния граждан Казахстана – главная цель государственной политики» отмечает: «Каждый казахстанец, независимо от его национальной принадлежности, должен сознавать, что Казахстан – это плоть от плоти его родное государство, всегда готовое защитить его права и свободы. Только в этом случае появляется корневая основа для взращивания и воспитания чувства казахстанского патриотизма, только в этом случае сограждане испытают чувство гордости за принадлежность государству, которое весь мир знает теперь как Казахстан». [3]

Современное понимание патриотизма характеризуется разнообразием, неоднозначностью. Исследователи рассматривают проблему патриотизма в различных исторических, социально-экономических и политических условиях в зависимости от их личной гражданской позиции и научного направления мысли. Однако общепризнанным и неоспоримым является то, что патриотизм – это нравственный принцип, содержанием которого является любовь и преданность своему Отечеству, гордость за его прошлое и настоящее. А патриотом является личность, осознающая свою историческую, культурную, национальную и духовную принадлежность к Родине. Казахстанский патриотизм имеет форму, напрямую связанную с нашим менталитетом. Нам есть, чем гордиться, например, у нас в Казахстане существует реальная веротерпимость, межнациональная и межконфессиональное взаимопонимание. Конечно, сейчас перед нашим государством стоит еще много проблем, одно из которых является поиск духовных оснований, мировоззренческих ориентиров. Но для этого необходимы усилия и действия не только со стороны государства, но и общества.

Нам еще предстоит осознать, что дальнейшее развитие патриотизма способно объединить людей нашей республики в их стремлении преодолеть многие экономические и социальные проблемы, сохранить культурную и национальную идентичность.

рода идеям части населения. В этих условиях патриотическое воспитание студенческой молодежи, формирование у нее активной гражданской позиции и осознание ею ответственности за свое будущее и будущее своей страны становится важнейшей задачей всего общества. Именно от ее политической воли, ценностей, идеалов во многом зависит, каким образом и насколько успешно будет проходить развитие государства.

Как отметил в одном из своих выступлений Президент страны, «нужно учить многонациональную молодежь идентифицировать себя с историей Казахстана, важными жизненными ценностями предыдущих поколений, молодежи нужно дать четкие жизненные ориентиры» [1]. Важно при этом иметь в виду, что казахстанский патриотизм явление особенное, поскольку речь идет об отношении многонационального народа республики к одной, общей для всех народов его населяющих родине. Поэтому сегодня как никогда актуальным становится вопрос о том, как и в каких формах следует осуществлять патриотическое воспитание, что должно стать его методологическим ориентиром. Основой патриотического воспитания может стать также изучение жизни великих личностей, составляющих гордость страны. Для современного Казахстана такой личностью, безусловно, является Н.А.Назарбаев. С именем Президента РК казахстанцы связывают стабилизацию и модернизацию отечественной экономики, повышение качества и стандартов жизни граждан, демократизацию политической системы, построение основ правового государства и гражданского общества, создание условий для реализации прав и свобод человека, сохранение и укрепление межнационального и межконфессионального согласия, превращение республики в центр всемирного диалога религиозных конфессий. Таким образом, в жизни нашей республики нет сферы, где так или иначе не прослеживалась бы роль Главы государства. Колоссальная внутренняя энергия, необычайная концентрация воли, решительность и мудрость позволили Нурсултану Абишевичу Назарбаеву стать не просто Президентом страны, а настоящим национальным лидером, олицетворяющим Казахстан не только в глазах собственного народа, но и за рубежом.

Межнациональное согласие является краеугольным камнем всеобъемлющей безопасности, стабильности, поступательно экономического, политического, социокультурного и духовного развития Казахстана. Живя в мире и согласии, мы часто не придаем особого значения таким обычным событиям в нашей жизни, как возможность учиться, издавать книги, смотреть телепередачи, читать

істердің пайдалануға берілуі, істерді жоюға тапсыру т.б. тексеру барысында құжаттардың жай-күйі және толықтығын тексеру барысында материалдың физикалық жағдайына да бақылау жасалады. Бақылаудың нәтижесінде құжаттардың сақталу жүйесінің дұрыс немесе дұрыс еместігі де анықталады. Тұрақты және уақытша мерзімде сақталатын істерде тексеріледі. Ал, жеке құрам құжаттары қарқынды пайдалануына байланысты жиі тексеріледі.

Жоспарлы тексерістермен қатар, егер де мұрағат меңгерушісі немесе мұрағатқа жауапты тұлға ауысқанда, басқа мекеменің мұрағаты материалдары берілгенде, құжаттардың әдеттегі сақталу жағдайы бұзылғанда және құжаттарды ұрлау, бүлдіру, жарамсыз етіп тастау (терезе сыну, терезе жақтауларының ашылуы, мұрағат қоймасына түсу, бөлменің суға кетуі, өрт, ылғалдылықтың күрт артуы, кеміргіштердің кіруі т.б.) жағдайларында жүргізіледі. Құжаттардың жай-күйін тексеру үшін мекеме басшысы комиссия тағайындайды. Бір календарлық кезеңде барлық қор немесе қор тобы, бір қордың жарты бөлігі тексерілуі де мүмкін. Ереже бойынша қордың тек бір бөлігін тексерген жағдайда міндетті түрде барлық істер тобы тексерілуі қажет. Тексеру барысында қордағы тізімдеме бойынша істердің толықтығы нақты тексеріледі. Қорға қатысты тізімге енгізілмеген материалдар анықталады, тізімге енгізілген немесе енгізілмеген істердің жалпы саны анықталады, тізімдемеге тіркеу тәртібі, құжаттардың жалпы физикалық жағдайы, қайта өңдеу, мұқабалау, залалсыздандыру жұмыстарының жағдайы анықталады.

Құжаттардың толықтығы және жай-күйін тексеру жұмысынан бұрын қор ісінің құжаттарымен (істерді тапсыру актісі, құжаттарды жою актісі т.б.) толық танысуды қажет етеді. Тексеруді 2 қызметкерден кем емес топ жүргізеді.

Тексерілген кезде байқалған барлық кемшіліктер тексеру парағына белгіленгеннен кейін тексеру актісіне жазылады.

Құжаттардың толықтығы мен жай-күйін тексеру барысында:

- стеллаждағы істердің (қораптағы, папкадағы) орналасу тәртібін сақтау;
- тексеру кезінде дұрыс қойылмаған істер анықталған кезде орнына қою;
- қордағы дұрыс қойылмаған істерді алып, қор сақтаушыға беру;
- мұрағат қоймасы меңгерушісіне құжаттардың өңсізденуі мен биологиялық зиянкестер анықталған жағдайда хабарлауы қажет.

Тексеру қорытындысы бойынша құжаттардың толықтығы мен жай-күйі туралы акт жасақталды. Актіге орындаушылар қол қояды.

Республикадағы мұрағат ісіндегі құжаттарды есепке алу жұмыстарының жүргізілуіне тоқталсақ.

Құжаттарды есепке алу жұмыстары 1921-1929 жылдары аса қиыншылықтармен жүргізілді. Қазақстан тарихына қатысты көптеген мұрағат құжаттары Орынбор, Омбы, Саратов, Уфа, Астрахань, Москва, Ленинград, Қазан, Ташкент т.б. мұрағаттарында жинақталған еді. Сондықтан да мұрағат қорларын жинақтау жұмыстарында да күрделі де қайшылықты жағдайлар қалыптасты. Орынбор, Омбы, Астрахань мұрағаттарындағы еліміздің тарихына қатысты құжаттар мұрағат қызметкерлерінің зор еңбектерінің нәтижесінде қайтарылып есепке алынды.

1923 жылы Орталық өлкелік мұрағат 19 мекемеден келіп түскен құжаттарды есепке алса, 1927 жылы 51 қор қабылданып, 16340 бірлік іс есепке алынды [1, 24 артқы п]. 1931 жылы Қазақ АКСР Орталық мұрағаты Орал бөлімшесінің меңгерушісі Шадриннің орталыққа жазған баяндау жазбасында жергілікті жерлерде құжаттарды сақтау және есепке алу жұмыстарының нашар жағдайда, әсіресе, Гурьев, Доссор, Ілбішін, Тайпақ мұрағаттарында жұмыстың сын көтермейтіндігін жеткізеді [2, 9 п].

Құжаттарды есепке алу жұмыстары республика көлемінде өте баяу жүргізілді. Маман кадрлардың жетіспеуі, кадрлардың жұмысқа тұрақтамауының, штат бірлігінің өте аз қаралуы, нұсқаулықтардың уақытында жетпеуі т.б. өз әсерін тигізді.

1929-1931 жылдары Орталық мұрағат қызметкерлері басты назарын бұрынғы Алматы округтік мұрағатының шашылып, бейберекетсіздікке ұшыраған қорына ерекше көңіл бөлулеріне тура келді. Жаңа табылған қорларды есепке алу мақсатында есеп карточкалары жасақталып, жинақталады [3, 100 п].

Қызылордадан келген көптеген мұрағат құжаттары есепке алынбай түктелген күйінде дымқыл да қараңғы жертөлелерде жатты. 1932 жылы наурыз айында Қазақ АКСР Орталық мұрағатты орналасқан ғимаратынан шығару жөнінде Алматы қалалық атқару комитеті шешім қабылдады. Қабылданған солақай шешімнің нәтижесінде жинақталып, есепке алынған мыңнан астам қорды далаға шығарып тастауға дейін соқтырды [4, 41 п].

1931 жылы Орда және Торғай мұрағаттары, Ақтөбе, Қызылорда округтерінің Орынбор, Астрахань, Омбы мұрағаттарынан, сонымен қатар мекемелерден келіп түскен материалдар есепке алынды. Қазақ АКСР Орталық мұрағатында 742 қор, жергілікті мұрағат органдарында 1530 қор есепке алынды [5, 21 п].

1925 жылы Қазақстан мұрағат қоймаларындағы жинақталған қорлардың есебінде 30-дан астам қор болса, 1925-1936 жылдар аралығында 30-дан 2494-ке өсті.

У Президента РК есть прекрасные слова: «Изменились мы сами, наше мышление и мировоззрение. Мы без особых подсказок поняли, что только собственный труд станет - источником благосостояния, а государство должно создать для этого должные условия». Сегодня казахстанцы сами хозяева своей судьбы. [4]

Предмет история Казахстана является действенным фактором формирования мировоззрения молодежи. Рассказы о выдающихся исторических личностях: батырах, ханах, биях, политиках, деятелях пауки и культуры расширяют и углубляют знания молодежи. Следовательно, в процессе преподавания отечественной истории нужно создать комплексное, целостное восприятие исторического прошлого критического опыта и уроков истории. Таким образом, именно изучение исторического прошлого способствует созданию логически взаимосвязанной, целостной системы знаний и формированию чувства гордости за свою Родину, воспитанию у молодежи казахстанского патриотизма активной гражданской позиции. Есть такие периоды в общественном развитии, когда основу мировоззрения образуют идеи, обращенные к Отечеству, когда политические и прочие взгляды имеют значение для личности лишь в том случае, если они связаны с патриотизмом. Это эпохи национального испытания, национального возрождений и становления новых государств, эпохи переломных этапов в их политической жизни. В такие периоды, когда идет смена ценностных ориентиров, меняется социальное положение и интересы всех слоев и групп населения, патриотизм становится тем стержнем, вокруг которого группируются здоровые силы общества. Такой подход позволяет сегодня по-новому оценить роль патриотизма как консолидирующего начала в сложных, противоречивых и неоднозначных процессах, вызванных с одной стороны, продолжающейся модернизацией всей системы общественных отношений в нашей республике, а с другой - глобальным финансовым кризисом, ставшим серьезным вызовом всему мировому сообществу. Нельзя не учитывать, что становление суверенного Казахстана сопровождалось структурными изменениями во всех сферах - экономике, политике, социальной и духовной сферах. Они не могли не вызвать изменения в сознании людей, выразившиеся в утрате старых ценностей и установок, то есть в кризисе мировоззрения. В результате в какой-то момент патриотическое сознание в обществе приобрело неустойчивый, аморфный неопределенный характер. Наиболее сильно возникший нравственно-идеологический вакуум сказался, безусловно, на молодежи, как наименее защищенной и самой подверженной всякого

Б.Момышулы. Одно из знамен Победы на стенах Рейхстага в поверженном Берлине было установлено Р.Кошкарбаевым. Многие казахстанцы сражались в тылу врага в составе партизанских формирований. [2, С.327]

Нельзя не упомянуть и о таком явлении как Туркестанский легион. В начале войны сотни тысяч советских солдат оказались в плену. Очень много среди них было казахов, узбеков, кыргызов и представителей других народов. Около 80% тюркских солдат погибло в нечеловеческих - условиях фашистских концлагерей. Из остальных гитлеровцы пытались сформировать воинские части для борьбы против Советской Армии. Из выходцев из Казахстана и Средней Азия был образован Туркестанский легион из нескольких батальонов, однако применить их в боях фашисты не смогли.

Сегодня мир стал другим. Но память осталась прежней. И эта память взывает к совести. И еще: на той войне воевали люди разных национальностей, и они не делились по национальному признаку. Они были единым целым, что и сделало их несокрушимыми. Ведь каждый бой, в котором они участвовали, каждая взятая высота, каждый метр земли, отвоеванный ими у врага, и легли в основание общего народного подвига! Они воевали на разных фронтах, разные были у них воинские звания и разные имена, но мера этому подвигу была одна — наша Великая Победа. Чем дальше в прошлое уходит война, тем меньше остается ее солдат. Из их судеб и складывалась история Великой Отечественной. Но сколько бы лет ни исполнилось Победе, она навсегда останется юной, ибо ослепительно молоды были солдаты, которые ее завоевали. Мальчишками уходили они на фронт, чтобы защитить любимую Родину, свято веря, что «враг будет разбит! Победа будет за нами!».

Сейчас много говорят о воспитании казахстанского патриотизма, о том, в чем смысл этого понятия, каковы его главные принципы. Но само понятие патриотизма имеет очень глубокое, трудноощенимое значение. Патриотизм - (от греч. слово-отечество, родина) - любовь к родине, чувство отвстственности за ее судьбу, готовность и способность служить ее интересам и способствовать ее успехам в сфере внутренней жизни и на международной арене. Чувство родины - это святое чувство. Наше поколение, выросшее и воспитанное на советском патриотизме, переживает эпохальные преобразования, которые коснулись буквально всех постсоветских государств. Появились новые государства со своей концепцией государственного строительства и государственности. Не исключение и наша республика - наш Казахстан.

Орталыққа мұрағатқа келіп түскен қорлар мұрағат қоры кітабына және есеп карточкаларына енгізіліп, көшірмелері РКСФР Орталық мұрағат басқармасына жіберіледі.

1934 жылы мекемелердегі мұрағат құжаттарының сақталу жағдайы және есепке алу жұмыстарының барысы туралы 1-ші тоқсанда Қазақспирттрест, Қазақ сауда кооперативі, Алматы мұғалімдер институты, Мемлекеттік сауда инспекциясы, Қазақ бағалы тері дайындау мекемесі, Қазақстанды зерттеу қоғамы, мектепке дейінгі мекемелер кәсіподағы ұйымы, 2-ші тоқсанда кино-журнал типографиясы, Востоккино қазақ бөлімшесі, Қазақ ауылшаруашылық техникумы, Қазақ республикасы мал дайындау кеңсесі, 3-4-ші тоқсанда Қазақ су шаруашылығы, Қазақ академиялық драма театры т.б. барлығы республика көлемінде 94 мекемеге тексеру жұмыстары жүргізіледі [6, 16п].

Сонымен қатар Орталық мұрағат тарапынан Шығыс Қазақстан, Батыс Қазақстан, Оңтүстік Қазақстан және Қарағанды облыстық мұрағаттарындағы құжаттарды есепке алу, сақтау жұмыстары тексерілді [7, 9 п].

1939 жылы республика бойынша есепке алынған 4285 қордың 2658 қоры мұрағат органдарының Қазақ КСР Ішкі Істер Халық Комиссариаты қарамағына қабылданған кезеңде жарамсыз болып табылды [8, 3,13пп].

КСРО Ішкі Істер Халық Комиссариаты мұрағат басқармасының бірыңғай қор каталогына бар болғаны 147 қор карточкасы жіберілді, қор карточкасының көпшілігі үлгіге сай толықтырылмағанына сәйкес жіберілмеді.

Қазақ КСР ІІХК мұрағат бөлімі облыстық мұрағаттарға әдістемелік көмектер көрсетті. Мұрағат нұсқаушылары облыстық мұрағаттарға іс-сапарларға жіберілді, қор есебін жүргізу туралы нұсқаулықтармен қамтамасыз етілді, мұрағат меңгерушілері ІІХК мұрағат бөлімі тарапынан нұсқаулардан өтті. Мұрағат материалдарын есепке алу, сақтау және оны пайдалануды ұйымдастыру Қазақ КСР ІІХК-на жүктеле тұрса да, бұл мәселеге жеткілікті түрде көңіл бөлінбеді. Тоталитарлық жүйе тұсында есепке алынған мұрағат құжаттарының елеулі бөлігі дәлелсіз құпияландырылды. Мұрағаттарда революцияға дейінгі дәуірдің, одан кейінгі жылдардың көптеген құжаттық материалдары есепке алынып, құпия қорда сақталды.

1939 жылғы аудандық мұрағаттарда есепке алынған қорларға шолу жасасақ, Алматы облысы бойынша 10431 бірлік істі құратын 167 қор болса, Алакөл, Балқаш, Қаскелең, Мақаншы аудандарынан

мәлімет түспеген. Нарынқол, Сарқанд аудандық мұрағаттарында мұрағат материалдары және үй-жайлары да болмады, Дзерженский, Қапал, Шұбартау, Алматы ауданы мұрағаттары ұйымдастырылмаған.

Қызылорда облысы бойынша 1065 іс бірлікті құрайтын 13 қор, Арал, Сырдария аудандық мұрағаттары да мұрағат материалдары да, үй-жайлары да жоқ болды.

Павлодар облысы бойынша 89936 бірлік істі құраған 84 қор, Лозовск ауданы мұрағатының үй-жайы жоқ, Шығыс Қазақстан облысы бойынша 14506 бірлік істі құрайтын 155 қор, Күршім, Жаңасемей, Белағаш аудандық мұрағаттарының мұрағат материалдары және үй-жайлары болмады. Батыс Қазақстан облысы бойынша 10040 бірлік іс құрайтын 40 қор, Оңтүстік Қазақстан облысы бойынша 10691 бірлік іс құрайтын 353 қор, Қызылқұм, Свердлов, Луговой, Кеген аудандары мұрағаттары статистикалық есептерін тапсырмаған; Ақтөбе облысы бойынша 4678 бірлік іс құрайтын 78 қор, 7 аудандық мұрағаттан мәлімет болмаған, Гурьев облысы бойынша 6651 бірлік іс 45 қор, 3 аудандық мұрағаттан мәлімет түспеген, Қарағанды, Семей, Солтүстік Қазақстан облыстарынан да мәлімет түспеген. Қазақстан бойынша 183 аудандық мұрағат құрылуы тиіс болатын болса, соның 151 құрылған. Осы құрылған аудандық мұрағаттардан 81554 бірлік істі құрайтын 935 қор есепке алынды [9, 20 п].

Көптеген аудандық мұрағаттардағы құжаттарды есепке алу жұмыстары дұрыс жолға қойылмады. Аудандарда мұрағат құжаттарын сақтайтын үй-жайлар жетіспеді, көпшілігі талапқа сай келмейтін үй-жайларда орналасты және маман кадрлар мүлдем жетіспеді. Мұрағат ісіндегі қарапайым құжаттарды сақтау жағдайы және есепке алу жұмыстары дұрыс жүргізілмеді.

Республика бойынша 1941 жылғы мәлімет бойынша 4486 қор болса, соның 3995 есепке алынды, ал 1697 қор болса қай бөлімге жатқызылатыны анықталмады, соның ішінде 1561 қор есепке тіркеліп анықтау жұмыстары жүргізіле бастады, 1941 жылы құпия қорда 6000 адамның құпия карточкасы жинақталып, есепке алынды[10, 39 п].

Ал 1942 жылы 5088 қордың 4211 есепке алынды, 647 қордың бөлімдері анықталмағанымен 644 қор есепке тіркелді [11, 28-31 пп].

1942 жылы Қазақ КСР Орталық мұрағатының құпия қоры есебіндегі 1672 бірлік істі құрайтын 177 қор материалдары КСРО Ішкі Істер Халық Комиссариаты Бас мұрағаты басқармасына сақтауға жіберілді [12, 10-13пп]. Соғыс жылдарында құжаттарды есепке алу жұмыстары барысында жеке адамдардың да істері туралы құжаттарда арнайы есепке алу жұмыстары құпия түрде жүргізілді. 1943 жылғы мәлімет бойынша, 2063 адамға арнайы карточкалар ашылып,

Казахстанский патриотизм - это веское основание гордиться своей Родиной, которая одной из первых на постсоветском пространстве вырвалась вперед и строит новое государство, удивляя своими амбициозными, масштабными преобразованиями не только зарубежных политиков, лидеров государств, но и своих соотечественников. Поэтому мы должны воспитать у каждого гражданина, несмотря на его возраст чувство патриотизма за свою родину, восстанавливать утраченное в колониальные и в советское время государственное самосознание и эту философию, идеологию внедрять повсеместно.

В этом году исполняется 65 лет Победе в Великой Отечественной войне. Победа была завоевана беспримерным мужеством и героизмом советских людей, выступавших за свободу и независимость своей страны. В ходе войны, продолжавшейся для нашего народа 1418 дней и ночей, на советско - германском фронте были разбиты 607 дивизий фашистской Германии. Германия в войне против СССР потеряла более 10 млн. человек, 167 тыс. артиллерийских орудий, 48 тыс. танков, 77 тыс. самолетов. Победа далась тяжелой ценой. Война унесла почти 27 млл. человеческих жизней. Во вражеском тылу погибло около 4 млн. партизан и подпольщиков. Более 6 млн. человек попали к фашистам в плен. Многие из них, вернувшись после войны из гитлеровских концлагерей, оказывались в сталинских лагерях с клеймом предателей [5]. Проходят десятилетия, сменяются поколения, вспыхивают сомнения, прошлое подвергается переоценке, но если и есть в нашей жизни что-то настоящее, так это то, что наш народ победил в самой жестокой из войн – во второй мировой. Победили не только ради себя, но и ради всего мира. Преодолели непреодолимое. Тысяча казахстанцев, обессмертили свои имена, достойно продолжили славные традиции предков. Непревзойденные образцы храбрости и героизма показывали в годы Великой Отечественной войны советские солдаты и офицеры. В критических ситуациях они закрывали своими телами вражеские амбразуры, летчики проводили воздушный таран, направляли горящие самолеты на скопления живой силы и техники противника. В их числе было много казахстанцев.

За боевые заслуги сотни тысяч казахстанцев были награждены медалями и орденами, около 500 человек стали Героями Советского Союза, среди которых две женшины - Алия Молдагулова и Маншук Маметова. Четыре Казахстанца стали дважды героями - Т. Бегельдинов, С. Луганский, И. Павлов и Л. Беда. Уже после войны Звезда Героя была присвоена выдающемуся полководцу

УДК 355. 233 (574) 09

Уразгалиева Ж.Е.
ст.преподаватель,
ЗКГУ им. М.Утемисова

КАЗАХСТАНСКИЙ ПАТРИОТИЗМ: ПРЕЕМСТВЕННОСТЬ ПОКОЛЕНИЙ

«Патриот – это человек, который не пожалеет ни добра своего, ни жизни своей ради возвышения своей родины, ради любви своему народу, человек, который жертвует собой ради блага и свободы своей родины и своего народа»

Ж.Ж.Руссо

Государственное сознание и государственное мировоззрение, зиждется на историческом самосознании народа, на знании своей истории. Однако в колониальные годы и в годы господства тоталитарного режима историческое сознание народа Казахстана вымывалась всеми средствами. Из исторической памяти народов вычеркивалась история великих государств, славных правителей, народных героев, служивших и защищавших свое Отечество и государство. Постепенно нивелируя историческую память народа, казахский этнос пытались превращать в «пастушескую нацию», что послужило ликвидации государственного самосознания, государственности в системе взглядов у народа. В нынешних условиях для формирования государственного самосознания, государственного мировоззрения, государственности в умах нашей молодёжи необходимо восстановить историческую память народа, формировать историческое самосознание, которое и будет лежать в основе казахстанского патриотизма. Сопричастность к славной истории своих великих предков и связь времен, ответственность перед государством в той или иной мере существовавшей тысячелетиями является той прочной базой государственности в мировоззрении каждого гражданина и казахстанского патриота. То есть историческое сознание даст возможность осознать необходимость сохранения исторической памяти своего государства, воспитания любви к своей стране. История казахского народа представляет собой важнейшую часть всемирной истории, поэтому изучение занимает важное место в формировании казахстанского патриотизма и исторического сознания молодежи.

контрреволюционерлер, әскери тұтқындар ретінде саяси реңкі беріліп құпия есепке алынды. 1943 жылдың 1 қазанына дейін, Қазақ КСР Орталық мемлекеттік мұрағатының құпия қорлар бөлімінің бастығы А.К.Голованованың мәліметі бойынша, республикада 10081 карточкаға түсіріліп, есепке алынды. Ол құжат "Список лиц, проходящих по политическом окраском, выявленных по архивным материалам Центрального госархива КазССР" деп аталды. Кейін бұл есепке алынған тізім 6000 адамға дейін шегеріледі. "Қазақ КСР мемлекеттік мұрағаттары құпия қорлары бөлімдерінің 1951 жылғы жұмысына шолу" деген баяндамада: " Қазақ КСР мұрағаттарының арнайы зерттеу жұмыстарының қарқыны, 1950 жылмен салыстырғанда екі есе өсті. Өткен жылы оперативтік-чекистік органдар үшін қызығушылық танытатын қыруар деректер табылды. Өткен өмірі күмән тудыратын, сол себепті есепке алынған адамдар саны екі есе өсті",- делінеді. [13, 55 б]. Әкімшілдік-әміршілдік жүйе мұрағатты құжаттарды жинақтап есепке алу ғана емес, "таптық жат элементтер" туралы деректерді іздестіріп табу мүмкіндіктер үшін де пайдаланды. Бұл есепке алу жұмыстары тек 1956-1957 жылдары ғана ресми түрде тоқтатылды.

1957 жылы Орталық және облыстық мемлекеттік мұрағаттарға 134054 бірлік іс есепке алынды. Соның ішінде ведомстволық мұрағаттардан 117 391 бірлік іс, қалалық мұрағаттардан 16701 бірлік іс, 1958 жылы 179 аудандық мемлекеттік мұрағаттарда 601939 бірлік іс есепке алынып, оның 342249 бірлік іс тұрақты мемлекеттік сақтау есебіне алынды [14, 19,9 пп].

И.В.Сталиннің қайтыс болуы және СОКП-ның XX съезінде жеке басқа табынушылықты айыптау елдің ішкі саяси жағдайына өзгерістер ала келді. Мұрағат ісін басқаруда да өзгерістерге жол ашты. Оның айғағы 1958 жылы КСРО Министрлер Кеңесі тарапынан "КСРО мемлекеттік мұрағат қоры және КСРО Орталық мемлекеттік мұрағаттар жүйесін бекіту туралы ереженің" қабылдануы. Мемлекеттік мұрағат қоры құрамына жаңа санаттағы материалдар есепке алынды. Ол материалдар Ұлы Отан соғысы жылдарында неміс фашистерінің уақытша басып алған территорияда құрған мекемелер мен өнеркәсіптің құжаттық материалдары, сонымен бірге Батыс Украина, Батыс Белоруссия, Солтүстік Буковинада Кеңес үкіметі орнағанша жұмыс атқарған өкімет, басқару органдарының құжаттары болатын.

Ережеде ведомстволық мұрағаттардың қызметінің заңдылық негізін нақтылады. Мұрағат ісі басқармасы органдарымен байланысын анықтады, мекеме мұрағаттарындағы құжаттардың сақталуын, есепке алынуына, сақтау мерзімі, тәртіпке келтіру және пайдалану да мекеме басшыларының жауапкершілігін арттырды. Сондықтан да мұрағаттарда құжаттарды есепке алу жұмыстарына зор маңыз берілді.

1967 жылы республиканың мемлекеттік мұрағаттарында 14325 бірлік істі және 35303 тақырыптық карточка құрамын өңдеп, есепке алды. Орталық мемлекеттік мұрағатында 2225 бірлік іс өңделіп, 10875 тақырыптық карточка жасақталды, соның ішінде ғылыми-техникалық өңдеуден кейін әдебиет және өнер қайраткерлері қорының 4008 карточкасы есепке алынды [15, 12п].

1969 жылы Қазақ КСР Орталық мемлекеттік мұрағаты мен Ақтөбе, Қарағанды және Целиноград облысы мемлекеттік мұрағаттарының тарапынан 11156 бірлік іс және 28 878 тақырыптық карточка есепке алынды, соның ішінде ерекше атап өтуге болатыны Орталық мемлекеттік мұрағат ұжымын, ұжым мүшелері 3481 бірлік істі, 24100 тақырыптық карточканы есепке алу жұмыстарын жүзеге асырды. Басқа да жүргізілген жұмыстардың нәтижесінде мемлекеттік мұрағаттар тарапынан 13643 тақырыптық карточка құрастырылды [16, 13 п].

1966-1970 жылдары республика мұрағаттарында қағаз негізінде 2 млн 536 мың бірлік іс, 81 мың бірліктегі фотоматериалдар, 1500 бірлік киноқұжаттар және 180 бірліктегі дыбыс жазба құжаттары есепке алынды [17, 31 п].

Барлық материалдар есепке алынып, тізімделді. Бұл материалдар құрамы мен мазмұны Қазақстан тарихынан сыр шертетін революцияға дейінгі және кейінгі кеңестік кезеңдер дәуірін қамтыды. 1975 жылы мемлекеттік мұрағаттар мен филиалдарына ведомстволық, халықшаруашылығы басқармасынан есепке алынған құжаттар [18, 29 п].

Кесте № 2

Р/с	Халықшаруашылығы салаларының, мәдени басқармаларының атауы	Жоспарланған бірлік істер	Қабылданған бірлік істер
1	Мемлекеттік билік пен басқару	56500	46157
2	Әділет	14300	21890
3	Қоғамдық қауіпсіздікті сақтау	1000	-
4	Қорғаныс	1500	411
5	Жоспар және статистика	13000	8420
6	Өнеркәсіп	21000	19382
7	Ауыл, орман және су шаруашылығы	36000	38104
8	Құрылыс, архитектура	8000	6546
9	Транспорт, тасымалдау	5800	2025
10	Байланыс, радиотелевизия	4600	4127
11	Сауда, қоғамдық тамақтану	4000	2576
12	Жабдықтау, өнім өткізу	3500	8990
13	Қаржы, сақтандыру	8400	8267
14	Коммуналдық шаруашылық, тұрмыстық өтеу	3600	3691
15	Халық ағарту, кадрлар	9200	7921
16	Ғылым	3400	3617
17	Әдебиет, өнер, баспасөз, көпшілік мәдени жұмыс	7600	6338
18	Денсаулық, әлеуметтік қамту. Денешынықтыру және спорт	8700	8800
19	Кәсіподақ	6500	2178
20	Жеке тектік құжаттар	1000	104
	Барлығы	217.700	202544

Список использованной литературы

1.Расова Н.В. Миссионерская деятельность русской православной церкви на Алтае в XIX – нач. XX вв.: Автореф. … канд. истор. наук: 07.00.02. – Новосибирск, 2002.- 25 с.

2. ГАОмО, Ф.3, Оп.1, Д.953

3. ЦГА РК, Ф.345, Оп.1, Д.876

4. ЦГА РК, Ф.4, Оп.1, Д.2110

5. ГАОмО, Ф.64, Оп.1, Д.595

6. ГАОмО, Ф.3, Оп.6, Д.8073

7. Игнатенко О.В. Киргизская духовная миссия // Современное общество: матер. науч. конф., посвященной 25-летию Омского государственного университета. Вып.1.– Омск, 1999.- С.118-119

8. Русские миссии на окраинах: историко-этнографический очерк протоиерея И. Беляева. – СПб.: П.П.Сойкин, 1900.- 159 с.

9. ГАОмО, Ф.16, Оп.1, Д.45

10.Голошубин И. Справочная книга Омской епархии.- Омск: Тип. «Иртыш», 1914.- 1250 с.

11. Краткая записка о Киргизской миссии за 1911 год (дополнения к цифровому отчету) // Омские епархиальные ведомости.–1912.-№ 20.- С.7-28

12. Отчет о состоянии Киргизской миссии, Омской епархии, за 1906 год // Омские епархиальные ведомости. – 1907.- № 12.- С.12-15

13. Братство при Киргизской Миссии Омской епархии // Омские епархиальные ведомости. – 1907.- № 7.- С.34-36

15. О деятельности и состоянии Киргизской миссии за 1908 г.// Омские епархиальные ведомости. – 1909.- № 10.- С.38-46

16. Практические советы и разъяснения по вопросам миссионерской практики // Омские епархиальные ведомости. – 1909.- №№ 7-8.- С.63-73

17. Краткая записка о Киргизской миссии за 1911 год (дополнение к цифровому отчету) (окончание) // Омские епархиальные ведомости. – 1912.- № 21.- с.11- 31

* * *

Бұл мақалада XIX ғ. мен XX ғ. бас. Казақстандағы православиялық миссионерліктің себептері, өту барысы, және ерекшеліктері қаралған. Орыс православиялық шіркеуінің осындағы бұл шаралары еліміздің басқа аймақтарындағы оның миссионерлігімен салыстырылады. Сонымен бірге бұл істің нәтижелері де көрсетілген.

* * *

In the given article premises, the main aspects, stages and particularities of orthodox missionary work on the territory of Central and North - East Kazakhstan in XIX – begin XX centuries on the base of concrete factological bases are complexly considered and described. Opening of these questions with new conceptual position and optimum methodological approach has allowed the author to reveal and describe the essential sides and particularities of this process exactly on the territory of Central and North - East Kazakhstan.

наличия больших материальных средств, которых у православных миссии, как показывают источники, постоянно не хватало. Тем не менее, вышеотмеченный миссионер настоятельно рекомендовал следующие меры для новокрещенного: «…Устроить его среди христиан, обращаться с ним ласково, при возможности устроить его семейную жизнь, холостого женить на христианке, девицу выдать замуж, помочь им устроить среди русских жилище, приобрести хозяйственный инвентарь, скот, посодействовать приписке к русскому обществу, напоминать о хождении в храм Божий, детей школьного возраста отдать в школы, приюты, пансионы и пр.» [16, С.66]. По существовавшим на то время положениям приписка к русскому обществу без согласия данного общества дозволялась только для казахов, а все остальные «инородцы» принимались в эти общества по «приемным приговорам».

Реализация же данных миссионерских рекомендаций на практике, даже при наличии материальных средств, была затруднена в силу многих других причин, в том числе и психологического плана. Некоторых из них также упоминаются в источниках: «Киргизы избегают принимать православие, между прочим, и потому, что русские презрительно относятся к новокрещенным киргизам и что они слышат от русских только одни презрительные имена «чокунча», «собака» и т.п.» [17, С.14].

Таким образом, причины и предпосылки, формы и методы миссионерской деятельности РПЦ в Центральном и Северо-Восточном Казахстане в XIX–начале XX веков, были такими же, как и в других районах Казахстана. Но, в то же время, были и свои региональные особенности, отразившиеся на характере данной деятельности официальной русской церкви здесь. Так, здесь раньше по времени была создана специальная миссия для крещения казахов. Также здесь было больше по численности миссионерских станов, но по активности своей работы они уступали «оренбургским». Так, в архивных источниках практически не встречаются записи поездок православных миссионеров «Киргизской миссии» в отдаленные казахские аулы. Местная администрация области «сибирских киргизов», в отличие от оренбургской, проявляла большую осторожность в данном вопросе, что также отразилось на особенностях православного миссионерства в этом регионе. Деятельность «Киргизской миссии», в особенности на первых порах, находилась под значительным влиянием Алтайской духовной миссии.

Қабылдауға жоспарланған құжаттар жоспарында мемлекеттік билік пен басқару органдары тарапынан 10343 бірлік іс, қоғамдық қауіпсіздікті сақтау органдары тарапынан бірде-бір құжат келіп түспеген.

Кестеден байқағанымыздай, қорғаныс саласы бойынша жоспарланған 1500 бірлік істің тек 411 бірлік ісі келіп түскендігі. Бұл саладағы құжаттар көбінесе негізсіз құпияланғаны бүгінгі күндері мәлім болып отыр.

Мұрағатта сақталған мына құжатқа назар аударсақ біраз жайға қанық бола түсеміз.

1968 жылдың 11 наурызында Қазақ КСР Мұрағат басқармасы бастығының орынбасары Е.Гриненкованың Қазақ КСР Әскери Комиссары генерал-майор Байкеновке жазған хатында КСРО Қорғаныс министрінің №85. 12.04.1966 ж. бұйрығына сәйкес әскери комиссариаттар республикалық және облыстық мемлекеттік мұрағаттарға мемлекеттік сақтауға белгілі бір көлемде құжаттық материалдарын беруі тиіс болатындығы айтылады. Және мұрағат органдарының қатысуымен кейбір сақтауға жатпайтын құжаттарды есептен шығарып, жою актісі жасалу қажетілігі қатерге беріледі. Әскери Комиссариаттар мұрағаттарындағы құжаттардың сақталу тәртібі, есепке алу жұмыстарының жүргізілуін жүйелі түрде тексеру мақсатында бір мұрағат қызметкерін әскери комиссариат мұрағатына жіберуін сұрай отырып, кейбір облыстық әскери комиссариаттар (мысалы, Ақтөбе облысы әскери комиссариаты) мұрағаттарына жібермей, жоғарыда аталған қорғаныс министрінің бұйрығын бұзып отырғандығын жеткізеді.

Кейін Қазақ КСР Әскери Комиссары Байкенов барлық облыстық әскери комиссарларға қатынас қағазда көрсетілген кемшіліктерді жоюға және бұйрықты орындауға тәртіп берген [19, 41-42 пп].

Көптеген сот, прокуратура, әскери комиссариаттар мұрағаттарындағы құжаттарды есепке алу құпияландырылды.

1975 жылы Қазақ КСР Орталық мемлекеттік мұрағаты Қазақ КСР мұрағат Бас басқармасының 13.02.74ж. нұсқауымен мемлекеттік басқару және биліктің органы саналған газет және журнал редакциялары материалдарын және партия, кеңес органдарының мерзімді басылымдарын есепке алды. 1975 жылы мекемелер, ұйымдар және өнеркәсіптердің құжаттарын мемлекеттік сақтауға қабылданатын №1 тізімге 15 газет және журналдардың редакциялары тіркелді.

Есепке алынған газет-журналдардың редакциясының жағдайына тоқтала кетсек, "Казахстанская правда" газетінің редакциясының жеке құрамы туралы бұйрықтар және редакция қызметкерлерінің жеке істері

ғана сақталып, бөлімдер бойынша құжаттар жойылған. 1919 жылдан шыға бастаған "Социалистік Қазақстан" газетінің редакциясының қызметкерлерінің жеке істері мен жеке құрамы туралы бұйрықтар сақталған. Құжаттарға бірде-бір рет ғылыми-техникалық өңдеу жұмыстары жүргізілмеген. 1959 жылдан шыға бастаған "Спорт" газеті редакциясының құжаттары да жойылған, ал бастауын 1934 жылдан алатын "Қазақ әдебиеті" газеті редакциясының жеке құрамы туралы бұйрықтары 1955 жылдан, ал бөлімдерінің құжаттары 1972 жылдан ғана сақталған. 1934 жылы ұйымдастырылған "Жұлдыз" журналы редакциясы қызметкерлерінің жеке құрамы туралы құжаттары 1948 жылдан бері сақталып, қалған құжаттар 1972 жылды қоса есептегенде түгел жойылған болса, ал 1933 жылдан шыға бастаған "Простор" журналының жеке құрамы туралы мәліметтер тек 1968 жылдан бастап сақталды. 1938 жылдан жарық көрген "Мәдениет және тұрмыс" журналы редакциясының жеке құрамы жөніндегі құжаттар 1958 жылдан сақталып, 1973 жылды қоса алғандығы жылдардың құжаттары түгел жойылған.

Халық шаруашылығы саласының журналы ретінде 1926 жылдан шығарыла бастаған "Народные хозяйство Казахстана" редакциясының да құжаттары жеке құрам бойынша сақталып, қалған құжаттары сақталмай жойылуға ұшырады. 1958 жылдан жарық көре бастаған "Вестник сельскохозяйственной науки Казахстана" журналы редакциясының жеке құрамы туралы құжаттар Қазақ КСР ауыл шаруашылығы министрлігіне жіберілген, өйткені редакция қызметкерлері еңбекақыны министрліктен алған.

1968 жылдан тарала бастаған денсаулық саласы мәселелерін қозғайтын "Здравохранение Казахстана" журналы редакциясының құжаттары қызметкерлердің шкафтарында сақталып, ғылыми-техникалық өңдеуден өтпеген. "Кооператор Казахстана" (1957ж.) журналы редакциясының жеке құрамы туралы құжаттары сақталса, "Автомобильный транспорт Казахстана" журналы (1958ж.) редакциясының құжаттары сақталмаған, тек жеке құрамының құжаттары сақталса, "Қазақстан мектебі" (1925ж.) журналы редакциясының құжаттары негізінен жойылған, "Учитель Казахстан" (1952ж.) газеті редакциясының құжаттары да сақталмаған [20, 27-29пп].

Орталық мемлекеттік мұрағат тарапынан жоғарыда аталған газет-журнал редакциялары құжаттары есепке алынып , құжаттардың бақылаусыз жойылуына тосқауыл қойылды. Жыл бойы құжаттардың құндылығын анықтау мақсатында жұмыстар жүргізіліп, есепке алу шаралары жүзеге асырылды. 1977 жылдың 30 наурызында өткен КСРО Мұрағат Бас басқармасының кеңейтілген мәжілісінде

миссии» в конце XIX-начале XX веков, то и они были неутешительны для ее организаторов. Так, если обратиться к источникам, причем самих миссионеров, то к 1912 году среди «паствы» «Киргизской миссии» количество новокрещенных не доходило и до полутысяч, а в 17 миссионерских школах обучалось всего 166 детей представителей коренного населения, из них только 32 крещенных [14, С.11-14]. А со временем крещений в миссии становилось все меньше и меньше: в 10-ые годы XX века число «обращающихся к православию» по сравнению с 90-ми годами XIX века сократилось в 10-15 раз [7, С.119].

К тому же, после революции 1905 года и известного указа царя о веротерпимости, начали поступать многочисленные прошения от новокрещенных с просьбой о выходе из православия и возвращения в свои традиционные верования [15, С.41].

О причинах кризиса православного миссионерства в этот период сами миссионеры говорили следующее: «Итак, причина отпадений– дух времени, причина неуспешности – равнодушие и враждебность общества. Этим сказано если не все, то весьма многое. Это – внутренние, существенные причины. Вовне они выражаются в тех неблагоприятных условиях, среди которых приходится работать миссионерам. Необыкновенное усиление сектантства, отсутствие церквей и священников для удовлетворения духовных потребностей православного населения и для борьбы с лжеучениями. Затем, предубеждение против миссии, которого не чуждо, к удивлению и сожалению нашему, и приходское духовенство… . На миссионерах, прежде всего, лежит приходское дело, хотя, кажется, этого и не должно быть, однако это так, а в настоящее время переселенчество более чем на половину заняло внимание, силы и энергию миссии…» [15, С.46].

К тому же, в осуществляемых процессах крещения на первый план выходила, как правило, материальная сторона. А это было явным признаком неосознанного и поверхностного подхода к вопросу о принятии новой веры. При таком положении дел нельзя было быть уверенными в том, что даже те казахи, которые уже приняли православие, останутся в нем надолго.

Помимо разовых или регулярных материальных пособий для того, чтобы сохранить новокрещенных среди православной «паствы», миссионерам необходимо было создавать для них после крещения определенную среду и условия жизни, к примеру, специальные поселения. Но данный вопрос, опять-таки, упирался в необходимость

женский монастырь, преобразованный в таковую из женской общины на «Святом ключе» в Семипалатинской области. А миссионерская женская община образовалась здесь в 1902 году, после утверждения Синодом ходатайства об этом епископа Омского и Семипалатинского Сергия. Многие здания и сооружения данной общины, а в последующем монастыря, в том числе и культовые, были построены на средства «потомственного почетного гражданина» Ф.П. Плещеева. В 1912 году в монастыре числилось 82 монахини и послушницы. При монастыре имелась церковно-приходская школа для девочек, приют для детей–сирот (в основном из новокрещенных казахов), рукодельная, сапожная мастерская, паська, - все это в таких размерах, «в коих позволяет занимаемое пространство» [10, С.867-868].

При рассмотрении организационно-структурной стороны деятельности «Киргизской миссии» нужно упомянуть и «Братстве при Киргизской миссии». Оно было образовано в 1906 году, устав которого был утвержден епархиальным руководством и опубликован в «Омских епархиальных ведомостях» [12, С.15].

Братство было учреждено при центральном стане миссии в Заречной слободе города Семипалатинска.

Но открытие и работа данного братства не внесли кардинальных перемен в деятельность православной миссии на территории «сибирских киргизов». Тем более, если иметь в виду, что оно было создано после 1905 года и оживления общественно-демократических процессов в империи. На это указывали и сами его представители, признавая отсутствие должных результатов в данном деле: «…Мы, миссионеры, не умаляем своей вины в том, что некоторые из новокрещенных отпали от христианства и возвратились к вере отцов своих, но мы виноваты постольку-же, поскольку можно в настоящее смутное время винить и вообще пастыря, если в среде его пасомых появляются неверы, кощунники и члены порочные…» [13, С.35].

Но основное внимание и в проповеднической работе «Киргизской миссии», также как и среди «оренбургских киргизов», уделялось деятельности миссионерских школ. Они, как правило, создавались при миссионерских станах и предназначались, в первую очередь, для детей местного населения. В период, когда в православных станах Центрального и Северо-Восточного Казахстана стали открываться и работать миссионерские школы (конец XIX века), то в них, в целом на Востоке Российской империи, внедрялась система Н.И. Ильминского. Принципы и методы его системы использовались и в миссионерских школах на территории Казахстана.

Если же говорить о результатах деятельности «Киргизской

мұрағаттағы құжаттарды сақтау және есепке алу жұмыстарын тиімді атқарған КСРО Орталық тарихи мұрағаты, РКФСР, Украина КСР, Белорус КСР, Литва КСР, Латвия КСР-ларымен қатар, Қазақ КСР мұрағат мекемелері де атап өтілді [21, С .101].

Дегенмен де, құжаттарды сақтау және есепке алу жұмыстарының өте баяу қарқынмен жүргізілуі, көптеген мұрағаттарда құжаттарды есепке алу тәртібінің төмендігі, өшіп бара жатқан мәтіндерді қайта қалпына келтіру жұмыстарының жоспары орындалмағаны, құжаттар көшірмелерінің мемлекеттік сақтандыру қоры және фотоқұжаттарға қайта өңдеу, алдын-алу жұмыстарының жүйелі ұйымдастырылмайтыны да мәжіліс барысында қаралды. Аталған мәселелер республика мұрағаттары мекемелеріне тән болғандығын жоққа шығаруға болмайды [22,С .11]. Республикадағы көптеген облыстық мұрағаттарда құжаттарды сақтап, қайта қалпына келтіру лабораториялары болмады.

1976-1980 жылдар аралығында республикада мемлекеттік сақтауға 750 мың бірлік іс, 31 мың бірлік істегі фотоқұжаттар, 5 мың бірлік істегі киноқұжаттар және ғылыми-техникалық құжаттарды қабылдауды екі есеге арттыру көзделді [23, С . 62].

1980-1990 жылдары аралығында мемлекеттік мұрағаттарда құжаттарды есепке алу жұмыстары жан-жақты жүргізілгенін мұрағат деректері де нақтылай түседі.

Мұрағаттарда 80 жылдары құжаттардың барлық түрлерімен толықтыру және есепке алу жұмыстары артығымен орындалды. Жалпы іс жүргізу бойынша 121,0%, жеке тектік құжаттар 313,0%, ғылыми-техникалық құжаттар 111,8%, киноқұжаттар 103,3 %, фотоқұжаттар 104,7% орындалды [24, 15п]. Алдағы жылдарға қарағанда фотоқұжаттарды жинақтап, есепке алу республика аумағындағы барлық мемлекеттік мұрағаттарда жүргізілді. 1980 жылғы жоспар бойынша қор тізімдемелерін жетілдіру жұмыстары да қолға алынды. Мысалы, ғылыми-техникалық құжаттардың 5 мың, киноқұжаттардың 3 мың, фотоқұжаттардың 7045, фотоқұжаттың 1400 карточкалары жетілдіріліп есепке алынды. Мекемелер, ұйымдар, кәсіпорындар мұрағаттарынан мемлекеттік сақтау есебіне 169,9 мың бірлік іс қабылданды [25, 36п].

1981 жылдың 16 қаңтарындағы КСРО Министрлер Кеңесі жанындағы мұрағат Бас басқармасы бастығының орынбасары К.С.Кузнецова Қазақ КСР Министрлер Кеңесі жанындағы мұрағат Бас басқармасының бастығы Б.Р.Рамазановаға ғылыми-техникалық ақпараттарды автоматтандыру жүйесі қорына енгізуді дайындау мақсатына КСРО мемлекеттік мұрағат қоры құжаттары бойынша қор карточкасын жасақтау туралы қатынас қағазын жолдайды [26, 1п].

1981-1985 жылдар аралығында мұрағат ісінің дамуы туралы бесжылдық жоспар бойынша Қазақ КСР мемлекеттік мұрағаттары кеңестік кезеңдегі мемлекеттік билік және мемлекеттік басқару органдарының 500 қор карточкасын дайындауы жоспарланды.

Қазақ КСР Орталық мемлекеттік кинофотофоноқұжаттар дыбыс жазу мұрағаты қорында 1981 жылғы тексеру актісінің мәліметі бойынша, есепте 20870 бірліктегі киноқұжаттар, 99423 бірліктегі фотоқұжаттар бар екендігі анықталды.

1980 жылы мұрағат қоймасында сақталып, есепте тұрған 6313 бірліктегі киноқұжат, 279 бірліктегі фоноқұжат және 15371 бірліктегі фотоқұжаттар пайдалануға берілген [27, 65-67,70 пп].

1981 жылғы 24 сәуірде болып өткен Қазақ КСР мұрағат Бас басқармасының коллегиясында республика бойынша өткізілген мемлекеттік мұрағаттардағы құжаттардың толықтығы және жай-күйін тексеру қорытындысы жан-жақты қаралып, талқыланды.

Тексеру барысында барлық мемлекеттік мұрағаттар тарапынан тексеруде жоспарланған барлық жұмыстарды орындады.

Осы коллегия отырысында мемлекеттік мұрағат қорындағы құжаттардың толықтығы және жай-күйі 1947 жылдан 1971 жылға дейін бірнеше рет жүргізілгені және бұл жұмыстың жүйесіз, негізінен ішінара сипат алғаны атап өтілді. Тек 1971 жылдан бастап құжаттардың толықтығы және жай-күйін тексеру жұмысы міндетті түрде жоспарға енгізіліп, мұрағат органдарының есебінде көрініс тапты.

Тексеру негізінде 4402 іс бірлік іздестірілді, тексеру жұмыстарын Қазақ КСР Орталық мемлекеттік кинофотофоноқұжаттар және дыбыс жазу мұрағаты, Қазақ КСР Орталық мемлекеттік ғылыми-техникалық құжаттар мұрағаты, Жамбыл, Семей, Солтүстік Қазақстан облыстары мемлекеттік мұрағаттары табысты аяқтады.

Тексеру барысында мемлекеттік мұрағаттар есебінде 5159842 бірлік іс қағаз негізінде, 22014 бірліктегі киноқұжат, 151592 бірлік фотоқұжат, 6354 бірліктегі дыбыс жазбалар тұрды. Осы жұмыстың қорытындысында 6656 бірлік істің жетіспеушілігі анықталды, соның 2254 бірлік істің іздестірілуде екендігі коллегия отырысында атап өтілді [28, 7-8 пп]. Бұл жұмыстардың Қазақ КСР Орталық мемлекеттік мұрағатында, Маңғышлақ, Целиноград, Ақтөбе, Орал, Шымкент, Жезқазған облыстары мемлекеттік мұрағаттарында баяу қарқынмен жүргізіледі. КСРО мемлекеттік мұрағат қоры құжаттарын орталықтандырылған есеп жұмысы 1980-1991 жылдары өз жалғасын тапты. 1984 жылы КСРО Мұрағат Бас басқармасы қор карточкасы Орталығына 1244 қор карточкасы және 1480 қордың құрамы және

прибавлением изучения арабского письма, сведений об исламе и овладения навыками в столярном или сапожном ремесле (для мальчиков) и в рукоделии (для девочек). Еженедельно в каждом стане проводились «религиозно-нравственные публичные собеседования». Помимо исполнения «причетнических» обязанностей, члены миссии совершали поездки «с проповедью Слова Божия» по казахским кочевьям и русским селениям, где жили новокрещенные. В целом, сфера деятельности миссионеров была по-своему обширна: «ими делалось все, что только возможно, чтобы спасти, по крайней мере, некоторых». Средства к существованию миссия в основном получала из совета ПМО, его епархиальных комитетов и непосредственно от частных пожертвований [7, С.18].

Здесь, в отличии от «оренбургских» станов, имелся центральный стан, находившийся в предместье г.Семипалатинска, в так называемой «Заречной Слободке». Здесь имелась однопрестольная домовая церковь, построенная в 1897 году. В ведении миссии еще находилась часовня и приписная каменная церковь. В стане имелась миссионерская церковно-приходская школа, открытая в 1896 году. Кроме нее в 1908 году была открыта воскресная школа. Имелось здесь церковно-приходское попечительство, при котором находилась бесплатная библиотека-читальня. К тому же, в самой слободке работала начальная русско-казахская школа МНП и низшая сельско–хозяйственная школа министерства земледелия [10, С.859].

При центральном стане «Киргизской миссии» состояли начальник миссии, его помощник, один священник и один псаломщик в сане дьякона. Особых штатов для Миссии не было установлено, на «сверхдолжности» начальника миссии и его помощника, согласно утвержденного 1 декабря 1903 года «мнения Государственного Совета», штатным членом миссии «с правами на пенсию» признавался каждый священник, дьякон и псаломщик, состоявший на службе миссии по утверждению руководства епархии [10, С.860].

Однако и то небольшое количество штатов, предусмотренное для миссии, не всегда заполнялось подготовленными миссионерами, особенно в период после 1905 года. Сами руководители миссии по этому поводу в 1911-1912 годах отмечали:«…Но в то же время миссия не может и не печалиться, что сотрудников в миссионерском деле по прежнему большой недостаток: прежние постепенно убывают, новых, понимающих и расположенных к делу, не обретается. Уже второй год не замещена должность помощника Начальника миссии, имеются вакантные должности миссионеров» [11, С.8].

Кроме того, к «Киргизской миссии» имел отношение Знаменский

В 1869 году епископ Тобольский Варлаам, знакомясь со степной частью епархии, просил сведения «о благовременности или неблаговременности» христианской миссии в этом крае. В 1872 году, в ходе принимаемых мер по открытию в Тобольске комитета ПМО и в 1881 году, по поводу отношения Совета ПМО, руководство Тобольской епархии повторно запрашивало гражданские власти «насколько благовременно основание миссии среди киргиз» Тобольской губернии и получало неутвердительные ответы [5, Л.39].

Вышеотмеченные события и процессы постепенно подвели к тому, что православная «противомухаммеданская» миссия, для обращения в православие «сибирских киргизов», была учреждена с разрешения Синода в 1881 году как отделение Алтайской миссии Томской епархии. Она была призвана «утверждать просвещаемых иноверцев в истинах святой веры и правилах христианской нравственности» [7,С.118]. Первоначальным местопребыванием миссии был определен город Усть-Каменогорск, а первым его миссионером был назначен о. Филарет из Алтайской миссии [8, С.249].

Но до 1890 года данная миссия в имущественном и административном отношении выглядела совсем невыразительно: она состояла из одного только миссионерского причта, который занимался подготовительными работами к предполагавшейся в будущем деятельности. С 1890 года «Киргизская миссия» постепенно начала приобретать самостоятельность и ко времени образования Омской епархии (1895 г.) она полностью отделилась от Алтайской миссии, и у нее уже был свой собственный начальник в сане архимандрита, четыре стана и одиннадцать служителей [9, Л.16].

С 1897 по 1917 годы «Киргизская миссия» состояла в разное время из 7-9 станов, три из которых (Татарский, Атбасарский, Еленинский) находились в Акмолинской области, остальные, а также Знаменская миссионерская женская община на Святом Ключе, - в Семипалатинской области. Центром миссии и резиденцией ее начальника был центральный стан, располагавшийся с середины 90-х годов XIX века в Заречной слободке г. Семипалатинска. Здесь же находился архив миссии, миссионерская библиотека, две церкви (Петропавловская и Благовещенская), две русско-казахские школы, приют для новокрещенных и «общежительный» монастырь [7, С.18].

Каждый из станов миссии содержал в себе храм или молитвенный дом, миссионерскую смешанную школу, куда принимались как крещенные, так и некрещенные дети, библиотеку и «попечительство о бедных новокрещенных». Преподавание велось на русском, казахском и татарском языках по программе школ грамоты с

көлеміне енгізілген өзгерістер туралы мәліметтер жіберілді. Мұрағат қоры есебіндегі 3314 параққа және 1318 қор карточкасы құрастырылып, қайта құрастырылды және өзгерістер енгізілді.

Есеп және тізімдеме кітабына 249 бірлік есептегі киноқұжат, 8491 бірліктегі фотоқұжат және 564 бірліктегі фоноқұжаты енгізілді.

Жыл бойы 1086000 астам негатив кадры есепке алынды. Республика мұрағаттарында аса бағалы құжаттармен де жұмыс жалғастырылды. 17,8 мың бірлік іс іздестіріліп табылып, есепке алынып, тізімдемеге енгізілді.

Есепке алынған істердің 6,0 мыңы фотоқұжаттар, 0,6 мыңы фоноқұжаттар болды [29, 33 п].

1990 жылы Мұрағат Бас басқармасы тарапынан мемлекеттік мұрағат қоры есебін жүргізу жұмыстары батыс аймақта Ақтөбе, Гурьев, Маңғышлақ, Орал облыстары мемлекеттік мұрағаттарында жүргізілді [30, 4 п].

1991 жылғы Қазақ КСР мемлекеттік мұрағаттары мен филиалдарындағы қор карточкалары мен кадрлардың құрамы және өзгерістер туралы мәліметтерге шолу жасасақ, Қазақ КСР Мұрағат Бас басқармасы қор карточкасына 435 қордың карточкасы, соның 162 қоры бірінші рет келіп түсті. 2146 қор құрамына және көлеміне өзгерістер енгізілді. Қор карточкалары мен қорлардың құрамы және өзгерістер туралы мәліметтерді Алматы қаласы орталық мемлекеттік мұрағаты, Жезқазған, Павлодар, Шығыс Қазақстан облыстары мемлекеттік мұрағаттары және Қапшағай (Алматы облысы), Балқаш (Жезқазған облысы), Жетіғара, Семиозер (Қостанай облысы) филиалдарынан еш ескертусіз қабылданды. Тек 8 мұрағат мекемелерінің қор карточкасын толтыруы талапқа сай болып, 12,7 пайызды құрады.

Ақтөбе, Қостанай, Гурьев, Солтүстік Қазақстан, Семей, Шымкент облыстары мемлекеттік мұрағаттары және Зайсан, Зырян (Шығыс Қазақстан облысы), Лисаковск, Урицкий (Қостанай облысы), Павлодар, Екібастұз (Павлодар облысы), Фурманов (Орал облысы), Сарыағаш, Жетісай, Кентау (Шымкент облысы) филиалдарына, яғни 16 мұрағаттық мекемелерге жеке ескертулер беріліп, 25,4 пайыз көрсеткіш көрсетті [31, 57п]. Құжаттарды есепке алу жұмыстары мемлекеттік мұрағаттарда жоспарлы түрде жүргізілетін маңызды жұмыстардың біріне айналды.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Қазақстан Республикасы Орталық Мемлекеттік Мұрағаты (ҚРОММ) 544 қор, 1тізімдеме, 102 іс, 297 п.

2. Батыс Қазақстан облысы Мемлекеттік Мұрағаты. (БҚОММ) 563 қор, 1 тізімдеме, 28 іс, 2 байлам, 56 п.
3. ҚРОММ, 544 қор, 1 тізім, 54 іс, 8298 п.
4. Ресей Федерациясы Мемлекеттік Мұрағаты (РФММ) 5325 қор, 9 тізімдеме, 2674 іс, 59 п.
5. ҚРОММ, 544 қор, 1 тізімдеме, 182 іс, 30 п.
6. ҚРОММ, 544 қор, 1 тізімдеме, 418 іс, 23 п.
7. ҚРОММ, 544 қор, 1 тізімдеме, 299 іс, 40 п.
8. ҚРОММ, 544 қор, 1 тізімдеме, 417 іс, 23 п.
9. ҚРОММ, 544 қор, 1 тізімдеме, 417 іс, 23 п.
10. РФММ 5325 қор, 9 тізімдеме, 2674 іс, 59 п.
11. ҚРОММ, 544 қор, 1 тізімдеме, 575 іс, 53 п.
12. РФММ, 5325 қор, 2 тізімдеме, 437 іс, 110 п.
13. // Қазақстан мұрағаттары №2, 2001. 139 б.
14. ҚРОММ, 544 қор, 1 тізімдеме, 1906 іс, 47 п.
15. ҚРОММ, 544 қор, 1 тізімдеме, 2467 іс, 45 п.
16. ҚРОММ, 544 қор, 1 тізімдеме, 2584 іс, 47 п.
17. ҚРОММ, 544 қор, 1 тізімдеме, 2402 іс, 93 п.
18. ҚРОММ, 544 қор, 1 тізімдеме, 2925 іс, 37 п.
19. ҚРОММ, 544 қор, 1 тізімдеме, 2521 іс, 73 п.
20. ҚРОММ, 544қор, 1тізімдеме, 2963іс, 223п.
21. В главном архивном управлении при Совете Министров СССР // Советские архивы №3, 1977, С.128.
22. Ф.И.Долгих Итоги работы архивных учреждений СССР в девятой пятилетке и задачи в свете решений XXY съезда КПСС // Советские архивы №4, 1976, С 128.
23. Б.Р.Рамазанова Некоторые итоги и преспективы развитие архивного дела в Казахской ССР. // Советские архивы. №4, 1977, С 128.
24. ҚРОММ, 544қор, 1тізімдеме, 3284 іс, 65 п.
25. РФММ, 5325қор, 3тізімдеме, 3113 іс, 118 п.
26. ҚРОММ, 544қор, 1тізімдеме, 3400 іс, 18 п.
27. РФММ, 5325 қор, 3 тізімдеме, 3345 іс, 206 п.
28. ҚРОММ, 544 қор, 1 тізімдеме, 3400 іс, 18 п.
29. ҚРОММ, 544 қор, 1 тізімдеме, 3559 іс, 86 п.
30. ҚРОММ, 544 қор, 1 тізімдеме (жалғасы), 23 байлам, 3939 іс, 33 п.
31. ҚРОММ, 544 қор, 1 тізімдеме (жалғасы), 24 байлам, 3945 іс, 65 п.

* * *

В статье изложена методика работы по учету архивных документов, также дается анализ архивным источникам и информация о работе по учету документаций в государственных архивах в первые годы архивного дела, военные и послевоенные годы.

* * *

The article considers the work methods of archives documents registration and is given the analysis of archives source and the information about documents registration in the state archives at the beginning of archives affair, during and after the Great Patriotic War.

По итогам своей работы данная комиссия, по указанным вопросам сделала следующее заключение: «Из дел Томского Епархиального управления не видно, чтобы по предмету распространения христианства между киргизами, обитающими в степи, были принимаемы со стороны местного духовного начальства какие-либо особые меры. Потому особенно, что, при учреждении в Томской Епархии Алтайской Духовной миссии, для обращения в христианство инородцев Бийского округа, изъявлено было от бывшего генерал-губернатора Вельяминова несогласие на проповедование Евангелия между киргизами, обитающими в степи» [6, Л.1].

В 1867-1868 годы, когда на территории Казахстана вводилось новое административно-территориальное управление, вновь стали подниматься и вопросы православного миссионерства среди казахов. Так, данный вопрос стал поднимать Томский епископ Алексий. Он просит «распоряжения по сему делу» Синода. При этом он объясняет, что со своей стороны находит возможным отправить «в Киргизские степи» часть Алтайской духовной миссии под руководством «опытного в миссионерском деле члена оной» протоиерея Стефана Ландышева. К нему же в помощники он собирался назначить двоих из духовных лиц, знающих казахский язык, так как места их в миссии могли быть заняты другими лицами, «способными исполнять распоряжения оной» [6, Л.2].

Синод, рассмотрев предложения Томского епископа, счел, что «предположения» об открытии миссионерских действий Алтайской духовной миссии в пределах Семипалатинской области, «для обращения кочующих там нехристианских племен в христианство», имеют основания. Вместе с тем, Синод отмечал: «…Принимая же в соображение, что желаемый успех в предстоящих для миссии новых действиях, кроме зрелого обсуждения порядка таковых действий, будет зависеть и от изысканий достаточных для сего средств…». Он разрешил главе Томской епархии, «по соображений» со средствами Алтайской миссии и «не в ослабление настоящей ее деятельности», приступить, «по соглашению с подлежащим Светским Начальством», к открытию миссионерских действий в пределах Семипалатинской области [6, Л.2об.].

В связи с этим, можно считать, что с 1868 года, с помощью Алтайской духовной миссии, начинается начало организации миссионерской деятельности православной церкви на территории Семипалатинской области. Но официальная православная миссия специально для «сибирских киргизов» была открыта позже, уже при других обстоятельствах.

миссию в этом крае для принятия казахов в христианство и снабдить ее священными книгами, переведенными на казахский язык и «малую разницу иметь на татарском языке» [3, Л.3].

Митрополит, рассмотрев данную записку, отсылает отношение в Тобольскую духовную консисторию к сведению и к рассмотрению возможности открытия в городе Петропавловске миссии для казахов и просит заключения консистории по этому вопросу. Тобольская же духовная консистория, своим указом от 30 апреля 1864 года (№2699), предписывает Омскому и Петропавловскому духовным правлениям собрать все необходимые сведения по указанному вопросу. Все это сопровождается комментариями о том, что нет достаточных сведений о вере и численности казахов в связи с отдаленным местопребыванием значительной их части от «территории влияния» [3, Л.4].

Далее краевая духовная власть обращается в канцелярию военного губернатора области «сибирских киргизов» и просит ее дать свои отзыв по данному вопросу [4, Л.2]. Также Тобольская духовная консистория обращается по этому делу к генерал-губернатору Западной Сибири и просит его содействия в сборе сведений о религиозном состоянии казахов и одновременно интересуется возможностью реализации предполагаемых мер по их христианизации [3, Л.7]. В итоге генерал-губернатор Западной Сибири дает поручение военному губернатору области «сибирских киргизов» собрать необходимые сведения по этому вопросу и дать свое заключение по ней.

Запрошенные властями отзывы по данному вопросу оказались разными по содержанию и оценке. Если со стороны православных духовных структур выражалось желание к открытию данной миссии, то со стороны местной власти, хотя и поддерживалось данное желание, но со многими оговорками и ограничениями. В итоге Тобольское епархиальное начальство не нашло возможным принятие практических мер к реализации данного намерения в тот период [5, Л.38].

Несмотря на это РПЦ не оставляла мысли об учреждении среди «сибирских киргизов» православной миссии. В 1865 году комиссия, командированная по «Высочайшему повелению» в казахские земли для изучения «начал будущего устройства Управления Киргизскими степями», должна была обратить внимание и на религиозные вопросы. Так, по этому случаю, канцелярия обер-прокурора Синода отмечала: «Комиссия эта, между прочим, обязана была обратить особое внимание и на меры, долженствующие приостановить дальнейшее усиление ислама и усилить распространение христианства в той стране, не возбуждая тем волнения и неудовольствия в мусульманском населении» [6, Л.1].

ӘОЖ 924:94(574)-09

Ә.Қ. Мұқтар
т.ғ.д., профессор
У.Х. Идресова
тарих ғылымдарының кандидаты

ҚАЙРАТКЕР БАҚЫТЖАН ҚАРАТАЕВ

Қазақ тарихында артына мол мұра қалдырған, еліміздің қоғамдық-саяси өмірінде өзіндік қолтаңбасын айшықтаған тұлғалар қатарында Бақытжан Қаратаев дараланып тұрады. Өйткені, XIX-XX ғасырлардағы халқымыздың жүріп өткен жолында оның іздері сайрап жатыр. Өз бастауын тұтастай қазақ жүздерінің бас қолбасшысы болған Әбілқайырдан, азаттық туын көтерген Қаратайдан алады. Оның өмірлік тәлім-тәрбиесі, көзқарасы, болашақ ұстанымы Ресей империясының қазақ даласын отарлап, оны өз меншігіндей көріп ашық иелене бастаған кезінде және оған қарсы бір сәт толастамаған ұлт-азаттық қозғалыстар тұсында қалыптасты. Б.Қаратаев 8-9 жасында-ақ Ресейдің 1867-68 жылдардағы реформаларына қарсылық танытқан өзінің жерлестерінің ашу-ызасын сезінді. Ол турасында зейнеткерлікке шыққаннан кейін арнайы естеліктерін жазды. 1868-1869 жылдардағы көтеріліс оның өміріне ерекше әсер етті. Көтерілістен кейін Ы.Досов молда 1869 жылдың аяғында патша үкіметінің билігін мойындағысы келмей Түркияға кетсе, ал Х.Арысланұлы, Ә.Мұңайтпасұлы, Д.Асауұлы және т.б. жақтастары Хиуа аумағына қоныс аударады. Б.Б.Қаратаев атасы мен әкесі жөнінде былай еске алады: «Әкем Бисәлі Қаратаев пен ағам Дәулетжан көтеріліске қатысқандары үшін тұтқындалып, жазаға тартылғандардың қатарында болатын. Бірақ, олар...қайтыс болды». Б.Б.Қаратаевтың немере ағалары Күсепқали, інісі Қуатқали Орманұлдары және Күсепқалидың балалары Ахметше, Шәңгерей, Сәлімгерей, Әділгерей, Сақыпкерей, Жүсіп, жиендері Қуат пен Шора Сүгірәліұлдары көтеріліске қатысқандары үшін Орал қаласындағы түрмеде жарты жылға жуық қамауда отырып, кейін Әскери комиссияның шешімімен Екатеринослав губерниясының Старосербск жеріне жер аударылады. Қарт Күсепқали айдалған жеріне жете алмай жолда қайтыс болады да, Ростов қаласында жерленеді. Баласы Ахметше және жиендері Қуат пен Шора Старосербскіде көз жұмады. Қалған балалары Самара губерниясының Новоузен уезіне аударылады, бұл жерде Сақыпкерей көз жұмады. Жер аударылғаннан 12 жыл өткеннен кейін үкіметтің рұқсатымен елге оралады(1,С.63а.).

Бұл кезеңде Б.Қаратаевтың пікірінше, елде қазақтарды өзге дінге енгізу саясаты күштеп жүргізіліп жатты. Сонымен бірге «Уақытша ережеге» сәйкес қазақ жері патшалы Ресейдің меншігі болып жарияланды. Б.Қаратаев патша үкіметінің саясаты салдарынан туған жеріндегі қиындықтарды көзімен көрді. Кейін еңбегінде: «Кенет Уақытша ереже қазақ көшпенділері пайдалануындағы жерлер мемлекеттік меншік болып танылады және қазақтарға қоғамдық пайдалануға беріледі деп жариялады. Бұл қазақтар үшін «ашық күні төбелеріне жай түскендей» қатты соққы болды. Лезде олар өздерін бөтен жерде жүргендей күй кешті» деп жағдайды тарқата түседі.

Міне, осы жағдайлар Б.Қаратаевқа "қазақ елінің ертеңі - білімде" екендігін түсіндірсе керек. Әкесі Дәулетжан мен атасы Бисәліден кейін оған әкесінің інісі Ахмет қамқорлық жасайды. Келіні Бибіажардың естелігінде Ахмет Бақытжанды Орынборға, өз баласы Мағзомды Қазанға оқуға бағыттаған (2,26 б.). Алғыр Б.Қаратаев 1878-1886 жылдар аралығында Орынбор гимназиясында, 1886-1890 жылдары Санкт-Петербург Императорлық университетінің заң факультетінде дәріс алады. Ақтөбе облыстық өлкетану мұражайында Б.Қаратаевтың Орынбор гимназиясын бітіріп, университетке түсу үшін жазған өтініші сақталған. Өтініштің жазылған уақыты 7 қазан 1886 ж. деп көрсетілген (3). Аталған университеттің заң факультетіне бірінші болып қабылданған Бөкейлік Бақтыгерей Құлманов болатын. Б.Құлманов 1884 ж. заң факультетінен шығыс тілдер факультетіне ауысып араб, парсы, түрік, татар тілдерін меңгереді. Сонда жүріп ол кандидаттық диссертациясын қорғайды. Осы тұста Санкт-Петербургте шығыс тілдер факультетінде Жетісудан Барлыбек Сыртанов, Торғай өңірінен Абдолла Теміров, жаратылыстану факультетінде Мәмбетәлі Сердалиндер оқиды.Оқуда жүріп 1887 ж. 29 қыркүйегінде Б.Қаратаев алғаш рет жергілікті полицияға ешқандай жасырын ұйымдарға қатыспайтындығы туралы қолхат жазуға мәжбүр болады(4,70-71бб).

1890 жылы «Дала уәлаяты» газеті «Императорлық хазіретінің есіміне алғаш Петербург қаласындағы университет курсын екінші дәрежелі дипломмен үздік аяқтаған Торғай облысы, Іле оязы, Бұрты елінің сұлтаны Бақытжан Қаратайұғлы Юстиция министрлігінің қарауына кіргізіліп, департаменттік басқару сенатындағы екінші мекемесіне қызметке қалдырылды» деп елге хабар салады. Араға уақыт салып, Б.Қаратаев 1891 жылы Кутаиси губерниясына қарасты Ново-Сенаки уезіне қызметке жіберіледі. Ол өзге елде 1896 жылға дейін еңбек етеді. Елден қашық жүрсе де, үнемі байланыста болып хабарласып отырады. Бұған 1892 жылдың 12 маусымындағы «Тургайские областные ведомости» газеті куә. Газет арқылы

архимандрит пояснил, что он и два его ученика согласны приступить к первому опыту миссионерской службы «между киргизцами и для сего пристать к военному селению Кокчетавскому» [2, Л.1].

В связи с этим, архиепископ Тобольский Евгений сделал распоряжение, согласно «с мнением» Тобольской консистории, об отправлении указанного архимандрита Макария с его учениками во внешний Кокчетавский округ для обращения в христианство «народа киргизского». Было решено выдать им походную церковь, чтобы они там помимо миссионерских, по мере надобности, отправляли и все христианские требы, кроме совершения браков и занимались обучением детей «иноверческих и христианских, если сие со стороны военного начальства не будет возбранено» [2, Л.1об.].

Но данное распоряжение Тобольского епископа Евгения не поддержали гражданские власти, в частности, генерал-губернатор Западной Сибири И.А. Вельяминов. В соответствии с его распоряжением (№ 668) от 3 июля 1830 года было предписано не отправлять пока данных миссионеров в Кокчетав, ссылаясь на § 243 «Устава о сибирских киргизах», а также из-за опасения возможного проявления недовольства со стороны казахского населения [2, ЛЛ.3-8].

Более конкретно вопрос об учреждении православной миссии в «области сибирских киргизов» был поднят в 1864 году. В начале этого года к митрополиту Санкт-Петербургскому Исидору поступает докладная записка от жителя Екатеринбурга некоего Стефана Пшенишникова, где он пытается обосновать необходимость открытия в городе Петропавловске духовной миссии для обращения казахов в православную веру [3, ЛЛ.2-3].

В своей записке он писал, что казахи подданные русского престола, не состоят в православной вере, так как она им не разъясняется. Далее он отмечал, что хотя казахи и считаются мусульманами, но «правил ислама» не знают, «держатся некоторых обычаев, не подлежащих ни к исламу, ни к идолопоклонству, а шаманству, которое бывает у них без всяких правил». Более того, им было сделано следующее заключение: «…Они имеют наклонность к вере Христа, т.к. многие из них купаются вместе с православными в г. Петропавловске в священной воде (при морозе 25-30 градусов), из этого ясно открывается, что они ищут спасения» [3, Л.2]. Вот такими своеобразными умозаключениями С. Пшенишников доказывал необходимость открытия православной миссии для казахов.

Одновременно он подчеркивал, что «к прискорбию нашему» торгующие татары начинают проповедовать среди казахов ислам. Для недопущения же укрепления ислама у казахов он и предлагает открыть

* * *

В статье исследуется жизнедеятельность Бакытжана Каратаева, который сыграл огромную роль в общественно-политической жизни Казахстана в начале XX века.

* * *

In clause is investigated Bakytzhan Karataev's vital activity which has played a huge role in political life of Kazakhstan in the beginning of XX century.

УДК 281.9:266 "18"-"19"(574)-09

Тасмагамбетов А.С.
д.и.н., доцент кафедры истории Республики Казахстан, ЗКГУ им. М. Утемисова

ПРАВОСЛАВНОЕ МИССИОНЕРСТВО В ЦЕНТРАЛЬНОМ И СЕВЕРО - ВОСТОЧНОМ КАЗАХСТАНЕ В XIX - НАЧАЛЕ XX ВВ.

Миссионерство русской православной церкви в Центральном и Северо-Восточном Казахстане в XIX – начале XX веков составило одну из страниц в истории православия на территории нашей страны в дореволюционный период.

После некоторого затишья в конце XVIII века, в XIX веке православное миссионерство стало приобретать на окраинах империи более организованный характер. Этому способствовало распоряжение Синода от 10 декабря 1828 года об организации специальных учреждений – миссий – для «внедрения в среду иноверцев Христовой веры». После появления этого документа и регионы Сибири стали покрываться сетью таких миссий [1, С.17-18].

Попытки к православному миссионерству в этот период стали предприниматься и на части территорий области «сибирских киргизов». Так, в 1830 году по указу Синода (№ 4661) от 22 мая 1830 года в Тобольскую епархию из Курской епархии прибывает с миссионерскими целями архимандрит Макарий с двумя учениками-семинаристами (В. Попов и А. Волков). При этом на словах

Б.Қаратаев «Өткен жылғы қуаңшылық Ақмола, Торғай және Орал облысы қазақтарының мал шаруашылығына қайғылы зардаптарын тигізді... Қазақ халқы үшін «қоян жылы» «жұт» әкелетін апатты жыл саналады, себебі, «жұт» үнемі көшпенді қазақтар тарихында әрбір мүшел сайын қайталанатын «қоян жылымен» сәйкес келіп отырған. Жұтты басынан өткеріп, зардабын тартқан көшпенділер «қоян жылынан» қауіптенеді. Сондықтан, болашақта нәубеттің алдын алып, ... қазақ даласында азық-түлік қаражатын қалыптастырып, көп дүкендер ашу» жұмыстарын жүргізуге шақырады.

1896 жылғы 18 қыркүйекте «Торғай» газеті Б.Қаратаевтың Грузиядан елге оралғандығын хабарлады. Содан 1904 жылға дейін Торғай облысы, Ақтөбе уезіне қарасты Бұрты болысында тұрып, сол жылы Орал облысына қоныс аударуға мәжбүр болады. Бұл жөнінде Б.Б.Қаратаев былайша баяндайды: «Торғай әскери губернаторы, генерал Ломачевскийдің, патша үкіметінің жергілікті тірегіне айналдыру үшін, қазақтардан казак сословиесін құру жоспарына тойтарыс бердім. Соның салдарынан, әкімшілік құдалауға ұшырап, Орал облысына көшуге тура келді» (5). Міне, осыдан бастап Б.Қаратаев патша үкіметінің тарапынан бақылауға алына бастады.

XX ғасырдың басында Б.Қаратаев өзге зиялы азаматтармен бірге халқын ояту мақсатында саяси күреске бел буады. Елде халықтың өтініштерін, талаптарын патшаға жеткізу шаралары қолға алынады. 1905 жылғы Қарқаралы уезіндегі Қоянды жәрмеңкесінде Ә.Бөкейханов, А.Байтұрсынов, Ж.Ақбаевтардың басшылығымен 14500 адам қол қойған Қарқаралы петициясы өмірге келді. Онымен қатарлас осы жылы жазда Б.Қаратаев басқарған Орал,Торғай облыстары қазақтарының талаптары жинақтала бастады. Талапта «Қазақ халқының қолына жер мәңгілік өзіндікі деген» құжат берілсін деп анық жазылған. Б.Қаратаев 1905 жылы 12 шілдеде жанына С.Б.Кейкин, М.Қайдаров, Д.Тоқбаев, С.Алдияров, ишан Д.Мусин, хазірет Ғ.Есмұхамбетов, молда М.Меңдіқұлов, судья А.Бірімжанов, сот мүшесі Ж.Сейдалиндерді ертіп жолға шығады (6,14-іс,19п.). Санкт-Петербургте оларды генерал Ғ.Жәңгіров күтіп алып, оның қолдауының арқасында II-ші Николай патшаның қабылдауында болды. Сөйтіп қазақ халқының мұң-мұқтажы патшаға жеткізілді. Одан еш нәтиже шықпағанына куә болған Б.Қаратаев саяси партия құруға күш салды. 1905 жылы желтоқсанда Орал облыстық кадеттердің Орталық комитеті мүшелерінің ұйымдастыруымен Орал қаласында Ақмола, Семей, Торғай, Орал және Жетісу облыстарының делегаттық съезі өтті. Съезге Ә.Бөкейханов, Ж.Сейдалин, жетісулықтар атынан Б.Сыртанов және М.Тынышбаев және Санкт-Петербургте оқып

жүрген студент Х.Досмұхамедов келді. Бас қосуда қазақ зиялылары «Қазақ конституциялық-демократиялық партиясын» құру туралы шешім қабылдайды. 1905 жылғы 29 желтоқсандағы «Улфат» газеті партияның құрылғандығын және оның бағдарламасын жасауға Б.Қаратаевтың қатысқандығын хабарлады. Міне, осы партия жалпы ұлттық деңгейге көтерілмесе де өз заманында қазақтың алдында тұрған мақсат-міндеттерін анықтауға өз септігін тигізді. Кейін Б.Қаратаев 1907 жылы 20 ақпанда шақырылған II мемлекеттік Думаға сайланады. Думаға қатыса жүріп, Б.Қаратаев қазақ даласына орыс мұжықтарының көшірілуімен елде басталған аграрлық шиеленістің қолдан жасалғандығын көпшілікке жеткізеді. 1907 жылы 16 мамырда II Думаның мінбесінде сөз сөйлеген Б.Қаратаев «Қырғыз-қайсақ халқының атынан бұл мінбеден ешкім сөйлеген жоқ; соған қарамастан мемлекетіміздегі шиеленісіп отырған аграрлық мәселені шаруаларды Далалық облыстар территориясына, атап айтқанда, Орал, Торғай, Ақмола,Семей және Жетісу облыстарының территориясына қоныс аудару арқылы шешкісі келетіндер бар» - деп Ресейдегі мәселені қазақтарды атамекенінен ығыстыру арқылы шешуді қою қажеттігін жария етеді. Ол «сөз жоқ, қырғыздар, қырғыз-қайсақ, деп аталатындар, әлі дамудың төменгі сатысында тұрған қауқарсыз халық: сол себепті де олармен ортақ тіл табысуға болады және оларға зорлық көрсетудің ешқандай жөні жоқ» - деп қорытады(7,75-76бб).

1907 жылы 3 маусымда II Дума таратылғаннан кейін Б.Қаратаев елге оралып, адвокаттық қызметін жалғастырады. Соған қарамастан ол қазақ қоғамындағы жер, дін өзге де мәселелермен шұғылданып, Ә.Бөкейхановпен, Санкт-Петербургтегі жерлес інілері Х.Досмұхамедов, Ж.Досмұхамедов, Н.Ипмағамбетов т.б. байланысын жалғастырып, оны шешудің жолдарын іздестіреді. 1910 жылы ол Ә.Бөкейхановқа хат жолдап «Қазақ халқы үшін екі жау бар: біріншіден, оның надандығы мен көшпелі мәдениетсіздігі болса, екінші жағынан, қалайда өзінің қызметін күшейтуге мүдделі қоныстандыру ұйымдарының озбырлығы мен арсыздығы. Бұл жаулардан құтылу жолы бар ма? Конституция жоқ. Мемлекеттік Дума қоныстандыру ұйымы жағында» деп ақылдасып, одан шығудың жолын іздестіру қажеттігін алға тартады. Хатында қазақтар арасынан шыққан пайдакүнемдер мен жалқаулықты қатты сынға алды. «Пайдакүнемдік барлық «бас адамдарының» қызметін жоғарылатуға себепші болды. Қазақтардың психологиясы азғаны соншалық... оларды ешқандай қоғамдық қызмет, ешқандай қоғамдық қажеттілік сияқты маңызды мәселелер толғандырмайды. Қазақ жері қоныстанушыларға көптеп алынып жатыр. Екі жүзді «бас адамдар» өздерінің жерін тонаушыларды

әскери комиссариатына қызметке орналасып, 1921 жылы сәуір айында өз еркімен қызметінен кетеді. 1921 жылы 8 сәуірде Орынбор уезі, Доңғыз ауылынан жер алып, «Еңбек» ауыл шаруашылық жер игеру артелін құрып, халқын ашаршылықтан сақтады. Бұдан кейін Б.Қаратаев Орал губерниялық сотында қызмет жасады. Ол адвокат бола жүріп елін сауаттандырды. 1923 жылы 7 мамырда Б.Қаратаевқа «Кеңес заңына қайшы әрекет жасады» деген тағы да жала жабылады. Бұл жолы оны Юстиция Халық коммиссары Н.Нұрмақов қорғап қалады. Содан қорғаушылық қызметіне қайта орналасады. Ал 1925 жылы шілдеде әйелі Саржанның ауруына байланысты Ақтөбеге біржолата көшеді. 1925 жылы 4 қазанда Ақтөбе губерниялық сотына қарасты қорғаушылар алқасы мүшесі болып қызметке қабылданады. Осы лауазымда жүріп, 1919 жылы 6 ақпанда кірген большевиктік партия қатарынан 1927 жылы өз еркімен шығады.Б.Қаратаевтың кейінгі өмірі таза ғылымға арналды. Оның қаламынан жарық көрген 20-дан астам еңбектері халқымыздың өткен тарихынан мол мағлұматтар береді (16).

Қай кезеңде де өз халқының қамы үшін маңдай терін төккен, ешкімнен қамықпай шындықты өмірлік ұстанымы етіп өткен қайраткер, біртуар тұлға 1934 жылы 24 тамызда Ақтөбе қаласында дүние салады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1 Қаратаев Б.Б.Обзор материалов по истории колонизации казахского края 1869-1870гг. Қолжазба,ҚР Ұлттық кітапханасының сирек қор бөлімі,№257

2 Идресова Ү.Х. Бақытжан Қаратаевтың қоғамдық-саяси қызметі (1860-1934 жж.) тарих ғыл. кандидаты ғылыми дәрежесін алуға дайындалған диссертациясы қолжазбасы.Орал 2007, 26б.

3 Ақтөбе облыстық тарихи-өлкетану мұражайының Б.Б.Қаратаев қоры

4 Өзбекұлы С. Арыстары Алаштың. Тарихи очерк.-Алматы,Санат,1997.-318б.

5 Доклад члена Военного революционного комитета по управлению Киргизским краем Б.Б.Каратаева по поводу 33-х дневного ареста.Құжат Б.Б.Қаратаевтың немере келіні Бибіажар апайда сақтаулы

6 ҚРОММ 1202-қ.,1-т.,24 іс

7 Бақытжан Қаратаевтың 1907 жылы II Думада сөйлеген сөзі // Жалын.-1989-№7

8 Алаш қозғалысы. Құжаттар мен материалдар жинағы.-Алматы,Алаш,2004.-1-т.-552б.

9 «Қазақ» газеті.-Алматы,Қазақ энциклопедиясы.1998.-560б.

10 Бейсембиев К. Прогрессивно-демократическая и марксистская мысль в Казахстане начале XX века.-Алма-Ата,1965.-303 с.

11 ҚРОММ 1227-қор,1-т.,2 іс

12 ҚР ПМ 811-қор, 7-т.,39 іс

13 БҚОММ 7-қор,4-т.,8 іс

14 БҚОММ 36-қор,2-т.,75 іс

15 ҚРОММ 1409-қор,1-т.,7 іс

16 Идресова Ү.Х. Бақытжан Қаратаевтың қоғамдық-саяси қызметі (1860-1934 жж.) Тарих ғыл. кандидаты ғылыми дәрежесін алуға дайындалған диссертациясы қолжазбасы.Орал 2007,26б.

Б.Қаратаевтан қазақтың алғашқы атты әскер жасағын құруға да көмек сұрады. Кейін Б.Қаратаев большевиктердің сөзі мен ісі арасындағы алшақтықтарды сезініп, қазақ жігіттерінен ерікті армия құру ісінен бас тартады. Оның себебін қазақ жігіттеріне қамқорлық жасалмай, соғыс өнеріне әзірленбей, ешқандай дайындықсыз соғысқа қатыстырылумен түсіндіреді. Осындай батыл пікіріне қарамастан большевиктер оны 1919 жылы 24 шілдеде Қазақ өлкесін басқару жөніндегі Әскери революциялық комитетке мүше ретінде тағайындайды. Ревком құрамында Ә.Жангелдин, С.Меңдешев, А.Байтұрсынов, М.Тұңғаншин т.б. болатын. Оның мүшелері тамыз айында Орынборға келіп, қызметке кіріседі. Осында Б.Қаратаев бөрітпе, сүзек ауруына шалдығады. 1919 жылы 19 қыркүйекте Орал-Бөкей облыстары қазақтары үшін арнайы Қазәскерревком құрылып, ондағы ұлттық істерді басқаруды Б.Қаратаевқа жүктеді. Ревкомда жүріп Б.Қаратаев А.Байтұрсынов және Б.Қаралдиндермен бірге кеңес үкіметіне қарсы шыққан қазақтарға кешірім беру туралы қаулы қабылдап, оны елге таратты. Батыс Алашордашылар бұл мәселеде Б.Қаратаевқа, оның қамқорлығына сенім артты.

1920 жылы 23 ақпанда Қазәскерревком Б.Қаратаевты әділет бөлімінің меңгерушілігіне тағайындайды. Бұл қызметті оған дейін Б.Қаралдин басқарған болатын. Қызметін атқара жүріп Б.Қаратаев өзге де зиялылармен қазақ шекарасын сақтап қалуға күш салады. Ол адай уезінің шекарасындағы таласты мәселелерді дәл көрсете білді. Бірақ көп ұзамай большевиктердің Б.Қаратаевқа Алаш зиялыларымен қарым-қатынасы үшін сенбейтіндігі байқалады. Кеңес үкіметі Алашорда үкіметінің қатарында болған ақ гвардияшылардың тыңшылары деген айыппен А.Қоңырбаев, С.Асанов, Е.Арғыншиевтер түрмеге қамағанда Б.Қаратаев, Ә.Әйтиев, М.Мырзағалиевтер оларды тұтқыннан босатты және Б.Қаратаев А.Кенжин, А.Мырзағалиевпен бірге Алашорда үкіметімен жасырын байланыс жасады деген айып тағады (15,9 іс,3п.). Содан 1920 жылы 6 шілдеде қайтадан Жымпиты уездік милициясының бақылауына алынып, 28 шілдеде Қазәскерревкомдағы қызметінен босатылады. Оған «қызмет бабын асыра пайдаланғаны үшін» , «пара алғаны үшін» деген айыптар тағылады. Б.Қаратаев 33 күн қамауда отырады. Кейін өзінің заңды ешқашан бұзбағандығын, халқы үшін адал қызмет еткенін дәлелдеп шығады. Оған да риза болмаған РКП (б)-ның Қазақстан облыстық бюросының Президиумы мүшелері И.А.Акулов, С.М.Киров, В.А.Радус-Зенковичтер 1920 жылы 21 қазанда жиналып, тергеуді тоқтатып, Б.Қаратаевты болашақта жауапты басқару лауазымына қоймау туралы шешім қабылдады. Содан ол 6 қарашада Қазақ өлкелік

мақтап, керісінше өз жерлерін қорғау үшін басшылыққа қарсы шыққан қазақтарды жазалауда» деп қатты өкініш білдіреді. Осы хатында Б.Қаратаев Ә.Бөкейхановқа қазақ халқын басқаратын ұлттық ұйым керектігі жөнінде ой тастап «Меніңше, жалғыз сен халықтың сеніміне лайықсың. Жалғыз сен халқыма қызмет қылдым деп айтуға құқылысың» деген азаматтық сенімін жолдайды(8,86-91бб.).

Б.Қаратаев жер мәселесін әр уақытта назардан тыс қалдырмады. Кейін өз ойларымен жолдасы Б.Сыртановпен де ой бөліседі. Ал 1912 жылғы елдегі қуаңшылыққа байланысты қатты алаңдады. Ашаршылық туралы Думаға хат жолдап, қазақ халқы үшін арнайы қаржы бөлу керектігін атап көрсетеді. Оған Дума депуттарынан жауап хат жолданады.

Елдің жыл санап қиындап бара жатырған жағдайын сезінген Б.Қаратаев өзге де зиялылармен бірге Жалпы қазақ съезін шақырып, бас қосу қажеттігін бірден қолдайды. Міне, осы арада Ж.Сейдалин «Қазақ зиялыларының тарландары Б.Қаратаев, Ә.Бөкейханов, Б.Құлманов, бұл үшеуінің өзі үш рулы ел болса да Алаш дегенде басы бір жерге қосылса керек» деп «Қазақ газетіне» жариялады (9,53б.). Көп ұзамай қазақтың басты мәселелері «Айқап» журналы мен «Қазақ» газеті арқылы елге тарала бастайды. М.Дулатов өз еңбегінде Б.Қаратаев қазақтар жерге тұрақтап қала болу қажет, А.Байтұрсынов т.б. әзірше «қазақ оған дайын емес сондықтан, көшіп-қонуды жалғастырған дұрыс. Оған өз уақыты келеді» деген пікірлерді көпшілік назарына ұсынады. Қазақ зиялыларының бұл арада ең басты көздегені халқына ой тастап, оны тұтастай ел болып талқыға салып, бірлесіп алдағы мақсатты анықтау еді.

Б. Қаратаев Ж.Сейдалиннің «Айқап» журналы арқылы Жалпы Қазақ съезін өткізу туралы зиялыларға тастаған пікірін бірден қолдайды. Оған Б.Қаратаев, Ж.Тілеубергенов, К.Шалқаровтың «Біз сиез керек деген сөзіңізді бек ұнатамыз... осы келешек халық жұмысына қызмет етуге біз даярмыз» деген жеделхат жолдауы дәлел болады.

Б.Қаратаев 1914 жылы мамырда Санкт-Петербургте өткен мұсылман фракциясы мәжілісіне қатысады. Ол фракцияның бүкіл Ресейлік мұсылман съезін шақыру керек деген шешімін Ә.Бөкейханов, Б.Сыртановтармен бірге қолдайды. Мәжілістен бұрын 15-25 маусым аралығында қазақ өкілдері өзара кеңес өткізеді. Осы кеңесте Б.Қаратаев орыс патшасының қазақ даласында жүргізіп жатырған құйтырқы саясатын әшкереледі. Ол «Қазанның бұратана школын басқарушы миссионер чиновник Ильминский деген шықты. Бұл адам қазақтар мұсылман емес, «шаманый» деген дінсіз халық.

Оларды православныйға айналдыру бек оңай» дегені патша үкіметі саясатымен астасып жатқандығын жеткізеді(10,С.211-212). Ал 25 маусымда өз жұмысын бастаған Бүкілресейлік мұсылмандар съезіне 35 делегат қатысты. Съезде де Б.Қаратаев қазақ өкілдері кеңесінде көтерілген мәселелер туралы баяндама жасады. Сонымен бірге мұсылмандар фракциясы мүшелері бірінші дүниежүзілік соғыста жараланған жауынгерлерге қолдау көрсету үшін уақытша комитет құрады. Оның ережесін Б.Қаратаев дайындады. Осы жылы ол кадеттердің ұлт және аграрлық мәселелерді шешуге құлықсыздығын анық байқаған соң оның қатарынан шықты.

Патша үкіметінің 1916 жылғы 25 маусымдағы 19-43 жас аралығындағы ер азаматтарды тыл жұмыстарына алу туралы заңның ел ішінде наразылық тудырған тұсында да Б.Қаратаев ұлт алдындағы парызын түсіне білді. Ол жарлыққа қарсы ашық наразылыққа шақырған Т.Бокин, Ә.Жангелдин, С.Меңдешов, Б.Құлманов, Т.Рысқұловтарды қолдамай, А.Байтұрсынов, Ә.Бөкейханов, М.Дулатов сияқты көтеріліске шыққан қазақ жастарын патша үкіметі аяусыз жазалайтындығын ескертеді. Сол үшін Б.Қаратаев тамыз айында Санкт-Петербургке келіп, патша әкімшілігіне тыл жұмыстарына қазақтарды алуды тоқтата тұру жөніндегі өз жазбасын жолдайды. Тарихта «Қазақтар жөніндегі естелік жазба» атауымен сақталған хатында Б.Қаратаев Орал өңіріндегі халық наразылығын хабарлады. Осы жазбаны Ж.Ә.Сейдалин М.Шоқай арқылы Дума төрағасы М.В.Родзянкоға жеткізеді. Жазбада қазақ жастарын шақыртуды 1917 жылдың мамырына дейін тоқтата тұру қажеттігі баса айтылады. Содан Б.Қаратаев елге оралады. Оның жазбасымен танысқан Ж.Досмұхамедов, Ж.Сейдалин, М.Шоқай IV мемлекеттік Думаға арнайы мәселе етіп шығарды (11,130-133пп.).

Ресейдегі шиеленістің түбі патша үкіметінің құлауына әкелді. Б.Қаратаев оны пайдалана отырып ,Орал қаласында Қазақ комитетін құруға кіріседі. 1917 жылдың 7 наурызында Жайық өзенінің сол жағалауын қоныстанған қазақ ауылдарын басқару мақсатында Азаматтық комитет құрылып, төрағалығына Б.Қаратаев бекітіледі. 10 наурызда Азаматтық комитет Уақытша комитет болып, өзгертіліп, төрағалығына Ғ.Әлібеков сайланып, Б.Қаратаев мүшелігінде қалдырылады. Ал 19-22 сәуірде Орал облысы қазақ съезінде Уақытша комитет өз билігін Орал облыстық қазақ комитетіне тапсырады.

Б.Қаратаев 1917 жылы мамыр айының алғашқы 10 күндігінде Москва қаласында өткен Бүкілресейлік мұсылмандар съезіне қатысады. Кейін өз естелігінде ол съезге «қазақ интеллигенттері заңгер Ж.Досмұхамедов, дәрігер Х.Досмұхамедов, агроном К.Жәленов, орта

білімді Ғ.Әлібеков және дінбасылары, имам, молдалар Қуанай, Дәулетияр, Қажығали және т.б.» қатысқандығын жазды. Съезде Б.Қаратаев соғысты тоқтатып, әскерді үйіне қайтару қажеттігін ұсынады(12,40п.).

Бұл кезеңде Ә.Бөкейханов бастаған қазақ зиялыларының Ресейдегі Уақытша үкіметке деген сенімі ақталмағандығы дәлелдене бастады. Осы аралықта (мамыр айының соңында) Уақытша үкіметтің соғыс және ұлттық-территориялық автономия жөніндегі ұстанымдарына қарсы келген Б.Қаратаев большевиктерді жақтаушы деген айыппен «ауылынан ешқайда шықпау» жөнінде Орал әскери үкіметіне қолхат беріп, «үй тұтқыны» жағдайында Орал уезі Көкбақты болысы милициясының қатаң бақылауына алынады.

Қазан төңкерісі кезінде Б.Қаратаев өз ауылында тұтқын жағдайында болатын. Өз естелігінде: «Қазан революциясынан кейін, 1918 жылдың наурыз айына дейін мен өз жолдастарыммен бірге қырда қазақ жігіттерінен соғыс күшін ұйымдастыруға кірістім. Бұл жұмысқа қоныс аударып келген украиндарды да тарттық»- деп жазады. 1918 жылы 18 наурызда Орал қаласында өткен кеңестердің II облыстық съезінде Б.Қаратаев облыстық юстиция комиссары болып тағайындалды. Бірақ 28-29 наурызда болған төңкеріс әсерінен Б.Қаратаев 15 сәуірде қайтадан тұтқынға алынады. Орыс-казактарының әскери далалық соты оны ату жазасына кескенімен, кейін өз үкімін 6 жылға қамауға ауыстырады. Ол турасында Х.Есенжановтың «Ақ Жайық» трилогиясында толығырақ жазылған. Кейін Б.Қаратаев «ел арасындағы беделімнің жоғарылығы және заңгер мамандығымның болуы арқасында аман қалдым. Ел ішінде наразылық көтерілісінің күшейіп кетуінен қорыққан Әскери үкімет мені өлтірмеді» деп мойындады.

1919 жылы 24 қаңтарда В.И.Чапаев дивизиясы Орал қаласын орыс-казактарынан азат еткен кезеңде Б.Қаратаев түрмеден босады. Түрмеден босап 4 армияның Әскери революциялық кеңесінің қаулысымен құрылған Облревкомға мүше ретінде енгізіледі. Міне, осыдан кейін Б.Қаратаев 6 ақпанда РКП (б) қатарына қабылданады. Тарихшы, жерлесіміз И.Кенжалиев, Б.Қаратаев пен Б.Құлманов большевиктердің автономия береміз дегеніне сеніп, олардың жағына шықты деп түсіндіреді. Қайткен күнде де елде түбегейлі өзгерістер басталды. Большевиктер біртіндеп елдегі билікті өз қолына алып, ұлт зиялыларының қойған талаптарын мойындайтындығына уәде бере отырып, оларды өзіне тарта бастады. 1919 жылы 3 ақпанда облыстық ревком Б.Қаратаевқа Ұлт істерін меңгеру ісін тапсырса(13,18п.), 10 сәуірде Батыс Алашорда бөлімі басшылары Жанша және Халел Досмұхамедовтермен келіссөз жүргізуді жүктеді (14,2п.). Ревком